

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-4/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.
Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.
Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.
Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.
Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.
Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.
Жуманиёзов Зоҳид Отабаевич, ф.ф.н., доц.
Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.
Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc
Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.
Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.
Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.
Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.
Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.
Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.
Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.
Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик
Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.
Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.
Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№4/4 (100), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. — 283 б. — Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими — Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdusamadov Z.N. Eastern and western storytelling: the origins, development and differences of narratives at the ends of the earth	5
Adizova O.I. Folklor janrining tarixi va taraqqiyot tamoyillari	6
Achilov O.R. Badiiy matn tahlilida "ilgari surish" vositalarining kognitiv-semantik yondashuvi	8
Allan Miller, Masharipova F., Joan Smith Miller, Matlatipova M. Enhancing students reading competence through read-aloud and content conversations in stem domain teaching	11
Amonova Z.Q., Nafetdinova Z.Sh. "Layli va Majnun" dostonida "so'z gavhari vasfi"	15
Ashirmatova M.J. Qishloq xo'jaligi terminlarining axborot-qidiruv tezaurusi	20
Atamuratova N.Y. Semantic and etymologic specifics of terms related to cosmetology and their translation into uzbek	22
Atamuratov U.T. Use of non-literary expressions in everyday communication	26
Axmedova Sh.M. The medical terms (word analysis)	28
Babajanova H.M. Comparative analysis of English Somatic Phraseological Units with component	30
Baxronova M.A. Grammatik terminlarning semantik xususiyatlari	32
Beknazarova L. Sentences with using homogeneous parts	34
Boltaboeva U. The branches of typology according to the connection of language layers and their teaching problems	36
Bozorova R.Sh. Nemis gidronimlarining semantikasi va tuzilishi	38
Choriyeva A.A. Aleksandr Faynbergning o'zbek adabiyotida tutgan o'rni	41
Davidov Yu.J. Ko'pma'nolilik hodisasi haqida ayrim mulohazalar	44
Davlatova V.O. Discourse on themes in the novel of dorris lessing's "The grass is singing"	48
Dehqonova M.Sh. Adabiy tanqid va dramaturgiya	50
Djurayev D.M., Radjabova M.R. Xitoy tilini o' qitishda to' liqlovchilarning (补语) o'ziga xos xususiyatlari	52
Erkinov S., Kilicheva V. Difficulties in translating agatha christie's murder on the orient express	55
Fayzullayev O.M., Baxronova M.A. Tilshunoslikda grammatik atamalarining semantik tahlili	58
Gaffurova G.R., Qobilova N.S. Badiiy asarlarda frazeologik birliklar talqini	62
G'aniyev F. La Fonten masallarida syujet, qahramon va kompozitsiya	65
G'ayipov D.Q. Omon Matjon badiiy mahoratining ba'zi qirralari xususida	67
Hakimova Z.T. Termin va terminologiya haqida nazariy qarashlar	71
Hotamova I.I. Chet el adabiyotdagi qo'shma so'zlarning kognitiv xususiyatlari	73
Ikramova M. Dramatik asarlar qurilishida til birliklarining lisoniy xususiyatlari	75
Imamova G.T. Hamid Olimjon asarlari matnida leksik birliklarning poetik imkoniyatlari	77
Ismatullayeva I.I. "Vatan" kontseptining leksik birliklar vositasida verballashuvi	80
Ismoilov I. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin	82
Iskandarova Sh.M., Karimova Sh.B. Tilshunoslikda kvantitativlikning o'rganilishi	85
Israilov G'.B. Sakkokiyning na't g'azali xususida	88
Jo'rayeva M.A. "Qasdi safar" asarining janri xususiyatlari	94
Karimova M. Ingliz va o'zbek tillarida kurash atamalarining struktural - semantik xususiyatlari	97
Khusinova Z.Kh. The negative consequences which arose from the absence of SEL in the classroom environment	102
Kuldashova N.B. Characteristics of terminology in linguistics	104
Maxmudova N.R. Badiiy matnlarda qo'llanilgan ornitonimlar	106
Mustafayeva M.B. Monologik matnlarda modal so'zlarning ishlatilish xususiyatlari	109
Narxodjayeva X. Rasmiy muloqotda lisoniy vositalar tanlovi va uning nutqiy muloqot mazmuniga ta'siri	111
Nasriddinov D.A'. The role of stylistic devices in literary translation	114
Nosirova D.M. Adabiyotshunoslik nazariyasida masal janrining tadqiqi	117
Ochilov U.S. Magik realizm adabiy oqim sifatida	120
Omonov B.X. Chog'ishtirilayotgan tillarda geologiya sohasiga oid terminlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi	122
Otamuratova S.T. Shermuhammad Munis ijodida an'anaviy obrazlar	124
Otaxonova S., Yuldashev D.T. Zamonaviy nom-taxalluslar (nickname) haqida ayrim mulohazalar	127
Qobilova N.S., Atoeva Sh.A. Ingliz va O'zbek xalq maqollarda millat madaniyati	130
Qobilova N.S., Khasanova M.T. The main types of metaphor in english poetry	133
Qosimova M.B. Agronomiya terminologiyasining xarakterli tasniflari	136
Qo'yboqarov F. Qahhor baxshi Rahimovning baxshichilik san'atida tutgan o'rni	138
Qurbonova D.F. The equivalents of somatic proverbs in english and uzbek	140
Qurbonova M.J. Bolalarga xos nutqiy akt turlarining pragmatik tahlili	142
Qurbonova Sh.A. Kontsept kategoriyaning mohiyati va mazmuni xususida	144
Rahimova B.B. "Yurakniki bo'lsin xotiram...."	147

Rahimova G., Fayziyeva Sh. Suyima G'aniyevaning Alisher Navoiyni "Vaqfiya" asari haqidagi tadqiqoti	149
Rasulov Z.I., Ibragimova N.S. Rasmiy nutqda nutqiy aktlarning ifodalanishi	152
Safarova U.A., Trubina I.S., Ryabkova E.A. Status of contamination in modern french language	155
Saidova Z.Kh. Morphological analysis and structural classification of phraseological units	158
Salomova G.A. O'zlashgan qisqartma so'zlarning ingliz va o'zbek tilshunosligida o'rganilishi	160
Saparova M.F. Semantic-structural study of nouns for the Thesaurus of the Uzbek language	163
Saparbajeva G.M., Abdullayeva P.U. Og'zaki muloqot aktida ellipsis va substitutsiya	166
Shokirova Sh.Sh. Turli tizimli tillarda "iltimos" nutq akt turlari tadqiqi	169
Suvanov H.N. Badiiy adabiyotda koloritning millatga xos jihatlari	171
Suyarova Sh.T. Qishloq xo'jaligi soha terminlarini tarjima qilishning lingvomadaniy jihatlari	175
Tilovov O., Isoqulova G. O'zbek va xitoy tilida frazeologik birliklarning o'rni	177
To'xtasinova Sh.A. Ingliz va o'zbek tillari frazeologiyasida "sevgi" konseptining kontrastiv tadqiqi	180
Tursunov M.M., Jalilov B.X. Ingliz va o'zbek tillarida turli sohalarda neologizmlarning kirib kelishi tahlili	183
Ubaydullayeva M.O'. Variability of the semantic content of the concept "conceptual lacuna"	188
Ullieva S.Kh. Speech portrait of a hero from the point of view of linguistics	190
Xalilova G.A., Xalilova Z.N. Theoretical notions of publicistic style translation	192
Xamidova T.R. Chet tillarda mutaxassislikka oid matnlarning terminologik jihati	195
Xamrayeva Z.X. Murakkab sintaktik yaxlitlik lingvistik matn vositasi sifatida	197
Xo'janoyzova Y. "Ufqqlarning chin oshig'i" asari xususida	199
Xodjayeva D.I., Azamova G.A. Analysis of several neologisms that entered the uzbek language	202
Xolmatova N.N. Isajon Sultonning "turmush" hikoyasida globallashuv muammolarining yoritilishi	205
Xudoyberdiyeva R.A., Ashirmatova M.J. Qishloq xo'jaligiga oid terminlarning milliy va xalqaro ma'lumotlar bazalarining xususiyatlari	208
Zoxidova G.T. The concept of linguistic identity in english and uzbek	209
Абдувалиев М.А. Концептларни тасвирлаш ва моделлаштиришнинг лингвокогнитив методикаси	213
Абдувахובה У.М. Актуализация прагматических особенностей текста в процессе перевода	216
Агзамова Д.Б. Хотира феноменининг ўзбек халқи оламининг илмий манзарасида концептуализация ҳодисаси	218
Адилова Д.К. Проблемы правильного перевода технических терминов	220
Азизова Н.Б. Развитие концепта "мать" в культурных традициях и в религиях	223
Азимова А. Медиа дискурс как объект лингвистики и межкультурной коммуникации	226
Алимов Т.Э. Немис, ўзбек ва рус тилларида кийимга оид лексика	229
Аширбаева Д. Мурожаат бирликлари дискурсининг оператори сифатида	232
Бабаджанов Х., Палванова Ш. Названия лиц в тюркизме	235
Бозорова М.А. Реалии и трудности при их переводе	238
Вахидова Ф.М. Ўзбек юридик терминларининг лексик семантик хусусиятлари	241
Вахидова Ф.С. Терминларни тадқиқ қилишга доир ёндашувлар	243
Гибайдуллина В.Р. Роль латинского языка в пополнении словарного состава русского языка	246
Гибайдуллина Ф.Р. Ономастические ориентализмы в очерках А.С.Пушкина «Путешествие в Арзрум»	249
Икромхонова Ф. Марк Твен асарларида образлар тизими	254
Каримов Х.А. Функция эквивалентности и безэквивалентности в сопоставлении русских и узбекских фразеологизмов	256
Каримова У.Д. Мукаддас манбаларнинг инглизча таржималари	259
Кумакбаева Г.К. Этнолингвистиканинг ўзига хослигини таржима сифатида тан олиш	260
Мавлонова Н.А. Теоретические основы межъязыковой фразеологической общности	263
Мирсагатова П.А. Фразеологик маъно махсус семантик категория сифатида	265
Сабирова Н. Контекстуал синонимиянинг қўлланилиши	268
Сулайманова Н.Ж. Роль оценочных концептов в паремиологическом ландшафте мира	271
Тўраева М. Мухаммад Юсуф ва Иқбол Мирзо ижодида афғон уруши воқеалиги талқини	277
Хасанова К.Б. Особенности англоязычной прессы	280

UDC 808.3

EASTERN AND WESTERN STORYTELLING: THE ORIGINS, DEVELOPMENT AND DIFFERENCES OF NARRATIVES AT THE ENDS OF THE EARTH

Z.N. Abdusamadov, PhD, Uzbek state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy Sharq va G'arb hikoyalari o'rtasidagi farqlar yoritilgan. Bizning farqlarimizga qaramay, Yerdagi har bir madaniyat xalqlari hikoya qiladi va undan baham ko'radi.

Kalit so'zlar: hikoya, madaniyat, hikoya, adabiyot, qadimiy, hikoya

Аннотация. Данная статья посвящена изучению различий между традиционным восточным и традиционным западным рассказыванием историй. Несмотря на наши различия, каждая культура на Земле рассказывает и делится историями между своими членами.

Ключевые слова: повесть, культура, нарратив, литература, древний, повествование

Abstract. This article interested in exploring the differences between traditional Eastern and traditional Western storytelling. Despite our differences, every culture on Earth tells and shares stories amongst its members.

Key words: story, culture, narrative, literature, ancient, storytelling

Common themes throughout all stories center around fairness, or what is and isn't fair in life, along with what should be valued or scorned, with particular emphasis on how to behave in society. As a result of this, stories are often stuffed with moral lessons, punishments and rewards — all, of course, pre-packaged in ways that reflect the host culture.

Some scientists believe storytelling is a powerful evolutionary mechanism that helps with the development of brain plasticity and development in general, especially in very young children.

In the West, we believe in the power of the individual, and so children grow up to hear stories about — and to look at themselves as — individuals. This discovery of the Self is thought to have come about as an accident of geography in the Ancient Greek world. Essentially, more than 2,000 years ago, the Greeks had to work very hard in Greece's very rocky and hilly landscape to succeed. This reduced people's attempts to just stay alive down to minimal and almost individualistic enterprises: such as working as fishermen, as producers of olive oil, or as the operators of various other small types of businesses.

Consequently, the Ancient Greeks came to attribute success with self-reliance, individualism, and the ability to master and control one's own destiny.

In short: the geography of Greece helped to create a community of people who had no choice but to see themselves as individuals. This may also be why Westerners tend to look at life as a series of personal liberties and choices, as though the world is made up of lots of different fragments.

So, with all this taken into consideration, it isn't all surprising that the Greeks began to laud the individual in the stories they told one another. The all-powerful individual literally became the object of myth, along with their quests for personal glory, progress and perfection. After all, it was the Greeks who invented the Olympic games — which is the ultimate competition pitching the Self versus the Self. At the same time, the Greeks also passed down tales to their grandchildren about the dangers of loving oneself too much (Narcissus), and set up structures of governance that favored individualism. Such as individual voting rights and Democracy.

Ancient Greek literature, therefore, centered heavily around themes of self-determination, self-reliance, and their connection with one's ability to master his or her own destiny or to choose the life they wanted. Birthing essentially what we know of today in modern storytelling as the progenitor of the 'Hero's Journey'.

Things are very different in the Eastern hemisphere. Again, this difference can be largely attributed to geography. For starters Korea, Japan, and their mother culture China, are far-flung right on the far edges of the Eurasian continent. East Asians have fostered their own societies literally mountains, deserts, and thousands of miles apart from the Ancient Greeks. The Ancient Chinese and Greeks may have heard whispers and rumors about one another, but they were largely cut off by huge tracts of geography. Instead of working mostly alone, in order to survive, the Chinese had to be very reliable team players. In Ancient China, you had to work in a group. You also had to fit in and get on with your peers. This mentality, which is thought to have developed in China, is understood by some

psychologists as the 'collective theory of control'. In China, then, the opposite of individualism was born. China gave rise to the collective idea of the Self. The Chinese perception of life is also different from the Western perception, with the Chinese understanding existence as a field of interconnecting forces, rather than broken up into chapters of personal liberties and choices.

One of China's most preeminent philosophers, Confucius, would reference collective ideals in his writings all the time. For example, he has described the 'superior man' as one who 'does not boast of himself, preferring "concealment of virtue"' instead. This concealment would, according to Confucius, lead to harmony. With all this in mind then, it would be naive to suggest that culture has no impact on how stories are told. Or what Aristotle called the 'crisis, struggle and resolution' parts of the story. Also known as a beginning, middle and end. In Greek myths, we are accustomed to seeing the three-act structure in action. A singular protagonist is forced into a crisis and then overcomes various odds and obstacles in order to defeat the evil antagonistic forces and to return home as the hero.

In China, individualism in writing is so uncommon that even autobiographies are hard to find. And even when they are, Western readers will be incredulous to find they are often stripped of any personal tone of voice, and instead tend to read as though a stranger is reflecting on a life, rather than it seeming to read like from the mouth of the actual author.

Western stories also tend to feature relatively straightforward cause-and-effect sequences. But Eastern stories tend to have a large ensemble of characters, who all attempt to reflect on and make sense of the plot's drama. In most cases, the Eastern characters' points of view will naturally conflict and contradict one another. This is all a part of the Eastern author's intentions to place the reader at the center of the drama, where they themselves have to try to work out what really happened on their own.

For example, the plot of the novel 'In A Bamboo Grove' by Ryunosuke Akutagawa centers around a murder investigation. The story is told from the POV of many different people, including even from a spirit channeling the victim. In Eastern stories, there is rarely a clear resolution or sense of closure at the end of a story — and especially not a happy ever after ending. Instead, it is up to the reader to work out the ending on their own. This is primarily how Eastern readers derive pleasure from their stories.

The Japanese have a type of story structure known as 'kishotenketsu'. It is a four-act structure and at first seems almost a cousin of the Greek myths. At the start we are introduced to the characters, then the drama kicks off in act two, and there is a midpoint in act three. But the similarities stop there. As the reader enters act four, they are invited to study the ending in an open-ended way and to try to find the harmony and unity that connects the fourth act with all of the previous acts.

Ambiguous endings might displease or frustrate Western readers, but to Easterners an unclear resolution makes perfect sense. Westerners enjoy reading about how individuals struggle to achieve their goals. While Easterners enjoy teasing out the narrative harmony in their epics. The differences in who enjoys what lie in how both groups perceive change. For Westerners, who tend to see the world as in fragments, life is a jigsaw that can be fitted back together. For Easterners, life is a never-ending field of forces that all interconnect. For Easterners, the desire is to try and harmonize these forces if they appear to have unraveled.

REFERENCES:

1. Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. Online readings in psychology and culture, 2(1), 8.
2. Hofstede, G., & Hofstede, G. J. (2005). Cultures and organizations: Software of the mind. McGraw-Hill.

UO'K 808.5

FOLKLOR JANRINING TARIXI VA TARAQQIYOT TAMOYILLARI

O.I.Adizova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada folklorshunoslik janri uning tarixi va taraqqiyot tamoyillari, folklor janrining kelib chiqishi, evolyutsiyasi, xususiyati va tuzilishiga oid ma'lumotlar aniqlab berilgani asoslangan.

Kalit so'zlar: badiiy obraz, folklorshunos, xalq og'zaki ijodi, biografik usul, xarakter, urf-odat, tarixiy, etnografiya, vatanparvar, ilmparvar.

Аннотация. В статье на основе сведений о происхождении, эволюции, особенностях и структуре фольклорного жанра рассматриваются история и принципы развития фольклорного жанра.

Ключевые слова: художественный образ, фольклорист, фольклор, биографический метод, персонаж, традиция, исторический, этнография, патриот, ученый.

Abstract. This article discusses the history and principles of development of the genre of folklore studies based on the information about the origin, evolution, characteristics and structure of the folklore genre.

Key words: artistic image, folklorist, folklore, biographical method, character, tradition, historical, ethnography, patriot, scientist.

Dunyo xalqlarining ko'p asrlar davomida qaror topgan umummilliy qadriyatlarini tiklashda folklor eng asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Folklor so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib, "folk, people va lore, connaissance, étude ya'ni "folk, people and lore bilim, o'rganish "degan ma'nolarni ifodalaydi. Ingliz folklorshunosi Toms bu so'zni 1846-yilda o'ylab topdi va "bu fan o'z oldiga xalqning hayotini, qadriyatini, e'tiqodini, urf-odatini o'rganishni maqsad qilib qo'ydi"- degan edi [1]. Folklor odatda folklor va folklorshunoslik janrlarini ifodalaydi. Bu bir fan sifatida hozirga qadar keng o'rganilib kelinmoqda. Folklor hozirda Fransiyada, Amerika Qo'shma Shtatlarida, Italiyada, Ispaniyada, Belgiyada, Gollandiyada va boshqa barcha mamlakatlarda tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. U juda boy tarixiy taraqqiyot bosqichiga ega bo'lib, hozirgi kungacha rivojlanib kelmoqda. Shu bois xalqlar o'rtasida urf-odatlarga, qadriyatlarga, e'tiqodlarga, hikoyalarga, qo'shiqlarga va ommabop san'at turlariga bo'lgan jamoatchilik qiziqishi juda kattadir. Dunyo folklorshunosligida kishilarning badiiy tafakkuri va estetik didini o'stirish maqsadida yaratilgan xalq og'zaki ijodi janrlarining paydo bo'lish jarayoni hamda tarixiy-poetik tadrijiy rivojini aniqlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Folklorning namunalari genezisini, etnopedagogik mazmun-mohiyatini, poetik kompozitsion, ijro xususiyatlarini yoritish esa etnofolkloristika asoslarini ochishda, xalq og'zaki ijodining pedagogika va etnografiya kabi fanlar bilan integratsion taraqqiyoti tarixini asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi zamon jahon adabiyotshunosligida folklor janrining poetik tabiati, obrazlar tarkibi, motivlari va badiiy-estetik vazifalarini bevosita ijro holati bilan bog'lab tadqiq etish tamoyili kuchayib bormoqda. Dunyo xalqlari folklorshunosligidagi o'xshash janrlarning shakllanishi va tadrijiy taraqqiyoti tarixiy-folkloriy jarayonning tarkibiy qismi ekanligi adabiyotshunos, tilshunos, folklorshunos olim va tadqiqotchilar diqqat markazida ekanligini alohida ta'kidlashni joiz deb bilamiz. Bu esa folklorshunoslikda xalq og'zaki ijodi an'alarining insoniyat badiiy tafakkur qonuniyatlari tadriji nuqtayi nazaridan yashab kelayotganligiga yorqin misol bo'la oladi. Bu janrga qiziqish dastavval Skandinaviya olimlari, so'ngra fin, rus, italyan, ispan va boshqa olimlar tomonidan boshlandi. Ispanlar va inglizlarning ilmiy aloqalari har doim yaqin bo'lgan. Fransuz va italyanlarga esa bu sohadagi tadqiqotlar yoshi, olimlari va nashrlarining soni va ahamiyati bilan taqlid qilishgan va ular birinchi navbatda mashhur an'ana va urf-odat iborasini ishlatishgan. Bu atama nafaqat Sebillot asos solgan va boshqargan balki, Italiyadagi Pitre Archivio delle tradizioni popolari va Shveytsariyadagi Xoffmann-Krayer Shveytsariyaning mashhur an'analari arxivi uchun ham asos bo'lib xizmat qilgan. Archivio delle tradizioni popolari, et de Hoffmann-Krayer en Suisse Archives suisses des traditions populaires, Maisonneuve va Leroux asarlari dunyoda ajoyib monografiyalar to'plamini tashkil etadi. Yana ikkita folklorshunos olim Karnov va de Beaurepaire-Froment bizga qiziqarli ma'lumotlar qoldirishgan. Bu olimlar an'anaviylik so'zini kiritishgan va bu so'zni yasash orqali jonli sur'at va qulayroq qo'llanishni murakkablashtirgan, bu esa an'anaviy sifatdashning kelib chiqishiga sabab bo'lgan [1]. Ilgari bu mavzuda hatto qizg'in bahs-munozaralar ham bo'lgan. Uzoq vaqt davomida folklor va uning hosilalarini "boycotter", "boykot" (o'rganishga) qilishga boshqa inglizcha so'z ham tilimizga kirib kelishiga harakat qilindi lekin an'ana, urf-odat, an'anaviylik ba'zan siyosiy ma'noga ega bo'lishi mumkinligi inobatga olinib, ular nafaqat an'anaviy odatlar va urf-odatlarni o'rganishni, balki an'ana yoki falon an'anaga qarshi bo'lgan aqliy va siyosiy munosabatni ham anglatishi mumkin deb hisoblandi. Xalq og'zaki ijodi faol va yoqimli fan bo'lib, u to'g'ridan-to'g'ri izlanish, san'at va adabiyotni o'rganishni talab qiladi. Uyda va qo'shnilarimiz orasida atamaning muqaddaslanishi Pol Sebillotning ikkita asari - Le Folklore de France (Guilmoto) va Le Folklore (Doin) va yaqinda Baffaele Corso tomonidan kichik risolaning nashr etilishi bilan belgilandi. Le Folklore de France (Guilmoto) et Le Folklore (Doin), et par celle, récente, d'un petit traité de Baffaele Corso, Folklore (Rome, éditions Leonardo da Vinci) [1]. Fransiyada hech qanday keng qamrovli ilmiy ish bilan ifodalanmagan yana bir folklor bo'limi, Shveytsariyada Mlle Tsyurixerning, Germaniyada Verxan, Gollandiya va Fillandiyaning ajoyib risolasi Teyrlinck va Britaniyalik Kokning ajoyib to'plami, Xonimning ikki jildlik asarlarida folklor janri haqida ko'plab qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Xalq og'zaki ijodi, folklorshunoslik – bu o'zimizning qishloq aholisi orasidan chiqqan yuksak shaxslarni birlashtiruvchi aloqani tushunishga yordam beradigan fan. Yaqinda Galliya tarixchisi Kamil Jullian Mishelning tarixiy asarini tarannum etar ekan, shunday degan edi: “Men undan oldin folklor so‘zini talaffuz qilish mumkin bo‘lgan tarixchi bo‘lganiga ishonmayman. Bizning olimlarimiz bu yo‘lga endigina kirisha boshladilar xalqlar hayotida xurofotlar yoki olomonning gaplari bilan o‘ynagan endigina boshlanayotgan butun bir fan mavjud. U poygada g‘alaba qozongan kuni ... “. Yuqorida tilga olingan ko‘plab olimlar va yana ko‘plari bu yo‘lni tayyorladilar: bu kichik kitob haqiqatan ham folklori “jamoat foydasini e’tirof etish” musobaqasida g‘alaba qozonishiga yordam beradi. Agar biz ular bergan ko‘rrsatmalariga ishonadigan bo‘lsak, ushbu maqola zamonaviy fransuz folklorining kirish qismi deb hisoblasak bo‘ladi.

Folklorshunoslik o‘ziga xos janriy tabiatga, poetik shaklga, ichki mavzuiy tiplarga, obrazlar tizimi, motivlar tizmasi va ifoda-tasvir uslubiga egaligi jihatidan alohidalik kasb etadi. Bular muayyan janriy belgilari, badiiy-kompozitsion xususiyatlari, lingvopoetik unsurlari, band qurilishi, vazn va qofiyalanish tizimidagi o‘ziga xosliklar orqali yaxlit poetik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun xalq og‘zaki ijodi namunalarini yozib olish, maxsus tadqiq qilish nafaqat folklor janrlarining mukammal tasnifini yaratishda, balki ularning boshqa fanlar bilan bog‘liqligini asoslashda, folklor an‘analari bilan aloqador poetik qonuniyatlarning namoyon bo‘lishining yuzaga kelishida ham, ularning o‘zaro bog‘liqlikda taraqqiy topganini dalillashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday an‘analarning yaratilishiga ijtimoiy-hayotiy omillar asos bo‘lgan. Mifologik tasavvurlar va xalq qiziqchiligiga xos belgilar o‘ziga xos badiiy talqin topadi. Barcha tillarda folklorning an‘anaviy va zamonaviy, oddiy va metaforik, she‘riy va nasriy turlari keng tarqalgan. Har bir xalq folklorshunosligida ularning hayotni idrok etish tarzi, o‘z madaniy turmush sharoiti, yashash hududi bilan bog‘liq narsalar tasviri yoritib boriladi. Obrazlar tarkibida ham bir-biriga o‘xshashlik va yaqinliklar borligi namoyon bo‘ladi. Ularning obrazlari yo individallashtirish, yoki umumlashtirish orqali hosil qilinadi. Jahon xalqlari adabiyotshunosligida asrlar davomida rivojlanib, sayqallanib kelgan fol‘klor asarlari barcha xalqlarda birdek boyitib borilganligi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Arnold Van Gennep Le folklore. Croyances et coutumes populaires françaises. Paris : Librairie Stock, 1924, 16 p. Édition complétée le 3 août, 2009 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, Québec
2. Fayzulloyev O. M. O‘zbek folkloridagi lingvokulteremalarning inglizcha tarjimada berilishi (Bolalar folklori va ertaklar misolida) Filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2019. – 7 b.
3. Atabayeva N.A. Frazzeologik birlik va maqollarda gender talqini (ingliz va o‘zbek tillaridagi materiallar asosida): magistir. diss. – Urganch, 2013. – 84 b.

UO‘K 81’22:81’42

BADIIY MATN TAHLILIDA “ILGARI SURISH” VOSITALARINING KOGNITIV-SEMANTIK YONDASHUVI

O.R.Achilov, katta o‘qituvchi, Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Kognitiv tilshunoslikda bir qancha yo‘nalishlar mavjud bo‘lib, ular ichida kognitiv-semantika, inson omiliga ta‘luqli bo‘lmish – anglash, tasavvur etishi, yangi ma‘naviy qirralarni ochishi, badiiy matn tahlilida “ilgari surish” vositasi orqali o‘ziga xos yondashuvni yuzaga chiqazadi. Til orqali matning aniq shakli ifodalansa, mazmuni orqali unga turli yangi ma‘naviy farqliklar qo‘shiladi. Demak, ilgari surish vositalarining ushbu maqolada, badiiy matn tahlilida kognitiv-semantik ahamiyat kasb etishini ayrim misollar yordamida isbotlashga harakat qilamiz.

Kalit so‘zlar: kognitiv tilshunoslik, kognitiv-semantika, ilgari surish, badiiy matn, inson omili.

Аннотация. В когнитивной лингвистике существует несколько направлений, среди которых когнитивно-семантическое, связанное с человеческим фактором - понимание, воображение, открытие новых духовных аспектов, посредством анализа «выдвижения» в художественных текстах создает уникальный подход. Если точная форма текста выражается через язык, то через содержание к нему добавляются различные новые смысловые различия. Итак, в данной статье мы попытаемся на некоторых примерах доказать когнитивно-смысловую значимость средств выдвижения при анализе художественного текста.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивная-семантика, выдвижения, художественный текст, человеческий фактор.

Abstract. There are several directions in cognitive linguistics, among which the cognitive-semantic, associated with the human factor - understanding, imagination, discovery of new spiritual

aspects, through the analysis of "foregrounding" in literary texts creates a unique approach. If the exact form of the text is expressed through language, then various new semantic differences are added to it through the content. So, in this article we will try to prove with some examples the cognitive - semantic significance of the means of foregrounding in the analysis of a literary text.

Key words: cognitive linguistics, cognitive-semantics, foregrounding, literary text, human factor.

Kirish. Kognitiv tilshunoslik atamasi ustida bir qancha tilshunos olimlar bahs munozara olib borishgan bo'lishiga qaramay, haligacha ushbu atamaning aniq bir qanday ma'no anglatishi to'grisida umumiy to'xtamga kelingani yo'q. Lekin kognitiv-semantika ushbu kognitiv tilshunoslikning qismi bo'lganligi va yangicha ma'noviy yondashuvni nazarda tutgani kabi, kognitiv tilshunoslikning nisbiy ma'nosi ya'ni anglash, tushunish kabi ma'nolari bilan uzviy bog'lanadi. O'z o'rnida ma'noviy yaqinlik bo'lgani bilan, muhim jihat sanalmish, kognitiv-semantik yondashuv ilgari surish vositalari yordamida odamlarning, ya'ni badiiy matndagi jarayonni o'z tasavvur va dunyo qarashlari doirasida anglashlari yoki tasvirlay olishlari mumkin. Shu o'rinda, kognitiv semantika ustida ham bir qancha tadqiqot va izlanishlar amalga oshirilgan bo'lib, kognitiv-semantikaning ayrim tamoyillari mavjud:

- Grammatika dunyo haqidagi tushunchani madaniyat ichida aks etadi;
- Til haqidagi bilimlar orttirilgan va ma'lum bir kontekstga ega;
- Tildan foydalanish qobiliyati umumiy emas, balki maxsus manbalarga asoslangan holda kognitiv resurslarni yoritadi.[1]

Muhokama va natijalar. G.Leech ta'rifiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ilgari surish - adabiyotshunoslikdagi lisoniy gapni (so'z, gap, ibora, fonema va boshqalar) atrofda lingvistik kontekstdan, berilgan adabiy an'analardan yoki umumiy dunyo bilimlaridan ajratib ko'rsatishga oid tushuncha. Bu "oddiy til me'yorlari fonida lisoniy belgining "bo'shashishi"dir." Ilgari surishning ikki asosiy turi mavjud: parallellik va og'ish. Parallellikni kutilmagan muntazamlik, og'ish esa kutilmagan tartibsizlik deb ta'riflash mumkin. [2] Chex olimi Mukařovskiy ushbu tushunchaga asos slogan va chex tilida- *aktualisace*, so'zma so'z tarjima qilinganda amalga oshirish degan ma'noni anglatgan. Uning ta'kidlashicha, adabiyot "ilgari surish izchilligi va tizimliliği bilan ajralib turadi, ammo shunga qaramay, ba'zi bir nostandart matnlar keng tarqalgan va nostandart bo'lishi mumkin. [3] Ilgari surish vositalariga berilgan ta'riflar shuni ko'rsatadiki, bu nisbiy tushunchadir. Biror narsa faqat ma'lum bir kontekstda kutilmagan tarzda muntazam yoki tartibsiz bo'lishi mumkin.

Ilgari surish tilning barcha qatlamlarida (fonologiya, grafologiya, morfologiya, leksika, sintaksis, semantika va pragmatika) yuz berishi mumkin. [4] Odatda matnning muhim qismlarini ajratib ko'rsatish, esda qolishga yordam berish yoki talqin qilishni taklif qilish uchun ishlatiladi. Misol tariqasida bir nechta ingliz va o'zbek asarlaridan parchalarni ko'rib chiqamiz.

Henry was his father's son and it were time for him to go into his father's business of Brummer Striving. It wert a first dying trade which was fast dying. [5]

Hatto Jon Lennonning o'zining "Write" asaridagi ushbu qisqa parchada ham orfografik, grammatik va semantik og'ishlarning bir nechta holatlari mavjud. His father's son parchasini bir nigohda o'qish orqali ma'noviy izchilikka erishib bo'lmaydi, ya'ni ma'no mavhumlashadi va bu semantik og'ishning yorqin misoli bo'la oladi. Lekin shu bilan birga, ilgari surishning semantik og'ish vositasi yordamida e'tibor aynan Henryga qaratilishi kerakligini anglatadi. Buni parchalar uzoqroq va chuquroq ko'rib chiqilsa, lingvistik asoslangan holda spazmodik yoki tasodifiy emas - bu o'ziga xos ma'lum bir mantiqqa amal qilinganligini tushunish mumkin. "Tizimli" deganda nimani anglashni tahlil qilish qiyin, ammo shoirning (hatto Jon Lennonning) «xislarida» qandaydir usul borligi haqidagi tuyg'uda intuitiv tarzda aniq bo'ladi. Ma'lum bo'lishicha, ilgari surish vositalari mavhum tushuncha va uning aniq ta'rifi yoki kuzatish mumkin emas. Insonning kognitiv faoliyati bilan bog'liq holdagina bu hodisani uning tildagi shakllari orqali semantikasini aniqlash mumkin. Demak biz badiiy matnlarni kognitiv-semantik jihatdan ilgari surish vositalari yordamida tahlil qilishimiz mumkin.

No, it was not language; it was what there was before language. Before things were written down. Language in the time when men and animals did talk to one another, when a man could sit down with an ape and the two converse; when a tiger and a man could share the same tree, and each understood the other; when men ran with wolves, not from or after them. [6]

Ushbu Toni Morrisonning, Song of Solomon asaridagi tanlangan parchadan inson va hayvon hech qachon bir biri bilan bir tilda suhbatlashmagan. Lekin shu yerda kognitiv-semantika yordamga keladi va ilgari surish vositasi yordamida inson hayvonni tushunmasligi aniq, lekin inson o'zining tili rivojlangunga qadar barcha hayvonlar kabi ona tabiat bilan hamnafas bo'lgan holda barcha hayvonlar

kabi hayot faoliyatini yuritgan, hayvonlar bilan birga daraxt va dalalarni teng bo'lishgan, hayvonlar va insonlar shunday yashash tarzda bir birini juda yaxshi tushunishgan va hozirgidek bir birini ovlamagan. Asar tahlilidan ilgari surish vositasi bo'lmish og'ishlarning bir nechta holatlari mavjudligi va o'z o'rnida parallelizm ham mavjudligi ko'zga tashlanadi.

Navbatdagi parcha tahliliga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "*Your Day has come,*" and it filled him with such sadness to be dying, leaving this world at the fingertips of his friend, that he relaxed and in the instant it took to surrender to the overwhelming melancholy he felt the cords of his struggling neck muscles relax too. Tahlilni davom etar ekanmiz, "sening kuning keldi" gapining o'zida mavhumlik natijasida ikki xildagi ma'no tushuniladi, ya'ni kognitiv-semantik jarayon natijasida ijobiy ma'no ya'ni sening muvaffaqiyatli kuning degan ma'no yoki bu sening so'ngi kuning deb salbiy ma'noga nazar solinadi. Ayni holatni badiiy matni to'liq o'qish natijasida so'ngi kun ekanligi tushuniladi. Bu ham o'quvchining nigohida ikki turdagi ma'noni ilgari surish vositasi orqali yuzaga chiqazilganligi dalilidir.

Xuddi shu asarning ushbu parchasi: *Soon's we skin this cat, we comin in there with a appetite and she better be ready to meet it!*" tahlilida kognitiv- semantik jarayonga ta'sir etuvchi og'ishning grammatik, fonologik va semantik, dialektik turlarini ko'rishimiz mumkin. Bunday ilgari surish vositalari asar o'quvchisining diqqatini shu parchaga tortmay qolmaydi va o'zgacha e'tiborni talab etadi. Buning natijasida oddiy ma'nodagi, bu yerga ishtaha bilan kelayapmiz ma'no - *we comin in there with a appetite*, - bu yerga katta ishtiyoq bilan kelayapmiz, degan boshqa ma'noga o'zgaradi.

Navbatdagi tanlangan asar o'zbek tilidagi Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasidan olingan: *Handalak ko'targan kishi chol oldidan o'tayotganda qadamini sekinlatdi. Cholning' qulog'i og'ir bo'lsa kerak, baland ovoz bilan salom berdi. Chol xayoldan uyg'onib alik oldi.*

— *Ikromisan? Tinchmisan, bolam? Arzandaginang o'ynab-kulib yuribdimi? Ke, bitta choy ich!*

Ikrom otli bu kishi cholning gapini qaytarmadi. Asta kelib supa chetiga omonatgina o'tirdi. [7] Matndagi kognitiv-semantik ma'noviy o'zgarishga uchragan qismlar: cholning qulog'i og'ir (yaxshi eshitmas ma'nosida), arzandaginang o'ynab-kulib yuribdimi (erkatoying yaxshimi), omonatgina o'tirdi (sekin, xijolatlanib o'tirdi) ma'nolarida talqin etilgan. Lekin badiiy matndan alohida shaklda tahlil etadigan bo'lsak yuqoridagi birliklar:

-qulog'i og'ir- qulog'iga gap kirmas yoki qulog'iga tom bitgan, ya'ni qashshang degan ma'noda;

-arzandaginang- orzu qilib yetishgan yolg'iz o'g'il yoki qiz;

-omonatgina o'tirdi-kichgina joyga o'tirdi; kabi oddiy ma'nolarni ham anglatishi mumkin. Demak kognitiv-semantik yondashuv matnda ilgari surish vositalari orqali yangi ma'noni namoyon bo'lishi va tahlil qilinishida aks etishi mumkin ekan.

Keyingi ushbu asar parchasiga qaraydigan bo'lsak: *Agar Tursunboyning sal isitma olib qolsa, er-xotin uyqu nimaligini unutishar, boshidan nari ketisholmasdi. Tursunboyning sal notob bo'lishi ikkovini ham oyoqdan yiqitardi.*

Isitma odammidiki Tursunboyning olib qolishi mumkin? Yoki Tursunboyning notob bo'lishi qanday qilib boshqa odamga ta'sir etishi yoki xastalantirishi mumkin? Demak mana shu yuzaga kelgan so'roqli holatda vaziyatni aniqlashtirish va ma'noni to'liq anglash, ilgari surish uchun, yana kognitiv-semantik yondashuvga nazar solishga majbur bo'lamiz. Albatta, ushbu parchada ham quyidagi leksik birliklar:

- isitma olib qoldi- mazzasini qochirdi ma'nosida;

- boshidan nari ketolmaslik- joyidan qo'zg'almay qolish, oldidan nari ketolmaslik;

- oyoqdan yiqitish -holsiz qilib qo'yish kabi ma'nolarini ilgari surilganligiga amin bo'lamiz.

Lekin boshqa jihatdan an'anaviy tilshunoslikda bu leksik birliklar badiiy matndan xoli tarzda tahlil etilganda umuman boshqa ma'noviy farqlikni ko'rsatgan bo'lar edi, ya'ni bu jumlaning isboti sifatida: boshidan nari ketolmaslik-biror narsaning boshida turib, yo'l topa olmay hayron bo'lib turishni anglatadi, olib qoldi-ushlab qoldi, biror sodir bo'lishi kutilayotgan ish harakatning davom etishiga to'sqinlik bo'lgan ma'noda keladi, yoki oyoqdan yiqitish- birligidan biz biror harakat natijasida oyog'iga berilgan ta'sir kuch evaziga yiqitish ma'nosini anglashimiz mumkin.

Xulosa. Qiyosiy tahlil natijasida yuqorida keltirilgan ikkita: ingliz va o'zbek tillaridagi ilgari surish vositalari- badiiy matn tarkibidagi gaplarning kognitiv-semantik xususiyatlari, butun ma'noni tushunishga yordam berishi namoyon bo'ldi va o'ziga xos milliy, uslubiy, madaniy xususiyatlarlar badiiy matn uchun xosligi isbotlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Croft, William and D. Alan Cruse (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 1, 105, 7–15, 33–39. [ISBN 9780521667708](#).
2. Leech, G. and Short, M. (2007) *Style in Fiction* (2nd ed.) Pearson Education Ltd. MUKAROVSKÝ, op. cit., 23.

3. Simpson, p (2004) "Stylistics, A Resource Book". London: Routledge
4. John Lennon in His Own Write, London, 1964, 66.
5. Toni Morrison, Song of Solomon. , A division of random house, inc. New York., p 366.
6. Said Ahmad, Ufq. Trilogiya. T., Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976. 688b.

UDC 81: 378.147

ENHANCING STUDENTS READING COMPETENCE THROUGH READ-ALOUD AND CONTENT CONVERSATIONS IN STEM DOMAIN TEACHING

Allan Miller, US Department of State, Fulbright Specialist, leader of STEM4Learning Consulting Center, a Technology Integrationist, Innovative Learning Coach and international consultant

F.Masharipova, researcher and senior English teacher of Roman-german philology department, an English Language specialist and ACCESS Coordinator at Urgench State University

Joan Smith Miller, expert trainer on team building and social emotional learning strategies, STEM4Learning instructional coach

M.Matlatipova, Urgench State University Student and NEGA project assistant teacher

Abstract. Ushbu maqolada AQSh Davlat departamenti va O'zbekiston mutaxassislari hamkorlikda olib borilgan NEGA ilmiy-amaliy loyihasining xususiyatlari muhokama qilinadi. Ushbu loyiha "Hamma uchun ishtirok etish va rivojlanishni rag'batlantirish" (NEGA) aspektida o'tkazilgan ilmiy tadqiqotining natijasi bo'lib, amaliyotga tatbiq etilgan va keyinchalik ma'qullangan. Keng ta'lim oluvchilar ommasi uchun O'zbekistonda ingliz tili o'qituvchilari tomonidan amalga oshirilayotgan eng samarali faoliyat haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: STEM savodxonligi, NEGA loyihasi, muloqot o'yinlari, sinfni rag'batlantirish o'yinlari (enerjiyzerlar), ovoz chiqarib o'qish uchun STEM rasm kitoblari, kontent suhbatlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности научно-практического проекта NEGA, которым совместно руководили специалисты Госдепартамента США и Узбекистана. Данный проект представляет собой результат докторского исследования, проведенного в аспекте поощрение участия и развитие для всех (NEGA), который был применен на практике и впоследствии одобрен. Для широкой читательской аудитории была представлена информация о наиболее эффективных мероприятиях, проводимых учителями английского языка Узбекистана.

Ключевые слова: STEM-грамотность, Проект NEGA, коммуникативные игры, аудиторные игры-разминки (энерджайзеры), книга с картинками STEM для чтения вслух, контентные разговоры.

Abstract. This article reveals the essence of the scientific-practical NEGA project which has been co-led by the specialists of US Department of State and Uzbekistan. It is the result of the doctoral research has been conducted on Nurturing Engagement and Growth for All (NEGA) and has been put into practice and approbation. The most effective activities delivered to the English language teachers of Uzbekistan have been introduced to the public readership.

Key words: STEM literacy, Project NEGA, Relationship Builders, Classroom Energizers, STEM Picture Book Read-aloud, Content Conversations.

Since gaining independence in 1992, Uzbekistan has been moving steadily forward as a modern nation, rapidly integrating into the world economy. The rapid growth of scientific and technological progress fuels this process of globalization. Consider how the internet, robotics, quantum computing, artificial intelligence, and global supply chains have developed in 30 years. To empower our students to be successful participants in the 21st-century global economy, Uzbekistan's public schools must rapidly improve how we teach our young people skills and knowledge in science, technology, engineering, and mathematics. This is known as STEM literacy, and current article will focus on pedagogical strategies that have proven to be highly successful in schools and classrooms worldwide.

Providentially, the Ministry of Higher Education of Science and Innovations in Uzbekistan recognizes the importance of STEM literacy. Throughout public education, a number of projects have been carried out in this field. A very promising area is the integration of English language instruction with STEM. STEM literacy can open doors for young people in the same way. Obviously, strong language competency and the ability to read, write, listen, and speak English at a proficient level are also of utmost importance for our young people to become global citizens.

The yearlong project NEGA: Nurturing Engagement and Growth for All has been launched at Urgench State University and Samarqand Center for Teacher Retraining Institution with the US

Embassy to assist the dynamic reforms application of STEM literacy. The project aims to empower a team of Uzbek English teachers from Khorezm and Samarqand Regions to build authentic language competency more effectively while incorporating 21st-century STEM skills: critical thinking, creative problem solving, and scientific thinking. The project NEGA encompasses a total of 60 teachers from secondary and higher institutions in Samarkand and Urgench.

The NEGA project draws its name from a fundamental question students raise daily in classrooms – “Why (NEGA?) am I learning this?” For Project NEGA, the pedagogical strategies are focused on all target student engagement and the growth of authentic communication. The trainers believe that they are the best answers to that NEGA question and that these strategies are the foundation for creating classrooms buzzing with excitement and learning. These four strategies are Relationship Builders, Classroom Energizers, STEM Picture Book Read-aloud, and Content Conversations. These strategies are meant to be a catalyst that can support and energize the well-defined Uzbekistan National Curriculum, providing teachers with the means to “hook” students and help assure that they have authentic opportunities to think and respond in their learning. By this research a short explanation of each activity is provided as in follows:

Relationship Builders – the pandemic and the necessity of having students separated as isolated faces on computer screens rather than together in a classroom provided every teacher solid evidence of the power of social interaction to support learning. The youngest language learners lost over a year of that primary goal of teaching primary students how to negotiate relationships with their classmates and across the globe, resulting in increased behavioral challenges at the intermediate grades. That alone necessitates an increased focus on activities that target this social-emotional learning. But simply putting people together in a room of strangers is not ‘a good recipe’ for learning and high engagement. Creating and maintaining a positive classroom atmosphere where students feel comfortable taking risks and sharing honest, authentic communication takes substantial and ongoing effort. Relationship builders are teaching strategies with a clear goal and getting students to know each other better; oftentimes, these might be called icebreakers or team-building activities. These can be used (and we would say should be used) in every classroom. Still, they are particularly relevant to the English classroom since they allow students to practice authentic speaking and listening. Here are just a couple of NEGA activities that serve as examples – imagine students in two circles, **an outer circle facing in and an inner circle facing out** so that every student is matched one on one with a partner. These activities could work well in such a setup and allow an easy rotation so that everyone can interact with several classmates. The following conversational activities might include the following:

The first activity is “*Would you rather?*” which offer students a choice of extreme choices and ask them to share their rationale for their preference, such as “would you rather have purple hair or no hair?”, “would you rather live somewhere that was only hot or only cold?”, “would you rather be an only child or have 10 brothers/sisters?” etc.

The second activity is “*Talking string*” is started by giving each person a 50 cm piece of string or yarn and have them wrap it around one of their fingers. Their task is to share anything about themselves with a partner, and they can unwrap the string once for every new thing they share. When the string is unwound, their partner then has their turn sharing.

The third activity is “*Object pickup*” that put a pile of anything on the table (for example, 50 different buttons, postcards, random objects, etc.) and ask everyone to choose one that they think is most like them in some way. Their task is then to share that information with their partner.

Countless other Relationship Builders can accomplish the same goal, having students get to know each other through authentic conversation. Our point is that too often, as teachers, we think we don’t have time for this since we have to get to the lesson of the day. We believe that if you want that lesson of the day to be successful for everyone, the classroom relationships and the emotional safety that being part of a safe, supportive group providers are absolutely necessary. It’s an example of how going slow initially can help you go fast later.

Classroom Energizers are not only mental but also physiological activities. This group of activities are build on the Total Physical Response (TPR) teaching strategy, where evidence shows that movement is an important catalyst for learning and that students sitting and listening to something passively at their desk for any extended period of time rarely leads to rich engagement. These are often quick three to five-minute activities that raise the heart rate, get blood and nutrients flowing throughout the body and set the stage for attentive learning. It can be as simple as a short pause in a lesson, asking students to take a quick walk in the hallway with a partner, thinking about a relevant question, or a quick movement activity that leads to laughter and fun. Activities often blend

movement and relationships, such activities as *The Talking Circles* or *Would You Rather*. During our NEGA workshops, nearly every session opens with a few activities; here are a couple of our favorites:

The first activity is “1,2,3 . . . Clap, Jump, Meow”. This is a partner counting game where partners alternate back and forth counting; Partner A says 1, Partner B says 2, Partner A says 3, and then Partner B restarts at 1. The goal is determining how often the partnership can quickly cycle through 1, 2, 3 correctly in 20 seconds. If the partners make a mistake, they must yell “Yee Haw” to inform everyone that they have messed up and then quickly start again. For round two, the instructor replaces 1 with a clap so that rather than saying 1 each time, whichever partner is due to say 1 claps instead, then the 2,3 sequence continues. In the next round, replaces 2 with a Jump, and then in the last round, also replace 3 with a loud “Meow” so that the only sound in the room is clapping, feet jumping, and Meows – along with a ton of Yee Haws for mistakes and laughter. Energy (and some more comfort with making a public mistake) is guaranteed.

The second activity is “Name Toss Game”. The instructor should have the group stand in a circle and have everyone introduce themselves by their first name. Call out someone’s name and toss them one of many balls or similar tossing objects you have ready (*pom poms*, *kush balls*, or even stuffed animals will work well). Have them say “thank you” with your name, and then explain the object is for that object to be passed to another person (also addressed by name) until everyone has held it, and then it is passed back to you, where you deposit it in a waiting container. Practice one more time to learn the sequence, and then explain the goal of seeing how many objects the group can successfully pass in 30 seconds, continuing to address and thank everyone by name. If an object is dropped, ignore it and wait for another to come your way. A few tries can be let and each time makes applaud the group as they become more of a team. A great way for everyone to hear everyone’s name multiple times in a very quick activity that also builds energy.

The next group of activities are aimed at reading and called as **STEM Picture Book Read-Alouds**. The current research has shown that reading aloud to students is a wonderful classroom strategy for helping build listening skills and serving as a starting point for rich conversations. Throughout the read-aloud, there are many strategies that a teacher can utilize to build skills, such as asking them to summarize what has happened, predict what is going to happen next, offer an alternative narrative to the plot, or connect the plot to something in our lives. Reading aloud enables the learners to use and practice pronunciation, intonation, tone, pitch, rhythm, and other mechanisms in reading. It also provides opportunities for the teachers to correct mistakes and model reading strategies on the spot. Besides, at a progressive stage, this enhances confidence in language acquisition and practice among learners. Last but not least, this provides a firm platform for the learners to dwell on other language skills in which they would be more confident in speaking and writing. Reading aloud is a MUST in teaching and learning a language, but many teachers ignore this importance.

In Project NEGA, we have been very selective of the texts we use, selecting picture books that build on the themes of STEM, such as non-fiction, a wonderful book about the history of measurement “*How Far, How Tall . . .*” or the story of a young girl trying to convince her parents what would be “*The Perfect Pet*.” “*Next Time You See a Sunset*” is one of a series of nonfiction books that explores the science of everyday things, looking at why the sky changes color as it sets, explaining both the physics of light and the earth's rotation. Nearly every book has a *youtube* video showing the pages while it is read out loud by a native speaker so they can both be read aloud by the teacher in the classroom, but also letting students listen to that natural intonation and accent. After watching a particular video session, the learners could be given tasks to:

- a. To talk about what they saw (speaking skills)
- b. To write about what you have seen (writing skills)
- c. Watch and listen, then list information they heard (listening skills)
- d. Peer reading and verbal responding (reading and speaking skills)

It should be noted that this session could be conducted to teach language skills in isolation or integration.

The next group of activities is **Content Conversations**. Reading and discussing the books is incredibly engaging and powerful for building multiple literacy skills. However, the learners’ real power for learning is when they are paired with activities that reinforce STEM concepts. The US National Science Teachers Association (NSTA) has been a leader in developing this pedagogy, with authors Emily Morgan and Karen Ansberry publishing a series of “Picture Perfect Science” books that provide hands-on STEM learning activities targeted to build and expand the ideas on (pictureperfectscience.com). A past president of the NSTA, Paige Keeley, has also published a series

of short activities in the Uncovering Student Ideas in Science series (uncoveringstudentideas.org) that create opportunities for critical thinking around STEM concepts often misunderstood by students. In NEGA, we present both of these types of activities under the heading of Content Conversations, as we use them to get students talking about STEM ideas during their English classes. We find that students are naturally curious about the world around them and that these are excellent for building that active engagement that is authentic language practice. There are some examples of activities that our NEGA teachers have found particularly useful in their classrooms.

Expanding on *“If I Built a Car”* by Chris Van Dusen, the story of a boy who is bored with his family car and imagines a truly fantastic car that can do everything he can dream up. The book has great vocabulary and is wonderfully illustrated, setting the stage for students to imagine their dream car. Depending on the availability of supplies, the students might draw and label their cars or create models with *lego*, *pipe cleaners*, or *cardboard*. True language learning comes from sharing, where students have multiple opportunities to explain their ideas to each other and ask questions. If technology is available, creating a video is another great activity.

The next activity is *“Somewhere in the World Right Now”* based on introducing the concept of time zones and builds an understanding of how every time period of every day (such as breakfast time, bedtime, sunrise, etc.) that occur somewhere on the globe right now and what that means for telling time. The book circles the globe with beautiful illustrations representing cities on every continent. The current activity is to give students a collection of yarn segments and ask them to make their best model of planet earth. This leads to a wonderful conversation focused on world geography and shape and scale as students struggle to bring their world “mental” map out onto the tabletop. This can be expanded in many ways, talking about time zones, drawing out student stories of their adventures or current events, etc. We also explore some sun/earth/moon system misconceptions by presenting compelling questions. For instance, if there is a crescent moon in the Tashkent sky tonight, what moon would someone in Chile or Russia see? (*The answer if you are wondering - is it's a crescent moon everywhere it is visible but changes orientation from place to place*). Or what happens to my shadow throughout the day as time passes, and is the pattern the same all over the Earth? (*Answer is you are wondering - is it will shorten as noon approaches and then get longer again in the afternoon; that pattern is consistent except at the poles*). Our goals for these activities are broad: increased STEM understanding, critical thinking, discussion skills, vocabulary building, etc.

Beyond these four elements, Project NEGA also includes an introduction to algorithmic thinking for English teachers by briefly introducing coding and basic robotics. We see a strong connection between traditional literacy skills and those necessary for coding. Rather than communicating between people, coding is simply learning to communicate with a machine. There are also significant parallels regarding the importance of syntax, word order, and logic required for fluency in spoken language and coding. Most text-based coding is also based on English so there is a natural connection to the English classroom.

Teachers were introduced to the Edison robot (meetedison.com) and the scratch coding platform (edscratchapp.com), both created by the Microbric company from Australia. They learned the basics of controlling simple robot motions, such as driving forward, backward, and turning – a basic foundation for robotic problem-solving. Students are generally fascinated by computers, robots, and other sophisticated gadgets, so these robots have provided a way for teachers to model themselves as new learners and build their students' engagement in some basic lessons on algorithmic thinking.

The Project NEGA is hoped to be a seed from which many more will grow, developing English Language proficiency among learners and teachers. Any English language learner who is interested in learning more about the work can explore the stem4learning.com website. The activity includes many more examples of these targeted strategies as well as videos from the Zoom sessions and a series of videos that explore the basic ideas of *“What is STEM?”* sharing the perspective basing on STEM4Learning Consulting work. As an acknowledgement we want to point out the followings. Involving foreign specialists into education system in Uzbekistan will provide further development STEM in Uzbekistan. We think it has been a fun and productive project for everyone involved, and thank you for taking the time to learn a little about it by reading our article.

REFERENCES:

1. Celce – Marcia M., Brinton M.D., Snow M.A. Teaching English as a Second or Foreign Language, Fourth edition. – National geographic learning; HEINLE Cengage learning, 2004. – P.33.
2. Douglas R. Klentschy M.P. Worth K. Binder W. Linking science and literacy in the K-8 Slassroom, Arlington V.A: National Science Teachers Association, 2006. – Pp.97-113.
3. Snow M.A. Content based Immersion Models of Second/Foreign Language Teaching. Teaching English as a second or Foreign Language. Fourth Edition. – National Geographic Learning. HEINLE Cengage learning, 2014. – P.443.

4. Wesche M., Skehan P. Communicative, task-based, and content-based language instruction. In R.B. Kaplan (Ed.), The Oxford handbook of applied linguistics. – New York, N.Y: Oxford University Press, 2002. – P.207-228.
5. www.nationalgeographic.com.
6. www.stem4learning.com
7. <https://www.stem4learning.com/classroom-energizers>
8. <https://www.stem4learning.com/relationship-builders>
9. <https://www.stem4learning.com/stem-picture-book-lessons>
10. <https://www.stem4learning.com/what-is-stem-video-lessons>

UO'K 821.512.133

“LAYLI VA MAJNUN” DOSTONIDA “SO‘Z GAVHARI VASFI”**Z.Q.Amonova, dots., f.f.d., Buxoro davlat universiteti, Buxoro****Z.Sh.Nafetdinova, oliy toifali o‘qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiyning “Xamsa”si tarkibidagi uchinchi doston “Layli va Majnun” tarkibidagi “So‘z ta’rifi” bobi g‘oyaviy-badiiy tahlilga tortiladi. Tahlil davomida izoh talab so‘zlarga, badiiy san’atlarga alohida e’tibor qaratilib, shoir mahoratiga baho berildi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Nizomiy Gnjaviy, Xisrav Dehlaviy, “Xamsa”, “Panj ganj”, so‘z ta’rifi, an’anaviy bob, badiiy mahorat

Аннотация. В статье идейно-художественному анализу подвергается глава «Определение слова» в третьем эпосе «Лейли и Меджнун» Алишера Навои «Хамса». При анализе особое внимание уделялось слову и художественному искусству, оценивалось мастерство поэта.

Ключевые слова: Алишер Навои, Низами Гявви, Хисрав Дехлеви, «Хамса», «Пандж гандж», определение слова, традиционная глава, художественные навыки.

Abstract. In the article, the chapter "Definition of the Word" in the third epic "Layli and Majnun" of Alisher Navoi's "Khamasa" is subjected to an ideological and artistic analysis. During the analysis, special attention is paid to the words and artistic arts, and the poet's skills are evaluated.

Key words: Alisher Navoi, Nizami Gnjavi, Khisrav Dehlavi, "Khamasa", "Panj ganj", word definition, traditional chapter, artistic skills

Kirish: Soz – eng ulug’ qudratki, butun olamlarning ubtidoyu intihosi unga bog’liq. So‘z olamlardan, borliq va odamlardan ilgari mavjud bo‘lib, Alloh taoloning “Kun” (Bo‘l) ilohiy amri ila butun dunyo yaraldi. Sharq musulmon olamida so‘zga borliq va odamning ibtidosi sifatida qaraladi. Shu bois ulug’ mutafakkirlar, buyuk so‘fiylar so‘zning muqaddasligi va ulug’ligi haqida o‘z asarlarida alohida to‘xtalib o‘tishgan. Masalan, Jaloliddin Rumiy “So‘z – Haqning soyasi... Har narsaning asli –so‘z... So‘z amal daraxtining mevasidir. Chunki u amaldan tug‘iladi. Ulug’ Tangri olamni so‘z bilan yaratdi va “bo‘l!” deyishi bilan bo‘ldi... So‘z insonning qiymati qadar qadrliidir” [1], deya so‘zning nafaqat muqaddas kitob, balki inson sharifligining boisi, amaliy hayot mevasi ekanligini ta’riflagan. Tasavvufda so‘zning qudrati keng ifoda etilar ekan, ayni chog‘da mumtoz adabiyotda ham uning ta’rifiga maxsus bob bitish an’ana tusini oldi. Mumtoz adabiyot an’alarini davom ettirib, uni o‘ziga xos novatorlik bilan boyitgan ulug’ iste’dod egasi Alisher Navoiydir. Shoir o‘zining buyuk “Xamsa” asarida ham mazkur an’anani davom ettirdi. “Xamsa”ning ibtido dostoni bo‘lgan “Hayratul abror”da “So‘z ta’rifida” deb nomlangan alohida bob yaratdi. Navoiy so‘z ta’rifiga to‘xtalar ekan, beqiyos tashbehlardan foydalandi. Hatto bu bilan bog’liq fikrlarini “Layli va Majnun” dostonida ham davom ettirdi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Dostonning V bobi “So‘z gavhari vasfi” ga bag’ishlangan bo‘lib, unda dastlab nasriy sarlavha keltirilgan: “So‘z gavhari vasfidakim, gavhar so‘zi aning qoshida gavhar olida bir qatra suvdek bo‘la olg‘ay, bir necha so‘z surmoq va Ganja hakimi ta’rifidakim, ganji Qorunaning «Panj ganji» qoshida ganj olida vayronadek ko‘rungay — ganjfishonliq qilmoq va Hind sohirinikim, Kashmir jodulari aning olida ip esha olmaslar — aning gavhari silkiga tortmoq va o‘z nazmining churuk rishtasin va uzuk torin ham alarg‘a ulamoq” [2].

Joriy tildagi tabdili: “Oldida gavhar bir qatra suvdek tuyuladigan so‘z gavhari vasfida bir necha so‘z demoq. «Besh xazina»si oldida Qorun xazinasi vayronadek ko‘rinadigan Ganja hakimi ta’rifida ganj sochmoq: Kashmir jodulari uning oldida ip esholmaydigan Hind sehergarini uning gavhari shodasiga tizmoq va o‘z nazmning churuk ipini va uzuq torini ham ularga ulamoq» [3].

Ulug’ shoir mazkur nasriy sarlavhada so‘zga shunday yuksak ta’rif beradiki, gavhar uning (so‘zning) oldida bir qatra suvdek tuyuladi, deydi. Bu ta’rif shunchaki mubolag‘aviy ta’rif bo‘lmay o‘z asosiga ega. Chunki qimmatbaho sanalgan gavharning o‘zi ham so‘zdan so‘ng, uning qudratidan yaralgan. Shu bois shoir nazdida so‘zning oldida gavhar bir qatra suvdek. Navoiy so‘zning ulug’

qudrati Nizomiy Ganjaviy va Xisrav Dehlaviylarni ham bee'tibor qoldirmaganligini, ularning ijod qalamidan dur, gavharlar-so'zlar to'kilganligini madh etadi. Ulug' Nizomiyning "Panj ganj" ("Besh xazina") i oldida Qorunning xazinasini varona sanaladi, deya Navoiy Ozarbayjon shoirining "Xamsa" siga yuqori baho beradi.

Ma'lumki, Qorun behisob boylikka ega bo'lgan diniy afsonaviy shaxs bo'lib, mumtoz adabiyotda xasislik timsolidir. Navoiy «Tarixi anbiyo va hukamo» asarida Qorunni Muso payg'ambar qarindoshlaridan ekani, ilmu fazilatda o'tkir, ayniqsa, kimyo fanida mohir, qobiliyatli kishi bo'lganini yozadi. Keyincha, u ko'p oltin to'plab, katta boylikka ega bo'ladi. Xazinasini bilan birga uning xasisligi, imonsizligi osha boradi. U xudoni ham tan olmay qo'yadi. Musoning uni dinga, e'tiqodga chaqirishiga ham parvo qilmaydi. Natijada Musoning duobadiga uchraydi, tamomi xazinasini, boyligi bilan uni yer yutadi [4]. Behisob boylik egasi bo'lgan Qorunning mulki, Nizomiy "Panj ganj" i oldida qadrsiz va varonadir. Navoiy ikkinchi ulug' xamsanavis Xisrav Dehlaviy madhiga o'tar ekan, uning so'z qo'llash mahorati oldida Kashmir jodugarlari ip esholmay qolajagina iftixor ila ta'riflaydi. Ya'ni har ikkala xamsanavisning so'z qo'llash mahoratiga obrazli ifodalar yordamida baho beradi. Alisher Navoiy "Xamsa" tarkibidagi har bir dostonning an'anaviy kirish boblarida o'z salafllari bo'lgan Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy nomlarini hurmat va samimiyat bilan tilga oladi. Mazkur bobda ham hazrat Navoiy o'zidan avvalgi salafllarining so'zdan qanday foydalanganlarini, so'zning qimmatini, uning hech qanday durru javohirlar bilan tenglashtirib bo'lmashligini, so'z bir dengiz bo'lib uning tubida cheksiz ma'nolar olami yashirinib yotganini ta'kidlaydi. Bobning birinchi bayti shunday boshlanadi:

Uldamki yo'q edi budu nobud,
Ma'dum edi emdi harne mavjud,

Bu baytda Navoiy olamning yaratilishi bilan bog'liq fikrlarga ishora qilib, uldamda mavjud bo'lgan barcha narsalar ma'dum (mavjud bo'lmagan) edi. Hech bir mavjudlik yo'q edi, barchasi yo'qlik olamida edi, deydi. Navoiy ayni mulohazalarini keying baytda davom ettiradi:

Haq qavng'a solmamish edi pay,
"Konallohu lamyakun maah shay".

"Konallohu lamyakun maah shay" – Alloh taolo bilan birga hech kim yo'q, ya'ni u yolg'iz, mavjud bo'lganda kavn (borliq, dunyo)ga pay (qadam qo'ymoq, boshlamoq) soldi. Shunda uning (haqning) avvalgi ofarinish (yaratilish) nasimi (shamoli) mavjudlik sari junbish (harakatga kelish) qildi:

Avvalg'i nasimi ofarinish,
Kim qildi vujud sori junbish.

Ammo shu junbishni yuzaga kelishi uchun e'tibor berilsa, ko'z solib qarasa, so'z kerak edi. Lekin shu so'z mavjud emas edi:

Insof ila har kishi solur ko'z,
Anglar so'z ediyu munda yo'q so'z,

Bu olamda Allohdan boshqasi yo'q edi. Insof bilan nazar tashlagan har bir kishi bu so'zni anglar ediyu, lekin nutqning o'zi yo'q edi. Shunda "Kun", ya'ni yaral amri "huvaydo" (ayon, zohir) bo'lgan chog'da "fayakun" (yaralish) "g'ulusi" (to'polon, shovqini) ham paydo bo'ldi:

Kim bo'ldi chu amri "kun" huvaydo,
Bo'ldi fayakun g'ulusi paydo.

Demak, eng avvalgi, birinchi sado (tovush) so'z bo'ldi, har savt (tovush, ovoz) ning ibtidosi (boshlanishi) ham so'z bo'ldi:

Bas avvalg'i sado so'z o'lg'ay,
Har savtqa ibtido so'z o'lg'ay

Har bir mavjudlikning, go'zallikning ibtidosi so'z ekan, shoir uning ta'rifu, tashbehiga alohida yondashadi:

Ey so'z, ne balo ajab guharsen,
Gavhar neki, bahru mavjarsen.

Navoiy nido san'ati imkoniyatlaridan unumli foydalanib, fikrni so'zga murojaat bilan boshlaydi. Ey so'z, bunchalik ajoyib gavharsen?! Birinchi misrada so'zni gavharga tashbeh etadi. Ikkinchi misrada esa ruju' san'atidan foydalanib, gavhar nimasi, mavj urgan dengizsan deya yuzlanadi.

Ul bahrki, muncha naqshi dilkash,
Bir mavj ila ayladi munaqqash.

U bahr (dengiz) buncha dilkash naqshlarga egaki, bir mavj (to'liqini)i bilan munaqqash (naqshlangan, bezatilgan) ayladi. Aytish lozimki, yer qa'ridan tortib, falak yuksakligigacha bo'lgan ashyolarning jami uning avvalgi mavjidir:

Yer qa'riyu toki charx avji,
Majmui aning burunqi mavji.

Shoir fikrlarini dalillab, seni dur deydilar, ya'ni durga tashbeh etadilar, ammo bu asosli emas. Chunki dur- quruq suvning o'zidir, sen esa ruh javharisan, deydi:

Derlar seni dur, savob emas bu,
Sen javhari ruhu dur quruq suv.

Demak, seni durga o'xshatish, xuddi durni shudringga o'xshatish kabidir:

Demakki sanga shabih erur dur,
Ul nav'dururki, durg'a mo'ldur,

Shoir so'z ta'rifini davom ettirar ekan takrir san'atidan o'rinni foydalanib, fikr ta'sirchanligiga erishadi:

Aytib sovumas tarona sen-sen,
Olib qurumas xizona sen-sen.

Ya'ni so'zni aytib sovumaydigan "tarona" (qo'shiq) sensan, sarflayversa ham, tugamas "xizona" (xazina) sensan deya ta'kidlaydi. Shoir keying baytda tamsil (hayotiy dalillash) dan mahorat bilan foydalangan:

Olam eli zarra yig'sa jovid,
Nurini kam aylagaymu xurshid.

Olam xalqi quyosh zarralarini "jovid" (doim, mudom) yig'ib yurgani bilan "xurshid" (quyosh) ning nuri kamayib qolarmidi?! Ayni dalillarga hamohang tamsillar navbatdagi baytda qo'llanilgan:

Igna uchi birla jazb etib nam,
Kim bahr suyini aylagay kam

Igna uchi bilan "jazb" (suvni shimimoq) etish, ya'ni bir tomchidan suv olavergan bilan "bahr" (dengiz) suvini kamaytirib bo'lmaydi.

Shoir yana so'zga yuzlanib, sen qadru muruvvatda "bahr" (dengiz) va "aflok" (falak) larday benihoya, lutfu bahoda esa pok-sof gavharsen, deya ta'rif beradi:

Ham qadru atoda bahri aflok,
Ham lutfu bahoda gavhari pok.

Shoir so'zni ta'riflashda mumtoz adabiyotimizdagi go'zal o'xshatishlardan foydalanadi:

Xoma bila ulki sepi sizdi,
Gavharni qaro ipakka tizdi.

Ya'ni "Xoma" (qamish qalam) bilan seni chizgan ul zot (Alloh taolo) go'yoki gavharni qora ipakka tizdi. Navoiy so'zni zikr etish bilan bog'liq fikrlarni keyingi baytda keltirib o'tgan:

Til zikring ila chu topti tarjih,
Tishlar anga bo'ldi inju tasbih.

So'zni zikr etish orqali til tarjih (bir narsani ikkinchi narsadan ortiq ko'rish) maqomiga yetgan bo'lsa, tish esa unga inju (marvarid) dan qilingan tasbih bo'ldi. Ya'ni til sening zikring bilan yuksaklik egasi bo'ldi. Navbatdagi baytda shoir Nizomiy Ganjaviy ta'rifini keltiradi:

Bu til bila kimsa topmadi kom,
Juz ganj fishoni Ganja orom.

Navoiy Nizomiyning so'z qo'llashdagi yuksak mahoratiga baho berarkan, Ganjada maskan tutgan "ganj fishon" (zar sochuvchi) kishidan (ya'ni Nizomiy Ganjaviydan) o'zga hech bir kishi bu til bilan maqsadiga erisholmadi. Navbatdagi baytda ham Nizomiy ta'rifini davom ettirilgan:

Ayvoni sharaf nuhufta ganji,
Mizoni lut(u)f xizona sanji.

Navoiy Nizomiyning "nuhufta" (yashirin, berkitilgan) "ganji" (xazinasi) sharaf ayvonidir, "xizona sanji" (xazinachisi) esa lutf mezoni (o'lchov, tarozi) dir deydi. Shoir istiora orqali Nizomiy asarlariga ishora etadi. Navoiy navbatdagi baytda ham Nizomiy ta'rifini davom ettiradi:

Ma'ni diramig'a sikkapardoz,
Uzlat xaramida mahrami roz.

Navoiy Nizomiy "ma'ni" (ma'no) "dirami" (tangalari) ga "sikkapardoz" (zarb etuvchisi, aqcha so'quvchi) deb ta'riflaydi. Ushbu go'zal ta'rif ifodasida istioradan o'rinni foydalangan. Shuningdek, uni uzlat xaramidagi sir saqlovchi do'st sifatida ham e'tirof etadi. Navoiy ulug' salafining ta'rifida bir necha bayt ajratib, Nizomiy haqida yana quyidagilarga urg'u beradi:

Sarrishtayi diqqati girihnok,

Har bir girhida yuz duri pok.
 Ganjinayi fikri gavhar oyin,
 Andin bori xalq o'lub gavharchin.
 Ko'ngli sadafi bo'lub guharrez
 Kilki qamishi dog'i shakarrez.

Yuqoridagi misralar ham o'zining mazmundorligi bilan ajralib turadi. Navoiy xamsanavis ustози Nizomiy ta'rifini davom ettirar ekan, uni "sarrishtayi diqqati" so'zining, ishining diqqati "girihiok" (sertugun), ammo har bir "girhida" (tugunida) esa "yuz duri pok" (yuzlab sof dur) borligini iftixor bilan ta'kidlaydi. Qolaversa, Nizomiyning fikri "gavhar oyin" (gavharga kon) bo'lib, barcha xalqlar undan "gavharchin" gavhar teradi. Ulug' Nizomiyning ko'ngil sadafi gavhar sochuvchi bo'lishi bilan birgalikda, qamish "kilki" (qalami) shakar to'kuvchidir, deya Navoiy istiora va mubolag'a san'ati orqali o'z mulohazalarini kitobxonga chiroyli va asosli yetkaza olgan. Alisher Navoiy Nizomiy Ganjaviy ta'rifini keyingi baytlarda ham davom ettiradi:

Vahdat guharin eliga olg'on,
 Uzlat kamarin beliga cholg'on.
 Ma'ni haramin musaxxar etgan,
 So'z bikrini g'arqi zavar etgan.
 Ham Turi fazilat uzra Muso,
 Ham Qofi qanoat uzra Anqo.

Shoir nazdida salaf-ustози "vahdat" (tanholik) "guharin" (gavharlarini) "eliga" (qo'liga) olgan, shuningdek, uzlat kamarini ham beliga bog'lagan ulug'lardan edi. Mazkur baytda Navoiy tarse' (baytning birinchi misraidagi hamma so'zlarga ikkinchi misraidagi barcha so'zlar qofiyalangan) dan foydalangan. Bu xildagi baytni boshdan oxirigacha qofiyali qilib bera olish juda qiyin san'at bo'lib, bu shoir mahoratidan darak beradi. Navoiy Nizomiy ta'rifida istioradan eng unumli foydalanganligiga guvoh bo'lish mumkin. Masalan, "Ma'ni harami" (ma'noning xos xonasini) "musaxxar" (egallagan) ham, "So'z bikrini" (so'z qizini) turli taqinchoqlarga g'arq etgan ham u ulug' Nizomiydir, deydi. Darhaqiqat, Nizomiy Ganjaviyning qalamidan to'kilgan "durlar" butun Sharq xalqlarini maftun etdi va ko'pgina shoirlar unga ergashib, uning dostonlariga javobiyalar yozdi. U fazilat bobida ham ayricha o'rin egallaydi, ya'ni fazilatning Tur tog'idagi Musosi va qanoatning qof tog'idagi Anqosidir hamdir.

Ma'lumki, Tur bu- Arabistondagi tog' bo'lib, diniy manbalarga ko'ra, Tur tog'ida Muso payg'ambar Xudoning jamolini ko'rishga chiqadi. Ayni mazmundagi mulihazalar Qur'oni Karimning "Toha" surasida ham batafsil o'z ifodasini topgan. Qof esa butun yer yuzini o'rab olgan deb xayol qilinadigan afsonaviy tog'ning nomidir. Anqo afsonaviy qushning ismi, u qushlarning podshohi bo'lib, uning oshiyoni ham shu tog'da ekan. Shoir Nizomiy so'z va uning qudratini ta'kidlashda ushbu afsonaviy nomlardan o'rinli foydalangan va talmeh san'atining go'zal namunasini yaratgan. Alisher Navoiy Nizomiy Ganjaviyga nisbatan ishlatgan ta'riflar va so'zlarni navbatdagi baytlarda asoslab berishga harakat qiladi:

Muso emas ersa kilki nog'u
 Javfi aro muzmar etti jodu.
 Anqo gar emas nedin hamisha,
 So'z Qofida uzlat etti pesha.
 Nazm ahlining afsahul- kalomi,
 So'z durrig'a muntazim Nizomiy.

Agar Nizomiy Muso bo'lmasa, "nog'u" (nega) uning "kilki" (qalami) bag'riga jodu "muzmar" yashirilgan? Agar u Anqo bo'lmasa, nega so'z Qofida uzlatga chekinishni o'ziga odat qilib olgan. U nazm ahlining "afsahul- kalomi" (eng go'zal, fasih so'z egasi), so'z durini "muntazim" (nazm qiluvchi, tizuvchi) qiluvchi Nizomiydir, deya uning salohiyatiga yuksak baho beradi.

Alisher Navoiy so'z gavhari vasfidan so'z ochar ekan, albatta, xamsanavislar madhi va ularning so'z qo'llash mahorati uni maftun etganligini, o'zi ham ularga payravlik niyatida ekanligini bayt mazmuniga singdiradi:

Ul ganjada ganjdek nihoni,
 Besh ganj qo'yub, vale nishoni.
 Har ganjida sayrafiyi idrok,
 Hadsiz topibon javohiri pok.
 Har javhari mulklar xiroji,
 Shahlarning zebu farri toji.
 Ma'ni duridin bu ganj qismi,

Alfozu iborati tilsimi.
Ulkim qo'li ochsa ohanin diz,
Lekin bu tilsim ocharg'a ojiz.

Xalq og'zaki ijodi namunalaridan ma'lumki, "ganj" (xazina) yashirin bo'ladi. Navoiy shunga va Nizomiyning Ganja shahridan bo'lganligiga ishora qilib, Ganjada ganjdek (xazinadek) yashiringan edi, ammo uning "Besh ganj"i ("Panj ganj" xamsasi) o'zidan nishon, belgi berdi, deydi. Ayni mulohazalar takrir va ishtiyoq bilan sayqallanib o'z ifodasini topdi. Ulug' Nizomiyning so'z xazinasidan idrok "sayrafi" (sarrofi) ko'plab sof javohirlarni topadi. Uning har bir so'z javhari mulklar xirojiga teng bo'lib, shohlar tojiga zeb-ziynat bo'la oladigan "farri toj"dir. Nizomiy so'z ganjining ta'rifini Navoiy davom ettirar ekan, uning xazina qismlari ma'no durlaridan, so'z va iboralari shu ganj tilsimidandir, deydi. Ammo shoirning ma'no xazinasini hamma ham ochish qudratiga ega emas. Zero, "ohanin" (temir) qo'rg'onlarni ochadigan kishi ham bu tilsimni ochishga ojizlik qiladi. Chunki undagi ramzu majoz haqiqatini anglamoq uchun ko'plab ilm olamiga oshno bo'lish lozim, degan xulosani yuqoridagi baytlardan anglash mumkin. Hazrat Navoiy shundan so'ng, ikkinchi xamsanavis Xusrav Dehlaviy ta'rifiga qalam suradi:

Ko'rgach bu tilsim sohiri Hind,
Jodulig' ishida mohiri Hind.
Kilki uchi safhag'a fusunrez,
Ul safha jahong'a fitnaangez.
Har sahfa nazmi gohi tahrir,
Fitna aro bir savodi Kashmir,
Har nukta bu sahfa baloe,
Ruxsor uza xoli dilraboe.

Nizomiy Ganjaviy haqidagi fikrlarni yakunlab, Xusrav Dehlaviyning so'z latofatidan foydalanish darajasi va asarlarining tarovati haqida bayon etadi. Ya'ni Hindistonning jodu ishida mohiri, hind sehgari Xusrav Dehlaviy Nizomiy tilsimni ko'rib, o'z qalami bilan sahifaga "fusunrez" (afsona yozuvchi) bo'ldi va bu sahifa olamga "fitnaangez" (g'avg'o soluvchi) bo'ldi, deya Dehlaviyning Nizomiy "Xamsa"si javob yozganligini o'ziga xos tarzda obrazli ifodalaydi. Navoiy uning tahrir etgan har bir she'riy sahifasi fitnagarlikda Kashmirning bir o'lkasi kabi, deydi. Chunki Kashmir Osiyoda, Himalay va Tibetning o'rta qismida joylashgan tarixiy diyori bo'lib, sehgari bilan nom qozongan. Shu bois Navoiy sahifadagi har bir nuqta bir balo bo'lishi bilan birga, dilraboning yuzdagi dildash xol kabi, deya betakror sifatlashlar bilan fikrini asoslaydi. Shoir Dehlaviy asarlari va uning ta'sir doirasi haqidagi fikrlarni keyingi baytlarda ham davom ettiradi:

Ham xatlari shohrohi Bobul
Ham kilkada javf chohi Bobul.
Ham sohiri xomasi fusunsoz,
Ham jovudi tab'i sihrpardoz.
Aylab bu tilismona ojiz,
Sohir netgay chu ko'rdi mu'jiz.
Qochmay vale o'ylakim zabune
Ul ham qilib o'truda fusune.

Shoir Dehlaviy asarlarini va unda qo'llanilgan so'zlarni Bobil mamlakatining katta yo'liday, "kilki" (qamish qalami) ning "javf"i (ichi) esa Bobil chohi kabi, deydi. Dehlaviyning sehrli "xoma"si (qalami) "fusunsoz" (hiylagar), ham "jovid" (abadiy, mangu) "tab'i" (iste'dodi) "sihrpardoz" (joduli, sehgari)dir. "Sohir" (sehgari) bu "mu'jiz" (mo'jiza)ni ko'rgach, nima qilishini bilmay qoldi. Chunki bu tilsim uni ojiz qilib qo'ydi. Ammo "zabun" (yengilganlar) qochishni o'zlariga ep ko'rmay, o'sha tilsim qarshisida o'z tilsimini tiklashni maqbul ko'rdi, deya shoirning ijodkorlik mahoratini ulug'laydi. Shundan so'ng, Xusrav Dehlaviy "Xamsa"si ta'rifida so'z yuritadi:

Besh qal'aki barcha erdi xoro,
Besh maxfi ganji oshkoro.
O'trularida tugatdi besh qasr,
Kim har biri keldi ziynati asr.
Ham toshida naqshi dildash etti,
Ham ichlarini munaqqash etti.

Navoiy Dehlaviyning "Xamsa"si tarkibidagi dostonning har birini bir qal'aga mengzaydi. Va besh maxfiy xazinani o'z bag'riga olgan "xoro" (tosh) dan yaratilgan qal'a ro'parasida besh qasr tikladi, deb uning "Xamsa" dostonlariga ishora qiladi. Bu qasrlarning har biri o'z asrining ziynati bo'lishi bilan birga, tashqarisi dildash naqshlar bilan bezalgan, ichlari ham "munaqqash"

(naqshlangan, bezatilgan) edi, deya Dehlaviy “Xamsa”sining zohiriy va botiniy go’zalligiga urg’u beradi.

Alisher Navoiy bobning yakunida o’z dostoni haqida ayrim mulohazalarni ham qayd etadi:

Bu nav’ edi doimo xayolim,
To bo’ldi qazodin ul majolim.
Kim, ikki burung’ig’a qo’yub kom,
Kom o’ldi manga ravo saranjom.
Emdiki uchinchi nomai dard,
Qildi meni aqlu hushdin fard.
Ummedki bu yana iki ham
Kim, ermas iki burung’idin kam.

Ya’ni so’z haqidagi fikrlarini xulosalar ekan, o’z asarining ta’sirchanligi, badiiyligi haqida shunday deydi: Ikki avvalgi dostonni yozishga kirishganimda ularni nihoyasiga yetkazishga bel bog’lagan edim va doimo xayolim shu bilan band bo’ldi. Endi esa uchinchi dard dostoni meni aqlu hushimdan judo qildi. Umidim borki, bu va yana yozilajak ikki doston ham avvalgilaridan qolishmaydi. Navoiy o’z “Xamsa”sini salaflarining dostonlari darajasida bo’lishiga umid qiladi:

Ya’ni ham oningki “Panj ganji”,
Ham so’ngra munungki ganji panji.
Aytilg’on ikisi betaammul,
Ul nav’ki ayladim tahayyul.
Bo’lg’ay bu murodg’a kushodim,
Yetgay bu kushoddan murodim.(22)

Xulosa va takliflar. Ulug’ shoir so’z vasfi asosiga yaratilajak asari ham Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusravning “Besh xazina” lariga tenglashishiga umid bilan qaraydi. Maqsadining amalga oshishida xamsanavis pirlardan madad tilaydi. Pirlarim holimga lutf qilgan ekanlar, bu maqsadim amalga oshmay qolmas deya o’z fikrlarini xulosalaydi.

Alisher Navoiyning ilohiy ishq ta’rifiga bag’ishlangan “Layli va Majnun” dostonining an’anaviy bobida ham so’z haqida maxsus bob keltiradi. Dostonda shoir so’zni ta’riflashda turli badiiy tasviriy vositalardan o’rinli foydalanib, so’z ta’sirchanligiga erishadi. So’z qudrati va latofatiga baho berish bilan birga, ulug’ xamsanavislar ruhidan madad tilaydi. Bu bilan ulkan ishning xayrli yakuniga erishishni maqsad qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Жалолитдин Румий. Фихи ма фихи. / Ислом тасаввуфи манбалари. – Т.: Ўқитувчи, 2005. – Б. 186-191.
2. A.Navoiy. Layli va Majnun. XX tomlik MAT. IX tom. T.; Fan 1992y. 26-b.
3. A.Navoiy. Layli va Majnun. XX tomlik MAT. IX tom. T.; Fan 1992y. 338-b.
4. Навоий, Асарлар, XV жилд, Т., 1968, 215-6.

UO’K 808.3

QISHLOQ XO’JALIGI TERMINLARINING AXBOROT-QIDIRUV TEZAVURUSI

M.J.Ashirmatova, o’qituvchi, Toshkent Davlat Agrar Universiteti, Toshkent

Annotasiya. Maqolda qishloq xo’jaligi axborot-qidiruv tezaurusini yangilash nuqtai nazaridan agrosanoat majmuasidagi ilmiy tadqiqotlarni axborot bilan ta’minlashni takomillashtirish bo’yicha qishloq xo’jaligi ilmiy terminlari ustida olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari keltirilgan. Qishloq xo’jaligi axborot massivlarini shakllantirish, tizimlashtirish va ularda tematik qidirish uchun asosiy lingvistik vosita, shuningdek, normallashtirilgan ilmiy lug’atning tarmoq terminologik ma’lumotnomasidir.

Kalit so’zlar: ma’lumot qidirish, ilmiy lug’at, tezaurus, terminologik lug’atlar, qishloq xo’jaligi

Аннотация. В статье представлены результаты научных исследований по аграрным научным терминам для улучшения информационного обеспечения научных исследований в агропромышленном комплексе с точки зрения актуализации аграрного информационно-поискового тезауруса. Является основным лингвистическим средством формирования, систематизации и тематического поиска массивов сельскохозяйственной информации, а также сетевым терминологическим справочником нормализованного научного словаря.

Ключевые слова: поиск информации, научный словарь, тезаурус, терминологические словари, сельское хозяйство.

Abstract. The article presents the results of scientific research on agricultural scientific terms to improve the provision of information for scientific research in the agro-industrial complex from the point of view of updating the agricultural information-search thesaurus. It is the main linguistic

tool for the formation, systematization and thematic search of agricultural information arrays, as well as the network terminological reference of the normalized scientific dictionary.

Key words: *information search, scientific dictionary, thesaurus, terminological dictionaries, agriculture*

Ko'p yillik faoliyati davomida ilmiy kutubxonasi agrosanoat majmuasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni axborot bilan ta'minlash tizimini, jumladan kutubxonaning axborot-qidiruv tizimida taqdim etilgan an'anaviy va elektron axborot resurslarini yaratdi. Lingvistik vositalar axborot tizimining eng muhim tarkibiy qismidir, chunki ular axborot massivlarini shakllantiradi, tuzadi, ularni ko'plab yuzsiz hujjatlardan izchil tizimga aylantiradi, bunda har bir hujjat bibliografik yozuv va o'z o'rniga ega. Buning yordamida so'rov bo'yicha qidirish va so'rovga mos keladigan ma'lumotlarni olish mumkin. Markaziy kutubxonasining avtomatlashtirilgan lingvistik vositalari hujjatlarni yagona indeksatsiya qilish, axborotni shakllantirish, saqlash va qidirishni ta'minlash uchun maxsus mo'ljallangan, rasmiylashtirilgan sun'iy axborot-qidiruv tillari hisoblanadi. Ulardan biri axborot-qidiruv tezaurusi - ular orasidagi paradigmatic semantik munosabatlarga ega leksik birliklar lug'ati. Axborot - qidiruvning tabiiy tillardan afzalligi shundaki, ular qidiruv nuqtai nazaridan kamchiliklardan xoli, chunki tabiiy tilning boyligi qidiruv paytida axborot shovqinini keltirib chiqaradi. Tabiiy tilda semantik yuk ko'tarmaydigan so'zlarning (old qo'shimchalar, qo'shimchalar, so'z birikmalari) mavjudligi va hujjat mazmunini etkazishda ulardan voz kechish tabiiy tilni indekslash va qidirish uchun ortiqcha qiladi. Tabiiy tildan qidiruv tili sifatida foydalanishni va undagi sinonim va antonimlarning mavjudligini qiyinlashtiradi; iboralarning noaniqligi (parafrazlash). Shu bilan birga, tabiiy tilda taqdim etiladi. Bundan tashqari, tezaurus - bu bilimlar tizimi, ontologiyasi sifatida qaraladigan me'yorlashtirilgan ilmiy lug'at bo'lib, u predmet sohasi atamaları va predmet sohaslarining o'zlari o'rtasidagi munosabatlarni tavsiflash imkonini beradi.

Tezaurusni ishlab chiqish murakkab ko'p bosqichli jarayondir, ammo u tor mavzu bo'yicha qidiruvlarning aniqligini ta'minlaganligi sababli dolzarb qidiruvning eng samarali lingvistik vositasi hisoblanadi. Eng yirik xalqaro va xorijiy qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat ma'lumotlar bazalarida tezauriya indekslash va tematik qidiruvning asosiy lingvistik vositasi hisoblanadi. Tezaurus kabi lingvistik vositalarni yaratish va rivojlantirish avtomatlashtirilgan IPS uchun lingvistik ta'minotni rivojlantirishning zamonaviy jahon darajasiga mos keladi. Sanoatning ilmiy qishloq xo'jaligi kutubxonalarda, ayrim mintaqaviy universal kutubxonalarda, Belarus milliy va qishloq xo'jaligi kutubxonalarda agrosanoat kompleksi muammolari bo'yicha hujjatlarni indekslash jarayonida qo'llaniladi.

Axborot-qidiruv tizimi lingvistik vosita sifatida qishloq xo'jaligi fanining hozirgi darajasini aks ettirish uchun fan va ishlab chiqarish rivojlanishi bilan bog'liq holda doimiy ravishda yangi lug'at bilan to'ldirishni talab qiladi. Indekslish sifati axborot - qidiruv tizimining dolzarbligiga bog'liq; ma'lumotlar bazasida ma'lumotlarni qidirish samaradorligi, ushbu lingvistik vositalar yordamida turli xil axborot mahsulotlarida.

Ishning maqsadi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat bo'yicha axborot-qidiruv tezaurusini yangilashdan iborat bo'lib, mavzu yo'nalishlarini adekvat va aniq tavsiflash, hujjatlar mazmunini indekslash jarayonida aks ettirish va avtomatlashtirilgan axborot tizimlarida samarali tematik qidiruvni amalga oshirish edi. Tadqiqot jarayonida qishloq xo'jaligi fani va amaliyotidagi yangi tushunchalarni o'zida aks ettiruvchi atamalarni aniqlash maqsadida qishloq xo'jaligi kutubxonasiga kiruvchi mahalliy va xorijiy hujjatlardagi ilmiy terminologiya, shuningdek, soha terminologik ma'lumotnomalari tahlili o'tkazildi. Axborot-qidiruv tizimi uchun lug'atni tanlash indekslangan hujjatlar va qidiruv so'rovlarida atamaning paydo bo'lish chastotasini hisobga olgan holda amalga oshirildi; ma'lumotni topish uchun foydalilik; nufuzli ma'lumotnomalarda, terminologik standartlarda, shuningdek, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat bo'yicha xalqaro tizimlarning tezaurilarida atama mavjudligi. Bu atama yagona yozuv shaklida rasmiylashtirildi va tezaurus grammatikasi va sinonimiya va polisemiya yo'q qilish orqali normallashtirilgan. Buning uchun ro'yxatga olishning yagona shakllari ishlatilgan: jins, holat, raqam, iboralar va integral tushunchalardan foydalanishga ruxsat, ulardagi yozuvlar tartibini aniqlash (inversiya mavjudligi yoki yo'qligi). Turli aniqlovchi yoki cheklovchi belgilar ishlatilgan. Keyin atamalar o'rtasida paradigmatic semantik bog'lanishlar o'rnatildi, shartli ekvivalentlik sinflari shakllandi. Shunday qilib, axborot-qidiruv tizimidagi mazmun quyidagi tematik yo'nalishlar bo'yicha yangi lug'at bilan boyitildi: o'simliklarni himoya qilish, veterinariya, o'simlikchilik, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash, qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti, chorvachilik va agrokimyo.

Yangi lug'atni o'z ichiga olgan tezaurusning yangilangan versiyasi hujjat mazmunini ilmiy qayta ishlash jarayonida to'liq va to'g'ri ochishni ta'minlaydi, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatiga oid hujjatlar mazmunini etarli darajada ochib berishga imkon beradi va indekslash va tematik qidiruvning samarali vositasi. Qishloq xo'jaligi terminlarining tezaurusining yaratilishi va rivojlanishi tezaurining zamonaviy rivojlanish darajasiga mos keladi. Axborot -qidiruv tizimi bu normallashtirilgan ilmiy lug'atning tarmoq terminologik ma'lumotnomasi bo'lib, mutaxassislar ilmiy maqolalarni yozishda foydalanadilar. Axborot -qidiruv tizimi hajmi, uning lug'at yozuvlarining rivojlanishi, undagi atamalarining paradigmatic aloqalari bizga turli mavzularni to'liq tavsiflash imkonini beradi.

FOYDALANULGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.
2. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
3. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.
4. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1743-1747.
5. Bazarova U. M. Spiritual and moral education of students in the use of technology in the preparation of future professionals for innovative activities in foreign language classes //Архив научных исследований. – 2022. – Т.2. – №. 1.
6. Kulikova I. S., Salmina D. V. Metalingvistikaga kirish (lingvistik terminologiyaning tizimli, leksikografik va kommunikativ-pragmatik jihatlari). Sankt-Peterburg: Saga, 2002. 352 b.
7. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. THE PROCESS OF TEACHING STUDENTS TO FOREIGN LANGUAGES AT AGRARIAN UNIVERSITY //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.
8. U.M.Bazarova, M.J.Ashirmatova, R.K.Alibekova (2022) The content and pedagogical conditions of moral and aesthetic education of the younger generation. // International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECS) ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 03.

UDC 81

SEMANTIC AND ETYMOLOGIC SPECIFICS OF TERMS RELATED TO COSMETOLOGY AND THEIR TRANSLATION INTO UZBEK N.Y. Atamuratova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar orqali tilning boyishi va ingliz tilining ta'siri dunyoning turli tillarida tez-tez kuzatiladigan hodisadir. Zamonaviy ilm-fanning rivojlanishi bilan tillar leksikasidagi neologizmlarni o'rganish dolzarb bo'lib bormoqda. Terminologiyaning tobora boyib borayotgan sohalardan biri kosmetologiya sohasi bo'lib, ushbu maqolada kosmetologik terminlarning o'zbek tilidagi o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishni maqsad qilganmiz. O'zbek tilidagi kosmetologiya terminologiyasining semantik kategoriyalarini aniqlash maqsadida jami 59 ta termin to'planib, ularning semantikasi, etimologiyasi va tarjima usullarini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kosmetologiya terminologiyasi, rus tilidan o'zlashgan so'zlar, ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar, so'z shakllanishi, transliteratsiya, kalka, ekvivalent

Аннотация. Обогащение языка за счет использования английских заимствований и влияния английского языка – обычно наблюдаемое явление в разных языках мира. С внедрением современной науки становятся актуальными исследования неологизмов в лексике языков. Одной из обогащающих терминологических областей является косметология, в которой мы стремимся проанализировать их специфику в узбекском языке. Для выяснения семантических категорий косметологической терминологии в узбекском языке мы собрали всего 59 терминов и проанализировали их значение, этимологию и способы перевода.

Ключевые слова: косметологическая терминология, русские заимствования, английские заимствования, словообразование, транслитерация, калька, эквивалент.

Abstract. Enrichment of the language with the use of English borrowings and the influence of the English language is commonly observed phenomenon in different world languages. With the introduction of modern science, the study on the neologisms in the lexis of languages are becoming actual. One of the enriching terminology fields is the cosmetology, which we aim to analyze their specific features in the Uzbek language. In order to find out the semantic categories of cosmetology terminology in Uzbek language, we collected total 59 terms and analyzed their meaning, etymology and translation methods.

Keywords: cosmetology terminology, Russian borrowings, English borrowings, word formation, transliteration, calque, equivalent

Introduction. Current development in the beauty industry and cosmetology caused the enrichment of world languages vocabulary with the terminological terms in the cosmetology.

However, as each language has its own specific ways of word formation and borrowing words, these terms also differently represented in various languages. In the world linguistics, cosmetology terms in Russian, Spanish, English, French and German languages were widely studied. However, the study on the cosmetology terminology, their specific features and translations in the Uzbek language were not adequately conducted in the Uzbek language. Taking the actuality and need for the study of cosmetology terms in the Uzbek language, we aimed to carry out the following tasks:

- to collect the cosmetology terms in the Uzbek language;
- to develop a semantic classification of the cosmetology terms in the Uzbek language;
- to determine and analyze the etymological features of the cosmetology terms;
- to find out the translation methods of cosmetology terminology from English into Uzbek.

Materials and methods. In the world linguistics, there were attempts to study the cosmetology terms and their translations into different languages. Scientists such as E.Larry, M.D. Millikan, C.T.Martinez, M.Rodríguez and M. Jesus, B.I.Fernández and M.C.Pardillos and others works clarifies different issues on the representation of terminology of the cosmetology.

E. Larry and M.D. Millikan studied the definition and regulations in the field of cosmetology, cosmetics [1]. C.T.Martinez analyzed the cometological terms in the Spanish language according to their etymology. They identified Anglicisms (words that come directly from English or English was the language of transmission, with no adaptation or partially adapted to Spanish, or derivative words, whereby an element from English origin is combined with a Spanish morpheme) and false Anglicisms, also named pseudoanglicisms [2]. B.I.Fernández and M.C.Pardillos concentrated on the analysis of false Anglicisms in the Spanish language used in fashion and beauty, and compiled a corpus searching in lexicographic sources and online webpages to check uses of the examples [3]. M.Rodríguez and M. Jesus analyzed the use of Anglicisms in television commercials of cosmetics, hygiene and personal care products, and explained the reasons why Anglicisms are frequent in advertising, coming to the conclusion that their presence is related to the prestige of the products [4]. O.Y. Romashina and S. Trendevska studied differential characteristics and semantic features of English borrowed terms from the field of cosmetology in Russian and Macedonian languages [5].

The material of this study was 59 cosmetology terms related to the field of cosmetology and these terms were selected by continuous sampling. The sources of the research material are different internet cites in Uzbek, which includes cosmetologists' personal cites [6], internet shops [7], glossaries and dictionaries of cosmetology terms [8], published articles [9] and scientific literature. In order to analyze their semantic categories the descriptive method, comparative analysis method and statistical analysis method, to analyze their translations to Uzbek language XXXX methods were applied in the research.

RESULTS

In order to classify the collected terms in the field of cosmetology, we grouped them, according to the semantic categories. The semantic classification includes the terms in the field of cosmetology, which are divided into two basic types of this branch aesthetic cosmetology and medical cosmetology, which are divided into further subgroups. The statistical information about the collected terms and their semantic categories is represented in the diagram 1 (Diagram 1).

Aesthetic cosmetology includes:

a) *decorative means of cosmetology*, such as powder – pudra; foundation - tonalka; lip pencil – kontur qalam; lipstick– pomada; lip balm- lab balzami; eyeliner- podvodka; highlighter- haylayter; eye shadow- ten; mascara-tush; corrector- korrektor; blusher-rumyana; concealer-konsilor; eye pencil- ko'z qalami; permanent make up-permanent makiyaj; hairdo-soch turmagi; primer- praymer; BB-cream (Blemish Balm Cream)- Bibi krem; CC-cream (Color Control Cream)- Sisi krem; dryer-fen; hair straightener -soch dazmoli; applicator – applikator; sponge-gubka; powder brush- pudra cho'tkasi;

b) *preventive and cleaning means of cosmetology*, such as serum -zardob; moisturizer-namlantiruvchi krem; cellulite cream - anti-sellyulit krem; meso- mezzo; hyaluronic acid- gilauron kislatasi; collagen-kollagen; scrub-skrab; depilation- depilatsiya; epilation - epilyatsiya; micellar water –mitsellyar suv; shower gel- dush uchun gel; wax-vosk; laser epilation-lazer epilyatsiyasi;

Medical cosmetology includes:

a) *therapeutic procedures*, such as cosmetologic diagnostics -kosmetologik tashxis; dermatocosmetology-teri kosmetologiyasi; acne- husnbuzar; pore– pora; vaporization – bug'lantirish; peeling-piling; rejuvenating- yoshartirish; mesotherapy- mezoterapiya; threads- iplar; facial countering- yuz konturi; botulinum toxin procedure- botulotoksin prosedurasi (botoks); face lifting-yuzni tortish (mezoterapiya yordamida); face and body lipolitics- yuz va tana lipolitiklari;

b) *surgical procedures*, such as, plastic surgery-plastik operatsiya; blepharoplasty-bleforoplastika; brachioplasty- braixioplastika; mammoplasty- mammoplastika; gluteoplasty-gluteoplastika; hymenoplasty- gimenoplastika; cruroplasty- kruroplastika; otoplasty- otoplastika; rhinoplasty- rinoplastika; liposuction-liposaktsiya.

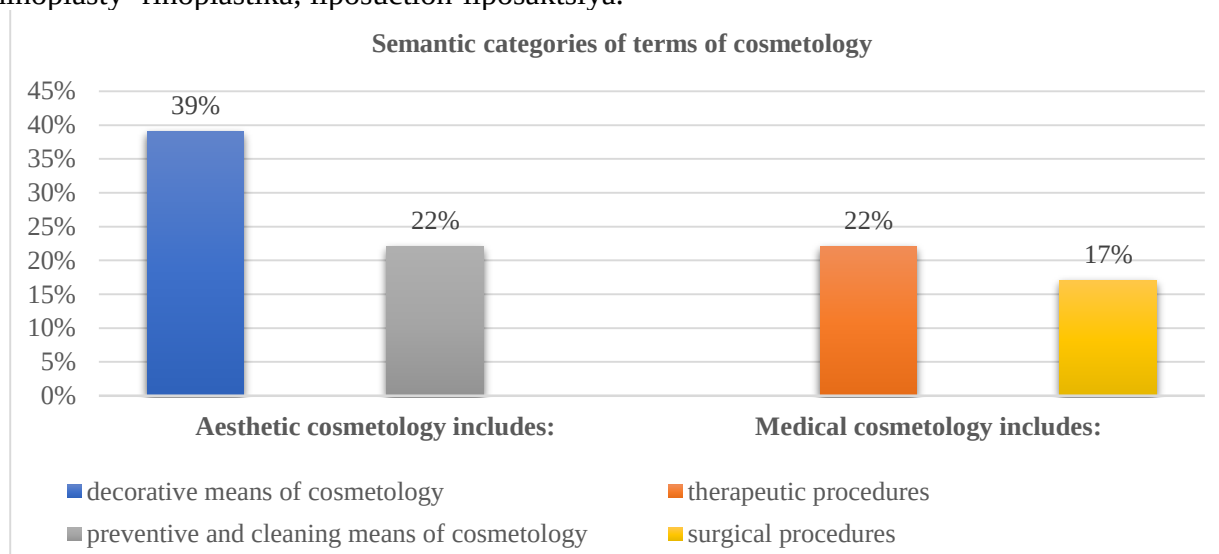

Diagram 1.
DISCUSSION

Etymological analysis of terms of cosmetology in the Uzbek language

One of the main aims of this research was to determine the origin of the cosmetology terms in the Uzbek language. According to the findings, the main part of cosmetology terms are etymologically belong to English language (27 examples), such as, *haylayter, korrektor, konsilor, praymer, Bibi krem, Sisi krem, applicator, anti-sellyulit krem, mezzo, kollagen, skrab, depilyatsiya, epilyatsiya, lazer epilyatsiyasi, pora, piling, mezoterapiya, botulotoksin prosedurasi, bleforoplastika, braixioplastika, mammoplastika, gluteoplastika, gimenoplastika, kruroplastika, otoplastika, rinoplastika, liposaktsiya*.

The next main group are compound words (13 examples), which include different forms of word formation, such as English+Uzbek (*kontur qalam, mitsellyar suv, kosmetologik tashxis*), Uzbek+Russian (*lab balzami*), English+Russian (*permanent makijaj, gilauron kislotasi, plastik operatsiya*), Russian+Uzbek (*pudra cho'tkasi*), Uzbek+English (*namlantiruvchi krem, teri kosmetologiyasi, yuz konturi, yuz va tana lipolitiklari*), Russian+Uzbek+English (*dush uchun gel*).

About 17% of the analyzed terms were borrowed from Russian language (10 examples), including *pudra, tonalka, pomada, podvodka, ten, tush, rummyana, fen, gubka, vosk*.

In terms of etymology, the number of Uzbek words were relatively low (9 examples), which can be seen from the examples, *soch turmagi, soch dazmoli, zardob, husnbuzar, bug'lantirish, yoshartirish, iplar, yuzni tortish, ko'z qalami*.

From the given analysis, it is clear that, the main part of the terms of cosmetology was borrowed from English language and the terms, which belong to Uzbek language were considerably less than other languages.

The second direction of our study was the analysis of finding translation methods of cosmetology terms in the Uzbek language. According to the results, the following translation methods are used to express the terms related to cosmetology in Uzbek:

- transliteration
- calque: full calque and half calque;
- equivalent translation;

The results showed that the main translation method of cosmetology terms into the Uzbek language was transliteration, which was based on borrowings from English and Russian. The existing literature in translation theory suggests that the use of transliteration has advantages because transliteration provides the pronunciation of the word used in the original. Transliteration takes into account the graphic aspect of the word. For example, the words *haylayter, korrektor, konsilor, praymer, Bibi krem, Sisi krem, applicator, anti-sellyulit krem, mezzo, kollagen, skrab, depilyatsiya, epilyatsiya, lazer epilyatsiyasi, pora, piling, mezoterapiya, botulotoksin prosedurasi, bleforoplastika, braixioplastika, mammoplastika, gluteoplastika, gimenoplastika, kruroplastika, otoplastika,*

rinoplastika, liposaktsiya, pudra, tonalka, pomada, podvodka, ten, tush, rummyana, fen, gubka, vosk were translated into Uzbek by transliteration

Transliteration is a unique complex process, in which mainly 2 phenomena are observed:

- a) the participation of another foreign language (mainly Russian)- *pudra, tonalka, pomada, podvodka, ten, tush, rummyana, fen, gubka, vosk*;
- b) the participation two foreign languages together (Russian and English) - *permanent makiyaj, gilauron kislotsi, plastik operatsiya*.

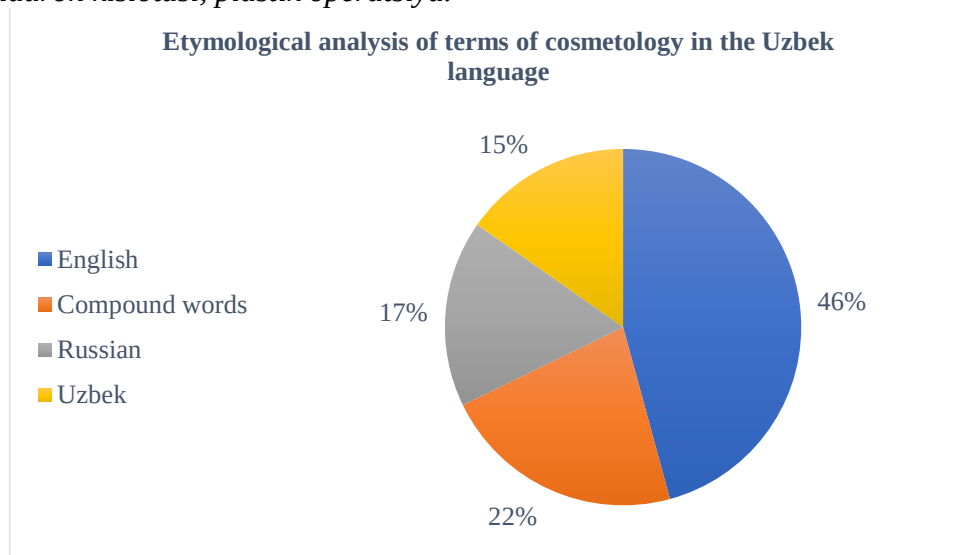

Diagram 2. Translation methods of cosmetology terms into the Uzbek language

Calque has a special place among translation methods, it occupies a place between fully translatable and non-translatable lexicons. The immutability of calque is manifested in the fact that its internal form is kept unchanged. The elements of internal cross-languages that correspond between two languages rely on lexical units. It involves replacing original lexical units with lexical units in the translated language and leads to the formation of new words and phrases in the translated language: *kontur qalam, mitsellyar suv, kosmetologik tashxis, lab balzami, pudra cho'tkasi, namlantiruvchi krem, teri kosmetologiyasi, yuz konturi, yuz va tana lipolitiklari, dush uchun gel*.

Equivalent translation. When the same meaning exists in the target language, the terms are expressed using an equivalent translation method, for example, *soch turmagi, soch dazmoli, zardob, husnbuzar, bug'lantirish, yoshartirish, iplar, yuzni tortish, ko'z qalami*.

Conclusion. In conclusion, the semantic classification of cosmetology terms are divided into two basic categories aesthetic cosmetology (decorative means of cosmetology, preventive and cleaning means of cosmetology,) and medical cosmetology (therapeutic procedures, surgical procedures).

Etymological analysis showed that the main part of cosmetology terms are etymologically belong to English language with 46%, while the next main group are compound words with 22%, which include different forms of word formation. The proportion of Russian and Uzbek words was 17% and 15% respectively.

In translating cosmetology terms from English into Uzbek language, transliteration, calque, equivalent translation methods are actively used.

REFERENCES:

1. Larry E. Millikan, M.D. Cosmetology, Cosmetics, Cosmeceuticals: Definitions and Regulations, Clinics in Dermatology, 2001, 19, pp 371–374
2. Martínez C.T. The influence of the English language on the description of cosmetic products. Alicante Journal of English Studies 30 (2017): 303-329
3. Fernández B.I., Pardillos M.C. "False anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty". Ibérica, 2012. 24: 233-260.
4. Rodríguez M., Jesús M. (2016a): "The use of anglicisms in Spanish television commercials of cosmetics, hygiene and personal care products". Hermes. Journal of Language and Communication in Business, 55: 157-169.
5. Romashina O.Y. Trendevska S. 2022. Differential Characteristics and Semantic Features of English Borrowed Terms from the Field of Cosmetology in Russian and Macedonian Languages. Issues in Journalism, Education, Linguistics, 41(3): 608–616 (in Russian). DOI: 10.52575/2712-7451-2022-41-3-608-616
6. <https://uz.drnilufar.com/index.php/terminlar>
7. <https://mcosmetic.uz/> ; <https://richcosmetic.uz/>
8. <https://elitebeautysociety.com/the-ultimate-cosmetology-glossary-of-terms/>; <https://www.holleewoodhair.com/hair-terminology/>

9. Larry E. Millikan, MD. Cosmetology, Cosmetics, Cosmeceuticals: Definitions and Regulations, Clinics in Dermatology, 2001, 19, pp 371–374; Martínez C.T. The influence of the English language on the description of cosmetic products. Alicante Journal of English Studies 30 (2017): 303-329; Fernández B.I., Pardillos M.C. "False anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty". Ibérica, 2012. 24: 233-260; Rodríguez M., Jesús M. (2016a): "The use of anglicisms in Spanish television commercials of cosmetics, hygiene and personal care products". Hermes. Journal of Language and Communication in Business, 55: 157-169. Romashina O.Y. Trendevska S. 2022. Differential Characteristics and Semantic Features of English Borrowed Terms from the Field of Cosmetology in Russian and Macedonian Languages. Issues in Journalism, Education, Linguistics, 41(3): 608–616 (in Russian). DOI: 10.52575/2712-7451-2022-41-3-608-616

UDC 811.161.1

USE OF NON-LITERARY EXPRESSIONS IN EVERYDAY COMMUNICATION

U.T.Atamutatov, master`s degree student, Urgench state university, Urgench

Annotatsiya. Maqolada noadabiy qatlamga oid soʻzlarning bir-biridan farqi, ularning nutq jarayoniga kirib kelishi bilan bogʻliq holatlari va klassifikatsiyasi toʻgʻrisida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: noadabiy qatlam, milliy, maʼnaviy, til, boyluk, ijtimoiy, rivojlanish

Аннотация. В статье рассматриваются различия между словами, относящимися к нелитературному слою, обстоятельства их вхождения в речевой процесс, их классификация.

Ключевые слова: нелитературный слой, национальный, духовный, язык, богатство, социальное, развитие

Abstract. This article discusses the differences between words belonging to the non-literary layer, the circumstances of their entry into the speech and their classification

Key words: non-literary layer, national, spiritual, language, wealth, social, development

It is known that the Uzbek language, one of the oldest and richest languages in the world, is our people for the symbol of our national identity and independent statehood, priceless spiritual wealth is a great value. Our ancestors those who spoke their words to the world in our native language. It's great in this language samples of culture, great scientific discoveries, artistic masterpieces those who created. This blessing of our language is constantly moving and growing on the other hand, use foreign languages rationally he knows It should be noted that there is no absolutely pure language on earth from one of them to the other the word passes, except in the language of the leading people.

In this sense, the Uzbek language is one of the most developed languages in the world and in the process of its development, especially the enrichment of the vocabulary system. After all, it happens in social life all the news that is happening is reflected in the language, and the language improvement in terms of structure and function, both internal and external enrichment at the expense of opportunities is also the basis of language development. Today, our people "test" the field of education and without "rating", agriculture without "farmer" and "leasing", economy without "business" and "manager", trade without "tender" and "marketing", medicine "screening" and "cloning" without, culinary "hotdog" and "hamburger" you, art without "clip" and "casting", sport without "game" and "play", everyday imagine life without "computer" and "internet" acquisitions can't. Such changes are in all aspects of the language – phonetic composition and little in alphabet, spelling and pronunciation, morphological and lexico-semantic structure, stylistic and grammatical structure more or less found its reflection and by now it is fully manifested is happening They are their own words that reflect the daily life of the Uzbek people took a permanent place among language units. These are objective factors They are scientific because they are realized in our language and through our language study and analysis from the point of view of our linguistics (this study was devoted to this topic) from the most pressing issues is one 2017-2021 on the further development of the Republic of Uzbekistan on the "Strategy of Actions" for the years The decree of the President of the Republic "Social sphere in the fourth direction called "development" and secondary special and implementation of measures to improve the quality of higher education and their development and the President of the Republic of Uzbekistan Decree "New Uzbekistan for 2022-2026.

Literary texts are texts that are narrative, or tell a story, and contain elements of fiction. Some good examples of literary texts include novels, short stories, and poetry. However, non-literary texts are texts whose primary purpose is to convey information and do not have the same narrative

and fictional elements as literary texts. Examples of non-literary texts include textbooks, legal documents, articles in academic journals, recipes, how-to books, and instruction manuals. Non-literary texts can include editorials, advertising, art, photography, brochure, online articles and others.

But once you know what a non-literary text is, the question becomes: How do you read a non-literary text? Reading a literary text includes searching for motifs, metaphors, and symbolism, but reading and analyzing a non-literary text is quite different. Analyzing a non-literary text requires confirming the facts, gaining knowledge, developing skills, and performing tasks. Even though the purpose of a non-literary text is to convey information, you always have to be careful and make sure that the information you're getting is accurate. There are a couple of ways that you can confirm that what you are reading is true. One way to do this is by looking at the author. Non-literary texts are often written by experts in the field, so you can look at the author's experience and education to get a sense of whether or not he or she will be a reliable source. You can also look closely at the kind of data presented in the non-literary text: What type of sample do they have? How was the research conducted? How was it analyzed, and who analyzed it?

However, non-literary texts are texts whose primary purpose is to convey information and do not have the same narrative and fictional elements as literary texts. Examples of non-literary texts include textbooks, legal documents, articles in academic journals, recipes, how-to books, and instruction manuals.

Non-literary texts contain elements of fiction and various ways to be used by audiences factually. **Non-literary texts** are texts such as advertisements, brochures, and newspaper or magazine articles and editorials. They're typically short and to the point, and they don't use a lot of figurative language like imagery and metaphor. They are also non-fiction, though there are literary examples of non-fiction as well, such as biographies. In addition, non-literary texts usually contain facts and figures, especially articles and brochures. As you can see, there are a number of text types that fall under this category, and they can cover a wide variety of topics. However, they all share a number of qualities, including having a main idea, a purpose, and an intended audience. However, it has not yet been recorded in dictionaries in oral speech, especially in colloquial language, to the norms of our language. Analysis of some common acquisitions based on live examples and that their language conforms to norms and codification criteria opinions were expressed about the features.

Some examples of informal colloquialisms can include words (such as “y'all” or “gonna” or “wanna”), phrases (such as “old as the hills” and “graveyard dead”), or sometimes even an entire aphorism (“There's more than one way to skin a cat” and “He needs to step up to the plate”) A colloquialism, sometimes referred to collectively as “colloquial language,” is a phrase that is common in everyday, unconstrained conversation, rather than in formal speech or academic writing.

Some say “soccer,” others say “football.” They're talking about the same sport, but what they call it is a matter of colloquialism. Colloquialism is everyday language used by people of a certain region. In the UK, you might leave your “flat” to go to the “football” game, while in the US, you'd leave your “apartment” to go to the “soccer” game. Colloquial language is casual and conversational. In fact, the word colloquial comes from the Latin word colloquium, meaning speaking together or conversation.

Using colloquial language makes writing less formal and more approachable—less presenting to the class, more chatting in the hall. It can also be used as literary device to make character dialogue sound more authentic.

Colloquial language shows up in your conversations with family and neighbors. It's the phrases in your journal and in texts to your friends. Basically, it's the language that you use when you're not thinking about what language to use.

Everyday colloquial language is the opposite of formal language. Formal language has evolved slowly and is recognizable anywhere in the world that uses the language. On the contrary, colloquial language is region-dependent and develops relatively quickly. If **formal** and **colloquial** are opposite ends of the language spectrum, plain language (or neutral language) is in the center. See the following examples that use different modes of language to express the same meaning:

Formal language: It pleases me.

Colloquial language : It's wicked good.

Remember that when language is colloquial, it might not be known by an automated grammar checker like Grammarly. Grammarly is still a great way to clean up mistakes and ensure your writing is clear, but if you are purposely writing in a more colloquial style, then it's good practice to double-check your words manually to ensure it'll be understood. This can be as simple as reading the piece out loud to yourself. Your ear will almost always catch differences between the way you talk and the way you write.

But it's not just about being informal. For it to be colloquialism, it must be informal and specific to a region or country. That's why knowing the colloquialisms of a region can help you write more believable dialogue between characters. Colloquialisms as a literary device help create setting and provide authenticity of voice.

REFERENCES:

1. Ражабов Назар. Ўзбек тилшунослиги. - Тошкент:Ўқитувчи, 1996.-304
2. Бектемиров Х. Бегматов Э. Мустақиллик даври атамалари. Тошкент. 2002.

UDC 808.3

THE MEDICAL TERMS (WORD ANALYSIS)

Sh.M.Axmedova, teacher, Termez state university, Termez

Annotatsiya. Maqolada tibbiya tamalarning kelib chiqishi, filial mutaxassislari nutqida ishlatiladigan atamala rnuhokama qilinadi. Tibbiy terminologiyada atamalar tushunchasi, ma'nosi keng qamrovli va murakkab tizimlardan biri sifatida qaraladi. Ularni o'rganish tilshunoslar oldidagi muhim vazifalardan biridir.

Kalit so'zlar: termin, tibbiyot, leksika, dominant, pnevmoniya, migren, fiziologikjarayon, tibbiynutq, gematologiya, elektrokardiogramma, gastroenterologiya, oshqozon.

Аннотация. В статье рассматривается происхождение медицинских терминов, терминов, используемых в речи отраслевых специалистов. В медицинской терминологии понятие, значение терминов рассматривается как одна из наиболее полных и сложных систем. Их изучение является одной из важных задач, стоящих перед лингвистами.

Ключевые слова: термин, медицина, лексика, доминанта, пневмония, мигрень, физиологический процесс, лечебная речь, гематология, электрокардиограмма, гастроэнтерология, желудок.

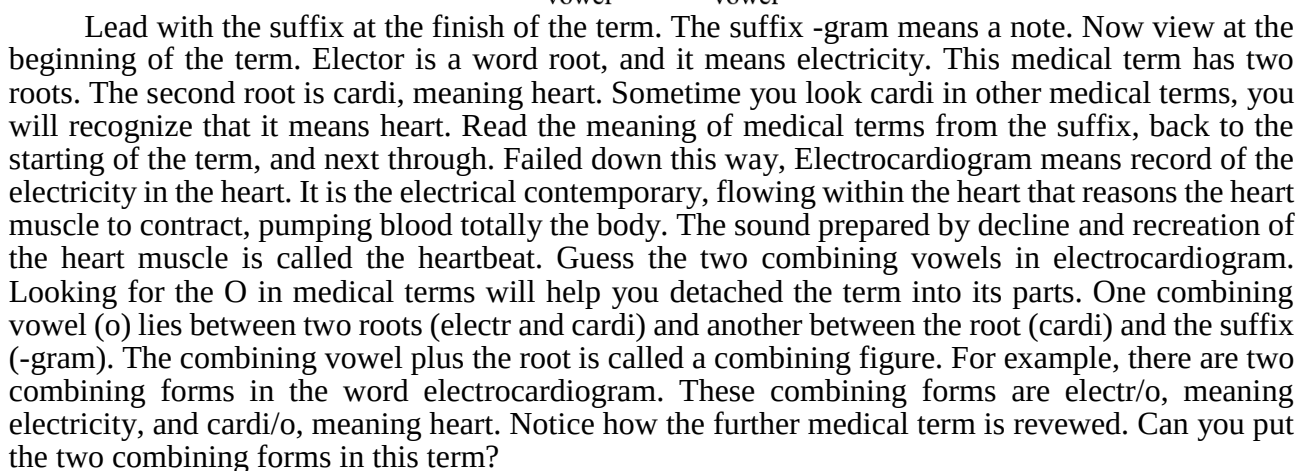
Abstract. The article discusses the origin of medical terms, the terms used in the speech of the branch professionals. In medical terminology, the concept, meaning of terms is considered as one of the most comprehensive and complex systems. Studying them is one of the important tasks before linguists.

Key words: Term, medicine, lexicon, dominant, pneumonia, migraine, physiological process, medical speech, hematology, electrocardiogram, gastroenterology, gastric

In today's society, with the development of science, culture and information technology, huge changes are taking place in every language resource. Indeed, innovation in all areas is initially expressed in terms, in the lexical system of the language. As the medical field, along with other fields, develops rapidly, the need for medical terms will increase. Medicine is a system of scientific knowledge on the treatment of patients, prevention of diseases and practical activities to achieve longevity while maintaining the ability of a person to work healthy in society, and the maintenance and strengthening of human health. The existence of many "integrated" fields of other disciplines that are now intertwined with medical science is constantly enriching medical terminology with hundreds of new concepts [2]. Unless you work in a medical field, you employ medical words every day. As well as, you listen medical terms spoken in your doctor's organization, learn about health issues, and do every day decisions approximately your own health consideration and the health care of your household. Terms such as arthritis, electrocardiogram, hepatitis, and anemia depict status and tests that are familiar. Another medical words are more complicated, though as you work in this illustrator, you will start to realize them. Medical words are like donator jigsaw puzzles. Ever you divide the terms into their component sections and study the meaning of the individual sections, you may use that base to consider numerous fresh innovative terms. For example, the term hematology is divided into three sections

HEMAT/O/LOGY

At what time you analyze a medical term, start at the clothing of the phrase. The completion is a prefix and a suffix. All medical terms comprise suffixes. The suffix in hematology is -logy, which means study of. Further, view at the beginning of the term. Hemat is the word root. The root impacts the important point of the term. The root Hemat means blood. The third section of this term, which is the combining vowel (o), has no essence of its own though is an significant connector between the root (hemat) and the suffix (-logy). It is called a combining vowel. The letter o is the combining vowel generally found in medical terms. Now place jointly the consequences of the suffix and the root: hematology means study of blood. other near medical term is electrocardiogram. you perhaps learn this term, much abbreviated as ecg (or sometimes ekg). This is how you group it into its parts:

The two combining forms are gastr/o and enter/o. The entire word (reading from the suffix, back to the beginning of the term, and across) means study of the stomach and the intestines [3].

It is important to say that in medicine, in terms of amount, terms obtained from Latin are dominant. Medical news, illnesses, and medicines have been named in Latin-Greek for centuries and will stay thus in the future. Latin is admitted as the language of "international medicine". This will further help medical scientists act together. In old times, there was a region named Lazia on the Apennine Peninsula that is now in Italy, where a Latin tribe lived. This tribe passed its dominance to the tribes living throughout Europe, northern Africa, and the Mediterranean during wars of win. They forced the tribes living in the occupied territories to adopt their own language, i.e. Latin, as the state language. The first collection of medical terms was written by a medical scholar named Hippocrates,

who lived in the fifth century BC. Many scholars have defended their degrees by writing their scientific papers in Latin.

Abu Ali Ibn Sina, the founder of oriental medicine, known throughout the world under the pseudonym "**Avicenna**", discovered many medical terms in his work "**The Canone of Medicine**" in the X century. As evidence of our opinion, we can cite the following examples: *shaqiqa (migrin)*, *ibrida (darmonsizlik)*, *sarsom (meningit)*, *xilfa (diarea)*, *sakta (apoplexy)*, *sharo (urticaria)* and others. We can call the terms a mirror of history. After all, all events in human history are sealed in science through them. Ibn Sina, in his "**The Canone of Medicine**", states that naming diseases comes from different angles. For example, medical terms are derived from an organ in which it is. Inflammation of the lining of the *lungs (zotiljam)* and inflammation of the *lungs (zotirriyavao'pkaningyallig'lanishi)*, the name of the disease is derived from its appearance, such as epilepsy, or from the patient's causes, such as commercial disease [1].

To sum up, medicine has long been rooted in our country, and many of our ancestors worked hard for its development. Several invasions in history have severely damaged our national terminology system. During the years of independence, the orders and decrees approved in our country call for greater attention to this area. In the history of Uzbek linguistics, significant works have been done on medical terminology, especially on the creation of dictionaries of medical terms. However, as medicine develops, the demand for terms that reflect the changes in it is constantly increasing. As a result, the field of medical terminology should go hand in hand with medicine. In the future, one of the most important tasks is the in-depth study of medical terms, scientific substantiation, their unification and development of relevant recommendations, the formation of the "Uzbek medical terminology system".

REFERENCES:

1. Ernazarov T. Physician deontology and medical ethics. (Electronic resource): <http://uzssgzt.uz/cgi-bin/main.cgi?lan=u&raz=2&god=2010&mes=11&id=3335>.
2. Medical terminology: a short course, Davi Elle shabnereighth edition isbn: 978-0-323-44492-7.
3. Qosimov A. Glossary of medical terms. Two volumes. Volume 2 (Editorial Board: F. Nazarov, Sh. Shoabdurahmanov, A. Hojiev, etc.) - T.: Abu Ali Ibn Sino Medical Publishing House, 2003.
4. Russian-Latin-Uzbek medical dictionary" S. Yakubova, F. Tulaganov. -T., 1978).

UDC 81-13

COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT

H.M.Babajanova, Master`s degree student, Urgench state university, Urgench

Annotatsiya. *Jahon tilshunosligida tilning semantik jihatiga va bosh birlik sifatida so'zga bo'lgan e'tibor kuchli. Somatik frazeologizmlar ham somatik leksika singari til lug'at tarkibining eng eski qatlamiga tegishlidir. Ular xalq madaniyatining muhim qirrasini, udum va an'analarini, qadriyatini aks ettirib turadi. Ushbu maqolada somatik frazeologizmlarining chog'ishtirma tadqiqi lingvomadaniyatlardagi umumiy va o'ziga xos, farqli xususiyatlariga oid fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: antropologiya, madaniyatlararo aloqalar, muloqot, til, zamonaviy lingvistika, lingua-kulturologiya, jamiyat

Аннотация. *В мировой лингвистике сильное внимание уделяется смысловой стороне языка и слову как основной единице. Соматическая фразеология, как и соматическая лексика, относится к древнейшему слою языковой лексики. Они отражают важную сторону народной культуры, традиций и ценностей. В данной статье рассматривается поперечное исследование соматических фразеологизмов с точки зрения общих и специфических, различных черт в этих лингвокультурах.*

Ключевые слова: *антропология, межкультурные контакты, коммуникация, язык, современное языкознание, лингвокультурология, сообщество*

Abstract. *A deep attention is paid to the semantics of the language and the word as the main unit in world linguistics. Somatic phraseology, like somatic vocabulary, belongs to the oldest layer of language vocabulary. They reflect an important peculiarities of folk culture, traditions and values. This article discusses a cross-sectional study of somatic phraseological units from the point of view of general and specific features of cultural linguistics.*

Key words: *anthropology, intercultural contacts, communication, language, modern linguistics, cultural linguistics, community.*

In the recent decades, the process of anthropology of knowledge has become dominated by the process of anthropology, which raised almost all areas of scientific knowledge and expressed in the desire to comprehend them through the prism of human worldview. In our rapid time, people are more frequent and more often go into the world, there are intercultural contacts. People began to own other languages for communication, so they need to know the cultural component of the language. In this regard, the study of the language in terms of its interaction with culture has recently become extremely relevant, and therefore a new special direction called cultural linguistics has appeared. The composition of phraseologies and today is the subject of the discussion of researchers. Based on the stability of phraseological units, the equivalence of their word, some scientists, such as L. P. Smith, V. P. Zhukov, V. N. Telia, H. M. Shansky, A. Makkai, U. Weinreich introduced a wide range of phrases: proverbs, sayings, aphorisms, winged words. This implies the diversity of existing classifications of phraseological units, but none of them is optimal.

Somatic (from Greek. Soda - body) phraseology form each, which includes the name of the body of a person or an animal. A person has to emphasize with his animals, plants, environmental objects, as well as inanimate objects, which leads to the language anthropomorphism. In addition, somatic vocabulary is combined with numerous sustainable associations associated with religious, mythological, philosophical and other extra linguistic contexts. Somatic phraseology is characterized by the presence in the languages of numerous analogues, which is explained not only by borrowing, but also by general patterns, which lead to the emergence of similar in the meaning of phraseological units, "demonstrating the universal nature of the transfer of somatic lexemes, their functional and semantic dynamics in the composition of phraseological units". Somatic phraseologisms, in the main mass, are metaphorical or metonymic speech speeds based on human or animal behavior observations: Step On Smb 'S Toes - hurry.

The study of foreign languages in our country remained the case of narrow-professional, but in our age of globalization, not only the possibilities arose, but also the urgent need to study foreign languages with broad layers of the population. However, this process is complicated by the presence of such a language phenomenon as phraseological circulation.

Nevertheless, phrenologists enrich speech, make it shaped, lively and multifaceted. They reflect the original culture of the people, the features of his thinking and worldview, as well as its history. Cultural linguistics, the development of which began in the early 1990s today is one of the most relevant directions of modern linguistics, the tasks of which include learning and description of the relationship and mutual influences of language and culture, language and popular mentality. It relates to both the science of culture and to the science of language. Cultural linguistics studies national-cultural semantics of linguistic units in order to understand them in its entirety content and shades, to the extent as close as possible to their perception by the speakers of this language and this culture. In short, this is an aspect of linguistics, which studies the problem of reflection of national culture in the language.

The most complete ratio of "Language - Culture" is reflected in the writings V. von Humboldt, who wrote: "A person is predominantly: living with objects as they pretends to him language. Each language describes the circle of the people to whom it belongs, the circle, where does the person come from only inside, because it enters into a circle of another language". The structure is more complex than that of language units: it includes both a linguistic representation ("form of thought") and an out-of-voice environment (situation, realize). So any word in a person who knows the language is accompanied by a "cultural halo", in the absence of which it is impossible to penetrate the meaning of the text as the expression of the cultural phenomenon.

The process of "occulting" of language units leads to the knowledge and inclusion of a sign-object into a network of cultural associations, characteristic of a particular nation. One of the language units, an important component of which is cultural information is a phraseological unit. The cultural components of the phraseological value focuses the value-semantic relations established in this ethno cultural community, turn out to be a cultural form of knowledge. As a consequence, we can conclude that the phraseological units are a very valuable source of knowledge about the culture of the people and are a direct etymological reflection of the national-cultural specifics of the language community and that is, at this time, phraseological units are the brightest language unit of expression.

The ability of the language metaphor to express worldview and, accordingly, its cultural labeling is based on the connection of its shaped foundation with categories of culture - symbols, stereotypes, references, mythologies and prototypical situations. The metaphor turns out to be loaded by cultural connotations and in cases where it functions in the language as an independent unit, and when it acts as a knitted component of stable phrase. So, in each language there is a set of expressive

metaphors characterizing a person through animals, and the content of the images in different national languages and cultural ranges is significantly different, although it can sometimes be partially coincided. Thus, the phraseological units is the most studied cultural unit of the language, because Phraseological units reflect the national-cultural specificity of the language, its originality. In the phraseology, the rich historical experience of the people is captured, it reflects the ideas related to the work, life and culture of people.

The study of phraseology is the necessary link in the assimilation of the language, in increasing the culture of speech. The correct and appropriate use of phraseologies gives a speech unique originality, special expressiveness, accuracy, imagery. That is why, the task of our study includes analysis, phraseological units from the point of view of their national-cultural specificity. As the analysis of our material showed, special interest for cultural linguistics studies is also presented, phraseological units of component somatic. This group, phraseological units is a visual example of not only linguistic, but also extralinguistic factors in the language.

REFERENCES:

- 1.Mirziyoyev Sh.M. From the speech at the ceremony dedicated to the 30th anniversary of the official status of Uzbek language.Enlightenment.2019.N.82
- 2.Isayev A. Somatic phraseological expressions of Uzbek language: Dissertation.ph. Philological sciences.. - Tashkent, 1976.-p.196.
- 3.Mamatov A. Problems of formation of phraseology in Uzbek language,DDA. –Tashkent, 2000. -49 p.4.
- 4.Rahmatullaev Sh. Explanatory phraseological dictionary of Uzbek language. –Tashkent:Teacher, 1978.
- 5.Rahmatullaev Sh. Etymological dictionary of Uzbek language (Turkish words) Tashkent, “University”, 2000, p.60-61-.
- 6.Rashidova U. Semantic-pragmatic analysis of somatic expressions in Uzbek language (in the example of eye, hand and heart component expressions) Ph.D. in philosophy (PhD). avtoreferat–dissertation abstract Samarkand, 2018, - p.135.
- 7.Sattorov M. The Uzbeks word is interesting. –Tashkent: Subject, 1994.
- 8.Usmonova Sh.R. Somatic expressions in Uzbek and Turkish languages. Candidate of Philological sciences disser.-Tashkent1998.-p.162.
- 9.Yuldashev B., Functional and methodological features of phraseological units in modern Uzbek literary language. Doctor of philological sciences dissertation.-Tashkent,1993.Middle european scientific bulletin

UO’K 81’37

GRAMMATIK TERMINLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

M.A.Baxronova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola grammatik terminlarning semantik mohiyatini o'rganish bilan bog'liq nazariy va amaliy jihatdan ifodalashning turli vositalari va usullarining mavjudligi va ularni tizimlashtirish va batafsil o'rganish zarurati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Semantika, morfologik, kontekst, semantik tahlil,sintaktik.

Аннотация. В данной статье речь идет о существовании различных средств и методов теоретического и практического выражения, связанных с изучением смысловой сущности грамматических терминов и необходимости их систематизации и детального изучения.

Ключевые слова. Семантика, морфологический, контекст, семантический анализ, синтаксический

Abstract. This article deal with the existence of various means and methods of theoretical and practical expression related to the study of the semantic essence of grammatical terms and the need for their systematization and detailed study.

Key words. Semantics, morphological, context, semantic analysis, syntactic

Matnning semantik (ma'noviy) tahlili tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing, NLP) va kompyuter tilshunosligi bilan bog'liq sun'iy intellekt tizimlarini yaratish nazariyasining asosiy muammolaridan biridir. Lingvistik matnlarini avtomatik qayta ishlash tizimlari hozirda asosan matn tahlilining ikki bosqichidan foydalaniladi: morfologik va sintaktik. Oldingi bosqichlardan farqli o'laroq, semantik bosqichda kirish matnini tashkil etuvchi so'zlar va tuzilmalar ma'nosining rasmiy ifodasi qo'llaniladi. **Semantik tahlilning** mohiyatini turli tadqiqotchilar turlicha tushunadilar. Ko'pgina olimlarning fikricha, **semantik tahlil doirasiga quyidagilar kiradi:** - so'z va tuzilmalarning semantik talqinini qurish; - matn elementlari o'rtasida endi tubdan bir so'z hajmi bilan cheklanmagan (ular bir so'zdan ko'p yoki kamroq bo'lishi mumkin) "ma'noli" semantik aloqalarni o'rnatish. Ba'zi olimlar matnni nafaqat uning tarkibiy so'zlari, jumalari, paragraflari asosida ko'rib chiqishni, balki ushbu matn orqali muallif o'z o'quvchilari ongida yaratmoqchi bo'lgan semantik obrazni aniqlashga harakat qilishni taklif qiladilar. Sun'iy intellekt

rivojlanishining hozirgi bosqichida bu vazifani deyarli hal qilib bo'lmaydi. Tabiiy tilni qayta ishlashda matnni tushunishning asosiy muammolari quyidagilardan iborat:

1. Tizim tomonidan kontekst va muammoli sohani bilish va tizimni o'rgatish. Masalan, "Tokchada ko'k gulli choynak turibdi" jumlasida gulli choynak ham, ko'k gul kabi tushunchalar hosil bo'lishi mumkin. Biroq bu holatda ko'k sifatining gulga nisbatan ishlatilish ehtimoli yuqoriroq. Chunki aksincha bo'lganda gulli ko'k choynak iborasi ishlatilgan bo'lardi.

2. Turli tillarda gapning sintaksisini (ya'ni tuzilishini) turli shakllari. Masalan, ingliz tilidagi nutqda so'zning (mavzu, predikat, ta'rif va hokazo) sintaktik roli asosan so'zning gapdagi boshqa so'zlarga nisbatan tutgan o'rni bilan belgilansa, o'zbek tilidagi gapda erkin so'z tartibi mavjud bo'lib, so'zning sintaktik rolini uning morfologik belgilari, yordamchi so'zlar va tinish belgilari belgilab beradi.

3. Ekvivalentlik muammosi. Masalan, "Uzun quloqli kemiruvchi mendan qochib ketdi" va "Quyvon mendan qochib ketdi" jumalari bir xil ma'noni anglatishi mumkin, ammo ular turli xil ma'nolarga ega bo'lishi ham mumkin. Ya'ni birinchi holatda uzun quloqli boshq kemiruvchi ham nazarda tutilgan bo'lishi ehtimoli ham bor.

4. Matnda kompyuter uchun yangi so'zlarning, masalan, neologizmlarning mavjudligi. O'zi o'rganadigan tizim ushbu so'zning leksik rolini, morfologik shaklini mantiqan (ehtimol noto'g'ri, lekin keyinchalik tuzatish qobiliyati bilan) aniqlay olishi, uni mavjud bilimlar tarkibiga moslashtirishga harakat qilishi kerak. O'z-o'zini o'rganishga qodir bo'lmagan tizim ma'lum miqdordagi ma'lumotlarni yo'qotadi.

5. Yangi ma'lumotlarning to'plangan bilimlar bilan mosligi muammosi. Yangi ma'lumotlar qandaydir tarzda allaqachon to'plangan ma'lumotlarga zid bo'lishi mumkin. Qaysi hollarda eski ma'lumotni rad etish va qaysi yangi ma'lumotni rad etish kerakligini aniqlaydigan mexanizmni amalga oshirish kerak.

6. Vaqtinchalik qarama-qarshiliklar muammosi. Demak, "Tog'larni talqon qilaman deb o'ylagandim" gapida "o'yladim" fe'lining o'tgan zamon shakli "talqon qilaman" kelasi zamon fe'li bilan birikkan.

7. Ellips muammosi, ya'ni, aslida etishmayotgan, lekin so'zlarning konteksti tufayli bilvosita mavjud bo'lgan so'zlar bilan bog'liq jumalar. Misol uchun, "Men sizga kitobni beraman, siz esa Marhabo Qosimovaga" jumlasida "bermoq" fe'li va "kitobni" to'ldiruvchisi ikkinchi qismda tushirilgan.

Tabiiy tillardagi matnlardan (ya'ni, odamlar, masalan, algoritmik tillardan farqli ravishda muloqot qiladigan tillarda) bilim olishga, shuningdek, bilimga asoslangan matnni sintez qilishga qaratilgan tizimlar lingvistik tarjimonlar yoki lingvistik protsessorlar deyiladi. Semantik tahlil tizimlari morfologik komponentsiz mavjud bo'lmaydi. Har xil turdagi so'z shakllari lug'atlari morfologik komponent vazifasini bajaradi. Ushbu muammoni hal qilish uchun bir qator yondashuvlar mavjud. Birinchi usul - o'qituvchi bilan mashg'ulot deb ataladigan narsa, inson o'qituvchi sifatida ishlaydi. Masalan, tizim lug'atda yo'q so'zga duch kelganda o'z ishini to'xtatadi va o'qituvchi unga bu so'zning barcha so'z shakllarini ko'rsatishini kutadi. Ushbu parametr juda ko'p vaqt talab qiladi, chunki u odamdan doimiy "mashq" ni talab qiladi, bundan tashqari, tahlilni bajarish vaqti sezilarli darajada oshadi. Ikkinchi yo'l - o'qituvchisiz, qoidalarga asoslangan holda o'rganish. Bunda morfologik tahlil o'tkazish uchun tadqiqotchilar u yoki bu affiksga mos keladigan morfologik xususiyatlarni ko'rsatuvchi o'z qo'llari bilan yaratilgan teskari lug'atlardan yoki affikslarning (ya'ni, qo'shimchalar, prefikslar va boshqalar) ma'lumotlar bazasidan foydalanadilar. Yana shunday yondashuv ham mavjudki, unga ko'ra affikslarning alohida ma'lumotlar bazasini yaratishning hojati yo'q, yangi (lug'atda mavjud bo'lmagan so'z) shaklini lug'atda mavjud bo'lgan barcha so'zlar bilan solishtirish kifoya. yangi so'zga eng yuqori "vazn" bilan lug'atdan so'zning so'z shakliga mos keladigan xususiyatlarni belgilash. Bunda statistik usullardan foydalaniladi. Shuni aytib o'tish kerakki, morfologik tahlil bosqichida ba'zi tizimlarda qisqartmalar lug'atlari (qisqartmalar) va shaxs ismlari lug'atlaridan ham foydalaniladi, bu esa semantik tahlil jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Semantik tahlil tizimlari sintaktik komponentsiz mavjud bo'lmaydi. Sintaktik tahlilning asosiy vazifasi gapning sintaktik daraxtini qurishdir. Morfologik tahlil kabi sintaktik tahlil ham semantik tahlildan oldingi bosqichdir. Ushbu bosqichda morfologik tahlil bosqichida aniqlangan omonimlarning aksariyati (turli ma'noli, lekin bir xil tovushli so'zlar, masalan, jins, o'ralgan, kalit) chiqarib tashlanadi. Bu, o'z navbatida, semantik tahlilni sezilarli darajada tezlashtiradi. Kompyuter xotirasida ko'rib chiqilayotgan tilning barcha ma'noli birliklarining (leksik, morfologik, sintaktik va so'z yasash) ma'nosini aks ettirish va ularni kompyuter tomonidan tushuniladigan yagona, rasmiy shaklga keltirish, buning uchun maxsus yaratilgan sun'iy til. ishlatiladi yoki ba'zi olimlar uni metatil

deb ham atashadi. Bundan tashqari, ontologiyalar (domen atamalarining rasmiy aniq tavsiflari va ular o'rtasidagi munosabatlar) semantik tahlil uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan katta mashhurlikka erishdi.

Umumiy tilshunoslikda semantik tahlil deganda so'zlar, turg'un iboralar, butun gap va gaplarning mazmunini kontekstda tahlil qilish tushuniladi. Amalda, bu asl iboralarni qandaydir semantik tilga tarjima qilishni anglatadi. Demak, semantik tahlilning asosiy nazariy masalalari tilning tabiati yoki unga tenglashtirilgan tasviriy tizimi bilan bog'liq. Falsafiy mantiq ta'siri ostidagi ko'plab yondashuvlar haqiqat-shartli ma'no bilan chegaralangan, ammo bunday tahlillar oddiy tildan foydalanishni to'liq hisobga olish yoki ko'plab amaliy talab qilinadigan ilovalarni, ayniqsa, inson-kompyuter o'zaro bog'liqligini ta'minlash uchun juda tor bo'lib hisoblanadi. Afsuski, lingvistik semantika sohasida tilshunoslikning sintaksis, morfologiya va fonologiya kabi boshqa kichik sohalariga qaraganda konsensus, ya'ni bir-biriga to'g'ri keluvchi birliklar biroz kamroq. So'zlarning va turg'un so'z birikmalarining ma'nolari bilan bog'liq bo'lgan leksik semantika va ko'p sonli so'z birikmalarining, ya'ni iboralarning ma'nolari va grammatik jihatdan to'g'ri qo'llangan jumlar bilan bog'liq bo'lgan supraleksik (birlashma yoki kompozitsion) semantika o'rtasida an'anaviy bo'linish mavjud.. Ushbu bo'linishning aniq talabi va asosiligi mavjud bo'lsa-da, so'z darajasidagi semantika va grammatik semantika turli yo'llar bilan o'zaro ta'siri va har tomonga yoyilishi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Hozirda ko'pchilik tilshunoslar leksikogrammatikaga nisbatan jiddiy leksika-grammatik farqni saqlashdan ko'ra, leksikogrammatika haqida gapirishni afzal ko'rmoqda.

Qisman buning sababi, leksik semantika tilning sintaksisga asoslangan modellarida yoki rasmiy (mantiqqa asoslangan) semantikada nisbatan kam e'tiborga olingan. Ma'lumki, semantik tahlilning asosiy muammolari aylanmadan qanday qochish va cheksiz regressdan qochishdir. Ko'pgina yondashuvlar yechim tahlilni ibtidoiy elementlarning terminal to'plamida asoslashdir, degan fikrga qo'shiladi, ammo ular ibtidoiy elementlarning tabiati bo'yicha farqlanadi. Yondashuvlar, shuningdek, ular semantik tahlilning qanchalik aniq va to'liq bo'lishi mumkinligini ko'zda tutadigan darajada farqlanadi (semantik tahlil qanchalik nozik bo'lishini kutish mumkin? semantik tahlillar to'liq bo'lishi kutiladimi yoki ular kam aniqlanishi mumkinmi? agar ikkinchisi, qanday qilib aniq bo'lishi mumkin). etishmayotgan tafsilotlarni to'ldirish kerakmi?). Semantik nazariyadagi katta tafovut leksikogrammatikada kodlangan mazmun ma'nosida semantik tarkib va umumiy ensiklopedik bilimlar o'rtasida qat'iy chegara o'rnatish mumkinmi degan savolga aylanadi. Ularning bu masala bo'yicha pozitsiyasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, oddiy tildan foydalanish lingvistik bilimlar, madaniy an'analar va real dunyo bilimlarining ko'proq yoki kamroq uzluksiz integratsiyalashuvini o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Goddard, Cliff (2013). Semantic Analysis: An Introduction (2nd ed.). New York: Oxford University Press. p.17.
2. Manning, Christopher; Scheutze, Hinrich (1999). Foundations of Statistical Natural Language Processing. Cambridge: MIT Press. p.110.
3. Miranda-Garcia, Antonio; Calle-Martín, Javier (May 2012). "The Authorship of the Disputed Federalist Papers with an Annotated Corpus". English Studies. 93(3): 371–390.

UDC 8.81-11.114.2

SENTENCES WITH USING HOMOGENEOUS PARTS

L.Beknazarova, master's degree student, Urgench state university, Urgench

Аннотация. Мақолада инглиз ва ўзбек тилларида гапда уюшиб келган тўлдирувчиларнинг синтактик-семантик хусусиятлари ҳақида фикр юритилади.

Калим сўзлар: уюшиқ бўлакли гаплар, тўлдирувчи, маъно, равишдош, бирикма, ифода

Аннотация. В статье рассматриваются синтактико-семантические свойства наречий, сочетающихся в предложении в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: сложные предложение, дополнение, значение, наречие, союз, выражение

Abstract. The article discusses the syntactic-semantic properties of the adverbs combined in the sentence in English and Uzbek languages.

Key words: homogeneous parts, object, meaning, adverbial modifier, conjunction, expression

Homogeneous parts of the sentences are two or more parts of the sentence having the same function and referring to the same part of the sentence. By homogeneous parts of a sentence, we mean parts of the same category (two or more subjects, two or more predicates, two or more objects, etc.), standing in the same relation to other parts of the sentence (for homogeneous secondary parts, we

should say: standing in the same relation to the same headword). According to the older terminology, such sentences used to be termed "contracted sentences", as if they had been "contracted" put of two or more simple sentences. They are linked either by means of coordinating conjunctions or asyndetically.

Alongside of the grammatical division of the sentence into parts naming the basic elements: the subject, the predicate, the object, the attribute, and the adverbial modifier. There exist the so-called Actual Division of the Sentence. It has been recently put forward in theoretical linguistics. The purpose of the ADS is to reveal the significance of the sentence parts from the point of view of their actual informative role in an utterance. In other words, the ADS characterize the parts of the sentence from the point of view the semantic contribution they make to the total information conveyed by the sentence. The main components of the ADS are: the theme and the rhyme. The theme expresses the starting point of communication, i.e. it denotes an object about which rhyme is reported. The rhyme expresses the central informative part of the communication, i.e. the communication center of the sentence. According to their morphological characteristics and syntactical functions all parts of speech can be linked as homogeneous way. Homogeneous noun, homogeneous adjective, homogeneous pronoun, homogeneous adverb, homogeneous verb, homogeneous subject, homogeneous predicate and others. They are linked by means of coordinating conjunctions or asyndetically.

Homogeneous nouns can be related each other which are the same in structure, quality, similar or identical. Homogeneous adjective is related with each other which composed of similar or identical elements or parts; uniform, having all terms of the same dimensions or degree.

Ex. **boy's** - it is a common countable noun in the singular modified by the possessive.

Finite forms differentiate:

- 1) the category of tense (past, present, future, future — in — the Past)
- 2) the category of aspect (continuous, non-continuous)
- 3) the category of voice (active, passive)
- 4) the category of perfect, non-perfect)
- 5) the category of mood.

There are sentences, which contain several homogeneous parts: two or more subjects to one common predicate, two or more predicates to one common subject, two or more objects of a similar kind to one verb or adjective, etc.

The homogeneous parts of a sentence are connected by conjunctions, or asyndetically (without any conjunction). The copulative conjunction *and* **may** always be inserted between the homogeneous parts of a sentence connected asyndetically: The sky was **sombre, velvety, and swarming** with stars.

The following co-ordinative conjunctions and adverbs connect the homogeneous parts of a sentence: *Copulative: and, not only... but also, neither ... nor, as well as:*

.. and little curly-headed Eppie, the weaver's child, became an object of interest at several outlying homesteads, **as well as** in the village (Eliot). Mr. Murdstone **and I** were soon **off**. (Dickens.) **Neither** she **nor** Waldo had anything to say **to** each other during the whole twenty minutes... (Caldwell).

Disjunctive: or, either... or: I had no difficulty in recognizing either Minnie or Minnie's children (Dickens). This might have lasted half a minute or a minute... (Dickens.) It was not a bright or splendid summer evening... (Bronte).

Adversative: but, yet, still: The day was foggy yet warm. He was not reading now, **but** walking up and down despairingly (Dickens).

If a sentence comprises more than two homogeneous elements, they may be linked by the conjunction *and*; but usually the conjunction is inserted only between the two last members, the other members being connected asyndetically:

We all set off, the doctor, and the child's father, and our friend, and myself (Stevenson). Mr. Pickwick paused, considered, pulled off his gloves and put them in his hat (Dickens). The homogeneous parts of the sentence may be:

Co-ordinated subjects: Hedges, fields, and trees, hill and moorland, presented to the eye their ever-varying shades of deep rich green... (Dickens). To hear the wind getting up at sea, to know that the fog was creeping over the desolate flat outside, and to look at the fire, and think that there was no house near but this one, and this one a boat, was like enchantment (Dickens).

Co-ordinated predicatives: **It** was growing **dark and foggy...** (Dickens.) The houses of grey stone are **old and beautiful...** (Gissing). "Jane, you look **blooming, and smiling, and pretty...**" (Bronte).

Co-ordinated predicates: In his own small room Martin lived, slept, studied, wrote and kept house. (London.) She took the vase of roses, and left the room. (Galsworthy.) She got up, plucked a piece of honeysuckle, and went in (Galsworthy).

Co-ordinated adverbial modifiers: He worked quickly and well (Lawrence). In every square and park and patch of green the air simmered with life and with the music of birds swaying on little boughs (Galsworthy). He moved out into the sunshine and up the road (Galsworthy).

By homogeneous parts of a sentence we mean parts of the same category standing in the same relation to other parts of the sentence. According to the older terminology, such sentences used to be termed "contracted sentences", as if they had been "contracted" put of two or more simple sentences. For example, the sentence: I met my relatives and friends would be said to have been "contracted" out of two sentences: I met my relatives, and I met my friends. This treatment does not seem to be justified, as it introduces a sort of historical element, implying the origin of such sentences, which is both doubtful and completely irrelevant for the study of these sentences as they exist in the modern language. This category of sentences covers a wider variety of phenomena. Some types of sentences with homogeneous parts quite clearly fit into the general type of simple sentences. And this is also true of sentences having two or more homogeneous attributes to one head word — even if we take an attribute to be a secondary part of a sentence on the same level as objects and adverbial modifiers.

REFERENCES:

1. Н.К. Качалова. Практическая грамматика английского языка. Киев. Методика, 2003.
2. Raymond Murphy. English grammar in use. A Self-Study Reference and Practice Book for Intermediate Learners of English - with Answers 4th. Cambridge University Press. 2012.

UDC 81'44

THE BRANCHES OF TYPOLOGY ACCORDING TO THE CONNECTION OF LANGUAGE LAYERS AND THEIR TEACHING PROBLEMS

U. Boltaboeva, Master's Student, Namangan State University, Namangan

Annotatsiya. Tilshunoslik tipologiyasi (yoki til tipologiyasi) — tillarni o'z tuzilishiga ko'ra o'rganuvchi va tasniflaydigan tilshunoslik sohasi. Uning maqsadi dunyo tillarining umumiy xususiyatlari va strukturaviy xilma-xilligini tasvirlash va tushuntirishdir. Ushbu maqolada tipologiyaning tarmoqlari va ularni o'qitish muammolari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tipologiya, grammatika, til, metod, sintastik tipologiya, nazariy tipologiya

Аннотация. Лингвистическая типология (или языковая типология) — это область языкознания, изучающая и классифицирующая языки по их структурным признакам. Её цель — описать и объяснить общие свойства и структурное разнообразие языков мира. В данной статье очерчены отрасли типологии и проблемы их преподавания.

Ключевые слова: типология, грамматика, язык, метод, синтаксическая типология, теоретическая типология

Abstract. Linguistic typology (or language typology) is a field of linguistics that studies and classifies languages according to their structural features. Its aim is to describe and explain the common properties and the structural diversity of the world's languages. This article outlines the branches of typology and their teaching problems.

Keywords: Typology, grammar, language, method, syntactic typology, theoretical typology

Linguistic typology has different divisions based on the objectives of analysis. According to the object of study, linguistic typology may include the following sections: genetic typology, structural typology, areal typology, comparative typology. In genealogical typology of languages, a classification is based on the genetic principle, that is, grouping related languages by origin into language families. Genealogical typology became possible only after the concept of linguistic kinship arose in 19th century and the principle of historicism was confirmed in linguistic research. It is formed as a result of the study of languages using the comparative-historical method.

The comparative historical method is used to establish the relationship of languages. This method is based on a comparison of languages and is aimed at elucidating their historical past. A comparative historical method is based on the laws of phonetic changes, on the laws and trends of morphological, word- formation, syntactic and lexical levels of a language. Using this method, scientists compare genetically identical words and forms of related languages with each other and restore, their original form, their archetypes, or proto-language. To prove the genetic relationship of languages, the existence of systemic tendencies in the language development is analyzed. In this case, the specific criterion is the presence of systematic relationships like lexical and grammatical

similarities, and the presence of regular phonetic correspondences in the original material of languages. Moreover, when identifying lexical similarities, not all words should be used, but only those that express vital concepts (basic vocabulary): body parts (arm, leg), terms of kinship (mother, father), some actions (take, eat, give) etc. It can be easily noticed that in the structures of many languages of Europe there are common features, for example, Polish woda, Russian вода, English water, German Wasser, etc. Such common features can be found not only in geographically related but also geographically and historically unrelated languages. For example, the table of basic words in 11 different languages extracted from A.A.Reformatskiy illustrates the resemblance of such distinct related languages as English, Greek or ancient languages like Sanskrit and Avestian.

As a rule, proto-language of the language family was supposed to exist 6- 7 thousand years ago. This time interval was taken from the example of the Indo- European language family, which is the largest in the world – about 3 billion people speak its languages. In recent decades, linguists have made attempts to implement a genealogical classification of languages for a time period earlier than 7 thousand years ago. In this case, it is supposed to talk about macro-families that unite several distinguished language families. One of such macro-families is the Nostratic macro-family, which, in addition to the Indo-European, includes the Altai, Ural, Afro-Asian and other language families. According to various estimates, it is assumed that a single Nostratic-parent language existed 10-20 thousand years ago. In the following extract several words resembling phonetically and semantically in 3 language families are illustrated.

The purpose of structural typology of languages is establishing the similarities and differences of languages, which are rooted in the most common and most important properties of languages and are not dependent on their genetic affinity. Structural typology operates with classes of languages, united by those signs that are selected as reflecting the most significant features of morphological structure, for example, the method of connecting morphemes. Classical morphological types of languages include four linguistic types: inflective, agglutinative, isolating, incorporating.

Inflectional languages include languages whose forms are formed by external and internal inflection. Inflexion is an indicator or ending of a complex of grammatical categories expressed in wordforms. Distinguished two types of inflexion: internal and external. The first is such a method of inflection, in which the forms of a word are formed by changing sounds inside the stem. So, for example, Arabian qatala - he killed is divided into q-t-I root and vowels a-a-a expressing grammatical meanings: 3rd person singular past tense, whereas in qutila - he was killed vowels u-i-a indicates 3rd person singular past tense in passive voice. The second type of inflection is about using endings after the root expressing different grammatical meanings, for example, Russian поле - field, поля - fields, полей - of fields, etc.

The presence of external and internal inflection is an important stable sign of languages. Other such signs are: the multifunctionality of grammatical morphemes, the presence of fusion, phonetically unreasonable root changes, a large number of phonetically and semantically unmotivated types of declination and conjugation. Indo-European, Semitic-Hamitic languages belong to the inflective type; they also have signs of agglutinative languages. Inflective languages include languages that occupy a different place in the genealogical classification. Morphological typology does not take into account kinship. Its classification criterion is the form of the word change and the relationship of the word and sentence. The presence of affixes is also characteristic of agglutinative languages, but in these two morphological types of languages external flexion has significant differences.

Morphological homonymy: morpheme -e in German: a) is ending of first person singular verb in Present tense (Ich lerne – I learn); c) is added to the present or past verb stem to create a feminine noun (haben/die Habe – to have/ belongings); d) is ending of adjectives for feminine nouns in singular (gute Mutter – a good mother). The synthetic nature of affixes is combination of several different values in one morpheme. In other words affixes of inflected languages are polysemantic (personal endings of verbs in German, for example, in the verb machst - he does the ending -st is one morpheme, combines 2 grammatical meanings: a) a second person; 2) in singular; in Russian иду - I am coming the ending -y indicates 3 grammatical meanings: 1) first person; 2) singular; 3) present tense; 4) indicative mood.

Another sign of inflection is the expression of one grammatical meaning in different forms, it means, morphemes sometimes can be synonyms (the expression of plural number in German occurs using three suffixes and inner inflection - umlaut: Nächte (nights), Häuser (houses), Menschen (people), so as in English, external inflexion: books, inner inflection: men, and children is a rare exception, where to indicate the number both external and internal inflexions are used).

Inflectional languages are characterized by internal inflection. For instant, alternating consonants in the root: in German schneiden - schnitt - geschnitten (cut-cut-cut); spontaneous alternation of vowels in the root: in Russian день-дня- днём (day-day`s-in the daytime) or historically explained sound alternation: in English goose - geese, in German (umlaut): Baum - Bäume (tree-trees).

Incorporating languages are considered to be a unique type. Feature of this type of languages illustrated in the fact that a sentence is constructed as a complex word, that is, root words are combined into one general whole, which has a form of a word and a sentence at the same time. The whole is a sentence word, where the beginning is the subject, the end is the predicate, and the objects are incorporated in the middle with their definitions and circumstances. The main way to express grammatical relationships in them is incorporation. Incorporated languages include Paleo-Asian, Chukchi-Kamchatka languages, languages Indians of North America and some other languages. For example, in the Chukchi language sentence t-i-kaa-nm-at-i-rkin (I am killing the deer) consists of two roots (-kaa- deer and -nm- kill), two connective vowels -i-, first person singular t- and suffixes -at- (suffix of verb action) and -rkin (verb suffix of the present tense). Literally this sentence can be translated as my deer killing: I + deer + kill + now.

It should be noted that sometimes incorporating languages may have agglutinative and inflectional features too. Chukchi language as incorporative language is accompanied by agglutinative prefixation as well. They come closer to agglutinating according to the principle of combining morphemes, and with flexing – by the presence of internal inflection. Many languages are intermediate in morphological classification scale, combining signs of different types, for example, the languages of Oceania are characterized as amorphous-agglutinative.

REFERENCES:

1. Abduazizov A.A. Theoretical Phonetics of Modern English. – T. 2016.
2. Jensen-Jarolim, E. (2013). Comparative Medicine: Anatomy and Physiology. Springer Science & Business Media.
3. Yusupov U.K. Contrastive Linguistics of the English and the Uzbek Languages. – T.: Akademnashr, 2013.
4. Буранов Дж. Сравнительная типология английского кова: Учеб. пособие для пед. ин-тов. 2013.
5. Нелюбин Л.Л. Сравнительная типология английского и русского языков: учебник. – М.: ФЛИНТА: НАУКА, 2012. – 152 с.
6. Решетов В.В. Основы фонетики, морфологии синтаксиса узбекского языка. –Т.:Учитель, 2015.

UO'K 821.112.2

NEMIS GIDRONIMLARINING SEMANTIKASI VA TUZILISHI

R.Sh.Bozorova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada 1990-yil 3-oktabrdan boshlab mavjud chegaralar doirasida zamonaviy Germaniya bo'ylab tarqalgan bir guruh gidronimlar alohida, ya'ni bir turdagi onimlarni turli jihatlarini hisobga olgan holda monografik tavsiflangan. Onomastik tadqiqotlarning hozirgi darajasi gidronimiyaning ko'pgina nazariy masalalarini hal qilishni taqozo etmoqda. Ular orasida, birinchi navbatda, nemiszabon hududning eng qadimiy gidronimiyasini tizimli qayta ishlash zarurati masalasi. Ishda gidronimlarning kompleks tizimli leksiko-semantik tavsifi, shuningdek, ularning tipologik va strukturaviy xususiyatlari berilgan. Jumladan, gidronimlarning lingvotarixiy tabaqalanishi, ularning tarkibiy hamda semantik tipologiyasining tavsifi, lingvistik va madaniy tushunchasi haqida keng fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: konglomeratsiya, evrilish, tipologik, gidronimiya, semiotika, substrat, appellativ, lingvistik komponent, arxetip.

Аннотация. В статье монографически описана группа гидронимов, имеющих распространение по всей современной Германии в пределах существующих границ с 3 октября 1990 года, с учетом различных аспектов отдельных, то есть одних и тех же видов онимов. Современный уровень ономастических исследований требует решения многих теоретических вопросов гидрономии. Среди них, прежде всего, вопрос о необходимости систематической переработки древнейшей гидронимии немецкоязычного региона. В работе дана комплексная систематическая лексико-семантическая характеристика гидронимов, а также их типологические и структурные особенности. В частности, широко обсуждалась лингвоисторическая стратификация гидронимов, описание их структурной и семантической типологии, лингвистическая и культурная концепция.

Ключевые слова: конгломерация, изменение, типология, гидронимия, семиотика, субстрат, аппелатив, лингвистический компонент, архетип.

Abstract. *The article monographically describes a group of hydronyms that have spread throughout modern Germany within the existing borders since October 3, 1990, taking into account various aspects of individual, that is, the same types of onyms. The current level of onomastic research requires the solution of many theoretical issues of hydronymy. Among them, first of all, is the question of the need for systematic processing of the oldest hydronymy of the German-speaking region. The paper presents a comprehensive systematic lexical and semantic characteristic of hydronyms, as well as their typological and structural features. In particular, the linguohistorical stratification of hydronyms, the description of their structural and semantic typology, linguistic and cultural concept were widely discussed.*

Keywords: *conglomeration, change, typology, hydronymy, semiotics, substrate, appellative, linguistic component, archetype.*

So'nggi o'n yilliklarda onomastikaga murojaat qilish tabiiy holga aylandi, chunki tegishli nomlar lingvistik va ekstralingvistik omillar eng yaqin o'zaro ta'sir qiladigan oraliq sohani tashkil qiladi. Atoqli otlar asl sinxron va diaxronik madaniy-tarixiy va lisoniy ko'rsatkichlar vazifasini bajaradi. Onomastik materialning lingvistik ahamiyati tilshunoslikning eng muhim tendentsiyalarini o'zida mujassamlashtirgan va onimlarning umumiy til tizimi bilan kuchli o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi ushbu nominatsiya sohasidagi arxaizmlar va innovatsiyalarning birgalikda mavjudligidir.

Tilning leksik tizimida o'ziga xos va nihoyatda boy nominatsiyani tashkil etuvchi tegishli geografik nomlarni o'rganish katta ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Geografik ob'ektlar nomlari nafaqat lingvistik, balki geografik, tarixiy va madaniy ma'lumotlardan darak beruvchi manba bo'lib hisoblanadi. Toponimika esa ushbu ma'lumotlarni o'rganadi. Toponomika mustaqil kompleks fan bo'lib, u asosan turdosh fanlarning ko'plab masalalarini hal qilishda muhim yordamchi vositaga aylanadi.

Toponimikani o'rganish qadimgi yozma manbalarda kam uchraydigan yoki umuman ma'lumot mavjud bo'lmagan tillar hamda hududlar uchun ayniqsa muhimdir. Bunday hollarda tarixiy, geografik va lingvistik manba sifatida milliy tilga oid ma'lumotlar, xususan, uning sheva va dialektlari, mavjud geografik nomlari tadqiqot ishlarida birinchi o'ringa chiqadi. Toponimlar g'ayrioddiy barqarorligi bilan ajralib turadi. Toponimik nomlar o'ziga xos turdagi atoqli otlar sifatida boshqa millat vakillari tomonidan oson o'zlashtiriladi, shu sababli ming yillar davomida saqlanib qolgan. Barcha toponimik tuzilmalardan Daryo nomlari eng barqaror nomlardir. Toponimik nomlar tamoman o'zgargan bo'lsada, ularning aksariyati asrlar va hatto ming yillar davomida o'z asoslarini saqlab qolishgan. Vaqt va tarix rivoji ularga ham ta'sir qilgan. Daryo nomlari, ya'ni gidronimlar (yunoncha *vöcop* "suv" + "nomi") etimologiyasini aniqlash eng qiyin hisoblanadi. Gidronimiya sirlarga to'la: dunyodagi ko'plab gidronimlar ishonchli va bir ma'noli tushunchaga ega emas, bu esa bir necha xil tarzda talqin qilish imkonini beradi. Xalqlarning ko'chishi davrida daryolarning nomlari yangi yashash joyiga kelgan xalqlar tomonidan olingan. "Gidronimlar o'ziga xos nomlarning eng an'anaviy guruhiga kiradi va bu boshqa turdagi ismlarni o'rganishda e'tiqod tushunchasini yodda tutish kerak", deb ta'kidlaydi gidronimlar bo'yicha qator tadqiqotlar olib borgan nemis olimi V. Schmid [1]. Atoqli otlarga zamonaviylik ko'proq ta'sir qiladi va ijtimoiy hamda tarixiy evrilishlar tufayli joy nomlari odatda o'zgartirilishi mumkin. Onomastika umumiy qoidasining bunday istisnolari tarixchi, tilshunos va geografni gidronimiya sohasiga qiziqishiga olib keladi, chunki ular yozma manbalar sukut saqlagan uzoq o'tmishni ko'rish imkonini, shunigdek, tadqiqotchiga etnik munosabatlar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Ular Yevropaning eng chekka burchaklarida insoniyat tarixining ilk guvohlaridir [2].

Nemis tilida so'zlashadigan hududning gidronimlari alohida qiziqish uyg'otadi, chunki G'arbiy Yevropaning etnik xaritasi qadim zamonlardan buyon u yerda yashovchi qabilalar va xalqlarning konglomeratsiyasi (ma'lum bir makonda har qanday ob'ektlar sonining ko'payishi) bo'lib,

gidronimiya sezilarli iz qoldirgan. Bu G'arbiy Yevropa etnik guruhlarining til va madaniy aloqalari haqida ma'lum xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Onomastik tadqiqotlarning hozirgi darajasi gidronimiyaning ko'pgina nazariy masalalarini hal qilishni taqozo etmoqda. Ular orasida, birinchi navbatda, nemis zabon hududning eng qadimiy gidronimiyasini tizimli qayta ishlash zarurati masalasi. U yerda qanday strukturaviy va semantik turlar ustunlik qilishi hozircha noma'lum. Materialni ildiz va qo'shimchalarning inventarizatsiyasi bilan keyingi qayta ishlash, qo'shimchalar tasnifiga muvofiq tizimli ravishda tashkil etilgan va semantik kichik guruhlariga bo'lingan materialning tavsifi bizga nemis tilida gidronimlarning tipologik guruhlarini shakllantirishni qayta tiklash imkonini beradi. Yerning geografik ob'ektlari orasida dengizlar, qo'ltiqlar, bo'g'ozlar, ko'rfazlar, daryolar, botqoqliklar, ko'llar, soylar, buloqlar, suv omborlari, hovuzlar, quduqlar juda katta qismini tashkil qiladi. Bu tabiiy yoki sun'iy ob'ektlarning barchasi, qoida bo'yicha, nomlarga ega. Ba'zi daryolar, bir xil ko'l yoki dengiz bir nechta nomga ega bo'lishi mumkin: ular turli xalqlar, qabilalar yoki hatto qo'shni qishloqlarning aholisi tomonidan berilgan, bir vaqtning o'zida yashab, turli tarixiy davrlarda nomlarini o'zgartirgan. Shunday qilib, uning yuqori oqimidagi Leda daryosi Sagter-Ems deb ataladi; Rednitz daryosi Fränkische va Schwäbische Rezat daryolarining qo'shilishidan hosil bo'lib, quyi oqimida Regnitz deb ataladi; Unstrut daryosi VI asrda, manbalarga ko'ra, Nablis deb nomlangan; Bodenseening turli qismlari Überlinger See, Zeller See, Obersee, Untersee deb ataladi. Gidronimlar to'plamiga murojaat qilish uchun ilmiy adabiyotlarda ko'pincha "gidronimiya" (nemischa: Hydronymie / Gewässernamenschatz) atamasi qo'llaniladi. Gidronimiya onomastikaning gidronimlarni o'rganuvchi bo'limidir. Gidronimiyaning o'rganish ob'yekti sifatida umuman suv ob'ektlarining o'ziga xos nomlar turi yoki ma'lum bir hududning nomlanishi (mintaqaviy gidronimiya), shuningdek, alohida suv nomlari bo'lishi mumkin.

Gidronimlar antroponimlarga qaraganda kamroq o'zgaruvchan, chunki ular ming yillar davomida o'zgarmagan o'z ob'ekti bilan bog'liq [3]. Nemis tilida so'zlashadigan hududda daryo va daryolarning nomlari tadqiqot uchun alohida ahamiyatga ega, chunki bu mintaqadagi daryolar soni turg'un suvli ko'llar va suv omborlari sonidan sezilarli darajada oshadi.

Agar zamonaviy nemis gidronimlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ular orasida ismning aniq ichki shakli yoki "shaffof etimologiyasi" bo'lgan gidronimlar mavjud: Shvartsvasser, Grenzbach, Mittelgraben, nisbatan yaqinda paydo bo'lgan. Ayni paytda apellyatsiya bilan bog'lanish juda qiyin bo'lgan bir qator gidronimlar mavjud: Donau, Elbe, Main, Rein, Werra va boshqalar. Gidronim bilan appellativ o'rtasida bog'lanish har doim ham mumkin emas. Altmühl (< qadimgi Alemona), Biese, Delme Eisava, Nette, Pader, Weil. Katta daryolar, odatda, german yoki germangacha bo'lgan nomlarga ega. Aksincha, kichik daryolar va oqimlar ko'pincha nemis nomlariga ega, ehtimol Elba va Saale sharqidagi sobiq slavyan tilida so'zlashuvchi hududda slavyan nomlari ham bor.

Qadimgi daryo nomlarining morfologik tahlili Germaniya va Ispaniyagacha bo'lgan qo'shni davlatlar, Skandinaviya mamlakatlari, Boltiqbo'yi va Bolqonlar umumiy hind-yevropa tilining alohida tillarga bo'linishidan oldin paydo bo'lgan nomlar qatlamini ko'rsatadi.

Nemis daryolari nomlarini o'rganish bo'yicha qo'yilgan vazifalarni bir qator onomastik usullar yordamida amalga oshirish mumkin. Onomastikaning bir qismi sifatida gidronimiya til leksikasiga to'liq kiradi. "Onomastikada lingvistik komponent ustunlik qiladi, chunki har bir ism til qonunlariga ko'ra rivojlanadigan so'z bo'lganligi sababli emas, balki har bir ismning ma'lumotlari lingvistik vositalar yordamida "chiqarib olingan"[4]. Onomastik lug'atni o'rganish tilshunosga til tarixini barcha darajalarida ya'ni tarixiy fonetika, morfologiya va so'z yasalishi, sintaksis, leksikologiya, semantika bo'yicha o'rganish imkonini beradi. Semiotikaning bir bo'lagi bo'lgan zamonaviy matn lingvistikasi o'zining ko'pgina xulosalarini o'ziga xos nomlar tahlili asosida quradi.

Gidronimiya, umuman onomastikada ham lingvistik tadqiqotning barcha uslub va usullaridan foydalaniladi. Avvalo, bu qiyosiy-tarixiy va hududiy usullardir. Gidronimlarni etimologik tahlil va qayta qurish usullaridan foydalangan holda qiyosiy tarixiy tadqiq etish til lug'atining ushbu toifasini o'rganish uchun ishonchli tarixiy va lingvistik asos yaratadi, hududiy usuldan foydalanib nomlar fazoviy lokalizatsiya qilinadi. Genetik usuldan foydalanish gidronimlarni (yoki ularning asosidagi appellativlarni) boshqa tillardagi gidronimlar bilan, agar ularning barcha tarkibiy

elementlari genetik jihatdan bir xil bo'lsa, ya'ni muntazam tovush mosliklari mavjud bo'lsa, solishtirish imkonini beradi. Bu usul turli nomlar o'rtasida oilaviy aloqalarni o'rnatish va arxetip nomi bilan muntazam aloqani aniqlash uchun ishlatiladi. Biroq, makrogidronimlar deb ataladigan, ya'ni, qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lgan eng katta suv havzalarining nomlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Substrat makrogidronimlari odatda bir nechta etimologiyaga ega bo'ladi. Biroq, etimologik lug'atlardagi ko'plab umumiy so'zlar turlicha talqin qilinadi, ularning semantik va rasmiy aloqalarini kuzatish, ularni o'rganilayotgan va turdosh tillarning boshqa so'zlari bilan solishtirish ancha oson kechadi.

Xulosa qilib aytganda, gidronimlarni, ya'ni yirik daryolar nomlarini ko'p qirrali o'rganish nemis tilida so'zlashuvchi hudud toponimikasini o'rganishga qo'shilgan aniq hissa bo'lib, gidronim va asl apellyatsiya o'rtasidagi bog'liqlikni oydinlashtirish, germangacha bo'lgan nomlar sonini aniqlash, boshqa hind-yevropa hududlarida lingvistik yozishmalarni o'rnatish, shuningdek, nemis gidronimlarining paydo bo'lish xronologiyasini ko'rsatish va har bir alohida olingan gidronimning morfologik va hosilaviy tuzilishini shakllantirish jarayonini qayta ishlab chiqish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Schmid W.P. Die alteuropäische Hydronymie: Stand und Aufgaben ihrer Erforschung//Beitr. zur Namenforschung NF 16, 1981. S. 1-12.
- 2.Krahe H. Sprache und Vorzeit. 1954. S.46.
- 3.Koß G. Namenforschung: Eine Einführung in die Onomastik. Tübingen, 1990. S.124
- 4.Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. — М.: наука, 1973. — 366 с.
- 5.Greule A. Arbeits- und Darstellungstechniken des deutschen Gewässernamenbuchs. Ziegler-Windberger-Heidenkummer 2011. S.117-126.
6. Бозорова Р. III. “Сув” сўзи билан боғлиқ фразеологик бирликларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги таҳлили //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 277-282.
7. Бозорова Р. III. Сув билан боғлиқ жой номларининг лисоний қатламлари таҳлили //Results of National Scientific Research International Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 112-118.
8. Bozorova R. S. Interpretation of poetonims in the novel by Johann Wolfgang Goethe “The sufferings of young Werther” //scientific bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 12. – С. 182-185.
9. Bozorova R. Гидропоэтонимларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги фразеологик бирликларда акс этиши //центр научных публикаций (buxdu. Uz).– 2022. – т. 26. – №. 26.
10. Sharopovna B. R. Nomlarni tadqiq qilishda turli yondashuvlar //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 337-339.
11. Nazarova, N. (2022). Обучение молодых учащихся через интерактивные игры. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 7(7).
12. Ahrorovna, N. N. ., & Niginabonu, Y. . (2022). English Clubs in Non –Traditional Ways for Young Learners. Miasto Przyszłości, 30, 265–266.
- 13.Nazarova, N. (2022). Лексико-семантические особенности антропонимов. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 25(25).
- 14.Nazarova, N. (2022). Лингвистическое исследование антропонимов в лексической системе. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 13(13).
- 15.Ahrorovna, N. N., & Shaxribonu, A. (2022, January). Chet tilini o'qitishda zamonaviy metodlardan foydalanishning ahamiyati. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 116-118).

UO'K: 821.512.133.09-1(092)

ALEKSANDR FAYNBERGNING O'ZBEK ADABIYOTIDA TUTGAN O'RNI

A.A.Choriyeva, talaba, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada, O'zbekiston xalq shoiri, yozuvchi, tarjimon, ssenarist, Aleksandr Faynbergning hayoti va ijodidan misollar keltirilib, shoirning o'zbek adabiyotida tutgan o'rni yorqin ifoda etilgan. Faynbergning hayotdagi keskin burilishlarda qoqilmasdan, hamda, eng muhimi avval boshdan qaysi yo'lda bo'lgan bo'lsa, shu yo'ldan adashmagani xalqimizga ajoyib o'rnak bo'la oladigan asos desak mubolag'a bo'lmaydi.

Kalit so'zlar: rusiyabon, shoir, yozuvchi, tarjimon, ssenarist, sovet yozuvchisi.

Аннотация. В данной статье приведены примеры из жизни и творчества народного поэта Узбекистана, писателя, переводчика, сценариста Александра Файнберга, ярко выражена роль поэта в узбекской литературе. Не будет преувеличением сказать, что тот факт, что Файнберга не споткнулся на крутых поворотах жизни и, главное, не сбился с пути, на котором был с самого начала, является великим примером для нашего народа.

Ключевые слова: русскоязычный, поэт, писатель, переводчик, сценарист, советский писатель.

Abstract. In this article, examples from the life and work of the national poet of Uzbekistan, writer, translator, screenwriter, Alexander Feinberg are given, and the role of the poet in Uzbek literature is clearly expressed. It is not an exaggeration to say that Feinberg did not stumble in the sharp turns of life and, most importantly, did not go astray from the path he was on from the beginning.

Key words: Russian-speaking, poet, writer, translator, screenwriter, Soviet writer.

Aleksandr Faynberg 1939 yilda Toshkent shahrida tug'ilgan. O'zbek va rus shoiri, mohir tarjimon, uning o'ndan ortiq she'riy to'plamlari "Smena", "Yunost" ("Yoshlik"), "Noviy mir" ("Yangi dunyo"), "Zvezda Vostoka" ("Sharq yulduzi"), "Novaya Volna" ("Yangi to'lqin") jurnallarida va AQSh, Kanada va Izroil kabi xorij mamlakatlari vaqtli matbuotlarida chop etilgan. U ko'plab o'zbek ijodkorlarining betakror asarlarini rus tiliga mahorat bilan tarjima qilgan. [1: 72-b.]. Shuningdek, Faynberg Abdulla Oripov, Xosiyat Rustamova, Sirojiddin Said va Omon Matchon kabi taniqli shoirlar she'rlarini jamlagan [2: 112-b.]. Faynberg shoir sifatida qanchalik erkin fikrli ziyrak bo'lsa, nasr bobida ham undan kam emas edi. Ba'zida inson o'zi uchun yashashni, ko'ngli tusagan har qanday ishni qilishni xohlaydi. Aynan shu onda ko'ngil buyurgan vazifani bajargan kishida o'z hayotidan minnatdor bo'lish tuyg'usi paydo bo'ladi. Shunaqa vaqtlarda har birimiz o'zimizga imkoniyat berishimiz, bir lahza bo'lsa ham o'zimiz uchun yashashimiz kerak. XX asrning rusiyzabon shoiri Faynberg aynan shunday hayot tarzida yashash baxtiga muyassar bo'lgan inson edi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Faynberg o'zbek xalqining buyuk ma'naviyat arboblari bilan qalban yaqin edi. Xususan, u buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiyning asarlarini o'zgacha joziba bilan, ulardagi ilohiy ruhni saqlab qolgan holda rus tiliga tarjima qilib, buyuk ajdodlarimiz ijodini abadiylashtirishga ulkan hissa qo'shgan mahoratli tarjimon edi.

Uning xirqiroq ovozi hayratlanarli darajada chiroyli va so'zlarga o'zgacha ma'no bahsh etardi. Bu kamdan-kam hollarda kishilarda yoqimli, deyarli badiiy ravishda so'zlaganda sodir bo'ladi. Uning yuzida yillar o'z aksini qoldirmagan deyish mushkul ammo, nigohlaridan samimiy mehribon inson ekanligi yaqqol sezilib turardi. Shoir tetik inson edi, ba'zan buyuk shoirlar kabi dunyodan ajralgan emas. U viloyatlarda to'laqonli hayot kechirib, muntazam ravishda she'rlar to'plamlarini nashr ettiradi, multfilmlar va badiiy filmlar uchun ssenariylar yozadi, mahalliy shoirlar ijod namunalarini o'zbek tilidan rus tiliga tarjima qiladi.

Aleksandr Faynberg 2009-yil 14-oktabrda Toshkent shahrida vafot etgan. Uning beg'ubor bolaligi Ikkinchi jahon urushi davrida, sobiq Jukovskiy ko'chasida o'tgan. Faynberg Toshkent topografiya kollejiga o'qishga kirib, geolog sifatida butun mamlakat bo'ylab sayohat qilib, qalbi mamlakatning go'zal tabiatiga bo'lgan muhabbatga to'ladi. Aynan shu davrda, uning "Velosiped yo'lakchasi" nomli birinchi kitobi nashr etiladi, va u orqali Faynberg O'zbek adabiyotining ilg'or pog'onalariga ko'tariladi.

O'sha vaqtlarda kishilar orasida siyosat haqida gaplashish imkoni bo'lmagan, ammo u shoir sifatida Sobiq Sovet Ittifoqi va Sovet hokimiyati haqida hamma narsani tushungan va xalqimizning bu vaqtdagi holatini quyidagi she'rida majoziy tasvirlagan.

Kimning tili yo'qdir, yo'q unda huquq,
Ummonlar suviga biz og'u qo'shdik.
Delfinlar otilib qirg'oqqa tushdi,
O'lsa ham biror so'z aytishgani yo'q.
Daraxtlar gapirmas, kesilar o'rmon.
Tog' boshiga yugan solar lokator.
Sahro osmonida lovullar yadro,
Yonadi tili yo'q maysa, o't-o'lan.
Suv gap qaytarmaydi, gap qaytarmas tosh,
Sher olovga sakrar ursang, egib bosh.
Uchar qushlar o'lar to'p otganda o'q.
Yaralgandan buyon bu ko'hna dunyo
Befarqmiz. Uyatdan o'lganimiz yo'q.
Ne uchun til berding odamga, Xudo?!

Faynberg o'z qalbidagi iztiroblarini she'rlarida bayon etib, xalq dardi bilan yashagan. Umri davomida xalqimiz urf-odatlarini, iztiroblari, sabr-bardoshini kuzatib, ba'zida chuqur xo'rsingan, qattiq

g'azablangan, ammo bulardan hech bir foyda yo'q edi. O'sha vaqtlarda bosh ko'targanlar faqat sanoqli kishilar bo'lganligi uchun ularni Sovet hukumati osongina yo'q qilib yuborgan. Xalq qiynalardi, ammo, hamma birgalikda bosh ko'tara olmasdi, bu kabi chigal vaziyatlar shoir tabiat kishilarni siqib qo'yar edi. Ular shoir bo'lib yaralgan, afsuski, jangchi bo'lib emas.

Shoirilar, yozuvchilar ya'ni barcha ijodkorlar qo'llarida qalam bilan jangga kirishar va qalb tug'yonlarini oq qog'ozlar qoralab izhor etishar edi. Aynan shunday tug'yon bilan yaralgan ijod namunalari esa kun kelib xalqimizning durdona asarlari safidan joy egallaydi. Xuddi shu kabi Aleksandr Faynbergning qalb iztiroblari mana necha yillar o'tibdik, o'z muxlislarini hayratda qoldirib kelmoqda. Uning har bir ijodiy ishlari tub mazmunga ega ekanligiga guvoh bo'lish mumkin, bunga esa yuqoridagi she'r yaqqol misol bo'la oladi.

“Kimning tili yo'qdir, yo'q unda huquq, ummonlar suviga biz og'u qo'shdik. Delfinlar otilib qirg'oqqa tushdi, o'lsa ham biror so'z aytishgani yo'q.” - ushbu misralarda ummonlar suviga qo'shilgan og'u – xalqimiz orasidagi mustaqil fikrli, ozodlikparvar ma'naviyatli kishilarning gardaniga yuklatilgan bo'htonlarga shama qilgan bo'lsa, “Delfinlar otilib qirg'oqqa tushdi, o'lsa ham biror so'z aytishgani yo'q” – satrlari esa Sovet hukumatiga tayyor o'lja bo'lganlarning begunoh o'limini tasvirlaydi.

To'satdan tumanli hayot tugab, yorqin kelajak boshlanganida u 50 yoshdan oshgan edi. SSSR parchalanganidan keyin rus madaniyatining Sovet viloyatlaridan chiqib ketishi uning monografiyalaridan alohida o'rin egallagan.

Buyuk shoir bo'lish boshqa, birdan o'z o'rnida ma'lum ma'noda yagona shoirga aylanib qolish boshqa. Bir xil yoki biroz o'zgacharoq yorqin do'stlar davrasida yorqin do'st bo'lish boshqa narsa va to'satdan singan va siyosiy tanazzulga uchragan rangli shishaning yolg'iz bo'lagi bo'lib qolish mutlaqo boshqa narsa. Bu deyarli tiriklayin o'lishga o'xshaydi, chunki u rus va o'zbek madaniyati o'rtasidagi ko'priki edi. Bir zumda hammasi yo'q bo'ldi, ammo u bularning barchasini yengib, yashashda davom etdi.

Aslida u o'z o'rnida qolib, O'zbekistonda rus so'zining qo'rg'oniga aylandi. Faynberg o'zbek hokimiyatining sharqona maqtoviga hirs qilib, guldor yolg'on kuylamagan, u bundan o'n sakkiz yil avval O'zbekiston xalq shoirlari unvoniga ko'tarilgan edi. U elita qatlam emas, lekin ommaviy ham emas, haqiqatan ham xalq shoiri edi. Chunki chinakam adiblar olomondan yiroqda birma-bir qoladigan, xalqni xalq qiladigan yagona so'zdir.

2004 – yil birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov tomonidan Aleksandr Faynberg O'zbekiston xalq shoiri unvoni bilan taqdirlangan.

U o'zbek va rus millati o'rtasida madaniy aloqalarni mustahkamlashga qo'shgan ulkan hissasi uchun, o'limidan oldin Rossiya rasmiylari tomonidan e'tirof etilib, Rossiya Prezidentining farmoni bilan 2008-yil Pushkin medali bilan taqdirlangan.

O'limidan ikki yil oldin, intervyularning birida undan: “Orzularingizdan qaysi biri amalga oshdi, qaysi biri amalga oshmadi?”, - deb so'rashgan. Bunga u shunday javob berdi: “Men butun umrim davomida miya tomirlari spazmini orzu qilardim, u miyaning mavjudligini isbotlaydi va men bunga erishdim”. U bir oz o'ylanib turib, yana javob berdi: “Dunyo bo'ylab sayohat qilish orzusi bor edi, lekin men hech qachon ko'p mamlakatlarga tashrif buyurmaganman”. Shoir ko'pincha kislorod bilan o'ralgan suv osti kemasining ixtirochisi bo'lishni orzu qilgan. Bu unga ajoyib tezlikni berishi mumkin edi, va u keyin yana qo'shib qo'ydi: “Yana bir amalga oshmagan orzu - men rassom bo'lmadim”.

Shoirlarning tabiati ajoyib, g'ayritabiiyligi bilan oddiy odamlardan farq qiladi, negaki, yuqorida shoir bergan intervyudagi ushalgan orzularga diqqat qaratsak, aslida qo'rqinchli, aqlni shoshiradigan so'zlarga guvoh bo'lamiz, - “... butun umrim davomida miya tomirlari spazmini orzu qilardim”. Biz haqiqat tarafdorlari nigohi bilan qaraganimizda kishining qandaydir jiddiy tashxisli kasallikni orzu qilishi va unga intilishi aqlni shoshiradigan samoviy xohishdir. Ijodkorlarda aslida har sohaga qiziqish bo'lishi tabiiy holat negaki, ular asarlarida istalgan soha vakili sifatida yashab, bu sohani his qilishi bilan boshqalardan ajralib turishadi.

O'zbekistondan dunyoning turli burchaklariga tarqalib ketgan, rus tilida chinakam she'rlar yozadigan ko'plab iste'dod egalari bor. Ular orasida Faynbergni tanimaydigan, unga she'rlarini ko'rsatmaydigan, she'rlarini o'qitmaydigan deyarli hech kim yo'q. Ayrimlar uchun u yosh shoirlar seminariga rahbarlik qilganda bevosita o'qituvchi ham bo'lib qolgan.

Shu bilan birga, uning xulq-atvorida hech qachon mag'rurlik, takabburlik bo'lmagan, u o'zini o'qituvchi qilib ko'rsatmagan, o'zidan hech kim yasamagan. Omma oldida quvnoq, she'riyatda u ko'pincha o'ziga nisbatan shafqatsiz bo'lgan. Haqiqatni, juda keng tarqalgan poetik pozadan ajratib turadigan, deyarli sezilmaydigan chiziqni, har doim aniq tasvirlab bergan.

Rus madaniyatining illyuziyasi post-sovet hududidan tezda yo'q bo'lib, Sovet dunyosida Rossiyaning ruhiy o'limi davom etardi. Rossiyada ingliz tilida so'zlashuvchi (va hattoki, rus tilida ham so'zlashuvchi) ommaviy madaniyatga qarshi turish uchun yetarli iqtisodiy kuch va siyosiy joziba yo'q.

O'zbekistonda rus tilida she'r yozishni butunlay to'xtatib qo'yishlari dargumon. Ammo, endi bu butunlay boshqacha hikoya bo'ladi, chunki qo'rg'on g'oyib bo'ldi, rus, o'zbek, haqiqiy shoir, Faynberg g'oyib bo'ldi. O'zi sevgan, kindik qoni to'kilgan mamlakatda omon qolish, lekin uydan chiqmaslik bilan umrining uchdan ikki qismini o'tkazib, butun dunyoning to'satdan va qaytarib bo'lmaydigan yo'qolishi bilan jim bo'lmadi. U yer yuzining oddiy dahosi bo'ldi. Toshkent dunyoga shoir Faynbergni berdi, Faynberg she'rlaridagi yurtiga bo'lgan muhabbati, sadoqati bilan Toshkentni dunyoga berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begoyim Xolbekova Ishq degani bir qarashda tuyular oson... She'rlar/ Aleksandr Faynberg - Toshkent.: «Ijod NASHR» nashriyoti, 2021. – 72b.
2. Aleksandr Faynberg Oq qushlar galasi. - Toshkent.: «Nihol», 2008. - 112b.
3. Semyon Novoprudsky, "Geniy Mesta" – Rossiya, Moskov.: Gazeta.ru, 1999-2022.
4. Aleksandr Faynberg "Ruhlar isyoni". Erkin Vohidov, Moskva.: "Sovetskiy pisatel", 1983.
5. Choriyeva A.A. (2022), "Aleksandr Faynberg va Javlon Jovliyev asarlaridagi o'xshash mazmun". - Namangan.: NamDU ilmiy axborotnomasi 7-son, 264b.

UO'K 81'322.2:81'373.423

KO'PMA'NOLILIK HODISASI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Yu.J.Davidov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'pma'nolilik hodisasi, ko'p ma'nolilik hodisasining yuzaga kelish yo'llari, ko'pma'nolilik hodisasining ahamiyati va boshqa tillarni o'rganishdagi imkoniyati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ko'chma ma'no hosil bo'lish usullari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ko'p ma'nolilik, ko'chma ma'no, evfemizm, disfemizm, etafora, metanimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, polisemiya, polisemantik so'zlar.

Аннотация. В данной статье написано о многозначности слов, пути возникновения многозначности, важности многозначности и приведены информации других путей изучения остальных языков. Проанализировано способы создания переносных слов.

Ключевые слова: многозначность, переносное значение, эвфемизм, дисфемизм, метафора, метонимия, синекдоха, полисемия, полисемические слова.

Abstract. In three articles, the phenomenon of polysemy, the ways of occurring the phenomenon of polysemy, the importance of the phenomenon of polysemy and its information in learning other languages. Methods of formation of figurative meaning are analyzed.

Key words: polysemy, figurative meaning, euphemism, dysphemism, metaphor, metonymy, synecdoche, co-operation, polysemy, polysemantic words.

Atoqli tilshunos olim M.Mirtojiyev til boyligi faqat so'zlar, iboralar bilangina emas, so'zlarning leksik ma'nolari bilan ham o'lchanadi. So'zlarning ko'p ma'noliligi-polisemiya til boyligida o'z o'rniga egaligini qayd etadi. Ko'p ma'nolilik hodisasi (polisemiya) qadimdanolimlar diqqatini jalb qilib kelgan. Mirtojiyev bu hodisani eramizgacha Xitoy va Hind olimlari, eramizning boshlarida esa Yunonlar ham o'rganganligini, Ushbu hodisaga ajdodlarimizdan M.Qoshg'ariy, Zamaxshariy, A.Navoiy ham o'z qarashlarini bayon etganliklarini yozadi [5]. So'zning ko'p ma'noliligi so'zlarni oz miqdorda yod olib, nisbatan ko'p miqdorda ma'no ifodalash va bunda fahmlashdan maksimal foydalanish imkoniyatini beradi. Bu boshqa tillarni o'rganishda ham qulayliklarni yuzaga keltiradi. Ko'p ma'nolilik nutqni obrazli va ta'sirchan qilib ifodalashga xizmat qiladigan til hodisasidir.

M.Hakimova Bu hodisani bir narsaning nomi bilan yangi anglangan, o'zlashtirilgan, hali nomga ega bo'lmagan 2-narsa(predmet, belgi, harakat) nomlanishi [12] deya izohlaydi. R.A.Budagovning ko'p ma'nolilikning tildagi ahamiyati haqidagi quyidagi fikrlari ham muhimdir: "Ma'lum tilda polisemantik so'zlar vujudga kelish imkoniyatlarining ko'p bo'lishi va tilda polisemiyaning nihoyatda taraqqiy etganligi fikr ayirboshlash uchun hech mahal qiyinchilik tug'dirmaydi. Uning taraqqiyoti obyektiv mavjudotni o'zaro bog'liq holda anglash, ularni qiyosiy o'rganish, taraqqiyotlarining tilda aks etib turishi kabilar hatijasi bo'ladi. Ya'ni **polisemiya sivilizatsiya belgisidir**. Qaysi xalqda fan, texnika, madaniyat, san'at taraqqiy etgan bo'lsa, o'sha xalq obyektiv borliqning o'zaro aloqasini shuncha ko'proq ko'radi, ularni bir-biriga ko'proq qiyos etadi va bular tilida ko'proq o'z aksini topadi. Ya'ni insonning o'z atrofini o'rab turgan borliqni

umumlashtira olishi bilan bog'liq holatda polisemiya mavjud va taraqqiy etadi.” [5] Ko'p ma'nolilik hodisasiga sof lingvistik nuqtayi nazardan yondashish Fransuz semasiologi M. Brealdan boshlanadi. Shundan so'ng A.A.Potebnya, L.V.Shcherbalar polisemantik so'zning har bir leksik ma'nosi asosida bir so'z borligini [24] ta'kidladilar. Lug'at boyligi .yuz mingdan ortiq so'zni o'z ichiga oladi. Unda berilgan ma'nolar miqdoriga mos qilinsa, tilda milliondan ortiq so'z yuzaga keladi. Ko'pma'nolilik har bir tilda so'zlashuvchilarni ana shu milliondan ortiq so'zni yod olishdan qutqaradi.

XX asrning o'rtalarida bir qancha tilshunoslar ko'pma'nolilik hodisasining ahamiyatini ko'rsatib berdilar. Bunga H.Kronasser, St.Ulman, V.V. Vinogradov, O.S.Axmanova, E.Baldinger, V.A.Zveginsev, R.A.Budagov va D.N.Shmelevlarni e'torof etish mumkin [23]. Bundan tashqari polisemiyaning ayrim jihatlariga bag'ishlangan ilmiy ishlar va maqolalar e'lon qilindi. Bularga L.Zavadovskiy, R.A.Budagov, V.A.Moskvichlarning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin [22].

O'zbek tilshunosligida ko'p ma'noli so'zlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan ishlar bir qancha. S.Usmonov, T.Aliqulov, M.Mirtojiyev, M.Hakimova, B.Suyunov, G.Roziqovalarning ishlari shular jumlasidandir [10]. O'zbek tilida ko'pma'nolilik hodisasiga bag'ishlangan dastlabgi ish M.Mirtojiyevning “O'zbek tilida polisemiya” nomli monografiyasi (1975) hisoblanadi. Atoqli olim ko'pma'nolilikning tildagi asosiy ahamiyatini quyidagicha izohlaydi: “to'rt yashar bola o'z yoshiga nisbatan so'z boyligi eng cho'qqisiga chiqqan hisoblanar ekan. U shu davrda o'rta hisob bilan ikki ming so'zni ishlatib, olti ming so'zni fahmlay bilarkan. Agar so'zlar ko'pma'nolilikdan xoli bo'lsa, o'sha bola avvalgi sharoitda bera oladigan fikrini taxminan o'n ming so'z orqali berib, kamida yigirma ming so'zning farqiga borishi kerak bo'ladi...So'zning polisemantikligi so'zlarni kam miqdorda yodlab, nisbatan ko'p ifoda etish va bunda fahmlashdan maksimal foydalanish imkoniyatini berar ekan. Bu boshqa tilni egallashda ham ancha qulaylikni yuzaga keltiradi va tilning eng yaxshi sifatlaridan hisoblanadi. [5]” Sayfullayeva R.R. va boshqa olimlar hammuallifligidagi darslikda har qanday leksema xoh u bir sememali, xoh ko'p sememali bo'lsin, nutqda ko'p ma'noli bo'lishi so'zlar esa hamisha bir ma'noli [20] bo'lishi keltirilgan.

Ko'p ma'nolilik hodisasini ba'zi tadqiqotchilar o'z ishlarida polisememiya terminini qo'llasa, “Aslida polisemiya termininig o'rinda polisememiya termini qo'llansa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki polisemantik birlik tarkibida bir qancha sememalar mavjud bo'ladi....Nutq sharoitidan kelib chiqib, mavjud polisemantik sintaktik konstruksiyada farqlovchi semalardan eng zaruri ifoda etiladi, boshqa farqlovchi semalar esa imkoniyat tarzida saqlanadi” [7]. Atoqli tilshunos olim Sh.Rahmatullayev ham hodisani polisememiya deb nomlash to'g'ri bo'lishini ta'kidlaydi: “...Bittadan ortiq sememasi bor til birligini polisemem til birligi deb, shunday hodisani esa polisememiya deb nomlashimiz to'g'ri bo'ladi” [8]. Aksariyat tadqiqotchi olimlar polisemiya terminini qo'llaganlar. Jumladan, B.Suyunov nomzodlik dissertatsiyasida “...ko'p ma'noli so'zni polisemik so'z deb, shunday hodisani esa polisememiya emas, aksincha, polisemiya deb atash kerak bo'ladi. Chunki polisemik so'zda leksik ma'no, ya'ni semema bitta bo'ladi. Aslida semema tushunchasi leksema tushunchasiga yaqindir. Demak, bunday so'zlarni polisemik so'zlar deb atash voqelikni to'g'ri aks ettiradi [9]” deb izohlaydi. A.Hojiyev ham tilshunoslik terminlari izohli lug'atida polisemiya(polisememiya emas) terminini keltirgan [13]. Biz ham bu borada A.Hojiyev, B.Suyunov fikrlariga qo'shilamiz, ya'ni ko'pma'nolilik hodisasi polisemiya, ko'pma'noli so'zlar esa polisemantik so'zlar deb nomlanishi mohiyatan to'g'ri deb hisoblaymiz.

T.Aliqulov ko'pma'nolilikning yuzaga kelishini quyidagicha izohlaydi: “Fan va texnika, sanoat, qishloq xo'jaligi boshqa sohalarining to'xtovsiz taraqqiyoti natijasida vujudga kelgan yangi predmet yoki hodisalar uchun mazkur tilda yangi nom bo'lmagan taqdirdagina predmet yoki narsalar tilda avvaldan mavjud bo'lgan va shakli ichki yoki tashqi xususiyati holati bilan yoki biror belgi o'xshashligi bilan o'ziga mos predmet nomini olishi kerak. Ana shundagina polisemiya vujudga keladi.” [1] Bizningcha, bu ko'p ma'nolilikning yuzaga kelish yo'llaridan biri xolos. Ya'ni faqat yangi nom bo'lmagan taqdirdagina ko'pma'nolilik hodisasi yuzaga kelmaydi. Mavdud nomni turli maqsadga ko'ra boshqa nom bilan ifodalashimiz ham mumkin.Masalan, tog'ning ko'rki tosh bilan, odamning ko'rki bosh bilan.(maqol). Bu gapdagi bosh so'zi aql-hush, miya [11] ma'nosida qo'llangan. M.Mirtojiyev so'zlarning yangi ma'no orttirishi hisobiga taraqqiy etishi polisemiya uchun asos bo'lishini [5] qayd etadi. M.Mirtojiyev ko'pma'nolikni yuzaga keltiruvchi birliklar sifatida quyidagilarni ko'rsatadi: –Ko'chma ma'no hosil bo'lishi natijasida; –Evfemizm va disfemizm natijasida; –affiksatsiya natijasida [5]. Sh.Maxmaraimova esa “...evfemizm va disfemizm dastlab uslubiy jihatdan qaralganidagina shunday termin bilan atalishi kerak, semasiologik jihatdan esa bu frafeologik ma'noli birikmalar ham aslida ma'no taraqqiyotini namoyon etuvchi metafora, metonimiya tufayli hosil boladi, [14]” –deb izohlaydi. Biz bu o'rinda Sh. Maxmaraimova fikrlariga qo'shilib, evfemizm va disfemizmni ko'chma ma'no natijasidir deb hisoblaymiz, evfemizm va

disfemizmida metafora yoki metonimiya hodisasi mavjud bo'ladi. Bizningcha ham ko'pma'nolilik ikki yo'l bilan hosil bo'ladi, ya'ni

–**ko'chma ma'no**(metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik) hosil bo'lishi natijasida;

–**affiksatsiya natijasida**:yog'li osh(yog'i ko'p), yog'li sochiq(yog' tekkan, yog'i bor). H.He'matov, R. Rasulovlarning o'zbek tili sistemleksikologiya asoslari kitobida yoz fe'liga –uvchi qo'shimchasi qo'shib, yozuvchi hosilasi yuzaga keladi va bu so'z uch xil ma'no ifodalashi qayd etilgan. Fe'llardan shaxs oti yasovchi: [fe'l]+[vchi]=[(shaxs oti, fe'l anglatmishning bajaruvchisi)] qolipi minglab nutqiy hosilalar asosida yotadi. (Yozuvchi) shunday hosilalardan biridir. Lekin o'zbek nutqida uchta (yozuvchi) hosilasi mavjud. 1.Yozuvchi, adib, shoir. 2.Yozuvchi, qallob, firibgar, ig'vogar. 3.yozuvchi, insho yozuvchi [21]. Demak, affiksatsiya usulida yasalgan sozlarda ham ko'pma'nolilik hodisasini kuzatishimiz mumkin.

Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh hammuallifligidagi kitobda so'zlarning ko'chma ma'nolari biror predmet, voqelik, belgi, harakat va holat kabilarning nomini yana shunday boshqa predmet, voqelik, belgi, harakat va holat kabilarga ko'chirish orqali hosil bo'lishi, biror nom egasi nomga ega bo'lmaganni o'ziga nomdosh qilib olishi, natijada nomdosh bo'luvchi hisobida ko'chma ma'no hosil bo'lishi [19] qayd etilgan. Demak, dastlab so'zlar bir ma'noli bo'ladi, keyinchalik til taraqqiyoti natijasida mavjud so'zga yana bir necha ma'no yuklanadi.

Ko'chma ma'no turlari olimlar tomonidan turlicha ajratilgan. Barcha kuzatgan adabiyotlarimizda metafora va metanomiya haqidagi ma'lumotlar deyarli bir xil. Ba'zi adabiyotlarda senekdoxa metanomiya tarkibida berilgan bo'lsa, ba'zilarida sinekdoxa ham alohida nom ko'chishi sifatida ko'rsatilgan. Vazifadoshlik haqidagi qarashlar ham turlicha. Ayrim olimlar vazifadoshlikni metafora tarkibiga kiritib tahlil qilganlar. Sh.Maxmaraimova ham vazifadoshlikni metaforik nom ko'chishi usuli sifatida baholaydi. Maxmaraimovanning fikricha, ma'no taraqqiyotiga bog'liq hodisalar orasida vazifadoshlikni alohida hodisa deb o'rganishga zarurat yo'q, vazifadoshlik ifoda etgan jami lingvokognitiv, ma'noviy belgilar metaforada mavjud hamda bu hodisani metforaning vazifaviy xususiyatlari qatorida o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi [14]. M.Hakimova polisemem leksema strukturasidagi ma'nolar bog'lanishining 2 ta asosiy turi mavjud: o'xshashlikka ko'ra va aloqadorlikka ko'ra [12] deb dastavval ikkiga bo'lib, so'ng o'xshashlikka asoslangan bog'lanishlarni metafora va vazifadoshlikka, aloqadorlik asosidagi bog'lanishni metonimiya va sinekdoxaga ajratib tahlil qilgan. Ko'rilganidek, aksariyat ishlarda vazifadoshlik metafora tarkibida o'rganilgan biz bu o'rinda Mirtojiyevning vazifadoshlikda nomdoshlovchi bilan nomdoshlanuvchi vazifalari o'xshash bo'lmay, balki ayni bir narsaning o'zidir [5] degan fikrlariga qo'shilamiz va vazifadoshlikni alohida nom ko'chishi sifatida baholaymiz.

Atoqli olim M.Mirtojiyev vazifadoshlik asosida nom ko'chishini rus tilshunosi L.A.Bulaxovskiyning firkriga qo'shilgan holda nomdoshlovchi o'z o'rnini hayotda yo'qota boshlagani, ya'ni eskirgani uchun nomdoshlanuvchi yangilik sifatida kirib, uni siqib chiqarib yuborishini va o'rnini egallashini qayd etadi.Olim vazifadoshlik eskirgan obyekt o'rnini yangisi egallashi orqali ko'chma ma'no hosil bo'lishi [5] deb izohlaydi. Bizningcha, vazifadoshlik asosida nom ko'chishi uchun nomdoshlovchi eskirishi shart emas, bu hodisa atamaning ma'nosiga mos holda, ya'ni vazifasi bir xil bo'lgan bir narsaning nomi ikkinchisiga o'tishidir.Masalan, virus(organizmdagi), virus(kompyuterdagi);eshik(uyning), eshik(mashinaning); tomir(insonning), tomir(insonning), tomir(daraxtning).Keltirilgan misollardan ham ma'lum bo'ladiki, vazifadoshlik uchun ma'lum ma'no anglatuvchi so'z eskirishi talab etilmaydi.

Nom ko'chishning turlariga ham qisqacha to'xtalib o'tamiz.

1.Metafora (yunoncha metaphora – ko'chirish). Bir predmetning nomini boshqa predmetga biror o'xshashligini e'tiborga olib ko'chirish [13]. Bu hodisada nomdoshlovchi va nomdoshlanuvchi o'rtasida o'xshashlik(shakliy, xususiyat, belgi, harakat, holat jihatidan) mavjud bo'ladi.

O'xshashlik quyidagi belgilarga ko'ra sodir bo'ladi:

–**Shakliy o'xshashlik**: odamning qulog'i–qozonning qulog'i;

– **Belgi-xususiyat o'xshashligi**: shirin ovqat –shirin bola, sovuq suv–sovuq xabar;

–**Harakat va holat o'xshashligi**: daraxtdan yiqildi–imtihondan yiqildi; bola kuldi–quyosh kuldi

–**Joylashish o'rnidagi o'xshashlik**: itning dumi–varrakning dumi

2.Metanomiya (yunoncha metonymia –qayta nomlash). Bir predmet, belgi, harakat nomini o'zaro tashqi yoki ichki bog'liqlik asosida boshqa predmet, belgi yoki harakatga nisbatan qo'llash asosida bir predmet, harakat, belgi nomini boshqa predmet, harakat yoki belgiga ko'chishi [13]. Nutqdagi tejamkorlik natijasida ham metonimiya hodisasi yuzaga keladi,bunda, albatta, bir-biriga aloqasi bor bo'lgan, ma'no jihatdan bog'liq bo'lgan so'zlardan biri tushiriladi: Navoiyning asarini

o'qdim–Navoiyni o'qdim. Yoki bir so'zni boshqacha nomlaydi: Shahzodalar saltanat uchun kurashdi–Shahzodalar taxt uchun kurashdi kabi. Metanomiya nutqni qisqa va ta'sirchan ifodalash vositasidir: qizil shapkacha kiygan bola keldi–qizil shapkacha keldi kabi.

3.Sinekdoxa (yunoncha synekdoche–birga nazarda tutmoq). Bir predmet nomining boshqa predmetga butun va qism munosabati asosida ko'chish, butunning nomi qismning nomi va aksincha bo'lib qolishi [13]. Bu hodisada, albatta, butun va qism munosabati bo'ladi, ya'ni ularning biri ikkinchisining tarkibiy qismi hisoblanadi va shunisi bilan metanomiyadan farqlanadi. Masalan, qizil shapkacha keldi gapidagi qizil shapka insonning tarkibiy qismi emas, demak qayta nomlash. Bu oila ancha yildan beri tirnoqqa zor. Gapidagi tirnoq insonning qismi va butinni(insonni) anglatyapti.Insondagi biror belgi yoki nuqson bilan inson atalganda ham metonimiya yuzaga keledi, chunki nuqson insonning bo'lagi emas. Masalan, choloqqa achinish bilan qaradi. Gapidagi cho'loq inson (tejamkorlik) ma'nosini anglatyapti

4.Vazifadoshlik asosida nom ko'chishi vazifasi bir xil bo'lgan bir predmetning nomi boshqasiga ko'chishidir:chiroq, o'q kabi

Umuman olimlarimiz turlicha guruhlariga ajratib o'rgansalar ham baribir nom ko'chishining to'rt turi tahlil qilingan. Biz ham nom ko'chishining nima asosda yuzaga kelishi ko'ra metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi to'rt turga bo'lib tahlil qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Аликулов Т. Полисемиянинг ҳосил бўлиши ҳақида Ўзбек тили ва адабиёти. 1963, 6-сон
- 2.Аликулов Т. Полисемия существеннах в узбекском языке.Автореферат канд. дисс. –Т. 1966.
3. Миртожиев М. Сўзнинг бош маъноси ҳақида. ЎТА,-Т. 1971. 3 сон, 43-бет.
- 4.Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент: “Мумтоз сўз”,2010.
- 5.Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1975.3-бет
6. Миртожиев М. Омонимларнинг полисемиядан келиб чиқиши, ВСБ. Тилшунослик масалалари,китоб. Т. 1960, 12-23-бетлар.
- 7.Розиқова Г.З Ўзбек тилида синтактик полисемия. ФФНД Диссертация. Фарғона 1999.56-бет
8. Раҳматуллаев Ш. Луғат бойлигини ўрганиш ва ўргатишда қайта баҳолаш зарур бўлган баъзи масалалар// Ўзбек тили ва адабиёти, 1990. №3. -30 б
- 9.Суёнов Б. Ўзбек тилида омонимларнинг юзага келиш омиллари. ФФН Диссертация.
10. Усмонов С. Метафора ЎТА,-Т. 1964, 4-сон, 34-бет.
11. ЎТИЛ. –Тошкент: “O'zbekiston nashryoti” 2020. I том. Б ҳарфи. 332-б
12. Ҳақимова М. Семасиология. – Тошкент. 2008. 50-бет
- 13.Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати.–Тошкент. 81-бет
14. Maxmaraimova Sh. Hozirgi o'zbek tili (leksikologiya) –Toshkent 2021. 140-bet.
15. Davidov Y. J. WORD FORMATION PATTERNS IN UZBEK LANGUAGE //International Conference on Agriculture Sciences, Environment, Urban and Rural Development. – 2021. – С. 16-21.
16. Davidov Y. J. The Phenomenon of Polysemy and Different Aspects of Conversion //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – Т. 12. – С. 245-247.
- 17.Davidov Y. O'ZBEK TILINING KIRILL VA LOTIN YOZUVI IMLO QOIDALARINING QIYOSI //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 836-839.
18. Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili, Darslik. Toshkent 2010, 127-bet
19. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 3 nashri, “O'zbekiston”, T.: 1992, 126-bet.
20. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili, Darslik. Toshkent 2010, 127-bet
21. Неъматов Ҳ. Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. –Тошкент: “Ўқитувчи” 1995. 52-бет
22. Zawadowski L. La polysemie pretendue // Bluieten polskiego towarzystwa je zykoznawczego.– Krakow. XVII (1959), P.11-48. Будагов Р.А. Полисемия слова // НДВШ, Филологические науки. – 1958. №1. С.5-18. Москвич В.А. Система цветообозначений в современном английском языке // ВЯ.– 1960. С. 83-87.
23. Kronasser H. Handbuch der Semasiologie. – Heidelberg. 1952; Ullmann St. The Princibles of Semantics. – Glasgow. 1951; Ullmann St. Precis du semantique française. - Berne. 1952; Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова// ВЯ. – 1953. №5; Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. - М.: Учпедгиз. 1957; Baldinger E. Die Semasiologie. –Berlin. 1957; Звегинцев В.А. Семасиология. - М.: Изд. МУ. 1958; Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования. – М.: Изд. МУ. 1963; Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. –М.: Просвещение. 1964.
24. Потёбня А.А Из записок по русской грамматике. Изд. 2ое. IV. –М.,1941.С.198; Щерба Л.В Избранные работы по языкознанию и фонетике.Т.І. –Л., Изд. ЛГУ. 1958. С.78

UDC 81-13

DISCOURSE ON THEMES IN THE NOVEL OF DORRIS LESSING'S “THE GRASS IS SINGING”

V.O.Davlatova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Dorris Lessingning aksariyat romanlari o'tkir ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarga qaratilgan asosiy mavzularga bag'ishlangan. Ushbu romanda Doris Lessing haqiqiy dunyoning shafqatsizligini, asar qahramoni Meri misolida ochib beradi. Meri obrazida ishchilariga qilingan adolatsiz munosabat yoritib beriladi. Biz maqolamizda adiba Dorris Lessing qalamiga mansub "Maysalar kuylaganda" (1950) asarini tahlil qilamiz. Ushbu maqola romanda yozuvchi tomonidan ifoda etilgan mavzularni ko'rib chiqadi. Yozuvchi e'tibor qaratgan mavzular - ayol muammosi, oila, onalikdir. Doris Lessing mazkur asarida Meri orqali madaniyat bilan bog'liq bo'lgan muammolar yoritilgan. U ayolning murakkab tabiatini, o'ziga xos bo'lgan g'arb an'analari mavzu sifatida yoritadi, shuning uchun mazkur asar yozuvchi ijodining yutuqlaridan biri deb qarashimishga asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: onalik, ayollik, ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblik, ziddiyat, oila

Аннотация. Большинство романов Доррис Лессинг посвящены основным темам резкого социально-экономического неравенства. В этом романе Дорис Лессинг раскрывает жестокость реального мира на примере Марии, героини произведения. В нашей статье мы проанализируем произведение «Трава поет» (1950) писательницы Доррис Лессинг. В данной статье рассматриваются темы, выраженные писателем в романе. Темы, на которых акцентирует внимание писатель, - женские проблемы, семья, материнство. В этой работе Дорис Лессинг через Мэри освещаются проблемы, связанные с культурой. Она освещает сложную натуру женщины, уникальные западные традиции как тему, поэтому данное произведение можно считать одним из достижений творчества писателя.

Ключевые слова: материнство, женственность, монолитная культура, социально-экономическое, неравенство, конфликт

Abstract. Most of Dorris Lessing's novels deal with major themes of sharp socio-economic disparities. In this novel, Doris Lessing reveals the cruelty of the real world through the example of Mary, the heroine of the work. In my article, I will analyze the work "The Grass Singings" (1950) by writer Dorris Lessing. This article examines the themes expressed by the writer in the novel. The topics that the writer focuses on are women's problems, family, motherhood. In this work Doris Lessing, through Mary, problems related to culture are highlighted. It illuminates the complex nature of a woman, unique western traditions as a theme, therefore, this work can be considered as one of the achievements of the writer's creativity

Key words: maternity, femininity, socioeconomic disparities, conflict

Introduction. Dorris Lessing is outstanding author, because she is a very talented who is dedicated to the grand ambition of altering human consciousness. The narrative voice that permeates her prodigious body of fiction is that of an intense thinker who explores, observes, and describes contemporary society but whose ultimate understanding of human life is that the person, and by extension the human race, is meant to go beyond simple recognition of perceived reality and to struggle with visions of the possible. Her books repeatedly make the argument that if life on this planet is to survive, then people need to change the way they see themselves, the world, and their relationships with one another.

One of the biggest achievement of her, she received the David Cohen Prize in 2001 in recognition of her lifelong contributions to British literature. She was named fifth on a list of "The 50 finest British writers since 1945" by The Times in 2008. Then, the winner of the 2007 Nobel Prize in Literature is Doris Lessing, a novelist who was born in Iran, reared in Rhodesia, and London-residing novelist. Her work is profoundly autobiographical and has been widely read across continents. She was hailed by the Swedish Academy as "that epicist of the female experience, who with skepticism, fire, and imaginative power has submitted a divided civilization to inspection" when the award was announced in Stockholm. The prize includes an honorarium of 10 million Swedish crowns, or roughly \$1.6 million. The 88-year-old Ms. Lessing, who turns a year older this month, never completed high school and primarily self-educated via voracious reading. She is the author of numerous fiction books, plays, nonfiction works, and two volumes of autobiography. She is the 11th woman to receive the Literature Nobel Prize. While returning from a trip to the hospital with her son, Ms. Lessing was informed of the news by a throng of media camped outside her door. I had actually forgotten about it, so I was a little astonished, she admitted. "For such a long time, my name has been on the short list." The Grass Is Singing, the first book by British novelist Doris Lessing, was released in 1950. It takes place in southern Africa's Southern Rhodesia (now Zimbabwe) in the 1940s and explores the racial politics between whites and blacks in that nation (which was then a British Colony). It chronicles the hurried marriage of an immature woman to a failing farmer, the mental decline that

ensues, the murder of the wife, and the reactions of colonial British society to these events. When the book was originally released, it caused a sensation and immediately found popularity in both Europe and the US. The main topic of the novel is feminism as femininity creates conflict in the fictional universe. Mary, who was engaged to Dick, exemplifies a contemporary, global style of womanhood; the narrator refers to her as "one of the girls" and describes her as independent, gregarious, and attractive. Mary is shown as being girlish and even infantile at this point in her life; the narrator writes that "she still wore her hair little-girl fashion on her shoulders, and wore little-girl frocks in pastel colors." She resists marriage, a trait that only changes when she overhears people making disparaging remarks about the fact that she is not married. This is another example of how independent she is.[3]

Methods and materials. The novel begins with a newspaper article about Mary Turner, a white woman who was murdered by Moses, her black servant. The novel is about The life of Mary, she is pleased with her life as an office worker in a city in Rhodesia after a loveless, miserable upbringing. She decides to get married, even though she has only met Dick Turner twice, after hearing her friends mock her for being immature. Dick is also eager to be married since he is lonely and miserable making a meager living off a subsistence farm and living in a tiny, unpleasant house. Their relationship is cold and distant from the beginning, yet they remain together—except for the brief period when Mary flees—out of fear of being alone and a lack of resources. Dorris Lessing described the theme of feminism, bahaveoral patters and conflicts between Marry and Dick in her. Phd research scholar Nadiyah Khushboo mentioned (2020) that Their marriage, which is not based on love or understanding, is a joint misuse of the other to satisfy their own needs while deluding themselves about the other's propensities.[6]

Mary uses Dick to prove that she is not "a silly person whom nobody needs," while Dick uses her to help him get out of his depression. Mary's marriage illustrates both her inability to transcend her gendered subjectivity and her inability to break out from her group. She observes how her family's lack of resources and restrictions carry over into her marriage. The story combines impoverishment with Mary's current situation, which prevents her from going beyond the rules of behavior. Mary's dysfunctional marriage is a direct result of the neediness she has repeatedly tried to escape. She enters Dick's life and quickly learns that their marriage is a failure. Here Dorris Lessing describes Mary as an independent person having critical thinking even though she failed to growth of their harvest. Because Lessing also, who was raised in a colonial English family in Southern Rhodesia (now Zimbabwe), developed a critical outlook on the social realities she experienced as a young woman. Mary finds out that the farm's failure is not due to bad luck, as Dick keeps telling her, but rather to his incompetence when she gets involved in its management. This further separates her from him. Friendship offers from their white neighbors are declined by Mary due to her poverty-related embarrassment. The stark beauty of the area contrasts with the dismal existence of the Turners, who are unaware of it. Another point of contention is the indigenous that Dick hires black people to work on the property at home. Because they were never a part of Mary's world, black people are viewed with cold contempt. *Per Wästberg*, the president of the Nobel Committee for Literature states about the author's writing approach (Nobel Foundation, 2007) that "she frequently starts by studying her characters from within and then moves outside of them, to strip them of their illusions from an objective distance" Moreover, through her novel *The Grass is Singing*, she supports the class she loathes, not the class she stands for in her real life[7]. In actuality, she stands beside the Rhodesian people who suffer from poverty and inequality while in the novel she stands with the white master instead of the weak black servants. Then Dick assigns Moses to the home, as his best field hand. But he is unaware that Moses has a wound on his face as a result of Mary whipping him in a fit of passion over what she saw as insolence. One night, Mary was murdered by Moses.

Results. Executive, DEI, Retirement Coach Robert Corbett stated that The narrative is not just straightforward and powerful, but also provocative. I do believe Mary's position is essentially the position of all white people in Southern Africa. The Apartheid social structure has placed whites in a paradoxical position of dependency and control, which, like Mary's life, can only result in madness and tragedy. The book is challenging but very engrossing. As it has been mentioned above, one of the main theme of the novel is feminism. Hindi Arora claimed that this subject was skillfully handled by Doris Lessing. She had a clear understanding of the issues facing women. She made a conscious effort to never define herself as a feminist[2]. She always fought to improve women's lives so that their voices might be heard. "Ha, sisters," she once exclaimed, "I stand with you side by side in your struggle toward the glorious dawn where all those terrible males are no more." Through Mary Turner, the main character of the book, she painted a lovely picture of feminism. Next topic of the novel is Conflict within Marriage. The intellectual and marital incompatibility of the well-educated,

judgmental Mary and the simple-minded Dick is a major theme in the book. They only have each other for company. By attacking Moses, who later becomes the houseboy, Mary breaks the boundaries of her white domestic world. His physical proximity and presence in the home—which serves as both a container and a synecdoche for the Turners' marriage—gives Mary a covert means of escaping the confines of her relationship with Dick.

Discussion. Critics analyze the novel from the different perspectives: in the novel of the grass is singing, Lessing addresses women's emotional issues during marriage and love, motherhood and work, injustice of insincerity, disaffection of a single career woman, and the hollowness of wedding in the established order and the community. Lessing presents her female characters in a variety of social contexts and from various male-female viewpoints. She makes an effort to mobilize the feminist community to combat patriarchy through her works [4]. William Kerwin associate Professor The first book by Doris Lessing has the clarity of a good short story and the richness of a lengthier book. This portrayal of a farmer's wife's psychological collapse while living with an ineffective husband on a hopeless South African farm is expertly depicted and utterly compelling.

The novel's final third, however, is less strong than the first three. The black house servant Moses is more of a symbol than a human being, and the intended tragedy of the ending slips into melodrama [5].

Conclusion. Doris Lessing by her first novel “the grass is singing” tries to reveal difficulties and challenges a woman may face in society: An Unintentional Heroine Mary Turner fails in her self-discovery path, yet she is the heroic woman in this story because she defies the social, and cultural expectations of her audience. So Doris Lessing conveyed peculiarities of feminism at this point, then she turned to the topic of conflict within marriage. Actually, their marriage is not built on affection and love, but on necessity of both individuals: Dick uses her to help him get out of his depression, while Mary's dysfunctional marriage is a direct result of the neediness she has repeatedly tried to escape. She enters Dick's life and quickly learns that their marriage is a failure. So I can admit that the main themes of the novel is feminism and conflict within marriage.

REFERENCES:

1. Baysal, Kubra. “Reflections of Ecofeminism in Doris Lessing’s The Cleft. Master’s Thesis. English Language and Literature Department, Graduate School of Social Sciences, Atatürk University, 2013
2. Hindi Content Writer Rajni Arora <https://www.jetir.org/papers/JETIRDT06118.pdf>
3. <https://www.litcharts.com/lit/the-grass-is-singing/themes/femininity-maternity>
4. <http://faculty.webster.edu/corbetre/personal/reading/lessing-singing.html>
5. <https://www.supersummary.com/the-grass-is-singing/summary/>
6. Nadiyah Khushboo PhD research scholar, department of english, sarvepalli radakrishnan university, NH-12 hoshingabad, misrod, m.p, India-462026
7. Wastberg, P.(2007). Award ceremony speech. Sweden: Swedish Academy, from http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2007/presentationsspeech.html.com/definition/racism

UO’K 808.5

ADABIY TANQID VA DRAMATURGIYA

M.Sh.Dehqonova, katta o‘qituvchi, PhD, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. O‘zbek adabiy tanqidchiligi o‘zining tarixiga ega bo‘lgan alohida sohadir. Xususan, tanqidchilik dramaturgiyani ham tahlil va talqin etgan. Dramaturgiya o‘zining oshkoraligi, harakatlarning yorqinligi bilan boshqa janrlardan farq qilgan. Maqolada dramaturgiya sohasining o‘rganilishi va dramaturgiya sohasidagi izlanishlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tanqid tarixi, adabiy jarayon, dramaturgiya, tahlil, tadqiq, drama nazariyasi.

Аннотация. Узбекская литературная критика-отдельная отрасль, имеющая свою историю. В частности, критика также анализировала и интерпретировала драматургию. Драматургия отличалась от других жанров своей открытостью, яркостью действия. В статье рассматриваются исследования в области драматургии и исследования в области драматургии.

Ключевые слова: история критики, литературный процесс, драматургия, анализ, исследование, теория драмы.

Abstract. Uzbek literary criticism is a separate field with its own history. In particular, criticism has also analyzed and interpreted dramaturgy. Dramaturgy differed from other genres in its transparency, brightness of action. The article covers the study of the field of playwriting and research in the field of playwriting.

Keywords: history of criticism, literary process, dramaturgy, analysis, research, drama theory.

XX asr o'zbek adabiyotini o'zining takrorlanmas va o'lmas asarlari bilan boyitgan yozuvchi va shoirlar ijodi bo'yicha adabiyotshunoslik hamda adabiy tanqidning turli yo'nalishlarida bir-biriga yaqin yoki biri ikkinchisini takrorlamaydigan, adiblar hayoti, ijodiy prinsiplarini real ko'rsatib beruvchi bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Natijada, adiblar haqida xotiralar, inson sifatidagi xarakteriga, badiiy adabiyot, ilmiy tadqiqot sohasidagi salohiyatiga baho beruvchi qaydlar, adabiyotshunoslik ilmini boyitadigan ilmiy tadqiqotlar paydo bo'ldi. Adabiyotshunoslikning tarkibiy qismi bo'lgan adabiy tanqid o'zining turli davrlardagi namoyishi bilan alohida ajralib turadi. Xususan, nars, nazm, dramaturgiya sohalarini taftish etish orqali o'z taraqqiyoti va shakllanishi uchun xizmat qilib kelgan. Adabiy tanqidiy jarayonda nasr va nazm qancha ko'p tahlil qilingan bo'lsa, dramaturgiya shuncha kam o'rganilgan. Albatta, bu an'analar bilan bog'liq masaladir. Mumtoz adabiyotimizdayoq rivoj topgan bu soha qadimda ham, asosan, nasr va nazm bilan bog'liq masalalarga e'tibor qaratgan.

Dramaturgiya o'zbek adabiyotiga XX asr boshlarida kirib kelgan. Bizga ma'lumki, dramaturgiya adabiyotning tezkor, oshkora va ayovsiz janrlaridan biridir. O'zbek adabiy tanqidchiligi dastlab matbuotda o'zini namoyon etgan. Har bir davr adabiyotshunosligi o'z-o'zidan gazeta va jurnallarda bo'y ko'rsatadi. O'zbek adabiy tanqidchiligidan dastlabki namunalar ham, asosan, matbuotda ko'rinish boshlagan. Ayniqsa, jadidlar bu sohada shijoat ko'rsatgan. Jadidchilik harakatining asosiy maqsadi bo'lgan, xalq ongini o'stirish g'oyasi ham, asosan, matbuot orqali amalga oshirilgan. Bu davrda A.Fitrat, A.Qodiriy, A.Sa'diy, Elbek adabiyotshunoslik haqidagi fikrlarini yoritib borgan. Albatta, birinchi tanqidiy maqolalarni chuqur ilmiy-nazariy tadqiqot deb bo'lmasa ham, bu sohaning birinchi qadamlari va tarixiy taraqqiyot davrini ushbu tadqiqotlar belgilab turadi. O'zbek adabiyotida XX asrda rivoj topgan adabiy tanqid Behbudiy, Hamza, Fitrat, Cho'lpon kabilarning ijod mahsuli bilan boyib bordi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, dramaturgiya sohasi adabiy tanqidchilikda nasr va nazmga nisbatan biroz kam tadqiq etilgan. XX asrda nars va nazm masalalarini tadqiq va tanqid etgan minglab maqolalar va bir qator kitoblar nashr etildi. Shunga qaramay, dramaturgiyani o'rganish oqsoq edi. Buning sababi dramaturgiya sohasining keyinroq paydo bo'lgani bilan bog'liq yoki dramaturgiyaning o'rganilishi bo'yicha tajribalarning yetishmaganligi kabi masalalarga bog'liqdir. Dunyo adabiyotiga o'z ta'sirini ko'rsatgan Aristotelning "Poetika" asarida qisman dramaturgiya haqida ma'lumotlar bor: "dramaning o'zi harakat, chunki u harakat qiluvchi shaxslarni aks ettiradi" [1.10.]. Haqiqatan dramaturgiya o'zining oshkoraligi, harakatlarning yorqinligi bilan boshqa janrlardan katta farq qilgan. Shu asarning yangicha talqini sifatida yaratilgan Farobiyning "Shoirlar san'ati qonunlari" kitobida ma'lum bir fikrlar berilgan. Albatta, bu asarlar dramaturgiyaning tamal toshi uchun muhim manbalardan biri bo'lgan. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, adabiy tanqid XX asrning boshlarida asta-sekin rivoj topa bordi. Dastlab matbuotda o'zini namoyish etgan tanqidchilik keyinchalik adabiyotning tarkibiy qismi sifatida taraqqiy etdi. Ayni biz o'rganayotgan dramaturgiyaga munosabatlar ham matbuotda namoyon bo'la boshladi. "Mutaxassislarning aniqlashiga ko'ra, Oktabr o'zgarishigacha dramaturgiyaning o'ttizdan ortiq namunasi yaratildi. Hatto shakllanish davriga kirgan bu adabiy turning tragediya, drama, komediya kabi barcha janrlarida qator asarlar maydonga keldi" [2.4.]. Behbudiyning "Padarkush" dramasi sahna yuzini ko'rganidan so'ng, taqrizlar birin-ketin bosilib chiqdi. Mana shu sahna asari dramaning o'rganilishi uchun asos bo'ldi, desak adashmagan bo'lamiz. Ammo bu davr taqrizlari hozirgi taqrizlardan farq qilib, biroz bo'shroq edi. Shunga qaramay, soha taraqqiy etishida asosiy bosqich hisoblanadi.

"1943-1944-yillarda "Muqanna" (Hamid Olimjon), "Jaloliddin Manguberdi" (Shayxzoda), "Mahmud Tarobiy" (Oybek), "Ona" (Uyg'un), "Alpomish" (S.Abdulla), "Qaltis hazil" (Uyg'un), "Oftobxon" (Yashin), "Alisher Navoiy" (Uyg'un, Izzat Sulton) dramalarida xalq orzulari ko'rindi" [4.121.]. Dramalar yaratilgan davrda, albatta, ularga matbuotda munosabatlar ham paydo bo'la boshladi. M.Buzruk, Sotti Husayn, I.Sultonlar drama bo'yicha bir qator ishlarni amalga oshirdi. "Cho'lpon, Hamza, Abdulla Avloniy, K.Yashin, Uyg'un, Abdulla Qahhor, I.Sultonlar amaliy ijodiy ishlari bilan birga, o'zlarining nazariy-estetik qarashlari, fikrlari bilan drama va teatrning taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdilar" [2.279.]. Keyinchalik bu borada L.Qayumov, O.Sharafiddinov, H.Abdusamadov, B.Imomovlar ham drama bo'yicha bir qator tadqiqotlar yaratdilar. Bizning tadqiqotimizda 80-90-yillarda dramaning o'rganilishi va o'ziga xosligi e'tiborga olingan. Shu yillar B.Imomovning "Tragediya va xarakter" (1977), "Dramatik mahorat sirlari" kabi tadqiqotlari yaratildi. Ushbu tadqiqotlarda davrning dramalariga baho berilar ekan, uning nazariyasiga oid fikrlar asosida soha shakllanib bordi. Drama nazariyasiga doir qarashlar M.Rahmonov, M.Qodirov, T.Tursunov, M.Hamidova, N.Zohidova, E.Muxtorov, T.Ismoilov, M.To'laxo'jayevalarning ilmiy xulosalari asosida boyib bordi [1.11.]. Ushbu sohada keng ko'lamli tadqiqot olib borgan olimlardan

biri H.Abdusamadovdir. Uning drama nazariyasiga doir ishlari drama sohasining o'rganilishida muhim manba bo'lib qoldi. "U ilk bor o'zbek dramaturgiyasida konflikt muammosini va o'zbek adabiyotida satira masalalarini keng ilmiy planda tadqiq qilgan yirik olimdir....Dramaturgiyaning nazariy masalalari bilan faol shug'ullanib borishi natijasida "Drama nazariyasi" nomli salmoqli asari maydonga keldi" [4.127.].

Drama nazariyasiga doir ushbu tadqiqot "Drama-adabiyotning gultoji", "Konflikt-dramaning qalbi", "Harakat-dramaning qon tomiri", "Xarakter-dramaning mezoni", "Sujet va kompozitsiya-dramaning qolipi va qiyofasi", "Drama-rang-barang janri", "Til-dramaning badiiy libosi", "Teatr-dramaning tanasi, ma'naviyatning badiiy mash'ali" kabi bo'limlardan iborat. Tadqiqotda dramaning o'ziga xosligi, dramaturgik konflikt, dramatik harakatning estetik xususiyati, dramaturgiyada badiiy xarakter, sujet va kompozitsiya, dramaning janr xususiyati kabi masalalar tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqot adabiyotshunoslikda dramatik turning o'rganilishi uchun muhim manbadir. Bundan tashqari, Sh.Rizayevning "Jadid dramasi" nomli tadqiqot ishi ham dramatik turning tarixiy ildizlari, yangi o'zbek dramaturgiyasining shakllanishiga bag'ishlangan. Tadqiqot ishida o'zbek dramaturgiyasi tarixi, jadid dramaturgiyasi va teatr, shakllanish xususiyatlari, davrlashtirish masalalari tadqiq etilgan. "Sh.Rizayev deyarli o'ttiz yildan buyon jaded dramaturgiyasi muammolarini o'rganib keladi. Bu yo'nalishda u o'nlab ilmiy maqolalar yozdi. "O'zbek jadid dramaturgiyasining shakllanishi manbalari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi" [4.371.]. Dramatik tur bo'yicha, asosan, ikki manba: Sh.Rizayevning "Jadid dramasi" hamda H.Abdusamatovning "Drama nazariyasi" muhim tadqiqot sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aristotel. Poetika. – Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – 152 b.
2. Abdusamatov H. Drama nazariyasi. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. – 287 b.
3. Rizayev Sh. Jadid dramasi. – Toshkent: Sharq, 1997. – 317 b.
4. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Тошкент: Cho'pon, 2012. – 431 b.

UO'K 811.581

XITOIY TILINI O'QITISHDA TO'LIQLOVCHILARNING (补语) O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D.M.Djurayev, PhD, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand
M.R.Radjabova, talaba, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada xitoy tilida ko'p qo'llaniladigan va gapga qo'shimcha ma'no ortiradigan 补语 (bǔyǔ) ya'ni o'zbek tilida to'liqllovchi deb atalgan grammatik birliklarning foydalanish qoidalari yoritilib berilgan. Maqolada kundalik so'zlashuvda hamda rasmiy so'zlashuvda ishlatiladigan to'liqllovchilar guruhlariga qisqacha tarif berilgan, misollar orqali yanada aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: 补语 (bǔyǔ), 结果补语 (Jiéguǒ bǔyǔ), 可能补语 (Kěnéng bǔyǔ), 程度补语 (Chéngdù bǔyǔ), 趋向补语 (Qūxiàng bǔyǔ), 介宾补语 (Jièbīn bǔyǔ), 时量补语 (Shí liàng bǔyǔ), 动量补语 (Dòngliàng bǔyǔ), 数量补语 (Shùliàng bǔyǔ).

Аннотация. В данной статье описаны правила употребления грамматических единиц, называемых 补语(bǔyǔ), т.е. дополнений в русском языке, которые часто используются в китайском языке и придают предложению дополнительный смысл. В статье дается краткая характеристика групп дополнений, употребляемых в повседневной и официальной речи, с дальнейшим уточнением на примерах.

Ключевые слова: 补语 (bǔyǔ), 结果补语 (Jiéguǒ bǔyǔ), 可能补语 (Kěnéng bǔyǔ), 程度补语 (Chéngdù bǔyǔ), 趋向补语 (Qūxiàng bǔyǔ), 介宾补语 (Jièbīn bǔyǔ), 时量补语 (Shí liàng bǔyǔ), 动量补语 (Dòngliàng bǔyǔ), 数量补语 (Shùliàng bǔyǔ).

Abstract. This article describes the rules of using grammatical units called 补语 (bǔyǔ), complements in English, which are often used in the Chinese language and add additional meaning to the sentence. The article gives a brief description of the groups of complements used in everyday and formal speech, further clarified through examples.

Key words: 补语 (bǔyǔ), 结果补语 (Jiéguǒ bǔyǔ), 可能补语 (Kěnéng bǔyǔ), 程度补语 (Chéngdù bǔyǔ), 趋向补语 (Qūxiàng bǔyǔ), 介宾补语 (Jièbīn bǔyǔ), 时量补语 (Shí liàng bǔyǔ), 动量补语 (Dòngliàng bǔyǔ), 数量补语 (Shùliàng bǔyǔ).

Kirish. Xitoy tilida o'zbek tilida mavjud bo'lmagan xitoy tili grammatik komponentlari bor bular to'liqllovchilar deyiladi. Xitoy tilidagi to'liqllovchilarining o'zbek yoki ingliz tiliga aniq bir tarjimasini yo'q, uni biz to'ldiruvchi, fe'lli birikma, hol sifatida aytishimiz mumkin lekin shu o'rinda qo'llanishida ham biroz farq qiladi. To'liqllovchilarning bir necha guruhlari bor va ular quyidagilar:

1. 结果补语 (Jiégǔǒ bǔyǔ) – natija to'liqllovchisi.
2. 可能补语 (Kěnéng bǔyǔ) - imkoniyat to'liqllovchisi.
3. 程度补语 (Chéngdù bǔyǔ) - daraja to'liqllovchisi.
4. 趋向补语 (Qūxiàng bǔyǔ) - yo'nalish to'liqllovchisi.
5. 介宾补语 (Jièbīn bǔyǔ) - predlogli to'liqllovchi.
6. 时量补语 (Shí liàng bǔyǔ) - vaqt to'liqllovchisi.
7. 动量补语 (Dòngliàng bǔyǔ) - fe'l to'liqllovchisi.
8. 数量补语 (Shùliàng bǔyǔ) – miqdor to'liqllovchisi.

Adabiyotlar tahlili va metod. To'liqllovchi gapda asosan harakatning natija, daraja, yo'nalish, imkoniyat, holat, miqdor, maqsadini aniqlashtirib, to'ldirish uchun ishlatiladi.. To'liqllovchilar gapning ma'nosini emas, balki, kesimning ma'nosini to'liqlab keladi.

Grammatik xususiyatlari:

1. To'liqllovchilar har doim asosiy fe'ldan keyin keladi.
2. Asosan sifat, fe'l, miqdor-sanoq so'zlar va fe'lli birikmalar to'liqllovchi sifatida keladi.
3. Kopincha 得 tuzilmasi asosiy fe'l va to'liqllovchining o'rtasida keladi.
4. Odatda to'liqllovchi bilan aniqlashtirilgan fe'l o'zi bilan to'ldiruvchini ham olib kelishi mumkin.

Muhokama va natijalar. Xitoy tilida to'liqllovchilarning bir necha guruhlari bor. Eng ko'p qo'llaniladigan to'liqllovchilar guruhi bu **natija to'liqllovchilaridir** va ular xitoy tilida 结果补语 (Jiégǔǒ bǔyǔ) deyiladi. O'z nomidan ma'lumki ular fe'lning natijasini ko'rsatib keladi, ya'ni, tugagan yoki tugamagan, qoniqarli yoki qoniqarsiz va shu kabilar. Eng sodda 结果补语 bu “好, 完”dir. Natija to'liqllovchisidagi “好”to'ldiruvchisi “吃好”va “准备好”kabi fellarda ishlatiladi va ish-harakat qoniqarli tugaganligini bildiradi va “yeb bo'lindi (natijasi qoniqarli)”, “tayyorlanib bo'lindi (natijasi qoniqarli)” deb tarjima qilinadi. Faqat harakatning tugaganligini anglatishda “完” natija to'liqllovchisi ishlatiladi. Masalan, “我吃完了” ya'ni “Men yeb tugatdim (natijasi qoniqarli yoki qoniqarsiz ekanligi noma'lim, shunchaki ish – harakat tugadi)”. Ammo “好” to'liqllovchisi ikkala ma'noda ham kelishi mumkin, ya'ni: “我吃好了”. Bu o'rinda “Men ovqatni yeb tugatdim” deb ham, “Men ovqatni zavq bilan yeb tugatdim” deb ham tarjima qilsa bo'ladi.[2;4] Masalan:

- 1) 今晚的电影小刚已经买**好**票了。
- 2) 饭还没做**好**, 请你等一会儿。
- 3) 去旅游的东西准备**好**了吗?
- 4) 我还没想**好**要不要跟你去呢。

Keyingi yana bir ko'p qo'llanadigan to'liqllovchilardan biri bu **可能补语** (Kěnéng bǔyǔ), ya'ni **imkoniyat to'liqllovchisi**. Bu guruh to'liqllovchilari fe'lning imkoniyatini to'liqlashtirib keladi. Masalan, biron nimani ko'ra olish yoki ko'ra olmaslik imkoniyati: “看得见”, “看不见”; tog'ga chiqqan olish yoki chiqqan olmaslik imkoniyati: “爬得上”, “爬不上”. [3;123] Yanada to'liqllovchi misollarda ko'radigan bo'lsak:

- 1) 地图上的字太小了, 我看不见。
- 2) 他的视力很好, 他看得见。
- 3) 山太高了, 我累死了, 爬不上山顶了。
- 4) 她经常锻炼, 身体好, 她能爬得上山顶。

Navbatdagi to'liqllovchi **程度补语** (Chéngdù bǔyǔ) ya'ni **daraja to'liqllovchisi**. Daraja to'liqllovchisi grammatik shakl bo'lib, fe'l yoki sifatdosh bilan to'ldiruvchi orasiga “得” qo'shilishi bilan hosil bo'lib, ma'lum bir harakat darajasini ifodalaydi. [1;284] Bu qoidani misollarda ko'radigan bo'lsak yanada tushinarli bo'ladi:

- 1) 他跑得很快。
- 2) 他说得不太流利。
- 3) 老师讲得非常清楚。
- 4) 你写得十分漂亮。

趋向补语 (Qūxiàng bǔyǔ)- bu **yo'nalish to'liqllovchilaridir**, ular fe'ldan keyin qo'llanilib, harakatning yo'nalishini ko'rsatuvchi to'liqllovchilardir. Yo'nalish to'liqllovchilari ikkiga bo'linadi:

- Sodda yo'nalish to'liqllovchilari;
- Qo'shma yo'nalish to'liqllovchilari.

Sodda yo'nalish to'liqllovchilari fe'ldan keyin “来” yoki “去” fe'llarining qo'shilishi orqali yasaladi va ish-harakatning maylligini bildiradi, “来” ish-harakat maylining so'zlovchiga yuz tutishini ta'kidlaydi, “去” esa aksincha:[4;40]

- 上来, 上楼来, 上山来,
- 下山来, 下楼来,
- 回来, 回学校来, 回宿舍来.
- 上去, 上楼去, 上山去,
- 回去, 回学校去, 回家去,
- 出去, 进办公室去, 进宿舍去.

Qo'shma yo'nalish to'liqllovchilari esa fe'ldan keyin “上, 下, 进, 出, 回, 过, 起, 到” hamda “来, 去” so'z birikmalarining qo'shilishi orqali yasaladi:[4;51]

- 走进教室来,
- 带回家来, 跑进宿舍去,
- 送回国去, 买回来了一台电视机,
- 带回去了一本词典.

介宾补语 (Jièbīn bǔyǔ)- bu guruh to'liqllovchilari o'zbek tilidagi predloglarga to'g'ri keladi, ularni predlogli to'liqllovchi deb atasak ham bo'ladi. “自”, “给”, “往, 向”, “在, 到, 成”, “于” kabi predloglar **介宾补语** guruhiga kiradi.

- 来自美国, 产自东北, 出自广东.
- 送给别人, 买给他们了.
- 开往上海, 飞往德国.
- 走向未来, 面向 21 世纪.
- 走在路上、躺在床上、放在桌子上.
- 开到楼下、送到家里、带到教室
- 天写成夫, 左念成右、大看成太 .
- 这个组织成立于三十年前. [4;51]

时量补语 (Shí liàng bǔyǔ) ya'ni **vaqt to'liqllovchisi**- ular fe'ldan keyin harakatning davomiyligini to'liqlash uchun vaqt davrini ifodalovchi so'zlardir. Bu vaqt miqdori to'liqllovchilarning eng keng tarqalgan va standart ko'rinishiga misollar:[4;56]

1. 他学了三年英语。
2. 昨天晚上你又看了一个小时电视！
3. 我一共打了二十分钟电话。

动量补语 (Dòngliàng bǔyǔ) . Harakatning necha marta sodir bo'lishini ko'rsatish uchun fe'llarga **momentum to'liqllovchilari** qo'shiladi, ularni biz **fe'lning miqdor so'zlari** deb tushunsak ham bo'ladi. “次, 遍, 回, 趟, 下儿, 顿, 阵, 番” va yana shu kabi so'zlar fe'lning miqdor so'zi sifatida ishlatilib, **动量补语** deb ataladi.[4;57]

1. 来北京以后我看过两次电影。
2. 老师让我每天念三遍课文。
3. 玛丽已经来过两趟北京了。
4. 的我们都找过两次李老师了。
5. 他去了三回长城。

数量补语 (Shùliàng bǔyǔ). **Miqdor to'liqllovchilari** odatda qiyosiy gaplarda yoki qiyosiy ma'noga ega bo'lgan gaplarda solishtirishning o'ziga xos farqini ko'rsatish uchun ishlatiladi. Miqdor to'liqllovchisidagi miqdor o'ta aniq yoki noaniq bo'lishi mumkin, bu esa o'ziga xos til muhitiga qarab belgilaniladi.[4;58]

1. 我比你大三岁。
2. 今天比昨天低五度。
3. 这个比那个长一点儿。

4.你比我大得多。

Xulosa qilib aytganda, 补语 (bǔyǔ) ya'ni to'liqllovchilar xitoy tilida ko'p qo'llaniladi va shundan kelib chiqqan holda to'liqllovchilarning grammatik qoidalari hamda tushunchalarini bilish xitoy tilini o'rganuvchilar uchun muhim sanaladi. To'liqllovchilar o'zbek tilida aynan bir grammatik tuzilmaga to'g'ri kelmaydi, shuning uchun ham aniq bir tarjimasi yo'q, ular so'zga, asosan, fe'llarga qo'shimcha ma'no yuklab kelishadi. Xitoy tilini o'rganayotganlarning ko'pchiligida to'ldiruvchi hamda to'liqllovchining farqini tushunish qiyinchilik tug'diradi, til o'rganuvchilarning asosiy muammolaridan biri shu bo'lishi ham mumkin. Xitoy tili grammatikasida to'ldiruvchi va to'liqllovchini bir biriga taqqoslab o'rganish o'zbek talabalari uchun biroz murakkab hisoblanadi. To'ldiruvchi — gapning ot yoki otlashgan so'z bilan ifodalanadigan, harakatning ob'yekti bo'lgan predmetni ko'rsatib, asosan kesimga bog'lanadigan gap bo'lagidir, To'liqllovchi gapda asosan harakatning natija, daraja, yo'nalish, imkoniyat, holat, miqdor, maqsadini aniqlashtirib, to'ldirish uchun ishlatiladi. To'liqllovchilar gapning ma'nosini emas, balki, harakatni ifodalagan so'zning ma'nosini to'liqlab keladi. Ularning turlari ko'p va ma'nosi har xil. Bu maqolada to'liqllovchilarning ko'p qo'llaniladigan turlari haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A practical chinese grammar for foreigners (revised edition) -北京: 北京语言大学出版社, 2008, (652 pages)
2. Jiang Liping. Standart course HSK3 -北京: 北京语言大学出版社, 2009, (190 pages).
3. Сюй Цзиннин; [пер. с кит. К.В. Агеева]. — Москва: Издательство АСТ, 2021. — 480 с. — (Школа китайского языка).
4. Zhu Qingming, Modern Chinese Practical Grammar Analysis Second Edition Part 1, Tsinghua University Press, (246 pages).
5. <https://www.coursera.org/lecture/hanyu-yufa/ke-shi-1-jie-guo-bu-yu-2Wca9>

UDC 811.111

DIFFICULTIES IN TRANSLATING AGATHA CHRISTIE'S MURDER ON THE ORIENT EXPRESS

S.Erkinov, PhD, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand
V.Kilicheva, student, Samarkand State Institute of Foreign, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola jahon durdonalaridan biri bo'lgan Agata Kristi qalamiga mansub "Sharq ekspressida qotillik" asarini ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni haqida. Qiyinchilikga duch kelgan tarjima usullarini tahlil qilish oydinlik kiritadi. Zamonaviy tarjima talablari yangilanadi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati o'zgarmaydi.

Tarjimaning ko'lami va taraqqiyoti har bir xalqning ta'lim darajasiga bog'liq o'z navbatida xalqning ijtimoiy tafakkuriga, shu bilan birga tarjimaga ham samarali ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda qo'llaniladigan tarjima usullari ham muhim rol o'ynaydi. O'quvchi tushunishi uchun ta'sir etuvchi omillarni hisobga olgan holda tahlil qilindi.

Ob'ekt sifatida tanlangan leksemalar to'qimalar bo'lgani uchun ularning asardagi vazifasi va xarakteri belgi leksemalaridan oldin o'ylab topilib, keyin lingvistik qoliplarga kiritildi.

Kalit so'zlar: Agata Kristi, detektiv fantastika, ko'ngilochar fantastika, transformatsiyalar, inglizcha-o'zbekcha tarjima, tarjima muammolari, to'g'ridan-to'g'ri va so'zma-so'z tarjima, o'zgartirilgan tarjima, detektiv janr, tarjima mahorati

Аннотация. В этой статье рассказывается о процессе перевода одного из мировых шедевров Агаты Кристи «Убийство в Восточном экспрессе» с английского на узбекский язык. Анализ способов перевода, встречающихся в затруднении, проливает свет. Современные требования к переводу будут обновлено. Но его творческий характер, искусство воссоздания, не меняется.

Объем и ход перевода зависят от образовательного уровня каждой нации в свою очередь, эффективно влияет на социальное мышление нации, и в то же время перевод. Методы перевода, используемые в процессе, также играют важную роль. Он был проанализирован с учетом влияющих факторов, чтобы читатель понял его.

Поскольку лексемы, выбранные в качестве объектов, являются тканями, их функция и характер в произведении продумывались до лексем персонажей, затем он был помещен в лингвистические модели.

Ключевые слова: Агата Кристи, детективная литература, развлекательная литература, трансформации, англо-узбекский перевод, переводческие проблемы, прямой и дословный перевод, модифицированный перевод, детективный жанр, переводческое мастерство.

Abstract. *This article is about the process of translating "Murder on the Orient Express" written by Agatha Christie, one of the world's masterpieces, from English to Uzbek. The analysis of the translation methods encountered in the difficulty sheds light. Contemporary translation requirements will be updated. But its creative character, the art of re-creation, does not change. The scope and progress of translation depends on the educational level of each nation in turn, it effectively influences the social thinking of the nation, and at the same time the translation. The translation methods used in the process also play an important role. It was analyzed taking into account the influencing factors for the reader to understand it. Because the lexemes chosen as objects are tissues, their function and character in the work was thought out before the lexemes of the characters then it was put into linguistic patterns.*

Key words: *Agatha Christie, detective fiction, entertainment fiction, transformations, English - Uzbek translation, translation problems, direct and literal translation, modified translation, detective genre, translation skill*

One of the types of translation that has become an important aspect of fiction today is the direction of translation carried out in an artistic way. To translate a work of art, the vocabulary of the language, such as synonyms and homonyms, professional terms, slang, obsolete and vulgar words, caress and diminutives, idioms, proverbs, sayings and phrases, as well as the musicality and melody of words, it is necessary to know polysemy, pronunciation standards of the language, features of exaggeration and reduction, forms of humor. The scientific description of artistic translation consists in the fact that it is important not to give words with words, but with meaning with meaning, image with image, and humor with humor.

Today, in a world characterized by global communication, information is exchanged between languages translation plays a key role. It is natural and professional to convey meaning from one language to another in order to move along the continuum, the translator must learn some skills in the translation process. Different scholars differ on aspects of the translation process looked at, so they define and describe different types of strategy.

Vinay and Darbelnet mention only two methods of translation: direct or literal translation and modified translation.

This strategy allows a person to automatically recognize the corresponding surface structures of the two languages, translating texts or passages that he does not fully understand.

The queen of the detective genre

Agatha's work, which was not so happy in her personal life, is the beginning of an inexhaustible treasure for literature and especially for the devils of the detective genre. Let's turn to some interesting aspects related to the life of Agatha Christie. Agatha Christie was asked: "Why are two of your novels of equal volume and with similar events selling for different amounts?". Clever Christy: "Because the number of murders in one of them is twice as many as the number of murders in the second book!" - as he answered;

Agatha Christie's detective novel "Murder on the Orient Express" was first published in England on January 1, 1934. A journey on a European luxury train unexpectedly turns into the most amazing mystery in history. The novel is about thirty passengers who are under suspicion.

Agatha Christie traveled on the magnificent "Oriental Express" train several times. His return from Turkey to England in December 1931 was particularly memorable, as he encountered many difficulties during the journey due to bad weather. Another incident - in January 1929, "Eastern Express" was hit by a snowstorm and stopped for six days, also gave impetus to the idea of the work. In addition, the kidnapping of the famous American pilot Charles Lindbergh's child in March 1932 was the basis of the plot of the novel. The film tells the story of thirteen passengers on a train, each of whom is under suspicion. And only the detective has to solve the puzzle as quickly as possible, before the criminal strikes again.

Murder on the Orient Express is one of Agatha Christie's most famous stories. It is a complex mystery that revolves around a group of characters cut off from the world in which Poirot demonstrates not only the power of his little gray cells, but also his concern and compassion for humanity.

The main plot of the story was taken from Agatha Christie's headlines at the time, the kidnapping of Charles Lindbergh's son, a gruesome real-life murder and extortion mystery that had not yet been solved when Murder on the Orient Express was published. Case in point, Christie had long professed a love of the Orient Express and finally achieved his dream of traveling on it in 1928

on his first solo trip abroad. In writing the story, he carefully noted the details of the carriages information such as the location of doorknobs would be crucial to Poirot's investigation.

This is one of the most important means of realizing the author's intention serves as and collects a large amount of information. Translation has two contents: the process of translation and the work resulting from the process. Balancing both of these is difficult. Translator writer or it takes time for the author to understand his style. How sharp is the writer's pen if there is, the translator's skills should be equally strong.

Table- 1

	English version	Uzbek version
1	"Nothing presses—I shall remain there as a tourist for a few days."	Men shoshmayapman, shaharni obdon ko'rishim mumkin.
2	She turned away from him and went down the corridor to join Colonel Arbuthnot.	Qiz o'g'rib yo'lakning oxirida ko'ringan polkovnik Arbetnotga peshvoz chiqdi .
3	Ten minutes later the train started again.	O'n daqiqa ham o'tmay, poezd joyidan jildi .
4	His eyebrows rose a little at the sight of the telegram.	Telegrammani ko'rib, taajjub bilan qoshlarini kerdi .
5	"Some little success I have had, perhaps." Hercule Poirot tried to look modest but failed signally.	:Xa, uncha-muncha muvaffaqiyatga erisha oldim, - dedi Puaro kamtar ko'rinishga urinib, lekin buning uddasidan chiqolmadi .
6	His pyjama jacket, stained with rusty patches, had been unbuttoned and thrown back.	Uning qizg'ish qon dog'lari bosgan qalin pijamasining ko'kragi ochiq edi .

Translation methods in creating images of a literary work, its main theme and participates in the placement of motifs, the formation of artistic time and space, provides not only factual but also subtext information. of the text opening its ideological-aesthetic content, often revealing its hidden meanings. "Images included in the literary text without sufficient semantics comes out semantically enriched and certain associative meanings serves as a signal that triggers the complex".

First, the translation the whole body of the work and the translator to be correct and understandable will have to work with and has certain historical and cultural foundations it is also desirable.

Second, the modality of the author is the same in every field or this is manifested in the selection of the situation, taking into account its etymology, proper names in their interaction form the onomastic space of the text, analyzing them between different characters of the work in their dynamics to reveal existing connections and relationships, his artistic world allows to reveal the features.

Table- 2

	English version	Uzbek version
1	They lived in America and had one child—a girl whom they idolized.	Armstronglar o'zlarining yolg'iz farzandlari, yer-u ko'kka ishonmaydigan qizlari bilan Amerikada yashardilar.
2	It is not necessary that he should be killed on the Orient Express. There are other places.	Uni sharqiy ekspresdda o'ldirishning keragi yo'q edi. Boshqa joy qurib qolgandek .
3	"Do not distress yourself," said the latter kindly	Xafa bo'lmang, - dedi direktor ko'ngilchanlik bilan .
4	No, indeed, sir." The valet's tone held positive warmth and feeling for the first time.	Albatta, yo'q ser, xizmatkorlarning ehtirossiz ovozida ilk bor g'azab ohangi sezildi.
5	Mrs. Hubbard arrived in the dining-car in such a state of breathless excitement that she was hardly able to articulate her words.	Missis Habbard harsillab vagonga otilib kirganda , hayajondan zo'rg'a gapira oldi.
6	Poirot, who had been fidgeting slightly, seized his opportunity.	Puaro, u joyida tipirchilab qolgandi, sergap xonimning gapini bo'lishga oshiqdi .

We can see Agatha Christie's skillful use of the word in the following table. He showed skill not only in choosing words, but also in phrases. The creative work of the translator is also of great importance, because he skillfully chose the words to translate into Uzbek and preserved your artistry.

I'd like to get busy - **qo'l qovushtirib o'tirmoq**; Arrived in the dining-car- **vagonga otildi**; Tone held positive warmth- **ehtirossiz ovozida**; There are other places- **qurib qolgandek**; They idolized- **yer-u ko'kka**.

Murder on The Orient Express was favorably reviewed and praised in England. It was made into a film in 1974 and is one of the most successful British films ever made. Even Agatha, who generally expressed dislike for film versions of her books, expressed appreciation. In 1981, a girl was murdered in Bamberg, West Germany, in the same manner Ratchett is killed in the novel and film. The murder was considered a "carbon copy" of the crime in Christie's novel.

Christie often constructed his plots by conjuring up an exotic locale and then imagining the aftermath of the murder. However, not everything was planned. In the book, the train gets stuck in

a snowdrift, giving Poirot time to collect clues and interview each passenger. Prichard notes that in 1929, the real Orient Express was caught in a blizzard, and later the Orient Express on which Christie was riding was flooded and parts of the track were washed away.

Christie, the most famous writer in history, despite his fame as a writer, he preferred to observe people rather than talk to them. He was "very reserved, very quiet," Prichard said. "She had these things in her head, these were conspiracies, but if you met her and didn't know, you'd think she was a lovely old lady in her later life."

REFERENCES:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-va-o-zbekmaqolaryin>
2. cognitivqiyasiy-analyt-qilish-nazariasi
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Agatha_Christie
4. Jo'ramurodova, Z., & Solijonov, J. (2022, April). JK ROWLING'S "Bidl the tales of beedle the bard anthroponym in the work from uzbeki to english problems in translation. in mejdunarodnaya nauchnaya conference:" sovremennye filologicheskie paradigmy: vzaimodeystvie traditional i innovative ii" (vol. 2, no. 18.03, pp. 554-560).
5. <https://doi.org/10.47100/nuu.v2i18.03.115> Hejwowski, K. (2004). Kognitywno-komunikacyjna teoria przekladu [The Cognitive Communicative Theory of Translation]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
6. Lörscher, W. (2005). The translation process: Methods and problems of its investigation. *Meta*, 50(2), 597-608.
7. Lörscher, W. (1991). Translation Performance, Translation Process and Translation Strategies: A Psycholinguistics Investigation. Tübingen: Gunter Narr
8. Jalilova Nilufar Dilshodovna (2019). Uzbek and English idioms lingual analysis of comparison. *Vestnik science and education*, (20-2 (74)), 48-52.
9. Safaraliev, Bozor professor; Bakiyeva, Professor Gulandom; and Nasrullaeva, professor Nafisa (2020) —Check English and Uzbek Idiomatic Phrases LINGO-CULTURAL ASPECTS, *Issues of Philology*: Vol. 2020: Iss. 3, Article
10. Haydarov A., Choriyeva Z. Semantic-grammatical analysis of phrasal units in English methodological psychological. The lexical-semantic system of the language and comparative typological studies: assessment, collection of dichrony materials. - T.: Editor. 2012. -B.8-10. 6. Haydarov A., Jorakulova G

UO'K 81-119

TILSHUNOSLIKDA GRAMMATIK ATAMALARNING SEMANTIK TAHLILI

O.M. Fayzullayev, dots., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

M.A.Baxronova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola grammatik terminlarning semantik mohiyatini o'rganish bilan bog'liq nazariy va amaliy jihatdan ifodalashning turli vositalari va usullarining mavjudligi va ularni tizimlashtirish va batafsil o'rganish zarurati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Semantika, morfologik, kontekst, semantik tahlil, sintaktik.

Аннотация. В данной статье речь идет о существовании различных средств и методов теоретического и практического выражения, связанных с изучением смысловой сущности грамматических терминов и необходимости их систематизации и детального изучения.

Ключевые слова. Семантика, морфологический, контекст, семантический анализ, синтаксический

Abstract. This article deal with the existence of various means and methods of theoretical and practical expression related to the study of the semantic essence of grammatical terms and the need for their systematization and detailed study.

Key words. Semantics, morphological, context, semantic analysis, syntactic

Matnning semantik (ma'noviy) tahlili tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing, NLP) va kompyuter tilshunosligi bilan bog'liq sun'iy intellekt tizimlarini yaratish nazariyasining asosiy muammolaridan biridir. Semantik tahlil natijalari, masalan, psixiatriya (bemorlarga tashxis qo'yish uchun), siyosatshunoslik (saylov natijalarini bashorat qilish), savdo (muayyan tovarlarga "talab" ni sharhlar asosida tahlil qilish) kabi sohalaridagi muammolarni hal qilish uchun ishlatilishi mumkin. ushbu mahsulot), filologiya (mualliflik huquqi matnlarini tahlil qilish), qidiruv tizimlari, avtomatik tarjima tizimlari va boshqalar. Inson hayotining deyarli barcha sohalarida dolzarb bo'lishiga qaramay, semantik tahlil eng qiyin matematik muammolardan biridir. Butun qiyinchilik kompyuterni matn muallifi o'z o'quvchilariga va tinglovchilariga etkazishga harakat qilayotgan tasvirlarni to'g'ri talqin qilishni "o'rgatishda" yotadi. Tasvirlarni "tanib olish" qobiliyati boshqa tirik organizmlar kabi insonning ham asosiy mulki hisoblanadi. Tasvir - bu ob'ektning tavsifi. Uyg'onishimizning har bir daqiqasida biz tan olish harakatlarini bajaramiz. Biz atrofimizdagi narsalarni taniymiz va shunga muvofiq harakat qilamiz va muayyan harakatlar qilamiz. Biz olomon orasidan do'stimizni payqashimiz va uning nima deyayotganini tushunishimiz, do'stimizning ovozi

taniy olishimiz, qo'lyozmani o'qishimiz va barmoq izlarini aniqlashimiz, tabassumni yomon jilmayishdan ajrata olamiz. Inson juda murakkab axborot tizimi - ma'lum darajada, bu insonning tasvirlarni tanib olish qobiliyatining nihoyatda rivojlanganligi bilan belgilanadi [1]. Tabiiy til, masalan, kompyuter (algoritmik) tillardan farqli o'laroq, rasmiylashtirilmagan, asosan o'z-o'zidan shakllangan. Bu, masalan, kontekstga qarab bir xil so'zlarning noaniq talqini tufayli matnni tushinishda bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, bu esa, asosan, matnning o'zidan chiqarib tashlanishi mumkin emas. Shuning uchun ushbu kontekst yoki mavzu bo'yicha bilimlar tizimga oldindan kiritilishi kerak. Bundan tashqari, ko'pincha amaliy vazifalar vaqtini, matnda tasvirlangan narsaning o'rnini, odamlarni aniq aniqlashni va hokazolarni aniq belgilashni talab qiladi, bunday ma'lumotlar berilgan matndan tashqarida. Bunday holda, tizim ushbu ma'lumotni qayta ishlamasligi yoki kontekst aniqlanmaguncha uni tark etishi va hatto kontekstni aniqlashtirishda tashabbus ko'rsatishga harakat qilishi mumkin, masalan, matn kiritishni o'rnatuvchi operator bilan suhbatda. Bunday vaziyatda tizim o'zini qanday tutishi tizimning uslubi va sxemasi bilan belgilanadi. Sanoat matnlarini avtomatik qayta ishlash tizimlari hozirda asosan matn tahlilining ikki bosqichidan foydalaniladi: morfologik va sintaktik. Biroq ko'pgina tadqiqotchilarning nazariy ishlanmalari sintaktikdan keyingi semantik bosqich mavjudligini ko'rsatadi. Oldingi bosqichlardan farqli o'laroq, semantik bosqichda kirish matnini tashkil etuvchi so'zlar va tuzilmalar ma'nosining rasmiy ifodasi qo'llaniladi. **Semantik tahlilning** mohiyatini turli tadqiqotchilar turlicha tushunadilar. Ko'pgina olimlarning fikricha, **semantik tahlil doirasiga quyidagilar kiradi: - so'z va tuzilmalarning semantik talqinini qurish; - matn elementlari o'rtasida endi tubdan bir so'z hajmi bilan cheklanmagan (ular bir so'zdan ko'p yoki kamroq bo'lishi mumkin) "ma'noli" semantik aloqalarni o'rnatish.** Ba'zi olimlar matnni nafaqat uning tarkibiy so'zlari, jumalari, paragraflari asosida ko'rib chiqishni, balki ushbu matn orqali muallif o'z o'quvchilari ongida yaratmoqchi bo'lgan semantik obrazni aniqlashga harakat qilishni taklif qiladilar. Sun'iy intellekt rivojlanishining hozirgi bosqichida bu vazifani deyarli hal qilib bo'lmaydi [2]. Tabiiy tilni qayta ishlashda matnni tushunishning asosiy muammolari quyidagilardan iborat:

1. Tizim tomonidan kontekst va muammoli sohani bilish va tizimni o'rgatish. Masalan, "Tokchada ko'k gulli choynak turibdi" jumlasida gulli choynak ham, ko'k gul kabi tushunchalar hosil bo'lishi mumkin. Biroq bu holatda ko'k sifatining gulga nisbatan ishlatilish ehtimoli yuqoriroq. Chunki aksincha bo'lganda gulli ko'k choynak iborasi ishlatilgan bo'lardi.

2. Turli tillarda gapning sintaksisini (ya'ni tuzilishini) turli shakllari. Masalan, ingliz tilidagi nutqda so'zning (mavzu, predikat, ta'rif va hokazo) sintaktik roli asosan so'zning gapdagi boshqa so'zlarga nisbatan tutgan o'ri bilan belgilansa, o'zbek tilidagi gapda erkin so'z tartibi mavjud bo'lib, so'zning sintaktik rolini uning morfologik belgilari, yordamchi so'zlar va tinish belgilari belgilab beradi.

3. Ekvivalentlik muammosi. Masalan, "Uzun quloqli kemiruvchi mendan qochib ketdi" va "Quyvon mendan qochib ketdi" jumalari bir xil ma'noni anglatishi mumkin, ammo ular turli xil ma'nolarga ega bo'lishi ham mumkin. Ya'ni birinchi holatda uzun quloqli boshq kemiruvchi ham nazarda tutilgan bo'lishi ehtimoli ham bor.

4. Matnda kompyuter uchun yangi so'zlarning, masalan, neologizmlarning mavjudligi. O'zi o'rganadigan tizim ushbu so'zning leksik rolini, morfologik shaklini mantiqan (ehtimol noto'g'ri, lekin keyinchalik tuzatish qobiliyati bilan) aniqlay olishi, uni mavjud bilimlar tarkibiga moslashtirishga harakat qilishi kerak. O'z-o'zini o'rganishga qodir bo'lmagan tizim ma'lum miqdordagi ma'lumotlarni yo'qotadi.

5. Yangi ma'lumotlarning to'plangan bilimlar bilan mosligi muammosi. Yangi ma'lumotlar qandaydir tarzda allaqachon to'plangan ma'lumotlarga zid bo'lishi mumkin. Qaysi hollarda eski ma'lumotni rad etish va qaysi yangi ma'lumotni rad etish kerakligini aniqlaydigan mexanizmni amalga oshirish kerak.

6. Vaqtinchalik qarama-qarshiliklar muammosi. Demak, "Tog'larni talqon qilaman deb o'ylagandim" gapida "o'yladim" fe'lining o'tgan zamon shakli "talqon qilaman" kelasi zamon fe'li bilan birikkan.

7. Ellips muammosi, ya'ni, aslida etishmayotgan, lekin so'zlarning konteksti tufayli bilvosita mavjud bo'lgan so'zlar bilan bog'liq jumalar. Misol uchun, "Men sizga kitobni beraman, siz esa Marhabo Qosimovaga" jumlasida "bermoq" fe'li va "kitobni" to'ldiruvchisi ikkinchi qismda tushirilgan.

Tabiiy tillardagi matnlardan (ya'ni, odamlar, masalan, algoritmik tillardan farqli ravishda muloqot qiladigan tillarda) bilim olishga, shuningdek, bilimga asoslangan matnni sintez qilishga qaratilgan tizimlar lingvistik tarjimonlar yoki. lingvistik protsessorlar deyiladi. Bunday tizimlar

ekspert tizimlari, ya'ni tibbiy diagnostika, yuridik maslahat, biznes-reja tuzish, turli texnik muammolar diagnostikasi va boshqa ko'plab sohalarida inson mutaxassisini almashtirishga xizmat qiladigan tizimlar bilan birlashtirilishi mumkin. Bunda ekspert tizimi, bir tomondan, yuqori samarali o'rganish, yangi bilimlarni to'plash imkoniyatiga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, foydalanuvchiga ma'lumotni eng qulay shaklda taqdim eta oladi. Bundan tashqari, lingvistik protsessor nutqni aniqlash va nutqni sintez qilish tizimi bilan birlashtirilishi mumkin, bu esa kompyuter bilan aloqa qilish jarayonini imkon qadar qulay va shuning uchun samarali qilish imkonini beradi

Hozirgi vaqtda avtomatlashtirilgan semantik tahlil tizimlarini yaratishda turli xil yondashuvlar mavjud. Matnni semantik tahlil qilish usullari va vositalariga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlarni yuzaki tahlil qilib, quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin: Semantik tahlil tizimlari morfologik komponentsiz mavjud bo'lmaydi. Har xil turdagi so'z shakllari lug'atlari morfologik komponent vazifasini bajaradi. Ushbu holatda u yoki bu lug'atning "to'liq emasligi" muammosi mavjud. Ushbu muammoni hal qilish uchun bir qator yondashuvlar mavjud. Birinchi usul - o'qituvchi bilan mashg'ulot deb ataladigan narsa, inson o'qituvchi sifatida ishlaydi. Masalan, tizim lug'atda yo'q so'zga duch kelganda o'z ishini to'xtatadi va o'qituvchi unga bu so'zning barcha so'z shakllarini ko'rsatishini kutadi. Ushbu parametr juda ko'p vaqt talab qiladi, chunki u odamdan doimiy "mashq" ni talab qiladi, bundan tashqari, tahlilni bajarish vaqti sezilarli darajada oshadi. Ikkinchi yo'l - o'qituvchisiz, qoidalarga asoslangan holda o'rganish. Bunda morfologik tahlil o'tkazish uchun tadqiqotchilar u yoki bu affiksga mos keladigan morfologik xususiyatlarni ko'rsatuvchi o'z qo'llari bilan yaratilgan teskari lug'atlardan yoki affikslarning (ya'ni, qo'shimchalar, prefikslar va boshqalar) ma'lumotlar bazasidan foydalanadilar. Yana shunday yondashuv ham mavjudki, unga ko'ra affikslarning alohida ma'lumotlar bazasini yaratishning hojati yo'q, yangi (lug'atda mavjud bo'lmagan so'z) shaklini lug'atda mavjud bo'lgan barcha so'zlar bilan solishtirish kifoya. yangi so'zga eng yuqori "vazn" bilan lug'atdan so'zning so'z shakliga mos keladigan xususiyatlarni belgilash. Bunda statistik usullardan foydalaniladi. Shuni aytib o'tish kerakki, morfologik tahlil bosqichida ba'zi tizimlarda qisqartmalar lug'atlari (qisqartmalar) va shaxs ismlari lug'atlaridan ham foydalaniladi, bu esa semantik tahlil jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Semantik tahlil tizimlari sintaktik komponentsiz mavjud bo'lmaydi. Sintaktik tahlilning asosiy vazifasi gapning sintaktik daraxtini qurishdir. Morfologik tahlil kabi sintaktik tahlil ham semantik tahlildan oldingi bosqichdir. Ushbu bosqichda morfologik tahlil bosqichida aniqlangan omonimlarning aksariyati (turli ma'noli, lekin bir xil tovushli so'zlar, masalan, jins, o'ralgan, kalit) chiqarib tashlanadi. Bu, o'z navbatida, semantik tahlilni sezilarli darajada tezlashtiradi. Kompyuter xotirasida ko'rib chiqilayotgan tilning barcha ma'noli birliklarining (leksik, morfologik, sintaktik va so'z yasash) ma'nosini aks ettirish va ularni kompyuter tomonidan tushuniladigan yagona, rasmiy shaklga keltirish, buning uchun maxsus yaratilgan sun'iy til. ishlatiladi yoki ba'zi olimlar uni metatil deb ham atashadi. Aslida, ko'pgina zamonaviy asarlarda semantik metatil sifatida bu universal sun'iy til emas, balki o'ziga xos lug'at va grammatika bilan tavsiflangan tilning ma'lum bir soddalashtirilgan va standartlashtirilgan pastki tilidir. Universal Networking Language (UNL) hozirda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Tokio universiteti qoshidagi Ilg'or tadqiqotlar instituti homiyligida ishlab chiqilmoqda. Dizayni bo'yicha UNL sun'iy semantik-sintaktik til bo'lib, WWWdagi ma'lumotlarni hech qanday tabiiy tilga bog'liq bo'lmagan shaklda, shuningdek, ma'lum bir kompyuter platformasi yoki operatsion tizimidan qat'i nazar, tavsiflash, saqlash va tarqatish uchun mo'ljallangan. Bir tabiiy tildan ikkinchisiga tarjima qilish uchun mo'ljallangan mashina tarjimasi tizimlaridan farqli o'laroq, UNL tizimi dastlabki matnni avtomatik ravishda (yoki yarim avtomatik ravishda) o'zining UNL ko'rinishiga aylantirishi va keyin matnni kerakli tilda sintez qilishi kerak deb taxmin qilinadi. Shunday qilib, UNL haqida ma'lumotni saqlash va uni tizim tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan har qanday tabiiy tilda tiklash uchun qulay vositachi til sifatida gapirish mumkin. Bundan tashqari, ontologiyalar (domen atamalarining rasmiy aniq tavsiflari va ular o'rtasidagi munosabatlar) semantik tahlil uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan katta mashhurlikka erishdi [3].

Umumiy tilshunoslikda semantik tahlil deganda so'zlar, turg'un iboralar, butun gap va gaplarning mazmunini kontekstda tahlil qilish tushuniladi. Amalda, bu asl iboralarni qandaydir semantik tilga tarjima qilishni anglatadi. Demak, semantik tahlilning asosiy nazariy masalalari tilning tabiati yoki unga tenglashtirilgan tasviriy tizimi bilan bog'liq. Falsafiy mantiq ta'siri ostidagi ko'plab yondashuvlar haqiqat-shartli ma'no bilan chegaralangan, ammo bunday tahlillar oddiy tildan foydalanishni to'liq hisobga olish yoki ko'plab amaliy talab qilinadigan ilovalarni, ayniqsa, inson-kompyuter o'zaro bog'liqligini ta'minlash uchun juda tor bo'lib hisoblanadi. Afsuski, lingvistik semantika sohasida tilshunoslikning sintaksis, morfologiya va fonologiya kabi boshqa kichik sohalariga qaraganda konsensus, ya'ni bir-biriga to'g'ri keluvchi birliklar biroz kamroq. So'zlarning

va turg'un so'z birikmalarining ma'nolari bilan bog'liq bo'lgan leksik semantika va ko'p sonli so'z birikmalarining, ya'ni iboralarning ma'nolari va grammatik jihatdan to'g'ri qo'llangan jumlar bilan bog'liq bo'lgan supraleksik (birlashma yoki kompozitsion) semantika o'rtasida an'anaviy bo'linish mavjud.. Ushbu bo'linishning aniq talabi va asosliliigi mavjud bo'lsa-da, so'z darajasidagi semantika va grammatik semantika turli yo'llar bilan o'zaro ta'siri va har tomonga yoyilishi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Hozirda ko'pchilik tilshunoslar leksikogrammatikaga nisbatan jiddiy leksika-grammatik farqni saqlashdan ko'ra, leksikogrammatika haqida gapirishni afzal ko'rmoqda. Qisman, buning sababi shundaki, so'zlarning birikma imkoniyatlari asosan ularning ma'nolari bilan belgilanishi, bundan tashqari ko'p grammatik konstruksiyalar o'ziga xos ma'nolarga ega ekanligidir; Leksik semantikani semantik tahlilning boshqa sohalaridan qat'iy ravishda ajratish sun'iyiligiga qaramay, leksik semantika ko'plab qiyin muammolarning o'chog'i bo'lib qolmoqda, ayniqsa tillararo kontekstlarda. Qisman buning sababi, leksik semantika tilning sintaksisga asoslangan modellarida yoki rasmiy (mantiqqa asoslangan) semantikada nisbatan kam e'tiborga olingan. Ma'lumki, semantik tahlilning asosiy muammolari aylanmadan qanday qochish va cheksiz regressdan qochishdir. Ko'pgina yondashuvlar yechim tahlilni ibtidoiy elementlarning terminal to'plamida asoslashdir, degan fikrga qo'shiladi, ammo ular ibtidoiy elementlarning tabiati bo'yicha farqlanadi. Yondashuvlar, shuningdek, ular semantik tahlilning qanchalik aniq va to'liq bo'lishi mumkinligini ko'zda tutadigan darajada farqlanadi (semantik tahlil qanchalik nozik bo'lishini kutish mumkin? semantik tahlillar to'liq bo'lishi kutiladimi yoki ular kam aniqlanishi mumkinmi? agar ikkinchisi, qanday qilib aniq bo'lishi mumkin). etishmayotgan tafsilotlarni to'ldirish kerakmi?). Semantik nazariyadagi katta tafovut leksikogrammatikada kodlangan mazmun ma'nosida semantik tarkib va umumiy ensiklopedik bilimlar o'rtasida qat'iy chegara o'rnatish mumkinmi degan savolga aylanadi. Ularning bu masala bo'yicha pozitsiyasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, oddiy tildan foydalanish lingvistik bilimlar, madaniy an'analar va real dunyo bilimlarining ko'proq yoki kamroq uzluksiz integratsiyalashuvini o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Goddard, Cliff (2013). *Semantic Analysis: An Introduction* (2nd ed.). New York: Oxford University Press. p.17.
2. Manning, Christopher; Scheutze, Hinrich (1999). *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. Cambridge: MIT Press. p.110.
3. Miranda-Garcia, Antonio; Calle-Martín, Javier (May 2012). "The Authorship of the Disputed Federalist Papers with an Annotated Corpus". *English Studies*.93(3): 371–390.

UO'K 81'37

BADIIY ASARLARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TALQINI

G.R.Gaffurova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

N.S.Qobilova, PhD, dots., Buxoro Davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning leksik hamda semantik xususiyatlari badiiy asarlar asosida keng tahlil qilinadi hamda uning til taraqqiyotidagi o'ziga xos o'rinlari ustida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy tilshunoslik, frazeologik birlik, frazeologizm, semantika, turg'un birikma, xalq madaniyati, urf-odat, an'ana

Аннотация. В данной статье широко анализируются лексико-семантические особенности фразеологизмов на материале художественных произведений, являющихся духовными украшениями языка, и обсуждается их особое место в языковом развитии.

Ключевые слова: современная лингвистика, фразеологизм, семантика, стабильное соединение, народная культура, обычай и традиция

Abstract. In this article, the lexical and semantic and cultural features of phraseological units are widely analyzed on the basis of artistic works and their special place in language development is discussed.

Keywords: modern linguistics, phraseological units, phraseology, semantics, stable compound, folk culture, custom, tradition.

Kirish. Frazeologik birliklar – umumiy yaxlit ma'nosi qisman ularning tarkibiy qismlarining semantikasi bilan bog'liq bo'lgan, majoziy ma'noda ishlatiladigan turg'un birikmalardir. Tilning frazeologik fondi xalq madaniyati va mentalitetining qimmatli ma'lumotlar manbai sanaladi. Frazeologizmlarda muayyan xalqning miflari, udumlari, rivoyatlari, taomillari haqidagi tasavvurlari mujassamlashgan bo'ladi.

Frazeologizmlarning semantikasida xalq madaniyati rivojining uzoq jarayoni aks etadi. Har bir tilning frazeologizmlarida xalq hayotiga mansub ijtimoiy-tarixiy voqea hodisalar, axloqiy va ma'naviy-madaniy me'yorlar, diniy tasavvurlar, mollii an'ana va urf-odatlar, madaniy stereotiplar va arxetiplar o'z aksini topgan bo'lib, ular avloddan avlodga uzatiladi.

Adabiyotlar tahlili. Frazeologik birliklarning falsafiy-nazariy asoslari, mantiqiy tahlili, farqli jihatlar, leksik-semantik xususiyatlari hamda falsafiy paradigmasini aniqlash borasida N.Arutyunova, M.Blek, P.Rikyor, E.Kassirer, R.Yakobson va E.MakKormaklar ilmiy tadqiq qilganlar. Shuningdek, Buslayev, Larin, M.Jonson, Ye.Gogonenkova, Ye.Akishina, N.Sharbonel, G.Ermolenko, I.Polozova, M.Merleau-Ponty, V.Pustovalova, D.Montminy, Ye.Reshetnikova, Ye.Malishkin va D.Ashurovalar frazeologik birliklar tushunchasining kognitiv, pragmatik, lingvomadaniy jihatlarini ochib berganlar. O'zbek tilshunoslari Sh.Rahmatullayev, M.Mirtojiyev, M.Mamadaliyeva va G.Qobuljonovalar o'zbek tili materiali asosida frazeologik birliklarning milliy-madaniy, lisoniy, semantik hamda kognitiv xususiyatlarini tadqiq etishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada frazeologik birliklarning tuzilishi, shakllari, ularning lingvistik ahamiyati hamda til taraqqiyotida tutgan o'rni muhokama qilinadi. Ularning leksik-semantik xususiyatlari misollar asosida keng yoritiladi.

Tahlillar va natijalar. Frazeologik birliklar – umumiy yaxlit ma'nosi qisman ularning tarkibiy qismlarining semantikasi bilan bog'liq bo'lgan, majoziy ma'noda ishlatiladigan turg'un birikmalardir. Tilning frazeologik fondi xalq madaniyati va mentalitetining qimmatli ma'lumotlar manbai sanaladi. Frazeologizmlarda muayyan xalqning miflari, udumlari, rivoyatlari, taomillari haqidagi tasavvurlari mujassamlashgan bo'ladi.

Mashhur rus tilshunosi B.A.Larinning ta'kidlashicha, "Frazeologizmlar har doim xalq dunyoqarashi, jamiyat tuzilishi va o'z davrining mafkurasini bilvosita aks ettiradi".

Frazeologizmlarning semantikasida xalq madaniyati rivojining uzoq jarayoni aks etadi. Har bir tilning frazeologizmlarida xalq hayotiga mansub ijtimoiy-tarixiy voqea hodisalar, axloqiy va ma'naviy-madaniy me'yorlar, diniy tasavvurlar, mollii an'ana va urf-odatlar, madaniy stereotiplar va arxetiplar o'z aksini topgan bo'lib, ular avloddan avlodga uzatiladi.

F.I Buslayevga ko'ra, frazeologizmlar o'ziga xos kichik dunyo bo'lib, ular ajdodlar tomonidan avlodlarga meros qilib qoldirilgan axloqiy qoidalar va haqqoniy fikrlarni o'z ichiga olgan holda qisqa, hikmatli ifodalardir. Ular millatning o'ziga xos ruhini betakror obrazlar vositasida ifodalaydigan har qanday milliy tilning jonidir". [1]

V.A.Maslova frazeologizmlarni tahlil qilib, ular haqida quyidagi gipotezani ilgari suradi:

1. Frazeologizmlarning aksariyatida aniqlanishi lozim bo'lgan milliy madaniyatning izi mavjud.

2. Frazeologik birliklarning ichki shaklida obyektiv olamning u yoki bu hodisalarini obrazli tasavvuri bo'lgan madaniy informatsiya saqlanadi va u frazeologizmga madaniy-milliy bo'yoq beradi.

3. Madaniy-milliy o'ziga xoslikni aniqlashda madaniy-milliy konnotatsiyani ochish juda muhimdir. [2] Olamning lisoniy manzarasini yaratishda frazeologizmlar alohida rol o'ynaydi. Aniqrog'i, olam lisoniy manzarasining bo'lagidir. Frazeologik birliklar "Xalq hayotining ko'zgusi"dir. Frazeologik birliklarning tabiati til egasining bilimlari, hayotiy tajribasi va mazkur tilda so'zlovchi xalqning madaniy-tarixiy an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Frazeologik birliklarning semantikasi inson va uning faoliyatini tavsiflashga qaratiladi. [3]

Frazeologik birliklar har doim subyektga qaratilgan bo'ladi, ya'ni ular olamni tasvirlash uchungina emas, balki uni talqin qilish, baholash va unga subyektiv munosabat bildirish uchun yuzaga keladi. Frazeologizm va metaforalar aynan shu jihati bilan boshqa atov birliklaridan ajralib turadi.

Har bir xalq vakili o'z fikrini obrazli yoki his-hayajonli tarzda ifoda etish maqsadida barqaror so'z birikmalari yaratishda o'ziga yaqin yoki tanish narsa va hodisalar nomlaridan foydalanishga harakat qiladi. Masalan, "boshdan oyoq", "to'la to'kis", "butunlay", "tamomila" tushunchalarining obrazli ifodasi uchun yunon tilida *От альфи до омеги* iborasi ishlatiladi. Mazkur iboraning ta'sirida rus tilida *От А до Я* iborasi paydo bo'lgan. Yoki yunon tilida "ibtido va intiho", "hayotning boshi va oxiri" ma'nosida "Alfa va omega" iborasi ishlatiladi. Ayni iboralarning obrazlilik mazkur tillardagi birinchi va oxirgi harfkarining majoziy qo'llanilishi – bir-biriga qarshi qo'yilishi asosida vujudga kelgan.

Lingvokulturalogiya fanining asoschilaridan biri, Moskva frazeologik maktabining rahbari V.N.Teliyaning yozishicha, tilning frazeologik tarkibi "lingvomadaniy jamoa milliy o'zligini ko'radigan ko'zgudir". Aynan frazeologizmlar til egasining dunyoni, hodisalarni o'ziga xos

ko'inishini namoyon etadi" [4]. Masalan, o'zbek xalqining turmush tarzi ("bozor bahosi" - hamma qatori, hech yon bosmay, "xirmon ko'tarmoq"- ekin-tekinni yig'ib, hosil me'yorini hisob-kitob qilmoq), milliy kiyim kechaklari ("to'n kiygizmoq"- qo'shib- chatib, pardoqlab gapirmoq, "kavushini to'g'rilab qo'ymoq" – haydab yubormoq) yeguliklari ("xamir uchidan patir" – katta narsadan boshlang'ich kichik bir qism) va hokazo.

Ma'lumki, xalq madaniyati va mentalitetining qimmatli ma'lumotlar manbai bo'lgan tilning frazeologik fondini boyitishda yozuvchilarning o'rni beqiyosdir. O'zbek milliy frazeologizmlarining boyishi va rivojlanishiga eng kata hissa qo'shgan yozuvchiardan biri Abdulla Qahhoridir. Yozuvchining xalq iboralaridan foydalanish mahorati, uning frazeologik novatorligi qator ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Chunki Abdulla Qahhor qo'llagan frazeologizmlarning aksariyatida madaniy-milliy konnotatsiya kichli, ularda milliy madaniyatning ruhi, izi mavjud.

"Xalqning so'z donoligini mukammal egallagan yozuvchi o'z hikoyalarida iboralardan muntazam va ifoda maqsadiga favqulotda muvofiq tarzda foydalanadi. O'zi ham yangi iboralar yaratadi. Ammo bu yangi iboralar xalqning o'zida mavjud bo'lgan iboralarning modeliga asoslangan bo'ladi. Shuning uchun yozuvchining yangi iborasini o'qiganda, xalqning o'ziga tegishli ibora ham esga tushadi. Aytish mumkinki, yozuvchi bitta iborani qo'llaydi, lekin yozuvchi maqsadi uchun ikkita ibora "ishlaydi".

Masalan, "*Eshakni yashirsangiz, hangrab sharmanda qiladi*" ("Ikki yorti bir butun" hikoyasi). Ayni ibora Qahhorniki, bu iborani o'qish bilan "*Kasalni yashirsang, isitmasi oshkor qiladi*" degan xalq iborasi esga tushadi, ya'ni tekstda implisit tarzda bu ibora ham ishtirok etadi, uni birinchi ibora ovozsiz "chaqiradi". Bu – Qahhorona mahorat" [5]

A.Qahhorning xalq iboralari modeli asosida yaratgan va bizga meros qilib qoldirgan ayrim iboralari bugungi kunda haqiqiy xalq iborasiga aylangan. O'zbek tilida "tekinxo'r" ma'nosini ifodalagan "tekin tomoq" iborasi mavjud. A. qahhor ana shu iboraning strukturasi va tayanch komponenti *tekin* so'zi asosida yangi, original ibora yaratdi: *tekin quloq*. Bu ibora tamomila yangi tushunchani, ya'ni "hech qanday qarshiliksiz quloq soladigan, toqat bilan tinglaydigan odam" tushunchasini ifodalaydi.

Odamlarki bor, halol mehnat bilan o'zini ko'rsatgani erinadi-yu, olamda borligini ma'lum qilib turish uchun ko'proq gapirishga harakat qiladi; maklis-pajlisda so'z tegib qolsa, foydali biron fikr aytish uchun emas, gapirish, faqat gapirish uchun gapiradi. Jamiyatda o'zi ko'rinmay, faqat tovushi chiqadigan bu xildagi odamlar, tekin quloq topilsa, bitta eski to'ppi to'g'risida sakkiz soat suv ichmasdan gapiradi. [6]

Xalq og'zaki ijodi, dostonlar, turli – tuman afsona va rivoyatlar frazeologizmlarni shakllantiradi, ularga sayqal beradi, ularni xalq mulikiga aylantiradi. Binobarin, "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon", "Kuntug'mish", kabi ulkan dostonlarda o'zbek xalqining ko'hna va hamisha navqiron tili o'zining butun imkoniyatlari va go'zalligi bilan jilvalangan.

"Alpomish" dostonidagi betakror, g'oyatda nozik iboralarni ko'rib lol qoladi odam. Ana shunday iboralardan biri"gap yetaklamoq"dir.

"Yurishimiz qirqin qizlar bilamasin
U qurg'urlar gap yetaklab yurmasin
El ichinda malomat so'z bo'lmasin"

Mazkur iboraning hozirgi tilimizdagi muqobili bo'lmish "gapni ko'tarib yurmoq" iborasida gapning bevosita harakati yo'q. u go'yo oddiy bir narsa. Uni faqat ko'tarib yuradilar, xolos. "Gapni yetaklab yurmoq" shuning uchun ham o'tkirki, unda gapning o'zi bevosita yuradi, faol harakatga qodir. Faqat uni chirkin maqsadlarda xizmat qildirish uchun qayoqqa xohlashsa, o'sha yoqqa yetaklab yuradilar [7].

Frazeologizmlarning muayyan guruhi xalqlarning urf-odatlarini, an'analari va irimlari ta'sirida shakllanadi. Jumladan, o'zbek xalqida azaldan quloqtishlar odati bor. Quloqtishlar ya'ni beshikketdi odati hozirgi kunda Surxondaryo viloyatining ayrim qishloq va tumanlarida saqlanib qolgan. Mazkur odatni ifodalovchi *qulog'ini tishlamoq* iborasi qo'llaniladi.

M: *Qizimni tilga olaverma, tug'ilgan kunida qulog'ini tishlagan kuyovi bor.*

O'zbek xalqining nikohlash marosimi, unashtirish odati bilan bog'liq iboralari tarkibida somatik so'zlar faol qatnashadi: *boshlarini qovushtirmoq, boshlarini birkitmoq, boshlarini qo'shmoq, boshini ikkita qilmoq, bir yostiqa bosh qo'ymoq, boshini bog'lamoq* va hokazo.

O'zbek oilasida bola tug'ilishi bilan chilla davriga kata e'tabor beriladi. Farzand ko'rgan ayol va uning chaqalog'i chilla davrida maxsus sharoitda saqlanib, turli ins -jinslar va kasalliklardan himoya qilinadi. An'anaga ko'ra on ava chaqaloq 40 kungacha uydin chiqmasligi, begona uyga odam

kirmasligi va chillali uyda chiroq o'chmasligi kerak. Chilla an'anasi "tuqqaniga qirq kun bo'ldi" ma'nosidagi *chillasi chiqdi* iborasi bilan ifodalanadi.

- **Chillasi chiqishi bilan Hadya ham alohida qizlar yacheykasi tuzishga bordi.**

Frazeologik birliklarning tayanch komponenti sifatida tarixiy va diniy mifologik shaxslarning nomlari kelishi mumkin: *Xo'ja ko'rsinga* "shunchaki nomigagina", *Musoning alamini Isodan olmoq* "aybdor chetda qolib, aybsiz kishiga qarshi ish tutmoq", *Xizrni yo'qlasam bo'lar ekan* "kimnidir ko'rish istagi qo'qqisidan ro'yobga chiqqanda aytiladigan ibora", *Doqqi Yunusdan qolgan* "juda ham eski, qadimiy".

Turli geografik joy nomlari ham frazeologik birliklarning tayanch komponentlari vazifasida keladi. Masalan, o'zbekcha frazeologik birliklar tarkibida O'zbekiston hududida joylashgan shahar, qishloq, daryo va sahrolar nomlari uchraydi. Frazeologik birliklar tarkibida qo'llangan toponimlar o'zlari jonlantiradigan sifat va belgilar, chunonchi uzoqlik, saxiylik, taqvodorlik kabi alomatlar timsollari sifatida namoyon bo'ladi. *Beva xotinga Buxorodan it huradi, onasini Uchqo'rg'on*dan ko'rsatmoq birliklari tarkibidagi Buxoro, Uchqo'rg'on O'zbekiston tarkibida joylashgan joy nomlaridir.

O'zbek xalqi kiyinish madaniyati nuqtai nazaridan ham dunyodagi xalqlarning oldingi saflarida turadi. Bir necha ming yillar ilgari ota-bobolarimiz egnilarida yaktak -lozim, oyoqlarida kovush-mahsi, etik boshga shabpo'sh, do'ppi, telpak, ustiga chopon to'n kiyib, beliga belbog', qars boylashgan. Shuning uchun ham elimizda erkak kishilikni ramziy ifodalash xususida "*belingda belbog'ing bormi?*" degan ibora qolgan.

Har bir xalqning o'ziga xos kiyim-kechak nomlari va realiyalari ham milliy frazeologizmlarni hosiyl qilishda asos vazifasini o'taydi. Masalan, *to'nini teskari kiyib olmoq* "o'chakishgan holda qaysarlik qilmoq", *do'ppini osmonga otmoq* "juda xursand bo'lmoq, do'ppisi tor kelmoq" "imkonsiz og'ir vaziyatga tushmoq", *bir-ikki kiyimni ortiqroq yirtgan* "yoshi kattaroq, tajribasi ko'proq", *chorig'ini sudramoq* "zo'rg'a, amal-taqal qilib yashamoq, paytavasiga qurt tushmoq" "xotirjamligi buzilib, sarosimaga tushmoq" iboralari shular jumlasidandir.

O'zbek xalqi kundalik hayotda ishlatiladigan uy-ro'zg'or buyuymilari ham muayyan frazeologizmlarni shakllantirganini ko'rish mumkin: *ko'rpasiga qarab oyoq uzatmoq* "imkoniyatini hisobga olib ish tutmoq" ma'nosida ishlatiladi.

- **Ha, onang ko'rpasiga qarab oyoq uzatsin, uqdingmi?**

Yoki *chovlisini solmoq* iborasi "aralashmoq" ma'nosida keng ishlatiladi:

- **Nigoraga hayronman, har narsaga o'z chovlisini solavermay, tinchgina yursa nima qilarkin?**

Iste'mol qilinadigan taom nomlari mavjud bo'lgan frazeologik birliklar ham ko'p hollarda milliy xususiyatga ega bo'ladi: *osh bermoq* "to'y-marosim munosabati bilan katta qozonda palov damlatib, ziyofat o'tkazmoq;

- **Xuddi shu o'g'li tug'ilganda Pirimqul hoji qo'y ham, ho'kiz ham so'ydirib, yurtga osh berdi.**

Tog'ni talqon qilmoq "har qanday katta va og'ir ishni ham bajarmoq"

- **Undan keyin charchamaguningcha chopma, ayni qizishgan paytingda, g'ayrating kelib, tog'ni talqon qilaman deganingda dam ol.**

Ayrim frazeologik birliklarning tarkibida keladigan musiqaviy asbob nomlari ham iboralarga milliy ruh bag'ishlaydi. Masalan, o'zbek tilida "ro'yobga chiqishi aniq bo'lmagan narsa haqida hovliqmalik bilan vaqtdan oldin gapirmoq" ma'nosida *to'ndan ilgari nog'ora qoqmoq* iborasi, "birovning ko'rsatmasi bilan biror ish qilmoq" ma'nosining obrazli ifodasi uchun *birovning nog'orasiga o'ynamoq* iborasi ishlatiladi.

Xullas, frazeologizmlar dunyo, obyektiv borliq va jamiyat haqida madaniy informatsiya tashuvchi lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Shuning uchun ham frazeologik birliklar o'zida xalq mentaliteti va madaniyatini saqlovchi "hikmatlar xazinasi" bo'lib, ular avloddan avlodga meros qoldiradi.

O'zbek tilining frazeologik boyligi haligacha to'liq to'planmagan. Frazeologizmlar lingvomadaniy jihatdan o'rganilmagan. Shuning uchun frazeologik birliklarni yig'ish, tasniflash, lingvomadaniy nuqtai nazardan tadqiq etish, ularni o'zga madaniyat bilan qiyoslab o'rganish bugungi o'zbek tilshunosligining kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb masalalaridan biridir.

Xalqlar paydo bo'lgan vaqtlardan buyon necha ming yillar o'tdi. Tarixiy o'rganishlar natijasida har bir xalqning kelib chiqishi, ijtimoiy hayoti, madaniyati o'rganildi. Biz yozma manbalar orqali nafaqat xalqlarning tili, balki o'sha xalqning madaniyatini, qadriyatlarini ham yanada chuqurroq o'rganib bordik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кобилова Н. Художественный психологизм и принцип эпического изображения. Международный академический вестник Учредители: Автономная некоммерческая организация "Исследовательский центр информационноправовых технологий" ISSN: 2312-5519 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38533356>
2. Kobilova N.S. Literary psychology and style theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука ISSN: 2308-4944 ISSN: 2409-0085 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328882>
3. Kobilova N.S. Benefits of using songs in teaching foreign languages to young learners <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35081671>
4. Kobilova, N. S. (2022). Promotion of Cooperative Learning Through TPR Activities. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 24–26. Retrieved from <http://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/32>
5. Rasulov, Z. (2022). Об объекте исследования когнитивной семантики. центр научных публикаций (buxdu.uz), 8(8).
6. Rasulov, Z. (2021). Reduction as the way of the language economy manifestation. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 1(1).
7. Д. С, Ёраева, М.И, Гадоева. (2022). Халқ Маросимлари Ва Уларга Алоқадор Жанрларда Соматизмларнинг Поэтик Ифодаси. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 16–19. Retrieved from <http://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/30>
8. Буслаев Ф.И “Русские пословицы и поговорки” М.: 1954
9. Федорова А.И “Фразеологический словарь русского литературного языка” М.: 1996
10. Маслова В.А “Лингвокультурология” М.: 2001
11. Mahmudov N. Til. – Toshkent: Yozuvchi, 1998.-B.30.
12. Mirtojibev M., Mahmudov N. “Til va madaniyat” T.1992
13. Телия В.Н “Образные средства русского языка” М.: 1995
14. Abdulla Qahhor “Tanlangan asarlar” T., 1992
15. Nematillokizi K. N. et al. Professional proficiency progress in a foreign language on the example of students of tourism //Journal of Critical Reviews. – 2020. – T. 7. – №. 6. – С. 1249-1255.
16. Xayrulloeva N. The concept of nature in modern american literature //Центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2021. – T. 8. – №. 8.

UO’K 82-3

La FONTEN MASALLARIDA SYUJET, QAHRAMON VA KOMPOZITSIYA***F.G’aniyev, tayanch doktorant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro***

Annotatsiya. *Ushbu maqolada adabiy ijodkorlikning yo’nalishlaridan biri hisoblangan “masal”ning adabiy janr sifatida ahamiyatga ega bo’lish bosqichlari nazariy jihatdan tadqiq etilgan. Masallarning bolalar adabiyotiga kiritilishi sabablari atroflicha o’rganib chiqilgan.*

Kalit so’zlar: *masal, adabiy janr, Ezop usuli, intellektual nayza, hayvonlar eposi, she’riy masallar*

Аннотация. *В статье теоретически исследуются этапы значения «нравоучительная басня» как литературного жанра, являющегося одним из направлений литературного творчества. Подробно изучены причины включения притч в детскую литературу.*

Ключевые слова: *нравоучительная басня, литературный жанр, стиль Эзопа, интеллектуальное копье, звериный эпос, поэтические притчи.*

Abstract. *This article theoretically examines the stages of the importance of "parable" as a literary genre, which is one of the directions of literary creativity. The reasons for including the parables in children's literature were studied in detail.*

Keywords: *fable, literary genre, Aesop's method, intellectual spear, animal fable, verse fables.*

Masal didaktik adabiyot janriga mansub bo’lib unga allegorik ma’no beradigan va yakuniy xulosaga ega she’riy yoki nasrdagi qisqa hikoyadir. Qisqa masallar ba’zan apolog deb ham ataladi. Masalning asosiy qismi o’ziga xos an’anaviy obraz va motivlar doirasini rivojlanadi. Allegoriya mavhum tushunchaning konkret obraz orqali ifodalab berishdir. Allegoriya - o’quvchi yoki tomoshabinga ma’lum bo’lgan har qanday tasvirlar orqali hodisalarni ifodalovchi badiiy uslub. Yunon tilidan tarjima qilingan "allegoriya" o’xshatish degan ma’noni anglatadi. Oddiy qilib aytganda, allegoriya tushunarli tasvir orqali fikrni ifodalashdir. Masalning oxirida muallif asosiy fikrni o’z ichiga olgan xotimani esa ta’limiy xulosa (moral), maqol, hikmatli so’z va iboralar tarzida ifodalab beradi. Masalning janr xususiyatlari: axloq(moral), allegorik ma’no, tasvirlangan vaziyatga xos insoniy illatlar va kamchiliklarni ko’rsatib berishdir.

La Fonten masalning 4 xususiyatini ajratib ko’rsatdi: 1) Masal oddiy misol yordamida o’quvchiga qiyin bo’lgan kundalik vaziyatni tushunishga yordam beradi; 2) O’quvchi tasavvurini xayolot dunyosiga o’tkazib uni kengroq fikrlashga undaydi; 3) Axloq (moral) inson xarakterning salbiy illatlarini qoralovchi va ta’limiy xulosa ega; 4) Masaldagi personajlarda predmet va hayvonlar

harakat qilishi bilan birga masallar tili sodda, ixcham, jonli soʻzlashuv nutqiga yaqin boʻlib oʻquvchiga tushunarli.

La Fonteynning masallari allegoriyal asosida yaratilgan. Muallif hayvonlar haqida yozadi, lekin bu hayvonlar odamlarning haqiqiy xarakterini yashiradi. Buyuk fransuz masalchisi Jan de La Fonten yaratgan masallarida haqiqat bilan bogʻliq oʻz davrining hayoti bilan bir qatorda oʻsha davrdagi fransuz halqining aqliy qobiliyat darajasini, maʼnaviy salohiyati va dunyokarashini koʻrsatib bergan. Shuni taʼkidlash kerakki, bugungi kunda ham La Fonteynning masallari tarbiyaviy jihatdan juda ham dolzarbdir. Insoniyat borki qaysi davrda yashashidan qatʼiy nazar u inson boʻlib qoladi, inson tabiatiga koʻra illatlar va qobiliyatlarga ega. Insonning illatlari nima? Bu savol qadim zamonlardan beri faylasuflar, ilohiyotchilar, mutafakkirlar va yozuvchilarning fikrini band qilib kelgan. Insonning illatlarini tananing istaklari boʻlib, ular ruhning istaklaridan ustunlik qilishga harakat qilishidir deb tushinilgan, bu esa oʻz oʻrnida jaholat va shunga oʻxshagan boshqa yomon illatlarni olib keltirib chiqaradi. Masalan yoʻlgʻon, umidsizlik, xasad, qoralash, nafrat, befarqlik, dangasalik, shafqatzlik, takabburlik, ochkoʻzlik, ahmoqlik, zaiflarga qarshi zoʻravonlik, adolatsizlik kabi illatlardir. Aslida yuqorida sanab oʻtilgan illatlar insonga xosdir ammo masallarda oldimizda bu kamchiliklar bilan aniq bir odam emas balki odam qiyofasidagi qahramonlar paydo boʻladi.

XVII-asrning birinchi yarmida masal janrining axloq (moral) haqida fikr yuritish uning tarbiyaviy jihatiga eʼtibor bilan boshlanadi. La Fonteyn yangi masallar yaratishda uning klassik modeliga tayanadi. Oʻrmonchining oʻgʻli La Fonten hayvonlarning tabiati va odatlarini yaxshi biladi va ularni hikoya va sheʼriy tarzda tasvirlab beradi. Masalchi ochiqlik bilan xalq maqollariga, shevalar, ovchilar va dehqonlar lugʻatiga murojaat qiladi, odamlarning xatti-harakati, harakatlarining maqsadi, turmush tarzi va hatto tashqi koʻrinishini aniq belgilaydi. La Fonten oʻz masallarida foʻz davrining voqeligini yorqin va aniq tasvirlaydi. La Fonten shuningdek, buyuk masalchilar - Ezop, Fedr, Bidpai, Maro, Renier hikoyalaridan maʼlum boʻlgan voqealarni, syujetlar olib oʻz uslubida qayta yaratadi.[5] La Fonteyn masallari uchun asosiy bu - syujetning oʻzi, uning ildizlari, qahramonlari va ularning harakatlari hisoblanadi. La Fonteyn masallarini oʻtgan yillar masallaridan ajratib turadigan uslub ham shu. La Fonteyn uchun masalning tarbiyaviy qismi (moral) bu - har qanday vaziyatdan toʻgʻri xulosa chiqarib olishdir, Uning asosiy maqsadi oʻquvchini uni oʻrab turgan dunyo, tabiat orqali tarbiyalashdir. La Fonteyn masallari oʻz oʻquvchisini tashqaridan koʻrsatib, unga u yoki bu vaziyatda qanday koʻrinishini koʻrish imkoniyatini beradi, kamchiliklardan xalos boʻlishga yordam beradi.

Feliks Krivin (1928 yil 11-iyul - 2016 yil 24-dekabr) zamonaviy masalning ajoyib ustasi. U soʻzlarni va kinoyani osonlikcha birlashtiradi, tabiiy ijodiy usul - konvensiyadan ozodlik. Muallifning eng kuchli texnikasi allegoriya va virtuoz soʻz oʻyinlaridir. Qahramonlar qushlar, hayvonlar, narsalar va uy-roʻzgʻor buyumlari, ammo subtekst odamni har xil xarakterlari, kayfiyatlari, odatlari, munosabatlarida aniq koʻrsatib beradi. Uning "Okeanga yoʻl masalini oling. Muallif kinoya bilan yozadi: "Qanday ajoyib narsa - botqoqda toʻxtash." Maqsadlar. Ammo muallifning soʻnggi iborasi odamni "okean" nima va "botqoq" nima ekanligini oʻylashga majbur qiladi. Har bir inson buni oʻziga xos tarzda tushunadi, chunki har kim oʻz xohishini, axloqiy qadriyatlari va hayotiy tajribasiga muvofiq tanlov qiladi va tushunadi[2]. Muallif oʻz qahramonlarini masxara qilmaydi, u kuladi, kulgi yumshoq, istehzoli,[3] "Ikki tosh" masalida maqol oʻzini koʻrsatadi: "Yolgʻon tosh ostida suv oqmaydi". Kimdir aytadiki, baliq botqoqdan botqoqqa oʻtib, "almashinmoqda", oʻzini, maʼnaviy fazilatlarini yoʻqotadi, ehtimol unchalik munosib boʻlmagan narsaga aylanadi. Evropa adabiyotidagi masal tuzilmalarining asosiy manbai Yangi Ahddir. Eski Ahdda, odatda, masal deb ataladigan aniq janr shakllanishi hali mavjud emas. Masalan, Ayub, Ibrohim va boshqalar haqidagi baʼzi fitnalarni shartli ravishda masallar deb atash mumkin, ammo ular hali vaqt va abadiylikning yakuniy ajratmasiga ega emas, bu Xushxabar masalini tubdan ajratib turadi. Sulaymonning maqollari - bu koʻproq donolikdir, "kundalik maslahat sifatida taqdim etiladi. Yerdagi, vaqtinchalik va samoviy, abadiylikni bogʻlaydigan fitna, shaxs haqida gapiradigan fitna axloqiy tanlov va bu qadam uchun individual javobgarlik umuman yoʻq. Ertaklarning asosiy qahramonlari maʼlum bir insoniy fazilatlarga ega boʻlgan odamlar yoki hayvonlar boʻlib, odatda kundalik tabiat sharoitida joylashadilar[6]. Masaldagi personajlar na tashqi xususiyatlarga, na "xarakterga" ega. Yuqoridagi masalda ravvin Zusi haqida hech narsa aytilmagan. U savolga javob: «Inson nima qilishi mumkin? U nimaga qodir? " Va bu masal va ertak oʻrtasidagi yana bir farq. Ertak, qoida tariqasida, axloqni shakllantiradi, masal tinglovchini yoki oʻquvchini topishmoqni qanday hal qilish toʻgʻrisida xulosa chiqarishga majbur qiladi. Masaldagi "donolik" ertakdagi "donolik" ga qaraganda "yuqori" xarakterga ega. Agar ertak tez-tez oʻrgatsa dunyoviy donolik, keyin masal odatda falsafiy yoki diniy masalalar bilan tavsiflanadi. Masalning yuqori uslubi odatda shu bilan bogʻliq. Masalning sevimli mavzulari - haqiqat va yolgʻon (shoh Sulaymonning hukmiga oid Injil masallari), hayot va oʻlim (Oʻrta asrlar

masallari O'lim bilan qorin munozarasi), inson va Xudo (ko'plab xushxabar masallari: adashgan o'g'il, xantal urug'i va boshqalar haqida). La Fontein qahramonlarini (hayvon) inson xarakterining ba'zi xususiyatlarini aks ettirib beruvchi allegoriyadir [2; 23-28]:

Tulki - g'ayrat va ayyorlikni ifodalaydi ("Qarga va tulki").

Chumoli - mehnatsevarlik ("Ninachi va chumoli").

Ninachi - beparvolik ("Ninachi va chumoli").

Eshak - o'jarlik ("Eshak va bulbul").

Cho'chqa - johillik ("Eman ostidagi cho'chqa").

Ayiq - kuch va mehribonlik (mehnatkash ayiq").

Maymun - ahmoqlik ("Maymun va ko'zoynak").

Xo'roz - takabburlik va mag'rurlik ("Kuku va xo'roz").

Qo'zi - muloyimlik ("Bo'ri va qo'zi").

Quyvon - qo'rqqoqlik va maqtanish ("quyon baliq ovida").

Ammo La Fontein allegoriyalar ostida nafaqat personajlarni, balki o'sha davrdagi jamiyatning turli qatlamlari o'rtasidagi munosabatlarni va tarixiy daqiqalarni yashiradi. Bunga yorqin misol "Bo'ri va qo'zi" ertakidir.

-La raison du plus fort est toujours la meilleure: Nous l'allons montrer tout à l'heure. (- Eng kuchlining sababi har doim eng yaxshisidir: Biz buni hozir ko'rsatamiz.) degan misralar bilan masalni boshlaydi.

Masal syujetga ko'ra, Bo'ri o'zi bilan bir joydan suv ichishga jur'at etgan Qo'zini har tomonlama haqorat qiladi va kamsitadi. Ammo masal bu juft hayvonlar haqida emas, La Fontein Bo'ri va Qo'zi tasvirlari orqasida o'sha davr amaldorlarini va oddiy xalqni yashirgan. Diqqatli o'quvchi savol berishi tabiiy - allegoriya va metafora o'rtasidagi farq nima? [1] Axir, bu ikkala tushuncha ham o'xshatishlarni nazarda tutadi. Haqiqatan ham mohiyat bir xil - yozilganlarning ma'nosini oshirish uchun yorqin tasvirlardan foydalaniladi. Shunchaki o'xshatishdagi miqyos boshqacha. Metafora, qoida tariqasida, xarakter yoki xususiyatni juda aniq tasvirlab beradigan bitta so'zdir. Misol uchun, oltin qo'llar, o'lim sukunati. Ammo allegoriya butun bir asar shaklini olishi mumkin. U mazmunan boyroq va chuqurroqdir. Va ba'zida hatto shunchalik murakkabki, ayrim o'quvchi uning ma'nosini tushuna olmasligi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G. Katsadoros. Aesopic Fables in the European and the Modern Greek Enlightenment. // Review of Europeans Studies (ilmiy maqolalar to'plami) 3(2). Canada. 2011. –B. 111
2. T. L. Noel. The rise and fall of a genre: theories of the fable in the eighteenth century. –Illinois universiteti – Urbana-Champaign. // Ph.D diss., -1971. –B. 23
3. Fazliddin G. Peculiarities and differences of french, uzbek and russian fables: ideology and image analysis //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – T. 18.

U'OK 81-13

OMON MATJON BADIY MAHORATINING BA'ZI QIRRALARI XUSUSIDA

D.Q.G'ayipov, f.f.d., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli shoir Omon Matjon she'riyatining mavzu doirasi, g'oyaviy yo'nalishi xususida fikr yuritiladi. Umuman, shoir badiiy mahoratining ba'zi qirralari ochib beriladi. Omon Matjon yangi va zamonaviy adabiyotda fenomen maqomidagi shoir ekanligi oydinlashtiriladi.

Kalit so'zlar. Omon Matjon, shoir, mavzu, g'oya, badiiyat, mahorat, obraz, fenomen.

Аннотация. В данной статье осмысляется тема и идейная направленность творчества известного поэта Амона Матждона, раскрываются в целом некоторые аспекты художественного мастерства поэта. Уточняется, что Амон Матждон – поэт со статусом феномена новой и современной литературы.

Ключевые слова: Амон Матждон, поэт, тема, идея, артистизм, мастерство, образ, явление.

Abstract. This article reflects on the theme and ideological direction of the famous poet Amon Matjon's poetry. In general, some aspects of the poet's artistic skills are revealed. It is clarified that Amon Matjon is a poet with the status of a phenomenon in new and modern literature.

Keywords: Amon Matjon, poet, theme, idea, artistry, skill, image, phenomenon.

O'zbekiston xalq shoiri Omon Matjon badiiy mahorati yuksak ijodkordir. Uning adabiy-estetik qarashlarining takomil topishida, badiiy mahoratning o'ziga xoslik kasb etishida xalq og'zaki ijodi, sharq mumtoz adabiyoti an'analari, shular bilan bir qatorda, g'arb adabiyotining ham ta'siri kattadir. Omon Matjon ijodiyotining asosida yuqorida sanalgan omillar yetakchilik qiladi.

Badiiy adabiyotda sevgi-muhabbat mavzusi ko'hna mavzulardan biri hisoblanadi. Bu mavzuda har bir ijodkor o'zgacha tarzda asar yaratishga harakat qiladi. Shunday ijod namunalari borki, ular o'z mualliflarining nomlarini adabiyot tarixiga muhrlaganlar. Omon Matjon ham bu mavzuda mahorat bilan qalam tebratdiki, bu asarlar adabiyotimiz bezagiga aylandi. Shoir xalq og'zaki ijodi an'alaridan ta'sirlangan holda, sodda, o'ynoqi ohangda badiiy topilmalarga boy go'zal she'r yaratgan. Uning "Qo'shiq" nomli she'ri shunday boshlanadi:

Nechun bu ko'z so'lg'indir,
Ko'zing yoshga to'lg'indir!
Na bo'lg'anin aytmasang,
Bilmadim na bo'lg'umdir!
Sen unda dog' bo'lding,
Men munda dog' qoldim. [Omon Matjon, 2019]

Shoir bu she'rni Ochildimurod Miriy she'riga o'xshatma sifatida baholaydi. Aslida bu she'r xalq og'zaki ijodi an'analari ta'sirida yaratilgan. Miriy ham folklor an'alaridan ilhomlangani tabiiy.

Omon Matjon visolga talpingan, hijrondan zorlangan, ag'yorning kirdikorlaridan ezilgan ikki sevishganning dil nolalarini mahorat bilan misralar qatiga joylaydiki, natijada go'zal bir lirik drama vujudga keladi. Bu she'rda shuningdek ma'shuqaning husni jamoli ham, achhiq araz-u ginalari ham betakror badiiy tasvir vositalari orqali ifodalanadi. Oshiq tomonidan yorga nisbatan qo'llanilgan "bu dunyoda ilinjim" ifodasi esa muallif izlanishlarining mahsulidir. Har band oxirida takrorlangan "Sen unda dog' bo'lding, men munda dog' qoldim" misralari she'rning ohangdorligini oshirgan. Omon Matjon ijodida bu kabi she'rlarni ko'p uchratish mumkin.

Shoir sevgi-muhabbat mavzusida qalam tebratarkan, uslubda ham, o'ziga xos fikr aytishda ham tajribasini oshira borgan. Shunday yangi fikr aytadiki, sevgi mavzusi yonida hamisha qo'llaniladigan "hayo" tushunchasi shoir mahorati bois yangicha ifoda kasb etgan. Jumladan:

Doim shu ishtiboh, doim shu gina,
Hayoning oldida dunyo kichkina.
Bir sazo kutibsan mendan jimgina,
Men oldga bir qadam o'taqolmabman. [Omon Matjon, 1994]

Bu bandda qo'llanilgan "Hayoning oldida dunyo kichkina" ifodasi chin sevgiga, haqiqiy muhabbatga zeb beruvchi qadriyatning go'zal tasviridir. Inson sevgi-la tirik, dunyo mehr-la boqiy kabi azaliy haqiqatlar yoniga Omon Matjonning bu hikmatini ham hech ikkilanmasdan qo'shish mumkin. She'r chinakam sevgi tarannumida qanchalik o'ziga xoslik kasb etsa, hayo, ibo ifodasida ham shunchalik betakrorlik namunasidir.

Shoirning "Eshigingdan o'taman" she'ri Omon Matjonning ijodkorlik mahobatini ko'rsatuvchi asardir. U bu she'rni yozganida yigirma ikki yoshda bo'lgan. Yoshlikning, sevgining bor bo'y-basti ushbu she'rda jamlanganday. Shoir shunday bir go'zal muhabbat polotnosi yaratadiki, endigina qalbiga sevgi otashi kirgan yoshning keksalikkacha bo'lgan hayoti, chin muhabbati badiiy bo'yoqlarda ta'svirlanadi. Ushbu she'rni haqiqiy muhabbatga qo'yilgan mungli "nazmiy haykal", deyish mumkin. She'rning birinch va oxirgi bandlari quyidagicha:

Kuz yoysa ham yo'llarga xazon,
Qor ko'msa ham borliqni butun,
Ko'klam kelib, ursa ham xandon,
Eshigingdan o'tarman bir kun...

Vaqtim yetib chiqsa bu jonim,
Dardlarimga yasalsa yakun.
Qabristonga tobut ichra jim,
Eshigingdan o'tarman bir kun. [Omon Matjon, 1994]

Omon Matjonning sevgi-muhabbat mavzusida yuksak san'atkorlik bilan yozilgan bu kabi she'rlarini yana ko'plab keltirish mumkin.

Omon Matjon ulug' ijodkor. Uning ulug'ligi shundaki, doimo Millat, El-yurt g'ami bilan yashagan. Vatanning buguni, kelajagiga daxldor muammolarni g'oyat kuyunchaklik bilan qalamga olgan. Kindik qoni tomgan diyorning mavjudligi, erk-u ozodligi, taraqqiyoti uning adabiy-estetik qarashlarining tub mohiyatini tashkil etgan. Omon Matjonning "Turg'unlik yillari" she'ri istibdodning jirkanch qiyofasini, istiqlolning ulug' ne'matligini ko'rsatib bera olgan. Shoir yozadi:

Hayronman sen o'zbek degan millatga,
Yeringni to'ldirding maraz, illatga,
Ne javob aylarsan bunday kulfatga,
Qara poydevoring nurashga tushdi. [Omon Matjon, 1994]

Shoir turg'unlik paytida istibdod tufayli o'zligini unutayotgan, "poydevori nurashga tushgan" millatimizning ahvolini dilda qayg'u bilan tasvirlagan. Ta'bir joiz bo'lsa, g'aflatga botgan xalqni uyg'otishda yalavbardor bo'la olgan. Shoirning bu va boshqa she'rlaridagi qalb o'rtanishlari Allohga yetdi. Shukrki, she'rda qalamga olingan ko'plab muammolar barham topdi.

Omon Matjonning turg'unlik davri illatlarini mardonavorlik bilan qalamga olgan, millat, tilimiz taqdiri jasorat bilan yonib yozilgan "Til" nomli she'ri 1989- yilda yozilgan. Bu she'r chinakam ma'noda istibdodga isyondir. She'rda qofiyadan asar ham yo'q. Mazmun-mohiyat, xalq dardi oliy o'ringa olib chiqilgan.

Omon Matjon an'anaviy she'riyatda qanchalik mahorat qozongan bo'lsa, erkin she'rda ham yuksak san'atkorlik namunasini yaratgan.

Dengizlari tuz tilida ko'mila boshlagan xalq,
Daryolari qum tilida to'ziy boshlagan xalq,
Konlari yashirinlik tilida g'oyib ketayotgan xalq,
Shudgorlari to'r tilida,
Bog'lari o'tin tilida tilina boshlagan xalq,
Shaharlari begonalik shevasini ko'rsatayotgan,
Go'daklari qoni pestitsid tilida jim soviyotgan,
Ayollarning sochlari olov tilida dod solayotgan xalq,
Tarixi mog'or tilida,
Urug'-qavmlari janjal tilida,
Oqillari unvon-u hasad tilida,
Farzandlari g'ayri tilida,
Rahbarlari mansab tilida so'zlay boshlagan xalq,
KELAJAK bilan qaysi tilda gaplashasan endi?
Tushunarmikan,
ahvolingni ko'rib,
parvo qilarmikan gaplaringga KELAJAK?
Ulgurarmikansan
juda zarur gaplaringni aytib? [Omon Matjon, 1997]

Ushbu she'rda millat taqdiriga daxldor neki muammo bor, bari qalamga olingan. Til so'zi ham ko'chma ma'noda: tuz tilida, qum tilida, yashirinlik tilida, sho'r tilida, o'tin tilida, pestitsid tilida, olov tilida, mog'or tilida, janjal tilida, jasad tilida, mansab tilida; ham o'z ma'nosida: farzandlari g'ayri tilida shaklida qo'llanilib, xalq va millat kelajagi taqdiridan bong uradi.

Haqiqiy shoir, xalq maqolida keltirilganidek, millatning imoni bo'lmog'i lozim. Yuqoridagi she'r Omon Matjonning badiiy mahorati mahsuli bo'lib, uning chinakam ma'noda xalqimizning imoni darajasiga ko'tarila olganidan dalolatdir.

Shoir mahorati shu darajada yuksakki, she'rni turli xil uslubda va shaklda tom ma'nodagi badiiy asar darajasiga ko'tara olgan. Quyida tahlilga tortmoqchi bo'lgan she'rimiz ohangdorlik jihatdan yuqoridagi asarning tamomila aksi. G'oyaviy niyatda ham o'ziga xoslik kasb etadi. Dunyo mohiyati, odamzod umri mazmuni, adolat mezoni, g'urur va oriyat masalalari g'oyat nuqtadonlik bilan ifodalangan. Shoir yozadi:

Bu bog'lardan bizlar o'tdik,
Bizim izdan kimlar o'tar?!
Bu yo'llarga bizlar yetdik,
Vafo falak, kimlar yetar?!

Ey, odamzod, qalbingdagi
Chamanlarning holing so'ra!
Og'iz ochding maqsad uchun
So'zlaringning bolin so'ra!

Adil toqqa suyanganlar,
Qo'llardagi toshlar nechun?!
Egilmasa Haqqa bo'yning
G'urur nechun, boshlar nechun?! [Omon Matjon, 2011]

Omon Matjon donishmand, faylasuf shoir. Odamzodni qalbi chamanzor bo'lishini istaydi, insonning o'zi esa chamanlarning holini so'rashi lozimligini, maqsad uchun ochilgan og'izlarning so'zlari bol bo'lishi kerakligini istaydi. Shoir she'rga "adolat tog'i" tushunchasini olib kiradi va bu toqqa suyanganlar uchun hech qanday tosh zarur emasligini uqtiradi. Boshlar hamisha Haqqa egilishi kerakligini ta'kidlar ekan, egilmasa, bunday g'ururning, boshning nojoizligini shoir donishmandlik bilan ifodalaydi.

Omon Matjon barcha muammolarga bitta malham bor ekanligini qalamga oladi. Bu azaliy va abadiy malham – mehr, deya ta'kidlaydi:

Nazar etgil, yosh-u keksa
Bir malhamga zordir bu kun.
G'azabni qo'y, faqat mehr,
Faqat mehr kordir bu kun!

Darhaqiqat, insoniyatning peshasi, kori faqat mehr bo'lganda edi, bugun yer yuzini qiynayotgan muammolar deyarli qolmasdi.

Omon Matjon she'rlarida eng ko'p murojaat qilingan obrazlardan biri Najmiddin Kubrodir. Bu buyuk shayx Omon Matjonning piri murshidi, desak xato bo'lmaydi. Ko'pchilik she'rlarida Kubro shaxsi tilga olinadi. Fikrimizcha, Omon Matjon Najmiddin Kubro dahosidan ruhiy quvvat olgan. Allohning Kubro kabi sevgan bandasidan ma'naviy rag'bat ola bilgan. "Shayx Najmiddin Kubro monologi" she'rida shunday misralar bor:

Falak orzusida edim, yer ko'rdim,
Arshning qabatinda nurli sir ko'rdim,
Ruhoniy olamni obod ko'rdim-u
Voh, ne-ne dillarni tap-taqir ko'rdim.
Yov ne, netay majhul bir balosini:
Ruhsiz kimsalarning iddaosini. [Omon Matjon, 1997]

Ushbu she'rda Najmiddin Kubro shaxsiyati va tariqati sharhi orqali tariximizning achchiq sabog'i betakror badiiy topilmalarga boy tarzda qalamga olinadi. Yuqoridagi badda tasvirlanganidek, ne-ne dillarning tap-taqirligi, ruhsiz kimsalarning iddaosi shoirni qayg'uga botirgani, arshning qabatindagi sir, ruhoniy olamning obodligi dilga umid bag'ishlashi o'ziga xoslik bilan ifodalangan.

Shoir "Kubro e'tirofi" deb nomlangan yana bir she'rda "Tanda jon komillig' uchun imkondir", deya insonga umr nima uchun berilganining Omon Matjonga xos javobini keltiradi.

Xullas, adabiyotimizning ulug' darg'alaridan biri Omon Matjon badiiy mahorati yuksak shoirdir. U g'oyada, fikrda, obraz yaratishda, ifodada, tasvirda beqiyos darajada o'ziga xoslikka erishdi. Omon Matjon yangi va zamonaviy adabiyotda fenomen maqomidagi shoirdir. Bu ta'rif tadqiqotlar natijasida o'z tasdig'ini topib boraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Omon Matjon. El birla bo'l. Toshkent: "Sharq", 2019. 63-bet

2. Omon Matjon. Iymon yog'dusi. Saylanma. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. 3-bet
3. Omon Matjon. Erkin havolarda. Saylanma. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1997.
4. Omon Matjon. Diydor aziz. Toshkent: "Noshir", 2011.
5. Jumaboyeva J. El bilsa bo'ldi. Toshkent: "Istiqol", 2018.

UO'K 801.3

TERMIN VA TERMINOLOGIYA HAQIDA NAZARIY QARASHLAR**Z.T.Hakimova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda tilshunoslikning rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lmish terminologiya bo'yicha ilmiy qarashlar tahlil qilingan. Bundan tashqari terminologiyaning asosiy qismi bo'lgan termin tushunchasiga ham olimlar tomonidan berilgan ta'riflar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, konsept, maxsus leksika

Аннотация. В этой статье анализируются научные взгляды на терминологию, которая в настоящее время является одной из развивающихся областей лингвистики. Кроме того, были указаны определения, данные учеными понятию термина, которое является фундаментальной частью терминологии.

Ключевые слова: термин, терминология, понятие, специальная лексика

Abstract. In this article some theoretical views about terminology, which is one of the developing fields of linguistics, are analyzed. Moreover, some definitions for term, which is one of the main components of terminology, are given by scientists.

Key words: term, terminology, concept, special vocabulary

Terminologiya – leksikologiyaning sohalaridan biri hisoblanadi va u ma'lum bir sohaga oid maxsus atamalar yoki lug'atlarni o'rganish, tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Terminologiya o'z navbatida bir qancha sohalariga bo'linadi: tibiyot terminologiyasi, aviatsiya terminologiyasi, qishloq xo'jaligi terminologiyasi, sport terminologiyasi va shu kabilar. Terminologiya yangi ilmiy yo'nalish sifatida XIX asrda kirib tilshunoslikka kirib keldi va ko'plab soha vakillarining tadqiqot obyektiga aylandi. Shuni ta'kidlash kerakki har bir soha terming o'z sohasi nuqtayi nazaridan kelib chiqib ta'rif beradi. Demak tilshunoslar ham termin va terminologiya atamalarini lingvistik jihatdan yondashib ta'riflaydilar.

Fan va texnikaning taraqqiyoti, axborot kommunikatsiyasining rivojlanishi va globalashuv jarayonlari dunyo tillarining o'zaro integratsiyalashuviga, bu esa o'z navbatida ushbu tillarda yangicha tushunchalar paydo bo'lishiga olib keldi. Aynan mana shu asos tilshunoslikda terminologiyaning rivojlanishiga turtki bo'ldi. Terminologiya va terminga dunyo olimlari turlicha ta'rif beradilar. Bundan ko'rinadiki, haligacha termin atamasiga yagona ta'rif mavjud emas. Shu jumlaning o'zi ham garchi terminologiya bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, ushbu soha yanada ko'proq tadqiqotga muhtoj ekanligini ko'rsatmoqda.

Terminologiya – ma'lum bilim yoki ishlab chiqarish sohasidagi termin to'plami, shuningdek, terminning shakllanishi, tarkibi va faoliyati haqidagi ta'limot. Terminologiya umumiy nazariyasining predmeti: maxsus so'zlarni yaratish va ulardan foydalanish, ular yordamida insoniyat tomonidan to'plangan bilimlar to'planib, kelajakka qoldiriladi; mavjud terminologik tizimlarni takomillashtirish; yangi termin va ularning tizimlarini yaratishning maqul usullarini izlash; bilimlarning turli sohalarini terminologiyasiga xos bo'lgan universal xususiyatlarni izlashni ko'zda tutadi [1].

Termin grekcha "terminus" so'zidan olingan bo'lib, "chek", "chegara" degan ma'noni bildiradi. U fan-texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va madaniyat sohasiga xos so'z hisoblanadi. Terminologiya – terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmui degan ma'nolarni anglatadi [2].

"Terminus" – o'rta asrlardagi lotin tilida "aniqlash, belgilash", degan ma'noni anglatadi. Katta Oksford lug'ati mualliflarning fikriga ko'ra, aynan ushbu ma'no ta'siri osida ingliz tilida "term", "termin" so'zi shakllangan [3].

Ayni paytda turli tizimli tillarda muayyan terminologik sistemalarning shakllanishi, rivoji, va taraqqiy etishi hamda o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish maqsadida mutaxassislar tomonidan keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Shunga qaramasdan, terminologiyaning munozarali muammolar hanuzgacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan va ayni paytda o'z mukammal yechimini kutmoqda. Shu ma'noda termin tushunchasi va atrofida sodir bo'layotgan turli xil yangiliklar, ishlab

chiqilgan ilmiy-nazariy qarashlar hamda tadqiqot natijalari nafaqat tilshunoslarni, balki boshqa soha mutaxassislarini ham birdek o'ziga jalb qilmoqda va dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda [4].

“Termin” konseptini yaratish jarayoni uzoq va xilma xil nazariyalarga asoslanadi. Bir tomondan buning sababi ushbu tushuncha juda murakkab bo'lsa, boshqa tomondan “konsepsiya”ning o'zi ham ta'riflash va anglash eng qiyin bo'lgan tushunchadir.

Ilmiy adabiyotlarda termin xususida turlicha mulohazalar berilgan. Ushbu ta'riflarning deyarli barchasida termin mxsus ilmiy-texnikaviy tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi tarzida tavsiflanadi [5].

O'zbek tilshunosi H.Dadaboyev o'zining “O'zbek terminologiyasi” nomli o'quv qo'llanmasida terminga olimlar tomonidan berilgan ta'riflarni izohab o'tadi:

O.Vinokurning fikricha, termin – har doim aniq va ravshan. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiriladi. Zero, termin o'z-o'zidan, stixiyali tarzda paydo bo'lmaydi, balki zarurligi, jamiyatda unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi [6].

Yangi tushunchalar paydo bo'lar ekan, tildagi mavjud lug'at boyligi ushbu yangi konseptni ifodalash uchun o'z-o'zidan qiziqadi. Bundan kelib chiqadiki, terminlar xalq ehtiyoji sabab vujudga keladi.

A.Gerd ham termin haqida o'z mulohazasini bildirar ekan, termini lm-fan taraqqiyotining muayyan bosqichida mavjud tushunchalarning asosiy xususiyatlarini aniq va to'raligicha aks ettiruvchi maxsus terminologik ma'noga ega tabiiy va sun'iy til birligi, ya'ni so'z yoki so'z birikmasidir [7]. O.Axmanovanning ta'kidlashicha, terminologiya qaysidir fan o'z taraqqiyotining oliy darajasiga erishgandagina yuzaga chiqadi, ya'ni termin muayyan tushuncha aniq ilmiy ifoda kasb etgandan so'ng tan olinadi. Terminni notermin dan farqlashning muhim vositasi uni ilmiy asosda ta'riflashmng mumkin emasligidadir [8].

V.G.Gak terminning ta'rifi berish qatori, uning mohiyatini ochadi va terminning biror bir til so'z boyligidagi o'rnini belgilaydi. U ilmiy ishlarda terminga lug'aviy birliklarning alohida turi tarzida qaralishiga e'tiroz bildiradi hamda termin-funksiya, leksik birliklar qo'llanishining bir ko'rinishi, degan g'oyani ilgari suradi [9].

Fanda terminga nisbatan ikki xil qarash mavjud. Ba'zi olimlar terminlarni lug'aviy birlikning alohida turi desa, ba'zi olimlar terminni leksik birlikning bir qo'llanishi xolos degan fikrni bildirishadi. V.G.Gak ham terminga lug'aviy birlikning jargonlar singari alohida qatlami sifatida qaralishiga qarshi chiqadi va uning leksikadagi o'rnini ko'rsatishga harakat qiladi.

Terminologiya turli-tuman maktab, ilmiy yo'nalish va aniq fikrlarga xos kategorial apparatni ifodalovchi, terminlar sistemasiga birlashgan maxsus tushunchalar yig'indisi, majmui tarzida qaraladi [11].

XVIII asrda bir vaqtning o'zida ilmiy sohalarining kengayishi, texnologiya va kommunikatsiyalarning o'sishi davrida terminologiya ushbu ko'plab taraqqiyot jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan ba'zi qiyinchiliklarni yengish uchun zarur vosita sifatida qaraldi. Lekin XX asrdagina terminologiya ilmiy yo'nalishga ega bo'lib, ayni paytda ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat sifatida tan olindi.

Terminologiya ilk bor 1930-yillarda fan sifatida shakllana boshlagan va keyinchalik turli ilmiy yondashuvlarga asoslangan. Terminologiyani tizimlashtirish va uning ilmiy maqomi bugungi kunga tegishli bo'lsa-da, bu sohadagi faoliyat ancha ilgari boshlangan.

Davrlar silsilasida termin so'zining turli tizimli tillarda paydo bo'lishi, kelib chiqishi tarixini taxminiy tarzda qayd eta olsak-da, o'rta asrlarda paydo bo'lgan lotincha *terminus* (lotincha – *chegara*, *chegaralamoq* ma'nosini anglatgan) so'zi va qadimgi yunoncha *logos* (“*tushuncha*”, “*ta'limot*” ma'nosini bildirgan) so'zlarining o'zaro birikishidan hosil bo'lgan *terminologiya* so'zining paydo bo'lishini termin so'ziga nisbatan aniqroq qayd etishimiz mumkin [13]. Termin tushunchasi dastavval chegaralar ilohiyligi, keyinroq esa chegara toshi, so'nggi yoki tugallangan joy, manzil kabi bir necha ma'nolarda qo'llanilgan. O'rta asrlarga kelib esa terminus so'zi (biror narsani) aniqlash, belgilash degan ma'noda qo'llanilgan [13].

Ushbu leksemaning etimologiyasi terminologiyaning insonning o'zini, atrofdagi dunyo va boshqa haqiqiy tasavvur qiladigan denotatlarni anglashidagi yakuniy bosqich ekanligini ko'rsatadi. Terminologiyani ikkinchi tartibdagi til deb atash orqali Y.V. Slojenikina ta'kidlaydiki “bu shunchaki terminlar ro'yxati emas, bu muayyan ilmiy dunyoqarashni aks ettiruvchi tushunchalarni ifodalaydigan semiologik tizim, Insoniyat tarixida terminologiyaning vujudga kelishi faqatgina imiy dunyoqarash yetarlicha taraqqiyot darajasiga erishgandagina yuz beradi [14].

Terminologiya umumiy adabiy til ichida joylashgan, lekin V.P. Danilenko ta'kidlaganidek, “mustaqil sektor sifatida”. Tadqiqotchilar umumiy adabiy til va

Maxsus lug'at o'rtasidagi asosiy farqni ikkalasini ham tizimli tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlarida ko'rishadi. Ilm-fan tilining maxsus lug'ati yuqori darajada ilmiyligi bilan ajralib turadi [15].

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslani ayta olamizki, terminologiya sohasida garchi bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, globallashuv jarayoni tufayli tilning rivojlanib borishi ushbu sohadani yanada chuqurroq tadqiq qilishga undamoqda. Ushbu soha nafaqat tilshunoslar, balki boshqa ko'plab sohalarning ham tadqiqot obyektiga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Саримсоков Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштирма тадқиқи Фил. фан. ф. д-ри. (PhD) ... дисс. Тошкент 2020.
2. Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. Томск, Омск, Изд-во гос. ун-та 1987.–198 с.
3. A'zamov S.M. Inglizcha- o'zbekcha to'qimachilik va yengil sanoat terminlarining struktur-semantik tahlili. Filol.fan. d-ri...diss.- Andijon.,- 2021. –B 14-15.
4. Dadaboyev, Hamidulla. O'zbek Terminologiyasi: o'quv qo'llanma. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. - 6- b.
5. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Труды МИФЛИ. Т.%. Сборник статей по языкознанию. - М., 1961.-С.3-10.
6. Герд А.С. Значение термина и научное знание//Научно-техническая информация. Серия 2. -М.,1991. №10. - С.1-4.
7. Ахманова О.С., Тер-Мкртчян С.А. Научное определение как лингвистическая и семиотическая проблема. Проблематика определений терминов в словарях разных типов.-М.: Наука, 1976.- С.57-63.
8. Гак В.Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии (семантические проблемы языка науки). Материалы научного симпозиума. - М.: МГУ.1972. - С.68 -71.
9. Даниленко В.П. Об основных лингвистических требованиях к стандартизируемым терминам//Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. - М.: МГУ, 1971.
10. Лотте Д.С. Краткие формы научно-технических терминов. -М.: Наука, 1971.
11. Кожин А.Н. О характере отношений в терминологических устойчивых выражениях // Уч.зап.МОПИ. Вопросы русской фразеологии. т.160. – М., 1966. – С.89.

UO'K 808.3

CHET EL ADABIYOTDAGI QO'SHMA SO'ZLARNING KOGNITIV XUSUSIYATLARI

I.I.Hotamova, oqituvchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotasiya. Maqolada chet tili adabiyotidagi murakkab so'zlarining kognitiv asoslarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan bo'lib, u qo'shma va murakkab so'zlarni va ularning majoziy ma'nolarini shakllantirishning kognitiv mexanizmlari va modellarini, shuningdek, izohlovchi xususiyatlarni aniqlashini o'z ichiga oladi. Chet tili adabiyotida murakkab so'zlar qo'shma so'zlar va ularning ko'chma ma'nolari asosida yaratilganligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: qo'shma so'zlar, chet el adabiyoti, kognitiv xususiyatlar, mexanizmlar va xususiyatlarni izohlovchi modellar.

Аннотация. Статья посвящена обзору когнитивных основ сложных слов в иноязычной литературе, в ней выявляются когнитивные механизмы и модели сложных и сложных слов и их переносных значений, а также их объяснительные особенности. В иноязычной литературе выявлено, что сложные слова создаются на основе сложных слов и их переносных значений.

Ключевые слова: сложные слова, зарубежная литература, когнитивные признаки, механизмы и модели, объясняющие признаки.

Abstract. The article is devoted to the review of the cognitive bases of complex words in foreign language literature, it identifies the cognitive mechanisms and models of compound and complex words and their figurative meanings, as well as their explanatory features. In foreign language literature, it is revealed that complex words are created on the basis of compound words and their figurative meanings.

Key words: compound words, foreign literature, cognitive features, mechanisms and models explaining features.

Kirish. Shaxs lisoniy qobiliyatining dinamik xususiyati namoyon bo'ladigan lingvistik tuzilma bo'lgan qo'shma so'zni o'rganish muammosi tadqiqotchilarni o'ziga tortgan va jalb qilishda davom etmoqda. Qo'shma so'zlar ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lib, bu bir tomondan, tarkibiy qismlardan iborat bo'lsa, ikkinchi tomondan, yaxlit ma'noga ega ekanligida namoyon bo'ladi. Qo'shma so'zning semantikasi transformatsion tahlil, yuza va chuqur tuzilmalar nuqtai nazaridan tahlili, komponentli tahlil yordamida o'rganildi. Hozirgi vaqtda qo'shma so'zning integral ma'nosini aniqlash masalasi ham lingvistik, ham konseptual darajalarni hisobga olgan holda hal qilinmoqda. Birinchidan, tadqiqotchilar semantik shaffof so'zlarning idrok etish xususiyatlarini, ya'ni ma'nolari

ularning tarkibiy qismlarining ma'nolaridan kelib chiqqan so'zlarni yangi semantik xususiyatlarini qo'shma so'zlar orqali idrok etishni hisobga olib, qo'shma so'z tarkibiy qismlari ortida turgan tushunchalarga murojaat qilish va ular orasidagi munosabatlarni aniqlash orqali ularning tushunchasini belgilovchi konseptual tuzilmani tiklash zarurligi haqida bayonot berilgan. Olimlarning fikricha, bu so'zlarni aniq ajratib bo'lmaydi, bu taniqli so'zlardan yangi so'zlarga qadar o'zgarib turadigan o'ziga xos davomiylikdir.

Qo'shma so'zlarni o'rganishdagi yana bir muammo - ularning kognitiv xususiyatlarini ko'rib chiqishdir, chunki qo'shma so'zlar tilning boshqa birliklari kabi bir nechta o'zaro bog'liq ma'nolarga ega bo'lishga qodirdir. O.D.Meshkov ta'kidlaganidek, qo'shma so'zning ko'p ma'noliligi kompozitsiya jarayonlari bilan bog'liq emas, balki oddiy leksik birlik vazifasini bajaradigan tayyor qo'shma so'z ma'nosining rivojlanishidir. Bir qo'shma so'zning ma'nolari o'zaro bog'liq bo'lmagan qo'shma polisemiya bilan aralashtirib yubormaslik kerak, chunki qo'shma so'z tarkibida so'z tarkibiy qismlaridan biri turli ma'noda qo'llanadi. Olimning fikricha, qo'shma so'zlarning ko'p ma'noliligi masalasiga to'xtalar ekan, tavsiflangan qo'shma so'zlarni bir-biridan farqlash zarur bo'lgan, ular tarkibiga ko'p funksiyali ob'ektlarning belgisi bo'lgan so'zlar bilan bir qatorda keng ma'noli so'zlar kiradi. Birinchi turdagi so'zlarga olim misol sifatida ko'p ma'nolariga ega bo'lgan qo'l granata so'zini keltiradi, ular tomonidan belgilangan ob'ektning turli maqsadlardagi merosxo'rliги natijasidir. Yuqoridagi fikrga qo'shilib, aqliy va lingvistik tuzilmalarning o'zaro ta'sirini ko'rib chiqadigan kognitiv yondashuv nuqtai nazaridan qo'shma so'zning polisemiyasi muammosiga murojaat qilmoqchiman.

Tadqiqot usullari va tamoyillari. Taklif etilayotgan tadqiqot usullari chet el adabiyotlari tarkibidagi qo'shma so'zlardagi muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Qo'shma so'zlar va ularning ko'chma ma'nolarini yaratishning kognitiv mexanizmlari va modellarini tavsiflash; izohlovchi xususiyatlarni aniqlash, ular asosida qo'shma so'zlar yasaladi va ularning ko'chma ma'nolari rivojlanadi. Tadqiqot materiali majoziy ma'nolarni rivojlantiruvchi murakkab zoonimlar va fitonimlar bo'lib, ular qisqa onlayn lug'atlardan doimiy tanlab olish yo'li bilan tanlangan. Tadqiqot jarayonida ta'rifiy-kontseptual tahlil usullari, etimologik tahlil, kognitiv modellashirish usullari qo'llaniladi.

Tadqiqotni o'tkazar ekanmiz, biz qo'shma so'zning yaratilishini ham, uning noaniqligini rivojlanishini ham belgilaydigan kognitiv jarayon kontseptual hosila ekanligidan kelib chiqamiz. U asl tushunchaning ma'lum xususiyatlariga asoslangan yoki asl tushunchalarni birlashtirish yo'li bilan bilimlarning ikkilamchi strukturasi yaratishni ta'minlaydi, buning natijasida asl tushunchalarning bir-biri bilan ma'lum kontseptual xususiyatlarga ko'ra muvofiqlashtirilishi mumkin. Qanday bo'lmasin, kontseptual kelib chiqishi bilan asl bilimni talqin qilish ma'lum xususiyatlar asosida ma'lum kognitiv modellar va mexanizmlar yordamida amalga oshiriladi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, chet el adabiyotidagi qo'shma so'zlarning tahlil qilish natijasida murakkab so'zlarning shakllanishini, shuningdek, ularning majoziy ma'nolarini belgilovchi kognitiv modellar va izohli xususiyatlar aniqlangan, hamda bu bilan xususiyatlar qaysi qo'shma so'z asosida yaratilganligi ko'rsatiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning natijalaridan ingliz tili leksikologiyasi, kognitiv lingvistika va ingliz tilini o'qitish kurslarida foydalanish imkoniyati bilan bog'liq.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, chet el adabiyotida qo'shma so'zlarning ko'chma ma'nolarni ishlab chiqish orqali shaxs haqidagi bilimlarni etkazishga qodir. Ko'chma ma'nodagi murakkab modeli bo'yicha kognitiv mexanizm yordamida amalga oshiriladi. Murakkab fitonimlarning majoziy ma'nolari kognitiv mexanizmi yordamida yaratilgan. Qizig'i shundaki, qo'shma so'zning ko'chma ma'nosining rivojlanishi qo'shma so'z yasallishini belgilovchi belgi asosida amalga oshiriladi. Biroq, ko'pincha, agar murakkab fitonim jismoniy xususiyat haqida tasavvur beradigan belgi asosida yaratilgan bo'lsa, u holda majoziy ma'noni shakllantirishda xususiyatlar jismoniy / fiziologikdan psixologik va ijtimoiy sohalarga o'tadi. Artefaktlarni, shaxsni, mavhum tushunchalarni bildiruvchi qo'shma so'zlarning polisemiyasini rivojlantirishning kognitiv asoslarini tahlil qilish istiqbolli ko'rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vezhbitskaya A. Kalit so'zlar orqali madaniyatlarni tushunish / transl. ingliz tilidan. A. D. Shmeleva. M.: Slavyan madaniyati tillari, 2001. 288 b.
2. Danilenko V.P. Rus terminologiyasi. Lingvistik tavsiflash tajribasi. M.: Nauka, 1977. 246 b.
3. Kulikova I. S., Salmina D. V. Metallingvistikaga kirish (lingvistik terminologiyaning tizimli, leksikografik va kommunikativ-pragmatik jihatlari). Sankt-Peterburg: Saga, 2002. 352 b.
4. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.

5. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.

6. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in Russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.

7. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //Academica: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1743-1747.

UO'K 801.6.82

DRAMATIK ASARLAR QURILISHIDA TIL BIRLIKLARINING LISONIY XUSUSIYATLARI

M.Ikramova, tayanch doktorant, Namangan Davlat Universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada dramatik asarlar jumladan, Maqsud Shayxzodaning “Mirzo Ulug‘bek” va “Jaloliddin Manguberdi” tragediyalarining kompozitsiyasi shakllanishiga xos bo‘lgan til birliklarining lisoniy xususiyatlari tahlili berilgan. Dramatik asarlar qurilishida ustuvor lisoniy xususiyat fojeaviylikdir. Tahlil jarayonida dramalardagi ana shu yetakchi xususiyat qahramon nutqidagi monologlarda, dialoglarda, shuningdek muallif nutqida ifodalanishi o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: nutqiy faoliyat, muallif nutqi, qahramon nutqi, monologik nutq, dialogik nutq, kommunikatsiya, emotsional xususiyat, sukut.

Аннотация. В статье проводится анализ языковых особенностей языковых единиц, характерных для композиции драматических произведений, в том числе трагедий «Мирзо Улугбек» и «Джалалуддин Мангуберди» Махсуда Шейхзаде. Основным языковым признаком в построении драматических произведений является трагедия. В ходе анализа было изучено, как эта ведущая черта в драмах выражается в монологах, диалогах, авторской речи.

Ключевые слова: речевая деятельность, авторская речь, речь героя, монологическая речь, диалогическая речь, общение, эмоциональный характер, молчание.

Abstract. The article provides an analysis of the linguistic features of language units characteristic of the composition of dramatic works, including the tragedies "Mirzo Ulugbek" and "Jalaluddin Manguberdi" by Maqsud Sheikhzadeh. The main linguistic feature in the construction of dramatic works is tragedy. During the analysis, it was studied how this leading feature in dramas is expressed in monologues, dialogues, and author's speech.

Key words: speech activity, author's speech, hero's speech, monologic speech, dialogic speech, communication, emotional character, silence.

XX asr oxirlarida o‘zbek tilshunosligida matnning nazariy va lisoniy tahlili masalalari tadqiq etila boshlandi. Bu kabi tadqiqotlar esa matnning, ayniqsa badiiy matnning til sistemasidagi mavqeyini yanada oshiradi va yozuvchi zimmasiga yanada mas’uliyat yuklaydi. Ijodkor kulliyotidagi har qanday badiiy asar turli til birliklari vositasida yaratiluvchi matndir. Matn til sintaktik sathining oliy darajadagi birligi bo‘lib, gaplar ketma-ketligining bog‘lanishlilik asosida og‘zaki va yozma shaklda yuzaga keladigan struktural, semantik va kommunikativ jihatdan yaxlit bir butunlikdir [1:10]. Ijodkor yaratmoqchi bo‘lgan voqelik badiiy matnda o‘z shakliga ega bo‘ladi.

Badiiy asar asosini, qahramon yetkazib bermoqchi bo‘lgan fikrni ijodkor tomonidan mohirona qo‘llangan til birliklari shakllantiradi. Xususan, dramatik turga mansub asarlar sahna asari hisoblanadi, yozuvchi matnni yaratish jarayonida teatr san’ati uchun xos bo‘lgan til birliklaridan foydalanishga harakat qiladi. Yozuvchidan bu turdagi matn yaratish uchun ham teatr san’ati, ham adabiyot, ham til ko‘nikmalarini bilish talab etiladi va bu ko‘nikmalarni mohirlik bilan asar matniga singdira olishi zarurdir. Ishimizda badiiy matnning lisoniy tahlili metodologik tamoyillari masalalari yoritilgan tilshunos M.Yo‘ldoshev[1], D.Xudoyberganova[2], adabiyotshunos Y.Solijonovlarning[3] tadqiqot materiallari bizning ilmiy faoliyatimiz uchun muhim manbalardan biri bo‘ldi.

Dramatik turga mansub asarlar matn qurilishida **qahramon nutqi, muallif nutqi, monologik nutq, dialogik nutq** kabi nutqiy jarayonlar asar kompozitsiyasini tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. Bular dramatik asar matnining asosini tashkil etadi va bir paradigma ostida birlashadi, voqealar peripetikasida bir birini taqozo etadi. Bu kabi nutq jarayonlar badiiy matnda o‘z ifodasini topadi. Nutqiy jarayonlar bo‘lmas ekan til mavhumligicha qolaveradi, ifoda shakliga ega bo‘lmaydi. Nutq til birliklarning ma’lum maqsad asosidagi voqelanish jarayonidir. Dramaturgiya sahna harakat asoslariga qurilganligi bois, harakatlar qahramonlar nutqida ifoda shakliga aylanadi, voqelanadi. Qahramonlar nutqi dramatik matnda dialogik nutq va monologik nutq ko‘rinishlarida ifoda shakliga ega bo‘ladi. Dramatik matndagi nutqning bu kabi ko‘rinishlari qandaydir kommunikativ aloqani ta’minlash bilan birga asar davomiyligi uchun ham muhim nutqiy jarayon hisoblanadi.

Dramatik asarlar pardalarining kirish qismida **muallif nutq**ining keltirilishi adabiy qoidadir. **Muallif nutqi** – turli til birliklari vositasida asardagi bevosita yozuvchi tilidan berilgan izohlardir. Muallif nutqida ma'lum bir voqea-hodisa haqida axborot berish funksiyasi anglashiladi. Adabiyotlarda bu tushuncha o'rnida *kiritma gap*, *remarka* terminlari ham qo'llaniladi. Muallif nutqi, kiritma, remarkalar ko'proq dramatik matnda ishlatiladi va asarning yanada tushunarli bo'lishini ta'minlab beradi. Sahna harakatlari ifodalashi mushkul bo'lgan nutqiy jarayonlarni yozuvchi kiritma gaplarda, remarkalarda aks ettiradi. Xususan, dramaturgiya ustasi Maqsud Shayxzoda "Mirzo Ulug'bek" tragediyasida til uslubini (muallif nutqi) asar matniga shunday joylashtirganki, ular asardagi makon va zamon semasini ochib berishga xizmat qilgan. Masalan:

Samarqand atrofida Ko'hak tog'ining etagida uch oshyonalik rasadxonaning old tomoni va eshigi ko'rinadi. Pastroqda go'zal chorbog' ko'rinadi. Ikkinchi tomonda Ulug'bekning chiniy koshonasi ko'zga tashlanadi. Avvalkuz fasli. Qosh qorayib qolgan payt. Onda-sonda osmonda yulduzlar charaqlaydi[4:7].

Jumlalar asar matnida birinchi pardaning birinchi ko'rinishida berilgan bo'lib, yozuvchi asar boshidayoq Ulug'bek shaxsiyati bilan bog'liq axborotni ifodab bermoqda. **Samarqand, chiniy koshona** leksemalarini keltirish orqali Ulug'bekning *Samarqandlik saroy ahliga mansub oliynasab hukmdor* shaxs ekanligi haqidagi sema anglashilyapdi. **Rasadxona, osmon, yulduz** paradigmasidagi leksemalarda esa Mirzo Ulug'bekning koinot ilmi bilan bog'liq olim ekanligiga ishora qilinmoqda. *Ko'rinadi, tashlanadi, charaqlaydi* kabi fe'l shakllarining hozirgi zamon formasida keltirilishi badiiy voqelik ekspressivligini kuchaytirgan. Dramatik matnda muallif nutqining aksariyat ko'rinishida makon va zamon haqida axborot berish funksiyasi ustuvorlik qiladi.

Nutqning ko'p ishlatiladigan ko'rinishi dialogdir. Dialog kommunikatsiyaning ikki hamkori tomonidan yaratiladigan matn bo'lib, bunda ulardan biri, ya'ni adresant boshlagan mavzu asosida olib boriladigan, adresat esa ushbu dasturda faol ishtirok etadigan muloqot turi sanaladi[5:91]. Tilshunos S.P.Potseluev dialogning asosiy lingvistik belgisi sifatida formal-lingvistik til vositalarining mavjudligi, dialektik: muloqotning mazmunli kechishini ta'minlash, obyektli: muhokama uchun mavzu obyektining mavjudligi, subyektli: muayyan makon va zamonda haqiqiy muloqot subyektlarining navbatma-navbat ishtiroki[6:195] kabi til xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi. Dialogning bu lisoniy funksiyalari dramatik turdagi dialogik nutqiy vaziyat uchun ham xosdir. Dramatik asarlarda ham yozuvchi aynan dialoglardan qahramonlar o'rtasidagi kommunikatsiya jarayonini ifodalash maqsadida shuningdek, qahramonlar xarakterlari va voqealar rivojini ifodalashning asosiy vositasi va badiiy ifoda usuli hisoblanadi. Dialogik nutq qahramon nutqi replikalaridan tashkil topadi. Dialogik nutqda badiiylikni va harakatlar semasini ochib beruvchi *leksema* va *iboralardan*, shuningdek, *turli so'roq olmoshlari, murojaat shakllari, yuklamalar, sukut* kabi vositalardan keng foydalaniladi. Bu vositalar orqali qahramonlarning voqealar jarayoniga o'zlarining shaxsiy munosabat bildirishi kuzatiladi.

"Mirzo Ulug'bek" tragediyasida ham dialogik nutqning badiiyat ifodasi ekanligini yana bir misolda ko'rishimiz mumkin:

Piri Zindoni

Zo'ra vonning zillatiga hech toqatim yo'q.

Baloxo'rlar nazarimda ayni qalloblar,

Tekin yegan hazratlar-chi, xuddi hasharot.

Ulug'bek

So'zlaringda tafakkurdan zug'um ortiqroq,

Sultonlar ham xudovandning navkarlari-ku!

Yo'q, bularni haromtomoq deyish nohaqlik!

Saltanatki, sultoni yo'q – boshsiz bir tanga.

Piri Zindoni

Tushunmayman, tushunmayman, shavkatli Mirzo,

Vaholanki, toj - boshdagi fikrga qafas.

Ulug'bek

Siz ellik yil g'aflat ichra qolgansiz, usta.

Piri Zindoni

(qahqaha solib kuladi)

Istasangiz tiz cho'kayin oyog'ingizga,

Sizga, buyuk qalbli inson, ulug' munajjim!

Ammo, sulton Ulug'bekka, sohibi tojga

Bosh egmayman, egolmayman, yo'q egolmayman[4:135].

Dramatik nutqda nutqiy vaziyatlarning keskinligi sezilib turadi va bu nutqiy vaziyatlar qahramonlarning nutqi, ularning asardagi faolligi, voqealar rivoji, keskin burilishlarga mos keladi. Dramatik matnlarda uchraydigan nutqiy vaziyat ko'rinishlaridan yana biri **monologik nutq**dir. Yozuvchi monologik nutq orqali qahramonlar ichki dunyosini, psixologiyasini yoritib beradi. "Mirzo Ulug'bek" fojeasida ham Ulug'bek nutqida ko'plab monogik nutq namunalarini ko'rishimiz mumkin:

Ulug'bek

*Shu – qirq yillik andishaga alamli yakun.
Ketib qoldi zamonadan diyonat, rostlik,
Mudhish bir jar yoqasida turmish mamlakat.
Zulmatli tun qo' nayotir yurtning ufqiga.
Bobo Temur, omonating saqlayolmadik.
Avlodlaring chiqib qoldi g'oyat noqobil.
Endi nega maydalandi Temur urug'i.
Endi nega razillashdi hokimlar ruhi. [4:173.]*

Ushbu monologik nutq mazmun semasida Ulug'bek alamli hayotining hech kimga aytolmaydigan, o'zigagina ma'lum hasratlari aks ettirilgan. *Alamli yakun, jar yoqasi, zulmatli tun* kabi metaforik birikmalar nafaqat Ulug'bek nutqiga, shuningdek, asar kompozitsiyasiga xos tragik pafosni ochib berishga xizmat qilgan. Ijodkor *maydalandi Temur urug'i, razillashdi hokimlar ruhi* kabi jumalalarda esa "saltanatda ilm-u urfonning yo'q qilinishiga, mamlakatning zavolga yuz tutishi" semalariga ishora qilmoqda.

Dramatik asarlarda ifodalangan monologik nutq qahramon baralla aytolmagan nutqiy vaziyatni shakllantirishga, qahraman ichki dunyosini ro'y-i rost ochib berishga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda monologik nutq orqali muallif nutqi ham mujassamlashadi. Chunki muallif makon va zamondagi voqealar jarayonida badiiylikni ta'minlovchi muhim va yetakchi mavqeda turadi. Shu sababdan dramatik asarlarda nutqiy vaziyatlarni shakllantirish muallifga biroz qiyinchilik tug'diradi.

Xulosa. Dramatik asarlar qurilishida ustuvor lisoniy xususiyat fojeaviylikdir. Bu xususiyat esa asar matnlarida nutqiy vaziyatlarning keskinligi asosida *qahramon nutqi, muallif nutqi, dialogik nutq, monologik nutqlar*da ijod sohibi tomonidan individual uslubda ifodalanadi. Shuningdek, dramatik matn qurilishida ham *qahramon nutqi, muallif nutqi, dialogik nutq, monologik nutq* kabi nutqiy vaziyatlar asar sujeti asosini tashkil etadi. Dramatik matnda yozuvchi tomonidan shu kabi nutqiy vaziyatlar til birliklari orqali voqelantiriladi. Bu esa ijodkordan teatr va so'z san'ati ilmini puxta egallashini talab etadi. Nutqiy vaziyatlar dramatik matnning kommunikativ, ekspressiv kabi funksiyalarini ifodalash bilan birga sahna ortidagi tomoshabin yoxud kitobxonga ham nutqiy ta'sirni kuchaytirishga ham xizmat qiladi. Shayxzoda mahorati har bir nutqiy vaziyatda dramatik matn uchun xos bo'lgan fojeaviylik xususiyatiga ishora qiluvchi til birliklaridan o'rinli foydalana olganligidadir. Maqsud Shayxzoda bu kabi asarlari orqali dramatism maktabini yuksaltira olgan shayxona ijodkordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ёўлдошев М. Бадий матнинг лисоний таҳлили. – Тошкент, 2010.
2. D.Xudoyberganova. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: "Fan", 2013.
3. Солижонов Й. XX асрнинг 80-90 йиллари ўзбек насрида бадий нутқ поэтикаси. Филол. фан. док. ...дисс. – Тошкент, 2018.
4. Шайхзода М. Мирзо Улуғбек. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
5. Давлатова Р. Тилшуносликда диалог ва квазидиалог масалалари. //Ўзбек тили ва адабиёти, 2021. - №3.
6. Поцелуев С.П. Диалог и парадиалог как формы дискурсивного взаимодействия в политической практике коммуникативного общества. Д.Д. – Ростовна-Дону, 2010.

UO'K 811.161.1

HAMID OLIMJON ASARLARI MATNIDA LEKSIK BIRLIKLARNING POETIK IMKONIYATLARI

G.T.Imamova, o'qituvchi, Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada iste'dodli shoir Hamid Olimjon she'riyatidagi leksik birliklar (leksik omonimlar, sinonimlar, antonimlar,) ning qo'llanilishi, uslubiy jihatlar haqida nazariy jihatdan ma'lumotlar berilib, misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: leksik- sintaktik vositalar, omonimiya (shakldosh so'zlar), sinonimiya (ma'nodosh so'zlar), leksik, ma'noviy, kontekstual sinonimiya antonimiya (zid ma'noli so'zlar), antiteza, graduonimiya.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические сведения об употреблении и методологические аспекты использования лексических единиц (лексических омонимов,

синонимов, антонимов) в поэзии талантливого поэта Хамида Олимжана и проанализированы на примерах.

Ключевые слова: лексико-синтаксическое оружие, омонимия (слова с одинаковым значением), синонимия (слова с одинаковым значением), лексическая, духовная, контекстуальная синонимия, антонимия (слова с противоположным значением), антитеза, градуонимия.

Abstract. This article provides theoretical information about the use and methodological aspects of lexical units (lexical homonyms, synonyms, antonyms) in the poetry of the talented poet Hamid Olimjon and analyzed based on examples.

Key words: lexical-syntactic weapon, homonymy (similar words), synonymy (synonymous words), lexical, spiritual, contextual synonymy, antonymy (words with the opposite meaning), antithesis, graduonymy.

So'zga oshuftalik, so'zning ostini ham ustini ham ko'ra olishga intilish, nutqning latifligidan, nutqdagi so'zlarning favqulodda uyg'unligidan zavqlanish, ona tilida ta'sirli nutq aytaluvchiga, xitobat san'ati sohibiga ayrica havas bilan qarash o'zbekning azaliy urflaridandir. Aytilmoqchi bo'lgan fikrga musallam va mutlaqo mos libos kiydira bilish, maqsadga muvofiq lisoniy ifodalarni saylay olish, so'z bilan tinglovchining faqat qulog'ini emas, balki qalbini ham zabt eta bilish Sharqda, xususan, o'zbeklarda tarbiyalanganlik, ma'rifatlilik, ziyolilikning qabariq belgilaridan biri bo'lgan[2]. Darhaqiqat ustoz, tilshunos olim N. Mahmudovning yuqorida keltirilgan purma'no fikrlariga H. Olimjon ijodi to'la mos va oshufta yo'g'rilgandir. Adabiyot quroli so'zdir. So'z san'atkorlari til birliklarining uslubiy imkoniyatlarini ochib berish bilan birga ularning kengayishiga ham o'z hissalarini qo'shadilar. Bu xususda adabiyotshunos olim M. Qo'shjonovning: "Iste'dod darajalari har xil bo'lgan shoirlar asarlarida uchrab tursa-da, ulardan Hamid Olimjon asarlaridagi kabi ta'sirchanlik sezilmaydi. Demak, so'z qo'llash, tasviriy vositalardan foydalanib, o'ziga xos va mos uslub, maktab yaratgan shoirning o'zbek adabiy tili rivojidadagi beqiyos o'rni, tilning soddaligi, uslubning ravonligiga qo'shgan ulkan hissasidir"[1] - degan fikrlarining o'ziyoq Hamid Olimjonning so'z qo'llash mahoratiga berilgan yuksak bahodir.

H. Olimjonning poetik asarlarida tilshunoslik manbalarida til birliklarining shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra tiplaridan - omonim so'zlar (shakldosh so'zlar, omogroflar, omofonlar) muhim leksik-stilistik vositalaridan biri sifatida o'rinni qo'llanilgan. Ular badiiy matnning ta'sirchanligi, obrazlilik va jozibadorligi kabi uslubiy vazifalarni bajargan. Chunki ular tilshunos olimlarimiz e'tirof qilganlaridek, adabiyotimiz asarlariga husn beruvchi leksik-stilistik omillardan biri hisoblanadi. H. Olimjon asarlarida yuqorida tavsiflangan shakldosh so'zlardan **so'z** lug'aviy birligining yaxshi so'zlash, ilhom parisi ma'nolarida qo'llashi bu fikrning eng xarakterli dalilidir. Bunday xususiyatni leksik omonimlardan hisoblangan "o't" lug'aviy birligi misolida ham kuzatamiz. **O't-olov, o't-maysa, o't-tana a'zosi** kabi ma'nolaridan tashqari **o'tmoq** fe'lining o'zagidan badiiy matnning leksik-uslubiy vositasi sifatida foydalangan.

El xonumonin butkul

Sen **o't** yoqib etding **kul**.

O'tardi oy-u kunlar.

Qonga g'arq bo'lib tunlar.[3] (H. Olimjon "Oygul bilan Baxtiyor")

Yuqoridagi misolda "o't" leksemasi orqali bir o'rinda ot turkumidagi o't "olov", va bir o'rinda o't "o'tmoq" fe'li ifodalangan, parchadagi **"kul"** leksemasi ham omonim leksema bo'lib, bir o'rinda kulmoq "xursandchilik holatidagi ovoz" fe'l ma'nosida va kul "yonishdan hosil bo'lgan chiqindi" semalarini ifodalovchi leksemalar orqali jozibadorlikni ifoda

Bu sevgida yo'lboshlar **vafo**,

Ham vafoni yemirmas **jafo**. (H. Olimjon "Zaynab va omon")

Hassos shoir misralarda ohanrabodek jozibadorlikni yaratgan **vafo** va **jafo** **leksik antonimik** juftliklaridan unumli foydalanib badiiylik ko'lamini yanada yorqinroq tasvirlab bergan.

Leksik antonomiya leksemalarning bir-biriga zid ma'no anglatishi asosida guruhlanishidir: oq va qora, qalin va yupqa kabi. Antonimiya hodisasi, asosan, bir so'z turkumi leksemalari doirasida yuz beradi.

Sifatlarda: a) hajrn belgisiga ko'ra: katta va kichik, baland va past; b) harorat belgisiga ko'ra: issiq va sovuq; d) yosh belgisiga ko'ra: yosh va qari; e) xarakter-xususiyat belgisiga ko'ra: saxiy va xasis, botir va qo'rqqoq, aqlli va ahmoq; f) shakl belgisiga ko'ra: to'g'ri va egri; g) maza-ta'm belgisiga ko'ra: achchiq va shirin kabi.

Payt, holat, miqdor ma'noli leksemalar doirasida ham antonimiya hodisasi keng tarqalgan: a) *kecha* va *ertaga*, *avval* va *keyin* (payt belgisiga ko'ra); b) *tez* va *sekin*, *arang* va *bemalol* (holat belgisiga ko'ra); d) *ko'p* va *oz*, *mo'l* va *kam* (miqdor belgisiga ko'ra) va b.lar. Bunday leksemalarning sifat va ravish turkumiga mansubligi keyingipaytlarda birqadar munozarali bo'lib qolmoqda.

Otlarda: a) belgi otlarida: *boylik* va *kambag'allik*, *botirlik* va *qo'rqqoqlik*; b) qarama-qarshi tomon nomlarida: *sharq* va *g'arb*, *janub* va *shimol* d) fasl nomlarida: *yoz* va *qish*, *kuz* va *bahor*, e) sutkaning qarama-qarshi tomonlarini ifodalovchi nomlarda: *kecha* va *kunduz*,

Fe'llarda: a) qarama-qarshi harakat ma'nolarini ifodalovchi fe'llarda: *bormoq* va *kelmoq*, *kirmoq* va *chiqmoq*; b) sifat yoki ravishdan yasalgan fe'llarda: *kengaymoq* va *toraymoq*, *ko'paymoq* va *ozaymoq*, *sekinlashmoq* va *tezlashmoq* kabi.

Ba'zan fe'lning sifatdash shakli sifat turkumidagi leksema bilan antonimik munosabatlarga kirishishi mumkin: *o'qigan* va *bilimsiz*, *o'qimagan* va *bilimli* kabi. Antonimiya hodisasi sifat turkumida keng tarqalgan, ot va fe'llarda biroz kamroq uchraydi, olmosh va sonlarda esa bo'lmaydi (ayrim kontekstual holatlar bundan mustasno).

Shoir H.Olimjon «Oygul bilan Baxtiyor» poemasi qarshilantirish usulidan unumli foydalangan. *Yolg'on-chin*, *kun-tun*, *oq-qora*, *kecha-kunduz*, *botir-qo'rqqoq*, *achchiq-shirin*, *eski-yangi* kabi leksik antonimik vositalardan foydalanib mazmuniy ta'sirchanlikni oshirgan. Ayni chog'da adib ular vositasida tabiat manzaralarini jozibali, obrazli tasvirlagan.

Kimlar **o'ldi**, kim **omon**

Jambil edi bir **bo'ston**,

Qilding uni **go'riston**[5].

Parchada *bo'ston* va *go'riston* (kontekstual antonim otlari), *o'ldi* va *omon* qoldi(antonim fe'llari) leksemalari ham o'zaro nutqiy zidlikni hosil qilmoqda.

Kontekstual antonimiya o'zaro zid ma'no ifoda etmagan leksemalarning ma'lum kontekst ichida so'zlovchi yoki muallif tomonidan antonimik munosabatga kiritilishidir[4].

Tinglar edim **betinim**,

Uzun tunlar yotib **jim**.

Seza olardim kuchin,

Ko'pi **yolg'on** ko'pi **chin**.(H.Olimjon.“Oygul bilan Baxtiyor”)

Ushbu misralarda ifodalangan “*betinim*”, “*jim*” leksemalari faqat matn tarkibidagina o'zaro zidlik munosabatlarini ifodalalab kelmoqda. “*yolg'on-chin*” so'zlari esa sifat turkumi doirasida narsa- hodisalarning belgisini ifodalab misralarning badiiyligi va o'qishlilikini ta'minlamoqda.

Leksik sinonimiya leksemalarning bir xil ma'no anglatishiga ko'ra guruhlanishidir: *yelka*, *kift*, *o'miz* (birinchi guruh); *in*, *uya*, *oshiyon* (ikkinchi guruh); *nur*, *shula*, *yog'du*, *ziyo* (uchinchi guruh) va b.lar. Bunday guruhlar tilshunoslikda *sinonimik qatorlar* deb nomlanadi. Har bir sinonimik qatorda:

Leksemalarning denotativ ma'nosi bir xil, ifoda semalari (ma'no qirralari, uslubiy bo'yoqlari, subyektiv baho, qo'llanish doirasi) har xil bo'ladi. Masalan, *ozod*, *erkin*, *hur*, *sarbast* leksemalari bitta denotatni — «o'z erki, haq-huquqiga egalik»ni ataydi, biroq ularda o'zaro farqlanuvchi ifoda semalari ham bor. Xususan, **erkin** leksemasi bir qadar betaraf ma'noli bo'lsa, **ozod** leksemasida ko'tarinki ruhni ifodalash, **hur** leksemasida badiiy uslubga xoslik sezilib turadi, **sarbast** leksemasi esa eskirgan, kitobiydir.

Shamol va bo'rondir binokorlari,

Shularga bog'liqdir nomus, orlari,

Shulardan topilar do'st-u yorlari;

Shulardan chiqqandir ko'p darbadarlari

Boshkesar, betiyiq va oqpadarlar.[4]

Ma'no sinonimlari (ideografik sinonimlar). Sinonim ya'ni ma'nodosh so'zlarning bir turi bo'lib, bunday sinonimlar ma'no qirralari bilan farqlanadi. Masalan, yuqoridagi parchada keltirilgan *shamol* va *bo'ron* so'zlarining semantik jihatdan ma'nosi bilan bir sinonimik qatorga birlashadi, ammo ularda shu ma'noni ifodalash darajasi bir xil emas, “yel”dan “sabo”ga, “shabada”dan, “shamol”ga, “bo'ron”dan, “to'fon”ga qarab kuchayib boradi. “Leksemalarning ma'no guruhlari a'zolarida u yoki bu belgining darajalanishi- graduonimiya hodisasi sanaladi.[6] Bunday darajalanish oppozitsiyaning (zidlanishning) bir turi deb qaraladi.

Bunda aslo **qora** kun yo'qdir,

Bunda **motamsaro** kun yo'qdir.(H. Olimjon “Zaynab va omon”)

Ushbu parchada *qora* va *motamsaro* leksemalari o'zaro sinonimik qatorni hosil qilmoqda. Bu shunday sinonimlarning bir turidirki, buni tilshunoslik ilmida **kontekstual** sinonimlar deb

nomlanadi. Ya'ni faqat ma'lum bir matn tarkibidagina ma'nodoshlikni hosil qilib, matn (kontekst)dan tashqarida esa boshqa umumga tegishli semalarni anglatadi. Kontekst doirasida sinonimlashish hodisasi ayniqsa **muallif** leksemasining nutqdagi qo'llanishida ko'p uchraydi. Demak, uning ma'no ko'lami ancha keng. Kontekst ichida esa **muallif** sememasining shu semalaridan biri aktuallashadi, qolganlari reallashmaydi. Sinonimlar nutqda muhim uslubiy vosita sanaladi: ular nutqning ravon va ta'sirli bo'lishini, fikrning aniq va obrazli chiqishini ta'minlaydi.

Sinonimlarni qaysi o'rinda va qanday holatda ishlatish ham shoir Hamid Olimjonning o'ziga xos ijodiy qobiliyati hisoblanadi.

Sinonimlar nutqda muhim uslubiy vosita sanaladi: ular nutqning ravon va ta'sirli bo'lishini, fikrning aniq va obrazli chiqishini ta'minlab, so'zlovchining lisoniy mahoratini, nutqiy ta'sirchanligini, emotsionallikni oshirishga, fikrni ixcham, lo'nda va aniq tushunilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.N.Mahmudov Tilimizning tilla sandig'i G'. G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy ijodiy uyi,2012.
- 2.<https://arboblar.uz>. M. Qo'shchonov O'lmas so'z maqolasi
- 3.H. Olimjon. "Semurg'" Yangi nashr -2019.
- 4.Hamid Olimjon.Ikkinchi tom.Balladalar, poemalar,pyesalar. Toshkent-1958.
- 5.H.Jamolxonov "Hozirgi o'zbek adabiy tili" Toshkent -"Talqin"- 2005.
- 6.Ne'matov H., Rasulov R. Hozirgi o'zbek adabiy tili.- T.: "Fan" 2000.

UO'K 81'272

"VATAN" KONTSEPTINING LEKSIK BIRLIKLAR VOSITASIDA VERBALLASHUVI

I.I.Ismatullayeva, dots.v.b., Toshkent Davlat Transport Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada "Vatan" kontseptining leksik birliklar vositasida verballashuvi o'rganilgan. Shuningdek, Ingliz va Amerika davlatlari taniqli shoirlarining vatan haqida yozgan sherlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kontsept, sinonimik birliklar, vatan, matn.

Аннотация. В данной статье рассматривается вербализация концепта "Родина" с помощью лексических единиц. Автор анализирует известные стихотворения американских и английских поэтов.

Ключевые слова: концепт, синонимичные единицы, родина, текст.

Abstract. This article examines the verbalization of the "Motherland" concept by means of lexical units. The author analyses the well-known poems of American and English literature.

Key words: concept, synonymic units, motherland, text.

Kirish. Tilshunoslik taraqqiyotidan ma'lumki, dunyo tillari bu dunyo xalqlari madaniyati bilan birga ularning qadriyatlarini ham o'zida aks ettiradi. "Vatan" kontseptining har xil tizimli tillarda verballashuvini o'rganish o'sha tillar orqali turli madaniyat, mentalitetlarni o'rganish imkonini berdi. Aslida "Vatan" kontseptining o'zi alohida bir qadriyat. Negaki, tug'ilib o'sgan yurti cho'l va saxrolardan iborat afrikalik uchun o'sha sahro Vatan hisoblanadi. Rossiyaning Sibir o'lkasi yoki tayga kengliklarida istiqomat qiluvchi yamal, nenets millatlari uchun bugungi texnika va texnologiyalar rivojlangan davrda boshqa qulayroq hududlarga ko'chib o'tishning nazariy jihatdan balki, iloji bordir ammo ularning ajdodlari o'sha quyosh ko'rinmas, sovuq o'lkalarda bug'ular ko'magida kun kechirishgan. Oiladan yoki kishlog'idan bir nechasi katta shaharlarga ketishi mumkindir, biroq boshqalari o'sha yurtga qon-qoni bilan ko'nikib ketishgan. Ular boshqa yurtlarda xatto yashay olmasligi ham mumkin. Eng muhimi, ularni Vatan degan buyuk bir tuyg'u tortib turadi va birlashtiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Mazkur maqolaning yozilishida turli hil adabiyotlardan, hamda internet saytlardan foydalanildi va tahlil qilindi. Qiyosiy metod, ma'noning komponent analiz metodi hamda kontseptual analiz metodlaridan foydalanildi.

Natijalar. Mazkur maqolada "Vatan" kontseptining leksik birliklar vositasida verballashuvi o'rganildi va ushbu birlikni turli sheriylar asarlarda tahlil qilindi.

Muhokama. "Vatan" kontsepti barcha tillardagi ekvivalentlari qatori ingliz va o'zbek tillarida inson uchun eng muqaddas tuyg'u va tushunchalarni ifodalashi, insonning jamiyatga, jamiyatning esa o'z o'rnida ma'lum bir hududga, madaniyatga, davlatga tegishli bo'lishi bois, u avvalo lingvistik toifaga ko'ra "madaniy kontsept" hisoblanadi.

"Motherland" – "Ona Vatan" kontsepti relativ xarakterga ega, ya'ni u kimgadir tegishliligi bilan

ahamiyatlidir. “My country” – “Mening yurtim” sinonimlari aynan “Motherland” – “Ona Vatan” kontseptini mazmunan to‘ldiruvchi sinonimik birliklar bo‘lib, ular insonning ijtimoiy-milliy qiyofasi, jamiyat tarixi, madaniyati, o‘ziga xosligini ochib beruvchi komponentlar hisoblanadi.

Ingliz tilidagi “Motherland”, “Fatherland” kontseptlari, nemis tilidagi “Vaterland”, “Heimat” kontseptlari, ispan tilidagi “Madre Patria” kontsepti, rus tilidagi “Rodina”, “Otechestvo”, “Otchizna” kontseptlari yuqoridagi ta’riflar bilan birgalikda lingvo-etimologik jihatdan ma’lum ma’noda milliylik, xududiylik, siyosiylik va tarixiylikni o‘zida aks ettiradi. Bu esa kognitiv va madaniy lingvistikada ta’kidlanganidek, Ona Vatan kontseptining to‘liq tasvirini ochishga ko‘maklashuvchi assotsiativ birliklar vazifasini bajaradi. (Lyapin, 1977,16-18).

Ingliz tilidagi “Motherland” va “Homeland” kontseptlarini mazmunan ko‘proq milliylik va universallik bilan yo‘g‘rilganligining guvohi bo‘lishimiz mumkin. Angliya tilshunos olimlarining tadqiqot ishlari, Britaniya madaniyati, hayoti, she’riyat va adabiyotini kuzatar ekanmiz, Angliyada “Motherland” kontsepti zamirida xuddi o‘zbek tilidagi kabi inglizlarning ham Ona Vatan tushunchasini qalblarida jo qilishining guvohiga aylandik. Ingliz shoirasi D.Shelkott o‘z she’rlarida ingliz yeri, tuprog‘ini “bizniki, u aziz, u cheksiz” deb ta’riflaydi. Ingliz adabiyotining boshqa yorqin namoyondasi Robert Byorns xaqida so‘z yuritsak u Shotlandiyaning madaniy tarixining eng mashhur qahramonlaridan biri hisoblanadi. U romantik harakatining birinchi kashshofi sifatida dunyoga tanilgan. Uning Vatan haqidagi “My heart's in the Highlands” mashhur she’riy asarini mutolaa qilarkanmiz, shoirning yuksak muxabbati va vatanparvarlik tuyg‘ularining cheksiz ifodalanishini ko‘rishimiz mumkin. Masalan:

My heart's in the Highlands, my heart is not here,
My heart's in the Highlands, a-chasing the deer;
Chasing the wild-deer, and following the roe,
My heart's in the Highlands, wherever I go.

Oddiy til, tasvir va adabiy shakllar bilan biz tabiati injiq, ammo chiroyli Shotland yurtiga mansubligi bilan faxrlanadigan muallifni ko‘ramiz. Ushbu asarda tabiat bir vaqtning o‘zida Vatanning ramzi va bir bo‘lagi sifatida shoir tamonidan gavdalanadi. Muallif bolalik va o‘smirlik davrida uni o‘rab turgan tabiatning ahamiyatini ta’kidlash uchun adabiy yuksak uslubdan foydalanadi. Kompozitsion jihatdan she’r misralarga bo‘linadi, ularning har biri ushbu fikrning asosiy g‘oyasini yoki bir qismini ifodalaydi.

Amerikalik shoir Volt Uitmenning “Long, too long America” she’ri Vatanga da’vat bilan boshlanadi. Ushbu vatanparvarlik ruhida yozilgan asarni mutolaa qilganda, she’riy personaj o‘z mamlakatiga uning uzoq yo‘li borligini aytadi. Bu nafaqat o‘z vataniga, balki vatandoshlariga ham aniq chaqiriqdir. Shoir ona vataniga dard alamli nidosini xuddi tirik insonga qarab aytayotganiga guvoh bo‘lamiz.

Long, too long America,
Traveling roads all even and peaceful you learn’d from joys and prosperity only,
But now, ah now, to learn from crises of anguish, advancing, grappling with direst fate and recoiling not,

And now to conceive and show to the world what your children en-masse really are,
(For who except myself has yet conceiv’d what your children en-masse really are?)

Shu o‘rinda tadqiqotlarimiz davomida o‘rganilgan bir jihatni ta’kidlash o‘rinliki, Angliyada “Motherland” kontseptiga nisbatan “our” olmoshi ko‘proq ishlatiladigan bo‘lsa, Amerikada bu kontseptga nisbatan yoxud mazkur kontseptga sinonimik qatorni tashkil etishi mumkin bo‘lgan kontseptlarga nisbatan “mu” olmoshini ko‘proq ishlatilar ekan. Bu kaysidir ma’noda Amerikacha xayotda Vatanga nisbatan ham individual yondoshuv ustunroq ekanligini tasdiqlaydi. Masalan quyida berilgan matn ushbu fikrimizni tasdiqlaydi.

So when the flag is raised and I light my sparklers, snakes and firecrackers I will look into my glow and I will daydream about my **America**. What I believe is the real America (Lewis. 2004)

Of all the States in East or West
Unto my heart thou art the best
Here may I live, here may I rest
Florida, my Florida

Yield their rich store of good supply,

To still the voice of hunger's cry, For thee we'll live, for thee we'll die, **Florida, my Florida**
(Waugh 1894)

Tilshunos olimlar “Ona Vatan” kontseptiga nisbatan bunday yondoshuvni turlicha izoxlaydilar. Masalan rus lingvist olimi Kochetkov bu hodisani xalq, millat yoki davlatning o‘tmishi, tarixiy

jarayonlari bilan bog'liq deb hisoblaydi. "Rossiya hayoti tarixidagi 1917 yilgi voqealar – kollektivlashtirish siyosati, mulkka nisbatan davlatniki, Vatanga nisbatan barchaniki degan nisbatlarni singdirgan" degan talqinga urg'u bersa, (Kochetkov 1986, 78 b) Ter-Minasova Amerika hayoti, turmush tarzida "Homeland" kontsepti ko'proq "Freedom", "Democracy" talqinlari bilan yo'g'rilganligini ta'kidlaydi. (Ter-Minasova, 2000, 264)

Amerika lingvistik adabiyotida, xususan ijodkor Veynberger asarida "our" olmoshi va uning o'rnida "Amerika" prototipi ishlatilganligining guvohi bo'lamiz:

"Motherland" is free. We don't try to shut people up because we disagree with them, and we don't accuse them of being unpatriotic because they have a different opinion.

Our America is just. We don't drudgingly let people into the tent and make a big deal of it. We go outside, we meet them where they live, and for who they are. And you know who they are? They are our neighbors.

We are brave. We are free. We love justice. That's is **our America**.

Xulosa. Ushbu maqolamizga xulosa qilsak, biz "Motherland - Ona Vatan" kontseptini Ingliz va Amerika adabiyotining turli parametrlarda qanday voqeanishini o'rganib chiqdik. Kezi kelganda shuni aytish o'rinli, ingliz yoki inglizzabon xalqlar tarixi va adabiyotida ham Vatanga nisbatan o'rinli o'xshatishlar uni chiroyli ta'riflashlar holatlarini uchratishimiz mumkin. Ayniqsa yuqorida keltirilgan sheriy asarlardan parchalarda bu narsa ularda ham qadriyat sifatida mavjud ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birgalikda Vatan mavqei, Ona zamin qadri masalalarida Ingliz va Amerika shoirlari uchun aloxida o'rin egallashining guvohi bo'lishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashurova D.U. Zamonaviy tilshunoslik va xorijiy tillar o'qitishning dolzarb masalalari. Ilmiy-amaliy anjuman masalalari. Toshkent, 2010.
2. Ismatullaeva, I.I.(2022). Concept as the basic term of the cognitive linguistics. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (9), 533-538. educational sciences, 3 (10), 621-628
3. I.I.Ismatullaeva, L.Yu.Filimonova, & Achilov O.R.(2022). Sociolinguistics and its development as an independent science. Academic research in educational sciences, 3 (10), 621-628
4. Fauconnier G., Sweetser E. Cognitive Links and Domains: Basic aspects of Mental Theory// Spaces, Worlds and Grammar. Chicago and London: University of Chicago Press, 1996. P. 1-28.
5. Слышкин, Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : дис.... д-ра филол. наук / Г.Г. Слышкин. — Волгоград, 2004
6. Тер-Минасова С.Г. Язык в межкультурной коммуникации. Язык и люди выбрать книгу www.abroad.ru/english/termin/9/htm/
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.:Слово, 2000.-264с.
8. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик-Жиззах:Сангзор,2006.-926.;
9. Ismatullayeva, I.I. (2020). Some ways of teaching vocabulary through interaction at the english lesson. *Theoretical & Applied Science*, (1), 563-566.

UO'K 808.5

TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TALQIN

I.Ismoilov, DSc, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi bosh qahramon Iskandarning nasabiga oid qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Iskandar, obraz, talqin, bahs, shahzoda.

Аннотация. В данной статье анализируются взгляды Алишера Навои на родословную Искандара, главного героя эпоса «Садди Искандари».

Ключевые слова: Алишер Навои, Искандар, образ, интерпретация, диспут, князь.

Abstract. This article analyzes Alisher Navoi's views on the genealogy of Iskandar, the main character in the epic "Saddi Iskandari".

Key words: Alisher Navoi, Iskandar, image, interpretation, debate, prince.

Alisher Navoiy ijodkor sifatida xilma-xil mavzularda qalam tebratdi, xususan, anchayin murakkab tarixiy mavzuga bir necha bor qo'l urib, go'zal asarlar ijod qildi. Ularning eng mashhuri "Saddi Iskandariy" dostoni bo'lib, ko'lamdor mazmuni va muallif salohiyatini yaqqol ko'rsatishi bilan ajralib turadi. Biroq dostoniga oid bahslarda muallifning badiiy konsepsiyasiga zid talqinlar uchrab turadiki, ularni tuzatish zarurati bor. Shoirning o'zi "Saddi Iskandariy"ni yozishda tarix ilmiga jiddiy e'tibor qaratganini bir necha bor ta'kidlaydi. Jumladan, u debochadayoq dostonni yozishdan *ulug' maqsud tarix ilmi maxzanig'a vuquf topmog'lig'* ekanini uqtiradi. Bu kayfiyat dostonidagi to'rt sulola tarixi va asarning bosh qahramoni Iskandarning nasabiga oid badiiy talqinlarda ham namoyon bo'ladi. Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da "*faqir "Saddi Iskandariy"da ul iki buzurgvor qavlini soyir*

muarrixlar aqvolig'a tarjih qilib, nazm adosig'a qaror beribmen" [Navoiy, 2000: 217], – deya dostonni yozishda Nizomiy va Xusrav iskandarnomalaridan ijodiy ilhomlangani, shuningdek, yana ko'plab tarixiy manbalarga suyangani haqida ham ishora beradi. Iskandarnomalarni "mashhur fohihning yurishlari xronikasi deb qarash asossiz" [Qayumov, 1975: 10] bo'lsa-da, Navoiyning yuqoridagi qaydlari "Saddi Iskandariy" tarixiy asoslarga tayanuvchi asar ekani, binobarin, unga butunlay to'qima yoki majoziy asar sifatida qarab bo'lmashligini ham anglatadi.

Mazkur fikrlarni doston "*ulug' maqsud*"ga muvofiq klassik tarixnavislik qoidalari asosida boshlangani, asosiy qismning boshida Ajam shohlari: *peshdodiy, kayoniy, ashkoniy* va *sosoniylar* tarixi qisqa bayon qilingani ham dalillaydi. Navoiy Ajam shohlari tarixi borasida, asosan, Qozi Bayzoviyning "Nizom ut-tavorix"iga [Bayzoviy, 1382(h): 162], o'rni bilan "Tarixi guzida" [Mustavfiy, 1339(h): 107 – 117] va "Tarixi Banokatiy"ga [Banokatiy, 1348(h): 58 – 62] tayanadi. Biroq Navoiy jiddiy ahamiyat bergan va katta mehnat bilan asariga olib kirgan bu kabi o'rinlar har doim ham to'g'ri talqin qilinavermaydi. Navoiyshunoslikda kam e'tibor qaratilgan, lekin ko'plab chalkashliklarga sabab bo'lgan ana shunday o'rinlardan biri Navoiyning Iskandar nasabiga oid talqinlaridir. Aksar navoiyshunoslar bugun ham Navoiy "*Saddi Iskandariy*" dostonining bosh qahramoni bo'lgan Iskandar obrazini asrandi farzand sifatida talqin etgan degan fikrni bildirishadi. Afsuski, bu – Navoiy tasvir-u talqinlariga zid qarash, *ырг ишшы* juda ko'p mantiqsizliklarni keltirib chiqaradi. Navoiy ayni masalani alohida bir faslda (XV) yoritgan bo'lib, unda Iskandarning nasabiga oid ixtilof borasida aniq munosabat bildirgan.

Navoiy Ajam shohlarining ikkinchi sulolasi – kayoniylardan biri Doroyi Bahman hukmronligi zamonida Iskandar dunyoga kelgani, bu paytda Rum voliyi Faylaqus Doroga boj to'lashi to'g'risida yozar ekan, shu o'rinda Nizomiy Faylaqus ishidan yaxshi xabardorligini ta'kidlab, uning "Iskandarnoma"sidan barchaga ma'lum "vayronadan topilgan Iskandar" haqidagi afsonani iqtibos qilib keltiradi. Navoiy ayni lavha Nizomiydan iqtibos ekanini shunday eslatadi:

Nizomiyki nazm ahlig'a shoh edi,
Bu shah sarguzashtidin ogoh edi,
Kitobida der chog' nishonin aning,
Bu yanglig' dedi dostonin aning
Ki, nasl ichra yo'q erdi payvand anga,
Murod erdi olamda farzand anga... [Navoiy, 2006: 63].

Bu lavha Navoiy uchun ham Faylaqusning tarixi, ham Iskandarning nasabiga daxldor ekani bilan ahamiyatli edi: *Skandar atab, o'g'li bildi ani, / O'larda valiahd qildi ani*. Mazkur bayt iqtibos qilingan "asrandi farzand" haqidagi lavhaning yakuni bo'lib, ayrim izlanuvchilar ushbu lavha va baytga tayanib, Navoiy Iskandarni asrandi farzand sifatida talqin etgan, degan xulosaga kelishadi. Ammo bunday xulosa qilishga shoshmaslik kerak, chunki Navoiy bundan keyin Iskandarning nasabiga oid bahsni davom ettirib, yana ikkita qarashni keltiradi.

Ulardan biri "Iskandar Dorobning o'g'li, u nasabiga ko'ra kayoniylardan" degan qarash bo'lib, Navoiy bu nasabga oid navbatdagi qarashlardan biri ekaniga shunday ishora qiladi: *Muarrix yana nav' ham surdi so'z / Ki, nisbatda Dorog'a yetkurdi so'z*. Ushbu fikr yakunlangach, Navoiy Iskandarning nasabiga oid uchinchi – dunyoda ikkita Iskandar o'tgan, biri Doro bilan jang qilgan, biri Ya'jujga qarshi sad qurgan, degan talqinga o'tadi: *Yana bo'yla so'z dog'i mazkur erur / Ki, "Ta'rix i furs" ichra mastur erur. / Ki, olamda iki Skandar emish / Ki, ikisi davronda dovar emish*. Iskandar nasabiga oid bunday ixtiloflar Navoiyni taraddudda qoldirgan va uni o'sha kezlarda "Xiradnomayi Iskandariy"ni yozayotgan Jomiy bilan maslahatlashishga undagan. "Saddi Iskandariy" dostonidan ma'lum bo'lishicha, Navoiyning mazkur masalaga oid savoliga Jomiy quyidagicha javob bergan:

Aningdekki aslin Nizomiy dedi,
Hamul nav' farzona Jomiy dedi
Kim, ul Faylaqus o'g'li ermish yaqin,
Emas ahli ta'rix tardidi chin [Navoiy, 2006: 65].

Ikkinchi bayt Jomiy *Iskandar asrandi farzand emas, balki Faylaqusning haqiqiy o'g'li* degan fikrda bo'lganini tasdiqlaydi. Shunday bo'lsa-da, Nizomiyning bu masalaga oid pozitsiyasini ham ko'rsatish zarurati bor. Nizomiy "Iskandarnoma"da Iskandarning nasabiga oid uch xil qarashni keltiradi: 1) Rumliklar talqini: Iskandar bir zohid ayolning farzandi bo'lib, onasi vayronada tug'ib oq vafot etgan; 2) Ozarparastlar talqini: Iskandar Dorobdan bo'lgan farzand; 3) Tarixchilar talqini: Iskandar Faylaqusning haqiqiy o'g'li. Nizomiy uchinchi qarashni ma'qullab, dastlabki ikki qarashni tanqid qiladi [Ганчавй, 2012: 43]: *Bildimki, har ikki talqin ham xato, / Unda haqiqatdin asar yo'q aslo*. Jomiy Navoiy bilan suhbatda Nizomiyning ayni qarashini nazarda tutgan, buni "Xiradnomayi Iskandariy"da Iskandar haqiqiy shahzoda sifatida tasvirlangani ham tasdiqlaydi. Navoiy Jomiy bilan

suhbatdan so'ng ustozlarining "Iskandar haqiqiy shahzoda bo'lgan" degan qarashini qabul qilgan. Buni Jomiy bilan maslahat yakunida kelgan quyidagi bayt ham ko'rsatadi: *Qilindi chu tahqiq tadqiq ila, / Qilay emdi tadqiq tahqiq ila*. Ya'ni, sinchiklab tekshirish bilan haqiqat aniqlandi, endi ana o'sha haqiqat asosida birma-bir (voqealarni) yozay. Aslida, Navoiy mazkur xulosani Iskandarning nasabiga bag'ishlangan faslning sarlavhasidayoq aniq qayd etgan: "...aning nasabida ixtilofkim, tarix ahli qilmishlar va ul ixtilofni raf" etib, *ahli tahqiq* ishining haqiqatin bilmishlar". Sarlavhadagi "ahli tahqiq" sifati Nizomiy va Jomiyga ishora bo'lib, bu – Navoiy Iskandarning nasabi borasida ustozlari bilan hamfikir ekanini anglatadi. Hatto, yuqoridagi baytda kelgan "tahqiq" so'zi ham sarlavhadagi "ahli tahqiq" birikmasi bilan aloqadorlikda fikrimizni tasdiqlashga xizmat qiladi. "Saddi Iskandariy" dostonida Iskandar asrandi farzand emas, balki chinakam shahzoda sifatida badiiy talqin etilganini asoslovchi yana boshqa dalillar ham mavjud. Ulardan biri shuki, dostonning biror o'rnida o'gay ona haqida qayd yo'q, aksincha, Iskandar umrining oxirida onasiga maktub yozib, unga tuqqan onadek munosabat bildiradi. Shuningdek, doston xotimasida yetti hakimning alohida-alohida ta'ziya bildirishida ham haqiqiy ona va qonuniy malikaga bo'lgan hurmat aniq sezilib turadi. Yoki dostonning XIX bo'limida Iskandar o'z xalqiga murojaat qilar ekan, nasabi to'g'risida shunday deydi:

V-ar obovu ajdodima qildi Haq

Bu mulk ahlig'a hukmronlik nasaq [Navoiy, 2006: 77].

Mazkur misralar ham Iskandar nasabiga ko'ra Faylaqusning qonuniy farzandi ekanini ochiq dalillab turibdi. Bordiyu Navoiy Iskandarni asrandi farzand sifatida tasvirlashni maqsad qilganida, albatta, bunga ochiq ishoralar bergan bo'lardi. Ta'kidlash kerakki, xamsanavislik an'anasi doirasida yaratilgan iskandarnomalarning birortasida Iskandar asrandi farzand sifatida talqin etilgan emas. Mazkur voqelik, afsuski, keyinroq yanglish tushunilgan, natijada Navoiy kurashgan tarixiy haqiqat va ilmiy asos biryozlama, buzib talqin etila boshlangan. Oqibatda keyingi davr tadqiqotlarida Iskandarning nasabi borasida "asrandi farzand" varianti mutlaqlashib ketgan. Holbuki, Navoiy o'z asarlarida tasvirlagan haqiqatlarni aslicha yetkazish va tadqiq etish – Navoiy shaxsi va ijodini tushinishda bosh masala bo'lishi zarur. Bu jarayonda, bizningcha, navoiyshunoslarni bir necha omillar chalg'itgan. Dastlabki omil dostonida *asrandi farzand* variantining boshqalariga nisbatan oldin kelgani bo'lishi kerak. Bu o'quvchida muallif shu variantni ilgari surgan, *ikki Iskandar, Dorob o'g'li Iskandar* variantlari esa ma'lumot uchun keltirilgan degan tasavvurni paydo qilgan. Ikkinchi omil ushbu baytdagi "topdi" so'zi bo'lishi kerak: *Skandarni topti malik Faylaqus, / Yasab mulkin andoqki zebo arus*. Ushbu bayt Iskandarning nasabi borasidagi bahslar yakuni, keyingi voqealar rivojining boshida kelgan. Undagi "topdi" so'zi, bir qarashda, "asrandi farzand" haqidagi dastlabki variant bilan tutashib, o'quvchida muallif dastlabki qarashni davom ettirmoqda degan tasavvurni hosil qilgan. Holbuki, "topmoq" so'zi farzandga nisbatan qo'llanganda "farzandli bo'lish" deb ham tushunilishi mumkin.

Bu borada tadqiqotchilarni chalg'itgan eng asosiy omil Navoiy asarlariga sovetcha metodologiya asosida yondashish edi, nazarimizda. O'sha davrda Iskandar obrazini asrab olingan farzand sifatida talqin qilish orqali Navoiy dunyoqarashining "progressiv xarakteri"ni, monarxiya davrida yashasa-da, uni qoralagani, go'yo zotining tayini bo'lmagan bola ham yaxshi tarbiya orqali buyuk shaxs bo'lishi mumkinligini ko'rsatishga intilgani haqida yozildi. Qisqasi, "Saddi Iskandariy"ning bu o'rnidan ham Navoiyni o'z davri tuzumlariga qarshi shaxs sifatida ko'rsatish uchun foydalanildi. Aslida, tarixiy va obyektiv haqiqat buzildi, dunyoqarashiga zid talqin Navoiyga nisbat berildi.

Navoiy Iskandarni Faylaqusning haqiqiy o'g'li sifatida talqin etgani tushunilsa, ko'pgina mantiqsizliklar barham topadi. Birinchidan, muallif nazarda tutgan obyektiv haqiqat yuzaga chiqadi, ikkinchidan, Navoiy intilgan ilmiy xolislik, ya'ni muhim tarixiy faktlar bilan doston voqealari o'rtasidagi muvofiqlik namoyon bo'ladi. E'tibor berish kerakki, Navoiyning Iskandarini "asrandi farzand" deb talqin etish, mantiqan, "Iskandar – Dorob farzandi" degan soxta qarashga uyg'un holni yuzaga keltiradi. Navoiyni xuddi shu aqida ta'siridagi bir qarashga ergashgan, kamida undan kelib chiqqan yanglish talqinga suyangan ijodkor sifatida baholash uchun zamin yaratadi. Bunday folklorga xos talqinlarning barchasi fors nasabshunoslarining "Iskandar, aslida, Dorob farzandi" degan soxta talqini hosilalaridir. Beruniy X asrda, Saolibiy XI asrda va Nizomiy XII asr oxiridayoq mazkur talqin asossiz ekanini ta'kidlagan. Bunda forslarning Iskandarni forslashtirish bilan bog'liq muhim mafkuraviy kurashi aks etganini Y.E.Bertels ham juda o'rinli ko'rsatib bergan [Бертельс, 1965: 288].

Xulosa shuki, Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonida *Iskandar nasabiga ko'ra Faylaqusning haqiqiy o'g'li* degan tarixiy haqiqatni badiiy talqin etgan. Navoiydek ulug' ijodkor asarlari tahlilida badiiy mantiq bilan birga hayotiy va ilmiy mantiqni ham yoddan chiqarmaslik, ijodkor intilgan va o'z asarida poetik tasvirlagan voqelikni muallif pozitsiyasi, ishoralaridan kelib chiqib talqin etish juda

muhim. Bunda ikkilamchi qarashlar, farazlarga emas, matnda aks etgan muallif tasviriga, ifodasiga tayanish zarur. Har qanday bahsli masalaga Navoiyning o'zidan javob izlash – eng to'g'ri yo'ldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. بناکتی. تاریخ بناکتی. – تهران: داویرناه، ۱۳۴۸. ۵۹۳ ص.
3. بیضاوی عبدالله بن عمر. نظام التواریخ. – تهران: بنیاد، ۱۳۸۲. ۱۴۰ ص.
2. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Том 4. Навои и Джами. – Москва: Наука, 1965. – 499 с.
3. Ганчавӣ Н. Хамса: Искандарнома. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
4. مستوفی حمدالله. تاریخ گزیده. – تهران: امیر کبیر، ۱۳۳۹. ۶۴۲ ص.
5. Навоий А. МАТ. 20 томлик. Т.16. – Тошкент: Фан, 2000. – 336 б.
6. Навоий А. МАТ. 20 томлик. Т.11. – Тошкент: Фан, 1993. – 640 б.
7. Navoiy A. Saddi Iskandariy: nasriy bayoni bilan, nashrga tayyorlovchi M.Hamidova. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2006. – 672 b.
8. Қайюмов А. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1975. – 196 б.
9. طبری محمد بن جریر. تاریخ طبری. ترجمه ابوالقاسم پاینده. ج. ۲. – تهران: اساطیر، ۱۳۶۲. ۷۸۸ ص.
10. Чомӣ Абдурахмон. Осор. Дар ҳафт ҷилд. Ҷилди 5. Лайлӣ ва Мачнун. Хирадномаи Искандарӣ. Ба ҷоп ҳозиркунанда А. Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.

UO'K 808.3

TILSHUNOSLIKDA KVANTITATIVLIKNING O'RGANILISHI

Sh.M.Iskandarova, prof., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Sh.B.Karimova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqola kvantitativlik tushunchasi va uning tilshunoslikda o'rganilish masalalariga qaratilgan bo'lib, unda kvantitativlikning turli tizimli tillarda ifodalanish usul-vositalari berilgan. Kvantitativlikning semantik-struktural, fonologik, leksik, grammatik, lingvokognitiv, lingvokulturologik xususiyatlari turli tilshunoslar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tahlili orqali yoritilgan. Shuningdek, maqolada kvantitativlik masalasiga turli davr tilshunoslarining yondashuvlari beriladi.

Kalit so'zlar: kvantitativlik, son, miqdor, birlik, ko'plik, kategoriya, struktur, semantik, maydon, fonologik, leksik, grammatik, lingvokognitiv, lingvokulturologik, frazeologik.

Аннотация. В статье основное внимание уделяется понятию количественности ее изучению в лингвистике, а также приводятся способы выражения количественности в разных систематических языках. На основе анализа исследований различных лингвистов выделяются семантико-структурные, фонологические, лексические, грамматические, лингвокогнитивные, лингвокультурологические особенности количественности. Также в статье представлены подходы лингвистов разных периодов к вопросу количественности.

Ключевые слова: количественность, число, количества, единица, множественное число, категория, структура, смысловой, полевой, фонологический, лексический, грамматический, лингвокогнитивный, лингвокультурологический, фразеологический.

Abstract. The article is focused on the concept of quantitativity and its study in linguistics, and methods of expressing quantification in different systematic languages are given. Semantic-structural, phonological, lexical, grammatical, linguo-cognitive, linguo-cultural features of quantification are highlighted through the analysis of research conducted by various linguists. Also, the article presents the approaches of linguists of different periods to the question of quantification.

Key words: quantitativity, number, quantity, unit, plural, category, structure, semantic, field, phonological, lexical, grammatical, linguocognitive, linguocultural, phraseological.

Kvantitativlik tushunchasi uzoq yillar davomida jahon tilshunoslari tomonidan o'rganib kelingan masala hisoblanadi. Rus tilshunosligida dastlab kvantitativlikning asosan til sathlarida ifodalanishi va son kategoriyasi sifatida talqin etilgani ma'um bo'ladi. Shuningdek, aksar izlanishlarda kvantitativlik struktur tilshunoslik asosida turli tillar misolida qiyosiy tahlil qilingan. Bu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar rus tilshunosligida asosan XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi.

Kvantitativlik haqidagi dastlabki izlanishlar rus olimi A.A.Xolodovich tomonidan olib borilgan bo'lib, tilda umumiy ko'plik nazariyasini yapon tilidagi ko'plik kategoriyasi tahlili orqali yoritib bergan. A.P.Riftin ko'plik shaklining tarixi, shuningdek, V.I.TSinsiusning tungus va manjur tillarida ko'plik shakli, S.A.Kozinning mo'g'ul tilidagi ko'plik ko'rsatkichlari masalasi kabi tadqiqotlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

G.A.Menovshikov o'z tadqiqotida asosan turli tillarda sonning grammatik shakllari va kategoriyasi semantik, morfologik va sintaktik jihatdan otlarda birlik va ko'plikning ifodalanishi orqali universal usullar bilan taqqoslanganligini bayon etadi. Bundan tashqari, V.G.Gavrilova mari

adabiy tilidagi predmetlar miqdorini ifodalash usullari haqida fikr yuritib, birlik, ko'plik va noaniqlikni ifodalashga diqqatini qaratgan[14].

T.Tzyan miqdor tushunchasi haqida fikr yuritib, rus va xitoy tillari misolida nominal miqdorni ifodalash vositalarini beradi. Tadqiqotda son-miqdor tushunchasining paydo bo'lishi uning falsafiy, matematik va mantiqiy asoslariga keng to'xtalgan[16].

T.V.Igoshina esa kvantitativlik ikki tomondan tahlil qilinishi kerakligini izohlaydi. 1.Mustaqil grammatik son kategoriyasi sifatida. 2.Miqdorni ifodalovchi birliklarning kognitiv semantik belgilari tahlili orqali[12].

M.V.Vsevolodova slavyan tillar grammatikasida son kategoriyasi alohida e'tibor bilan o'rganadi va slavyan tillaridagi sonlar otlar bilan qo'shib ma'lum morfo-sintaktik butunlik – miqdoriy-nominal guruhlar, kvantitativlar tashkil qilishini va ular sintaksisda farqlanishini bayon etgan[6].

Kvantitativlikni maydon sifatida o'rganish tilshunoslikda alohida o'rin tutadi. Aksariyat izlanishlarda kvantitativlikning semantik, funksional jihatlarining turli sathlardagi ifodalanish xususiyatlari yoritilgan. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlardan, I.M.Tronskiyning yunon va lotin tillarida ko'plik semantikasi haqidagi ishi dastlabki tadqiqot sanaladi. N.S.Chirkiyan o'z tadqiqot ishida rus va arman tillari materiallari misolida miqdor maydonini tahlil qilgan. K.N.Simonova 2003 yilda ilmiy izlanishida ingliz va rus tillarida miqdorni ifodalovchi funksional-semantik maydon tushunchalari va struktur-funksional xususiyatlari batafsil yoritgan[5].

A.V.Stepanova ingliz, rus, chuvash tillarida miqdorni ifodalovchi grammatik va leksik-semantik birliklarni o'rgangan[1]. O.V.Lazeroval 2010-yildagi rus va ispan tillari tarixida sonning grammatik va semantik xususiyatlariga bog'liq muammolarga qaratilgan bo'lim ishini boshqalardan ajratib turadi va uning qimmatini oshiradi[10].

V.G.Subich tadqiqotida miqdor tushunchasining falsafiy, matematik va lisoniy xususiyatlari va rus, ingliz va yapon tillarda miqdoriylikni semantik kategorial belgilarini funktsional-semantik maydon sifatida tahlil qilgan[15].

M.A.Biryukova ingliz va rus tillarida miqdor tushunchasini funksional-semantik makro maydonda tadqiq qilib, ingliz shoiri I.Brodskiyning matnlari asosida noaniq miqdorni ifodalanishi o'rgandi.

Kvantitativlikning tilda ifodalanishining lingvokulturologik va lingvokognitiv asoslari ham o'rganilgan bo'lib, tadqiqotlar XX asrning ikkinchi yarmida rivojlanishni boshlagan.

O.V.Slugina tadqiqotida ingliz tilidagi she'riy matnlarda kvantitativlikning ifodalashining lingvokognitiv asoslarini o'rganadi[11].

Kvantitativlik frezeologik sathda tahlil qilingan izlanishlardan T.X.Dangning rus tilida frazeologik birliklar orqali noaniq miqdorni toifalanishi xaqidagi ilmiy izlanishida noaniq miqdoriylikni leksik va grammatik belgilari, ularning stilistik xususiyatlari ochib berilgan tadqiqotini keltirish mumkin[13].

O'zbek tilshunosligi ham kvantitativlikning obyekt sifatida ko'rilishi va o'rganilishi muhim holat sifatida baholanadi. Sababi, ushbu mavzuda salmoqli izlanishlar ilmiy xulosalar mavjud, turli davrlarda olimlarni qiziqtirib kelgan, munozarali holatlarni keltirib chiqargan va ma'lum yondoshuv talab etgan.

Dastlab kvantitativlik va uni ifodalovchi miqdoriy birliklar haqidagi ilk qarashlarni Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'oti-t-turk" asarida ko'rishimiz mumkin[9]. Tilshunos olim bu borada fikrlarini fe'l so'z turkumidagi sonning arab tilida ifodalanishi bilan solishtirib, turkiy tillarda bu holat arab tilidan farqli ravishda ikkitalik yoki ko'plikda emas, son: birlik va ko'plik shakllariga bo'linishini aytib o'tadi.

Zaxiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub qimmatli asar "Boburnoma" qo'lyozmasida miqdoriy ifodalarni asarning bo'limlarga ajratilishida, yillar, sanalar ifodasida ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari, "Boburnoma"da muallif so'zlarni takror qo'llashni ma'qullamagan, xususan, "ko'p" so'ziga muqobillar sifatida ma'no-besh, behad, bisyor, bebadal, behayo, vofir, ziyod, kulli, mabzul, ma'fur, mufrid, pul, pur, arfaravon, bemamur, ko'chum, cho'x, cho'p, g'alaba kabi so'zlarni qo'llaydi.

Abdurauf Fitrat qalamiga mansub "O'zbek tili qoidolari to'g'risida bir tajriba. "Sarf" nomli asarda ham sonlarga tegishli alohida bo'limlar mavjud. "Fitrat sonlar haqida bu asarda sonlarning sifat so'z turkumi ichida o'rganilishi, ularni tub va yashama sonlarga ajratilishi" haqida fikr yuritadi. Shuningdek, asarda sonlar haqidagi bo'limida "o'lchov otlari" atamasi qo'llanilgan bo'lib, olim *bir yutum suv, bir siqim tamaki, ikki qadoq uzum* birikmalarini misol sifatida keltiradi. Bu o'rindagi

yutum, siqim, qadoq so'zlarini o'ltchov otlari deb ataydi. Bu atama ko'proq hozirgi tilshunosligimizdagi "hisob so'zlar" (numerativlar)ga to'g'ri keladi[2].

O'zbek tilshunosligida miqdor va miqdorni ifodalovchi birliklarni kategoriya sifatida tizimli tadqiq etish XX asrga kelib keng tarqaldi. Bu borada A.G'ulomovning "O'zbek tilida ko'plik kategoriyasi" asarida ta'kidlash mumkin. U tadqiqotida ko'plikni quyidagi uch usullardan biri orqali ifodalanishini aytib o'tadi:

1. Morfologik ifodalanish (bolalar, gullar)
2. Leksik ifodalanish (xalq, olamon)
3. Sintaktik ifodalanish (to'da-to'da bola)

Ushbu qarashlar til birliklarini tizimli tahlil qilish, qolaversa, har bir til sathiga xos xususiyatlarni anglashdagi dastlabki qadamlar deb aytishimiz mumkin. A.G'ulomovning ko'plik va jamlikni ifodalovchi so'zlar, qo'shimchalar tarixidan hozirgi kundagi ko'plik shaklining morfologik, sintaktik va leksik ifodlanish yo'llari haqidagi ilmiy izlanishlari davr nuqtai nazaridan juda qimmatli hisoblanadi[3,68].

Y.Zulfiyev miqdor ifodalovchi tushunchalar haqida fikr bildirar ekan, jamlik kategoriyasi atama sifatida kam murojaat qilinishi chunki u son kategoriyasi singari leksik-grammatik kategoriya sifatida funktsiya bajarmasligini ta'kidlaydi. Jamlik atamasi asosan otlar va sonlarga tegishli bo'lib, jamlik ma'nosini bera olishigina xulosa qilib aytadi.

Miraziz Mirtojiyev o'zining "O'zbek tili fonetikasi" asarida o'zbek tilidagi leksik urg'uni kvantitativ urg'u deb qaraladi deydi va so'zlardagi unli yoki undosh harflarni cho'zib, talaffuz miqdorni ifodalay olishini ta'kidlaydi[8,175].

F.Safarov "O'zbek tilida son-miqdor mikromaydoni va uning lisoniy-nutqiy xususiyati" tadqiqoti bilan miqdor tushunchasi haqida monografik izlanish olib borganlardan biri hisoblanadi. Ilmiy izlanishda son-miqdor tushunchalarini maydon nazariyasi asosida tahlil qilgan. F.Safarov miqdor tushunchasini o'zbek tilida murakkab sathli makromaydon hisoblab, uchga bo'lib o'rganadi: 1) Mavjudot son-miqdori maydoni, 2) O'ltchov-miqdor maydoni, 3) Harakat miqdori maydoni[4].

M.Mamajonova kvantitativlikni barcha til sathlarida ifoda topadigan belgi sifatida qaraydi. Uning aytishicha, miqdorni oddiy bir tovushdan to butun boshli matnlarda ham ifodalash mumkin. Tadqiqotchining ilmiy izlanishida o'zbek tilida kvantitativlikni ifodalanishda ko'makchi, bog'lovchi orqali amalga oshirish mumkinligini kuzatish mumkin. Bulardan *bilan* ko'makchisi biror so'zga birikkanda ortiqlik, juftlik kabi kvantitativ ko'rsatkichini berishi mumkin[7,45].

Xulosa qilib aytganda, kvantitativlik borasidagi izlanishlar o'zining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Mazkur mavzu juda keng qamrovli hisoblanib, har bir izlanuvchi o'z nuqtai nazaridan yondoshgan, muhimi, bu boradagi fikrlar sayqallanib kvantitativlik tushunchasi atroflicha o'rganila boshlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А.В.Степанова. Функционально-семантическое поле количественности в разноструктурных языках: на материале английского, русского и чувашского языков: Автореф. Дисс. канд. филол. наук. – Чебоксары. 2007
2. А. Фитрат. Ўзбек тили қоидалари тўғрисида бир тажриба. Сарф. Китоб 1. – Самарқанд – Тошкент: Ўздавнашр. 1930
3. А.Ғуломов. Ўзбек тилида кўшлик категорияси. Тошкент, Ўздавнашр. 1944
4. Ф.С.Сафаров. Ўзбек тилида сон-миқдор микромайдони ва унинг лисоний нуткий хусусияти: Филол.фан.номз.автореф. – Самарқанд. 2004
5. К.Н. Симонова. Функционально-семантическое поле количественности в современном английском языке в сопоставлении с русским языком: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону. 2004
6. М.В.Всеволодова Категория количественности в славянских языках: числительные и квантитативы: Вестник московского университета. Сер. 9. Филология. 2013.
7. М.Мамажонова. Квантитативликнинг тил бирликларини таҳлил қилишдаги аҳамияти: Молодой ученый. №3. 2016
8. М.М.Миртожиев. Ўзбек тили фонетикаси: Тошкент. Фан. 2013
9. М.Кошғарий. Девону луғоти-т-турк (Туркий сўзлар девони). Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-манбаа ижодий уйи– Тошкент. 2017
10. О.В.Лазерова. Категориальная семантика количественности в русском и испанском языках: Автореф. Дисс. канд. филол. наук. – Москва. 2010
11. О.В.Слугина. Лингвокогнитивные основы поэтической квантитативности: на материале английского языка: Автореф. Дисс. канд. филол. наук. – Нижний Новгород. 2009
12. Т.В.Игошина. Морфотемный анализ категория квантитативности в разнотемных языках: На материале русского и английского языков: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ульяновск. 2004
13. Т.Х.Данг. Разряд неопределенно-количественных фразеологических единиц в русском языке: Автореф. Дисс. канд. филол. наук. – Иванова. 2016
14. В.Г.Гаврилова. Способы выражения количества предметов в марийском литературном языке: Автореф.

дисс. канд. филол. наук. – Йошкар-Ола. 2003

15. В.Г.Субич. Функциональный анализ лексико-семантического аспекта количественности в английском, японском и русском языках: Автореф. Дисс. канд. филол. наук. – Ребоксары. 2009

16. Ц.Цянь. Семантика количественности в именных группах китайского и русского языков: Автореф. Дисс. канд. филол. наук. – Москва. 2017

UO'K:891.709

SAKKOKIYNING NA'T G'AZALI XUSUSIDA

G'.B.Israilov, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Ushbu maqola Sakkokiyning na't g'azali tahliliga bag'ishlangan. Maqolada adabiyotshunoslikda an'ana, vorisiylik, badiiy mahorat, devon tartib berishning o'ziga xos xususiyatlari, shungdek janriy xilma-xilligi kabi bir nechta masalalar o'rganilgan. Xususan, Sakkoki devonidagi g'azallar mavzu yo'nalishiga ko'ra hamd, na'tga bo'linishi va na't g'azallar ham o'z navbatida ikkiga – vasf na't g'azallar va me'rojnoma na't g'azallarga bo'linishi tahlil va talqin qilingan. Natijada, Sakkoki na'tlari orqali uning dunyoqarashining muhim jihati ko'rsatilib, amalda muallif g'oyaviy maqsadlari muhim qirralari namoyon etilganligi bilan na't g'azallarning shoir ijodida tutgan o'rni aniqlangan. Na't g'azallardagi talqin va tasvirlar, shuningdek, uslubiy o'ziga xosliklarda oyatlar va hadislar bilan aloqadorligi ochib ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *na't, vasf na't, me'rojnoma na't, shafe al–muznibin, kuntu kanzan, shaqqi qamar, xaybar urushi, Tarixi Muhammadiya.*

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу на'т газели Саккоки. В статье в литературоведении исследуются такие вопросы, как традиция, преемственность, художественное мастерство, особенности аранжировки девана, а также жанровое разнообразие. В частности, газели в диване Саккоки делятся на хвалебные и нат по тематике, а натские газели делятся на две – васф нат газели и мерожнома нат. Анализируется и интерпретируется деление на газели. В результате важная сторона мировоззрения Саккоки показана через стихи Саккакия, а роль нат-газелей в творчестве поэта определена через показ важных сторон мировоззренческих целей автора. Выявляются толкование и образы в газелях На'т, а также их связь со стихами и хадисами, а также стилистические особенности.*

Ключевые слова: *на'т, васф на'т, меражнома на'т, шафе ал-музнибин, кунту канзан, шакки камар, Хайбарская война, история Мухаммадии.*

Abstract. *This article is devoted to the analysis of Sakkoki's na't ghazal. In the article, several issues such as tradition, succession, artistic skill, specific features of devan arrangement, as well as genre diversity are studied in literary studies. In particular, the ghazals in Sakkoki's divan are divided into praise and nat according to the topic, and nat ghazals are divided into two - wasf nat ghazals and merozhnoma nat. The division into ghazals is analyzed and interpreted. As a result, an important aspect of Sakkoki's worldview is shown through Sakkakiy's poems, and the role of nat ghazals in the poet's work is determined by showing the important aspects of the author's ideological goals. The interpretation and images in Na't ghazals, as well as their connection with verses and hadiths, as well as stylistic features are revealed.*

Key words: *na't, wasf na't, me'orojnama na't, shafe al-muznibin, kuntu kanzan, shaqqi qamar, war of Khaybar, History of Muhammadiyah.*

Kirish. *Istiqlolgacha bo'lgan davrda chop etilgan asarlarda totalitar tuzum tazyiqi ostida mumtoz adabiyot namunalariidagi “Devon”lar ibtidosida keladigan kirish boblar hamd, na't, sano, me'roj, munojaat talqiniga doir boblar berilmadi, chunki bu mavzularni o'rganish umumislomiy mavzular sirasiga kirgan. Va shu bois bu mavzu adabiyotshunoslar nazaridan boshqa mavzularga qaraganda chetda qolgan. Buni isboti sifatida Sakkokiyning 1958-yilda Q.Munirov tomonidan nashrga tayyorlangan “Tanlangan asarlar”ini keltirishimiz mumkin. Aslida esa bu mavzularni o'rganishni “zamonasi uchun, butun jahon adabiyoti uchun katta ijobiy hodisa”[9, 299] deb hisoblamoq kerak. Biz quyida adabiyotshunos olimlar M.Hasanova, H.Sheraliyev tomonidan nashrga tayyorlangan “Mavlono Sakkoki devoni” (Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2017)da berilgan na't g'azallarini ko'rib chiqamiz.*

Adabiyotlar tahlili va metodlar. *Mumtoz adabiyotimizning tamal toshlari hisoblanmish eng go'zal va salmoqli adabiyot namunalari yaratilgan davr XIV– XV asrlar deb hisoblaydigan bo'lsak, bu davr adabiy jarayonida Mavlono Sakkoki va uning devonini alohida o'rni bor. Shuningdek, adabiyotshunoslikda an'ana, vorisiylik, badiiy mahorat, devon tartib berishning xos xususiyatlari,*

janriy xilma-xillik masalalari muayyan ijodkor asarlari asosida yoritib berish muhim ekan, quyida biz ham Sakkokiy devonidagi na't g'azallari tahliliga to'xtalamiz.

Ma'lumki, badiiy adabiyotdagi payg'ambar vasfiga bag'ishlangan asarlar na't deyiladi. "Na't – payg'ambarni madh etish, yaxshi sifatlarini aytib maqtash"[11, 444]. Demak, na't (arab. – maqtov, ta'rif) – mumtoz adabiyotning an'anaviy tarkibiy qismlaridan biri. Odatda, katta she'riy– epik asar (doston)lar, ba'zan ilmiy asarlar bosh qismida hamd va munojaatdan keyin keladi. Na't, asosan, payg'ambar(lar) sha'niga aytiladigan maqtovdan iborat bo'lib, ko'pgina mumtoz she'riy asarlarda uchraydi [4].

Mavloni Sakkokiy devoni ham an'anaviy hamd va na't bilan boshlangan. Shu o'rinda, aytish joizki, hamd va na't – janr emas, balki muayyan janrning mavzuga ko'ra turi. Hamd va na't g'azallar ham shunday. Demak, Sakkokiy g'azallari mavzu yo'nalishiga ko'ra, hamd va na'tga ham bo'linadi va na't g'azallar ham, o'z navbatida, ikkiga – *vasf na't* g'azallar va *me'rojnoma na't* g'azallarga bo'linadi. *Vasf na't* g'azallarda shoir payg'ambarning umumiy fazilatlarini madh etadi, mo'jizalarini ta'riflaydi. *Me'rojnoma na't* g'azallarda Muhammad payg'ambar (s.a.v.)ning me'roj mo'jizasi bilan bog'liq ta'riflari keltiriladi.

Ma'lumki, shoirlar na't g'azallarida qat'iy ravishda "Qur'on"ning Muhammad (s.a.v.) haqidagi oyatlar va hadislariga suyanilganlar. Sakkokiy ham bu an'anadan devonining "Na'ti Nabiy sallallohu alayhi va sallam" qismida unumli foydalangan:

*Osi(y) ummatning panohi, yo Shafe al– muznibin,
Jahl chohidin chiqorg'a sunnating hablul– matin.*

Shafe al– muznibin [3, 125] – gunohkor osiylarni vositachilik qilib shafolat qiluvchi demakdir, **hablul– matin** esa, **habl** ip, arqon, ya'ni nodonlik chohiga qulab tushgan kishilarni chiqarmoq uchun **xalaskor arqondir**, degani. Sakkokiy payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga murojaat qilar ekan, gunohkor ummatning panohisiz, ularni shafolat qiluvchisiz, jaholat chohidan chiqaruvchi, arqonsiz, deydi.

Keyingi misrada esa:

*Yo'lg'a kirg'anlarga xulqungdur yaqin sarmoyasi,
Yo'l yangilg'anlarga sha'ring shohrohedur mubin.*

Hidoyat yo'liga kirganlarga sening xulqing sarmoya – asosdir. Yo'ldan adashganlar uchun esa, sening yo'ling ravshan, shohrohedur – ulug' yo'ldir.

*Kun chiqib yulduz qamug' mansux bo'lg'ondek qachon,
Chiqti ersa sunnating mansux bo'ldi o'zga din.*

Ya'ni, Quyosh (kun) chiqib (qamug' – barcha, hamma, bari) barcha yulduzlar mansux bo'lganidek (mansux – amaldan to'xtamoq, ishlamay qolmoq), sening sunnating paydo bo'lgach, boshqa din mansux bo'ldi.

*Sen basharsan yo malak, hayron bu yerda aqli kull,
Zarraga bo'lmas bale, xurshed kunhadin yaqin.
Bo'lsa ham oriz erur zotingg'a bu jismi bashar
Bo'ldi ne bo'ldi, necha kun dur sadaf ichra makin.*

Muallif keyingi baytlarda Nabiy (s.a.v) ni ulug'lab, unga murojaat davom ettirar ekan, Sen basharsan yoki malaksan deydi. Bashar – odam avlodi, lug'aviy ma'nosi esa, boshqa hayvonlardek odam jasadini o'rab olgan jun mavjud emas. Shu jihatdan odam boshqa yaratilmishlardan farq qiladi. Malak esa farishtadir. Sen basharsan yoki malaksan, hamda butun yaratilmishlarning aqli hayron (aqli kull), Quyosh (xurshed) mohiyatan (kunhadin) zarraga teng bo'lmasligi aniqdir (yaqin). Agar dur– sadaf kabi yaratilgan bu jism– u bashar mavjud bo'lganda ham, u sen uchun oriyatga, omonatga olingandir.

*Odam o'g'li sen vale, Haq garchi odam suratin,
Qildi rahmat suyini qudrat ili birla ajin.*

Sen odam o'g'li, garchand Alloh odam suratini muruvvat suvi hamda qodirlik qo'li bilan qorigan. "Yaratilishining ilk davridan boshlab inson o'zining komil va go'zal suratida bo'lgan. Ba'zi dinsizlar aytganidek, avval sodda jonzot bo'lib, so'ng maymunga va nihoyat odamga aylanmagan. Balki Alloh taolo uni eng go'zal suratda, eng chiroyli xilqatda yaratgan. Bu haqiqatni Alloh taolo Qur'oni Karimda alohida ta'kidlab, shunday marhamat qiladi: "Biz insonni eng go'zal tuzilishda yaratdik" (Tiyn surasi, 4–oyat¹). Manbalarga ko'ra, Odam alayhissalom bilan yerga, Ka'baga o'rnatilgan Hajar al–Asvad, ya'ni qora tosh ham tushgan. Odam Ato yer yuzida juda uzoq vaqt (2000

¹ Tiyn surasi (arabcha: التين سورة, nomining ma'nosi — *Anjir*[8][9]) — Qur'onning 95-surasi. Makkiy suralardan biri, 8 oyatdan iborat. Bu sura Qur'onning 597-sahifasida va 30-juzida joylashgan. 28-bo'lib nozil bo'lgan.

yil atrofida) yashagan va vafotidan keyin Makkada dafn etilgan va toshqindan keyin uning jasadi Quddusga ko'chirilgan. Xotini eridan 40 yil keyin vafot etgan. Uning qabri Jidda shahrida bo'lib, Maqbaratul Ummi Havva (Havvo maqbarasi) deb nomlanadi. 1975 yilda Saudiya Arabistoni hukumati tomonidan qabr ustiga maqbara qurilgan [11].

*Nur bahridin arig' zoting erur duri yatim,
Ne deb ayto yin aningdek gavhar aslin movutin.*

Sening zoting nur ummonidagi bir sadaf ichida yakka o'zi yetilgan donador dur bo'lib, bu dur (gavhar) loyqa suvning tingani kabitdir. "Batahqiq, sizlarga o'zingizdan bo'lgan, mashaqqat chekkaningiz uning uchun og'ir bo'lgan, siz (ning saodatga yetishishingiz)ga tashna, mo'minlarga mushfiq, mehribon Rasul keldi"².

*Avval odamg'a vadi'at qo'ydi nuringni O'g'on,
Ushbu sirni bilmag'onlar bo'ldi mardudi lain.*

Alloh (O'g'on) Muhammad s.a.v. ning nurlarini yaratib, uni Odam a.s.ga omonatga (vadi'at) berdi. Va bu sirni bilmaganlar la'natlandi.

*"Kuntu kanzan" din xazoyin Xozini zoting erur,
Ore-ore ul amonatg'a kerak sentek Amin.*

Kuntu kanzan bir xazina bo'lsa, xazinachisi sensan va, albatta, bu xazinaga sendek Amin (omonatga xiyonat qilmaydigan, payg'ambarimizning sifatlaridan biri) kerak. "Kuntu kanzan" [3, 89] haqida hazrat Navoiy 1499– yil yozilgan "Lison ut- tayr" dostonida ham aytib o'tgan. Inson hayotining mazmuniga oid qimmatli fikrlar ramzlar tili vositasida ochib berilgan. Parvardigor o'z sirlari xazinasini namoyon qilmoqchi bo'lganda, uni na samo na yer qabul qildi. Insondan o'zga jamiki jonli– yu jonsiz mavjudodlar jaholatga botib uning xitobini anglamadi.

*Aylaganda rozning ganjini arz,
Ne samo aylab qabul oni, ne arz. [A.Navoiy, 2013]*

Binobarin, inson boshqa barcha narsalardan mumtoz qilib yaratildi va "kuntu kanzan..." siridan xabardor etildi. Odamzod boshiga to'g'ri yo'ldan borish toji³ kiydirildi. Sharaf me'rojiga yuksalish uning qismati bo'lib qoldi. Jaholatga botgani uchun osmon– u yer sharaf tojiga munosib ko'rilmagan ekan, baniy odam orasidagi johil– u nodonlar mumtozlik maqomiga munosibmi? Yo'q. Faqat "kuntu kanzan" siridan voqif insongina bunday sharafga loyiq. Ammo bu qanday sir? Bu Allohning kalomiga ishora bo'lib, Alloh taolo aytadi: "Men bir maxfiy Xazina erdim, tanilmoqlikni istadim. Olamni yaratdim, to qudratimni namoyon etsam, Odamni yaratdim, to o'zimni (rahmatim va mag'firatimni) oshkor etsam" [10;162].

*"Li ma'alloh" hujrasinda sendin o'zga sig'madi,
Mahram ermas sir saroyinda sanga Ruhul– amin.*

Sendan o'zgasi Alloh dargohida bo'la olmadi, hattoki, Jabroil a.s. ham. Jabroil a.s.ning yana bir nomi Ruhul–amindir. Farishtalar bajaradigan ishlarning eng ahamiyatlisi, Allohning vahiysini payg'ambarlarga yetkazishdir. Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomga Qur'on oyatlarini keltirgan farishtaning ismi Jabroildir. Qur'on uni "Ruhul amin" va "Ruhul qudus" deb ham ataydi. Farishtalarning vazifalaridan yana biri payg'ambarlarni qullab–quvvatlash, ularning og'irini yengil qilishdir. Bu baytda Muhammad s.a.v.ning me'roj kechasi haqida gap ketadi. Me'roj kechasida payg'ambarimiz Buroq otiga minib, Jabroil a.s. uni yetti qavat osmonni sayr qildirib, "sidrat ul–muntaho"[12] degan manzildagi daraxtgacha yetkazdilar. (Sidr daraxti asosan Arab o'lkalarida o'sadigan daraxt bo'lib, u biroz tikonli bo'ladi. Insonlar uning mevasidan ko'ra soyasidan ko'proq foydalanishadi. Suvda o'sadigan gulga ham sidr deyiladi. Sidra kalimasi Qur'oni Karimning 4 oyatida hammasi bo'lib 4 marta keltirilgan. Ular orasidan Najm surasida aynan "*Сидратул Мунтаҳо*" deb keltirilgan. Sidratul Muntaho daraxti qayerdagi va qaysi daraxt ekani haqida esa quyidagi oyat va hadislardan bilib olamiz. Aloqador oyat va hadislar quyidagicha: "Muhammad s.a.v. (vahiyni o'rgatgan malakni) o'zgacha bir tushishda ham ko'rdi. o'shanda u Sidrat ul–Muntahoni yonida edi. Jannat ul–Ma'vo esa, Sidrat ul–Muntahoni yonida edi. o'sha damda, Sidrat ul–Muntahoni nimalar qoplagan edi, nimalar! Ko'zi hech qayerga burilgani ham yo'q, haddan oshgani ham yo'q. Haqiqatda, u Rabbining buyuk oyatlaridan bir qismini ko'rdi." (Najm 53/13– 18). Sidrat ul–Muntaho yettinchi qat samodadir. (Buxoriy, Bad'ul Xalq 6.)

² Tavba surasi, 128-oyat

³ Toji Lavlok – Agar sen bo'lmaganingda. (qisq. Lavloka lamo xalaqtul–afloka, agar sen bo'lmaganingda falaklarni yaratmagan bo'lur edim) Muhammad s.a.v. uchun aytilgan.

Shu joyda Jabroil a.s. qolib, payg'ambar s.a.v. yolg'iz o'zi Alloh dargohi tomon yuradi. Sakkokiy aytadiki, sen sir saroyiga borganda hatto Ruhul Amin (Jabroil a.s.) ham senga hamroh bo'la olmadi.

Sen basharsan, ming malak bandangdurur, ey joni pok!

O'farin ul pok joningg'a, hazoron [4, 717] ofarin.

Bu misrada muallif Hazratga "ey joni pok" deya murojaat qiladi. Sen odam avlodisan va barcha farishtalar senga hizmatkoridir. Sening bu pok joningga ofarin, ming bor (hazoron) ofarin (M.Hasanova, H.Sheraliyev tomonidan tayyorlangan nashrida "xazonon" shaklida berilgan).

*Anbiyo-yu mursalin xalqa tutub o'ltursalar,
Barcha bir angushtari-yu sen ular aro nigin.*

Shu o'rinda anbiyolar bilan mursalinlarning farqlarini tushunib olsak. Anbiyo⁴ – payg'ambarlar demakdir. Mursalin ham – payg'ambarlar, o'zagi "rasala" – yuborilgan degani. Ammo anbiyo bilan mursalinni farqi bor. O'zi bilan shariat olib kelgan anbiyolar "mursalin" deyiladi. Demak, baytda barcha payg'ambarlar, anbiyo-yu mursalinlar uzukka o'xshab xalqa hosil qilib o'tirsa, sen o'sha uzukning ko'zisan deyiladi.

*Ne bashar topti bu joh-u manzilatni ne malak,
O'z qulig'a Xojadin izzat hamin bo'lg'ay hamin.*

Yer yuzidagi barcha insonlar o'z martabasini topa oladimi, sensiz qanchadan qancha farishlar o'z manzilini topa oladimi?! Ho'jayindan o'z quliga hurmat bo'lsa, shunchalik bo'lar!

*Ey Muhammad, oting-u Mahmud zotingga maqom,
Qullaringg'a kamtarin nuzli erur Xuldi barin.*

Bu baytda esa, ey Muhammad isming jismingga mos mahmuddir⁵. Qullaring uchun jannatdan kelgan mehmonsan, deydi.

*Qul qilur G'ilmon o'zin, topsa Buroqing soyasin,
Subsa qilg'oy zulfini, qilsang kanizak Huri iyn.*

Bu bayt yanada ta'sirli yozilgan. Agar g'ilmonlar⁶ buroqingni gar soyasini ko'rsa o'zini uning uchun qul qilmoqqa tayyor bo'ladi. Nafaqat g'ilmonlar balki, Huri iynlar⁷ ham zulfini (sochlarini) subsa (supurgi) qilishga tayyordir, deydi Sakkokiy.

*Beli bog'liq bandadur shirin so'zingga nay shakkar,
Xalqa dar go'shi erur alfozingg'a duri samin.*

Bu o'rinda Sakkokiy ajoyib tashbeh ishlatadi: shakarqamishdan yasalgan nay kabi so'zlaring bilan belini bog'laganlar sening shirin so'zingga tobedur. Qimmatbaho dur kabi so'zlaring ularning qulog'idagi halqadir.

*Ul javod ilging kafidin kon- u daryog'a yasor,
Bosqon izing tuprog'idin Arsh- u kursiga yamin.*

Chap tomoningda javod⁸ qo'llaring kaftidagi kabi daryolar bor, ong tarafingda esa sen bosgan tuproqdan yasalgan Arsh-u kursi bor.

*Barmoqing qilsa ishorat ikki bo'lur ko'kda oy,
Bir ovuch tuproqni sochsang, tortar a'doning ko'zin.*

Ushbu misrada "agar barmog'ing bir ishora qilsa, oyni ikkiga bo'linadi", deyilgan. Shu o'rinda misra tushunarli bo'lishi uchun payg'ambarimizning oyni ikkiga bo'lganligi mo'jizasi haqida ma'lumot berishni lozim topdim. "Shaqqi qamar [8] mo'jizasi Sarvari Olam (s.a.v.) payg'ambarlik bilan vazifalantirilganlaridan so'ng voqe bo'ldi. Quraysh qabilasining peshvolaridan bir guruh mushriklar Allohning rasulidan payg'ambarligini isbotlaydigan bir mo'jiza ko'rsatishlarini so'rashga kelishib olib, bir joyga to'planishdi. Kechaning ilk soatlari edi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) porloq oyning yorug'i ostida Hazrati Ali, Huzayfa ibn Yamon, Abdulloh ibn Mas'ud, Anas ibn Molik, Abdulloh ibn Abbos, Jubayr ibn Mut'im va Abdulloh ibn Umar (r.a.) kabi sahobalar davrasida suhbat qurib o'tirar edilar. Mushriklar nurli halqa atrofini o'rab olib, payg'ambarimizdan mo'jiza ko'rsatishlarini qayta-qayta talab etishdi. Nihoyat, Faxri Koinot (s.a.v.) o'rinlaridan turib, muborak qo'llarini osmonda oltin tovoq bo'lib nur sochayotgan oyga qaratdilar. Yaratilganidan beri vazifasidan bir soniya ham adashmagan oy koinotning yaratilishiga sabab bo'lgan u Zotning (s.a.v.) bir ishoratlari ila shu zahoti ikkiga bo'lindi. Mino tog'i oyning ikki parchasi o'rtasida qolib, muhtasham bir manzara yuzaga keldi.

⁴ arabcha nabi, payg'ambar so'zining ko'pligi

⁵ maqtalgan, maqtovga sazovor bo'lgan

⁶ o'g'il bolalardan bo'lgan jannat hizmatkorlari

⁷ qiz bolalardan bo'lgan jannat hizmatkorlari

⁸ sahiy, sahovatli, qo'li ochiq

Sarvari Koinot (s.a.v.) atroflaridagi sahobalariga “Shohid bo‘linglar! Shohid bo‘linglar!” deya takrorlar ekanlar, Quraysh kofirlari hayronlik bilan bir– biriga qarar, “Muhammad bizni sehrlab qo‘ydi”, der edi. Mushriklardan biri: “Muhammad (s.a.v.) bizni sehrlab qo‘ydi, xolos: U ko‘zimizga oyni ikki parcha qilib ko‘rsatdi. Bu hodisani atrof dan kelayotgan qobila va karvonlardan so‘rash kerak”, dedi. Tabiiyki, bu taklif boshqalarga ham ma‘qul bo‘ldi. Ertasi kuni ertalab Yaman va boshqa tarafdardan kelgan karvonlarga savollar yomg‘irdek yog‘ildi. Karvonlar asosan kechalari yo‘l yurgani uchun Oyning ikkiga bo‘linganiga ular ham guvoh bo‘lgan edi. Qaysar makkalik mushriklar endi: “Abu Tolibning asrandisi ko‘rsatgan sehr samoga ham ta‘sirini o‘tkazdi”, deya boshlashdi. Va garchi Sayyid ul– Basharning (s.a.v.) yonlarida hozir bo‘lishlariga qaramay, bu mo‘jizani ko‘rgan boshqa mushriklar kabi, kufrilarida sobit qoldilar. O‘sha asnoda Allohning kalomi nozil bo‘ldi: “(Qiyomat) soati yaqinlashib qoldi va oy ham bo‘lindi. Agar ular (Quraysh kofirlari Muhammad alayhissalomning haq payg‘ambar ekanliklariga dalolat qiladigan) biron oyat–mo‘jiza ko‘rsalar (ham, u payg‘ambarga imon keltirish o‘rniga) yuz o‘girurlar va “(Bu) har doimgi sehr–ku!” derlar. Ular (payg‘ambarni) yolg‘onchi qildilar va havoyi nafslariga ergashdilar. Har bir ish o‘z joyini topguvchidir (ya‘ni, garchi kofirlar yuz o‘girsalar– da, bu haq din Yer yuzida qaror topur)”⁹.

Keyingi misrada bir hovuch tuproqni sochib, dushmanning ko‘zlarini ko‘r qilgansan, deyilmoqda. Bu o‘rinda esa, “Husayn g‘azoti” haqida gap ketmoqda. Alixonto‘ra Sog‘uniyning “Tarixi Muhammadiyya” asarida shu haqda ma‘lumot berilgan: “*Makkaning fath bo‘lgani, Quraysh mushriklarining yengilgani butun Arabistonga tarqalib ma‘lum bo‘ldi. Shu bilan Islom dinining shon– shavkati ko‘tarildi. Barcha arab qabilalariga qo‘rqinch tushdi. Butparastlik davlati yiqilib, Islom davlati rivojga kirdi. Arab qabilalari ersa, qaysi biri qo‘rqanidan, qaysi biri suvganidan dinga kirisha boshladilar. Yolg‘izlanib toyifliklar va uning atrof idagi Havozin, Saqif qabilalari tushunmaslikdan, o‘jarlik qilishib, Rasulullohga qarshi urushmoqchi bo‘ldilar*”. Aynan shu urush tarixga “Husayn g‘azoti” nomi bilan kirgan bo‘lib, dushman g‘olib kela boshlagan paytda edi: “*Mana shu chog‘da Rasululloh sollallohu alayhi vasallam yerdan bir hovuch tuproq olib: “Yuzlari qora bo‘lsin!”*, deb hujum qilib kelayotgan qalin dushmanga qarab otdilar. Alloh amri bilan bir changal tuproq butun dushman askarining og‘iz–ko‘zlarini to‘ldirdi. Ilohiy kuch bilan otilmish bir siqim tuproqqa qarshi turolmay, seldek kelayotgan dushman askari orqa o‘girib qochdilar. Rasululloh ersalar bu holni ko‘rgach: “*Men Abdulmuttalib o‘g‘li, shaksiz Allohning payg‘ambariman*”, degan so‘zlarni aytib, askarni urushga qizdirdilar”^[8]. Bu haqda shu oyat nozil bo‘ldi: “*Va yavma Hunaynin iz a‘jabatkum kasratukum falam tug‘ni ankum shay‘an*”. Ya‘ni, “*Husayn urushida ko‘pchilik bo‘lganlariningga ishondinglar, u ersa sizlarga foyda bermadi*”¹⁰.

Vuslatingdin goh kirur tilg‘a pishiq buzg‘olay,

Furqatingdin goh qilur Hannona zori–yu anin.

Seni ko‘rgach (vuslat – o‘zagi vasl) pishirilgan echki ham tilga kirgan. Pishirilgan echki go‘shining tilga kirishi Xaybar jangida [13] bo‘lgan. 628–yili Muhammad s.a.v. boshchiligidagi musulmonlar bilan Xaybar vohasida yashovchi yahudiylar o‘rtasida jang bo‘lib o‘tadi. Islomiy manbalarga ko‘ra, musulmon qo‘shinlari Xaybarga yurish qilib, musulmonlar bilan kelishuvni buzganidan keyin qal‘alarda to‘siq o‘rnatgan yahudiylar bilan jangga kirishgan. Xaybar urushida musulmonlar g‘alaba qilishgan, mag‘lub tomon echki go‘shini pishirib, unga zahar solib, Rasulullohga jo‘natadi. Shunda echki tilga kirib, “men zaharlanganman” deydi.

Ikkinchi misra Rasulullohdan ayrilishni istamagan “Hannona” – “Yig‘laguvchi” (masjid ustunining nomi) haqidadir. Alixonto‘ra Sog‘uniyning “Tarixi Muhammadiya” asarida Payg‘ambarimiz bilan bog‘liq jami ellik ikkita mo‘jiza sanalgan. Ushbu mo‘jizalardan o‘n to‘rtinchisida Hannona degan ustunning yig‘lagani haqida aytilgan. Imom Buxoriy ham buni “Mutavotir¹¹” hadis deb atagan. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam Makkadan Madinaga hijrat qilib kelganlarida, dastlab bir masjid bino qildilar. Uning uzunligi yuz gaz, eni qirq gaz kelur edi. Bunga xurmo yog‘ochidan bir necha ustun qo‘yilg‘on edi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam har vaqt juma namozi o‘qisalar, shu ustunlarning biriga suyanib turib, shu yerda xutba o‘qib, xalqqa va‘z aytur edilar. U kunlarda minbar qo‘yish rasm bo‘lmagan edi. Sahobalardan Tamimud– doriy raziyallohu anhu: – *Yo Rasulalloh, siz uchun bir minbar yasatsak, ustida va‘z aytgudek bo‘lsangiz, qanday bo‘lur?* – deb so‘radi. – *Yaxshi bo‘lur, – deb ruxsat berdilar. So‘ngra bir minbar yasashdi. Uni keltirib, imomning o‘ng tomoniga qo‘ydilar. Islom olamida eng avval yasalgan va masjidga*

⁹ Qamar surasi, 1-3 oyatlar

¹⁰ “Tavba” surasi, 25-oyat

¹¹ Mutavotir hadisga ulamolar shunday ta‘rif berganlar: ‘Yolg‘onga kelishib olishlari mumkin bo‘lmagan darajada ko‘p roviydan rivoyat qilingan hadis mutavotirdir’.

qo'yilgan minbar shul edi. Juma kuni kelgach, jamoat namozga yig'ildi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam odatlaricha xutba o'qimoqqa turib, ustun oldidan to'xtamay o'tib ketdilar. Mana shu chog'dayoq ul ustun ingray boshladi. Bo'talog'idan ajragan tuya singari bo'zlagani turdi. Rasululloh minbar ustiga chiqib edilar, bola baqirgandek bo'lib yana qattiqroq yig'ladi. Silkinib ketib, yorilishga yaqinlashdi. Buni ko'rib, Rasululloh sollallohu alayhi vasallam darhol minbardan tushib ul ustunni quchog'lab turdilar. Uzoqroq yig'lab qolgan yosh bolani onasi olib ovutganda o'ksib– o'ksib yig'lagandek, Rasululloh quchog'larida turib, bu ustun ham shuning singari o'ksib yig'ladi. Anda Rasululloh: – Buning oldida har juma Alloh zikri aytilib, andin bahra olur edi. Shundan ajrab qolganiga yig'laydi, – dedilar. Buni ko'rib sahobalar barisi yig'lashgali turdi. Masjid ichi larzaga kelib yig'i– sig'iga turdi. Anda Rasululloh: – Qasam Allohgakim, buning yig'isini o'zim kelib to'xtatmasam, qiyomatgacha shu ahvolda bo'zlab yig'lar edi, – dedilar. Shundan keyin bu ustun oti "Hannona", ya'ni "Yig'laguvchi" bo'ldi. U yig'idan to'xtagach, unga Rasululloh aytdilar: – Ey Hannona! Xohlasang qaysi chorbog'dan seni kesib kelgan bo'lsalar, o'shal bo'stonga eltib o'ltirgizay, yangidan ildiz olib ko'karursan. Agar buni xohlamasang, seni jannatga ko'chat qilib o'ltirgizurman. Jannat ahllari, Xudoning do'stlari mevangdan yegaylar, bu ikki ishdin birini ixtiyor qil, – deb uning javobiga quloq solib turdilar. Anda ul: – Yo Rasulalloh, meni jannatga ko'chat qilib o'ltirgizing, shuni xohlayman. Mening mevamni Allohning do'stlari yegaylar, foni dunyo bo'stonida bo'lishni istamayman, eskirmaydigan jannatda turishni tilayman, – dedi[8].

*Do'stlaring oldida yerdek past Xaybar qal'asi,
Dushmaning daf'ig'a o'rgamchi uyi Hisni Hasin.*

Birinch misra Rasululloh s.a.v.ning Xaybar qal'asini ishg'ol qilishi haqida bo'lsa, ikkinchi misra Hisni Hasin haqidadir. Hisni Hasin – o'rgimchak to'rlaridan yasalgan mustahkam qal'a. Bu haqda imom Ahmad ibn Hanbal Abdulloh ibn Abbos¹² roziyallohu anhudan quyidagi rivoyatni keltiriladi: "Quraysh bir kecha Makkada mashvarat qildi. Kimdir "Ertalab Muhammadni ushlab, bog'lab qo'yinglar", dedi. Boshqalari esa "Yo'q, uni o'ldirish kerak", deyishdi. Ba'zilar "Makkadan chiqarib yuboringlar", dedi. Alloh taolo Payg'ambari sollallohu alayhi vasallamga buni bildirdi. Hazrati Ali Rasulullohning to'shaklariga kirib, yotdi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam esa Makkadan chiqib, g'orgacha yetib oldilar. Mushriklar Ali roziyallohu anhuri Rasululloh sollallohu alayhi vasallam deb o'ylab, kechasi bilan poylab chiqdilar. Ertalab yopirilib kirib, Alini ko'rganlarida Alloh ularning makrlarini o'zlariga qaytardi. Ular: "Og'ayning qani?" deb so'radilar. Hazrati Ali: "Bilmayman", dedi. Ular Rasulullohning izlaridan axtarib ketdilar. Toqqa yetganlarida adashtirib yubordilar. Tog' tepasiga chiqib, g'or yonidan o'tdilar. G'orning og'zida o'rgimchak uyasini ko'rib: "Agar u bu yerga kirganida, o'rgimchak uyasi bo'lmas edi", deb, o'tib ketdilar. Rasululloh o'sha joyda uch kun qoldilar"[7]. "Kufr keltirganlarning seni qamash, o'ldirish yoki chiqarib yuborish uchun makr qilganlarini esla. Ular makr qildilar va Alloh ham "makr" qildi. Alloh "makr" qilguvchilarning eng yaxshisidir"¹³

*Ikki dunyoni sening haqqingda paydo qildi Haq,
Xud na bo'lg'ay xidmat¹⁴ingda Turk– u Hind– u Rum– u Chin.*

Alloh taolo ikki dunyoni sen uchun yaratdi¹⁵, hamda Turk, Hind, Rum va Chin, xud (albatta), hizmatigda bo'ladi. Dunyo xaritasidan qarasak Rum g'arbda, ularga nisbatan turklar esa shimolroqda, hindlar janubda, Chin diyori esa sharqda joylashganini ko'ramiz. Ikkinchi misrada kelgan Turk, Hind, Rum hamda Chin so'zlari ramziy ma'noda dunyoning to'rt tomoni degan tahminni ilgari sursak, noto'g'ri bo'lmaydi.

*Barcha olam osiy sen qo'lsang, bag'ishlar Haq senga,
Chun tufaylingdur bu xalqi avvalinu oxirin.
Pok joningni haqqi ulkim, erur o'z nuridin,
Ul O'g'on haqqi seni kim qildi barchadin guzin.*

Agar sen qo'lsang yoki xohlasang, Alloh dunyodagi barcha gunohlarni shafolat qiladi. Alloh taolo seni o'z nuridan yaratib, barchadan ustun (guzin¹⁶) qildi.

*Rahm qil, mahshar kuni Sakkokiy osi jonig'a,
Yo shafe'al muznibin¹⁷, yo rahmatan lil–olamin¹⁸.*

¹² hadis va fiqh sohasidagi olim, shuningdek, hanbaliyya mazhabining asoschisi

¹³ "Anfol" surasi, 30-oyat

¹⁴ Hizmat, ish, yumush

¹⁵ Lavloka lamo xalaqtul-afloka, agar sen bo'lmaganingda falaklarni yaratmagan bo'lur edim.

¹⁶ Tanlangan, ma'qul va maqbul bo'ladigan, sara.

¹⁷ Shafolat etuvchi

¹⁸ Olamlarning rahmati bo'lsin, payg'ambarimizning muborak nomlariga qo'shib aytiladi.

Natijalar va muhokama. Sakkokiy de'vonining na't qismi yakunida, muallif Rasulolloh sallolohi alayhi vasallamga murojaat etib: “ey shafolat etuvchi, mahshar kuni mening gunohkor jonimga rahm qil”, deydi. Mahshar kuni Odam atodan to qiyomatgacha yashagan odamlar qayta tirilib yig'iladigan joy mahshar maydonidir. “Sog'lom e'tiqot – mo'minga najot”[14] kitobida shunday savol– javob bor: “Agar Odam atodan to qiyomatgacha yashagan odamlar qayta tirilsa, mahshar maydoniga qanday sig'adi? – Javob: trillionlab yulduzlar sig'adigan koinotni yaratgan Zot barcha insonlar sig'adigan maydon yaratishga ham qodirdir. Osmondagi minglab yulduzlarni kichgina ko'zimizga sig'dirgan Zod mashhar maydoniga ham istaganicha insonni sig'diradi”. Mavlono Sakkokiy na'tning so'nggi baytida Rasulolloh sallolohi alayhi vasallamdan mahshar kuni o'zining gunohkor joniga shafolat so'rab, “Senga olamlarning rahmati bo'lsin”, deya tugatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Sakkokiy na't g'azallari Muhammad (s.a.v) vasf qilar ekan, Qur'on oyatlari va hadislariga suyanadi va o'ziga xos tarzda obraz tasvirini badiiyat darajasiga ko'taradi va mohiyat e'tibori bilan Sakkokiy na't g'azallari yuksak ma'naviy-axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega: ular kishini imonga, har bir ishni bilib qilishga, har bir qadamni o'ylab bosishga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nashrga tayyorlovchilar M.Hasanova, H.Sheraliyev. Mavlono Sakkokiy devoni. – Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2017. (Preparers for publication: M. Hasanova, H. Sheraliyev. Mavlana Sakkoki's office. - Tashkent: MUMTOZ SOZ, 2017.)
2. Mamadaliyeva Z. Lison ut– tayr obrazlari: ramz va majoz olami. – Toshkent.: Fan, 2022. (Mamadaliyeva Z. Lison ut-tyre images: the world of symbols and metaphors. - Tashkent.: Science, 2022.)
3. Farhangi zaboni tojiki, nashriyoti sovetkaya ensiklopediya.– Moskva, 1969. (Farhangi zaboni Tajiki, published by Soviet encyclopedia. - Moscow, 1969.)
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000 (National Encyclopedia of Uzbekistan. The first volume. - Tashkent, 2000)
5. Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 4 tomlik. – T.: Fan, 1983– yil. (Explanatory dictionary of the language of Navoi's works. 4 roofs. - T.: Science, 1983.)
6. Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. “Hadis va Hayot”. 19– juz kitobi, 2021– yil, ISBN: 978– 9943– 7035– 2– 0 (Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. "Hadith and Life". 19– juz book, 2021– year, ISBN: 978– 9943– 7035– 2– 0)
7. Alixonto'ra Sog'unining “Tarixi Muhammadiyya”, <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=436.0> Doniyor va Laylo tayyorlagan. www.ziyouz.com 2007. ("History of Muhammadiyya" by Alikhontora Soguni, <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=436.0> Prepared by Daniyori and Layla. www.ziyouz.com 2007.)
8. Sulton I. Navoiyning qalb daftari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2010. – B. 299 (Soul notebook of Sultan I. Navoi. - T.: NMIU named after Gafur Ghulam, 2010. - P. 299)
9. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 4 tomlik. 2– tom. – T.: Fan. 1983 (Explanatory dictionary of the language of Alisher Navoi's works. 4 roofs. 2– roof. - T.: Science. 1983)
10. <https://www.musulmonlar.com/sidratul-munta-o-nima/>
11. Манба: <https://islam-today.ru/istoria/kak-nacinalas-istoria-celovecestva/> Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti “Hadis va islom tarixi” fanlari kafedrasida o'qituvchisi Po'latxon Kattayev (Source: <https://islam-today.ru/istoria/kak-nacinalas-istoria-celovecestva/> Polatxan Kattayev, teacher of the Department of Sciences "Hadith and Islamic History" of the Tashkent Islamic Institute named after Imam Bukhari)
12. <https://www.musulmonlar.com/sidratul-munta-o-nima/>
13. https://uz.wikipedia.org/wiki/Xaybar_jangi (https://uz.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Khyber)
14. Sayfuddin Sayfullah Odilxon qori Yunusxon hoji o'g'li. Sog'lom e'tiqod – mo'minga najot. – T.: Sharq, 2014. (Saifuddin Saifullah Adil Khan, son of Haji Yunus Khan. Healthy faith is salvation to the believer. - T.: Sharq, 2014.)

UO'K 808.5

“QASDI SAFAR” ASARINING JANRI XUSUSIYATLARI M.A.Jo'rayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning “Qasdi safar” asarining janr xususiyati haqida so'z boradi. Publitsistik yo'nalishda yozilgan asar kundalik asosida safar taassurotlarini bayon etgan.

Kalit so'zlar: janr xususiyatlari, memuar janri, kundalik janri, safarnoma va sayohatnoma janri tahlili.

Аннотация. В статье рассказывается о жанровой особенности произведения Махмудходжи Бехбуди “Касди Сафар”. Написанное в публицистическом направлении, произведение повествует о впечатлениях от поездки на основе дневника.

Ключевые слова: жанровая характеристика, мемуары, жанр дневника, сафари и жанровый анализ путевых заметок.

Abstract. *The article is written about the genre feature of the work of Mahmudhoja Behbudi "Qasdi safar". The work, written in the journalistic direction, outlined the impressions of the trip on a daily basis.*

Keywords: *genre feature, memoir, daily genre, travelogue and travelogue genre analysis.*

XX asr ijodkorlari badiiy adabiyotning turli janrlarida ijod qilib yetuk badiiy namunalarni yaratdilar. O'zbek jadid adabiyotida safarnoma janrining shakllanishi va rivojlanishida mumtoz adabiyotining o'rni beqiyos. Mumtoz adabiyot tarixida safar tafsilotlarining bayon qiluvchi asarlarning ildizi qadimgi zamonlarga borib taqaladi. Biroq safarnoma bilan sayohatnomani farqlab olish darkor. Bizning fikrimizcha, shu paytgacha o'zbek adabiyotida bu ikkita janr sinonim sifatida qo'llangan. "Safarnomada taxayyul (xayolot) albatta katta rol o'ynaydi, ammo u mustaqil emas, balki voqeyatga tobe bo'ladi. Muallif safarnomada o'zidan biron jiddiy narsa qo'sha olmaydi. Shuning uchun safarnomani asosiy metodi relizm bo'lishi kerak. Ba'zi mualliflar o'rta asrlarda ba'zi narsalarni tasvirlashda realizmdan foydalanganlar, ammo ushbu amal haqiqatni yoritishida safarnoma qimmatiga salbiy ta'sir yetkazishi mumkin"[1.149-bet]. Memuar janrining yana bir shakli bu kundalikdir. Safarnoma erkin janr bo'lib, bu boshqa janrlardan tubdan farq qiladi. Safarnoma janri kundalik tarzida, maktub, xat tarzida, badiiylik jihatdan boyitilgan asar tarzida, obrazlarga boy safar tasviri holatida tasvirlanadi.

Behbudiy "Qasdi safar" asarida safar tafsilotlari berilgan. Adibning ikki jildlik "Tanlangan asarlari" kitobi "Akademnashr" tomonidan 2021 yili nashrdan chiqdi. Kitobning "Sayohat xotiralari" deb nomlagan bobida "Qasdi safar" asari berilgan. Bo'limga sayohat xotiralari, deyilsa-da, biroq adib o'zi safar deb nom bergan. Bu safarnoma adibning boshqa publitsistik asarlaridan farq qiladi. Chunki Mahmudxo'ja Behbudiy safarga chiqqan kundan boshlab, kundalik tarzida ko'rgan voqealari, tabiat tasviri, xalqlar va millatlar taqdiri haqida bayon qiladi. Safarnomani boshida safarga chiqishni istagani, lekin bir muncha sabablar tufayli oila va ishdan uzula olmagan haqida, "Oyina" jurnali qismatidan xavotiri borligi haqida shunday deydi: "Bir sanadan beri idora ishiga oshno bo'lgan Sayyid Rizo afandi Alizoda janoblarining "Oyina"ga mas'ul mudirligi uchun hukumatdan ruxsat olindi. Muvaqqat muharrirligi muallim Hoji Muin janoblariga havola qilindi. Kitobat va tartibiga Mullo Faxriddin Rojij janoblari mutasaddidur. Olloh taoloning inoyati va qorilarning tavajjuhlariga kamina bo'lmasa-da, "Oyina" eskicha chiqib turar va sayohatimizdan muxtasar suratda har hafta yozib turamiz"[2. 72-bet].

"Samarqand" gazetasi va "Oyina" jurnalining nashr etilishi bilan bog'liq Behbudiyning bir qancha orzu niyatlari bor ediki, ulardan biri o'zbek, fors, rus tillarida nashr etish, uzoqdagi xalqlarga ham yetib borishi edi. Biroq uning niyatlari amalga oshmadi, "Samarqand" gazetasi bir yilgina umr ko'rdi. Ammo Behbudiy "Behbudiya" kutubxonasida kitob savdosini yo'lga qo'yish maqsadida 1914 yil 29 may kuni poyezdga o'tirib, ikki oylik safarga chiqadi.

Sayohatga chiqishni istagan adibga Rusiya Davlat Dumasi deputati Tevkelevdan taklifnoma keladi va shu taklifnoma asosida safarga chiqadi. Lekin safarga borishga do'sti yo'qligi, o'g'li Mas'udxo'jani olib ketay desa, imtihonlari borligi, gimnaziya tayyorgarlik ko'rayotganini, rus, fransuz, nemis tili o'rganayotganini ta'kidlaydi. Adib o'zi yetishmagan orzulariga, ko'pgina tillarni o'rganib, boshqa millat kitoblarini xalqqa yetkazish kabi orzularini farzandi orqali amalga oshirish istagini bildiradi. O'z bolasini namuna qilish orqali xalqni ma'rifatga, ilm olishga chorlaydi.

1914 yil 29 may kuni Samarqanddan poyezdga o'tirganidan tortib, oilasi bilan xayrlashuv onlarini ham kundalik shaklidagi safarnomaga yozadi. Qalbidagi tug'yonini, ayriliq azobi muallifni qiynaydi. Bu qiynoqqa na kitob o'qish, na xayol surish taskin beradi. Uning qalbiga Qur'oni karim taskin beradi.

Behbudiy kunda ko'rgan voqealarni yozish bilan birga har bir joy tarixiga oid qiziq ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Buxoroga kelib yashayotgan muhojirlar va amaldorlar haqida ham ma'lumotlar berish orqali o'z fikrlarini aytib o'tadi. U islom dini va Qur'oni karimni yaxshi bilgan. Shuning uchun muhojirlarni mazhablarini bimalol ajratib olgan. Marv tomonni istilo etgan buxoriylarni sardori sarig' va ko'k ko'zli bir kishi ekanligi orqali real hayotdagi va tarixdagi insonlar portretlarini ham chizib beradi. Biroq safarnoma janri kompozitsiyasi boshqa janrlardan farq qiladi. To'liq badiiy obraz va xarakter yaratish safarnoma muallifini hadafi (maqsad) emas. Muallif ba'zi odamlarga e'tiborli bo'lib, ularni asosiy jihatlarini, xulqu atvorini amalda ko'rsatadi. Safarnomalarda asosan bir nafar-muallifni xarakteri ko'proq namoyon bo'ladi[1. 150-bet].

Adib safarnoma janrida bir qancha she'riy san'atlar va tasvir vositalaridan foydalanadi. "Murg'ni boshi tashlanilsa, "rg'" qolib 1200 sana uchun ta'rix chiqar, ya'ni Bayramalini buxoriylar halok etganlariga 132 sana bo'lur. G'oliblar shoiri ham "Sari Bayramali shud xalqai dor.."she'r

aytganlar. Al-on Rusiya hukumati eski bandni tuzatib, Bayramali va Marv taraflarini obod etib turubdur. Bayramali yerlari hazrati imperaturg'a mansub bo'lub, xalqg'a ijaraga berilur. Bevosita Bayramali Marv shahri bo'lub, qadimda "Marvi Shohjahon" atalardi"[2.74-bet].

Behbudiy muammo qoidasiga amal qilib, sanani chiqarmoqda, ya'ni "murg" so'zidagi bosh harf "mim" olib qo'yilsa, "re" va "g'ayn" harflari qoladi. Abjad hisobida qo'shilsa, ikki harfdan 1200 sana kelib chiqadi. Demak, 1200 sanada amirlik Marv shahrini qayta ishg'ol qilgan. "Abjad hisobi - arab alifbosidagi harflarning har biri ma'lum songa tengligi asosida yuritiluvchi hisob. YA'ni arab harflarining har biri alifbo tartibida ma'lum sonni ifodalaydi. Oson eslab qolinishi uchun sonlarni ifodalayotgan harflarni kat'iy alifbo tartibida biriktirish orkali sakkizta sun'iy so'z hosil kilingan bo'lib, ular hech kanday lug'aviy ma'noga ega emas. Sharq mumtoz she'riyatida abjad hisobidan u yoki bu voqea hodisaning yuz berish vaktini kayd etish, she'rda turli so'z o'yinlarini yuzaga keltirish kabi maqsadlarda samarali foydalanilgan. Shuningdek, abjad hisoboti imkoniyatlari chiston, muammo kabi she'riy bosh qotirma janrlarida ham keng istifoda etilgan"[3.4-bet].

"Safarnomada taxayyul (xayolot) albatta katta rol o'ynaydi, ammo u mustaqil emas, balki voqeaga tobe' bo'ladi. Muallif safarnomada o'zidan biron jiddiy narsa qo'sha olmaydi. Shuning uchun safarnomani asosiy metodi relizm bo'lishi kerak. Ba'zi mualliflar o'rta asrlarda ba'zi narsalarni tasvirlashda realizmdan foydalanganlar, ammo ushbu amal haqiqatni yoritishida safarnoma qimmatiga salbiy ta'sir yetkazishi mumkin"[1. 150-bet]. Marv shahri aholisi millati ularning kelib chiqishiga to'xtalib, xalqning ilm-ma'rifati haqida fikr yuritadi. Adib safari davomida har bir millat va ellatning kelib chiqishi, yashash sharoiti, ijtimoiy hayoti haqida fikr yuritar ekan, xalqlarning ma'rifati, ilm olish uchun yaratilgan shart-sharoitlarni tasvirlaydi. Xalqlarning ijtimoiy hayotini tasvirlash bilan cheklanmasdan, balki ma'rifatparvar, ziyoli shaxslar bilan uchrashganini ham ta'kidlaydi.

"2 iyunda Bokudan chiqib, Mineralni vo'da (Ma'dan suvlari) maxattasig'a mutavajjih bo'ldikkim, orasi 755 chaqirim bo'lub, bir kecha kunduz yurildi. Muning olti yuz chaqirimi komilan musulmon yerlari ham nihoyatda manbit va a'lo yerlardurkim, arpadan sholigacha ekilgan va aksariyatan bahorikori va yerlari qarag'padur. Daraxtlari u qadar ko'pkim, Samarqandning Qaradaraxtu Miyonkoli anga nisbatan hechdur. Xalqi bizning pirsiyon, lazgi, dog'istoni degan xalqdar bo'lib, yana doxilan, chechen, qo'muq va boshqa ismlar ila ataladur.

Biz, turkistoniylar, torganimizni to'y, o'luk va ko'pkarig'a sarf qilgandek, bu musulmon qarindoshlarimizning aksari o'z molini qiz olib qochib, janjalig'a sarf etmoq, bir-birovlarini o'ldurub, yana qasosi nomashru' tariqida tarafayndan bir nechalab o'ldurub, so'ngra bor pullarini sudu sinod yo'lig'a va umrlarini Sibiriya cho'llariga sarf qilib, nobud bo'lar ekanlar. Arolarida madrasa nomida bir shay yo'q emish. Ammo o'zlari nihoyatda iymonlik va amalsiz musulmonlardir"[2. 78-bet]. Behbudiyning safarga chiqishdan asosiy maqsadi safarning shu asosiy, ikkinchi qismini bezagan mamlakatlar va xalqlar hayoti bilan tanishish, ular hayotidagi ibratli tomonlarni o'rganish, rus istilosi yillarida aloqa rishtalari uzilgan Sharq va G'arb mamlakatlarida ro'y bergan madaniyat yangiliklari bilan oshno bo'lish, turk, fors, arab tillarida nashr etilgan kitoblarni sotib olish, o'zining safarnoma parchalarini "Oyina" jurnalida e'lon qilish yo'li bilan vatandoshlarining ham dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatish edi [4. 185-bet].

Behbudiy safar davomida Bayrut, Yofa, Quddusi sharif, Xalil ar-Rahmon, Baytullahm singari shaharlardagi diqqatga sazovor joylarni borib ko'radi. Shu narsa g'aroyibki, u bu shaharlarning birida teatr va sinematograf bor bo'lgani holda unga kirmaydi. Safarning o'ziga xos g'aroyib tomoni shunda ediki, sayyohlar uchun belgilangan yo'lda musulmon masjid va madrasalari bilan birga nasroniylarning kalisolari ham joylashgan, ya'ni ikki madaniyat, ikki din obidalari yonma-yon yashar, inson irqi, millati, dinidan qat'iy nazar, bir ota-onaning farzandi ekanligidan dalolat beradi.

Behbudiy kalisoldardan birining oldida toshkentlik yosh attorning narsa sotib o'tirganini ko'rib qoladi. "Do'konig'a biroz o'lturdik. Mamlakatdan so'radi. Qo'liga bir necha nusxa "Oyina" va Turkiston xaritasini berdim. Ahli savod ekan. Toshkand shahrini ko'rsatdim. Beixtiyor xarita ustindagi Toshkandni o'pib, ko'ziga surtdi. Hubbul vatani min al-iyman. Xususan, vatan va ahli diyorning qadri musofirlikg'a ma'lum bo'lur. Haqiqatan, vatan muqaddasdur" [2. 147-bet].

Behbudiy Yofadan Iskandariyaga ketayotgan paytida vatandoshini uchratadi. Taqdir taqozosi bilan 5-6 yildan beri Hindiston, Arabiston, Misr va Hijozni kezib yurgan qo'qonlik yigit bilan tanishib qoladi. "Qasdi safar"ning so'nggi sahifalarida samarqandlik Hoji Mir afandini uchratib qolishi, uning 3 o'g'li borligi, o'g'lilaridan biri fransuz maktabida o'qishi, shu maktabning bitiruv kechasida ishtirok etganligi haqida batafsil to'xtaladi.

Behbudiy bevosita jurnalistik faoliyati bilan bog'liq safarda yurgan bo'lsa ham, uni chamasi, Samarqandda bundan-da muhim ishlar kutib turgan edi. Shu hol Behbudiyga "Qasdi safar"ning

so'nggi sahifalarini yozib, unga so'nggi nuqta qo'yish imkoniyatini bermagan. "Oyina" jurnalida peshma-pesh bosilayotgan safar taassurotlari shu hol tufayli yakunlanmay qolgandek taassurot uyg'otadi. Shunga qaramay, "Qasdi safar" Behbudiyning publitsistik merosida alohida o'rin egallaydi [4. 194-bet]. Adib safarda ko'rgan va eshitgan voqealarini kundalik tarzida yozib borar ekan, har voqeaga, ko'rganlariga, tabiat tasviriga o'z munosabatini bildiradi. Vatani, xalqi sharoiti bilan qiyoslaydi. Xalqlarning o'rtasidagi urf-odatlarini, ma'nisiz orzu havaslar haqida gapirib, xalqni ilm olishi, ilmga intilishi kerakligini ta'kidlaydi. Mahmudxo'ja Behbudiy maorif tizimining islohotini umummamlakat, umummillat muammosi deb bilgan. Millatni millat sifatida tugashdan, jamiyatni falokatdan faqatgina maktab, ilm-ma'rifat islohotigina asrab qolishi mumkinligini keng ziyolilar ommasiga anglatishga intilib, tinmay kurash olib borgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Раҳими Мусулмониён. Назарияи адабиёт. Душанбе. "Маориф" – 1990. 150-бет.
2. Бехбудий М. Танланган асарлар. Тошкент. Akademnashr. – 2021. 74-бет.
3. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent. Akademnashr. – 2010.
4. Каримов Н. Махмудхўжа Бехбудий. Тошкент. Akademnashr. - 2022. 185, 194-бетлар.

UO'K 811

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KURASH ATAMALARINING STRUKTURAL - SEMANTIK XUSUSIYATLARI

M.Karimova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri atamalar tuzilishi muammosidir. Bu birinchi navbatda, "terminologik portlash" ga olib kelgan ijtimoiy va ilmiy-texnik rivojlanish, tizimlashtirish, birlashtirish va standartlashtirish zarur bo'lgan yangi atamalarning ommaviy ravishda paydo bo'lishi bilan bog'liq. Maqolada o'zbek milliy kurashi terminlari misolida tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, tilshunoslik, transliteratsiya, so'z birikmasi.

Аннотация. Одной из актуальных проблем современного языкознания является проблема строения терминов. Это связано прежде всего с общественным и научно-техническим развитием, приведшим к «терминологическому взрыву», массовому появлению новых терминов, требующих систематизации, унификации и стандартизации. В статье на примере поясняются термины узбекской национальной борьбы.

Ключевые слова: терминология, лингвистика, транслитерация, словосочетание

Abstract. One of the urgent problems of modern linguistics is the problem of the structure of terms. This is primarily due to the social and scientific-technical development that led to the "terminological explosion", the mass emergence of new terms that require systematization, unification and standardization. The article explains the terms of Uzbek national wrestling as an example.

Key words: terminology, linguistics, transliteration, word combination

Kirish. V.M.Leyichikning fikriga ko'ra, "atama juda yuqori mavhumlikdagi inson faoliyati mahsuli bo'lganligi uchun u ko'p asrlik umumlashtiruvchi tafakkur faoliyatining yutuqlarini o'z ichiga oladi". Shu nuqtai nazardan, atamaning tuzilishi juda murakkab va mazmuni, shakli va funktsiyalari nuqtai nazaridan tadqiqot mavzusi bo'lishi mumkin. Ushbu har bir nuqtai nazardan, atama ko'p atributli shakllanishdir, shuning uchun atamaning mazmunli, rasmiy va funktsional tomoni haqida gapirish mumkin [63, 5]. Terminlarning shakli jihatidan tarkibiy xususiyatlari turli faoliyat sohalaridagi mutaxassislarning bir-birini o'zaro tushinishi uchun katta ahamiyatga ega. Muayyan atamalar tizimida ishlaydigan atamalarning strukturaviy modellari qanchalik murakkab bo'lsa, terminologik birliklarni dekodlash ham qiyinlashadi, va shu sababli ma'lumotni qabul qilish va uzatish jarayoni murakkablashadi. Bundan tashqari, mavjud atamalarni tahlil qilish, ularni shakllantirishning eng samarali usullari va modellarini aniqlashga imkon beradi, bu esa yangi atamalarni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Adabiy manbalar. Terminlar ilmiy bilimlarni, ilmiy natijalarni qayd qilish va ularni sistemalashtirish bilan bir qatorda juda katta evristik vazifani ham bajaradi, ya'ni ular yangi bilimlarni ochishga ham ko'maklashadi.

N. Mahmudov lingvistik adabiyotlarda barcha fanlardagi terminlarga qo'yiladigan talablar, terminlarning zaruriy belgilari ko'rsatib o'tilishini ta'kidlaydi. Professor Mukarramov ularni quyidagicha umumlashtirgan:

1. Termin bir ma'noli yoki bir ma'noli tendensiyaga ega;

2. Termin aniq, nominative funksiyaga ega bo'lib, unga emotsionallik, ekspressivlik, modallik funksiyalariga xos emas. Termin o'zining bu xususiyatini kontekstda ham, kontekstdan tashqarida ham saqlaydi;

3. Terminning ma'nosi tushunchaga tengdir;

4. Termin stilistik jihatdan neytraldir;

5. Terminologik leksika alohida sistemadir;

6. Termin funksiyadir;. Termin bilan oddiy so'z o'rtasidagi munosabat ana shu 6 belgiga ko'ra farq qilishi lingvistik adabiyotlarning deyarli barchasida qayd etiladi. Terminlarning ixcham, aniq, bir ma'noli, bir shaklda bo'lishi lozimligi haqida talablarning muhimligi bugungi kun tadqiqotchilari tomonidan ham muntazam ta'kidlanadi. Aksar tadqiqotchilarning fikricha, fan tili hamisha belgi (termin) va ma'no o'rtasidagi nisbatan qat'iy aloqaning barqarorligiga intiladi. Kurash terminlari uchun ham yuqoridagi talablar amal qiladi.

Bugun jahon nigohiga tushib, dovrug' va shuhrat qozonayotgan, millionlarni o'ziga mahliyo etgan kurash ham jahonning yuksak ma'naviy qadriyatlaridan biri sifatida o'zining chuqur tarixiy ildizlariga egadir. Tarixshunos, qadimshunos, elshunos, va faylasuf olimlarning olib borgan tadqiqotlari, izlanishlari va arxeologlar ilmiy qidiruvlari, kuzatishlari natijasida topilgan ashyoviy dalillar kurashning yoshi kamida 2,5-3 ming yildan ziyodligi isbotlandi. Surxon, Zarafshon vohalari hamda Farg'ona vodiysining bir qator qadimgi aholi manzilgohlarida aniqlangan noyob topilmalar, asori-atiqalar, qoyalarga bitilgan tasviriy san'at namunalari ham bunga to'liq shohidlik beradi. Kurashimiz tarixini ilmiy isbotlab beradigan 6 ta topilma- ashyoviy dalil mavjud. Chunonchi Panjikentdan topilgan kurashayotgan ikki pahlavonning devoriy rasmi sug'diyona davlatchiligiga, ya'ni o'rta asrlar davriga oid noyob yodgorlik sanaladi. Shunday ashyolardan yana biri silindr shaklidagi sopol idish bo'lib, u qadimgi Baqtriya (Janubiy O'zbekiston) hududidan topilgan. Uning bir parchasida ikki kurashchi va ulardan birining o'z raqibini oyog'idan chalayotgani tasvirlangan. Yana bir idish gardishidagi haykalchalarda ham pahlavonlarning qo'llarini ko'tarib kurashga shaylanayotgan holati o'z ifodasini topgan. Bu idishlar bronza davriga oid bo'lib, u kurashning tarixi yanayam ko'proq ya'ni 3,5 ming yil ekanligidan guvohlik beradi.

Istiqlol sharofati va kurash mutasaddilarining tinimsiz sa'y-harakatlari bois kurashning jahonda yangi sport turi sifatida shiddat bilan ommaviylashuvi, jahon sivilizatsiyasiga o'z hissasini qo'shib, umuminsoniy qadriyatga aylanishi- jahon ahliga nasib etgan buyuk bir tuhfadir. Kurash tili, dini, millatidan qat'iy nazar jahon xalqlarining ko'ngil to'ridan joy oldi va ular hech ikkilanmasdan o'z leksikalarida "ta'zim", "kurash", "halol", "yonbosh", "chala", "g'irrom" kabi o'zbek so'zlaridan bajonidil foydalanmoqdalar.

Kurash- sport yakka kurashning ma'lum bir turi bo'lib, raqib ustidan qozonadigan g'alaba, ma'lum bir harakatlar va usullar qamrovi yordamida amalga oshiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kurashda barcha usullar 7 nom bilan aytiladi va bajariladi : supurma, chil, qo'shsha, yuk (yuklama), yelka, bardor, yonbosh. Bular esa bir necha yuzlab usullarga bo'linadi. Kurash texnikasini (usullarini) to'la –to'kis tushunish, uni har qanday holatda ham bajara olish, ya'ni to'liq egallash uchun, uning usullari, ikki kurashchining olishuvi, usullarning qanday holatda bajarilishi haqida oldin tushunchaga ega bo'lishi kerak. Kurashchilar olishuvga chiqqan vaqtlarida, gilamning chekkasida bir-birlariga yuzlangan holda tikka turadilar, ta'zimdan so'ng hakamning ruxsati bilan belgilangan qoida asosida kurashadilar. Ular har mashg'ulot davrida ham murabbiylari "chordana" buyrug'ini berishlari bilan bir qatarga chiroyli tizilib, oyoqlari bir-biri bilan chalishtirib, chap oyoqni o'ng oyoq orqasiga o'tkazib, qo'llarini tizzalariga qo'yib, chordona qurib o'tirishlari shart. Kurashda ruxsat etilgan usullar orqali, raqib yoki sherik tayanch muvozanatidan chiqariladi, usul bajarilib raqib ustidan g'alaba qozonadi. Inson salomatligiga zarar yetkazmaydigan, shikastlantirmaydigan va chiroyli usullar guruhlariga bo'linadi va alohida o'rganiladi. Usullar asosan qo'llar, oyoqlar va toslar yordamida tik turgan holda bajariladi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida aytilganidek, kurashda barcha usullar 7 nom bilan bajariladi va bularning barchasi bir necha yuzlab usullarga bo'linadi. Endi biz bu nomlarni lingvistik tahlil qilishga harakat qilamiz.

bardor usuli- raqibini ko'tarib uloqtiradigan usul	bardor technique- the technique performed by lifting the opponent and throwing
qo'shsha usuli- kurashchi raqib yaktagidan ushlab, muvozanatdan chiqarib bir vaqtda to'xtamasdan oyoq bilan urib bajaradigan usul	kushsha technique- the technique performed by hitting with feet gripping the opponent's yakhtak as well as misbalancing at the same time
supurma usuli- kurashchi raqib yaktagidan ushlab, raqibni muvozanatdan chiqarib, o'ng yoki chap oyog'I bilan supurib qilinadigan usul	supurma (sweeping) technique- the technique athlete should take from the convenient place of opponent's

	yakhtak, misbalancing the opponent, to be sure, all the method's of sweeping with right or left leg
yelka usuli- raqibni muvozanatdan chiqarib, raqibni yelkadan oshirib tashlaydigan usul	elka technique- technique performed by gripping the misbalanced opponent and throwing over shoulders
yonbosh usuli- kurashchi raqib yaktagidan ushlab, uni muvozanatdan chiqarib, yonbosh tarafidan raqibni oyog'I bilan ko'tarib yiqitadigan usul	yonbosh technique- athlete grips the yakhtak of the opponent, stands to the side and lifts with the leg and throws.
yuklama usuli- raqibni muvozanatdan chiqarib, raqibini bel qismi bilan oshirib tashlaydigan usul	yuklama technique- technique performed by throwing the misbalanced opponent over the hip
chil usuli- kurashchi raqibining qulay joyidan ushlab, muvozanatdan chiqarib, chap yoki o'ng oyog'idan ildirib qilinadigan usul	cheel technique- technique performed by gripping the right place, misbalancing the opponent and hooking the either left or right leg with the left or right leg of the opponent

Muayyan xalq turmush tushunchalarini anglatadigan ko'pchilik xos so'zlarning ma'nolari va o'taydigan vazifalari mamlakatlarning o'zaro madaniy, iqtisodiy, siyosiy aloqalari natijasida qator xalqlar vakillariga, shu jumladan tarjima tili sohiblariga ham tanish bo'lib qoladiki, tarjimonlar bunday so'zlarga o'z tillarida muqobil lisoniy vositalar qidirib yurmasdan, ularni transliteratsiya yo'li bilan talqin etaveradilar.

Transliteratsiya usulidan foydalanishning asosiy sababi asliyatda qo'llanilgan milliy xususiyatli lisoniy vositalarning tarjima tilida mavjud bo'lmaganligi tufayli asliyatning milliy xususiyatini tarjima tili sohiblariga xos xususiyat bilan almashtirib qo'yish yoki tarjimani umuman bunday xususiyatdan mahrum etish kabi holatlarga yo'l qo'ymaslikdan iboratdir.

Shunday qilib, transliteratsiya xalqlar turmush tushunchalarini aks ettiradigan xos so'zlarni tarjimada talqin etishning eng samarali usullaridan bo'lib, uning yordamida asliyatning milliy xususiyatnin siqiq holda talqin etiladi.

Biz ham tarjima qilish jarayonida bevosita hamda translitiratsiya tarjima usullaridan foydalandik. Ko'rinib turibdiki, tarjima jarayonida biz bevosita o'zbek tilidan ingliz tiliga kurash terminlarini tarjima qildik, biroq milliy til atamaları ikkinchi bir tilda, ingliz tilining alifbosi, tovushlar imkoniyatini inobatga olgan holda ifodalandi. Misol tariqasida, qo'shsha, yelka, chil kabi so'zlarni aytishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilganidek, kurashning asosiy 7 usuli bor va ular ham bir necha usullarga bo'linadi. Endi biz ana shu usullarni analiz qilishga harakat qilamiz.

Dastlab bardor usuli bilan tanishamiz:

- orqaga qayishgan holda uloqtirish –throwing backwards;
- oyoq ustidan oshirib orqaga yiqitish –throwing back over the leg;.

Qo'shsha usuli:

- orqadan, tashqaridan qo'shsha qilish –lifting from rear and front side;
- ikki oyoq pastidan qo'shsha –lifting sweeping both feet;.

Supurma usuli:

- oldindan supurib tashlash –sweeping forwards;
- qadam bilan hamohang yon tomondan supurib tashlash –to sweep from the side simultaneously making a step;

• ichkaridan raqib oyoq kaftidan tovonidan supurish –to sweep inside of the opponent's footstep;

- tashqaridan oyoq yuzasi bilan ildirish –hooking from outside with the outer part of the leg;.

Yelka usuli:

- oldindan yelka –front elka (shoulder);
- yelkadan oshirib tashlash –throwing over the shoulder;
- ikki yengidan ushlagan holda yelkadan oshirib uloqtirish –throw over the shoulder gripping both sleeves;

• qarama-qarshi ushlab bilan orqadan oshirib tashlash –throwing over the shoulder via reverse grip;.

Yonbosh usuli:

- yondan yonbosh –side yonbosh;
- orqadan yonbosh –yonbosh from rear side;.

Yuklama usuli:

- beldan oshirib uloqtirish –throwing over the hip;
- bo'yindan o'rab, beldan oshirib uloqtirish –throwing over the hip holding around the neck;

• bir qo'l bilan ushlagan holda beldan oshirib uloqtirish –throwing over the hip gripping with one hand;

Chil usuli:

• oyoq boldiri bilan ichkaridan bir xil oyoqni ilib olish –hooking with the shin from inside the same side leg of the opponent;

• raqibning o'ng yoki chap oyog'ini boldir bilan tashqaridan ilish –hooking with the shin the left or right foot of the opponent from outside;

• boldir bilan ichkaridan chil solish –hooking on the inside with shin;

Biz yuqorida termin va terminologiya yuzasidan fikr bildirib, bu tushunchalarga ta'rif berib o'tgan edik. Endi esa terminlarning tuzilish jihatlariga va ularning shu jihatlarini nuqtayi nazaridan tarjimasining xususiyatlariga to'xtalib o'tsak. Odatda terminlar bir so'zdan iborat (bir komponentli) va bir necha so'zlardan iborat bo'ladi. Terminlarning ikkinchi shaklini turli manbalarda turlicha nomlanishining guvohi bo'lsa bo'ladi, masalan "sostavli terminlar", "ko'p komponentli terminlar", "frazologik terminlar", "so'z birikmasi shaklidagi terminlar", "polileksem terminlar", "birikma terminlar", "terminologik komplekslar".

Ingliz tilida so'z birikmasi shaklidagi terminlar ikki yoki undan ortiq so'zlarning predlog orqali yoki to'g'ridan- to'g'ri semantik butunlik hosil qilib birikishi tushuniladi. Sohalar terminologiyasida ko'p komponentli terminlar soni ko'p uchraydi.

Birikma terminlar quyidagicha ko'rinishlarga ega bo'lib kelishi mumkin.

a) Komponentlari tutashuv yo'li orqali birikib ma'no hosil qiluvchi terminlar

b) Komponentlari predlog orqali birikib ma'no hosil qiluvchi terminlar ya'ni predlogli frazeologik terminlar. Biz buni shartli ravishda jadvalga joylashtirishga harakat qilamiz.

a	b
sweeping forwards	to sweep from the side simultaneously making a step
lifting sweeping both feet	to sweep inside of the opponent's footstep
front shoulder	hooking from outside with the outer part of the leg
throwing backwards	hooking with the shin from inside the same side leg of the opponent
side yonbosh	hooking with the shin the left or right foot of the opponent from outside
	hooking on the inside with shin
	lifting from rear and front side
	lifting and throwing on the inside
	throwing over the hip
	throwing over the hip holding around the neck
	throwing over the hip gripping with one hand
	throwing over the shoulder
	throw over the shoulder gripping both sleeves
	throwing over the shoulder via reverse grip
	throwing back over the leg
	yonbosh from rear side

Kurashda ishlatiladigan o'zbek leksiklarining ma'nolarini O'zbek tilining izohli lug'at orqali ko'rib chiqamiz.

• Tanishning – 1. Tanimoq. 2. Kimsa bilan o'zaro tanish bo'lmoq, bir-birini tanib, bilib olmoq. 3. Mufassal o'rganmoq, ko'rib chiqmoq, bilib olmoq. Ish bilan tanishmoq. Shahar bilan tanishmoq. Kurashchilar gilamga chiqqanlarida birinchi bo'lib shu ibora ishlatiladi. Hakam kurashchilarni tanishtiradi. The phrase is used firstly when wrestlers step on the gilam (carpet). The referee introduces the wrestlers.

• Ta'zim – 1. Tabriklash, salomlashish; ulug'lash, hurmatlash, izzat-ikrom qilish. 2. Yuksak hurmat, minnatdorlik, tahsin. 3. Shunday hurmat ifodasi sifatida egilib, boshni quyi solish yoki qo'lni qovushtirish, ko'ksiga qo'yish. Kurashchilar o'ng qo'lini chap ko'ksiga qo'ygan holda bir-birlariga bo'yin va gavdani egib salomlashishi. Bunda kurashchilar bir-biriga nisbatan hurmatini, izzat-ikromini ko'rsatishadi. Wrestlers greet each other with their right hand on their left chest, bowing to each other with their neck and body. In which the wrestlers show respect to each other.

• O'rtaga –1. Sathning chetlaridan markaziga tomon teng uzoqlikda bo'lgan qismi, nuqtasi, markazi. 2. Uzun narsaning ikki uchidan teng uzoqlikda bo'lgan nuqtasi, joyi. 3. Ikki yoki undan ortiq narsalarning oraliq qismi. 4. Kishilar yoki bir joydagi narsalar orasi; qurshov, davra. 5. Oraliq yoki o'rtada bo'lgan; o'rtadagi. Bu so'z ikkala kurashchini bir-biriga yaqinlashib, halol, mardona olishishga undaydi. The word calls for the two wrestlers getting closer to each other and fight honestly and courageously.

• Kurash – 1. Yiqitish, g'olib chiqish uchun ikki kishi o'rtasidagi, ma'lum qoidaga asoslangan olishuv, o'zaro bellashuv. 2. Yiqitishga asoslangan bellashuvlarning umumiy nomi, sportning

shunday turi. 3. Sportning biror turi bo'yicha kuch, mahorat, ustunlik ko'rsatish uchun bo'lgan musobaqa. 4. Qarama-qarshi bo'lgan tomonlar o'rtasida ustunlik kelish, g'alaba qilishga qaratilgan to'qnashuv, olishuv, jang. 5. Biror kimsa yoki narsaga qaratilgan faol qarshilik; uni yengish yoki yo'q qilish uchun bo'lgan harakat, olishuv. Kurashchilar bir-birovlariga ta'zim qilib salomlashgandan keyin olishuvni boshlash uchun ishlatiladigan ibora. A term is used by the referee to start the fight after the wrestlers bow and greet each other.

• To'xta – 1. Davom etmay qo'yimoq, davomdan qolmoq. 2. O'z ishini, harakatini, gaoliyatini bas qilmoq, yurmay, ishlamay qo'yimoq. 3. Ish-faoliyat, harakatdan uzilish qilmoq, to'xtam hosil qilmoq. 4. Safarda, yo'lda biron yerda qo'nmoq. Olishuv davom etayotgan paytda olishuvni to'xtatish uchun ishlatiladigan ibora. A term used to stop a fight while the wrestling is going on.

• Halol – 1. Shariat hukmiga muvofiq yesa, ichsa, foydalansa bo'ladigan; harom emas. 2. Kishining o'ziga qarashli, o'z mehnati bilan peshona teri to'kib topilgan; xiyonat, g'irromlik kablardan xoli. 3. G'irromlikka o'rganmagan, qing'ir yo'lda bormaydigan, birovni aldamaydigan; to'g'ri, sofdil. 4. Nikohlab olingan, qonuniy. 5. O'zbek kurashida sof g'alabaga berilgan baho. Kurashchi g'irromlikdan xoli ravishda sof g'alaba qilganida ishlatiladi, ya'ni a) ikki "yonbosh" bahosini olsa;

b) raqibga usul ishlatib, o'zi ikkala kuragiga yiqilsa;

d) raqibga "g'irrom" berilsa;

e) "yonbosh" olgan holda raqibida dakki bo'lsa;

f) raqib 3 daqiqa ichida gilamga chiqmasa;. Is used when wrestlers wins honestly without a hitch. A) if it takes the price of two "yonbosh";

b) using the method on his opponent, he falls on both shoulder himself;

d) if the opponent is given "g'irrom";

e) if the opponent is dakki taking the "yonbosh"; f) if the opponent does not get on the gilam within 3 minutes;

• Yonbosh – kurashchilardan biri usul qo'llab, raqibini tezlik bilan bir kuragiga yiqitsa yoki raqibiga "dakki" e'lon qilinsa. If one of the wrestlers quickly knocks down an opponent using a method or is declared a "dakki"

• Chala – 1. Naridan-beri; chala qilingan, maromiga yetkazilmagan. 2. To'liq emas; yarim-yorti. Kurashchilardan biri usul qo'llab, uni oxirigacha to'liq bajara olmasa ishlatiladi. One of the wrestlers is used if he can't do it completely using the method. a) kurashchilardan biri usul qo'llab, uni to'liq bajara olmasdan raqibining beli yoki undan yuqori qismini gilamga tekkizsa;

b) raqibiga "tanbeh" e'lon qilinganda;

c) nechta "chala" bahosi berilishidan qat'iy nazar, ularning umumiy soni jamlanmaydi;

d) agar ikkala kurashchida ham bir nechtdan "chala" bo'sa, g'oliblik ko'p "chala" olgan kurashchiga beriladi;

• Tanbeh – 1. Nojo'ya xatti-harakati uchun berilgan ta'zir, koyish, ogohlantirish yoki jazo. 2. Ish-xizmatda og'zaki yoki yozma tarzda rasmiy jazo olmoq. 3. Kamchilik, xato kabilarni qayd etuvchi gap-so'z, fikr-mulohazalar. 4. O'yin qonun-qoidasiga zid xatti-harakat uchun hakam tomonidan aytilgan gap, so'z; ogohlantirish. Birinchi ogohlantirish, uncha katta bo'lmagan xatolarga yo'l qo'ygan kurashchiga beriladi. The first warning is given to the wrestler who has made minor mistakes.

a) kurashchi atayin qochayotib, raqibga ushlab olishga yo'l qo'ymasa;

b) atayin raqibini gilamdan itarib chiqarsa yoki o'zi gilamning xavfli maydoniga chiqib ketsa;

d) atayin yoki hakamning ruxsatisiz o'zining kiyimini, ishtonini yechib yuborsa; e) atayin raqibining ishtoni yoki oyoqlaridan ushlasa;

f) ushlab olgandan keyin 8-10 sekund davomida usul qo'llamas;

• Dakki – 1. Nojo'ya ish, xatti-harakat uchun aytilgan achchiq gap, qattiq tanbeh, ta'zir, koyish. 2. Nohaq turtki, xo'rlash, tahqirlash. [] Ikkinchi ogohlantirishda ishlatiladigan ibora. The phrase used in the second warning. "Dakki" ogohlantirishi "tanbeh" dan keyin ikkinchi, unchalik katta bo'lmagan xatoga yo'l qo'ygan kurashchiga beriladi. a) kurashdan bosh tortib, atayin tizzaga ko'p marta o'tirsa;

b) hakamning buyruqlarini bajarmasdan, qo'pol va noma'qul so'zlarni gapirsa yoki baqirsa;

• G'irrom – 1. Ish, hayotda halollik, poklikka rioya qilmaydigan, unga zid ish yurituvchi; nopok, muttaham. 2. O'yin, musobaqa, bellashuvda tartib-qoidaga zid yo'l tutuvchi; halollikka rioya qilmaydigan. 3. O'zbek kurashi atamalaridan biri- bellashuv paytida katta xatoga yo'l qo'ygan yoki takror qo'pollik qilgan kurashchiga oxirgi ogohlantirish sifatida qo'llaniladi. Oxirgi ogohlantirish, ya'ni katta xatoga yo'l qo'ygan yoki "dakki" jazosini olgan va keyinchalik unchalik katta bo'lmagan yoki o'rta toifadagi xatoga yo'l qo'ygan kurashchiga beriladi. The last warning is that he made a big

mistake. a) olishuv davomida raqibning yoki hakamlarning sha'niga tegadigan so'zlarni ishlatasa, baqirsa, har xil imo-ishoralar qilsa;

b)kurashchi olishuv davomida raqibiga atayin jarohat yetkazsa, unga "g'irrom" e'lon qilinib, shikastlangan raqibiga "halol" bahosi beriladi.

•Bekor – 1. Ishdan xoli, ishi yo'q, ishsiz. 2. Amaliy vazifadan tushmoq; ishdan bo'shamoq. 3. Yaramaydigan, arzimaydigan, foydasiz bo'lib qolmoq. Olishuv to'xtatilgandan keyin harakatlar uchun yoki bajarilga usul baholashga noliyiq deb topilgan vaqtda ishlatiladi. If the method and actions performed after the kurash are found to be inappropriate.

•Vaqt – Zamon, vaqt muddati. Olishuv vaqti tugaganligini ko'rsatish uchun ishlatiladi. Indicates that the fight is over.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N. Mahmudov. So'z estetikasi. T.: "Sharq", 2004.
2. N. Mahmudov. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. T.: "O'qituvchi" - 1995
3. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildli, 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. Tahrir hay'ati, E. Begmatov, A. Madvaliyev tahriri ostida. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2006.
4. Лейчик В.М. Лексикографическая терминологическая деятельность (классификация и методика создания терминологических словарей). - В кн.: Терминология библиотечного дела. - М., 1975. - С.13-24.
5. Лейчик В.М. Опыт построения классификации терминологических словарей. В кн.: Теория и практика научно-технической лексикографии: Сб.статей. - М.: Русский язык, 1988. - С.40-47.
6. Лейчик В.М. Основные положения сопоставительного терминоведения. - В кн.: Отраслевая терминология и ее структурно-типологическое описание. - Воронеж: Изд-во Воронеж.ун-та, 1988. - С.3-10.
7. Лейчик В.М., Шелов Д.С. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод. 4.1. - М., 1989. - 153 с.

UDC:81 23:398.9

THE NEGATIVE CONSEQUENCES WHICH AROSE FROM THE ABSENCE OF SEL IN THE CLASSROOM ENVIRONMENT

Z.Kh.Khusinova, student, Urgench State University, Urgench

Аннотация. Maqolada sinflarda ijtimoiy va hissiy qobiliyatlarning yo'qligi ko'rsatiladi va uning o'quvchining o'quv va shaxsiy faoliyatiga salbiy oqibatlarini tahlil qilinadi.

Калит сўзлар: SEL, sinf, ruhiy salomatlik, akademik ishlash, xulq-atvor, talaba, SEL qobiliyatlari.

Аннотация. В статье демонстрируется отсутствие социальных и эмоциональных навыков на занятиях и анализируются его негативные последствия для академической и личной успеваемости учащихся.

Ключевые слова: социальное и эмоциональное обучение, класс, психическое здоровье, успеваемость, поведение, навыки SEL.

Abstract. The article demonstrates the absence of social and emotional skills in classrooms and analyses its negative consequences on student's academic and personal performance.

Key words: SEL, classroom, mental health, academic performance, behavior, student, SEL skills.

Introduction. In recent years, there has been a growing emphasis on the importance of Social and Emotional Learning (SEL) in the classroom environment. Social and emotional learning (SEL) is a critical aspect of education that impacts well-being and success of students. Along with traditional academic subjects such as math and science, students must learn social and emotional competencies such as self-awareness, self-regulation, responsible decision-making, social awareness, and relationship-building. The concept was first introduced in the 1990s and has since become widely regarded as a critical component of a well-rounded education. Unfortunately, with the increasing focus on test scores, some schools are cutting out SEL programs. The absence of SEL in a classroom environment can have negative effects on the well-being of students. The absence of SEL in the classroom environment could lead to negative emotional and behavioral consequences among students. Research shows that when students do not learn adequate SEL skills, they may have problems such as aggression, defiance, noncompliance, and anxiety. In this article, we will discuss some of the expected negative effects of the absence of SEL in the classroom environment and provide examples to illustrate these effects.

Literature review. According to my research of the negative consequences of the absence of SEL, it was studied that lack of usage of SEL programs leads to serious problems such as negative impacts on mental health, increased aggressive behavior, negative effects on academic performance,

decreased empathy, and community engagement. In order to avoid these detrimental results educators should implement SEL programs into each lesson, especially at schools. Without SEL, students may struggle to focus and concentrate on their studies, which can lead to poor academic performance. Additionally, students may not develop the necessary skills to set goals, manage their time effectively, and make responsible decisions, which can negatively impact their academic success.

Research methodology. The negative effects of the absence of SEL in the classroom environment are:

1. Poor academic performance

One of the negative effects of the absence of SEL in the classroom environment is the impact on student's mental health. Without SEL, students are not equipped with the necessary tools to manage their emotions and cope with stress. This can lead to feelings of anxiety, depression, and other mental health issues, which can negatively impact their academic performance and overall well-being. Without SEL skills, students may struggle with severe academic consequences. For example, if students lack self-awareness and self-regulation skills, they may have difficulty managing their emotions, and this can negatively impact their academic performance. A student might dwell on a prior academic failure or other negative life experience, leading to self-doubt, lack of motivation, and reduced focus in school. Additionally, if a student does not understand the importance of completing academic work or managing their academic responsibilities, they may have poor time management skills and exhibit ongoing poor classroom behavior, such as arriving late, failing to complete work, or not studying for tests. Eventually, poor academic performance can negatively affect self-esteem, further exacerbating problems with academic performance.

2. Increased aggressive behavior

One of the most critical negative effects of the absence of SEL is an increase in aggressive behavior. Without the development of emotional regulation and problem-solving skills surrounding conflicts with classmates, students are more prone to physical confrontations. Additionally, teachers often lack the emotional regulation skills to de-escalate situations. Students who do not learn to navigate their emotions and the emotions of others are more likely to engage in arguments, bullying, and other aggressive behavior. This can create a challenging environment for both students and teachers, and can lead to disciplinary issues that distract from the learning process and, therefore, can lead to feelings of isolation and a decline in academic performance.

3. Decreased community engagement

Without SEL, students are missing out on opportunities to connect with their community. They may not have the necessary skills to participate in community initiatives or engage in productive conversations with community members. This lack of community engagement can result in a less connected and less informed society. The absence of SEL in schools can lead to a cycle of disengagement from the community, making it difficult for students to form meaningful relationships outside of school. The absence of SEL can negatively impact students' social skills and relationships. For example, a student who does not have the necessary SEL skills may struggle to make friends or resolve conflicts with classmates. In addition, a student who is struggling with social skills may feel isolated and disconnected from their peers, which can lead to poor academic performance.

4. Negative impacts on mental health

Mental health issues are becoming a more prevalent topic, but often overlooked by school systems. Emotional regulation skills are essential for maintaining good mental health. The absence of SEL in a classroom environment can cause students to feel unacknowledged and unsupported, leading to mental health issues such as depression and anxiety. Depression and anxiety can be debilitating conditions that can severely affect academic performance.

5. Decreased empathy

SEL and empathy are highly related. A lack of SEL in a classroom environment can cause students to lack empathy and the ability to understand the feelings of others. Without empathy, students may engage in actions that harm others, not understanding the impact of their actions or words. This can, in turn, lead to strained relationships and further isolation of certain students.

Analysis and Result. While analyzing SEL methodologies and its results of usage or absence, it's crucial to use social and emotional strategies in the classroom as the absence of SEL can cause students to feel disconnected from school and the learning environment. A lack of emotional support can cause emotional fatigue, leading to students being absent more often. Students who do not feel comfortable and safe in the classroom may spend more time at home, resulting in an increased absence rate. This absence can cause students to fall behind, making it even more challenging for them to catch up once they return to school. In addition, the absence of SEL can negatively impact

students' social skills and relationships. Without SEL, students may not develop the necessary skills to communicate effectively, resolve conflicts, and build positive relationships with their peers. This can lead to feelings of isolation and loneliness, which can negatively impact their academic performance and overall well-being.

Conclusion. In conclusion, Social and Emotional Learning is an essential part of education that must not be neglected or ignored. The absence of SEL in the classroom environment can have negative effects on students' mental health, behavior, social skills and relationships, and academic performance. It is important for educators to prioritize SEL and incorporate it into their teaching practices. By doing so, educators can help students develop the skills, attitudes, and behaviors that will enable them to succeed academically and in life. For example, educators can incorporate SEL activities into their lesson plans, provide students with opportunities to practice communication and conflict resolution skills, and encourage students to set goals and make responsible decisions. With the right support and guidance, students can develop the SEL skills they need to thrive in the classroom and beyond.

REFERENCES:

1. Kayla Bilotta, The importance of social and emotional learning in the classroom.2020
2. Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A. & Weissberg, R. P. (2017). Promoting positive youth development through school-based social and emotional learning interventions: A meta-analysis of follow-up effects. *Child Development*, 88: 1156–1171.
3. Durlak, J. et al. (2011) 'The Impact of Enhancing Students' Social and Emotional Learning.
4. Jones and Bouffard (2012) 'Social and Emotional Learning in Schools: From Programs to Strategies', Society for Research in Child Development.
5. CASEL (2017). CASEL website accessed 04/05/19.
6. Durlak & Wells, 1997; Zins, Weissberg, Wang, & Walberg, 2003
7. Weissberg & Elias, 1993) / Wang, Haertel, & Wallberg, 1997
8. Daniel G. "Emotional intelligence" 2021/ p.380-390.

UDC 808.5

CHARACTERISTICS OF TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

N.B.Kuldashova, PhD, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada terminologiya, terminologiyaning kelib chiqishi va uning xususiyatlari, ushbu sohaning tilshunoslikdagi o'rni tahlil qilinadi. Bundan tashqari, ushbu mavzu bo'yicha ba'zi olimlarning nazariy qarashlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, konseptual, tarjima, nashr, lug'at, tarmoq, neologizm.

Аннотация. В статье анализируется терминология, происхождение терминологии и ее особенности, место данной отрасли в языкознании. Кроме того, показаны теоретические взгляды некоторых ученых на данную тему.

Ключевые слова: термин, терминология, концепт, перевод, издание, словарь, отрасль, неологизм.

Abstract. This article analyses terminology, origin of terminology and its features, place of this branch in linguistics. Besides there is shown some scholars' theoretical views on this theme.

Key words: term, terminology, conceptual, translation, publication, dictionary, branch, neologism.

It is known that the language, which is considered the greatest product of human spirituality, is not only a means of expressing a certain idea, but all the changes taking place in the society are reflected in the language.

Linguistics is known as the science of language, its social nature, function, internal structure, classification, laws of operation of certain languages, historical development, and according to its purpose, function, and so on, it is divided into general linguistics, structural linguistics, comparative-historical linguistics, linguistic culture- Several fields such as linguistics, neurolinguistics, paralinguistics, ethnolinguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, mentalinguistics, cognitive linguistics, and interlinguistics (translation from one language to another) study language characteristics related to the activity of a person in society.

As science, knowledge, technique and technology progress in the world, new ideas, new views, new terms keep appearing. It cannot be denied that the introduction of new terms in linguistics opens up new opportunities, enriches and develops lexicology and terminology, and also creates unique difficulties.

Currently, due to the development of the field of terminology in linguistics, the creation of new words, the imposition of new meanings on words, the lexicalization of some categories, the formation of a word combination into a semantic whole, as well as the acquisition and creation of words from other languages, and the formation of the lexical layer of linguistics. From the linguistic aspects of terminology and terminological issues, terminology is the focus of many researchers.

The relevance of finding solutions to puzzles in the field of terminology is wide and goes hand in hand with life. In addition, "although many researches on terminological issues have been conducted in linguistics, we cannot say that this issue has been sufficiently confirmed. There are still many problems waiting to be solved. In particular, issues related to the semantics of the term should be seriously researched" [3, 14].

Although there are a number of studies conducted in the field of terminology and terminological issues in linguistics, the definition of the term, especially the historical roots, formation, cultural-historical development and development stages of the terminology, the concept of the term and related problems, the national identity of the terms, as well as their compositional aspects. The inclusion of research on issues like

A term (lat. *terminus* - a check, a limit) is a word or a combination of words that is a clear and stable expression of a specific concept specific to a field of science and technology [12, 73]. A term is a word or combination of words that clearly means a concept used in science, technology, and art. Unlike common literary words, terms are not characterized by expressiveness and ambiguity [7, 486].

Based on the data, it is reasonable to say that the word "terminology" is composed of the Latin *terminus* and the Greek word *logos*, which means "the science of terms". A.D. Khayutin, based on the etymological dictionary of the English language, notes that this word was first used by the German scientist S. Schutz (C.G. Schutz) in 1786. According to him, this word was used in English and French languages from the end of the XVIII century, and in Russian from the beginning of the XIX century [4,10].

A term is a word or phrase that is clear in its terminological field, but loses its main characteristics when it leaves its terminological field. The formation of the term occurs with the use of national language tools, including the methods of word formation of the acquired words. A term can be transferred to the national lexicon or, on the contrary, from the national lexicon to a term, as well as to another term system (terminosystem) [8, 8].

Terminology is formed when special words belonging to one subject area are collected in a certain language. O.S. Akhmanova states that "... linguistic terminology is not a simple set of terms like any other terminology, but a unique semiological system" [1, 509].

According to the famous Russian scientist A.A.Reformatsky, in terminological studies, there are two views on the main linguistic signs of terms: firstly, the nominative nature of terms, and secondly, it is related to the concept [5, 47]. When explaining the term and its meaning, the scientist looks at the position of the denomination and related concepts [6, 106].

F.A. Tsitkina defines that "a term is a language sign representing a scientific concept related to a special or professional field of knowledge" [12]. There are cases of using termin instead of termin. But that doesn't seem right. Because we know that the term represents a narrow understanding of the word term.

S.D. Shelov divides the terms according to the fields of science, and argues that the terms related to different fields of knowledge are terminology that acquires meaning on a wide scale. The term expresses some of its ideas that only the terminology of a specific field of knowledge is an integral part of some general environment and that other fields of knowledge, like a complex whole, can enter there with its own terminology, and as a result of continuous communication, their components will intersect or collide [9, 795-799].

Academician V. V. Vinogradov stated that in the field of terminology, the development of the language, its lexical system is clearly connected with the material and spiritual culture of the people [2, 6]. In all the works devoted to terminology, it is considered that the units that represent specific concepts of one or another field, have a definition and, in particular, perform a nominative function, are considered to be terms. Terminology is formed when special words belonging to one subject area are collected in a certain language. F. de Saussure compares the word and the term and distinguishes the following characteristics of the term:

1. The meaning is related to a class or type of objects or events, not to a separate object or event;
2. Relation to scientific or technical concepts rather than to household concepts or common perceptions;

3. The term should be valid within a strictly defined system of terms, that is, the term should always be a part of the system of terms;
4. Being too abstracted from existence, even going to the point of complete disconnection from it;
5. The connection of the term with certain professional activities that require certain knowledge and education.

The listed differences were identified by linguists [10, 285]. Marshyuk, a scientist who studied computational linguistics, said that the word "terminology" has many meanings, it is a science that studies terms, but also a science about the set of terms of a certain field. However, the term "terminology" is more suitable for the definition of a term and a science that studies terms, and "terminography" is a part of lexicography, and defines it as the science of creating terminological dictionaries, inextricably linked with terminology.

In fact, terminology - the science of terms and the set of terms - is a comprehensive and important branch of linguistics. As the development of science, technology and technology develops rapidly, it not only enriches the lexical layer of linguistics, but also expands the range of linguistic units used in speech.

REFERENCES:

1. Akhmanova O.S. Terminology is linguistic. Linguistic encyclopedic dictionary. M., 1990
2. Vinogradov V.V. Opening speech. Questions of terminology. - M.: Nauka, 1961. - P.6.
3. Ismailov G'M. Semantic term formation in Uzbek language terminological systems. Diss.philol.PhD. T., 2011. - P.14.
4. Nishonov P.P. Comparative-typological study of French and Uzbek legal terminology: Filol. science. PhD. diss. autoref. - T., 2009. - 10 p.
5. Reformatsky A.A. What is term and terminology? Questions of terminology. - M., 1961.
6. An explanatory dictionary of the Uzbek language. - T.: UzME, 2008. - P. 73.
7. Reformatsky A.A. A term as a member of the lexical system of a language. Problems of structural linguistics. M., 1968. - P. 103-106.
8. Rosenthal D.E. and Telenkova M.A. Dictionary-reference book of linguistic terms. - M., 1976. - 486 p.
9. Felber H. Terminological work and standardization of terminology. - Paris, 1974. P.1. 8.
10. Shelov Sh.D. Once again about the definition of the term "term". Bulletin of the Nizhny Novgorod University. 2010. No. 4 (2). pp. 795-799
11. Saussure F.De. Works on linguistics. - M.: Progress, 1977. - 285 p.
12. Tsitkina F.A. Terminology and translation: On the basics of comparative terminology.-Lvov, 1988.-10 p.

UO'K 811.161.1

BADIIY MATNLARDA QO'LLANILGAN ORNITONIMLAR

N.R.Maxmudova, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ornitonimlarning metaforik qo'llanilishini o'rganish inson xususiyatlarining aniqlash uchun o'ziga xos xayvon atamalarining konnotatsiyalariga murojaat qiladigan tilga xos madaniy modellarni yoritishi mumkin. Qushlarning nomlari metaforalaridan foydalanishni tahlil qilish, odatda muayyan jamiyatning hukmron madaniy modeli haqida muhim tushunchaga ega bo'lishga olib keladi. Ushbu maqolada mazkur masalalarda fikrlar keltirilib, ornitonimlarning ikki tildagi qo'llanilishi xususiyatlari farqlilik va o'xshashlik jixatidan tahlil etiladi.*

Kalit so'zlar: *til, lingvistika, semantika, pragmatika, ornitonim, tahlil, qiyos, leksema, ma'no*

Аннотация. *Изучение метафорического использования орнитонимов может объяснить на специфические для языка культурные модели, которые относятся к коннотациям определенных терминов животных для определения характеристик человека. Анализ использования метафор названий птиц обычно приводит к важному пониманию доминирующей культурной модели конкретного общества. В данной статье рассматриваются эти вопросы и анализируются особенности употребления орнитонимов в двух языках с точки зрения различий и сходств.*

Ключевые слова: *язык, языкознание, семантика, прагматика, орнитонимы, лексема, анализ, значение*

Abstract. *The study of the metaphorical use of ornithonyms can shed light on language-specific cultural models that refer to connotations of specific animal terms to define human characteristics. An analysis of the use of bird name metaphors usually leads to an important understanding of the dominant cultural model of a particular society. This article discusses these issues and analyzes the features of the use of ornithonyms in two languages in terms of differences and similarities.*

Keywords: *language, linguistics, semantics, pragmatics, ornithonyms, analysis, comparison, lexeme, meaning.*

Badiiy matnda qushlar nomi bilan bog'liq tasviriy vositalar ham ko'p uchraydi. Ayniqsa, nazmiy asarlarda metafora, metonimiy va qushlar nomi bilan bog'langan tasviriy vositalar, sinekdoxalarga misollar topish mumkin. Metonimiya nomdoshlanuvchi va nomdoshlovchi narsa o'rtasidagi aloqadorlikka xosdir.

Qushlar adabiyotda xuddi shunday qadim zamonlardan beri paydo bo'lgan. Bo'ri va turna, Tulki va laylak kabi ertaklarda inson xatti-harakatlari haqida axloqiy xulosalar chiqarish uchun qush nomlari - ornitonimlardan foydalaniladi.

Qush tasviridan foydalanish hattoki ba'zi mashxur rassomlar tomonidan tasvirlangan asarlarda ham paydo bo'lgan. Shuningdek, yog'och o'ymakori Tomas Bevikning (1797-1804 yillardagi) Britaniyalik "Qushlar tarixi" asari birinchi marta ommaga rasm usulida taqdim etilgan. Bu kitob qushlar bo'yicha birinchi maydon qo'llanmasini tashkil etdi. Jon Jeyms Odubon esa 1827 yilda qushlarning ulkan va ta'sirli tasvirlarini yaratgan. Amerika qushlari san'atshunoslar va kolleksionerlar tomonidan eng ko'p hayratga tushadigan asarlar qatoriga kiradi: dastlabki nashrlar har qanday bosma kitoblar uchun to'lanadigan eng yuqori narxlar qatoriga kiradi.

Qushlar bolalar kitoblarining mashhur qahramonlari bo'lib, ular ko'pincha chiroyli tasvirlangan. Beatriks Potterning 1908 yildagi Jemima Puddl-Dak haqidagi ertak asari mashhur qush qahramoni (o'rdak)ni yaratdi. Boshqa mualliflar turli yoshdagi bolalar uchun kitoblarda ko'plab qush qahramonlari bilan ergashdilar. Kattalar uchun kitoblarda qushlar ramziy yoki psixologik ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Masalan, Pol Gallikoning 1940-yilda chop etilgan Qor g'oz, Dyunkerk hikoyasi asari urush davridagi do'stlikning qayta tiklanadigan kuchi haqidagi masal bo'lgan. G'oz ornitonimi bosh qahramonni ham, urushdan yaralangan dunyoni ham ramziy tasviri sifatida ishlatilgan.

Ornitonimlar qo'llash sharq adabiyoti tarixida ham alohida o'rinni egallaydi. Qushlarning obrazi ayrim she'riy misralarda majoziy tasvir uchungina emas, hatto yirik ramziy asarlarning yaratilishiga ham asos bo'lgan. Bu jihatdan Fariduddin Attorning "Mantiq ut-Tayr", Alisher Navoiyning "Lison ut-Tayr", Gulxaniyning "Zarbulmasal" kabi asarlari ahamiyatlidir. Qushlar poetikasi turkiy xalqlarning qadimgi yodnomalari hamda "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" kabi yirik asarlarida ham ma'lum g'oyaviy maqsadlarni ro'yobga chiqarish maqsadida o'z ifodasini topgan: "Yog'imiz tegrada qushlardek edi". Ko'chma ma'no hosil qilinganda nomdoshlovchining nomdoshlanuvchiga nisbatan munosabati nazarda tutiladi, ko'chma ma'no hosil qiluvchi hodisa tobelik deyiladi. Masalan: "Qiz degani qushlarning onasi bo'lur". Demak, bu misolda ornitonim orqali ko'chma ma'no berilgan, ya'ni aniq bir jonli yoki jonsiz narsa boshqa narsaning nomini ifodalagan. Jonli va jonsiz narsalar o'rtasidagi yaqinlik, o'xshashlik xususiyati bilan bog'langan ko'chma ma'nodagi ornitonimlar Maxsud Shayxzodaning "Kapitan Gastello" balladasida shunday satrlarda keladi:

*Sher yurakli bu lochin,
Qoqib qanot-qulochin.
Quzg'unlardan asradi,
Elning xotin-xalojin.*

Ornitonim ishlatilgan bu parcha shunday ta'riflanadi: "... bunga o'xshagan narsa (Kapitan Gastello) o'rnida o'xshatilgan qush – lochin, dushman fashistlar o'rnida quzg'unlar deyilgan". Bu manbada quzg'un ornitonimi ham metafora hodisasi, tarzida kelgan. Lochin ornitonimi jasurlik yoki samolyotga o'xshatish, quzg'un ornitonimi esa dushmanlikni anglatmoqda. Lochin ornitonimi ikki qanotli, Gastello ham ikki qanotli "temir qush"–samolyotda uchadi. Ana shunday uchishdagi o'xshashlik lochin ornitonimi bilan Gastelloni qiyoslashga, Gastelloning lochindek shiddatli harakatini jasurlik tarzida tasvirlashga asos bo'ladi. Quzg'un ornitonimi esa fashist nomini ifodalashda dushman ma'nosiga asos bo'lgan. Bunday tabiiy omil shuki fashist – odam dushmani, quzg'un –jonivorlar kushandasidir.

Qushlar hayotda ham, adabiyotda ham hamma joyda uchraydi va ikkala sohada ham ko'p valentli. Bu Anglo-Sakson davridagi kabi bugungi kunda ham xuddi shunday. Hayotda ular zararkunandalar, zararkunandalarga qarshi kurashuvchilar, vaqt belgilari, musiqa yaratuvchilar va shovqinli uyquni buzuvchilardir. Bugungi kunda san'at va adabiyotda uchayotgan qushlar, kuzatuvchining ularni ochiq havoda yoki cheklangan makon ichida kuzatishiga qarab, erkinlik yoki qamoqni ko'rsatishi mumkin. Anglo-sakson qushlari bir xil darajada ko'p valentli bo'lgan. Masalan, qarg'alar tez-tez bo'lajak qirg'in haqida xabar berishdi, ammo Bedening Vita Sancti Cuthberti kitobida **Crow** – *qarg'alar namunali tavba qiluvchilardir. Ularning ma'nolari hayotda ham, adabiyotda ham bog'liq, shuning uchun bu sohalarni alohida-alohida tadqiq qilib bo'lmaydi. Raven*

– Qarg'alarning bu misoli, shuningdek, Anglo-Sakson madaniyati ko'proq nasroniylikka aylanganligi sababli qushlarga tegishli madaniy qadriyatlarning qayta yo'naltirilganligiga e'tibor qaratadi.

Qadimgi inglizcha "dufe" keyinchalik **dove** so'zi "oq kaptar" degan ma'noni anglatadi. Badiiy matnlarda bu ornitonim turli o'rinlarda o'ziga xos qo'llanadi. Masalan, inglizcha "innocent – begunoh" so'zi, **dove** – kaptar ornitonimi bilan ramziy qo'llanadi. Ingliz adabiy matnlarida kaptar ornitonimining ijobiy fazilatlarini ta'kidlash uchun qarg'a ornitonimining salbiy fazilatlarini yonmayon ishlatiladi.

"The raven's demonstrations of intelligence could easily have fueled ascriptions of supernatural knowledge to them. Amongst the raven's clever customs is the act of caching: when it scavenges a carcass, a significant amount of time and effort is spent on hiding food, often with elaborate ploys to fool onlookers (usually, but not always, other ravens) intent on stealing its plunder. Moreover, the ascription of communicative abilities to ravens would easily have been fueled by the way in which they call more ravens to carcasses: in this situation there is a very clear link between vocalization and resulting action".

Qarg'aning aql-idrok namoyishlari ularga g'ayritabiiy bilimlarning ta'rifini osonlikcha kuchaytirishi mumkin edi. Qarg'aning aqlli odatlaridan biri keshlash harakatidir: u tana go'shtini o'g'irlaganda, ko'p vaqt va kuch ovqatni yashirishga sarflanadi, ko'pincha uning talon-taroj qilish niyatida bo'lgan tomoshabinlarni aldash uchun puxta o'ylangan. Bundan tashqari, qarg'alarga kommunikativ qobiliyatlarni bog'lash, ular ko'proq qarg'alarni tana go'shtiga chaqirishlari bilan osonlikcha kuchaygan bo'lar edi: bu vaziyatda ovoz chiqarish va natijada harakat o'rtasida juda aniq bog'liqlik mavjud. *"a crow set up a hoarse croaking from an unpropitious quarter of the sky. [...]"* bir qarg'a osmonning noqulay chorak qismidan xirillab ovoz chiqardi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, qushlarning nomlari bo'lgan ornitonimlar dunyoning lingvistik suratining tarkibiga kiradi va she'riyatning ajralmas qismidir. Ornitonimlar antroponimlarga aylanib, shu tufayli onomastikaning predmeti kengaydi.

So'z semantikasida qo'shimcha ekspressiv elementlarni o'z ichiga olgan konnotatsiya ona tilida so'zlashuvchilar ongida ornitonimlarning ko'chma ma'nosi bilan izchil bog'liqdir.

O'zbek klassik poeziyasida esa bulbul ornitonimi oshiqni, to'ti – o'zganing fikrini o'g'irlovchi, lochin – chaqqonlik, botirlik; boyqush – yomonlik, inson hayotida mudhish kun kelishidan darak beruvchilar obrazi sifatida keng tasvirlangan. O'zbek adabiy matnlarida esa xo'roz – mardlik, tovuq esa esi paslik sifatini ifodalash yoki majoziy ta'riflashda keltiriladi.

Ushbu misollar ornitonim leksemalari atrofida ma'lum bir semantik makon yaratilganligini ko'rsatadi. Maydon qanchalik kuchli bo'lsa, u xalq ongi va kundalik hayotida qanchalik ko'p joy egallasa, til shu qadar ko'p so'zlarni odamlarning og'zaki nutqi uchun zarur bo'lgan ma'nolarni ifodalashga moslashadi.

Demak, ornitonimlar inson faoliyatining deyarli barcha sohalari - ma'naviy-ruhiy va kundalik-amaliy parametrlarini og'zaki bayon qilish uchun ishlatiladi. Abstrakt kategoriyalarning og'zaki nutqining etnik madaniy o'ziga xosligini o'rganish insonning ma'naviy dunyosi va atrofida voqelikning turli xil hodisalari o'rtasidagi yashirin aloqalarni ochib berishga yordam beradi. Laylak, chumchuq, qarg'a, qarag'ay, qarag'ay, kaklik, bedana, chumchuq kabi muhim, ramziy va keng tarqalgan ornitonimlar barchasi badiiy matn tarkibida o'ziga xos semantik ahamiyat kasb etadi. Shu yo'l bilan ular kundalik nutqda obrazli ma'nolarda faol ishlatiladi. Og'zaki fikrlash va madaniyatning milliy-madaniy o'ziga xos xususiyatlari nuqtai nazaridan e'tiborga olish kerak. Frazologik obraz, idealistik xususiyatiga ko'ra, dunyoning lingvistik suratining asosiy, konstitutsiyaviy, ajralmas qismi, uning asl tizimini shakllantiruvchi tarkibiy qismi bo'lgan milliy kognitiv belgi sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. T. Bugnyar and B. Heinrich, 'Pilfering ravens, Corvus corax, adjust their behaviour to social context and identity of competitors', *Animal Cognition*, 9 (2006), 369-376; T. Bugnyar and B. Heinrich, 'Ravens, Corvus corax, Differentiate between Knowledgeable and Ignorant Competitors', *Proceedings of the Royal Society of London, Series B*, 272 (2005), 1641-46; T. Bugnyar, C. Schwab, C. Schloegl, K. Kotrschal, and B. Heinrich, 'Ravens Judge Competitors through Experience with Play Caching', *Current Biology*, 17 (2007), 1804-8.
2. Maxmudova, N. (2021). Lexical-semantic group of ornithonyms in language and their use. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(5), 107-116.
3. Maxmudova, N. (2021). Bird names really matter: features of ornithonymes in language. *Theoretical & Applied Science*, (5), 116-118
4. Makhmudova, N. R. (2019). The use of multimedia learning tools in the English language. *Мировая наука*, (9), 44-48.

5. Maxmudova, N. (2022). Pragmatic signs of ornithonyms in proverbs in uzbek and english languages. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 88-91.

6. Maxmudova, N. (2021). Bird names really matter: features of ornithonymes in language. *Theoretical & Applied Science*, (5), 116-118.

7. Maxmudova, N. (2021). Lexical-semantic group of ornithonyms in language and their use. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(5), 107-116.

UO'K 808.3

MONOLOGIK MATNLARDA MODAL SO'ZLARNING ISHLATILISH XUSUSIYATLARI

M.B.Mustafayeva, o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada turli funktsional uslubdagi monologik matnlarda modal so'zlarning ishlatilish xususiyatlari haqida bayon etilgan. Maqolada badiiy uslubdagi monolog va dialogik matnlarda modal so'zlarning qo'llanilishi qiyosiy tahlil qilingan va misollar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy uslub, monolog, dialog, matn, pragmatika, mantiqiy baholash, hissiy baholash, funktsional uslub, modal so'zlar.

Аннотация. В статье описываются особенности употребления модальных слов в монологических текстах разных функциональных стилей. В статье сравнительно анализируется и поясняется на примерах употребление модальных слов в монологических и диалогических текстах в художественном стиле.

Ключевые слова: Художественный стиль, монолог, диалог, текст, прагматика, логическая оценка, эмоциональная оценка, функциональный стиль, модальные слова.

Abstract. The article describes the features of using modal words in monologic texts of different functional styles. In the article, the use of modal words in monologue and dialogic texts in the artistic style is comparatively analyzed and explained through examples.

Key words: Artistic style, monologue, dialogue, text, pragmatics, logical evaluation, emotional evaluation, functional style, modal words.

Tilshunosligida funktsional uslublar odatda muloqotning pragmatik tomonida farq qiluvchi matn turlari deb ataladi. Taniqli tilshunos V.V. Vinogradov "Uslub - bu ijtimoiy ongli va funktsional jihatdan aniqlangan, u yoki bu umummilliy til sohasida nutq aloqa vositalarini qo'llash, tanlash va birlashtirish usullarining ichki integratsiyalashgan to'plami, boshqa maqsadlarga xizmat qiladigan boshqa shunga o'xshash ifoda usullari bilan bog'liq ma'lum bir xalqning ijtimoiy nutq amaliyotida boshqa funktsiyalarni bajaradi" deb ta'rif berib o'tgan [1: 19].

Bugungi kunda tilshunoslikda funktsional uslublarning turli tasniflari mavjud. Masalan, I.R. Galperin badiiy nutq uslubi, gazeta uslubi, jurnalistik uslub, ishbilarmonlik uslubi, ilmiy nasr uslubini farqlashni taklif qiladi [2:347]. I.V. Arnold ilmiy, so'zlashuv, ishbilarmonlik, she'riy, notiqlik va publitsistik uslublarni ajratib ko'rsatgan bo'lsa, [3:245] M.D.Kuznets va Y.M.Skrebnev tomonidan berilgan ingliz tilining funktsional uslublari va rasmiy-klerikal uslub hamda adabiy-suhbat uslubi va tanish uslubni o'z ichiga olgan erkin ("suhbatli") uslublar tasnifi qiziqish uyg'otdi [4:122]. O'zbek tilshunosligida nisbatan yangi soha sifatida sanalgan uslubshunoslik til birliklarining aloqa vositasi sifatida muomila jarayonida turli soha va vaziyatda qo'llanishi, nutqni tashkil qilish qonuniyatlari, til tizimidagi barcha vositalarning nutq jarayonidagi imkoniyatlari va ma'no nozikliklarini aniqlash bilan shug'ullanadi.

Har bir uslubning o'ziga xosligi ushbu uslub matnlarida amalga oshiriladi. Zamonaviy tilshunoslikda matn semantik aloqa bilan birlashtirilgan ramziy birliklar ketma-ketligi sifatida qaraladi va izchillik va yaxlitlik ularning asosiy xususiyatlaridir [5: 507]. Matnning ikki turi mavjud - monolog va dialogik. Bu farq matnni tashkil etuvchi jumalarning kommunikativ yo'nalishiga asoslanadi. Dialogik matn - nutq aktidagi ikki yoki undan ortiq ishtirokchilarning gaplarini almashish natijasida tuzilgan jumlar zanjiridir va har bir ishtirokchi nutq jarayonida so'zlovchi yoki nutqning adresati sifatida harakat qiladi [6:122]. Dialogik matndan farqli o'laroq, monolog matn bir shaxsning bir yoki bir nechta tinglovchilarga (o'quvchilarga) qaratilgan og'zaki yoki yozma bog'langan nutqidir. Shuning uchun bu turdagi matndagi gaplar ketma-ketligi bir tomonlama yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi [7: 353]. Monolog matnlar yozma nutqda, jumladan badiiy, ilmiy va gazeta-publitsistik uslublarda keng tarqalgan.

Badiiy adabiyotning asosiy vazifasi lingvistik va o'ziga xos stilistik vositalardan foydalangan holda, muallifning niyatiga hissa qo'shish va u yoki bu voqelikning mavjudligi, rivojlanish shartlarini

o'quvchiga chuqurroq ochib berishdir. Badiiy va fantastik uslub boy tasvir, hissiyot va o'ziga xos ekspressivlik bilan ajralib turadi [8:244].

Badiiy uslubdagi monolog va dialogik matnlarda modal so'zlarning qo'llanilishini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular dialogik matnlarga nisbatan monolog matnlarda ko'proq qo'llaniladi. Matnning ikki turi - monolog va dialog o'rtasidagi farq matnni tashkil etuvchi gaplarning kommunikativ yo'nalishiga asoslanadi.

Badiiy uslubdagi monologik matnlar uchun xos bo'lgan va dialogik matnlarga xos bo'lmagan quyidagi modal so'zlar va modal iboralarini o'z ichiga oladi: “ostensibly, vaguely, clearly, surprisingly, virtually, conceivably, genuinely, inevitably, unbelievably, visibly, undeniably, obscurely, plausibly, illogically, seemingly, admittedly, strangely, supposedly, inexorably, theoretically, unmistakably, unquestionably, without doubt, in fact”. Sanab o'tilgan modal so'zlar va modal iboralarining monolog matnlarda qo'llanilishi, ularning konnotativ ma'no xarakteriga ko'ra, kitobiy, adabiy qayta ishlangan nutqda qo'llanilishi bilan genetik bog'liqligi bilan bog'liq [9:101].

Modal so'zlar va modal iboralar subyektiv-baho modallikni ifodalovchi vosita bo'lib, badiiy adabiyotning monolog matnlarida ikkita umumiy ma'no – “mantiqiy baholash” va “hissiy baholash”ni bera oladi. “Mantiqiy baholash”ning umumiy ma'nosi doirasida modal so'zlar to'rtta alohida ma'noni qabul qilishi mumkin.

Birinci alohidagi ma'no bu so'zlovchining fakt yoki hodisaga bo'lgan ishonchining qiymatidir. Bu ma'no “certainly, surely, naturally, definitely, undoubtedly, sure, absolutely, doubtless, inevitably, undeniably, unquestionably, unmistakably” kabi modal so'zlari hamda “of course, in fact, no doubt, without doubt, very doubtfully” kabi modal iboralar bilan ifodalanadi. Misol uchun:

1. My face, I knew, must be giving the same rainbow performance and I **undoubtedly** had two lovely black eyes (Christie A. Death in the Clouds). (Men bilardim, mening yuzim bir xil kamalak ko'rinishini berayotgan edi va shubhasiz, mening ikkita yoqimli qora ko'zlarim bor edi.)

2. **Unquestionably**, he had been put in a difficult position (Hailey A. The Final Diagnosis). (**Shubhasiz**, u qiyin ahvolga tushib qolgan edi)

“Mantiqiy baholash” umumiy ma'nosi doirasidagi ikkinchi xususiy qiymat “really, truly, inevitably, genuinely, indeed, obviously, rightly, clearly, actually, vividly, positively, visibly, ostensibly, virtually, admittedly, inexorably, reasonably” kabi modal so'zlari bilan uzatiladigan har qanday fakt yoki hodisaning amalga oshirilishini so'zlovchi uchun dalil qiymati deb qaralishi kerak. Misol uchun:

3. She was dead, **indeed**, she was dead (Mailer N. An American Dream). (U o'lgan edi, **haqiqatan ham** o'lgan edi)

4. The man's effrontery did not exasperate her as it **obviously** exasperated Margaret and Arthur (Maugham W.S. The Magician). (Erkakning beadablighi uni g'azablantirmadi, chunki bu Margaret va Arturni g'azablantirgani **aniq**)

Modal so'zlarning “mantiqiy baholash” umumiy ma'nosi doirasidagi uchinchi xususiy ma'no so'zlovchining fakt yoki hodisaning ehtimollik qiymatini ifodalashidir. Bu ma'no “probably, apparently, likely, presumably, hopefully, plausibly, conceivably, supposedly, theoretically, seemingly” modal so'zlariga xosdir. Mana bir nechta misollar:

5. **Probably** I read the same two pages over several times (Hemingway E. Fiesta). (**Ehtimol**, men bir xil ikki sahifani bir necha marta o'qiganman)

6. When I was sitting here it was **likely** they were doing an autopsy on Deborah (Mailer N. An American Dream). (Men bu yerda o'tirganimda, ular Deboraning o'lgan tanasini yorishayotgan **bo'lishlari mumkin** edi)

“Mantiqiy baholash” ning umumiy ma'nosi doirasidagi to'rtinchi o'ziga xos ma'noni so'zlovchining fakt yoki hodisaning amalga oshirilishiga shubhalari qiymati deb hisoblash mumkin. Bu ma'no “perhaps, possibly, maybe, unlikely, vaguely, obscurely, unbelievably, strangely, surprisingly” modal so'zlari orqali ifodalanadi. Masalan:

7. **Perhaps** they would step into his private office (Christie A. Death in the Clouds). (**Ehtimol**, ular uning shaxsiy kabinetiga kirishar edi)

8. **Maybe** that was why he was a good lawyer (Canning V. Birdcage). (**Balki** shuning uchun ham u yaxshi advokat edi)

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, badiiy nasrning monolog matnlarida modal so'zlar ishonch, dalil, ehtimollik, shubha, ijobiy va salbiy ma'nodagi ifoda vositalarini amalga oshirishda ishtirok etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. - М.: Высшая школа, 1981. - 320 с.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. - М.: Изд-во лит-ры на иностр.яз.,1958.-460 с.

3. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. М.: Высшая школа, 1991. - 140 с.
4. Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка. - Л.: Учпедгиз, 1960. - 173 с.
5. Николаева Т.Н. Текст // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - С. 507.
6. Москальская О.И. Грамматика текста. Пособие по грамматике немецкого языка для институтов и факультетов иностранных языков. - М.: Высшая школа, 1981. - 183 с.
7. Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. - 2nd ed., rev. - M.: Higher School, 1994. - 381 p.
8. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. - М.: Просвещение, 1993. - 224 с.
9. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. - Киев: Вища школа, 1984. - 248 с.

UO'K 811.161.1(043)

RASMIY MULOQOTDA LISONIY VOSITALAR TANLOVI VA UNING NUTQIY MULOQOT MAZMUNIGA TA'SIRI

X.Narxodjayeva, dots., PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada rasmiy muloqotda lisoniy vositalarini tanlab qo'llanilishi va uning nutqiy muloqot mazmuniga ta'siri, o'zbek rasmiy muloqot madaniyatida ham ayrim til vositalarining qo'llanishi, rasmiy nutqiy muloqotda muayyan til birliklarining tanlanishidagi tashqi omil – kommunikantlarning ijtimoiy mavqei, jamiyatda bajarayotgan rollarining ta'siri kabi xususidagi fikrlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, nutqiy muloqot, rasmiy muloqot, lisoniy vositalar, muloqot mazmuni, so'z birikmalari, qoliplar.

Аннотация. В статье рассматривается избирательное использование языковых средств в официальном общении и его влияние на содержание речевого общения, использование определенных языковых средств в культуре узбекского официального общения, внешний фактор в выделении определенных языковых единиц в официальной речи. общение – социальный статус коммуникантов, определение их роли в обществе. Его личные мысли выражаются как тайна.

Ключевые слова: общение, устное общение, формальное общение, языковые средства, содержание общения, фразы, шаблоны.

Abstract. In the article, the selective use of language tools in official communication and its influence on the content of speech communication, the use of certain language tools in the culture of Uzbek official communication, the external factor in the selection of certain language units in official speech communication – the social status of communicants, the definition of their roles in society His personal thoughts are expressed as a secret.

Key words: communication, spoken communication, formal communication, linguistic tools, content of communication, phrases, patterns.

Rasmiy nutqiy muloqotda lisoniy birliklar tanlovi rasmiy nutqning uslubiy xususiyatlari bilan bog'liq. Rasmiy nutqiy muloqotda rasmiy uslubga xoslangan til birliklari, ayniqsa, leksik birliklar, turg'unlashgan so'z birikmalari, qoliplarga tushirilgan sintaktik birliklarning qo'llanishi betaraf leksikaga nisbatan faol. Bunday til birliklari nutqiy muloqotning rasmiy yoki norasmiy xarakterda ekanligini yaqqol ko'rsatib turadi.

Sh.Safarovning qayd etishicha, rasmiy va norasmiy munosabatlarning grammatik va lug'aviy birliklar vositasida belgilanishi qariyb barcha tillar uchun umumiy qoidadir. Ammo ba'zi tillar uchun bu qoida o'ta majburiy xususiyatga ega bo'lib, ushbu tillar grammatik tizimidan mustahkam o'rin egallaydi. Olim manbalarga asoslangan holda "bu borada, ayniqsa, yapon va koreys fe'l tizimi alohida ajralib turadi. Birgina "o'qi!" imperativi yo me (o'ta qo'pol), yonde kure (biroz yumshoqroq, o'zidan past mavqedagiga buyurilganda), yonde – o-kure (yanada yumshoqroq), yonde yare (qo'pol, "uchinchi shaxsga o'qib ber" mazmunida) o-yomi, yonde tyoday, yominasay, yomitamae (norasmiy muloqotda), o-yominasay (bir oz hurmat ma'nosida), yonde kudasay (hurmat shakli), o-yomi kudasay (ehtimolli "marhamat, o'qing" mazmuniga ega), o-yomi kudasaimasi (o'ta ehtimolli) kabi shakllarda ifodalanishi mumkin"ligini qayd etadi. [1]

O'zbek rasmiy muloqot madaniyatida ham ayrim til vositalarining qo'llanishi majburiy tus olgan deyish mumkin. Masalan, sud tizimida sudya janoblari, muhtaram sudya; qonunchilik palatasida hurmatli deputatlar, muhtaram deputatlar murojaat birliklarining qo'llanishi qat'iylashgan.

Bu holat o'rta asrlar diplomatik nutqiy muloqotida ham kuzatilgan. Q.Sodiqovning ma'lumot berishicha, o'zga yurt hukmdoriga yo'llanayotgan rasmiy-diplomatik xatlarning boshlanishida,

islomiy etiketga ko'ra, avval Ollohning inoyati, Muhammad alayhis-salom mo'jizotiga tahsin aytib, so'ng adresatga salom berilgan. Hukmdor oti tilga olinganda, taomilga binoan, unvonlari qo'shib aytilgan. Masalan, Ulug' Muhammadxonning II Murodga yo'llagan maktubining boshlamasi shunday: *Haq ta'ālā 'ināyatiylā, Muḥammad payyambar mo'jizātiylā Muḥammaddin yāzī Murādqa salām.* – "*Haq taolo inoyati ila, Muhammad payg'ambar mo'jizoti ila Muḥammaddan g'oziy Murodga salom. Bu o'rinda Haq ta'ālā 'ināyatiylā, Muḥammad payyambar mo'jizātiylā* – bitig yo'llanayotganligining shukronasi; uning ketida turgan xat yo'llayotgan kimsa (adresant) chiqish kelishigida (Muḥammaddin), xat yo'llanayotgan kimsa esa unvoni bilan birga jo'nalish kelishigida (yāzī Murādqa) berilgan". [2]

Bundan xulosa qilish mumkinki, rasmiy muloqotning har bir janrida muayyan leksik birliklar, sintaktik qoliplar qat'iy o'rtnashib qolgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi tijorat xatlari leksikasini o'rgangan R.Karimov bu tillarda betaraf leksikaga qaraganda quyidagi funksional stilistik bo'yoqqa ega so'zlardan ko'proq foydalanilishini aniqlagan:

– alohida so'z va so'z birikmalari ko'rinishidagi yozma kitobiy leksika: *because of above mentioned* – *yuqorida bayon etilganlar tufayli, according to above mentioned* – *yuqorida qayd etilganlar asosida, privileged several times* – *bir necha bor rag'batlantirildi* va b.;

– tijorat, sanoat va texnika atamaları: *customs service* – *bojxona xizmatlari, production capacity* – *ishlab chiqarish quvvati, unanswered letter of credit* – *javobsiz akkreditiv* va b.;

– rasmiy va idoraviy qoliplar: *production needs* – *ishlab chiqarish zarurati, problem solving* – *masalaning yechimi, to help* – *yordam ko'rsatish, to inform* – *ma'lum qilish* va b.; [3]

E'tibor berilsa, rasmiy tijorat xatlarida rasmiy uslubga xoslangan til birliklarining qo'llanish chastotasi yuqori. Ushbu birliklar tijorat xatiga rasmiylik ruhini bag'ishlash bilan birga, uning janr turini shakllantirishga ham xizmat qilgan.

Umuman, bu kabi rasmiy uslubga xoslangan til birliklarini rasmiy-idoraviy muloqotda qo'llanadigan, diplomatik muloqotda yoki qonunchilikda ishlatiladigan maxsus til birliklari sifatida bir-biridan farqlash mumkin. Shu jihatga ko'ra ham rasmiy nutqiy muloqot tularida lisoniy vositalarning tanlovi masalasi muhim o'rin tutadi. Rasmiy nutqiy muloqot jarayonida til birliklarining to'g'ri tanlanishi, ularning rasmiy nutq uslubi meyorlariga mos kelishi muhim shartlardan biridir.

I.Matitsinaning qayd etishicha, nutqiy muloqotning turli vaziyatlarida ishlatiladigan verbal va noverbal vositalar ulushi va majmui bir xil bo'lmaydi. Bu ko'plab lingvistik va ekstralingvistik sabab va omillarga bog'liq. Xususan, rasmiy ishbilarmonlik muloqoti asosan verbal vositalardan foydalanishga, noverbal vositalarni minimallashtirishga moyildir. Bu ishbilarmonlik doirasidagi nutqiy munosabatlarning asosiy qismi nafaqat masofadan turib, ya'ni bilvosita – yozma ravishda yoki texnik vositalardan foydalangan holda (faks, kompyuter, telefon) amalga oshishi bilan bog'liq, balki ishbilarmonlik muloqoti qat'iy reglamentga tushirilganligi, ya'ni reglamentga to'la amal qilinishi yoki, aksincha, undan har qanday og'ish axborotni qabul qiluvchi uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi bilan ham bog'liq. [4]

Rasmiy nutqiy muloqotda muayyan til birliklarining tanlanishiga yana bir muhim tashqi omil – kommunikantlarning ijtimoiy mavqei, jamiyatda bajarayotgan rollari ham sabab bo'ladi. Bu omil barcha davrlarda rasmiy nutqiy muloqotda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan omillardan biri bo'lib kelgan. Jumladan, rasmiy nutqiy muloqotda til birliklarining tanlovi o'rta asrlar diplomatik nutqiy muloqotida ham yaqqol kuzatiladi. Q.Sodiqovning qayd etishicha, o'rta asrlarning diplomatik hujjatlarida o'ziga qaram kishilarga, qaram yurt egalariga nisbatan *ini-oyulluq, xidmatkārliq*, yaqinlik ma'nosida *dostluq, qarindašliq* birikmalari ishlatilgan. Bunda hukmdorning siyosiy maqsadi ham bo'lgan, qaram yurt egasini o'ziga yaqin tutayotganligini bildirib qo'yish, avrab qo'lga olish uchun ham shunday yo'l tutilgan. [5]

Bugungi kunda ham rasmiy nutqiy muloqotda til birliklarining tanlanishida, ayniqsa, adresatning ijtimoiy maqomi, ijtimoiy rolini inobatga olish nihoyatda ahamiyatga ega. Sh.Iskandarova qayd etganidek, "Har bir so'zlovchi o'zining va suhbatdoshining ijtimoiy maqomiga ko'ra nutq birliklarini ajratib, saralab qo'llaydi". [6]

Bundan ma'lum bo'ladiki, ham adresantning, ham adresatning ijtimoiy maqomi, roli rasmiy nutqiy muloqotda til birliklarining tanlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, rasmiy nutqiy muloqot ishtirokchisi adresat elchi rolidagi rasmiy shaxs bo'lsa, unga *muhtaram elchi, janob elchi, elchi janoblari* тарздаги murojaat birliklari ishlatiladi.

Sh.Safarov bu haqida fikr yuritir ekan, quyidagilarni yozadi: "... *"hazrat", "hazrati oliylari"* iboralarining qo'llanishi bajarilayotgan muloqot faoliyatining rasmiyligi pressupozitsiyasidan darak beradi. Bunda muloqot adresati xuddi shu turdagi murojaatni talab qiluvchi lavozim, daraja sohibi

bo'lmog'i darkor (Binobarin, "hazrat" yuqori diniy lavozimdagi shaxs bo'lishi mumkin.). Muloqot jarayonida bunday talab va qoidalarga rioya qilinishini o'rganish natijasida *ritorik pragmatika* yo'nalishi shakllandi. Ushbu turdagi pragmatik ta'limotning asosiy maqsadi muloqot tamoyillari va kategoriyalarini aniqlashdir".[7] Ammo bunday muloqot tamoyili ba'zan buzilishi mumkin. Rasmiy shaxs maqomidagi kishilar o'ziga yaqin insonlar, qarindosh-urug'lari, do'st-birodarlari davrasida bu tamoyilga rioya qilib o'tirmaydilar. Bunday holatda rasmiy shaxslar muloqoti norasmiy tus oladi. Masalan: *Lobar o'tirdi. Erta-indin sudi bo'lib, uzoq muddatga ozodlikdan mahrum qilinajak mahbus ichki ishlar xodimi libosida qamoqxona boshlig'i kabinetiga kelgan edi.*

– *Forma juda yarashibdi, – dedi qamoqona boshlig'i. – Tanishing, bu odam sizning xaloskoringiz polkovnik Ivolgin. Meni esa otning qashqasidek bilsangiz kerak. Sudgacha va suddan keyin kamida ikki yil mobaynida shu qamoqxonada yashashingiz tayin edi. Ya'nikim, kaminaning qo'l ostida. So'ng bepoyon o'lkamizning qaysidir chekkasidagi bir parcha yerda umringizning qolgan qismini o'tkazishga jo'nab ketardingiz. Ammo ko'rib turibsizki, ertalab mahbus bo'lib uyg'ongan ayol tushgacha militsiya xodimiga aylandi qoldi.*

Unvondor shaxslar o'zlaridan mamnun ekanligini sezgan Lobar sovuqqina ohangda dedi:

– *Men buni hech kimdan iltimos qilganim yo'q. Sizlar o'ylagandek, qamalishdan cho'chimayman ham. Inson qiyofasidagi iblislar hayotimni allaqachon barbod qilib bo'lishgan.* (A.Qorjovov. "Qil ustidagi taqdir")

Qamoqxona boshlig'i va mahbus o'rtasida bo'lib o'tgan ushbu nutqiy muloqotda qamoqxona boshlig'ining rasmiy muloqot tamoyillariga rioya qilmaganligi kuzatiladi. Uning nutqida qo'llangan *Meni esa otning qashqasidek bilsangiz kerak. Ammo ko'rib turibsizki, ertalab mahbus bo'lib uyg'ongan ayol tushgacha militsiya xodimiga aylandi qoldi* jumalari rasmiy muloqot tamoyillariga zid.

Rasmiy nutqiy muloqotda adresatning yoshi, jinsiga ko'ra ham lisoniy birliklar tanlovi kuzatiladi. Masalan, rasmiy-idoraviy nutqiy muloqotda adresat ayol jinsiga mansub rasmiy shaxs bo'lsa, unga nisbatan o'ziga mos hurmat shakli va murojaat birliklari tanlab ishlatiladi. O'zbek diplomatiyasida ayollarga nisbatan *xonim*, erkaklarga nisbatan *janob* so'zi hamda so'z birikmasi shaklidagi *janobiy oliylari* birliklarining qo'llanishi qabul qilingan. Yosh bo'lsa-da, o'zbek xalqi madaniyatida rasmiy shaxslarga Siz deb murojaat qilinadi.

L.Muhammadjonovanning ma'lumot berishicha, rasmiy murojaatda jamoaga *xonimlar va janoblar, bir insonga Janob Ivanov* deb, agar familiya ishlatilmasa, *janob direktor, direktor xonim* deb murojaat qilish mumkin. *O'rtoq* so'zi ichki ishlar xodimlari va harbiylarga nisbatan qo'llanadi. Ya'ni, *O'rtoq Abdullayev, o'rtoq general*. Elchilarga *Janobi* dindorlarga *hazrat, pirim, hoji, mullo yigit* deb murojaat qilinadi. [8]

Darhaqiqat, o'zbeklarda suhbatdoshiga familiyasi bilan murojaat qilish faqat rasmiy doirada kuzatiladi. Rasmiylikni kuchaytirish maqsadida shaxsning ismi bilan birga uning ota ismi ham qo'shib aytiladi. H.Turdiyeva o'zbek rasmiy muloqotiga bu nutqiy odat rus madaniyati orqali kirib kelganligini qayd etib, quyidagilarni yozadi: "O'zbek tilida ism bilan murojaat etish ruslar ta'sirida shakllangan tizim nutqiy etiket qoidalariga juda yaqindir. Familiya bilan chaqirish katta lavozimdagilar kichikroq lavozimdagilarga nisbatan qo'llanilib, rasmiy xarakterga ega. O'ta rasmiy holatda, hurmat ma'nosida ism va otasining ismi qo'llanadi. (Sarvinov Ro'ziyevna, Bobur Asrorovich) Bu tarzda qo'llashda yoshning ahamiyati bo'lmaydi. Familiya yoki ism va otasining ismini qo'llashda negativ feys yetakchilik qiladi". [9]

Anglashiladiki, rasmiy murojaatda maxsus til birliklarining tanlovi turli nutq vaziyati bilan bog'liq holda ham amalga oshiriladi.

Rasmiy nutqiy muloqotda ba'zan adresatga uning millatini ko'rsatib, murojaat qilinishi kuzatiladi. Bunday vaqtda rasmiy munosabat yanada kuchayadi. N.Ahmedova bu holatni quyidagicha izohlaydi: "O'zaro muloqot jarayonida so'zlovchi tinglovchiga millati bilan murojaat qilishi orqali unga alohida hurmat-e'tiborini, yaqinligini ifodalashi mumkin. Bu esa so'zlovchi bilan tinglovchi orasidagi samimiy munosabatni yuzaga keltiradi, ularni bir-biriga yaqinlashtiradi. Bunday murojaat birliklari rasmiy nutqlarda, badiiy asarlarda, ba'zan esa so'zlashuv nutqida ham qo'llanadi. Qiyoslang: Aziz bo'vurlar! Muhtaram qirg'iz bo'vurlarim! (I.Karimov). Qadrli qozoq tug'ishganlar! Aziz qozoq birodarlarim! (I.Karimov)".[10]

Bizningcha, bu o'rinda murojaat birliklari tarkibida qo'llangan *aziz, muhtaram, qadrli* sifatleri orqali N.Ahmedova nazarda tutgan "hurmat-e'tibor" ma'nosi ifodalangan. Egalik qo'shimchasini qabul qilgan *bo'vurlarim, birodarlarim* so'zlari orqali esa "yaqinlik" grammatik ma'nosi hosil qilingan.

Rasmiy nutqiy muloqot matnlarini semantik jihatdan quyidagi turlarga ajratish mumkin: 1) axborot-ma'lumot berish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 2) buyruq berish, talab qo'yish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 3) vazifa, majburiyat yuklatish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 4) ko'rsatma berish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 5) iltimos xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 6) taklif xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 7) rozilik, ishonch bildirish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 8) ruxsat berish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 9) taqiqlash, rad etish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 10) tavsiflash xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 11) tushuntirish berish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 12) kafolat berish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 13) so'rov jo'natish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 14) eslatish xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 15) qayd etish, ro'yxatga olish, tasdiqlash xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 16) tashviqot-targ'bot xarakteridagi rasmiy muloqot matnlari; 17) huquqiy majburiyatlarni aks ettiruvchi rasmiy muloqot matnlari va boshqalar.

Xullas, rasmiy nutqiy muloqotning rasmiy-idoraviy, diplomatik, qonunchilik uslubiga xos muloqot turlarida lisoniy vositalar rasmiy uslub talabi asosida tanlab qo'llaniladi. Lisoniy vositalar tanlovi rasmiylik, aniqlik, huquqiy asoslanganlik, qat'iylik, majburiylik kabi rasmiy nutqiy muloqotning kommunikativ sifatleri bilan bog'liq holda amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2008. – Б.132.
2. Содиқов Қ. Турк тилшунослиги сиёсий, расмий-дипломатик нутқ стилистикаси // Sharq mash'ali. – Тошкент, 2020. – № 2(2). – Б. 50-61. <https://inlibrary.uz/index.php/eastern-torch/article/view/14848>.
3. Каримов Р. Тижорат хатларининг лингвопрагматик аспекти (инглиз ва ўзбек тиллари материалида): Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б.12.
4. Матыцина И. Язык официально-делового общения как явление и как понятие // Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos Man and the Word / Foreign Languages. 2014. T. 16. –№. 3. – P. 104. (– P. 103-110)
5. Содиқов Қ. Кўрсатилган манба // <https://inlibrary.uz/index.php/eastern-torch/article/view/14848>.
6. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол.фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 1993. – Б. 10.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2008. – Б.213.
8. Мухаммаджонова Л. Давлат хизматчиси этикаси ва имиж. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Университет, 2017. – Б. 47.
9. Турдиева Ҳ. Нуткий этикет бирликларининг лингвопрагматик тадқиқи (форс ва ўзбек тилларидаги материаллар асосида): Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 91.
10. Аҳмедова Н. Ўзбек тилида мурожаат бирликларининг семантик-коннотатив тадқиқи: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – Б. 19.

UDC 808.5

THE ROLE OF STYLISTIC DEVICES IN LITERARY TRANSLATION

D.A'.Nasriddinov, doc., PhD, TIAME-NRU, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada badiy tarjimada eng muhim bo'lgan stilistik vositalarning o'zbek tilidagi tarjimasida qanday ma'nolarni kashf etishi tahlilga tortilgan. Shuningdek, stilistik vosita turlariga izoh hamda ularni mazmun mohiyatini asoslovchi misollar ikki (o'zbek va ingliz) tillarida keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *alliteratsiya, anafora, ironiya, metafora, metonimiya, sinekdoha.*

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу наиболее важных стилистических приемов в художественном переводе, которые раскрывают смыслы при переводе на узбекский язык. Кроме того, приведены и объяснены значения типов стилистических приемов, а также обосновано их содержание примерами на двух языках (узбекском и английском).*

Ключевые слова: *аллитерация, анафора, ирония, метафора, метонимия, синекдоха.*

Abstract. *This article is devoted to the analysis of the most important stylistic devices in literary translation, which discover meanings in translation into Uzbek. In addition, there are given and explained the meaning of types of stylistic devices and also justified their content with examples in two languages (Uzbek and English).*

Keywords: *alliteration, anaphor, irony, metaphor, metonymy, synecdoche*

In the literature, various methods are used to give the content of speech an auxiliary meaning, idea or feeling. Sometimes a word departs from its normal meaning or a phrase acquires a special meaning that is not based on the direct meaning of the words contained in it. Such means are called artistic and stylistic (pictorial) means. Artistic visual means greatly contribute to the fact that a literary work is beautiful, attractive and attractive to the reader. By stylistic means we mean such elements

of writing as metaphors, contrasts, rhetorical questions, humor, doubts, etc., which are used by writers to create certain emotions in readers. They are means for writers to circumvent many of the limitations of a communicative goal. Like structural devices, these stylistic devices exist at every level of the text structure. Literature is a science that fulfills cultural, moral and social tasks. It also affects a person's mood. Literature shows a sense of beauty through the stylistic techniques used by the artist. Artistic stylistic means are available in both English and Uzbek languages. Since the object of the dissertation is the English language, this section discusses the artistic stylistic means of the English language. At this stage, it is necessary to get acquainted in more detail with the types of artistic and stylistic means and their description.

Alliteration - is a literary device that involves the repetition of a sound or letter at the beginning of multiple words in a sentence or phrase. Alliteration is often used in poetry, song lyrics, and prose to create a musical effect or to emphasize certain words or phrases. Here are a few examples of alliteration:

1. "Peter Piper picked a peck of pickled peppers."
2. "She sells seashells by the seashore."
3. "Big brown bears bask in the bright blue sun."
4. "Five fat frogs foolishly fled from fierce forest fires."
5. "Mighty mountain men march through misty meadows."

-sweet smell of success,
-a dime a dozen,
-bigger and better,
-jump for joy

In Uzbek literature:

Qaro qoshing, qalam qoshing,
Qayiq qayrilma qoshing, qiz,
Qilur qatlimga qasd, qayrab
Qilich qotil qaroshing, qiz...[1]

In each of these examples, the repetition of the initial letter or sound creates a memorable and sometimes humorous effect. Alliteration can also be used to create a mood or tone in a piece of writing, such as a sense of playfulness or excitement.

Anaphora is a literary and rhetorical device in which a word or phrase is repeated at the beginning of successive clauses or sentences. The purpose of anaphora is to create emphasis, to reinforce a message, and to create a rhythmic effect that can captivate the reader or audience. Here are a few examples of anaphora:

1. "We shall fight on the beaches, we shall fight on the landing-grounds, we shall fight in the fields and in the streets, we shall fight in the hills." - Winston Churchill
2. "I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed: "We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal." - Martin Luther King Jr.

3. "It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity." - Charles Dickens, *A Tale of Two Cities*.

Mad world!

Mad kings!

Mad composition![2]

In Uzbek literature:

Endi odam quldek sotilmas,
Endi odam o'tga otilmas,
Endi unga qafas bo'lmas jon,
Endi dunyo bo'lmaydi zindon.[3]

In each of these examples, the repetition of a word or phrase at the beginning of the sentence creates a powerful effect and emphasizes the message that the writer or speaker is trying to convey. Anaphora is commonly used in speeches, political rhetoric, poetry, and even in everyday conversations.

Irony is a literary device that uses language to express the opposite of what is expected or intended. It often involves a discrepancy or incongruity between what is said or written and what is actually meant or what actually happens. There are three main types of irony: verbal, situational, and dramatic.

Verbal irony occurs when a speaker says something but means the opposite. For example, if it is raining heavily outside and someone says "What a lovely day!" this is using verbal irony to express the opposite of what is actually happening.

Situational irony occurs when there is a discrepancy between what is expected to happen and what actually happens. For example, if a firefighter's house catches on fire, this is an example of situational irony since they are trained to put out fires but now need to help fight one in their own home.

Dramatic irony occurs when the audience or reader knows something that the characters do not. This can create suspense or tension in the plot. For example, if the audience knows that a character in a horror movie is about to be attacked by a killer who is hiding behind a door but the character does not, this is an example of dramatic irony. Irony is often used in literature, poetry, and film to make a point, create humor, or add depth to a character or plot.

- *His argument was as clear as mud.*

- *The two identical twins were arguing. One of them told the other: "You're ugly."*

- *The thieves robbed the police station.*

In Uzbek literature:

- *"Nyuton" bo'lsang ham mayli edi, fizikadan gap ochishga.*

- *Xonimning "nozik" qo'llariga og'irlik qilmasmikan?!*

Yo'qolmasdan ilgari bormidi? Qandaqa ho'kiz edi?[4]

Metaphor is a figure of speech that implies a comparison between two things that are not actually alike but share common characteristics. It involves using a word or phrase that represents one thing and applying it to another thing to suggest a resemblance or analogy between the two. For example, "Life is a journey" is a metaphor that suggests that life and a journey share common characteristics such as ups and downs, twists and turns, and unexpected events. Another example of a metaphor is "She has a heart of stone" which implies that the person being described lacks empathy or compassion, just as a stone is hard and unfeeling. Metaphors are commonly used in literature, poetry, and everyday language to make comparisons and to help the reader or listener understand complex ideas or emotions.

In Uzbek literature:

Sheryurakli bu Lochin

Qoqib qanot-qulochin,

Quzg'unlardan asradi

Elning xotin-xalajin.[5]

In English literature:

All the world's a stage,

And all the men and women merely players;

They have their exits and their entrances;[6]

"The sun was a toddler insistently refusing to go to bed: It was past eight thirty and still light."[7]

They can also create vivid images in the reader or listener's mind and add depth or meaning to a text.

Metonymy is a figure of speech in which a word or phrase is substituted for another word or phrase that it is closely associated with, in order to suggest a particular meaning or association. Unlike metaphor, metonymy does not involve a direct comparison. For example, "The White House issued a statement today" is an example of metonymy because "White House" is being used to refer to the executive branch of the United States government. Similarly, "The pen is mightier than the sword" is an example of metonymy because "pen" stands for literary writing, while "sword" stands for violence or military force. Metonymy is often used in everyday language, as well as in literature, poetry, and journalism, to make writing more concise, vivid, and memorable, and to create associations between words or concepts. It can also add to the depth of the meaning of the text and convey complex ideas with a minimum of words.

In Uzbek:

Po'lat qush ham qomatin rostlab

Bulutlarni etar tumtaraq.

Fuzuliyini oldim qo'limga,

Majnun bo'lib yig'lab qichqirdi...[8]

In English:

The pen is mightier than the sword.

Synecdoche is a type of figure of speech in which a part of something is used to refer to the whole thing, or the whole thing is used to refer to a part of it. It is a type of metaphor that involves using a closely related term to represent the whole or part of a thing. For example, "Nice wheels" refers to a car, where "wheels" is a part of the car, but is used to refer to the whole thing. Another example is "He got a new set of threads" where "threads" is used to represent a person's clothes. Synecdoche is commonly used in literature, poetry, and everyday language to create a more vivid and memorable image or to convey a complex idea in a simple way. For instance, "All hands on deck" represents the need for everyone to help, where "hands" is used to represent the whole person. It can also add depth and nuance to a text by creating associations between different parts of a thing or idea.

A hundred head of cattle (using the part head to refer to the whole animal)

The whole of a thing is used to represent part of it -

The world treated him badly (using the world to refer to part of the world)

A general class of thing is used to refer to a smaller, more specific class -

The good book (referring to the Bible or the Qur'an)[9].

In conclusion, literary devices are an integral part of any language and they play a crucial role in creating nuanced and powerful texts. When it comes to translating these texts, it is important to acknowledge the presence of these devices and find appropriate ways to convey their meaning in the target language. A successful translation not only conveys the literal meaning of the text, but also captures the mood, tone, and style of the original. This requires a deep understanding of the nuances of the source and target languages, as well as an ability to creatively adapt to new contexts. The choice of translation strategy can also be affected by the type and purpose of the text being translated. All in all, literary devices provide a rich tapestry of language that can be celebrated and appreciated in translation, as long as the translator is skilled enough to adapt them into the target language whilst maintaining the original's intent and meaning.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E.Vohidov Qaro qoshing, (she'r) «Sharq», Toshkent – 2005
2. Uilyam Shekspir, "Qiro'l Jon", Jahon adabiyoti jurnali. 'Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2008 58 b.
3. Hamid Olimjon, "Zaynab va Omon" Toshkent-1981. "O'qituvchi", 74 b.
4. Abdulla Qahhor "O'g'ri" hikoyasi <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qahhor-1907-1968/abdulla-qahhor-o-g-ri-hikoya>
5. Maqsud Shayxzoda "Kapitan Gastello" G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2014. 78 b.
6. Uilyam Shekspir "As you like it"
7. John Green "Fault in our stars". Dutton books | An imprint of Penguin Group (USA) Inc.-2008. P-25.
8. Hamid Olimjon, "Zaynab va Omon" Toshkent-1981. "O'qituvchi", 68 b.
9. John Green "Fault in our stars". Dutton books | An imprint of Penguin Group (USA) Inc.-2008. P-48.

UO'K 81'42:316

ADABIYOTSHUNOSLIK NAZARIYASIDA MASAL JANRINING TADQIQI

D.M.Nosirova, o'qituvchi, Buxoto davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada abiyotshunoslikda masal janrining tarixi va kelib chiqish asoslari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: milliy tarix, tadqiqot, badiiy asar, an'ana, masalchilik, doston

Аннотация. В данной статье рассматривается происхождение и история литературы.

Ключевые слова: Национальная, история, исследование, художественное, произведение, традиция, притча, эпос.

Abstract. This article discusses the history and origins of the parable genre in literature.

Keywords: National history, research, artistikwork, tradition, parabl, epic

Barchaga ayonki, O'zbek adabiyotshunosligida adabiyot tarixining mustaqil tarmoq sifatida shakllana boshlashi XX asrning birinchi choragiga to'g'ri keladi. Sohaning shakllanishi va rivojlanishida A.Fitrat, A.Sa'diy, O.Sharofuddinov, V.Zohidov, V.Abdullayev, H.Sulaymonov, F.Karimov, N.Mallayev, A.Qayumov, A.Hayitmetov, A.Abdug'afurov singari olimlarning ulkan xizmatlarini alohida ta'kidlash lozim. Ularning tadqiqotlarida adabiyotimiz tarixining turli bosqichlari keng oritildi, ko'plab yirik ijodkorlarning hayoti va faoliyati monografik planda o'rganiladi. Bugungi kunda butun dunyoda barcha sohalar kabi adabiyotshunoslik ilmi ham jadal sur'atlar bilan rivojlanmogda Mustaqillik o'tmish adabiy merosiga munosobati o'zgartirishni, qator adabiy

hodisalar, faktlar, ijodkor shaxslar taqdiri va faoliyatini yangicha ilmiy talqin qilish zaruratini kuntartibiga qo'ydi. Bu yo'nalishda bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Biroq ta'kidlash kerakki, bu boradagi vazifalarning katta qismi yangicha sharoitda yetishgan adabiyotshunoslar zimmasiga tushadi. Rivoyatlarga qaraganda, Ezop frigiya qul bo'lib, so'ng ozod qilingan. Ezop masallari g'oyaviy jihatdan tushkunlik va umidsizlik ruhida yozilgan, personajlari (asosan, hayvonlar) o'ta shartli, voqealar ixcham bayon qilingan; tili sodda, jonli tilga yaqin. Ezop masallari masallari syujeti Yevropa masalchiligi syujetining asosini tashkil etgan. Lotin masalchisi Fedr (1-asr) va yunon masalchisi Babriy (2-asr) dan tortib fransuz J. Lafonten va rus Ivan Krilovgacha Ezop masallari syujetini davrga moslab ijodiy rivojlantirganlar.

Buyuk xalq og'zaki ijodlari (ertak, masal, topishmoq, maqollar) bir necha asrlardan buyon foydalanib, qo'llanilib kelinmoqda. Bugungi kunda ham o'zligini yo'qotmay rivojlanib borayotgan xalq og'zaki ijodlaridan masalchilik haqida fikr yuritmoqchimiz. Barchamizga ayon-ki, ertak, masal, topishmoqlar til o'rgatish avval og'zaki nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masal - axloqiy, satirik va kesatiq mazmunini kinoyaviy obrazlarda aks ettirgan aksariyat kichik she'riy, ba'zan nasriy asardir. Inson xarakteriga xos xususiyatlar masalda majoziy obrazlar – hayvonlar, jonivorlar va o'simliklar dunyosiga ko'chiriladi. Ko'pincha masalning kirish qismida, ba'zan pirovardida qissadan hissa - ibratli xulosa chiqariladi. Buyuk masalchi Gulxaniyning barcha ijod namunalarini hammamiz, ayniqsa bolajonlar tomonidan sevib mutolaa qilinmoqda. Shuningdek jahon adabiyotiga nazar tashlasak buyuk fransuz shoiri, masalchi La Fontaine (Lafonten)ning asarlari barcha adabiyotshunos ixlosmandlarining yuragidan joy olgan delak mubolag'a bo'lmaydi.

Folklor hamma zamonlarda ham ijod sarchashmasi hisoblanib keladi. Shuning uchun ham insoniyat alla, qo'shiqlar, afsonalar, ertak va dostonlarda o'zining yuksak orzu-umidlari, zavq-shavqiyu kurashlarini ifodalagan. Xalq og'zaki ijodi o'zining mazmunan rang-barangligi, yuksak g'oyalar bilan yo'g'rilganligi, xalq turmushi, mehnati, xullas, xalq hayotining barcha tom onlari bilan uzviy bog'liqligi bilan ham g'oyatda e'tiborlidir.

Bolalar yozuvchilarining eng yaxshi kitoblari yosh avlodni hayotga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi, ona-diyorimizga, mehnatga muhabbat, zamonamizga sadoqat ruhida tarbiyalaydi, ularni yurtimizning munosib farzandlari bolishga chaqiradi. Kitob bolaning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi, xarakterini tarbiyalaydi, ilm-fanga muhabbatini oshiradi. Kitob xalqimizning o'tmishi, ilg'or madaniyatimiz, fan va texnikamiz yutuqlari bilan tanishtiradi, faxr-iftixor tuyg'ularini o'stiradi.

Faqat chinakam badiiy asarlarga bolalarga kuchli ta'sir ko'rsatib, ana shu yuksak talablarga javob bera oladi. Bolalar kitobi bu vazifani bajarishda badiiy tilga suyanadi. Adabiy asarning tili uning g'oyaviy mazmunini aniq va ifodali ochib berish vositasidir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tinglaydigan asarlarning katta ko'pchiligini alla-qo'shiq, ertak topishmoq, maqol, tez aytish kabi xalq og'zaki ijodi asarlari tashkil etadi. Bundan tashqari, yozuvchilar yaratgan va yuqoridagi talablarga to'la-to'kis javob beradigan asarlar ham maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun qo'l keladi. Ammo shu narsani ham ta'kidlab o'tish kerakki, bolalar uchun ijod qiladigan qalam sohibi hayotdagi muhim, xarakterli voqea va hodisalarni badiiy obrazlar orqali bolalar nutqiga mos tilda, ulaming yoshi, ruhiyati va saviyasiga muvofiq ravishda tasvirlashi lozim. Ma'lumki, bolalar jonivorlar, xususan, qushlarga ilk yoshlaridan boshlab qiziqadilar. Shu jihatdan qaraydigan bo'lsak, Bu xildagi masallar kichikintoylan mustaqil fikrlashga, turmush taassurotlarini to'plab, ulardan xulosa chiqarishga o'rgatadi. Bolalarning, ayniqsa, jajji qizchalarning sevimli mashg'ulotlaridan qo'g'irchoq o'ynashdir. Yo'ldosh Sulaymonning «Qo'g'irchoq» she'rida qo'g'irchoqlarni asrab-avaylash, oddiy bir o'yinchoq vositasida kattalarning mehnatini e'zozlash masalasi o'rtaga tashlanadi: Quyosh bilan teng turib, Ozoda kiyintirib, Senga taqamiz marjon, Qo'g'irchoq, qo'g'irchoqjon. Har qanday yozuvchi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga o'qib beriladigan asar tilining badiiy jihatdan puxta-pishiqligiga, tushunarli, aniq va ravonligiga alohida e'tibor beradi. Bu yoshdagi bolalarga tavsiya etiladigan asarlar havot haqida muayyan tasavvur berishi bilan birga zavq-shavq bag'ishlaydi. Qadimdan bolajonlar uchun talaygina ertaklar, topishmoqlar, masallar, tezaytishlar yaratilgan. Xalq og'zaki ijodi amunalaridan masal haqida fikr yuritmoqchimiz.

Xalq og'zaki ijodining eng rivojlangan janrlaridan biri masaldir. Masal arabchadan olingan bo'lib-namuna, misol didaktik adabiyot janri hisoblanadi. Ta'limiy harakterdagi, aksariyat kichik she'riy, ba'zan nasriy shakldagi asar. Masallarda insonga xos xususiyatlar, jamiyatga xos ijtimoiy hodisalar, munosabatlar qushlar, hayvonlar orasidagi munosabatlar va tabiat hodisalari vositasida aks ettiriladi. Mazmuni majoz asosiga quriladi, komiklikning va kinoyaning, ijtimoiy tanqid motivining ustunligi masallarga hajviy ruh bag'ishlaydi. Masallarning hikoya qismi hayvonlar haqidagi ertaklar, novella yoki latifalarda yaqin bo'lib, xotimasi, ta'limiy xulosasi maqol, hikmatli so'z va iboralar

tarzida bo'ladi. Masallar materiallari aksariyat ertak, majoz, novella, latifa va boshqada ham qo'llanishi mumkin. Ramzli hikoyadan farqli ravishda masallarning o'z an'anaviy obrazlar va otivlar doirasi mavjud bo'ladi (hayvonlar, o'simliklar, qushlar, muayyan tizimdagi odamlar va h.k.). Masallar janri unsurlari juda qadimdan ma'lum. Qadimgi yunon adabiyotida Ezop (milodiy 6—5-asrlar), Rim adabiyotida Fedr (miloddan avvalgi 1-asr), fransuz adabiyotida Lafonten (17-asr), rus adabiyotida Krilov bu janrning yetuk namoyandalari sifatida shuhrat qozonganlar. Rus adabiyotida D.Bedniy, S.Marshak S.Mixalqov Masallarning ajoyib namunalarini yaratdilar. Zamonaviy o'zbek adabiyotida S.Abduqahhor, O.Qo'chqorbekov, Ya.Qurbonovva boshqalar masallar janrini rivojlantirdilar. Masal - axloqiy, satirik va kesatq mazmunini kinoyaviy obrazlarda aks ettirgan aksariyat kichik she'riy, ba'zan nasriy asardir. Inson xarakteriga xos xususiyatlar masalda majoziy obrazlar – hayvonlar, jonivorlar va o'simliklar dunyosiga ko'chiriladi. Timsollarning kinoyaviy xarakterda bo'lishidan tashqari, kulgili savol-javob ham masal tili va uslubi uchun xarakterlidir. Ko'pincha masalning kirish qismida, ba'zan pirovardida qissadan hissa - ibratli xulosa chiqariladi.

Adabiyot nazariyasida masalga liro-epik janrlardan biri sifatida she'riy shakldagi, majoziy xarakterdagi qisqa syujetli asar deb ta'rif beriladi. Masallarda turli hayvonlar majoziy suratda asarning qahramonlari sifatida tasvirlanadi. Masal kichik hajmli, ammo boy mazmunli, tugun, kul'minatsion nuqta va yechimi bo'lgan kichik p'yesani eslatadi. U biror voqea-hodisani qisqa, mazmunli tasvirlashda ajoyib namuna bo'la oladi. Masallar poetik jihatdan ham, epik jihatdan ham insonning ichki tuyg'ulari bayoni sifatida ham xalq ijodining bo'lak turlaridan ajralib turadi. Masallar chuqur mazmunli so'zlar yordamida ifodalanadi: Shuningdek, bolaning to'g'ri tarbiyalanishida xalq og'zaki ijodining roli katta ekanligi ko'rsatiladi. Bola yoqimli qo'shiqlar ohangini osongina o'rganib oladi. Masallar bolalarga zavq bag'ishlaydi, ma'naviy-tarbiyaviy ozuqa beradi. Masallarning xalq og'zaki ijodida o'ziga xos o'rni bor. Jumladan, masal janridagi asarlar ham boladagi qo'pollik, qo'rslik, yolg'onchilik, yalqovlik, beparvolik kabi illatlarni bartaraf etishda yordam beradi.

“Chumoli va Tipratikan” masali nasriy turga mansub bo'lib, unda Chumoli timsoli orqali bolalar halollikka o'rgatiladi, har bir narsani, u katta yoki kichik bo'lishidan qat'iy nazar, so'rab olishga, egasining ruxsati bilan foydalanishga da'vat etiladi. Masalni o'qishda bolalar Tipratikan timsoliga tanqidiy nazar bilan yondashadilar, agar o'zining hayotida biron-bir shunday holat-voqea yuz bersa, uni boshqa takrorlamaslikka o'rganadilar. Masalning, avvalo, ixchamliligi, tilining qisqa va lo'ndaligi, soddaligi, o'tkirligi va xalqchilligi bola hissiyotiga qattiq ta'sir qiladi. Masal qahramonlarining xatti-harakatlari, fe'l-atvorlari, nutqiy o'ziga xosliklari o'quvchining diqqatini o'ziga jalb qiladi.

Masallarda yashiringan o'tkir kinoya, voqealarning tez-tez o'rin almashinib turishi uni bir maromda o'qishga xalaqit beradi. Shuning uchun ifodali o'qishga yetarli malaka hosil qilmagan o'quvchi avval matn bilan yaxshilab tanishib chiqishi lozim. Masal tahlil qilinayotganda, voqea rivojini jonli tasavvur qilish, obrazlarni aniq idrok etishda o'quvchilarga yordam berish zarur. Masalni ifodali o'qishga tayyorlanishda uning syujetini bilish bilan birga, muallif tilini yaxshi tushunish zarur. Mehnatkash xalqning og'ir hayoti, huquqsizligi va nochorligi, bir so'z bilan aytganda ayanchli qismati “Tuya bilan bo'taloq”da o'ziga xos badiiy ta'sirli qilib beriladi. Shoirning tasvirlashicha tuya hayotda, ezilgan, tutqin, erk-ixtiyorsiz, og'ir mehnat bandisi hamda qul qismatiga mahkum etilgan mehnatkashlarning majoziy obrazidir. Bo'taloq esa ona sutiga to'ya olmay, og'ir mashaqqatli hayot kechirgan, och-yalang'ochlikda, muhtojlikda yashagan erksiz mehnatkash bolalarning timsolidir. Jumladan, adib “Toshbaqa va Chayon” rivoyatida jamiyatdagi nohaqliklarni, yovuz, nonko'r insonlarning obrazini ochib bergan. Muallifning ushbu masalida bir-biriga zid va qarama-qarshi ikki obraz berilgan: Toshbaqa – aqlli, farosatli, safarlarda ko'p yurib, ancha tajriba orttirgan, insofli sodiq va qadrdon do'st timsoli. U o'z hamrohi chayonning suvdan o'ta olmasligini bilgach, uning yordam qo'lini cho'zadi. Gulxaniy bu masali orqali Chayonga o'xshagan odamlar bilan do'st va hamroh bo'lmaslikka, kishi o'zini va taqdirini o'shanday kishilarga topshirib qo'ymaslikka chaqiradi.

Umuman olganda, qadimdan xalq og'zaki ijodining barcha namunalari o'z aksini topgan, keyinchalik esa masallar paydo bo'la boshlagan. Ayni paytda masallarning juda keng qirralari o'rganilgan va kelajak avlod o'qib o'rganishi, mutolaa qilishi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xalq kitoblari: Oshiq Garib va Shohsanam — T., 1960.
2. Abulg'oziy Sh. ajarayi turk. - T., 1992;
3. Adabiy tarjimalar: O'zbek adabiyoti, 4-jild,
4. Abdullayev V. O'zbek adabiyoti tarixi Darslik. — T., 1980.
5. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik, 3-jild - T., 1978. 1993. II. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. — T., 1993.

6. Jumaxo'jayev N. Milliy mustaqillik mafkurasi va adabiy meros. DDA .-T., 1999.
7. Gulxaniy. Zarbulmasal. Toshent. 1974.
8. Ezop. Masallar to'plami.
9. Jan de Lafonten. Masallar. С, М. Холмуродовалар таржимаси

UO'K 808.5

MAGIK REALIZM ADABIY OQIM SIFATIDA
U.S.Ochilov, PhD, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ilmiy maqolada magik realizm kelib chiqishi, uning realizm adabiy oqimining bir qismi ekanligi va fantaziya janridan farqli tomonlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: magik realizm, fantaziya, realizm, sehr, syurrealizm

Аннотация. В научной статье анализируется происхождение магического реализма, его принадлежность к литературному направлению реализма и его отличия от жанра фэнтези.

Ключевые слова: магический реализм, фэнтези, реализм, магия, сюрреализм.

Abstract. The scientific article analyses the origin of magic realism, the fact that it is a part of the literary trend of realism, and its differences from the fantasy genre.

Key words: magic realism, fantasy, realism, magic, surrealism

Kirish. Magik realizm dunyoni real holatda tasvirlaydi, sehr elementlaridan foydalanib, ko'pincha xayol va haqiqatni birlashtirib ifodalaydi. Magik realizm odatda romanlar va dramatik spektakllarda real muhitda taqdim etilgan sehrli hodisalar bilan ifodalanadi. Fantaziya janrini ko'pincha magik realizm bilan bir tushuncha deb bilishadi. Ammo ular o'rtasida o'xshashlik bo'lgani kabi, farq ham mavjud. Magik realizm ko'roq real hayot va real voqealardan foydalanadi, magik elementlarni real hayotni ifodalashda qo'llaydi. Fantastik hikoyalar esa ko'pincha haqiqatdan ajralib turadi. Magik realizm realizm oqimi, yoki fantastik hikoyalarga nisbatan ko'proq haqiqiy va sehrli elementlarning uyg'unligi sifatida qaraladi.

Magik realizm atamasi keng tavsifga ega va Metyu Strecher (1999) uni "juda batafsil, realistik muhitga ishonish uchun juda g'alati narsa bostirib kirganida nima sodir bo'ladi" deb ta'riflaydi. Bu atama uni keng ta'riflaydi. Ushbu atama 1920-yillardagi nemis va italyan rassomlarining ishlarida qo'llanganligi ko'plab chalkashliklarga olib kelishi mumkin, shunki bu uslub adabiy realizmning bir qismi emas. Britaniyalik yozuvchi va tanqidchi Devid Lodj "Badiiy adabiyot" asarida magik realizmga shunday ta'rif beradi: "Ajoyib va ilojisiz voqealar sodir bo'lganda, realistik hikoya qilish - bu ayniqsa zamonaviy Lotin-Amerika fantastikasi bilan bog'liq bo'lgan effektdir (masalan, Kolumbiyalik yozuvchi, Gabriel Garsia Markes), lekin boshqa mamlakatlarning adabiyotida ham bu uchraydi, masalan, Gyunter Grass, Salman Rushdi va Milan Kundera. Ushbu yozuvchilarning barchasi katta tarixiy talvasalar va shafqatsiz shaxsiy g'alayonlarni boshidan kechirgan, o'zlarini ijobiy realizm zahirida yetarlicha ifodalay olmaydi, deb hisoblaydilar", deb Kunderaning "Kulgi va unutish kitobi"ni misol tariqasida keltirgan." Michiko Kakutani shunday yozadi "Lotin Amerikasi fantastikasida uchraydigan g'ayrioddiy va odatiy kundalik hayotning bir qismi bo'lgan haqiqatni real va sehrli voqealar uyg'unligi sifatida aks etadi. Magik realizm ko'pincha tarix va fantaziyaning aralashtirib yuboradi, bunga Salmon Rushdining "Yarim tun bolalari" asarida Hindiston mustaqillikka erishgan 1947-yil 15-avgustda yarim tunda tug'ilgan bolalar telepatik bog'langanligini aytadi.

O'rganganlik darajasi. Iren Genter (1995) bu atamaning nemis ildizlarini, oldingi magik realistik san'atni va realizm oqimining bir qismi bo'lgan magik realizm bilan qanday bog'liqligini ko'rib chiqadi. Ushbu janr asoschilari Gabriel Garsia Markes, Izabel Allende, Xorxe Luis Borxes, Xuan Rulfo, Migel Anxel Asturias, Elena Garro, Mireya Robles, Romulo Gallegos va Arturo Usler Pietri. Ingliz adabiyotida uning asoschilari Nil Gayman, Salmon Rushdie, Elis Xoffman, Nik Xoakin va Nikola Barkerdir. Bengal adabiyotida magik realizmning taniqli yozuvchilari orasida Nabarun Bhattacharya, Axteruzzaman Elias, Shahidul Zohir, Jibanananda Das va Sayid Valiulloh bor. Yapon adabiyotida bu janrning asosiy mualliflaridan biri Xaruki Murakamidir. Kanada adabiyotida Shivaram Karanth va Devanur Mahadeva o'zlarining eng ko'zga ko'ringan asarlarida magik realizmni singdirdilar. Polsha adabiyotida magik realizmni adabiyot bo'yicha 2018-yilgi Nobel mukofoti sovrindori Olga Tokarchuk ifodalaydi. Bu atama birinchi marta nemis tilida "magischer Realismus" sifatida paydo bo'ldi. 1925 yilda nemis san'atshunosi Frants Roh nemis muzey direktori Gustav Hartlaub tomonidan qo'llab-quvvatlangan ekspressionizmga muqobil bo'lgan Noye Saklixkayt ("Yangi ob'ektivlik") deb nomlanuvchi rassomchilik uslubiga murojaat qilish uchun

magik realizmdan foydalangan. Frants Roh magik realizmning aniq detallari, silliq fotografik ravshanligi va ratsional dunyoning “sehrli” tabiati tasvirini aniqladi; u odamlarning g'ayrioddiy ekanligini va bizning zamonaviy texnologik muhitimizni aks ettirdi. U, shuningdek, magik realizmning moddiy ob'ektga qaratilishi va narsalarning haqiqiy mavjudligi tufayli syurrealizm bilan bog'liq, lekin undan farq qiladi deb hisoblagan. Syurrealizmning ko'proq mavhum, psixologik va ongsiz haqiqatdan farqli dunyo.

Frants Rohning magik realizmi Ispan Amerikada (Hispanic America) yozuvchilarga ham ta'sir qildi va 1927 yilda “realismo magico” sifatida tarjima qilindi. Bontempelli bilan tanish bo'lgan venesuelalik yozuvchi Arturo Uslar-Pietri 1930-40-yillarda biz qanday yashayotganimiz sir va haqiqatiga qaratilgan ta'sirchan magik-realistik qisqa hikoyalar yozgan. 1948 yilda Ispaniy Amerikada realismo magiko atamasini birinchi bo'lib qabul qilganlar. Meksikalik yozuvchi Elena Garro E.T.A.Xoffmanning asarlarini tasvirlash uchun xuddi shu atamani ishlatgan, lekin o'z asarini janrning bir qismi sifatida rad etganligi haqida dalillar mavjud. Frants Rohning magik realizmini zerikarli da'vo sifatida rad etgan frantsuz-rus kubalik yozuvchi Alexo Karpentier 1949 yilda o'zining “lo real maravilloso” (“ajoyib realizm”) kontsepsiyasini ishlab chiqdi. Meggi Enn Bavers yozishicha: Turli madaniyatlar muhitida “haqiqatga pragmatik, amaliy va aniq yondashish va sehr va xurofotni qabul qilishning qarama-qarshi ko'rinishidir”. Magik realizm keyinchalik 1940 va 1950 yillarda boshqa rassomlar qatorida Ivan Olbrayt, Piter Blum, Pol Kadmus, Grey Foy, Jorj Tuker va Venada tug'ilgan Genri Koerner kabi amerikalik rassomlar tomonidan g'ayrioddiy realizmni tasvirlash uchun ishlatilgan. Biroq, adabiyotda qo'llanilishidan farqli o'laroq, magik realistlik san'at ko'pincha ochiq-oydin fantastik yoki magik tarkibni o'z ichiga olmaydi, aksincha, u dunyoviy narsalarga giperrealistik va ko'pincha sirli ob'ektiv orqali qaraydi.

Adabiy magik realizm Lotin Amerikasida paydo bo'lgan. Yozuvchilar ko'pincha o'z vatanlari va Parij yoki Berlin kabi Evropa madaniy markazlari o'rtasida sayohat qilishgan va o'sha davrdagi san'at harakati ta'sirida bo'lgan. Masalan, kubalik yozuvchi Alexo Karpentier va venesuelalik Arturo Uslar-Pyetri 1920-1930-yillarda Parijda bo'lganlarida syurrealizm kabi Yevropa adabiy oqimlaridan kuchli ta'sir oladilar. Rassomlik va adabiy magik realizmni bog'lagan muhim voqealardan biri 1927 yilda yirik adabiyot arbobi Xose Ortega Gasset boshchiligidagi Ispaniyaning Revista de Oksidente nashriyotida Frants Roh kitobining ispan tiliga tarjimasi va nashr etilishi bo'ldi. “Bir yil ichida Magik realizm Buenos-Ayres adabiy doiralarida yevropalik mualliflar nasriga tatbiq etilmoqda.” Xorxe Luis Borxes boshqa Lotin Amerikasi yozuvchilarini, magik realizmning rivojlanishi uchun, o'zining ijodi orqali ilhomlantirdi va rag'batlantirdi. Birinchi magik realistlik nashr, Historia universal de la Infamia deb nomlanib 1935 yilda nashr etildi. 1940—1950-yillarda Lotin Amerikasida magik realizm o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi, taniqli yozuvchilar asosan Argentinada paydo bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Yigirmanchi asrning mashhur fantastik romanlari noma'lum qo'rquv bilan bog'liq bo'lmagan g'ayritabiiylik tushunchasini kiritdi. Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmidan keyingina fantastik hikoya janri paydo bo'ldi va badiiy adabiyot tanqidiy muvaffaqiyatga erisha boshladi. Adabiy janr sifatida qabul qilindi. Brayan Stablefort uning ichida Fantaziya adabiyotining A dan Z gacha kirish qismida shunday tushuntiriladi: “Fantaziya” adabiy janr sifatidagi tushunchasi shunday. 1969 yilgacha adabiy asarlarga nisbatan “fantaziya” ta'rifi odatda faqat xilma-xillikka nisbatan qo'llanilgan. Bolalar fantastikasi, shundan kelib chiqadiki, xayolparastlik va ahmoqligi kattalar e'tibor bermas narsadir.” Fantastik hikoyalar hurmat qilina boshlaganligi va 20-asr o'rtalarida o'ziga xos adabiy janr sifatida qabul qilinganligini ham ta'sis etilishi bilan tasdiqlash mumkin. Fantastik hikoya uchun uchta eng nufuzli mukofotlar: “Hugo”, “Nebula” va “World Fantasy Awards”. 1953, 1966 va 1975 yildan beri taqdim etilgan.

Sehrli realizm xayoliy romanlardan ajralib turadi, chunki u sehrli yoki sehrni saqlashga harakat qilmaydi. Biz yashayotgan oddiy dunyodan g'ayritabiiy ajralmagan va boshqa muhitni yaratmaydi. Shunda savol tug'iladi: Bir asar ham fantaziya ham magik realizmga xos bo'lishi mumkinmi? J.K.Roulingning Harri Potter nomli ko'p qismli asari qaysi janrga mansub? Ayrim manbalarda Harri Potter fantaziya janrida yozilgan deyiladi. Darhaqiqat, asardagi voqealar xayoliy olam, xayoliy shahar va xayoliy sehrgarlar maktabida bo'ladi. Ammo magik realizm xususiyatlaridan biri bo'lmish real hayotni sinchiklab tasvirlash ham J.K.Roulingning Harri Potter asarida mavjud. Biz uni magik realizm uslubida yozilgan asar deyishimiz xato bo'ladi, chunki asarning asosiy maqsadi sehr, real hayot emas. Demak, bu asar magik realizm xususiyatlariga ega fantaziya janrida xos asar desa xato bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, magik realizm bu real hayotdagi g'ayritabiiy elementlarning ishlatilishi va fantastik hikoya (fantaziya) bu fantastik olamdagi vaziyatga har ikki vaqt va joylashuvi nuqtai nazaridan turlicha munosabatda bo'lganligi sababli farq qiladi. Holbuki, fantast yozuvchilari

odatda hikoyani noreal dunyoda tasvirlaydilar, magik realist yozuvchilar o'z hikoyalarini asosan real hayotni, zamonaviy dunyo va zamonni tasvirlashga bag'ishlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Strecher, Metyu C. 1999. "Magical Realism and the Search for Identity in the Fiction of Murakami Haruki". Yapon tadqiqotlari jurnali 25(2):263–98. p. 267
2. Lodge, David. *The Art of Fiction*. 1992.
3. Bowers, Maggie Ann (2004). *Magic(al) Realism*. New York: Routledge. ISBN 978-0-415-26854-7.
4. Guenther, Irene (1995). "Magic Realism, New Objectivity, and the Arts during the Weimar Republic". In Lois Parkinson Zamora; Wendy B. Faris (eds.). *Magical Realism: Theory, History, Community*. Duke University Press. pp. 33–73
5. Очилов У.С. Абдулла Қодирий ва Теодор Драйзернинг асарларида натурализм тамойиллари. Editorial board. 2022 May 17:650.
6. Sayfulloyevich, Ochilov. "Naturalistic Features In Abdulla Qodiriy's "Bygone Days"." *International Journal of Progressive Sciences and Technologies* [Online], 28.2 (2021): 333-337. Web. 24 Mar. 2023
7. Очилов, У.С. "Абдулла Қодирийнинг "Обид кетмон" қиссида колхоз мавзуси ва унинг социалистик реализм адабий методига хослиги." *Gospodarka i Innowacje*. 23 (2022): 155-157.
8. Ochilov, U.S. "Naturalistic images in the novel "Sister Carrie" by the American writer Theodore Dreiser." *Scientific reports of Bukhara State University* 4.3 (2020): 179-183.
9. Ochilov, U. «Теодор Драйзернинг „Бахти Қаро Керри“ Асаридagi Такрорлар Таснифи Ва Уларнинг Матнда Bajargan Vazifasi». *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, т. 6, вып. 6, июль 2021 г.
10. Ochilov, U. «Abdulla Qodiriyning „Obid Ketmon“ Qissasi - Kollektivlashtirishni o'zgacha Talqin Qilgan Asar». *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, т. 8, вып. 8, май 2022 г.

UO'K 808.3

CHOG'ISHTIRILAYOTGAN TILLARDA GEOLOGIYA SOHASIGA OID TERMINLARNING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI

B.X.Omonov, o'qituvchi, Qo'qon DPI, Qo'qon

Annotatsiya. Ushbu maqolada chog'ishtirilayotgan tillarda geologiya sohasiga oid terminlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi hamda geologik terminologiyani rivojlantirishga hissa qo'shgan daslabki o'zbek va chet el olimlarning ishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Termin, geologiya, semantik birliklar, suffiks, prefiks, leksikologik tizim, o'zlashgan terminlar, lug'atlar, glassariylar.

Аннотация. В данной статье анализируется история возникновения и развития терминов, относящихся к области геологии в смешанных языках, а также работы ранних узбекских и зарубежных ученых, внесших свой вклад в развитие геологической терминологии.

Ключевые слова: термин, геология, семантические единицы, суффикс, префикс, лексикологическая система, заимствованные термины, словари, глоссарии.

Abstract. This article analyzes the history of the emergence and development of terms related to the field of geology in mixed languages, as well as the work of early Uzbek and foreign scientists who contributed to the development of geological terminology.

Key words: term, geology, semantic edinitsy, suffix, prefix, lexicological system, borrowed terms, dictionaries, glossaries.

Kirish. Ma'lumki, terminologiya fanga bevosita bog'liq holda shakllanadi va iqtisodiyot kabi ayrim fanlar hozirgi kunda ijtimoiy sohaga oid axborotlardagi o'zgarishlar, ilgari mavjud bo'lmagan bilim sohalarining jadal rivojlanishi tufayli tub o'zgarishlarni boshidan kechirmoqda. Bu jarayonlar yangi terminologiyaning va oldingi terminlar va butun terminologik tizimlarni o'zgartirishning murakkab jarayonlarini yaratishda o'z aksini topadi. Binobarin, so'zning shakllanishi bo'yicha XX asrning 70-yillarida ishlab chiqilgan va ko'p jihatdan eskirgan nazariya so'nggi yillarda ikkinchi nafasga ega bo'ldi. Shu sababli terminlarni yaratish va shakllantirish masalasi yangitdan ko'tarilib, termin yasashdagi tendensiya va tushunchalardagi o'zgarishlar yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

Geologiya sohasiga oid terminologiyaning leksik birliklari soni geologiya fani rivojlanishining har bir tarixiy bosqichida olingan ma'lum ko'nikma va bilimlar massasiga proporsionaldir. Binobarin, soha bo'yicha bilimni oshirish bilan yangi so'z va terminlarga bo'lgan ehtiyoj kengayadi, bu esa, ma'lum darajada, fanning boshqa sohalaridan so'z va terminlarni o'zlashtirish yo'li bilan qoplanadi. Shuningdek, yangi so'z va terminlarni shakllantirish orqali qondiriladi. O'zbek tilidagi geologiya sohasiga oid maxsus terminologiyaning son jihatdan o'sishi hozirgi zamon o'zbek adabiy tili leksik fondining umumiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq holda yuz beradi.

Asosiy qism. Geologiyaga oid terminologiyaning terminologik tizimga o'tish davri Markaziy Yevropada (XI-XII asrlardan XVI asr oxirigacha) kon terminologiyasi va ishlab chiqarishning

gurkirashi davrida yuz berdi. Aynan shu davrda Yevropada nemis tilidagi kon-geologik terminlar tizimi paydo bo'lgan edi. Mazkur terminologiyaning tarqalishiga bosma nashrning joriy etilishi va Germaniyada qazib olishga oid kitoblarning nashr etilishi katta ta'sir ko'rsatdi. XIX asrda geologiya fan sifatida jadal sur'atlar bilan rivojlana bordi. Shunga ko'ra, geologiya sohasiga oid terminologiya ko'paya bordi va rivojlandi. Binobarin, 1841-yilda, birinchi bo'lib, rus tilidagi "Konchilik lug'ati" nashr etildi va mazkur lug'at geologiya, metallurgiya, shuningdek, kimyo, fizika, mexanika va qurilishga oid 3,800 ga yaqin terminlarni o'z ichiga olgan edi. Shunday qilib, ushbu lug'atning nashr etilishi ortidan Rossiyada birinchi bo'lib, rus tilining alifbosi tartibidagi konchilik va geologiya sohasiga oid terminologik tizim yaratilgan[3, 254].

Respublikamizda malakali tuproqshunos mutaxassislarini tayyorlash uchun dunyo talablariga javob beradigan Yevropa, Amerika va Osiyo tuproqshunoslari tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy g'oyalarga asoslangan umumiy ta'limni rivojlantirishga to'g'ri keladi. Shu davrgacha tuproqshunoslik fanining asoschisi V.V. Dokuchayev va uning shogirdlari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va ta'limotlarga asoslanib keldik. Dehqonchilik fani va tabiatshunoslik tarixiga oid hamda tuproq to'g'risidagi ma'lumotlar qadimiy Yunoniston, Misr, Eron, Xitoy, Hindiston, Yaponiya va Markaziy Osiyoda yashab ijod qilgan buyuk allomalarimiz - Al Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, al Farobiy asarlarida keltirib o'tilgan. Markaziy Osiyo tuproqlari haqidagi ma'lumotlar zardushtiylikning "Avesto", al Xusayn Narshaxiyning "Tarixi Narshahiy" va "Qobusnoma" kabi tarixiy kitoblarda bayon etilgan. Buyuk mutafakkirlarimiz hazrati Navoiy va Boburning asarlarida ham tuproq to'g'risida tafsilotlar keltirilgan.

Tahlillar. O'rta asrlarning mashhur olimi Avitsenna yoki Abu Ali Ibn Sino (980-1037) asarlarida ham ilmiy terminlar ko'zga tashlanadi. Uning ijodi ilmiy termin tizimini shakllantirishning eng qimmatli manbalaridan biriga aylangan. Yirik faylasuf va shifokor Abu Ali Ibn Sino geologiyani, shuningdek tog' jinslari va rudalarning xossalarini o'rgangan. Taniqli olim barcha foydali qazilmalarni to'rt guruhga ajratgan: 1) tog' jinslari va yer; 2) metallar; 3) yonuvchi yoki oltingugurtli qoldiqlar va 4) tuzlar. Aytish mumkinki, bunday yondashuv tog' jinslari va foydali qazilmalarni tasniflashga bo'lgan birinchi urinish hisoblanadi, shuningdek, yangi geologik termin tizimini yaratishga ilk urinish hisoblanadi. Abu Ali Ibn Sino tomonidan taklif etilgan tasnif keyingi asrlarda, to XVIII asrgacha butun dunyoda qo'llanib kelingan.

Geologiyaga va fanning boshqa tarmoqlariga oid barcha kuzatishlari, tadqiqot va xulosalarini Abu Ali Ibn Sino o'zining "*Donishnoma*" deb nomlangan falsafiy risolasida umumlashtirgan[4, 176]. Aynan Abu Ali Ibn Sino o'rta asrlarning yirik olimi sifatida XI asr boshlarida turkiy tilga terminlarning salmoqli qismini kiritgan va pirovardida, o'zbek ilmiy terminologiyasi tizimining yaratila boshlanishiga katta turtki bergan, deb aytishimiz mumkin. "Bu asarning so'z boyligi va ayniqsa terminologiyasini yaratishning asosiy manbalari sifatida pahlaviy tilidan meros bo'lib qolgan va o'sha davr adabiy hamda og'zaki tilining so'z boyligi ko'plab fors tili tadqiqotchilari e'tiborini tortgan. O'zbek terminlarining asosiy massasi, ya'ni arab tilidagi terminlarning muqobillari, Abu Ali Ibn Sino tomonidan kundalik so'z birikmasi asosida terminlar yaratish va ilmiy terminologiyani rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri sifatida ma'lum bo'lgan so'zlarning ma'nosini ixtisoslashtirish yo'li bilan yaratilgan[5].

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, Abu Ali Ibn Sinoning turkiy tillar ilmiy-texnik terminologiyasini yaratishga bo'lgan intilishi keyinchalik fan va tilda ham izsiz ketmagan. Keyingi davrlarda o'zbek va fors tillarida ijod qilgan bir nechta mualliflarning risolalarida "*Donishnoma*"da qo'llanilgan terminlardan keng foydalaniladi. Shuningdek, Ibn Sino qo'llagan termin yaratish usullariga o'xshash usullar yordamida bir qator yangi terminlar yaratildi[6, 116].

Ma'lumki, Abu Rayhon Beruniy yaqin Sharqda birinchi bo'lib koinotning geliotsentrik sistemasini taklif etgan va sayyoramizning sferik shakli haqidagi xulosani tasdiqlagan. U yer aylanasing uzunligini aniqlagan. Bu borada olimning Amudaryoning qadimgi daryobo'yi manzilgohi haqidagi tadqiqotlari juda qiziqarlidir. Bu xulosalar XIX asr Yevropa olimlarining qarashlaridan ilmiy jihatdan ahamiyatga molikdir. Shu bilan bir qatorda, olim ushbu asarida o'z davrining mashhur foydali qazilmalari va rudalari, shuningdek, Boltiq dengizi bilan tutashgan Xitoy, Hindiston, Seylon, Vizantiya, Misr va boshqa hududlardagi bunday foydali qazilmalarning konlari haqida ishonchli ma'lumotlar bergan. Uning O'rta Osiyodagi mineral va ruda konlarining tavsifi haqidagi taxminlari juda qiziqarli va ilmiy jihatdan qimmatli hisoblanadi.

Xulosa. O'zbek tilidagi geologiya sohasiga oid terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishining ikkinchi bosqichini inqilobdan keyingi davrga bog'lash mumkin. "O'tgan asrning 20-yillarida O'rta Osiyodagi boshqa respublikalardagi kabi O'zbekistonda ham o'zbek yozuvini yangi alifboga o'tkazish uchun keng miqyosdagi harakatlar boshlangan. Dastlab, 1929-yilda yangi –

lotin alifbosiga asoslangan alifbo qabul qilindi, so'ngra 1940-yilda o'zbek yozuvi kirill alifbosiga asoslangan yangi alifboga o'tkazildi va natijada, ilmiy-texnik terminlar, joy nomlari, atoqli otlarning yozilishi unifikatsiya qilindi va bu boradagi barqarorlik ta'minlandi. Bu davrda ijtimoiy tizim va xalq xo'jaligining tubdan qayta qurilishi o'zbek tilida ilmiy-texnika sohasiga oid terminologiyani yaratilishiga olib keldi.

Shuni ta'kidlash lozimki, termin yaratish jarayoni ma'lum darajada uyushmagan va tabiiy ravishdagi xususiyatga ega bo'ldi va natijada, yangi davr nashrlari, o'quv va ilmiy-adabiy nashrlar paydo bo'ldi. "Ilmiy terminologiya yaratishning uchta asosiy manbai ilgari surildi: 1) jonli o'zbek tili; 2) o'zbek tiliga mustahkam o'rnatilgan va xalq tomonidan o'zlashtirilgan arab terminologiyasi; 3) yangi terminlar yaratish uchun rus va xorijiy, jumladan, Yevropa tillari terminologiyasidan foydalanish" [6, 10].

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, chog'ishtirilayotgan tillarda geologiya sohasiga oid terminlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi turlichadir. Bunga sabab sifatida ikkala tilning milliy til sifatidagi rivoji turlicha davrda yuz berganligi va siyosiy-ijtimoiy omillarni ko'rsatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Суперанская, А.В. Подольская, Н.В. Васильева, Н.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева / Отв. ред. Т.Л. Канделаки: Изд.5-е. – М.: Либроком, 2009. – 248 с.
2. Агрикола Г. (О месторождениях и рудниках в старое и новое время – М.: Просвещение, 1546. – 114с.
3. Денисов П.Н. О некоторых общих аспектах изучения языков науки. // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М.: Наука, 1969. – 254 с.
4. Абуали ибн Сино. Донишномаи Алаи («Высшая мудрость»), 1986. – С. 176.
5. Буранов М. Қорақалпоқ тилидаги географик терминларни лексик-грамматик хусусиятлари. Филол.фанлари номзоди...дис. автореф. – Т.1972.
6. Буранов Дж. Б. Сравнительная типология английского и тюркских языков – Москва.: Высшая школа., 1983. –116 с.
7. Канделаки Т.Л. К вопросу о номенклатурных наименованиях // Вопросы разработки научно-технической терминологии. – Рига: "Зинатне", 1973. – С. 60-70.
8. Омонов В.Х. Geologiyaga oid terminlarning lingvistik xususiyatlari // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal. – 2021. – №10 (81). – 56 bet.

UO'K 811.161.1

SHERMUHAMMAD MUNIS IJODIDA AN'ANAVIY OBRAZLAR

S.T.Otamuratova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Shermuhammad Munis ijodida keng qo'llanilgan an'anaviy obrazlarning o'ziga xos jihatlari, zohiriy va botiniy ma'nolarda qo'llash mahorati tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: oshiq, ma'shuqa, raqib, ag'yor, sham, quyosh, tashbeh, tanosub, istiora, an'anaviy obraz

Аннотация. В данной статье анализируются особенности традиционных образов, широко используемых в творчестве Шермухаммада Муниса, и мастерство их использования во внешнем и внутреннем смыслах.

Ключевые слова: ошик, машука, противник, свеча, солнце, аллегория, таносуб, метафора, традиционный образ

Abstract. This article analyzes the specific aspects of the traditional images widely used in the works of Shermuhammad Munis, and the skill of using them in external and internal senses.

Keywords: oshiq, opponent, opponent, candle, sun, allegory, analogy, metaphor, traditional image

Shermuhammad Munisning ishqiy g'azallarining har birida, balki, ularning har baytida, albatta, oshiq, ma'shuq va raqib obrazlari ko'rinish beradi. Ushbu obrazlarni qo'llashda Munis mahoratini yaqqol namoyon qiluvchi baytlarini quyida tahlil qilishga harakat qildik.

Nola qilmon har nechakim yor bedod aylasa,

Ayb erur ishq ahli ma'shuq ilgidin dod aylasa [1].

Yor har qancha zulm qilsa ham nola qilmayman, ma'shuq ilgidin ishq ahli dod aylasa ayb bo'ladi. Ushbu baytda ma'shuq cheksiz zulm qiluvchi, oshiqning holiga achinmaydigan qilib tasvirlangan. Oshiq esa har qanday holatga bardosh beruvchi holda tasvirlangan, ya'ni oshiqning fikriga ko'ra ma'shuqdan qancha zulm kelsa ishq ahli bunga bardosh berishi lozim, bunday qilolmasa u ishq ahliga to'g'ri kelmaydi, ayb bo'ladi. Baytda ilohiy ishqqa ham ishora borday go'yo, chunki Allohni sevuvchi banda aslo, Uning taqdiriga qarshi chiqmaydi, chiqsa, albatta, gunoh bo'ladi. Ma'shuq – Alloh, ishq ahli – insonlar ma'nosida kelgan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Rag'batim yo'q sen pari borida har dildorg'a,

Rag'bat etmak mumkin ermas sendin o'zga yorg'a. (O'sha manba, 48-bet)

Oshiq ushbu baytda hayotida ma'shuqdan boshqa hech bir parini xohlamasligini, ya'ni ma'shuqa uning hayotida yagona ekanligini, hattoki, undan boshqasini xohlash mumkin emasligi haqida fikr yuritgan. Haqiqatdan ham shoir ko'plab baytlarida ilohiy, ham majoziy ishqqa murojaat qilganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Ushbu baytda ham aynan shu ko'rinish bor. Baytning ma'nosi Alloh yagona ishora qilmoqda va albatta, ilohiy ishq ahillari uchun undan boshqasini xohlash, sevish mumkin emas. Shoir ushbu baytda "pari, dildor, yor" so'zlari orqali tanosub san'atiga murojaat qilgan.

Hur erursan yo pari yoxud malak bu husn ila,

Yo'qsa qaysi til bila deolg'amen inson sanga. (O'sha manba, 49-bet)

Yuqoridagi baytda ham "hur, pari, malak" so'zlari orqali tanosub san'atini yuzaga keltirgan shoir, baytda ma'shuqni tariflar ekan,

Arz bisyor ayladim holimni to yor oldida,

Bo'lmisham mubrim gadodek xor bisyor oldida. (O'sha manba, 51-bet)

Oshiq yor oldida qanchalik ko'p holidan arz qilgani sari, u xalq oldida mubrim, shilqim gado bo'ldi. Bu yerda ma'shuqa yana jafokor, sitamkor holida tasvirlanmoqda. Oshiqqa e'tibor bermaydigan, uning holidan bexabar kabi ko'rsatilmoqda. Oshiq unga qancha arz qilsa ham ma'shuq buni ko'rmayabdi, xalq esa oshiqni shilqim gadoga o'xshatmoqda. Birinchi misrada "bisyor" so'zi ko'p ma'nosida, ikkinchi misrada xalq ma'nosida kelib, tajnis san'atini yuzaga keltirmoqda. Oshiqni mubrim gadoga o'xshatish orqali tashbeh san'atini o'ziga xos namunasi namoyon bo'lmoqda.

Boshni qilib xoki po, jonim etarman fido,

Noz ila bazmim aro kelsang agar sollonib. (O'sha manba, 85-bet)

Albatta, yorning bazmga kelishi yoki kelmasligi, oshiqning boshini xoki po qilishi mumtoz adabiyotda bor bo'lgan ko'rinish, ammo bu baytdagi asosiy fikr oshiqning ma'shuqaga bo'lgan ulkan ishqidadir. Yuqoridagi baytlarda ko'ryabsizki, ma'shuqa oshiqqa e'tibor qilmayabdi, unga sitam qilyabdi. Shu voqealardan keyin, agar ma'shuqa yorning bazmiga noz ila kelsa, bu oshiq uchun ulkan sovg'adir, hatto boshini xoki po qilib, jonini fido qilmoqqa ham tayyor holda tasvirlanmoqda oshiq. Ushbu ko'rinish shoirning ko'plab baytlarida uchraydi, quyidagi bayt ham bunga misol bo'la oladi.

Jilva aylab chiqsang aylarmen boshimni xoki po,

Noz ila kulbam aro kirsang berurman jon sanga. (O'sha manba, 49-bet)

Oshiq ma'shuqqa murojaat qilyabdi: agar jilva aylab chiqqaningni ko'rsam boshimni xoki po qilaman, agar kulbanga noz ila kirsang jonimni fido qilaman.

Ohkim, g'am qaydig'a bo'ldi asir,

Ko'nglim ul oy zulfig'a shaydo bo'lib. (O'sha manba, 84-bet)

Ko'nglim ul oy, ma'shuqa zulfiga shaydo bo'lib, g'am hibsga oldi, asir qildi. Bu yerda "ul oy" ma'shuqa ma'nosida kelmoqda. Oshiqning o'sha-o'sha dardli holi aks etmoqda, ma'shuqaga oshiq bo'lishi bilan, uni g'am, qayg'u, dard chulg'ab olmoqda. Ushbu baytda yorning zulfiga oshiq bo'lgan, bilamizki, zulf qora rangda bo'ladi, g'am qaydi ham qora kunlar deya ifodalaganda, go'zal va o'ziga xos o'xshatish namunasi yuzaga keladi.

Jurmim, ey gulrux, ne erdikim yuzing hijronida

Bag'rimi qon aylading, ko'zumni xunbor aylading. (O'sha manba, 105-bet)

Ey gulrux, gunohim nima ediki, yuzing hijronida bag'rimni qon qilding, ko'zimni qon yig'lovchi qilding. Majoziy ishq bo'yicha ma'shuqa oshiqqa uzoq vaqt ko'rinnmagani uchun, oshiq uning hijronida bag'rini qon qilib, ko'zyosh to'kmoqda. Ilohiy ishq esa bu tasvir Allohning jamoliga yetishish uchun duo qilayotgan inson ko'rinishini ifodalaydi.

Chu qatl qildi meni yor komima yetdim,

Agarchi topdi g'ami dardig'a raqib iloj. (O'sha manba, 117-bet)

Yor meni qatl qilishi orqali raqibim g'amli dardlariga iloj topgan bo'lsa-da, men ham yor visoliga yetishib, o'z maqsadimga yetdim. Ya'ni bu yerda ilohiy ishq kuylangan, oshiqning maqsadi Alloh jamoliga yetish, va bu uchun qadam tashlaganligiga ishora qilinmoqda. Oshiqning qatl etilishi raqibni xursand qilgan bo'lsa-da, u oddiy, majoziy ishqqa yetishishiga hech qanday to'siq qolmagan bo'lsa-da, bu oshiqni g'am bilan o'rtanishiga sababchi bo'lolmaydi, chunki oshiq ilohiy ishq tomon ketmoqda.

Raqiblar so'ziga yorim e'tiqod aylab,

Jafo qilib manga qadrimni bilmadi hargiz. (O'sha manba, 127-bet)

Raqiblar so'ziga kirib, yorim menga jaf qildi, hech qachon qadrimni bilmadi, deya nido qilayotgan oshiq timsoli gavdalangan ushbu baytda raqib obrazi an'anaviy tarzda ifodalangan. Ya'ni ma'shuqa va oshiq o'rtasidagi yengib bo'lmay to'siq holida.

Malul o'lmish aningdek yor mendin,

Ki xushroqdur anga ag'yor mendin. (O'sha manba, 174-bet)

Ma'shuqa oshiqdan xafa shu sababdan, ma'shuqaga ag'yor yoqimli, xushroq ko'rinmoqda. Yuqoridagi baytdagi kabi, ushbu baytda ham raqib ma'shuqaga xushroq, uning so'zlariga doimo quloq soladi. Oshiqning g'amli holidan ko'ra, raqibning so'zlari unga yoqimli ko'rinadi. Oshiqni har doim qadrsiz qiladi, doimo undan xafa bo'ladi, "sham'i husni"ni unga ko'rsatmay hijron azobiga soladi.

Ag'yor ta'nasi bila majruh xotirim,

Qilmay nazora holima bir lahza yor ham. (O'sha manba, 168-bet)

Raqibim ta'na-malomatlarini tufayli o'ylarim majruh, yor ham bir lahza holimga nazar solmaydi. Ushbu baytda ham raqim oshiq yo'liga g'ov, to'siq bo'lmoqda. Ma'shuqadan ayrilishiga sabab bo'lmoqda. Ammo ma'shuqaning b holatga parvo ham qilmaydi. Oshiqning unga bo'lgan ishqini nazarga ilmaydi, hijron azobiga soladi.

La'lgun may ichsang, ey nasrin uzor, ag'yor ila,

Lola bargidek ko'ngul jomin to'la qon aylaram. (O'sha manba, 169-bet)

Ey nasrin uzor, agar ag'yor ila qizil may ichsang, lola bargidek yashnab turgan ko'ngil jomimni qonga to'ldiraman. Oshiq bu yerda ma'shuqaga murojaat qilyabdi. Agar mening holimdan xabar olmay, g'am-qayg'ularimga darmon bo'lmay, ag'yor ila birlikta, uning so'zlariga quloq solib, uni xushroq ko'rsang, menga bundan ortiq azob, dard-u alam yo'q, xuddi ko'nglim qonga to'lgan kabi demoqda.

Sham'i husning yorutub kulbamni ravshan aylagil,

Kim ko'z ochmoq istamasmen shu'lai diydorsiz. (O'sha manba, 122-bet)

Yorug' husning ila kelib kulbamni ravshan qil, qorong'u kulbanga nur kirmaguncha uyg'onishni xohlamayman. Ushbu baytda ma'shuqa kulbaga kelishi, quyosh chiqishiga qiyos etilgan, ya'ni ertalab quyosh chiqishi bilan qorong'u kulbalarga uning nurlari tushib ravshan, yorug' qilishi bilan insonlar uyg'onadi. Sham' – quyosh, yorug'lik ramzi bo'lib ma'shuqa yuziga qiyos etiladi, oshiq ko'ngli g'am-qayg'u ichida shu qadar qorong'likka burkanganki, u ma'shuqaning yorqin va go'zal husnini ko'rishi bilan ko'ngli ravshan bo'ladi.

Baxtimizdek tiyra bo'lsa ne ajab ravshan jahon,

Sham'siz qoldi qorong'u kulbai ehzonimiz. (O'sha manba, 125-bet)

Ushbu bayt shoir hayoti bilan bog'liq bo'lsa ajab emas, chunki shoir ham oilasidan erta ayrilgan. Yuqoridagi baytda shoir yor ma'shuqadan ayrilib g'am chekayotgan oshiq ahvolini quyidagicha ifodalagan. Sham' baytda ma'shuqaning yorug' husni ma'nosida keltirilgan. Ma'shuqadan ayrilgach oshiqning g'am uyi, ya'ni kulbayi ehzoni qorong'ulikga burkandi. Ravshan jahon ham oshiqning bu baxtsizligini ko'tarolmay qayg'uga ko'milsa ne ajab, deya tasvirlanmoqda.

Baski sham'i husningdur jongudoz-u rohatso'z,

Ohkim, sola olmon orazingg'a oson ko'z. (O'sha manba, 128-bet)

Bu baytda ham sham'i husni deya yorning yuzini quyoshga qiyos etilgan. Go'zal va yorqin husning ko'ngilga harorat soluvchi va rohatbaxshdir, afsuski, unga osonlikcha nazar solib bo'lmaydi, xuddi quyoshga qarab bo'lmagandek. Oshiqning yordan ayroligini ko'rsatuvchi ushbu bayt, oshiqning yorning husniga yetishmoqligi qanchalar qiyinligini ham ifoda etmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Munisning an'anaviy obrazlar tasvirlangan g'azallarida botiniy va zohiriy ishqning aralash holda kelishi, qolaversa, badiiy san'atlar bilan to'yintirilgan holda namoyon bo'lishi, o'ziga xos va an'anaviy badiiy detallarni yuzaga keltirganligi bilan ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shermuhammad Munis. Saylanma. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent, 1980. 51-bet.
2. Jumayev.N. Munis g'azaliyoti. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent, 1991. 19-bet.
3. Iqboloy Adizova. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Fan", 2009
4. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. To'rt tomlik. Toshkent, "Fan", 1983-1985.

ZAMONAVIY NOM-TAXALLUSLAR (NICKNAME) HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

S.Otaxonova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch
D.T.Yuldashev, f.f.d.(DSc), Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda faol iste'molda bo'lgan zamonaviy nom-taxalluslar (nicknamelar)ning yuzaga kelishi, ularning ayrim ko'rinishlari, nominatsiyasi, an'anaviy taxalluslar bilan umumiy va farqli jihatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Pseudonim, nikenname, antroponim, abbreviatura, proksonim stigmonim, avtonim, anagramma.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы возникновения современных прозвищ (прозвищ), которые сегодня активно используются, некоторые их формы, обозначения, общие и отличные аспекты с традиционными прозвищами.

Ключевые слова: Псевдоним, Никенейм, Антропоним, Аббревиатура, Проксоним, Стигмоним, Автоним, Анаграмма.

Abstract. This article discusses the emergence of modern nicknames(nicknames) that are in active use today, some of their forms, ways of making them, common and different aspects with traditional nicknames.

Keywords: Pseudonym, Nikename, Anthroponym, Abbreviation, Proxonym Stigmonym, Autonym, Anagram

Bugungi globallashuv jarayoni tilning barcha sathlarida o'z ta'sirini namoyon qilmoqda. Xususan, shu kungacha antroponimlar lingvistik nuqtayi nazardan tadqiq qilingan bo'lsa, ularning funksional xususiyatlaridan kelib chiqib, bir qator nolisoniy omillar ham antroponimlarni integratsion shaklda o'rganish vazifasini talab qilmoqda. Ushbu maqolada antroponimlarning bevosita ko'rinishi hisoblangan taxalluslar va ularning bugungi kundagi zamonaviy ko'rinishi hisoblangan "nikename"lar haqida qisqacha fikr yuritiladi.

Pseudonim (yunoncha; pseudos – yolg'on, onima – ism) – shaxs tomonidan haqiqiy ism o'rniga (tug'ilganda berilgan, rasmiy hujjatlarda qayd etilgan) jamoat faoliyatida qo'llaniladigan uydirma ism. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da taxallus lug'aviy birligiga: "Biror ijodkor (shoir, yozuvchi, rassom, olim va sh. k.) yoki siyosiy arbobning o'zi uchun tanlab olgan boshqa ikkinchi nomi" tarzida izoh berilgan [1]. K.S.Mochalkinaning fikricha, taxalluslar boshqa antroponimik birliklarga nisbatan kattaroq to'plamdagi funksiyalarning murakkab o'zaro ta'sirida yuzaga keladi, ya'ni maxsus ezoterik va reklama funktsiyalarini bajarishi bilan boshqa onimlar (ism, familiya, otaism)dan ajralib turadi [2]. T.Qorayev va R.Vohidovlar taxallus so'zi bir qator tarixiy lug'atlar, o'zbek va tojik tilining izohli va ikki tilli lug'atlarida, she'riyat lug'ati, adabiyotshunoslik terminlari lug'atlarida deyarli bir xil izohlanishini aniqlaganlar [3]. Ismailov O'sarjon Usubjonovich o'zining "Taxalluslar haqida ayrim mulohazalar" nomli maqolasida "nickname" lar haqida fikr bildirgan [4]. Sh.Nizamova "Taxalluslarning lisoniy maqomi" nomli maqolasida taxallus terminiga atroflicha to'xtalib, uning turli lug'atlarda berilgan ta'riflariga munosabat bildirgan hamda taxallus va pseudonim terminlarining umumiy va xususiy ma'nolarini izohlagan [5]. Ta'rif va leksikografik izohlarni umumlashtirib, taxallusni quyidagicha ta'riflash mumkin: "Biror ijodkor (shoir, yozuvchi) va san'atkor (rassom, qo'shiqchi, hofiz, raqqosalar) yoki qisman, olim, siyosiy arboblarning asl ismi bilan birgalikda yoki ularning o'rnida qo'llanadigan, shaxsning o'zi tomonidan tanlab olingan, boshqa ikkinchi nomi".

A.V.Superanskayaning fikriga ko'ra, taxalluslar o'ziga xos nomlar turi bo'lib, ular faqat ma'lum darajada haqiqiy ism bilan bog'liq: agar obyekt o'z nomiga ega bo'lsa, unda umumiy oti ham bo'lishi kerak. Agar uning taxallusi bo'lsa, u ham haqiqiy o'ziga xos taxallusga ega bo'lishi kerak [6]. Taxalluslarning yuzaga kelishida motivatsion va nominatsion bosqichda taxallus egasining ijtimoiy mavqeyi, yoshi, millati, qiziqish sohasi, tashqi ko'rinish xususiyatlari, madaniy mansubligi, xarakter xususiyatlari, dunyoqarashi, jinsi va boshqalar asosiy ahamiyat kasb etadi. Bular birgalikda va individual ravishda taxallus va uning tashuvchisi o'rtasidagi munosabatni aniqlaydi.

Vaqt o'tishi bilan har qanday tushuncha o'z sathini kengaytiradi yoki butkul yo'qolib ketishi mumkin. Taxallusni yaratishda lingvistik va ekstralingvistik jihatlar (jins, yosh, ijtimoiy mavqe, shaxsiy xususiyatlar va boshqalar) bir xil darajada muhim belgilar bo'lishi mumkin. Taxalluslarning motivatsiyasi va tarqalish sohasi juda keng bo'lib, madaniyatning an'anaviy sohalariga (shu jumladan, adabiyotga), siyosatga, kundalik hayot va jamiyat odob-axloq qoidalariga ta'sir qilishi mumkin. Taxalluslar misolida biz o'z funksional sathini kengaytirgan antroponimik birliklarni

ko'rishimiz mumkin. Vaqt o'tishi bilan taxallus tushunchasi, uning tabiati, shuningdek, omma tomonidan idrok etilishi ham o'zgardi. Taxalluslarning dastlabki ko'rinishlari antik davrga borib taqalishi, ilk marta qachon va kim tomonidan qo'llanganligi noma'lum bo'lgan holda bugungi kunda ularning yangi ko'rinishlari vujudga keldi. Oldinlari faqat san'at egalari (rassom, shoir, yozuvchilar, qiziqchilar) tomonidan qo'llanilgan bunday nomlar safiga hozirda "nickname" ko'rinishli nomlar ham qo'shilgan bo'lib, taxalluslarning oldingi ko'rinishidan keng omma is'temolida ekanligi bilan ajralib turadi. "Nickname"larni "zamonaviy nom taxalluslar" termini bilan atash o'rinli bo'ladi. Cambridge lug'atida "nickname" atamasiga "narsa yoki shaxsning uning jamoatchilik tomonidan qo'yilgan haqiqiy ismidan farqlanuvchi jamiyatdagi o'rniga yoxud xarakter xususiyatiga aloqador norasmiy nomi" deb ta'rif beriladi.

Bu atamaning kelib chiqishi XIV asrga borib taqaladi. Dastlab "ekename" (qo'shimcha ism) atamasi 1303-yilda tasdiqlangan. Bu so'z qadimgi ingliz tilidagi eac "also" so'zidan olingan bo'lib, "eacian" (o'sish) leksemasiga taaluqli [7]. XV asrga kelib "an ekaname" qo'shilmasi bo'g'inlarining noto'g'ri taqsimlanishi uning nickname deb atalishiga olib kelgan va o'shandan beri bu so'z nisbatan barqaror is'temolda ishlatilmoqda [8]. Nicknamelar ba'zi manbalarda laqablarga yaqin tushuncha sifatida beriladi. Ammo uning nominatsiya jarayonida aynan individning o'zi tomonidan tanlanishi ko'proq taxalluslar bilan bog'lashga sabab bo'ladi. Ularni taxallusning yangi ko'rinishi sifatida baholashga sabab bo'luvchi bir qancha omillar mavjud:

- a) har ikkalasi ham shaxsning asl ismini yashirish – oshkor qilmaslik funksiyasini bajaradi;
- b) nominator taxallus yoki nickname egasining o'zi ekanligi;
- c) har ikkisi shaxsning ma'lum yoshga yoki darajaga yetganidan so'ng tanlanishi;
- d) taxalluslar kabi nicknamelarning ham bir yoki birdan ortiq bo'lishi.

Nicknamelarning yuzaga kelishida eng katta omil ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi va uning foydalanuvchilari sonining jadal sur'atlarda ortishidir. Taxalluslar bilan umumiy jihat har bir individ o'zi uchun asl ismidan ko'ra "qulay" bo'lgan boshqa bir nomni tanlashidir. Nom tanlanishining motivatsion va nominatsion xususiyatlarini o'rganishda bevosita shaxs mansub bo'lgan til va madaniyat muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan, nicknamelarni nafaqat lisoniy, balki lingvomadaniy tomondan tadqiq etish muhim sanaladi. Bugungi davrda ko'pchilik o'z haqiqiy ismidan emas, o'ziga qulay bo'lgan boshqa nomdan ism sifatida foydalanadi. Buning tag zaminida nafaqat qulaylik, balki qandaydir mashhurlikka intilish g'oyasi ham bo'lishi mumkin. "Demak, nominatorni so'zning manbasi emas, konseptning ifoda quvvati qiziqtiradi. Ikkinchi bir omil nominatorni apellyativning moddiy qiyofasi jalb qilishidir" [8]. Zamonaviy nom-taxalluslar yuzaga kelishining bir qancha ko'rinishlari mavjud:

Abbreviatura (qisqartirish) – haqiqiy ismlar va familiyalarni qisqartirish orqali hosil qilingan nom taxalluslar. Bunday ko'rinishli nom-taxalluslarni shoir va yozuvchilar ijodida uchratar edik. Hajvga olingan tanqidiy asarlarda asosan muallif ism-familiyasining faqat birinchi harflarini qoldiradi. Bu ham taxallusning bir ko'rinishi bo'lib, bugungi kunda aynan ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari o'z haqiqiy ism-familiyasining birinchi harflaridan nickname sifatida foydalanadilar. Bunda shaxs to'liq bosh harflarni ishlatishi yoki faqat ismining bosh harfidan foydalanishi mumkin. Masalan: Nurjonov Nurbek Azamat o'g'li – *N.N.A.*, Sherzod – *Sh.*, Komil Ismoilovich Tursunov – *KIT*, Tolib Usmonovich Zohidjonov – *TUZ* kabilar (barcha misollar ijtimoiy tarmoqlardan olingan).

Avtonim – muallifning o'z ismi va familiyasi (grek.; avto – o'zi + onoma –ism) – taxallus sifatida tanilgan real shaxsning familiyasi yoki ismi. Bunday ko'rinishli nicknamelar asosan rasmiy tarmoqlarda uchraydi. Rasmiy doiralarda ko'pchilik foydalanuvchilar o'zining haqiqiy ism-familiyasidan nickname sifatida foydalanadi. Masalan: *Abdullayev Rustam Erkinovich* kabi.

Anagramma – harflarni qayta joylashtirish orqali olingan kriptonimdir. Kriptonim – bu imzo, haqiqiy muallifni yashirish uchun mo'ljallangan ism. Bunday usulda ism yashirish qadimgi davrlarga borib taqaladi. Bir ism tarkibidagi harflar o'rnini o'zgartirish yangi ko'rinishli ismni hosil qiladi. Bunda yangi hosil qilingan so'zning leksik ma'noga ega bo'lishi o'z ahamiyatini yo'qotadi. Shakl uyg'unligi asosiy o'ringa ko'tariladi. Masalan: Nasiba – "*Sibana*", Feruza – "*Ruzafe*", Dilafruz – "*Afruzidil*" kabi.

Nickname tanlayotgan shaxs ba'zan mashhurlar nomlariga murojaat qiladi. O'zi yoqtirgan qaysidir san'at egasi, sportchi, siyosatchi va boshqa mashhurlar nomini o'ziga nickname qilib oladi. Ba'zi hollarda mashhurlar nomidan soxta akkauntlar yuritilishi bunday nom tanlashning ijobiy hodisa emasligini ko'rsatadi.

Apokonim ko‘rinishida nickname tanlashda ism va familiyaning bosh va oxirgi bo‘g‘inlari olib tashlanishi mumkin. Masalan: Zamira – “Mira”, Gulnora – “Nora”, Gulishabnam – “Gulish” kabi.

Kalka – ism yoki familiyani boshqa tilga tarjima qilish orqali hosil qilingan taxallus. Masalan Umida – “Nadejda”, Yulduz – “Zvezda”, Quyoshxon – “Solnushka”, Lolaxon – “Tulpanushka” kabi.

Palinonim – berilgan ism va familiyani o‘ngdan chapga o‘qish orqali hosil bo‘lgan kriptonimdir. Bunday ismlar ham nicknamelar orasida uchrab turadi. Murod – “Dorum”, Nazokat ismining erkalatish shaklidan – “Shizan”, Iroda – “Adori”, Ra‘no – “Anor” kabi.

Yarim allonim (grek.; alzos – boshqa, onoma – ism) – taxallus olish ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, haqiqiy familiya va boshqa birovning ismi birikmasidan tashkil topadi. Bunda nickname tanlayotgan shaxs o‘ziga yoqqan qaysidir ism va o‘z haqiqiy familiyasini birlashtiradi. Masalan: Zilola Musayeva – Shahzoda Musayeva, Dilnoza Safarova – Parizoda Safarova, Bekzod Haqqiyev – Nurshod Haqqiyev, Gulnoza Arslonova – Bahora Arslonova, Umida Madrimova – Afsona Madrimova kabilar.

O‘ziga nickname tanlashda jamiyatdagi real pozitsiyasi – kasbi, maqomidan foydalanish ham urfga kirgan bo‘lib, asl nomga qo‘shimcha tarzida ularni anglatuvchi leksemalar qo‘shiladi yoki alohida ifodalanadi. Masalan: Lola singer, Guli dressmaker, Noza stylist, Shahriyor Linguist kabilar.

Proksonim – muallifga yaqin kishilarning ismlaridan tuzilgan taxallus ma‘nosini beruvchi tushunchaga mos keluvchi nicknamelar bugungi kunda ko‘plab uchramoqda. Ayniqsa, ayollar o‘rtasida o‘ziga nickname tanlash jarayonida bevosita farzandlarining ismlariga murojaat qilinishi keng tarqalgan hodisalardan biri sanaladi. Boshqa millat vakillari orasida bunday tarzda o‘ziga nickname tanlash kamdan-kam kuzatiladi. O‘zbek madaniyatining o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida ayollarning o‘z juftiga bevosita farzandining nomi orqali murojaat qilishi nicknamening aynan shu tarzda tanlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ko‘p hollarda ayollar aynan otasining ismidan taxallus olishadi. Masalan: bintu Ahmad, Bintu Narinboy, Ravshanbek qizi...

Psevdondronim (ayol muallif tomonidan qabul qilingan erkak ismi va familiyasi) – bunday ko‘rinishli nicknamelar, asosan, ayollar tomonidan o‘z juftining ism-familiyasiga murojaat qilingan holatda yuzaga keladi: Aruuke Umarova (“Zirapcha” ko‘rsatuvidagi o‘shlik ishtirokchi) – Humoyun, Dilbar (“Zirapcha” ko‘rsatuvining 3-mavsum ishtirokchi) – Dilmurod kabi.

Stigmonim (tinish belgilari yoki matematik belgilardan tashkil topgan nom) ko‘rinishli nicknamelar ham bugungi kunda ommalashib bormoqda. Kuzatuvlarimiz natijasida shaxsiy sahifasini oddiygina nuqta belgisi bilan ifodalagan tarmoq foydalanuvchilari ko‘zga tashlanadi. Bunda induvid nafaqat tinish belgi yoki matematik belgilardan, balki kayfiyatni yoki holatni ifodalovchi maxsus belgilardan ham foydalanishmoqda. Ular umumiy nom bilan “smilik” (inglizcha; smile – tabassum) deb yuritiladi. Dastlab o‘z yozma nutqida qulaylik yaratish maqsadida ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari uchun ishlab chiqilgan bunday maxsus belgilar bugungi kunda holat va munosabatni qisqa va qulay ifodalashdan tashqari nickname vazifasini ham bajarmoqda. “+”, “=” belgisining nickname hosil qilishda faol ishtiroki ayrim hollarda ko‘zga tashlanadi. Masalan:

Adham + Rayxon, Rahmon + Dilbar = Yasina kabi.

Kuzatuvlar natijasi ko‘rsatadiki, asosan, yoshlar o‘rtasida inglizcha nomlardan foydalanish ommalashib bormoqda. Ular nafaqat inglizcha ismlar, balki ingliz tilidagi ko‘plab leksemalarga nickname tanlashda faol murojaat qiladilar. Masalan: diamond, Miss, Misrer D., Lilya, Liil, dili.me kabilar.

Leksema ko‘rinishdagi birliklar bilan ifodalanuvchi nicknamelar bilan bir qatorda sintaktik qurilmalar orqali ifodalanuvchi shakllar ham uchrab turadi. An‘anaviy taxalluslar orasida esa bunday ko‘rinishdagi nomlar deyarli uchramaydi. Ular ko‘rinishidan sintaktik qurilmadan iborat bo‘lsa ham, vazifaviy jihatdan antroponimik birlik hisoblanadi.

Nicknamelarni lingvokulturologik hodisa sifatida o‘rganish uni o‘z tarkibida belgi, denotatsiya va konnotatsiyani o‘z ichiga olgan maxsus birlik sifatida ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Biroq nicknamelarni idrok etish va o‘rganish uchun aynan konnotativ xususiyat alohida ahamiyatga ega, chunki u muallif bilan bir xil til madaniyati vakili bo‘lgan qabul qiluvchining ongida aks-sado beruvchi qo‘shimcha semantik yoki stilistik funktsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Nicknamenini qabul qilishda, nomlanuvchi shaxs, odatda, o‘zini nomlash aktida faol ishtirok etadi. Demak, nickname – bu sun‘iy, maqsadli o‘z-o‘zini nomlash natijasidir. Muallif o‘z fikrini yetkazish uchun onomastik leksika imkoniyatlaridan foydalanib, o‘z nuqtayi nazarida eng yaxshi nominatsiya usulini tanlaydi.

Xulosa qilib aytganda, nickname yoki zamonaviy nom-taxalluslar deganda, biz haqiqiy ism bilan bog‘liq bo‘lgan, esda qolish, shaxsiy xususiyatlarni yoki faoliyat turini aks ettirish, zamonasozlik – moda izida quvish kabi maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan ibora bilan

ta'minlangan uydirma yoki o'zgartirilgan shaxsiy ismni tushunamiz. Zamonaviy nom-taxalluslar boshqa antroponimlarga nisbatan faol pozitsiyani egallaydi, tarkibiy va funksional ixtisoslashuvi bilan ajralib turadi va faol sun'iy nominatsiyaning namoyon bo'lishi uchun dolzarb bo'lgan onomastik leksikon guruhini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мочалкина К.С. Псевдонимы в системе современной русской антропониими: Дис. ... филол. наук. – Волгоград, 2004.
2. Ономастик бирликларнинг социолингвистик, этнолингвистик, лингвопоэтик, лингвокультурологик тадқиқи масалалари. \\\ Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2022.
3. Qorayev T., Vohidov B. Taxalluslar. – Toshkent: Fan, 1979.
4. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1969.
5. Юлдашев Д. Атоқли отларнинг антропоцентриқ тадқиқи. Монография. – Тошкент: Sharq ma'rifati nashr-matbaa uyi, 2020. – Б.99.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 4-j. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
7. "eke-name, n." (<http://www.oed.com/view/Entry/60061>), OED Online, Oxford University Press, June 2017, retrieved 1 September 201.
8. "nickname" (<http://www.etymonline.com/index.php?term=nickname>), Online Etymology Dictionary, retrieved 2007-08-31.

UO'K 82

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARDA MILLAT MADANIYATI

N.S.Qobilova, PhD, dots., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Sh.A.Atoeva, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek xalq maqollari xalq og'zaki ijodining paremiologiya sohasi bo'yicha o'rganildi va o'ziga xos bir qancha xususiyatlari bilan xalq og'zaki ijodining boshqa janrlaridan farqlandi. Bundan tashqari maqollarda ibratlilik, pand-nasihat kabi jihatlar ustun turishi orqali o'zining umuminsoniy jihatlarini ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: paremiologiya sohasi, lingvokulturologik jihatlar, o'zbek xalq maqollari, jismoniy va ijtimoiy atmosfera, ingliz xalq maqollari, milliy mentalitet, milliy xarakter.

Аннотация. В данной статье английские и узбекские народные пословицы изучались в области паремологии фольклора и выделялись среди других жанров народного фольклора рядом уникальных особенностей. Кроме того, пословицы проявляли свои универсальные аспекты через преобладание таких аспектов, как примерность и увещевание.

Ключевые слова: область паремологии, лингвокультурологические аспекты, узбекские народные пословицы, физическая и социальная атмосфера, английские народные пословицы, национальный менталитет, национальный характер.

Abstract. In this article, English and Uzbek folk proverbs were studied in the field of paremiology of folklore and differed from other genres of folklore with several unique features. In addition, proverbs showed their universal aspects through the predominance of aspects such as exemplification and admonition.

Key words: field of paremiology, linguistic and cultural aspects, Uzbek folk proverbs, English folk proverbs, national mentality, national character, linguistic paradigm, national color.

Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos holati sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakli, lekin teran mazmunga ega bo'lgan bir janridir. Xalqimizda san'atkorlar ko'p. Bu iste'dodlarning ba'zilar go'zal san'at asarlarini yaratish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Chiroyli san'at asari ko'p asrlik hayotiy tajribalar va kimningdir o'z hayot tarzining ramzidir. Shuningdek, u insonning munosabati, tabiati va hayotga bo'lgan qarashlarini ko'rsatadigan oynadir. Masalan, "Ser Frensis Bekon oilasi" kartinasida rassom jamiyat va oilaga qanday qarashini ko'rsatadi. Rassomning munosabati rasmda yaqqol namoyon bo'ladi. Xalq donishmandligi xalq og'zaki ijodining zich va chuqur ma'noga ega turidir. Har bir maqol jamiyatning qadriyatlarini va e'tiqodlarini etkazish usulidir. Xalq donishmandligi kimningdir nutqida, nafisligida, aql-zakovatida, fikrlash qobiliyatida namoyon bo'ladi. "So'zdan ko'ra amal balandroq" degan maqol bunga yorqin misol bo'la oladi. Xalq donoligi, shuningdek, kimningdir mantiq va muammolar bilan shug'ullanishi bilan namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham odamlar xalq donoligidan muammolarni hal qila olsalar, aqlli hisoblanadilar. Badiiy tilning ajoyib namunasi bo'lganligi uchun xalq maqoliga azaldan qiziqib keladi. Uning barcha zamonlarning barcha so'z san'atkorlari tomonidan qo'llanilishi muhimdir. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg'azi Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadridin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur

G'ulom va boshqa o'nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o'rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba'zan aynan, ba'zan o'zgartirilgan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz.

Tilshunos olim, folklorshunos va etnograf Mahmud Koshg'ariyning ijod faoliyati va uning «Devoni lug'otit turk» asari bunga yorqin misodir. «Devon»da turli munosabatlar bilan turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan 400 ga yaqin maqol va matallar ham yozilgan, ularning aksariyati bugun ham ayrim o'zgarishlar bilan tilimizda muvaffaqiyatli ravishda ishlatilmoqda. Bu o'rinda adabiyotimiz tarixida maqollar asosida yaratilgan asarlar ham mavjudligini ta'kidlab kerak. Misol uchun, Muhammad Sharif Gulxaniyning «Zarbulmasal» asari ichida 300 dan ko'pmaqol bor. Yoki, Sulaymonqul Rojiy o'zining «Zarbulmasal» asarida 400 dan oshiq maqolni she'riy vaznga solganligi ham e'tiborga loyiq hodisadir.

Maqollar - bu kuzatuvlarni qat'iy ravishda hujjatlashtiradigan ko'p yillik hayotiy tajribalar to'plami. Ular qat'iy qutblarga ega bo'lgan to'liq fikrdir va ular turli kontekstlarda turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ularning ma'nolari doimo mos keladi. Biroq, maqolning ma'nosi u qo'llanilgan muayyan kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Misol uchun, **tuz** so'zi hozirda mineral moddani anglatadi. Tarixan tuz so'zi **to'g'ri, odobli; dala, tekislik** ma'nolarini bildirgan va faqat maqollardagina saqlanib qolgan: **Qiz saqlasang, tuz saqla. Tuzdagi bilan emas, uydagi bilan boy.** Bundan tashqari, **mehnat** so'zining azob-uqubat, baxtsizlik ma'nosini ham faqat maqollarda yoki ayrim shevalardagina uchratish mumkin: **Mehnat ham egiz-egiz, Davlat ham egiz-egiz.**

Maqollar rasm yoki she'rga o'xshaydi. Ular bir so'zdan juda ko'p turli xil ma'nolarga ega va ularning barchasini misollarda topish mumkin. Qaysi bir maqol tarkibida kelishiga qarab bir dona **yomon** so'zi yomonlikdan tashqari **xudbinlik, tekinxo'rlik, egrilik, insofsizlik, dushmanlik, qo'rqqoqlik, nodonlik, ilmsizlik, odobsizlik, baxillik, manmanlik, noshudlik, yolg'onchilik, sabrsizlik, bevafoqlik, ochko'zlik, nomussizlik, isrofgarchilik** va hokazo ma'nomani biladiradi. Bu — maqollarda so'zlarning ma'no imkoniyatlari naqadar kengligini ko'rsatib beradi.

Maqollar ogohlantirish qo'ng'irog'iga o'xshaydi, bu fikrni yanada aniqroq qiladi. Bu ularni yanada kuchli va samarali qiladi. Misol uchun ingliz maqolida **The labourer is worthy, of his hire** ishlab topilgan har qanday boylik inson uchun rizqli bo'lishi ishlamay topilgan boylik to'qmoq bo'lishi haqida ketmoqda. Bu maqolga mos ravishda **Ish qilganga qop-qop, Qilmaganga bo'sh qop.** ko'rish mumkin. Maqollardan ko'ronib turibitiki, halol mehnatdan kelgan boylik faqat yaxshilik olib kelishi, inson har doim harakatda bo'lishi sifatida aytilgan. Biror ishni yaxshi biladigan odamlar ko'pincha yaxshi natijalarga erishadilar. Ikkala maqolda ham bir xil ma'no bor.

Bilamizki, xalqimiz marhumlarga alohida hurmat ko'rsatadi. Tiriklik chog'ida qanchalik yomon bo'lishmasin, ular haqida yomon so'z aytishdan, garchi to'g'ri bo'lsa ham, tiyiladi. Biroq Maqolda bunday kishilarning tazariga ham ishlar istar-istamas kelishi, tilida aytmasa ham, dilida ularning aslida kim bo'lganini unutmasligi o'z ifodasini topgan. Bunday qat'iy hukmda o'ziga xos ogohlantirish holati tasvirlangan.

Ko'pni yomonlagan ko'milar

Bu maqolda yerda halok bo'lar, el nazaridan qolar degan ma'no ifodalangan. Hisoblashgan do'st emas. Ba'zi kishilar arzimaz xizmatlarini ham do'stga minnat qilishadi. Bu yerda so'z o'sha haqda ketmoqda. Hisobli do'st ayrilmas. Bu maqolda esa do'st kishi do'stning yaxshiliklarini unutmasligi, doimo yodda tutishi kerak, degan ma'no ifodalanmoqda.

Maqollar “sintaktik birliklar” deb ataladigan kichikroq birliklardan tuzilgan. Bu birliklar maqollarning tuzilishini shakllantirishga yordam berishi bilan ahamiyatlidir. Maqollar ko'pincha butun, bir qismli maqoldan iborat bo'lib, ba'zan rasm ham qo'shiladi. O'zbek va ingliz maqollarida bu tuzilishga o'xshash jihatlari ko'p.

➤ **Zeal without knowledge is fire without light- Bilmaganning bilagi tolmas**

➤ **A word in season- Vaqtida ogohlantirmoq — do'stning ishi.**

➤ **Waste-words—Bekorchiidan bemaza gap**

➤ **Words are but wind- Gap bilguncha ish bil**

Aksariyat maqollarda tavsiflovchi birinchi qism va asosiy fikrni umumlashtiruvchi xulosa mavjud.

➤ **Where there are women and geese, there wants no noise.**

➤ **Xotinning qaqildog'i - tegirmonning shaqildog'i.**

➤ **Work shall not eat, He that will not.**

➤ **Ishlamagan — tishlamas, Ishyoqmasga kun kulmas.**

“Besh vaqt namoz o'qing” degan maqol o'zbek madaniyatida keng tarqalgan maqol bo'lib, u islom dinining o'zbek xalqi uchun qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Besh vaqt namoz

Islomda besh vaqt namozdan biridir. Shuning uchun ham maqollarda bu ibora ko'pincha umumiy hayotiy vaziyatlarni tasvirlash uchun ishlatiladi.

O'zbek maqollarini o'rganish uzoq va qiziqarli tarixdir. Bugungi kunda folklorshunoslar bu so'zlarga qiziqib, ularni o'rganishning yangi usullarini izlamogda. Maqollar bugungi kungacha qadrlil bo'lib, butun dunyo olimlari tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilmogda. Hozirda tadqiqotchilar maqollarni jadal o'rganishmogda va odamlar hali ham ularga katta qiziqish bildirmogda. Maqollar bugungi kungacha muhim ahamiyatga ega bo'lib, tilshunoslar hali ham ular haqida yangi ma'lumotlarni qidirmogdalar. Xalq maqollari shoir va yozuvchilarning xalq og'zaki ijodi sohasida qo'llagan mashhur ifoda shaklidir. Folklorshunoslar o'z ijodiga munosabati ijobiy ekanligini ko'rsatish uchun o'z asarlarida ko'pincha folklor maqollarini keltiradilar. Xalqimiz yaratgan maqollar ham mazmunan boy, ham badiiy jihatdan ajoyib. Ma'lum bo'lishicha, xalqimiz yaratgan maqollar nafaqat mazmunli, balki ko'rish uchun ham go'zaldir. Xalq maqollari ularni yaratgan xalq madaniyati va merosini aks ettirgani bilan ayniqsa mazmunlidir.

O'zbek maqollarini to'plash XIX asrda fan va madaniyat xodimlari tomonidan maqol to'plash bilan shug'ullana boshlagan. Bugungi kunda ham bu to'plamlar ko'plab ilmiy ishlarga asos bo'lib kelmogda. O'zbek olimlaridan N. Ostroumov (1895), B. Rahmonov (1924), Sh. Jo'rayev (1926), H. Zarifov (1939, 1947), B. Karimov (1939), Sh. Rizayev, O. Azimov, O. Xolmatov (1941), M. Afzalov, S. Ibrohimov, S. Xudoyberganov (1958, 1960, 1965, 1978), R. Jumaniyozov (1964, 1967, 1970), E. Siddiqov (1976, 1986), B. Sarimsoqov, I. Haqqulov, A. Musoqulov, R. Zarifov (1978), B. Sarimsoqov, A. Musoqulov, M. Madrahimova (1981, 1984), Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedov (1987, 1990, 2001), T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, A. Musoqulov (1989) kabi folklorshunoslar, fan va madaniyat xodimlari tomonidan tuzilgan turli xarakterdagi va turli hajmdagi maqollar to'plamlari nashr etildi. [ko'k kitob 3]

Maqollarning tasnifi odatda ularning qanday talqin qilinishiga bog'liq. Maqollarni o'rganayotgan shaxsga qarab talqin qilishning ko'plab usullari mavjud. O'zbek folklorshunoslari odatda maqollarni ikki xil: ma'nosiga ko'ra yoki kelib chiqishiga ko'ra tasniflaydilar.

Alifbe tartibida: Maqollar alifbosi maqollar to'plamidan kelib chiqqanligi uchun afzallik hisoblanadi. Maqollarni topish oson, chunki ular mavzu asosida tashkil etilgan. Biroq, bu alifboning kamchiligi shundaki, maqol nima haqida ekanligini tushunish har doim ham oson emas, chunki u mavzu emas. Bu foydalanuvchining undan o'rganishini qiyinlashtirishi mumkin.

Mavzular tartibida: Bu tasnif o'zidan oldingisiga qaraganda murakkabroq bo'lib, mukammallik g'oyasiga asoslanadi. Ushbu turdagi tasnifdagi har bir mavzu guruhlariga bo'lingan va har bir guruh uchun material alifbo tartibida joylashtirilgan. Shu tarzda tuzilgan maqollar to'plamlari mavzu bo'yicha mavjud manbalar haqida umumiy ma'lumot berish bilan birga foydalanishni osonlashtiradi.

To'g'ri yoki ko'chma ma'no tashishiga ko'ra: Maqollarning semantik tabiati davrlar o'tishi bilan o'zgarib turadi: oldin o'z ma'nosida qo'llanilgan maqollar keyinchalik faqat ko'chma ma'no kasb etishi mumkin. Shunga ko'ra maqollar ikki xil:

- a) o'z ma'nosida qo'llanuvchi;
- b) o'z va ko'chma ma'noda qo'llaniluvchi;
- e) faqat ko'chma ma'noda qo'llaniluvchi.

Qaysi ijtimoiy davrda yaratilganligiga-xronologiyasiga ko'ra: Maqollar ko'plab madaniyatlar tomonidan kuzatilgan va meros bo'lib o'tgan azaliy janrdir. Bu zamonaviy hayotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan qadimiy fikrlash usuli. Ushbu kitobdagi ba'zi maqollar ma'lum bir mamlakat yoki madaniyatning tajribalari va kuzatishlarini aks ettiradi. Ushbu maqollarni o'qish o'sha jamiyatning dinamikasini tushunishga yordam beradi.

Rozg'or, o'ttiz ikki og'zi bor. Maqol majoziy ma'noga ega. Chunki ro'zg'or tish bo'lmaydi. O'ttiz ikki bu yerda insonning tishi hisobga olingan.

Ko'p madaniyatlar tomonidan maqollar kuzatilgan va meros bo'lib qolgan azaliy janrdir. Bu hozirgi hayotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan qadimiy fikrlash usulidir. Bugungi kunda o'zbek maqolshunosligida alifbe tartibi va mavzusiga ko'ra tasnif qilish ananasiga ikki jildlik "O'zbek xalq maqollari" (1987) va ko'p jildlik «O'zbek xalq ijodi» ruknida «O'zbek xalq maqollari» (1989) va «O'zbek xalq maqollari» (2003) 31 hamda etimologiyasiga ko'ra Sh. Shomaqsudov va Sh. Shorahmedovlarning «Hikmatnoma» (1990) va «Ma'nolar xazinasini» (2003) "O'zbek xalq maqollari" (2005) to'plamlarini tuzishda amal qilingan.

Do'stga zor qilma, Nomardga — muhtoj. Maqolda insonni muhtojlik qilmaslikka chorlaydi. Avvalo o'ziga ishonib doimo harakatda bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmanova Sh. "Lingvokulturologiya" fanidan ma`ruzalar kursi. - Toshkent, 2014.
2. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq 2012.
3. Красных В.В. Этнопсихология и лингвокультурология. -М.: Курс лекций. Гнозис, 2002.
4. Siedl J., McMordie W. English Idioms and How to Use them. – M., 1983. 265-p.
5. Taylor A. The Proverb. –Harvard University Press, 1985. –234 p.
6. Swan M., Walter C. English Grammar. – Cambridge: Cambr.Univ. Press, 1990. – 152 p.
7. Rahimov A. Tilni paradigmalar asosida o'rganish muammolari "o'zbek tili va adabiyoti" jurnali, 2012/2.
8. Madayev O. O'zbek xalqog'zakiijodi. -T.: Mumtozso,,z, 2010.
9. Arora S. The Perception of Proverbiality. De Proverbio. 1984.– 244p.
10. В. А. Маслова. Лингвокультурология: Учебное пособие. -М.: Издательский центр «Академия», 2001.
11. Hojiyev A., Nurmonov A. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lugati. – T.: Sharq, 2001.
12. Oxford Concise Dictionary of Proverbs. Oxford University Press, 2003. – 364p.
13. <http://www.oxfordhouse.com>
14. <http://www.yourdictionary.com>
15. <http://www.english-zone.com>
16. <http://www.longman.com>
5. <http://www.encyclopedia.com>

UDC 82(05)

THE MAIN TYPES OF METAPHOR IN ENGLISH POETRY

N.S.Qobilova, PhD, Bukhara State University, Bukhara

M.T.Khasanova, master's student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Metafora she'riyatning muhim qismi bo'lib, u ba'zan boshqa narsa yoki holatlarga nisbatan qo'llaniladi. Undan tushuntirish vositasi sifatida ham, nutq shakli sifatida ham, o'xshatish shakli sifatida ham foydalanish mumkin. Ushbu maqolada ingliz she'riyatida metaforalardan foydalanishning ahamiyati, misollar yordamida tushuntiriladi. Badiiy adabiyotni tahlil qilishda metafora asosiy uslub vositalaridan biri bo'lganligi uchun bu ma'lumotlar o'quvchilar uchun tushunarli bo'ladi.

Kalit so'zlar: metafora, o'xshatish, she'riyat, tahlil, ishora, vosita, stilistik vosita

Аннотация. Метафора является важной частью поэзии и иногда используется для обозначения других вещей или ситуаций. Её можно использовать как объяснительный инструмент, как фигуру речи и как форму сравнения. В этой статье на примерах объясняется важность использования метафор в английской поэзии. Поскольку метафоры являются одним из основных стилистических инструментов при анализе художественной литературы, эта информация важна для понимания учащимися.

Ключевые слова: метафора, сравнение, поэзия, анализ, аллюзия, прием, стилистический прием.

Abstract. Metaphor is an important part of poetry, and it is sometimes used to refer to other things or situations. It can be used as an explanatory tool, as a figure of speech, and as a form of simile. This article will explain the importance of using metaphors in English poetry, using examples. Because metaphors are one of the main stylistic tools in the analysis of fiction, this information is important for students to understand.

Key words: metaphor, simile, poetry, analysis, allusion, device, stylistic device

Introduction. Metaphor is a figure of speech that uses words to create an image. Poets use metaphors to talk about things in a different way from how people talk about everyday things. Cognitive studies of metaphor have shown that metaphors are a part of a general conceptual system. This means that metaphors are a part of our everyday thinking, and we can learn a lot about how people think by studying how metaphors are used in poetry. Conceptual analysis is a way of studying poetry that looks at the way metaphors are used to create a perfect style. This is done by understanding the concept behind the metaphor, and then translating it into a simpler language that a child can understand [1]. Conceptual meaning is at the heart of this poem, and it is expressed through the placement of meaning options. Metaphor is often used to provide an aesthetic experience, overpowering the original meaning of the word. For example, in Shakespeare, the original everyday meaning of a sentence may be important, but its unexpected metaphorical meaning is what is really important. Leo Tolstoy, who was raised on the tenets of Aristotelian realism, was astonished by this. Simply defined, metaphor produces life as well as reflecting it. Metaphor's ongoing contribution to the evolution of language, speech, and culture in general is one of its distinguishing characteristics. In relation to the usage of metaphors in characterizing the objects of human technical achievements,

this is the construction of metaphor under the impact of contemporary knowledge and information sources.

Materials and methods. Since the 1970s, a number of publications in Uzbek linguistics have been published that focus on the study of word polysemy and figurative meanings. The expertise of linguist scientist M. Mirtojiyev should be emphasized in this regard. Additionally, linguistically-based studies that focus on the analysis of a particular poet's use of metaphor in their poetry have been developed. In these research, metaphor is included in the system of tools used to construct figurative meaning, and emphasis is placed on identifying how metaphor differs from the other tools in this system. In a different monographic strategy, I.G. Qabuljonova investigated metaphor and its linguistic characteristics. The most well-known researcher who looked at the stylistic, aesthetic, and phraseological aspects of metaphors in English linguistics is George Lakoff. Many scientific studies on metaphors were also undertaken by linguists like Panther and Black. Arutyunova N.D., Bessorabova N.D., Efimov A.I., Chudinov A.P., Kharchenko V.K., and others are Russian linguists who focus on metaphor. Metaphorical models are more than just a literary truth; lyricism, with its "compressed philosophy," the desire to learn new things with broad application, frequently makes reference to these energy capacitors as well as a foundation for lyrical language [2]. In general, the idea of metaphorical models is founded on the idea that creative thought is analogous in nature; its goal is to ascertain the profound generality of concrete (in the ordinary, regular evaluation) items. Assimilation is made possible by the "as if" principle, which goes beyond the inherent categorical articulation of reality [3]. It is important to remember that the "as if" premise of metaphor development "is based on the idea of modeling complicated objects, especially objects that cannot be directly experienced, as a manner of knowing." [4]

The primary goal of using a metaphorical notion in poetry is to convey a limitless range of meaning nuances, semantic glosses, and individual experiences. Due to the concept's strong suggestiveness and semantic capacity, which allow us to expect the hidden meanings to be noticed with the same fervor as the explicit ones, it has already gained attention.

Results and discussion. The structural-semantic linkages based on metaphorical transfers offer the game of meaning and image of a poetic metaphor. In light of the variety of methods, metaphors in poetic literature can be categorized according to their mode of expression and content. The formal aspect of metaphor is thus expressed in terms of expression at the level of morphology (word formation) and syntax (expressions, formations). The constructions of metaphors in speech and the functions they carry out in a phrase determine the typology of metaphors from a syntactic perspective. In several portions of speech, figurative nature can be seen. The examination of the poems taken into consideration for this work demonstrates the wide variety of syntactic processes used to achieve metaphorical transfer in English poetry from the 20th century. There is metaphorical transfer in the following situations:

1) figurative name of the object (indirect nomination): "Light was their speech" ; "she turns into a black panther/ and bites you to death" ; "My wife is my shirt" and others;

2) use of a noun as a predicative qualifier (metaphorical predication): "insect eyes" ("Victory" by A. Stevenson); "liquid eyes" ("Four and a Half Dancing Men" by A. Stevenson); "a sky the color of gray trousers" ("Properties of Snow" by B. Spencer); "each loaf-small house" ("Summer Time Begins" by S Rumens) and others;

3) special use of verbs and verb forms in predicate function: "You will never wind up the sucking thumb" ("The Mother" by G. Brooks); "Sorrow moves in wide waves,/ it passes, lets us be./ It uses us.../ it is blind while we see" ("Sorrow Moves in Wide Waves" by L. Niedecker); "You barb the air", "You sting with bladed cries" ("Victory" by A. Stevenson); "The ocean writes and rewrites its margins" ("Shorelines" by Ch. Tomlinson); "Slowly detail leafed from the darkness. Then the sun/ Orange red, red erupted..." ("The Horses" by T. Hughes); "Caxtons are mechanical birds with many wings/ and some are treasured for their markings-/ they cause the eyes to melt/ or the body to shriek with pain" ("A Martian Sends a Postcard Home" by S Raine) and others;

4) specific use of adjectives and adverbs: "the ash-grimed blackberries" ("Housekeeping" by D. Davie); "the blue-veined snowfields"; ("Winter Homecoming" by D. Wevill); "the blood-pink snowfields" ("Winter Homecoming" by D. Wevill); "wolf-shy pineforest" ("Winter Homecoming" by D. Wevill); "This timid gift I nurse/ as the one clear thing I can do" ("Lullaby for a First Child" by S Rumens); "wind - teased eyes" ("The Snow Fences" by Ch. Tomlinson), "under a moondog sky" ("How I Came to Have a Man s Name" by E.L. Warrior) and others;

5) genitive compounds: "the flood of simple speech" ("Drought" by A. Stevenson); "love s austere and lonely offices" ("Those Winter Sundays" by R. Hayden); "the chronic angers of that house"

("Those Winter Sundays" by R. Hayden); "a dog s look" ("Peeling Onions" by A. Rich); "He couldn't risk my blight of disbelief" ("Long Distance" by T. Harrison); "the sun s corona" ("Winter Homecoming" by D. Wevill); "the earth's mouth" ("Crib Death" by D. Stuart); "In a surprise of light" ("Summer Time Begins" by S. Rumens); "So, a woman will lift/ her head from the sieve of her hands and stare" ("Prayer" by C.A. Duffy); "The night's slow poison, tolerant and bland" ("For My Daughter" by W. Kees) and others;

6) a special type of stable phraseological combinations: "light breaks" ("The Writer" by R. Wilbur); "roar of seas" ("N.W.5& N.6" by J. Betjeman); "His eyes fixed on the shadows overhead" ("One Flash" by E. Jennings); "I see the bed/ Of the river above me upside down very clear" ("Wodwo" by T. Hughes); "An old woman fallen from space/ Unprepared for these conditions./ She hangs on, because her mind s gone completely" ("Pibroch" by T. Hughes); " light streaming from his mouth to shape her name" ("Marked with D." by T. Harrison) and others.

It is clear that the poets whose works were examined favor linguistic figurative expressions employing different metaphorical constructs, and for good reason. The verb occupies a unique position among the components of speech due to its complicated grammatical structure, adaptable semantic structure, and syntactic properties as the most complex grammatical category of the language with semantic capability. Metaphorical transfer can be carried out within a lexeme, in which the plan of expression is represented by a single unit-carrier of a metaphorical image (simple metaphor), as well as within a phrase or syntactic unit, in which there is an image. The second type of metaphor dominates English poetry of the 20th century. In our research, we base our analysis on extended metaphors on three parameters: Quantitative - the number of revealing components (in the accepted terminology) mainly includes four or more components. For example, in the poem "The Thought - Fox" by T. Hughes, the movements of the fox figuratively describe the movement of creative thought, the approach of inspiration, we identify the following multicomponent extended metaphor:

"I imagined this midnight moment's forest:
Something else is alive
Beside the clock s loneliness
And this blank page where my fingers move...
Cold, delicately as the dark snow
A fox s nose touches twig, leaf...
Across clearings, an eye,
A widening deepening greenness,
Brilliantly, concentratedly,
Coming about its own business
Till, with a sudden sharp hot stink of fox
It enters the dark hole of the head.
The window is starless still; the clock ticks,
The page is printed" [5];

Conclusions. Many works of linguists and literary scholars are devoted to metaphor, and they consider metaphor as a whole. Philologists and linguists have developed and continue to develop many theories of metaphor, and metaphor itself is no longer considered a superficial linguistic phenomenon. Lakoff's main thesis is that metaphor facilitates the process of thinking by providing us with a frame of experience in which to assimilate newly acquired abstract concepts. The interaction of metaphors based on mental activity forms a cognitive map - a network of concepts organized in such a way that abstract concepts are rooted in the physical experience of a person, in his relations with the outside world. Examples of metaphors from the works of Shakespeare, Updike, Joyce and other literary classics are given as part of this course work to show how metaphorical expressions in everyday language can reveal the metaphorical nature of the concepts that govern our everyday understanding. checked. Not only linguistic metaphors, but also direct quotations from literary texts have been studied as examples of uncovering a specific conceptual metaphor. Consideration of conceptual metaphors within a work of art requires the selection of not only individual language metaphors, but, as a rule, whole semantic segments that fully express the idea of the studied conceptual metaphor. The peculiarity of using metaphors in literary texts is that literary texts differ from others. An artistic image can evoke the feelings and aesthetic feelings of the reader with the help of a special language that implies the presence. Figurative tools include many stylistic tools, among which the most common metaphor in the literary text takes the first place. Metaphor gives the author's artistic world a unique impact, conveys thoughts with the help of sensual images, thereby enlivening

dry abstraction and bringing it closer to the reader. In his works, the author raises many issues that deeply concern the writer himself, including the problem of relationships between people; with the individual himself and the world around him. The reader looks for solutions to these problems directly from the text. And metaphor plays an important role in this.

REFERENCES:

1. Kuzmina Y.V. Conceptual metaphor as a form of background knowledge in modern natural science 2004, 214 - 215
2. Pavlovich, Metaphor and Literary Work: Structural-Typological, Historical-Typological and Pragmatic Aspects of Research: On the Material of Russian Literature 1995
3. Krutikov, 1987
4. Oparina, Y.O. Conceptual metaphor and its functions in the language (on the example of substantive metaphors) 1988
5. "The Thought - Fox" by T. Hughes

UO'K 808.3

AGRONOMIYA TERMINOLOGIYASINING XARAKTERLI TASNIFLARI

M.B.Qosimova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada agronomiya terminologiyasi so'z yasash modellari, manba tili, kelib chiqish vaqti, paradigmatic munosabatlar, daryo o'ziga xosligining bir qismi nuqtai nazaridan tasniflanadi. Agronomiya terminologiyasining unumli va tez-tez uchraydigan so'z yasash modellari, affiksali olishlari va atama tizimining mazmunlilik nuqtai nazaridan rivojlanishi haqida muntazam xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, xarakterli tasnif, agronomiya sohasi, munosabatlar, rivojlanish

Аннотация. В статье агрономическая терминология классифицируется по словообразовательным моделям, исходному языку, времени возникновения, парадигматическим отношениям, части речной идентичности. Делаются регулярные выводы о развитии агрономической терминологии с точки зрения продуктивных и частотных словообразовательных моделей, аффиксальных приобретений, осмысленности термин системы.

Ключевые слова: терминология, характеристическая классификация, область агрономии, отношения, развитие.

Abstract. In the article, the terminology of agronomy is classified in terms of word-formation models, source language, time of origin, paradigmatic relations, part of river identity. Regular conclusions are drawn about the development of agronomic terminology in terms of productive and frequent word-formation patterns, affixal acquisitions, and the meaningfulness of the term system.

Key words: terminology, characteristic classification, field of agronomy, relations, development

Kirish. Agronomiya terminologiyasini nafaqat soha mavzuviy ma'lum guruhlarga, mantiqiy va kontseptual qatorlarga ajratish nuqtai nazaridan tasniflarning etarli soni mavjud bo'lib, balki uning so'z yasash modellari, sinxronligi va so'zlashuvi nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqilishi kerakligi mansublik qismlari, manba tili va paradigmatic munosabatlardir.

Demak, masalan, atamalarini so'z yasash tarkibiga ko'ra tasniflashni, atama-so'z va atamato'be so'z birikmalarini ajratib ko'rsatishni taklif qiladilar. So'z yasalishi nuqtai nazaridan atamani kengroq ko'rib chiqish va faqat bo'ysunuvchi iboralar va sifatlovchi so'zlarni emas, balki atama va qisqartmalarni ham ajratib ko'rsatish kerak deb hisoblaydi. Biz bunga to'liq qo'shilamiz, shuning uchun agrotexnik atamalar tizimini so'z yasash modeli nuqtai nazaridan tavsiflashda keng yondashuvga amal qilamiz. Yuqoridagilardan kelib chiqib, kursning asosiy darsliklarida qishloq xo'jaligi atamalarining quyidagi guruhlarini so'z yasalishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni taklif qilamiz:

- bir so'zli atamalar (eng ko'p va tez-tez uchraydigan guruh bu kursning asosiy darsliklarida uchraydigan atamalar).

- murakkab - "ikki komponentli atamalar, yaxlit dizayn bilan tavsiflangan, keng tarqalgan ishlatiladigan qo'shma so'zni qo'shish yoki qayta ko'rib chiqish orqali hosil qilingan." Agrotexnik atamalar tizimidagi bu atamalar ikki xilda ifodalanadi. Birinchidan, bu ibtidoiy rus asoslarini qo'shish va ularning tarkibiy qismlarini keyinchalik qayta ko'rib chiqish natijasida hosil bo'lgan atamalar. Ikkinchidan, bular chet tili asoslari qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan atamalardir. Shu munosabat bilan asosiy agronomiya atamalarini tadqiqotchi tomonidan taklif etilgan sinxron va diaxronik

jihtlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish tabiiy zarurat tug'iladi. Biz barcha atamalarni agronomiyaning terminologik sohasida mavjud bo'lgan atamalar:

1. "yer", "dala", "o'tloq", "shudgor" kabi. Bu leksemalarni umumiy so'zlar deb hisoblash mumkin, lekin agronomiya matnlariga ular o'ziga xos konseptual kasbiy mazmun kasb etadi va atamalar turkumiga o'tadi.

2. Qishloq xo'jaligi fanining shakllanishi faol boshlangan paytda quyidagi atamalar paydo bo'ldi: "shudgor", "ekin ekish", "bog'dorchilik", bular tilning mustahkam tushunchalari sifatida qabul qilingan yuqori ixtisoslashgan atamalardir.

3. Bu qishloq xo'jaligining intensiv rivojlanishi davri. Agronomiya atama tizimi "o'tloq", "ob-havo", "dala ishlovi", "nihol", "traktor", "agrotexnika", "don yuklovchi" kabi atamalar bilan to'ldirildi. Ular juda ixtisoslashgan nomlar sifatida qabul qilinadi, lekin ularning paydo bo'lish vaqti bilan oldingi guruhdan farq qiladi.

Agronomiya terminologik tizimida semantik o'ziga xoslik nuqtai nazaridan bir qiymatli so'zlar-terminlar va polisematik so'zlar farqlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, har qanday terminologik tizimda bo'lgani kabi, bir qiymatli atamalar ko'p qiymatli atamalardan ustundir. Agronomiyada polisemik atamalar, bir tomondan, "dehqonchilik tizimi va shakli", ikkinchi tomondan, ushbu tizimni o'rganuvchi fanning o'ziga tegishli atamalar hisoblanadi. Masalan, "o'tloqchilik", "asalarichilik", "chorvachilik", "bog'dorchilik", "dalachilik", "sabzavotchilik", "gulchilik" va boshqalar.

Ilmiy, o'quv va texnik adabiyotlarda barcha tushunchalar aniqlanmagan terminlarni tanlash va tasniflashda biz taklif qilingan kognitiv yondashuvga amal qildik va ta'rifi umumiy tildan foydalanmaydigan, ammo faqat professional lug'atni o'z ichiga olgan atamalarni ajratib ko'rsatdi. Biroq, agronomiyaning zamonaviy terminologik tizimida barcha turdagi maxsus nomlar ifodalanadi: prototermalar, terminoidlar, oldingi terminlar va konsubstantiv birliklar.

Prototermalar yoki qishloq xo'jaligi rivojlanishining ilm-fangacha bo'lgan davrida paydo bo'lgan maxsus nominatsiyalarni ko'rib chiqish mumkin: "o'tloq", "jo'xori", "no'xat", "sabzi". Qoidaga ko'ra, ularning barchasi umumiy adabiy tilda qo'llanadi va agronomiyaning terminologik tizimida ular aniq ilmiy ta'rif olib, tegishli atamalarga aylanadi.

Yuqorida aytilganlarga asosan, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Agronomiya atamalarini sohaviy tasnifdan tashqari manba tili, so'z yasash modeli, gap bo'lagingining mansubligi va paradigmatic munosabatlariga ko'ra tasniflash mumkin.

2. So'z yasash rejasida agronomiya terminologiyasi asosan atama-so'zlar bilan ifodalanadi, lekin ko'pincha atama-iboralar ham uchraydi va keyingi yillardagi tendentsiya agronomiya atama tizimi qisqartmalar tufayli yangilanib borayotganidan dalolat beradi.

3. Asl til nuqtai nazaridan qishloq xo'jaligi terminologiyasi asosan boshqa tillardan o'zlashtirilgan bo'lib, hozirgi bosqichda o'zlashtirish jarayoni davom etmoqda, lekin qisman xususiyat kasb etmoqda, ya'ni tegishli tilga xorijiy til affikslari qo'shiladi.

4. Qisman-verbal atamalarda agronomiya terminologiyasi substantiv xususiyatga ega.

5. Paradigmatic munosabatlar nuqtai nazaridan agronomiya terminologiyasi o'zining jamliligida bir ma'nolilikka intiladi, lekin bu uni prototerm, preterm va konsubstantiv birliklardan mahrum qilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Беляева Л. Н. Лингвистические технологии в современном сетевом пространстве: language worker в индустрии локализации / Л. Н. Беляева. – СПб.: Книжный дом, 2016. – 134 с.
2. Чернявская В. Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса / В. Е. Чернявская. – М.: УРСС-Либроком, 2013. – 224 с.
3. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – С. 683-685.
4. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
5. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //Academia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021.T. №. 3. – С. 1743-1747.
6. Kulikova I. S., Salmina D. V. Metallingvistikaga kirish (lingvistik terminologiyaning tizimli, leksikografik va kommunikativ-pragmatik jihtlari). Sankt-Peterburg: Saga, 2002. 352 b.
7. Y.G.Bakhtiyorovna Relationship of student activity with creative development in German language lessons - Thematics Journal of Social Sciences, 2021.
8. Bakhtiyorovna Y.G., Muradkozievna R.D. The role of field-related terms in the development of students 'creative activity //International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – T. 14. – №. 7.
9. Yaxyoyeva G.B. O'quv jarayonida bo'lajak mutaxassislarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samaradorligi va o'zini rivojlantirishning tarkibiy va mazmunli xususiyatlari //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

QAHHOR BAXSHI RAHIMOVNING BAXSHICHILIK SAN'ATIDA TUTGAN O'RNI

F.Qo'yboqarov, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli baxshi Qahhor baxshi Rahimovning faoliyati va baxshichilik san'atida tutgan o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: Qahhor baxshi Rahimov, baxshi, baxshilik san'ati, folklorshunoslik, nomoddiy meros.

Аннотация. В данной статье будет освещена деятельность известного каххорского бахши Рахимова и его роль в искусстве бахши.

Ключевые слова: Каххор бахши Рахимов, бахши, искусство бахши, фольклористика, нематериальное наследие.

Abstract. In this article, the activities of the well-known Kahhor bakhshi Rahimov and his role in the art of bakhshi will be covered.

Key words: Kahhor bakhshi Rahimov, bakhshi, art of bakhshi, folklore studies, intangible heritage.

Qahhor baxshi Rahimov 1957 yilning 2 fevralida Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanidagi Xo'jamahmud qishlog'ida baxshilar oilasida tug'ilgan. Otasi Abdi (Qodir) baxshi Rahimov o'z davrining taniqli baxshisi, onasi Ashurova Moparxol aya farzandlarning tarbiyasi bilan shug'ullangan, uy bekasi bo'lgan.

Qarshi davlat pedagogika institutining o'zbek filologiya fakultetini tugatgan (1983). 1978 yildan Bobur nomidagi lo'rta maktabda o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi. Qahhor baxshi dostonchilikning butun sirasrorini Qodir baxshidan o'rgangan. Otasidan 6 yoshidan do'mbira chertishni o'rgangan[1]. Ota meros bu san'atni Qahhor baxshi, otasi Qodir baxshidan o'rganibgina qolmay o'zidagi qiziqish ham sabab bo'lgan. Baxshi 18 yoshida mustaqil dostonchi bo'lib yetishgan. Qahhor baxshi Rahimov Sherobod dostonchilik maktabi vakili hisoblanadi. Sherobod dostonchilik maktabi vakillari badihago'ylik yo'li bilan, an'anaviy terma va dostonlarni kuylaydigan, bobo va ota meros san'atini davomchisi asosida tarbiya topgan. Qahhor baxshi Rahimov 1983 yildan buyon Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumani Xo'jamahmud qishlog'idagi 30-umumiy o'rta ta'lim maktabida ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi bo'lib ishlab kelmoqda. U o'zinnig mehnat faoliyati davomida o'quvchilarda o'zbek adabiyoti, shariatiga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirishga, ularda baxshichilik san'atiga bo'lgan mehrni o'yg'otishda o'zining bor kuch mahorati, tajribasi, bilimini safarbar etmoqda. Shuningdek maktab qoshida "Yosh baxshilar" to'garagini tashkil etib bolalarga baxshichilik sirlaridan dars berib kelmoqda.

Qahhor baxshi Rahimov hozirgacha "Alpomish", "Kuntug'mish", "Beva Barchin", "Yodgor", "Malla savdogar", "Avazxonning olib kelinishi", "Ota duosi", "G'upponoy", "Soqi bulbul", "G'irotning sotilishi", "G'oyibnoma", "Go'ro'g'lining tug'ilishi", "Zaydinoy", "Zulfizor", "Misqolo pari", "Gulnor pari", "Xon Dalli", "Hasanxon", "Bolxuvon", "Nurali va besh yuz mo'lla bachcha", "Nurali va Ahmad", "Ahmad qari" kabi an'anaviy dostonlarni, shuningdek ko'plab yangi zamonaviy talqindagi dostonlar: "Tuloq", "Maxtumquli", "Samarqand tarovati", "Qo'ng'iro't", "Istiqlo'l", "Qodir baxshi" haqidagi dostonlarni to'liq va mukammal biladi. An'anaviy termalardan: "Ayrilsa", "Yigitga", "Ne yomon", "Yaxshi", "Bo'lmasa", "Kim bilsin", "Na foyda" kabi yuzdan ortiq termalarni va o'zi yaratgan "Mangulik javoxirlari", "Samodan tomgan tomchilar", "Quralay", "Tong yulduzi" nomli termalar to'plami bugungi kunda nashrdan chiqqan. Ellikga yaqin do'mbira nag'malarini to'liq chala oladi, dostonga kuylanadigan ohang nomalaridan o'ttizdan ortig'ini biladi. Masalan: "Ohu va Sarvinoz", "Kelinoy", "Norguloy", "Qodirnoma", "Omonniyoznoma", "Bekmurodnoma", "Alixonnoma", "Loqay yig'lash", "Surnovnoma", kabi do'mbira sozlarni biladi. Qahhor baxshi faqat repertuarining boyligi bilan emas, balki uning yoqimli shirador ovozi ayniqsa do'mbirani moxirlik bilan cherta olish iqtidori bilan ajralib turadi. Tuman, viloyat, Respublika hamda Markaziy Osiyo mamlakatlari miqyosida o'tkazilgan baxshi-shoirlar ko'rik-tanlovlarida faol ishtiroki uchun laureat va bir qancha diplom hamda faxriy yorliqlar bilan taqdirlanib kelmoqda. Xususan 2021-yilda o'tkazilgan.

II Xalqaro baxshichilik san'ati festivalida faol ishtirok etib "An'analarga sodiq baxshi" nominatsiyasi sovrindori bo'ldi.

Qahhor baxshi Rahimov 1993 yildagi Amerika qo'shma shtatlari, Kanada, Angliya davlatlari va Moskva shahriga qilgan ijodiy safaridan so'ng, o'zbek baxshichilik san'atiga ko'plab chet ellik folklorshunos olimlar ham qiziqib qolishdi. Amerikalik olimlar, Filadefiya universitetining professorlari Z.Valter va M.Ted, Qozog'istonlik olim R.Sultonova hamda bir qancha Angliyalik

tadqiqotchilar Qahhor baxshining ijodi va faoliyati haqida ma'ruzalar o'qib, uning kuylagan doston va termalarini dars jarayonlarida eshittirishdi.

2021 yil 12-13 iyun kunlari Turkiya davlatida o'tkazilgan "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlari Xalqaro konferensiyasida onlayn qatnashib, ma'ruza qilgan va dostonidan parcha ijro etib, ushbu konferensiya professori Huseyn Baydemirning alohida tashakkurnomasi hamda konferensiya sertifikati bilan taqdirlangan.

2022 yil 27 mayda Respublika ma'naviyat markazi va viloyat bo'limi, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasining Qashqadaryo viloyat bo'limi hamda Dexqonobod tuman Hokimligi tomonidan Qahhor baxshi Rahimovning "Ko'hna karvon sadolari" kitobining taqdimoti o'tkazildi.

"Madaniyat va mar'ifat" telekanalining "Xalq dostonlari", ko'rsatuviga Qahhor baxshi Rahimovning 20 dan ortiq dostonlari yozib olinib xalqimizga havola etilmoqda. Baxshichilik san'atini rivojlantirishda, keng targ'ib etishda, ushbu san'at sirlarini yosh avlodga o'rgatishda va kelajak avlodlarga meros qilib qoldirish borasida olib borgan sermahsul ijod fa'oliyatiga yuksak e'tibor qaratilib, hukumatimiz tomonidan Qahhor baxshi Rahimov 2001 yil "O'zbekiston xalq baxshisi" faxriy unvoni, 2019 yil "Do'stlik" ordeni bilan taqdirlandi.

Qahhor baxshi Rahimov "Ustoz-shogird" an'alarini davom ettirib, bugungi kunda ham ko'plab shogirdlarini tarbiyalab, ularga doston, terma va do'mbira sirlarini o'rgatib kelmoqda va ushbu shogirdlari orasida Abdimurod baxshi Rahimov, Ochil baxshi Chorshanbiyev, Boyqo'chqor baxshi Ahmedovlar "O'zbekiston xalq baxshisi" unvoni bilan taqdirlangan, Muhammad baxshi Eshboyev "Shuxrat" medali sohibi, Ahror baxshi Xushvaqto'v "Nihol" davlat mukofoti sovrindori, shuningdek ukasi hamda shogirdi Bahrom baxshi Rahimov 2021-yilda o'tkazilgan II Xalqaro baxshichilik san'ati festivali doirasidagi ko'rik-tanlovida oliy o'rin sohibi bo'lib, festivalda "Baxshichilik san'ati jonkuyari" nominatsiyasi g'olibligini qo'lga kiritdi.

Qahhor Rahimov ustoz-shogird an'alarini davom ettirib kelayotgan baxshidir. U otasidan so'ng ukalari Abdimurod va Bahrom baxshilarni ota izidan borishiga, xuddi otasidek baxshichilik san'ati sirlarini mukammal o'rganishga da'vat etib, oilaviy an'anani davom etishi uchun ko'p mehnat qildi.

Qahhor baxshi o'g'li Ilhom baxshi Rahimov va nevaralariga baxshichilik san'ati sir-asrorlari o'rgatib kelmoqda.

Bugungi kunda Qahhor baxshi Rahimov "G'irotning sotilishi" dostonini hamda 100 ga yaqin an'anaviy va zamonaviy termalar to'plamlarini, shuningdek Turkmaniston davlat fanlar akademiyasi bilan hamkorlikda "Maxtumquli" dostonini, Qoraqalpog'iston Respublikasi yozuvchilar uyushmasi bilan Qoraqalpoq xalqining "Madixon" dostonini nashrdan chiqarishni rejalashtirgan.

O'zbekiston xalq baxshisi Qahhor baxshi Rahimovning "Tarkibadaxshon" dostoni varianti "Go'ro'g'li" turkumiga mansub bo'lgan sevgi romantikasi va qahramonona sarguzashtlarini hikoya qiluvchi doston bo'lib, unda tarixiy dostonlarda bo'lgani kabi xalq hayotining muayyan davrlari emas, balki uning sof sevgi, do'stlik va birodarlik, mardlik va jasorat, vatanparvarlik va sadoqat haqidagi abadiy orzu-havaslari, intilish va istaklari, umuman, keng tarixiy davrlar doirasida aks etadi[2]. Taniqli rus folklorshunosi B.N.Putilov «Epik xarita» na aniq tarixiy yo'nalish, na masofa va na miqyos biladi» deb yozganida to'la haqli edi[3]. «Epik xarita» Qahhor baxshi mahorati, uning epik bilimi, epik xotirasi epik an'ana talablari bilan bog'liqlikda har bir epik namunada o'ziga xos tarzda voqelandi. Bu bilan mahoratli ijodkor, ustazoda Qahhor baxshi Rahimov o'zbek dostonchilik xazinasini yana bir go'zal doston bilan boyitdi[4].

Doston an'anaviy boshlanmadan so'ng epik tugun – Go'ro'g'lining ko'rgan tushi oqibatida vujudga keladi: Go'ro'g'li tush ko'radi. Tushda Oqdevshoh Tarkibadaxshonga olib ketgan g'oyatda go'zal Gulruxsor pari najot so'rab turganligini Misqol pari va Yunus pari tush ta'birini "jo'raydi". Shundan keyin Go'ro'g'libekning Gulruxsor pariga g'oyibona oshiq bo'lishi va uning farzandsizligi doston syujetini shakllantira boshlaydi. Shu o'rinda bir narsa haqida alohida to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi.

Avazxon dushmanlik niyatida kelayotgan tog'asi Ahmad qarini tog'dagi g'orda qoldirib, o'zi Polapon tog'idan oshadi. Chashmada dev uchun bog'langan Ko'ktosh podshosining qizi Zulfizarni ozod qiladi va safarini davom ettiradi. Shu o'rinda ta'kiblab o'tish kerakki, tog'asi Ahmad qari obrazi bilan Go'ro'g'li orasida konfliktning mavjudligi Janubiy O'zbekiston dostonchilik maktabi vakillari repertuariga xos bo'lgan xususiyat hisoblanadi. Bu holat romanik dostonlarga xos turli ijtimoiy tabaqa vakillarining asar konfliktini tashkil etishda faol ishtirok qilishlari bilan izohlash mumkin. Eng muhimi shundaki, romanik dostonlarda sof ijtimoiy tabaqa vakillari bilan bir qatorda dev, pari singari mifologik obrazlar ham ishtirok etadilar. Doston syujeti voqealari ketma-ket rivojlanib Avazxon Mashar, Bashar, Habasal kabi devlar bilan ham jang olib boradi Asar voqealarida mifik obrazlar

qahramonga to'siq sifatida namoyon bo'lsalar ham, biroq epik qahramonlar G'iro't va chiltonlar tadbirkorliklari, donoligi tufayli ular Avazxonga ko'makdoshga aylanadilar. Bu xususiyat romanik dostonlar syujetining sehrli ertaklar syujetlari bilan genetik aloqadorlikka ega ekanliklaridan dalolat beradi. Avazxon Gulruxsor parini Chambil yurtiga olib kelib murod-maqsadiga yetadi.

Xullas, Qahhor baxshi Rahimov Mustaqil O'zbekiston Respublikasining nomoddiy manaviy-merosi, ota-bobolarimizdan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan qadimiy madaniyat, san'at, ijro usullarini kelajak avlodga butunligicha yetkazib berishda o'zining beminnat xizmatlarini ayamay kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-q/qahhor-baxshi-uz/>
2. Мирзаева С. Романик дostonлар поэтикаси. -Тошкент: Фан, 2004.
3. Путилов Б.Н. Героический эпос и действительность. - Л.: Наука, 1988
4. Мирзаева С. Романик дostonлар поэтикаси. -Тошкент: Фан, 2004.

UDC 811.111

THE EQUIVALENTS OF SOMATIC PROVERBS IN ENGLISH AND UZBEK

D.F.Qurbonova, master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi somatik maqollarning o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Tillar maqollarini qiyoslash bo'yicha tadqiqot olib borishda tilshunoslik jihati ham e'tiborga olingan. Maqol o'rganilayotgan tadqiqotning muhim tarkibiy qismi sifatida keltirilgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik maqollarning ekvivalentlarini solishtirdik.

Kalit so'zlar: maqol, ekvivalent, metafora, semantika, somatizm, madaniyat, tuzilish, ma'no.

Аннотация. В данной статье исследуются особенности соматических пословиц в узбекском и английском языках. При проведении исследований по сравнению пословиц языков учитывался лингвистический аспект. Пословица была процитирована как важный компонент исследуемого исследования. Мы сравнили эквиваленты соматических пословиц на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: пословица, эквивалент, метафора, семантика, соматик, культура, структура, значение.

Abstract. This paper explores the peculiarities of somatic proverbs in Uzbek and English languages. When doing research on the comparison of proverbs of the languages, the linguistic aspect has been taken in to account. Proverb has been cited as a significant component of the investigated study. We have compared the equivalents of somatic proverbs in English and Uzbek.

Keywords: proverb, equivalent, metaphor, semantics, somatic, culture, structure, meaning.

There is no doubt that knowing a foreign language, studying and investigating it, introduces one to a new national culture, introduces one to a great spiritual wealth that is embodied by a given language. This paper aims to perform a comparative study of the English and Uzbek somatic proverbs. To achieve this aim, the following tasks are planned: to perform an examination of the somatic proverbs of the English and Uzbek languages and demonstrate their peculiarities; to investigate their equivalence; and to investigate the semantic and structural relationship among somatic proverbs. The aim of the study is to compare English and Uzbek somatic proverbs, revealing their semantic and structural equivalence. The research methods used in the present paper are both descriptive and comparative; semantic and qualitative research, as well as logical systematization and general exceptions were included. The content of this comparative study includes English and Uzbek somatic proverbs. Their collection consists of both monolingual and bilingual proverbs dictionaries.

Proverb is a term used to describe a particular form of oral folk art. It is a wise adage that is short, figurative, grammatically and logically complete, a term with a deep meaning. Proverbs, which have a common, steady, and widely used rhythmic structure, were created on the basis of people's centuries-long learning. Proverbs describes people's life-related experiences, their reactions to the world, their personal life, their spiritual life, moral values, and positive attributes. They were preserved by the people for centuries, resulting in a simple and straightforward poetic form. In both spoken and written language, a proverb can be used in a real life.[1]

Structurally we're analyzing a conventional linguistic unit with tendencies in the direction of positive identifiable traits e.g. topic. remark and statement. Functionally, proverbs are usually conversational and spoken: and frequently through metaphor, they provide a option to a selected hassle. They may be considered as a rhetorical method for resolving a trouble through developing a

metaphorical situation in which the identical kind of hassle is solved. They have a tendency to be impersonal, didactic, and from time to time humorous.

Proverbs, on the other hand, are a mirror that depicts a particular cultural background of a population in a particular region. Proverbs' origins vary from society to society due to the cultural makeup of the various ethnic groups that use them. The proverb is a century old, indicating that wisdom and perceptions were transmitted by story. Some folklorists emphasize the fact that proverbs are the result of multiple periods of knowledge and wisdom gathered and summarized in one word. Some proverbs are older than others, according to him, but they all reflect the life of a person over a period of time.

The origin of the Uzbek proverb is derived from the old trade relations that made the Uzbek people of that period get proverbs from their industries. Apart from the fact that there have been many explanations about the origin of Uzbek proverbs, no one explains the exact source, as it is as old as the language itself. However, some scholars have reached a limit in their predictions about the source of the disease. Nonetheless, it is important to understand how the Uzbek people use the technological aspects of utterances that call for thoughtful thinking. In addition, this study has yielded some promising results. It is also important to obtain detailed information on them, among which are: - through old people, - through story telling, - tracing the first historical research. The factors have provided crucial clues to the origin of Uzbek proverbs.

Somatisms in proverbs that contain a body part as a component are used in spoken language in general. Due to their complex lexical and semantic structure as well as socio-cultural differences, the translatability of these formulaic constituents is often difficult. Translators and language teachers are constantly faced with the challenge of finding possible equivalence in the intended language.[2] A great number of somatic proverbs, which were popularized by word of mouth as cultural heritage, are now considered to be universal, cultural peculiarities. The proverbs have a special status in translation. For the formulaic constituents, a different translation must be found. [3] They are not usually translated literally because of their structure and meaning. Proverbs that do not correspond in terms and meaning are often misinterpreted incorrectly. For the translation of the proverbs, it is necessary to find the equivalent in the target language. If this equivalent cannot be found, it is a good way to try the simple way of finding a word or even a phrase that conveys the meaning of the proverbs. However, it is also a fact that many dictionaries are now required to provide an accurate translation. We have analyzed the equivalents of somatic proverbs in English and Uzbek.[4]

English and Uzbek are obviously two separate languages. The results of our analysis showed that there are some similarities between somatic proverbs in English and Uzbek. In English and Uzbek, we encountered a variety of equivalents proverbs. We can see that in English and Uzbek, there are a number of common cultural and socio-cultural aspects. Here are some examples of somatic proverbs;

A long tongue is a sign of a short hand. It means that if someone speaks and promises more, he will not do anything. We have a variety of equivalents of this proverb in Uzbek: *Gap desa qop-qop, ish desa Samarqanddan top, Gap desang qop-qop, ish desang betob, Dangasaga, ish buyursang otangdan ko'p aql o'rgatar.* Mostly bad habits are portrayed in these proverbs, such as laziness. The following proverb encourages us not to do thieving and looking after our parents. *O'g'irlik osh badanga yuqmas- yomon farzand ota-onaga boqmas.* The meaning is that stolen food isn't good for the body of a man, and a bad child does not look at his parents (care, pay attention to them). It is the equivalent of *A wise child who knows its own father*, which is the same as a proverb in English.

A closed mouth catches no flies, a closed mouth catches no flies. It's better to keep silent and not to speak more often than to say more. There is somatic word is mouth, in Uzbek equivalent instead of mouth, mostly used somatic word- *til* (tongue)[5]. *Sukutda hikmat ko'p, bulutda himmat, Til suyaksiz- til qal'a, til yomoni bir balo, Uzun tilim- uzgun tilim, qisqa tilim- tizgin tilim, Arqonning uzuni, gapning qisqasi yaxshi.*

Ikki quloqdan ko'ra, bir ko'zga ko'proq ishon. The meaning is - better to believe one eye than two ears. It is better to believe less what you hear, than what you see. Equivalent in English - *Believe not all you see nor half what you hear. Cold hearts, warm hands.* Explanation is although sometimes people's hands are cold, the heart is warm, that is we can not estimate people according to their appearance and features, some people do not express their feelings, but this is can not be the cause to consider them stony-hearted. Uzbek version is *Tashqi ko'rinish – aldamchi*

One nail drives out another. Explanation is sometimes even brothers or sisters do wrong or bad things to each other. Equivalent is *O'rtada burun bo'lmasa, Ko'z ko'zni o'yar. U ko'z bu ko'zga do'st emas.*

Of the ten fingers, some are long and some are short. The meaning is: there are a lot of people around us, they have completely different character and life style. Equivalent is *Besh qo'l barobar emas, Besh barmoq barobar emas, Bir ikki bo'lmas, bit sirkabo'lmas, Kishi bilan kishi teng bo'lmas.*

Although somatic proverbs and proverbial expressions have been collected and studied in depth, they have mainly used older and traditional materials. Very little is known about the role that certain body parts play in proverbs penned during the last century. According to "the dictionary of modern proverbs" (2012), newer merican proverbs contain many references to such somatic terms as eye, foot, hand, head, mouth, nose, and others. Quite a few of them are simple indicative sentences, but there are also many metaphorical proverbs that address modern life and its many aspects, including the emphasis on the body, hair, beauty, and body parts. These modern proverbs, in a certain way, reflect the American society's mores and worldview.[6]

We have analyzed some of the equivalent proverbs in English and Uzbek which somatisms were involved. This is the conclusion, we can say that somatisms in proverbs describes human life and its good and bad habits. We consider Uzbek and English culture, traditions are reflected in proverbs . Most used somatic words we have faced, are head, hand, heart, leg, eyes, tongue in proverbs.

REFERENCES:

1. MirzaevT.O'zbek xalq maqollari.-Toshkent:SHarq,2012.
2. Wakk F. On somatic phraseology in the modern Estonian language. Abstract of the thesis. dis.Cand. philol. sciences. Tartu, 1964 . - P. 22.
3. Gadoeva M.I. Features of connotative meaning of somatisms as part of phraseological units //International Journal on Integrated Education. Volume 3, Issue III, March, 2020. ± P.73-78.
4. Gadoeva M.I. Semantics of somatism in blessings of English and Uzbek cultures // Web of Scientist: International Scientific Research Journal Open Access, Peer reviewed Journal. ISSN:2776-0979. Volume 2, Issue 11, November, 2021. ± P. 269-276. (Impact Factor: SJIF 2021 ±5,599).
5. Gadoeva M.I. Expression of the somatisms "mouth", "ear", "nose", "tongue" in the system of different languages // Novateur Publications JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. ISSN No: 2581 ± 4230. Volume 7, Issue 11, Nov. -2021. ±P.125-130. (JIF -7.223).
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/no-body-is-perfect-somatic-aspects-of-modern-american-proverbs>.

UO'K 811.111:316.77

BOLALARGA XOS NUTQIY AKT TURLARINING PRAGMATIK TAHLILI

(Xudoyberdi To'xtaboyev asarlari misolida)

M.J.Qurbonova, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada X.To'xtaboyev asarlaridagi bolalarning o'ziga xos so'z qo'llashi pragmatik tahlil etilgan. Bolalarga xos nutqiy akt turlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: pragmalinqvistika, nutqiy harakat, nutqiy akt, perlokutsiya, dialog, sintaktik struktura.

Аннотация. В данной статье прагматически анализируется своеобразное словоупотребление детей в произведениях Х. Тухтабоева. Изучены типы речевых актов, характерные для детей.

Ключевые слова: прагмалinqvistика, речевой акт, речевой акт, перлокуция, диалог, синтаксическая структура

Abstract. This article pragmatically analyzes children's unique use of words in the works of H. Tokhtaboyev. The types of speech acts specific to children have been studied.

Key words: Pragmalinqustics, speech act, speech act, perlocution, dialogue, syntactic structure

Kirish. Bugungi kunda jahon tilshunosligida ko'chma va tag ma'nolarni, ochiq ifodalanmagan, lekin ifodalanishi so'zlovchining maqsadi bo'lgan ma'lumot axborotni aniqlash usullari ishlab chiqildi va u tezda ommalashib ulgurdi. O'zbek tiliga bo'lgan chuqur e'tibor tilshunoslikning yangi yo'nalishlarini o'rganishga bo'lgan keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bu yaratilayotgan imkoniyatlar sababini shunday ta'kidlaydilar: "Milliy o'zligimiz timsoli, ma'naviyatimiz asosi bo'lgan ona tilimizga e'tibor yanada kuchaytiriladi"– deyilar[1.189].

Lisoniy birliklarning aniq va voqeiy muloqot sharoitida qo'llanishi pragmatik tahlil obyektidir. So'zlovchi va tinglovchi munosabati nutqiy muloqot sharoitida yuzaga keladi. Nutqiy harakat muloqot matnini talab qiladi va shu muloqot konteksida mazmunga ega bo'ladi. Muloqot yuzaga kelishi uchun muhit bo'lishi darkor. Muhit o'z navbatida, ijtimoiy xususiyatga ega bo'lib, u ijtimoiy qatlam, guruhning madaniyati bilan bog'liq bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili: Nutqiy akt tushunchasi oldingi davrlarda ham V.Gumboldt, Sh.Balli, K.Byuller, E.Benvenist, M.Baxtin kabi olimlarning ta'limotlarida mavjud bo'lgan. M.Hakimov nutqiy akt ko'rinishlarini quyidagicha tasnif qiladi:

- 1.Reprezentativ
- 2.Undash
- 3.Majburiyat
- 4.Eksoressiv
- 5.Deklarativ

“Tilning mavjudligi insonlarning so‘zlash yoki yozish harakatlarini bajarishi bilan bog‘liqdir. Bu harakatlarning bajarilish jarayonida lisoniy birliklar asl ma‘nosidan tashqari, tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, vada berish kabi mazmunni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladilar. Bu ma‘nolar so‘zlovchi shaxs tomonidan bajarilayotgan nutqiy faoliyat natijasidir”-deydi Sh.Safarov[7.77].

Tahlillar va natijalar. M.Qurbonova bolalarga xos nutqiy aktlarni P.Qodirovning “Akramning sarguzashtlari” nomli hikoyalar turkumini pragmatik tahlil etadi. Masalan, quyidagi matnda bolalarga xos bo‘lgan buyruq aktining namoyon bo‘lishini tahlil qiladi:

...*Shu payt Akramning o‘rtog‘i Shavkat darvozadan boshini suqib:*

- “*Chiq, o‘ynaymiz!* – dedi.
- *Mashinalaringni opchiq!*”

Matnda ajratib ko‘rsatilgan buyruq aktida nutq egasi, yani bolaning suhbatdoshini harakatni bajarishga undash aks etgan.

Tilda perlokutsiya xabar, so‘roq aktlari orqali ham ifodalanadi. Masalan: “*Shavkat Akramdan kattaroq va kuchliroq edi. Shavkat yurgizganida avtobuscha uzoqroq yurar edi. Shavkat nuqul:*

– *Sen menday yurgizolmaysan, Sen menday yurgizolmaysan!*”- deb maqtanar edi.

Matnda “Sen menday yurgizolmaysan!” jumlasida nutq egasining bolalarga xos o‘z ishidan g‘ururlanish, maqtanish hissini aks ettiruvchi xabar akti hisoblanadi. Sintaktik takror orqali buning ifodalanishi, perlokutsiyaning ta‘sir kuchini orttirgan hisoblanadi [6.97]. Nutqiy akti bilvosita ifoda etish nutqning ta‘sir kuchini oshirishga xizmat qiladi. Masalan;

–*Dada, shuni ham oberger!* -*Yo‘q, endi bas. -Dadajo-on!*”

Birinchi gapda bolaning bevosita iltimosi ifodalangan bo‘lsa, ikkinchi gapda bilvosita, yani undalma orqali iltimosning yuzaga chiqishi namoyon bo‘ladi.

Bola nutqi o‘ziga xos hisoblanadi. X.To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” asarida bola nutqiga xos bo‘lgan illokutiv va perlokutiv aktlardan quyidagilar uchraydi:

- 1.Xabar
- 2.Buyruq
- 3.Maqtanish
- 4.So‘roq

Masalan, quyidagi matnda:

–*Oysha!-deb qichqiraman.*

–*Labbay, akajon?*

–*Tomdan o‘tin tashlab bergin*”.

Bu dialogda “*bergin*” fe‘li orqali aslida iltimos kelstirilsa-da, birlamchi ma‘no buyruqqa beriladi. Demak, ba‘zan iltimosni ifodalovchi shakl ostida ham buyruq ma‘nosini yuzaga chiqarish mumkin ekan.

–*Orif!-deb chiqaman.*

–*Nima deysan?-deydi Orif uylaridan turib.*

–*Chiq, dars tayyorlaymiz*”.

Matnda buyruq mayli turibdi, ya‘ni “*chiq*” fe‘li orqali buyruq ma‘nosini ifodalagan, ammo “*dars tayyorlaymiz*” jumlasida buyruqqa biroz taklifni ham yuklaydi va bu bilan buyruq-taklif shakli hosil bo‘ladi.

–*Bo‘lmasa seni sinab ko‘raman. Hozircha joning o‘zingda tursin. Uy vazifalarini yaxshilab tayyorlanib, Hoshim degan bola so‘rasa yo‘q demagin...*”

Yuqoridagi matnda ham buyruq shakli bir shaxsdan ikkinchi shaxsga qarata yuklanyapti. Buyruqqa qo‘shimcha -ginni qo‘shish orqali o‘ziga xos “buyruq-nasihat” shakli hosil bo‘lgan hisoblanadi.

–*Menga qara, ana u qalpoqchalardan esdalik uchun menga ikkita berib turolmaysanmi?*

–*Nima qilasan bularni?*

–*Ikkita singlim bor, o‘shalarga sovg‘a qilib bormoqchiman.*

–*Yo‘q, berolmayman.*

-*Berasan, keyin qo'limga pul tushganda kelib to'lab ketaman*".

Matnda buyruq aniq berilmoqda, "berasan" fe'li inversiyaga uchrab gapda oldinga chiqqani uchun ham unga yana qo'shimcha ma'no, ya'ni buyruq-dag'dag'a ma'nosi, qisqa qilib aytganda, kuchaytirilgan buyruq shakli yasalgan.

Xulosalar. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bolalar nutqiy faoliyatlarida muayyan maqsadga yo'naltirilgan nutqiy aktning bevosita va bilvosita turlaridan unumli foydalanadilar. Nutqiy aktning bir turidan foydalanar ekan, ba'zan kontekstda ikkinchi turini ham yuzaga chiqaradilar. Ularning nutqida qo'llangan bilvosita nutqiy akt turlarida quyidagi ikki xil holat kuzatiladi:

a) sintaktik strukturaning birlamchi ma'nosi saqlanib qolib, unga qo'shimcha ma'no yuklanadi;

b) sintaktik strukturaning birlamchi ma'nosi biroz yo'qoladi.

X.To'xtaboyevning "Sariq devni minib" asarining tahlili jarayonida 8-14 yoshli bolalar nutqida eng ko'p maqtanish, buyruq, so'roq, xabar nutqiy aktlari namoyon bo'ladi. Demak, bola nutqida nutqiy aktlarning paydo bo'lishida jinsi, yoshi, qiziqishlari, xarakteri va temperamentiz muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. –Б 488.
2. . Тўхтабоев Х. Сарик девни миниб. Ёш гардия, 1982. Б460.
3. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини. филол. фан. докт. дисс. автореферати. – Тошкент, 2001, Б49.
4. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 2013.Б176.
5. Мирсаинов Г. Ўзбекистонда прагмалингвистика тараққиёти./ХФ. 2016.№3. 76-83-б.
6. Курбонова М. Болаларга хос нуткий акт турларининг прагмалингвистик таҳлили./ХФ.2016.№4.96-100-б.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. –Тошкент, ЎМЭ. 2008. Б.318.

УО'К 81'33

KONTSEPT KATEGORIYANING MOHIYATI VA MAZMUNI XUSUSIDA

Sh.A.Qurbonova, doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda **tilshunoslikning yangi yo'natishlardan biri bo'lgan kognitiv tilshunoslik masalalari hamda ushbu yo'nalaishning asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan konsept kategoriyasining mohiyati va mazmuni hamda tuzilishi xususida so'z boradi.**

Kalit so'zlar: konsept, kategoriya, psixologik, ilmiy, emotsional, maishiy, badiiy vaziyat, mantiq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы когнитивной лингвистики, являющейся одним из новых направлений языкознания, и сущность, содержание и структура понятия категории, являющегося одним из основных понятий этого направления.

Ключевые слова: концепт, категория, психологическая, научная, эмоциональная.

Abstract. This article deals with the issues of cognitive linguistics, which is one of the new directions of linguistics, and the essence, content, and structure of the concept category, which is one of the main concepts of this direction.

Key words: concept, category, psychological, scientific, emotional, domestic, artistic situation, logic.

Kontsept atamasi tilshunoslikka doir tadqiqotlarda XX asrning birinchi yarmidan paydo bo'la boshlagan xamda ilmiy iste'molga kirgan davrda uni «tushuncha» bilan tenglashtirish holatlar tez-tez kuzatilgan bo'lib [1], tilshunos olim Yu.Stepanov ushbu birliklarning o'zaro sinonimligini uqtirish bilan birga ularning noo'xshashligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, atamalar o'rtasidagi asosiy farq ularning faoliyat muhiti bilan belgilanadi: tushuncha asosan, mantiq va falsafada qo'llaniladi, kontsept esa mantiqning bir tarmog'i – matematik mantiq atamasi bo'lib, so'nggi paytlarda madaniyatshunoslik va lingvokulturologiyada ham mustahkam o'rinishga erishildi. «Madaniyat haqidagi fanda kontsept atamasi faqat tuzilish haqida so'z yuritilganda, madaniy mazmun mavhumlashtirilganda qo'llaniladi» [2]. Boshqacha aytganda, tushunchadan farqli o'laroq, kontsept – bu nafaqat mantiqiy belgilarni, balki psixologik, ilmiy, emotsional, maishiy, badiiy vaziyat va hodisalarni o'z ichiga qamrab olgan ma'lum madaniy ahamiyatli kechinmadir.

Axborot nazariyasi tafakkur va lisonning kesishishmaydoni bo'lib, tafakkur vositasida inson atrof-muhit bilan o'zaro munosabatga kirishadi, uning vositasida voqelik obrazlari farqlanadi, hissiyot organlari va miya tomonidan qabulqilinayotgan axborot qayta ishlanadi va amaliy faoliyatgajalb etiladi. Axborot faoliyatini ta'minlovchi ushbu jarayon maxsus belgilar qo'llanishi hamda axborotning belgilar yordamida ifodalanishi bilan boshqa tus oladi.

N.Kondakovning fikrlari yuqoridagi ta'rifga hamohangdir: «moddiy lisoniy qobiq bilan chambarchas bog'liq», «o'z voqelanishini verbal shakllanishda topadi», «so'zlarning shakllanish bazasida vujudga keladi va ulardan tashqarida mavjud emas. So'z tushuncha tashuvchisi hisoblanadi... So'z bilan o'zaro chambarchas bog'liq tushuncha unga o'xshash emas» [3].

Ayrim falsafiy lug'atlar, xususan, I.Frolova tahriri ostidagi lug'atda kontsept tushuncha ma'nolaridan birining sinonimi, ma'nodoshi sifatida berilgan va g'oyalar nomi deb talqin qilingan. «...tushuncha ushbu nomning adekvat qabul qilinish, o'zlashtirilish shartidir» [4].

Kontseptni ta'riflashga yo'naltirilgan ko'plab yondashuvlarga qaramasdan, ilmiy adabiyotda uning definitsiyasi va mohiyatini tushunishga qaratilgan yagona yondashuv mavjud emas. Mazkur atamani anglashdagi qiyinchilik sababi uning tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya, falsafa chegaralarida muvozanatni saqlab turgan kategoriyaning ko'psathligi, o'zida lingvistik, falsafiy sathlarni sintezlashi, turli ilmiy soha, yo'nalish va tadqiqotlarda qo'llanilayotganidir.

A.S.Kubryakova ishlarida keltirilgan va hozir eng keng tarqalgan ta'rifga asosan kontsept o'zida tushunchaning kognitiv mohiyatiga diqqatni jalb qilgan holda «inson tajribasini aks ettiruvchi ong va axborot strukturasini birligi» hamda «olamning barcha manzarasi va bilim kvanti xotirasining tezkor birligi»ni namoyon etadi [5].

O'zbek tilshunosli olimi Sh.Safarov ham yuqoridagi ta'rifga havola keltiradi [6] hamda kontseptning shakllanishi individual obraz tug'ilishidan boshlanib, lisoniy birlikning paydo bo'lishi bilan tugashini ta'kidlaydi [7].

N.V.Kryuchkovaning tadqiqotlarida esa kontsept til egasi ongida «ixchamlashgan», «muxtasar» ko'rinishdagi va «faqat diskurs darajasidagi kommunikatsiyada zohir bo'luvchi bilimlar zahirasi strukturasini» [8] tushuniladi. Demak, kontsept o'zining reprezentatsiyasini faqat kommunikatsiya, o'zaro munosabatlar jarayonida namoyon etuvchi mental tuzilmadir.

Mazkur kategoriyaning mukammal ta'riflaridan biri D.M.Kalishukning ishlarida taqdim etilgan. U kontseptni «madaniyat olami va shaxsiy tushunchalar olami o'rtasidagi kesishish nuqtasi», tezkor mental birlik; mental leksikon, kontseptual sistema va tilning bilish jarayonlarini amalga oshirish birligi» [9] deb ta'riflaydi. Kontsept strukturasida axloq, niyat, istak, maqsad, o'y, qasd, ahdkabilar qadriyatlar sistemasini tashkil etadi. Ular inson hayotining barcha jabhalarini tartibga soladi, boshqaradi, yaxshilaydi yoki aksincha.

G.V.Tokarev kontsept mazmuniy tuzilishiga ko'ra ikki xil bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Birinchi turdagi kontsept o'zida butun insoniyat uchun ahamiyatli hisoblangan bilimlar majmuini ifodalaydi. Bunga yorqin misol sifatida ilmiy ijod jarayonida olimning umume'tirof etilgan tushunchalardan foydalanishini keltirish mumkin. Muallif bunday kontseptlarni universal kontseptlar deb ataydi. Ikkinchi turdagi kontseptlar o'ziga ma'lum bir belgilar (til, tarix, madaniyat, din va b.) bilan birlashtirib turuvchi lingvomadaniy jamoaga xos bo'lgan milliy o'ziga xos bilimlarni jamlaydi va ularni madaniy kontsept deb atash mumkin [10].

Keltirilgan ta'riflar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda kontsept mohiyatini tushunishda ikki asosiy yondashuvni kuzatish mumkin [11]:

- 1) Olamning milliy-qadriyatli interpretatsiyasi bilan bog'liq kontsept tushunchasi;
- 2) Shaxsning kognitiv faoliyatini amalga oshirish mexanizmi bilan bog'liq kontsept tushunchasi;

Shuni ta'kidlash lozimki, yuqorida ko'rsatib o'tilgan yondashuvlar bir-birini inkor qilmaydi: kontsept universal mental tuzilma sifatida ob'ektiv borliqni bilish, qabul qilish, ob'ektivlashtirish, kategoriyalashtirish vositasi; madaniy birlik sifatida individ tomonidan jamoa (millat) tajribasini, boshqacha aytganda, milliy o'ziga xos tushunchalarni o'zlashtirish vositasidir.

Kontsept ijtimoiy-tabiiy borliqni bilish vositasi, shu bilan birga aynan ushbu bilishning milliy kontseptlar muhitida muhrlangan natijasi hamdir; obraz, tushuncha va ma'no o'rnini egallagan va ularni o'z ichiga soddalashgan ko'rinishda sintezlagan lingvomental tuzilmadir [12].

Shunday qilib, kontsept o'zida kognitiv va lingvistik, ratsional va emotsional, mavhum va konkret, universal va etnik, umumilliy va individual-shaxsiy xususiyatlarni jamlagan ko'po'lchamli kategoriya; bu «ong, til, matn va madaniyatning o'zaro munosabatdorligini tavsiflovchi hodisadir». Kontsept borliqning ma'lum bir lavhasini aks ettiruvchi va mavjud borliq ob'ektlarining nomlanishi va kategoriyalashtirilishiga muvofiq bo'lgan mental birlikka aylangan, madaniy «libos»dagi tushunchani ifodalaydi, denotatsiya, konnotatsiyava emotsionallikni qamrab oladi. Umuman, kontsept o'zida ma'lum bir til (demakki, madaniyat) egasining mental olamidagi so'zning barcha ma'nolari, tasavvurlari, assotsiatsiyalari yig'indisini mujassam etgan mohiyatini ifodalaydi, demak, madaniy qadriyatlarga ega hamdir.

Qo'shimcha qilib shuni aytish mumkinki, kontsept tavsifida yakdillik bo'lmagani bois, uning tuzilishi borasida ham yakdillik yo'q. Ayrim olimlarning taxminicha, kontsept strukturasiz, chunki unga permanentlik xos; ayrimlari uchun kontsept murakkab ko'psathli qurilmadir.

Ushbu maqolada kontseptga xuddi shunday – murakkab tuzilishga ega tuzilma sifatida yondashish ustuvorlik qiladi.

Kontsept strukturasida quyidagi darajalarni o'z ichiga olgan bir qator struktur komponentlarni ajratib olish mumkin:

- 1) etimologik darajao'zida kontsept semantikasi tarixiy taraqqiyot yo'lining tavsifini, uning denotativ va konnotativ ma'nolari shakllanishini namoyon etadi;
- 2) asosiy daraja, o'zida kontseptning zamonaviy qomusiy ma'nolari majmuini namoyon qiladi;
- 3) assotsiativ-kengaytiruvchi daraja, kontsept strukturasida assotsiativ aloqalar negizida vujudga keluvchi barcha denotativ va konnotativ ma'nolari yig'indisini o'z ichiga oladi.

Ye.V.Vdovinaning ta'kidlashicha, sinonim va antonimlar lug'atlaridagi materiallarni tahlil qilishni nazarda tutadi.

Mazkur yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab tadqiqotchilar kontsept strukturasida uch asosiy komponentni ajratadilar. Ular turlicha nomlanishlariga qaramasdan, quyidagicha birlashtiriladi [13].

1) etimologik, predmetli-obrazli qism, obrazliqism – ob'ektning bevosita moddiy va ma'naviy idrok qilinishi, ijtimoiy madaniy borliqning tadqiq etilishi jarayonida tushunchaga qo'shilgan birlamchi ma'nosi;

2) asosiy, tushunchaviy qism, axborot qismi – kontseptning hodisa, ob'ektni idrok etish natijasida shakllangan barcha belgilari, sifat va xususiyatlari yig'indisi;

3) assotsiativ-kengaytiruvchi, tushunchaviy qism, interpretatsiya qilingan maydon qismi – assotsiativ aloqalar, kontseptning sintagmatik, paradigmatic munosabatlar, milliy kontseptlar muhiti negizida til tashuvchisi ongida paydo bo'luvchi barcha belgilar.

Shunday qilib, kontseptning struktur komponentlari umumlashmasi uning mohiyati, til tashuvchisi ongidagi kontsept bilan uyg'unlashib ketgan tasavvur va ishonch-e'tiqodlarning tarixiy taraqqiyotini ifodalagan barcha bilim, tavsif va belgilari yig'indisini ifodalaydi [14].

Kontseptning yadrosiga birlamchi, hissiy qatlam, periferiyaga – o'ta mavhum, yorqin obrazlar kiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, kontsept maydonida kontseptual belgining periferiyada joylashuvi uning kam ahamiyatli ekanligidan dalolat bermaydi biroq yadrodan uzoqlashganlik darajasini ko'rsatadi. Shu bilan birga kontseptning murakkab strukturasini batafsil, to'liq tavsiflash jarayonini qiyinlashtiradi. Chunki kontseptga nom bergan individuum ongida yuzaga kelayotgan mazmun, denotat va konnotatlarning mental ifodalanish jarayonini nazorat qilishning amalda imkoni yo'q.

Bundan tashqari, kontseptlar ko'lam muntazam ravishda yangi kontseptual tavsif, ta'riflarning paydo bo'lishi yoki kashf qilinishi hisobiga yoki mazkur kontsept bilan ifodalangan tushunchaning individual, jamoaviy, milliy yoki global ong ta'sirida kengayib boradi. Boshqacha aytganda, modomiki, alohida shaxs yoki jamiyat yangi sifatlarni kashf qilib, ularni kontsept tomonidan ifodalangan u yoki bu hodisa yoki jarayonga qo'shimcha qilar ekan, albatta, kontsept muntazam kengayib boraveradi.

Xullas, ilmiy adabiyotlarda kontsept tushunchasi ostida o'zida milliy mentallik, tarixiy, ijtimoiy, madaniy xususiyatlari ta'sirida shakllangan, lingvistik va ekstralingvistik ifodasiga ega, kognitiv birlik, sxema, freymlarni birlashtirgan murakkab tuzilma anglashiladi.

Kontsept o'z mohiyatiga ko'ra murakkab tuzilma, unda bir qator komponentlar va qismlar, shu bilan birga etimologik, asosiy, assotsiativ qatorlarni ajratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – Москва: Наука, 1975. – С. 258.
2. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – С. 42.
3. Кондаков Н.И. Кўрсатилган манба. – Б. 456 – 457.
4. Философский словарь. Под ред. И.Т.Фроловой. – М.: Политиздат, 1991. – С. 203.
5. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – К.: ЛКИ, 2008 г. – 160 с. – С. 37.
6. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2008, – Б. 17.
7. Сафаров Ш. Ўша ерда.
8. Крючкова Н.В. Роль референции и коммуникации в концептообразовании и исследовании концептов: на материале русского, английского, французского языков: автореф. дисс... док. филол. наук. – Саратов, 2009. – С. 9.
9. Калищук Д.М. Базовые концепты современного англоязычного дискурса. Концепт «демократия» // Научный вестник Волынского ун-та им. Леси Украинки. – Луцк, 2009. – С. 81.

10. Қаранг: Усманов Ф.Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: филол. фан. бўйича фалс.докт... дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 23.
11. Чинова Л.Е. Специфика репрезентации концепта здоровье в речевом этикете // Известия Саратовского университета. Новая серия Филология. Журналистика. – Саратов, 2009. – С. 47.
12. Воркачёв С. Постулаты лингвоконцептологии // Антология концептов. – Волгоград, 2005. – С. 11.
13. Степанов Ю.С. Юқоридаги манба. – Б. 42-45; Филиппова М.А. Концепт «демократия» в американской лингвокультуре // Известия Волгоградского педагогического гос. ун-та, – Волгоград, 2007. – №2. – С. 18-22.
14. Крючкова Н. В. Роль референции и коммуникации в концептообразовании и исследовании концептов: на материале русского, английского, французского языков: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Саратов, 2009. – С. 9.

UO'K 81-13

“YURAKNIKI BO'LSIN XOTIRAM....”

B.B.Rahimova, f.f.n., Urganch Davlat universiteti dotsenti, Xorazm

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm adabiy muhitining yirik vakili shoir, tarjimon, publisist Matnazar Abdulhakimning shoir Ro'zimat Otayev xotirasiga bag'ishlangan “Vido” sarlavhali she'ri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: shoir, xotira, bag'ishlov, she'r, zamon, umr ma'nosi, badiiyat, peyzaj, lirik tur.

Аннотация. В данной статье анализируется стихотворение «Прощание», посвященное памяти поэта Розимата Отаева поэтом, переводчиком, публицистом Матназаром Абдулхакимом, крупным представителем хорезмской литературной среды.

Ключевые слова: поэт, память, посвящение, стихотворение, время, смысл жизни, искусство, пейзаж, лирический тип.

Abstract. This article analyzes the poem entitled "Farewell" dedicated to the memory of the poet Rozimat Otayev by the poet, translator, publicist Matnazar Abdulhakim, a major representative of Khorezm literary environment.

Key words: poet, memory, dedication, poem, time, meaning of life, art, landscape, lyric type.

Zamonaviy o'zbek she'riyatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, ko'pqirrali ijodkor Matnazar Abdulhakimning hayoti ham, ijodi ham ibrat namunasidir. U XX asr oxiri va XXI asr boshidagi o'zbek adabiyoti tarixiga shoir, tarjimon va adabiyotshunos-publistsist sifatida kirdi, “donishmand shoir” maqomida tanildi. Uning o'ttizdan ziyod kitoblari, original va tarjima asarlari, Sharq tafakkuri falsafasi munosabatlariga doir tahliliy bitiklari davr adabiyoti, estetikasi va badiiy publistsistikasi takomiliga muayyan hissa bo'lib qo'shiladi. Matnazar Abdulhakimning teran falsafiy-ijtimoiy qarashlari, ibratomuz hikmatli fikrlari turfa she'riy shakllarda turli miqyos va darajada aks etsa ham ularda muallifning o'ziga xos poetik nigohi, badiiy tafakkur tarovati qabarib turadi.

Shoirning istiqloq arafasi va ilk davridagi yaratgan asarlarida Inson fenomenini yuksak maqsad va ideallar mujassami sifatida talqin qilindi, hayot va shaxs tushunchalari tadrijida murakkab ijtimoiy jarayonda bashar qiyofasi ifodasi, adolat va haqiqatga mehr, razolatga nafrati, umr va inson sha'nini qadrlash, Vatan va xalqqa sadoqat tuyg'ulari ifodasiga qaratildi. Shuningdek, mumtoz va zamonaviy she'riyati, turli tillardan qilgan tarjimalari, adabiy-estetik qarashlarini yaxlit mazmuni istiqloq davridagi erkin ijod qilish tamoyilining namunasi bo'lib, zamondoshlarimizni ma'nan boyitishga, ong-shuuriga ezgulik fazilatlarini chuqur singdirishga xizmat qilmoqda.

Matnazar Abdulhakim ijodida bag'ishlov, xotira she'rlar talaygina. ning “Oydinlik” (Toshkent, “Yozuvchi”, 1997) nomli kitobida o'n to'rtlikdan iborat “Vido” sarlavhali she'ri bor. U shoirning ishlab chiqarish ilg'orlari, san'atkorlar, shoirlar va pedagoglar, umuman vohamizning taniqli kishilariga bag'ishlangan she'rlaridan biri bo'lib, shoir Ro'zimat Otayev (1937-1986) xotirasiga atalgan. Muallif bag'ishlov she'rlar bahonasida o'zining odam va hayot, umr mazmuni, insoniylik haqidagi ijtimoiy-estetik qarashlarini aks ettiradi.

“Vido” Xorazmning iste'dodli ijodkori Ro'zimat Otayevning qisqa hayoti va o'ziga xos ijodi saboqlarini ifodalovchi monolog shaklida yozilgan. Shoir uning mohiyatini quyidagi baytda mujassam etgan:

Yo'qdir she'rdan bo'lak hech larzam,
Erdan-ko'kdan bo'lak hech narsam
Do'stlarimdan boshqa hech kimim,
Yerdan, ko'kdan boshqa hech narsam (46-bet).

Darhaqiqat, shoir o'z tirikligiyu borligini, umr manosini She'r, Zamon va Samo bilan uzviy bog'liqlikda ko'rib yashadi va ijod etdi. Bu esa uning badiiy konsepsiyasi bo'lib, har bir asarida bevosita yoxud bilvosita ifodalanadi.

60-yillarda o'zbek she'riyatiga o'ziga xos badiiy salohiyati va teran nigohi bilan kirib kelgan Ro'zimat Otayev she'rlaridan birida shunday satrlar bor:

Hech kim bu dunyodan ketmas bedarak,

Osmon charx urib, erda chopdilar...

Shu matoh orqali oxir topdilar

Ha, ortda bir belgi qolishi kerak!

Darhaqiqat, shoir ham dunyodan bedarak ketmay, ortda uzidan birga "belgi" qoldirdi. Bu - ezgu nom, Inson va Hayotni sevish belgisi edi. Uning shoir, nosir va jurnalist sifatidagi butun ijodiy faoliyati ana shunga dalolatdir.

Ro'zimat Otayev 1955 yildan "Xorazm haqiqati" gazetasida dastlabki she'rlari bosildi, 1961 yildan esa Samarqand Davlat universitetini bitkazib, dastlab "Xorazm haqiqati" viloyat gazetasida, so'ngra viloyat radio va televideniesida xizmat qila boshladi. Jurnalistika unga hayotni chuqur o'rganish, qalamni charxlab, badiiy ijod sari chiniqib borishga imkon berdi.

Ro'zimat Otayev inson va ijodkor sifatida ibratomuz xislatlarga ega edi. Avvalo uning o'ta mexnatkash, sinchkov, rostguyligi shundayligicha bilinib turardi, ikkinchidan kuyinchak, adolatparvar do'stlar yutuqlaridan quvonguvchi, ijodda esa yangi fikr aytishga intilib, o'zining badiiy "topilma" sini izlashdan charchamasdi. Shoir, ayniqsa, 70-80-yillarda samarali ijod kildi. Bu davrda uning asarlari janr jixatdan rang-baranglashib, g'oyaviy-badiiy mundariyasi boyib bordi, she'rlar bilan bir qatorda qasida, doston, ocherk va qissalar maydonga keldi. Ro'zimat Otayevning birinchi she'rlar to'plami "Bahorni qarshilab" nomi bilan 1968 yil chop etildi. To'plamga kirgan she'rlar shoirning o'ziga xos iqtidoridan darak bo'lib, uning badiiy didi, poetik ma'no topish va ta'sirchan ifodalash salohiyatini kursatdi. Shoir milliy og'zaki va yozma adabiy an'analardan hamda zamonaviy ustoz ijodkorlar tajribasidan ilhom va rag'bat olgan holda narsa va hodisalar haqida o'zicha kuylashga, boshqalarga o'xshamaslikka intildi, an'anaviy ifoda, tashbeh va obrazlarning yangi qirralarini kashf etishga harakat qildi. Chunonchi, chanoqdagi oppoq paxtani "oq non"ga, paxtaning besh chanog'ini "besh qita"ga, Xivaning har bir tarixiy obidasini "yuz asrlik shox kitob"ga, serma'no va go'zal ona tilimiz shirinligini "g'ich sharbatga to'la bir bosh uzum"ga qiyoslash orqali betakror va original ifodalar yarata oldi.

Ro'zimat Otayev ijodi davr bilan hamnafas bo'lib, unda quruq va'zxonlik, bayonchilik emas, voqelikka teran munosabat, nuqsonlarga murosasizlik, hayotiy go'zallikni baralla kuylashga moyillik ustuvor edi. SHoirning "Mening bog'im"(1975), "Yurakdagi Vatan"(1978) to'plamlaridagi she'rlar muallifning ijodiy kamolot sari yangi qadami va qiziqish doirasining tobora kengayib borayotganiga guvohlik bo'ldi. Ularda tabiat tasviridan tortib, farzand quvonchi-yu, sevmuq-sevilmuq kechinmalari, odob-axloq ziynati, ezgulik sharofati, yovuzlik kasofati kabi masalalar qalamga olindi.

Ona-Vatan shoir ijodining bosh mavzusi edi. U yurtning bir qarich eriyu, bir siqim tuprog'ini, osmon o'par gumbazlariyu, jannatmakon bog'u-dalalarini farzandlik mehri bilan sevdi, qalb qo'ri bilan nafis ohanglarda kuyladi. "Yuz yil yashab, bor bisotin sohib, quduq qazib, o'zidan yaxshi nom qoldirgan" inson haqidagi "Quduq" she'rida yaxshilikni ulug'lar ekan, bu ezgu ishni qadrlamaydigan kimsalar borligidan ham ko'z yumolmadi:

Uning zilolidan ichdilar ko'plar:

Kim bir lahza o'ylar, kim loqayd xo'plar.

Shoir hayotdagi ijobiy va salbiy hodisalarga sira befarq emasdi. Insonni ulug'lovchi yaratuvchilik mexnati va yuksak odob qanchalik mehr bilan tarannum etilsa, tubanlik, g'irromlik va jaholat shunchalik nafrat bilan fosh etilardi uning nazmida.

Shoir nafs balosiga yo'liqib, insoniylikni yo'qotgan shaxslarni bo'riga qiyos etsa ("Changalzor" she'rida), "Shitir-shitir" she'rida do'st qadrini, yaxshilikni bilmagan kimsalardan qattiq nafratlanadi. Soxta ahillik, yuzaki mulozimati, ikkiyuzlamachilik shoir nigohida razil hislatlardir. U samimiylik, ochiqko'ngillik, chinakam do'stlikni bu hislatlarga qarshi qo'yar ekan, har bir she'rini muayyan ibratomuz xulosa bilan yakunlashga erishadi. Quyidagi satrlar shulardan namuna bo'lib, ikki ulfatning uchrashuvi orqali kishilarga azaliy do'stlikni bir umr saqlash zarurligini uqtiradi:

Eslashlar.. .Fakat duch kelishgani chog',

Oxir topishdik deb bo'lishadi shod.

Uchrashganda ular juda ham yaqin

Yo'llar ayrilganda yana etti yot.

Xorazmning uzoq va yaqin o'tmishi haqidagi asarlar Vatan mavzusining tarkibiy qismi bo'lib, shoir ijodiy takomilida yangi bosqichni boshlab berdi. Etmishinchi yillarning ikkinchi yarmida boshlangan bu bosqichda "Xorazm", "Yurakdagi Vatan", "Asrlardan kelgan nur" kabi dostonlari va qator nasriy asarlari yaratildi. "Xorazm dostonida" jahonga mashhur bu qadim zaminning bir qirrasini - ilm-fan, madaniyat sohasidagi nufuzi qalamga olingan bo'lsa, "Yurakdagi Vatan" qasidasi ona yurtga oshufta ko'ngilning dil rozidir. Yigirma to'qqiz bobdan iborat bu asarda Vatan ishq, xalqlar do'stligi va birodarligi g'oyasi ulug'lanadi. Bunda mavzu va tashbeh an'anaviy (Vatan - ulkan chinor, do'stlik esa uning ildizi) bo'lsa ham talqin yangi, ta'sirli va ishonarlidir: epik voqealar lirik kechinma va ehtiroslar bilan uyg'unlashib, mazmun-mohiyatni ifodalashga hizmat qilgan.

Ro'zimat Otayevning 1983 yilda nashr etilgan "Asrlardan kelgan nur" kitobi muallifning jiddiy ijodiy yutug'i bo'ldi. Undagi shu nomdagi dramatik doston matematika fanining asoschisi, eldoshimiz buyuk alloma Muxammad ibn Muso al-Xorazmiyga bag'ishlangan. Doston tarixiy haqiqat bilan badiiy to'qimaning tabiiy xosilasi bo'lib, shaxs va zamon munosabatidan bahs etadi, inson ahdu zakovatini ulug'laydi.

Ro'zimat Otayevning jurnalistik faoliyatida yaratgan ocherk, badiiy lavhalari xam izsiz ketmadi. Bu sohadagi tajribalari keyinchalik unga nasrda ham muvaffaqiyatli ijod qilishga imkon berdi, hikoya va kissalari "Sharq yulduzi", "Guliston" jurnallarida bosilib turdi. Ayniqsa, uning "Zumrad yaproqlar" (1964), "Katta sevgi" (1969), "So'qmoqdagi soyalar" (1972) qissalari o'zbek nasriga muayyan yutuq bo'lib qo'shildi. Bu asarlarning barchasiga xos asosiy xususiyat — inson taqdiri, uning muqaddas hilqat sifatidagi olijanobliligini ulug'lash, riyokorlikni qoralashdir.

Ro'zimat Otayev Olam va Odamni madh etib, eru osmonni, ayniqsa, yulduzlarni dildan sevib yashadi, kishilarga yulduzlarday yuksaklik tilashdan charchamadi. U eng sevimli, lekin nomsiz yulduzni madh etib:

Samo yulduzlari ichra yonib jim

Shu'la sochajakdir bir umr xolis, - degan edi.

Shoirning har bir asari, nazarimizda ana shu yulduz shu'lasiday qalblarga taraluvchi faraxbaxsh ziyodir. Lekin u nomsiz emas: uning nomi - ezgulik, shoirdan qolgan belgidir.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, 70-80-yillar Xorazm adabiy muhitida yetishib, o'ziga xos salmoqli o'rin egallagan jurnalist, shoir Ro'zimat Otayev ijodi o'zbek she'riyatiga qo'shilgan munosib hissa sifatida qadrlidir. Matnazar Abdulhakim "Vido" she'rining oxirgi to'rtligida Ro'zimat Otayev tilidan quyidagi ehtirosli misralarni bitadi:

Do'stlaringa baxshida bo'ldim

Ummon edim, qolmay bir qatra.

Yuragimni tortgan oshufta

Yurakniki bo'lsin xotiram...

Xorazm elining "misralar bilan dardlashgan" zukko farzandi Ro'zimat Otayev xotirasi yuraklarda mangu yashaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Matnazar Abdulhakim. Oydinlik. Toshkent, "Yozuvchi", 1997. B.46-47.
2. Matnazar Abdulhakim. Tanlangan asarlar. 1-jild. Toshkent. 2017. B.68-69.
3. Hamdam Abdullayev. Mangulikka muxtasar nazar. Urganch. 2018.

UO'K:494.3

SUYIMA G'ANIYEVANING ALISHER NAVOIYNI "VAQFIYA" ASARI HAQIDAGI TADQIQOTI

G.Rahimova, dots., O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti, Toshkent
Sh.Fayziyeva, talaba, O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada "O'zbekiston qahramoni" adabiyotshunos olimi S.G'aniyevaning hazrat Alisher Navoiyning hayoti va ijodi, ijtimoiy faoliyatini o'rganish uchun muhim manbalardan biri bo'lgan "Vaqfiya" asari haqidagi ilmiy izlanishlari tadqiq etilgan. Bino-barin, ushbu asar buyuk shoirning shodligi-yu quvonchi, orzu armoni, qutlug' damlari-yu hasrat-o'kinchlarining badiiy tasviridir. Shoirning boshidan kechirgan voqealar orqali insonning ruhiy olami, his-tuyg'usi, kechinmasi, qayg'u-alami, sevinch-istaklari va ma'naviy dunyosini anglashga molik masalalarning falsafiy va axloqiy jihatdan qalamga olganligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Vaqf- davlat tomonidan ajratilgan yer, poyetika, his-tuyg'u, kechinma, qayg'u-alam, sevinch-istak, davlat arbobi, insoniylik, odamgarchilik, yaxshilik, mehr-muruvvat, vafo-sadoqat.

Аннотация. В этой статье исследует «Герой Узбекистана» литературовед научные исследования С.Ганиевой о произведении “Вақфия”, являющемся одним из важных источников для изучения жизни и творчества, общественной деятельности хазрата Алишера Навои. Следовательно, это произведение-художественный образ великого поэта радостью, желаний, великие моменты, памяти-печали. Через переживания поэта познается духовный мир человека, его чувства, переживания, мир печали, радости и желания, философски и нравственно запечатлеваются вопросы, достойные постижения в его духовном мире.

Ключевые слова: Вакуф - земля, выделенная государством, поэтика, чувство, переживание, горе, радость-желание, государственный деятель, человечность, доброта, милосердие, верность-преданность.

Abstract. This article examines the "Hero of Uzbekistan" literary critic S. Ganieva's scientific research on the work "Waqfiya", which is one of the important sources for studying the life and work, social activities of Hazrat Alisher Navoi. Therefore, this work is an artistic image of the great poet of joy, desires, great moments, memory-sadness. Through the experiences of the poet, the spiritual world of a person is known, his feelings, experiences, the world of sadness, joy and desire, philosophically and morally imprinted questions worthy of comprehension in his spiritual world.

Keywords: Waqf-land allocated by the state, poetics, feeling, experience, grief, joy-desire, statesman, humanity, kindness, charity loyalty-devotion.

“O‘zbekiston qahramoni” adabiyotshunos olimi Suyuma G‘aniyeva o‘tgan asrning 70-yillaridayoq hazrat Alisher Navoiy hayoti va va merosini tadqiq etish bilan shug‘ullangan. Shoirning hayoti va ijodi boyicha keng qamrovli ilmiy izlanishlar olib borgan. Ayniqsa, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, “Mahbub ul-qulub”, “Nasoim ul-muhabbat”, “Nazm ul-javohir”, “Munajat”, “Waqfiya” va boshqa bir qator asarlarining tanqidiy matnini tayyorlab, dastlab 15 tomlik, keyinchalik 20 tomlik mukammal asarlari to‘plami [1]ga nasriy bayoni bilan kiritgan. Olima Alisher Navoiy hayoti va xususan, ko‘pqirrali merosini o‘rganishda shoir va nosirning badiiy mahorati, badiiyati olamining ko‘lam va mohiyatini keng kitobxonlarga tushinarli tarzda sharhlab bergan. Olima Navoiy asarlarining nasriy bayonini talqin qilish barobarida ushbu asarlarni ilmiy jihatdan o‘rgangan va o‘zining munosabatini ham bildirgan. Xususan, Alisher Navoiyning “Waqfiya” asarini tadqiq etar ekan olimi hazratning “...ushbu asarini yaratishdan maqsadi – o‘zining davlat arbobi sifatidagi faoliyatida qanday prinsiplarga asoslanib ish tutgan, qanaqa xayrli ishlarni amalga oshirgani va vaqf qildirgan yer, bog‘-rog‘lari, mulklarini ko‘rsatib berish edi” [2], - degan fikrlarni bildiradi. Asarning tuzilishi va mundariyasi haqida so‘z yuritir ekan uning ikki qismdan iborat ekanligini birinchi qismda Alisher Navoiyning Husayn Boyqaro saroyiga taklif etulgungacha bo‘lgan kayfiyati, saroy xizmati paytidagi nufuzi va martabasi, Husayn Boyqaroning unga munosabati, uning davlat arbobi sifatidagi faoliyatini shoirning o‘z e’tirofidan kelib chiqib tadqiq etadi.

O‘sha davrlarda navoiyshunoslikda Alisher Navoiy Samarqanddan Hirotga o‘z xohishi bilan qaytgan, degan fikr ustivor edi. Olima ushbu asar tadqiqida Alisher Navoiyning Samarqanddan Hirotga Husayn Boyqaroning maxsus farmoni bilan chaqirtirib olinganligini asoslab berdi. Navoiy “Waqfiya”da yozadi: “Nogoh saltanat gulshanidin inoyat nasimi esa kirishti va xilofat borgohidin hidoyat qosidi yetishti va davlat manshurin ilgimga berdi”. Olima ushbu farmonning Navoiy tilidan nazmiy bayonini ham keltiradi va uni quyidagicha izohlaydi:

K-ey fazl jahonining sipehri.

Yo‘q, yo‘qki, o‘shul sipehr mehri.

Emdiki tarab zamoni yetti,

Davrondin alam nishoni keti...

Olamni bizning quyosh yorutti,

Haq – markazida qaror tutti. [3]

Sulton Husayn Boyqaro Alisher Navoiyni podshohlik muhrdori lavozimiga ta‘yin etdi va amirlik unvonini ham berdi. Shundan Alisher Navoiyning davlat arbobi sifatidagi faoliyati boshlandi. Keyinchalik amirlik faoliyatini bajarishga kirishib ketdi. Amirlik faoliyati ko‘pqirrali bo‘lib, mamlakat osoyishtaligi, obodonligi, ilmiy-adabiy muhitni tashkil etishga qatnashish, xayr-ehson ishlarini amalga oshirish kabi sohalarini ham qamrab olardi. Eng muhimi shundaki, bu ishlarni amalga oshirishda mamlakat podshohi ham, fuqarosi ham shoir Navoiyga ishonganlaridek, Nizomiddin Amir Alisher Navoiyga ham astoydil ishonardilar. Bu esa Alisher Navoiyga yana ko‘proq mas‘uliyat yuklar edi.

Suyima F'aniyeva “Vaqqiya”da shoir ko‘zda tutgan maqsadlarni va ular yuzasidan Navoiy foliyati qirralarini quyidagicha saralab chiqadi:

1. Sulton Husayn Boyqaro saltanati va uning obro‘ini mustahkamlashga kirishish va uni izchil amalga oshirish.

Har kimki, birov ishqiga bo‘lsa dilband.

Jon rishtasidin qilsa keraktur payvand.

Gar g‘ayr xayoli bo‘lsa ko‘ngilga pisand.

Qilmoq kerak ul ko‘ngulni yuz ming parkand.

Navoiy nazdidagi insoniylik deganda – odamgarchilikni, yaxshilikni, mehr-muruvvatni, vafo-sadoqatni tushunamiz. Shoir ruboiyda birovning ishonchini amalga oshirishda ko‘ngilda g‘araz bo‘lmasligini, mobodo u xayoliga kelsa ham bu ko‘ngilni vafosizlikda ayblab, uni yuz ming bo‘laklarga ajratib burdalab tashlash lozimligini uqtiradi. Shuning uchun ham hazrat Navoiy o‘zining halol mehnati, xush odobi, kamtarinligi, jo‘shqin faoliyati, ajoyib insoniy fazilatlar bilan kishilar o‘rtasida hurmat-e‘tibor qozongan. U inson degan yuksak nomni ijtimoiy va shaxsiy hayotda pokiza saqlab, unga munosib ish tutgan, kishilar taqdiri haqida qayg‘urib, og‘irini yengil, mushkulini oson qilishga harakat qilgan.

2. Beg‘araz, shaxsiy manfaat ko‘zlamay, xolis xizmat qilish.

3. Davrdagi, mamlakatdagi mavjud g‘araz, hirs, razolat, yaramaslik kabi illatlarni yo‘otish.

4. Zulm adolatga soya solgudek bo‘lsa yoki biror nomunosib va shariatga zid voqea yuz bersa, undan ogoh qilib turish – yoxud shoh ijozati-hukmi (ya‘ni shohning Navoiyga yaratib bergan imkoniyatlari)ga binoan tadbirlar ko‘rish.

5. Adolatsizlik va zulmni bartaraf etish.

6. Barchaning dardi va alamini yengillatish, iltimosi va hojatini chiqarish harakatida bo‘lish.

[4]

Olimaning ushbu fikrlaridan kelib chiqib, Navoiy shaxsini ma‘naviyat va insonparvarlikning markaziy nuqtasi desak, hech yanglishmaymiz. Navoiy butun umri bo‘yicha insonparvarlikni, odamiylikni kuylab, uni ulug‘lab o‘tgan. Kishilar g‘amida bo‘lish, yaxshilik qilish, muruvvat ko‘rsatish bu buyuk zot hayotining mazmuni bo‘lgan. Uning qabrida mana bu so‘zlar bitib qo‘yilgan: “Shohi g‘aribon”, ya‘ni g‘ariblar, yolg‘izlar, faqirlar shohi.

“Vaqqiya”ning ikkinchi qismida Navoiyning xayrli ishlari va vaqf qildirgan mulk yerlari haqida, vaqf joylaridagi idora yoki xizmat uchun belgilangan lavozimlar, tayin etilgan maosh, o‘rnatilgan tartib-qoidalar, xayrli marosimlar, binolar ta‘miri haqida so‘z ketadi. Olimaning fikricha, ularni quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Vaqf qilingan yerlar va mulklar.

2. Vaqf qilingan binolar, inshootlar.

3. Ularni idora qilish uchun belgilangan vazifalar.

4. Vazifadorlar uchun tayin qilingan maoshlar.

5. Vaqflar taomili uchun aniqlangan ashyolar.

6. Bino va yodgorliklarning ta‘miri.

7. Xalq uchun, xususan, kambag‘allar uchun o‘tkaziladigan xayrli marosimlar va ularda tortiladigan taomlar miqdori.

8. Mudarris va talabalar uchun tartib qilingan qoidalar, maosh va haq darajasi.

9. Vaqflarni saqlash, idora etish va nazorat qilish qoida va shartlari.

10. Vaqf qoida va shartlarining daxlsizligi (ularni heych kim buzishi va biror narsa qo‘shishi mumkin emasligi).

Ha, darhaqiqat, Alisher Navoiy saxovat va muruvvatda benazir inson bo‘lgan. O‘zining joylardagi yer-suvlari, mol-mulklaridan kelgan daromadlarini to‘laligicha xayriya ishlariga sarflagan. Birgina Hirot shahrida o‘zining jamg‘armasi hisobidan qanchadan-qancha binolar, inshootlar barpo etgan. “Injil” kanalining janub tomonida katta tibbiyot o‘quv yurti va shifoxona barpo ettirgan, ularga taniqli tabib va dorishunoslarni jalb etgan. “Ixlosiya” madrasasi yonida katta saroy qurdirib, undagi mehmonxonada kambag‘al beva-bechoralarni tekin ovqat bilan ta‘minlagan. Muhtoj kishilarga har yili ikki ming po‘stin va kiyim-kechak tarqatgan. Bundan tashqari kanal qazdirib, Mashhad shahriga suv keltirgan. Madrasa talabalariga oylik (stipendiya) bergan.[5]

Xullas, Suyima G‘aniyevaning ta‘kidlashicha, “Vaqqiya”dagi muallif obrazi – faol harakatda bo‘lgan arbob, ilg‘or fikrli gumanist va ma‘rifatparvar siymo sifatida namoyon bo‘ladi”.

Navoiyning bundan qariyb 580 yil avval ilgari surgan g‘oyalari asrlar osha ahamiyatini, hayotiyiligini yo‘qotgani yo‘q, bugungi kunda ham mamlakatimizning insonparvarlik, xalqlar tinchligi uchun olib borayotgan kurashi bilan hamohang bo‘lib yangramoqda.

Inson hayoti o'tgan vaqt, necha yil umr ko'rgani bilan o'lchanmaydi. Umr inson baxt-saodati yo'lida qilingan xayrli ishlar, ko'rsatilgan muruvvat, chekilgan aziyat bilan ham o'lchanadi. Hazrat Navoiy tili bilan aytganda

Birovkim qilsa olimlarga ta'zim,

Qilur go'yoki payg'ambarga ta'zim.[6]

Zero, olimaning tadqiqoti ulug' shoir ijodiga bo'lgan shogirdlik mehrining ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. Т.14. –Т.: “Фан”, – 1990. – 541 б.
2. Ганиева С. “Хўблар ўргансалар, тонг йўк Навоий назмини... //Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1991.– 8 февраль, 24 б.
3. Ганиева С. Навоийдин чу топқайлар навое. //Ёшлик. –1991.3-сон, 54 б.
4. Ганиев С. Навоий биографиясига доир бир хужжат. //Ўзбек тили ва адаб. –1981. – 3 сон, 9-13 б.
5. Ганиева С. Навоийнинг армони //Ўзбек адабиёти ва санъати. –1998.–27 март, 4 б.
6. Shodiyev Fakhridin Teshayevich. Alisher Navoi's interpretation of global ideas on human perfection. DOI: 10.5958/2249-7137.2021.02536.2.

<https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=11&article=098>

UO'K 81-139

RASMIY NUTQDA NUTQIY AKTLARNING IFODALANISHI

Z.I.Rasulov, f.f.n.dots., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

N.S.Ibragimova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada nutqiy akt, uning turlari va rasmiy nutqga oid matnlarda mazkur akt turlarning ifodalanish usullari haqida so'z boradi. Shuningdek, ushbu ishda rasmiy nutqga oid matnlarda pragmatik maqsadlarni aks ettirishining muhim jihatlariga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, nutqiy akt turlari, nutqiy vaziyat, nutq obyekti so'zlovchi, tinglovchi, lokutiv, illokutiv, perlokutiv.

Аннотация. В данной статье речь идет о речевом акте, его видах, методах выражения этих актов в текстах официально-делового стиля. А также, в этой работе уделено внимание на особенности выражение прагматической цели в вышеуказанных видах контекстов.

Ключевые слова: речевой акт, виды речевого акта, речевая ситуация, речевой объект, говорящий, слушатель, локутивный, иллокутивный перлокутивный

Abstract. The article presents the views on a speech act, types of speech act, and the ways of expressing speech acts in the contexts of formal style. Furthermore, in this piece of scientific work, attention was focused on the significant features of reflecting pragmatical purpose.

Key words: speech act, types of speech act, speech situation, speech object, speaker, listener, locution, illocutive, perlocution

Kirish. Nutqiy akt nazariyasi, dastlab, lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllana boshlagan bo'lib, keyinchalik pragmatika yo'nalishining XX asr ikkinchi yarmidagi rivoji uning nazariya bo'lishi uchun zamin yaratdi.

Birinchilardan bo'lib V.Humboldt, SH.Balli, K.Byuller, E.Benvenist kabi olimlar o'z ta'limotlarida nutqiy akt tushunchasining mavjudligini ta'kidlashgan, ammo mantiqshunos J.Ostin va psixolog J.Serl o'z ishlarida nutqiy aktning to'liq bir nazariya sifatida shakllantirdilar. J.Ostin ta'kidlashicha, har bir gap talaffuz qilinganda, o'z ma'nosi ifodasidan tashqari, ma'lum bir harakat bajariladi, ya'ni biror bir voqea haqida darak-xabar beriladi, bu xabar tasdiqlanadi yoki inkor qilinadi, biror narsa iltimos qilinadi, taqiqlanadi va buyruq, maslahat, ijozat beriladi, va'da yoki taklif qilinadi hamda takalluf, minnatdorchilik izhor qilinadi. Demak, ma'lum bir gapning ma'lum muloqot muhitida ifodalanishi nutqiy aktdir, [1] deb ta'riflaydi.

O'zbek pragmatik lingvistikasi asoschilaridan bo'lgan SH.Safarov ham yuqoridagi quyidagicha ta'rifni keltiradi: Tilning mavjud bo'lishi insonlarning so'zlash yoki yozish harakatlarini bajarishi bilan bog'liqdir. Bu harakatlarning bajarilishi jarayonida lisoniy birliklar (birinchi o'rinda - gap) asl lug'aviy ma'nosidan tashqari, tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, va'da berish kabi mazmunni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladilar. Bu ma'nolar so'zlovchi shaxs tomonidan amalga oshirilayotgan nutqiy faoliyat natijasidir [2]. Mana shunday nutqiy harakatlar ifodasi nutqiy aktlardir.

“Har qanday nutqiy hodisa ma'lum niyat asosida namoyon bo'ladi. Odamlar nimadir haqidagi o'z muhokamalarini bayon qilish niyatida maslahat berish, va'da berish yoki taklif qilish, tinglovchini biror narsaga ishonitirish maqsadida so'zlaydilar” [3]. Yuqoridagi ta'riflardan shuni bilish mumkinki, nutqiy akt so'zlovchining ma'lum muhitda, ma'lum maqsad asosida tinglovchiga lisoniy vositalar, asosan gaplar orqali murojaatidir.

Nutqiy aktlarda umumiy holda quyidagi komponentlar ishtirok etadi: so'zlovchi, tinglovchi, nutq obyekti - faktik material hamda nutqiy vaziyat. Har qanday nutqda ushbu komponentlarning bo'lishi shart bo'lganligi uchun ham nutqiy aktlarning lug'aviy ma'nosini aniqroq tushuniladi [2]. Rasmiy nutqda ham nutqiy aktlarning ifodalanishida ushbu komponentlarning ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Chunki so'zlovchi va tinglovchi ma'lum nutq vaziyati yoki holatiga qarab, ma'lum bir nutq obyekti orqali, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, o'z fikrini, maqsadini aniq va to'liq bayon etadi va shu orqali xabar, buyruq, so'rash, iltimos, talab, ba'zi o'rinlarda va'da yoki kafolat kabi ma'nolar orqali nutqiy aktlarni ifodalaydi. Rasmiy nutqda, yuqoridagi nutqiy aktlarning muhim komponentlaridan biri bo'lgan, nutqiy vaziyat nutqiy aktlarning bayon etilishi va anglanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan quyidagi rasmiy matnni izohlaydigan bo'lsak:

“Yoshlar orasida “Men sizning yoningizda turib, kamarbasta bo'laman!” deb ko'zi yonib turgan, bilimli, jasoratli yigit-qizlar borligiga ishonaman. Etakchilikning, o'z ortidan ergashtirishning eng to'g'ri yo'li shaxsiy o'rnak va namuna bo'lishdir”. (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 27 dekabr kuni dagi Muammad al-Xorazmiy nomidagi maktabda yoshlar bilan o'tkazilga uchrashuvidagi nutqi.) Ushbu matndan bir nechta nutqiy aktni anglash mumkin: “buyruq” nutqiy akti, “talab” nutqiy akti, “taklif” nutqiy akti, shuningdek, yoshlardan shaxsiy o'rnak va namuna bo'lishligi haqidagi “iltimos” nutqiy akti.

Bunday nutqiy aktlarni nutq vaziyatiga ko'ra farqlash mumkin. Shuningdek, pragmatik jihatdan bunday nutqiy aktlarni pragmatik onimiya hodisasi sifatida ham tasnif qilish mumkin. “Pragmatik jihatdan omonim bo'lgan bir necha nutqiy aktlar bir vaqtning o'zida birinchi darajali ma'no imkoniyatiga ega bo'lishi bilan xarakterlanadi” [2]. Bunda yuqoridagi buyruq ham, talab ham, iltimos hamda taklif ham bir qatorda anglanishi mumkin. Rasmiy nutqqa oid matnlarning og'zaki shaklida ham, yozma shaklida ham so'zlovchi fikrlarining ketma-ket o'rin olishi va mantiqiy bog'lanishi asosida biri ikkinchisi uchun xizmat qiladigan nutqiy aktlar yuzaga keladi. Bu holatda nutqiy aktlar birma-bir ifodalanadi va anglanadi: *“Sudlarning chinakam mustaqilligini ta'minlash biz uchun eng ustuvor vazifadir. Ayniqsa, sud biron-bir mansabdor shaxsning qo'li etadigan idoraga aylanib qolishiga mutlaqo yo'l qo'ymaslik shart. SHu sababli sud ishlariga aralashgani yoki sudga bosim o'tkazgani uchun javobgarlikni kuchaytirish lozim”.* (Prezident Sh.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 27 yilligiga bag'ishlangan nutqidani.) Rasmiy nutqning og'zaki shakliga oid ushbu mantda “tasdiq”, “buyruq”, “talab” nutqiy aktlari ifodalangan.

“..nutqiy aktlarning matniy xoslanishi va anglanishini istisnosiz ravishda nutq vaziyati boshqaradi” [1]. Shuning uchun ham pragmatik nuqtai nazardan nutq vaziyati har qanday turdagi nutq uchun asosiy mezon vazifasini bajaradi. Rasmiy nutqqa oid ba'zi matnlarda so'zlovchi turlicha nutq vaziyatlarida aynan bir xil nutqiy aktlarni ifodalaydi: *“Bugungi kunning eng o'tkir ekologik muammolaridan biri – Orol halokatiga yana bir bor e'tiboringizni qaratmoqchiman. Mana, mening qo'limda – Orol fojeasi aks ettirilgan xarita. O'ylaymanki, bunga ortiqcha izohga hojat yo'q. Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarini bartaraf etish xalqaro miqyosdagi sa'y-harakatlarni faol birlashtirishni taqozo etmoqda”.* (Prezident SH.Mirziyoevning BMT BoshAssambleyasi 72-sessiyasidagi nutqi.)

“.....shuningdek, biz global tus olgan va millonlab insonlar hayoti, Markaziy Osiyo mamlakatlarining ekologik farovonligi va iqtisodiy taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan Orol inqirozi oqibatlarini bartaraf etish uchun sa'y-harakatlarni birlashtirish tarafdorimiz. (Prezident SH.Mirziyoevning Shanxay hamkorlik tashkiloti davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi, 2019 yil 14 iyun.

Yuqoridagi rasmiy matnlarda nutq vaziyati turlicha, ifodalangan nutqiy aktlar esa bir xil: “tashvish”, “taklif” va ma'lum ma'nodagi “talab” nutqiy aktlari.

Dj.Ostin nutqiy aktning mazmuniy tuzilishi so'zlash akti (lokutiv), so'zlovchi niyati (illokutiv) va nutqiy ta'sir etish (perllokutiv) aktidan iborat deb [4] ko'rsatadi. O'zbe k tilshunosligi vakillari ham ushbu yondashuv tarafdorlari bo'lib, nutqiy aktlarni uch bosqichli faoliyat sifatida ko'rsatadilar: “Bu bosqichlarda uch xil turdagi harakat bajariladi. Ular - lokutiv, illokutiv va perllokutiv harakatlardir [5].

Tilshunos olim M.Hakimovning lokutiv akt xususidagi qarashlari ham shunday: “Lokutiv akt (ingl. lokution akt - talaffuz) - ma'lum tovush va so'zlarni o'sha til qonun qoidalari va grammatikasini hisobgaolgan holda talaffuz qilish, shu asosda ifodani mazmun va referensiya bilan ta'minlash” [6].

Rasmiy nutqqa oid matnlardagi nutq harakatlarning deyarli barchasi lokutiv aktga xos xususiyatlar orqali hosil qilinadi, ya'ni rasmiy nutqning o'zi ham adabiy til me'yorlariga asoslanib, til qoidalarga amal qilgan holda tuziladigan nutq hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu nutqqa oid matnlarda lokutiv akt ifodalanishi mumkin. *“Ishonchimiz komil: xalq davlat organlariga emas, balki*

davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak". (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasidagi nutqi)

Lisoniy birliklarning ma'nosi tilning aslida qanday ishlatilishiga bog'liqligi tan olinadi. Tildan foydalanish nafaqat lingvistik bilimlarni (paradigmatik, sintagmatik va kontekstli bog'lanishlar), balki o'zaro ta'sir va maqsadga yo'naltirilgan aspektlar va bilimlarni ham nazarda tutadi [7].

"Illokutsiya" tushunchasi nutqiy akt nazariyasida eng keng tarqalgan tushunchadir. Nutqiy akt strukturasi markazida ham illokutiv harakat turadi. Hatto, illokutiv akt to'liqligicha nutqiy harakatning muqobili sifatida qaralish hollari ham uchraydi va nutqiy aktlar tasnifi illokutiv maqsad ko'rsatkichlariga asoslanadi. Illokutiv akt nutqiy akt turlarining ichidagi o'rganilish doirasi keng nutqiy akt turi hisoblanadi. So'zlovchi ifodani talaffuz qilish jarayonida ma'lum maqsad yoki niyatini oshkora va yashirin holda ifoda etadi, mana shu holatda illokutiv akt namoyon bo'ladi.

Vendlarning fikricha, illokutiv akt so'zlovchi ko'zlagan ichki maqsadni tinglovchi tomonidan to'g'ri anglashi lozim bo'lgan mental aktdir [8]. Bunga ko'ra, so'zlovchi nazarda tutgan illokutiv akt bayonini tinglovchi tasavvuri bilan o'zaro muvofiq kelishi mental akt yoki mental holat sanaladi. Demak, so'zlovchi illokutiv aktda maqsadini to'laqonli bayon etish uchun, albatta, o'zi ta'kidlamochi bo'lgan fikrni har qanday usul bilan tinglovchiga yetkazishga harakat qiladi. Bunda so'zlovchining nazarda tutgan niyati bilan tinglovchining tasavvuri o'zaro mos holda to'qnashadi va mana shu erda mental akt yuzaga keladi:

Hurmatli Ismoiljon Tojiboevich Hojatiev!

"Algoritm" zavodi sizga o'zbek tilini o'rgatish bo'yicha mashg'ulotlar olib borishingiz uchun barcha sharoitlarni yaratishga va o'zaro shartnoma asosida haq to'lashga kafolat beradi.

Zavod direktori	(imzo)	O.T.Samadov
Bosh hiosbchi	(imzo)	X.D.Olimov

Ushbu rasmiy nutqqa oid matnda so'zlovchining ifodalagan niyati tinglovchi talabi yoki tasavvuri, istagi bilan mos holda bayon etilgan bo'lib, illokutiv aktga xos "xabar", "kafolat" va "iltimos" nutqiy aktlari ham ifoda etilgan. O'zbek pragmatolingvistikasi olimlaridan biri bo'lgan M.Hakimov [6] illokutiv akti kommunikativ niyat atamasi bilan nomlaydi: "Illokutiv akt matn yoki nutqda so'zlovchi ichki niyatining aks etishidir. Shuning uchun ham bu akti *kommunikativ niyat* atamasi bilan nomlash mumkin". Shuningdek olim "Illokutiv akt nutqiy aktning barcha ko'rinishlari uchun umumiydir. Jumladan, "tasdiq", "buyruq", "talab", "iltimos", "va'da" aktlarining barchasida illokutiv maqsad ishtirok etadi deb ta'kidlaydi.

Demak, yuqoridagi rasmiy matnlarda ifodalangan nutqiy aktlar illokutiv maqsadning mahsuli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Dj.Serl ham illokutiv akti ma'lum niyat asosida ifodalanishini qayd etadi: "Ma'no tushunchasini matn yoki nutq tarkibidan xususiy ma'no ko'rinishlariga xos illokutiv akt sifatida ajratib olish asosida izohlaydi. So'zlovchi matnni yoki nutqni talaffuz qilish bilan nimanidir aytishni maqsad qiladi. Ana shu niyat illokutiv akt ekanligini to'g'ri ko'rsatadi" [9]. *"Endi har bir topshiriqni ijro etilgani qog'ozga qarab emas, erishilgan pirovard natijaga qarab baholanadi"*. (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi nutqi)

Yurtboshimiz rasmiy nutqi orqali qog'ozbozlikni hamda natijalarni, topshiriqni faqat qog'oz orqali ko'rsatishni cheklashni niyat qiladi, bu kommunikativ niyatini "buyruq", "tanqid", "ogohlantirish" nutqiy aktlari bilan tinglovchiga yetkazmoqda.

Muayyan bir matnda nutq vaziyatining so'zlovchi tomonidan muhim deb hisolangan qismi bevosita ifodalanadi. Matndagi vaziyatning aksi uning mazmunini tashkil etadi va vaziyat haqidagi axborot mazkur mazmundan o'rin egallaydi [10].

Har qanday turdagi maqsadga erishish uchun so'zlovchining nutqi tinglovchiga o'z ta'sirini o'tkazmog'i darkor. Nutqiy faoliyatning ta'sir o'tkazish bosqichi perlokutiv akt nomini olgan Demak, perlokutsiya tinglovchi ongiga, his-tuyg'ulariga va xatti-harakatiga ta'sir o'tkazish harakatidir. Perlokutiv akt nutqiy faoliyat ta'siri natijasi sifatida izohlanib, lokutiv va illokutiv aktlardan farq qiladi. Ba'zi olimlar perlokutsiyaning lisoniy tahlil doirasiga kirmaydigan akt deb ham fikr bildirishadi, jumladan J.Lichning qayd etishicha: «Perlokutiv natija tahlili pragmatikaning vazifasiga kirmaydi, chunki pragmatik ta'sir kuchi maqsadi bilan bog'liq, natija bilan emas» (Leech 1983: 203)

Ammo bizningcha, nutqiy muloqotning to'liq bo'lishi uchun so'zlovchining biror axborotni yetkazishdagi kommunikativ niyati yoki maqsadi (illokutiv akt), so'zlovchi ifodani ma'lum til normalari va grammatik qoidalari asosida talaffuz qilib, mazmun va ma'no bilan ta'minlashi (lokutiv akt)ning o'zi yetarli emas qilmaydi, balki nutqiy muloqot jarayonida tinglovchini fikrini bilish, nutqiy ta'sir ko'rsatib, yangi nutqiy muloqot holatini hosil qilishdan ham iborat bo'ladi, shunda nutqiy akt tugal bo'lib, perlokutiv akti pragmatolingvistik tahlil doirasida o'rganish kerak bo'ladi. Shuning

uchun tinglovchi fikriga nutqiy ta'sir etib, yangi nutq vaziyatini yuzaga keltirgan perlokutiv aktini nutqiy akt turi sifatida qayd etishimiz o'rinli bo'ladi

Dj.Ostinning ta'kidlashicha, "so'zlash jarayonidagi aktlar lokutiv aktdir. U gapni talaffuz qilishda mazmun va referensiya bilan ta'minlaydi. Ikkinchidan, nimanidir talaffuz qilish bilan illokutiv aktlarni sodir etadi, ularda aniq konvensional kuchga ega bo'lgan buyruq, ogohlantirish kabi axborotlar mavjud bo'ladi.

Uchinchidan, gapirish, so'zlash va talaffuz vositasida nimagadir erishiladi: bu nutqiy ta'sir etish perlokutiv aktini sodir etish usuli hisoblanadi. Bunda so'zlash ta'sir etish vositasi bilan ishontirish, majbur qilish, hayron qoldirish, adashtirish imkoniga ega bo'linadi. "Harakat"ning mana shu uch tipi orqali mo'ljallangan va mo'ljallanmagan harakatlar asosidagi niyatlarga erishiladi"

Darhaqiqat, nutqiy aktlar anglanishida perlokutiv aktning o'rni alohida bo'lib, bunda nutqiy aktlar uchligi to'liq namoyon bo'ladi. Rus tilshunosligi vakillari ham perlokutiv aktini nutqiy akt doirasida o'rganib kelganlar: "Perlokutiv - atamasi ifodalagan tushuncha nutqiy akt masalalariga taalluqli bo'lib, u nutq adresatining faoliyatiga va fikrlariga, shuningdek, his-tuyg'ulariga ta'sir etish funksiyasini bajarish bilan xarakterlanadi.

Xulosa. Demak, so'zlovchi o'zining nutqiy harakatlari bilan tinglovchining his-tuyg'usi, fikri va harakatiga ta'sir etib, boshqa nutqiy harakatni hosil qiladi, bu holatda perlokutiv akt ifodalanadi. Yuqoridagi nutqiy akt haqidagi nazariy qarashlardan anglash mumkinki, nutqiy akt uchligidagi lokutiv akt so'zlash akti yoki talaffuz akti deb yuritiladi. Nutqiy aktlar ichidagi o'rganilish va anglanish doirasi keng bo'lgan illokutiv akt esa so'zlovchining niyati yoki maqsadi bilan bog'liq bo'lib matndagi kommunikativ niyat akti deb anglash mumkin, uchlikdagi perlokutiv akt esa fikrga, his-tuyg'uga ta'sir etish akti deb tushunish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2008. - 78-бет.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. М., 1976, с.47.
3. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матнинг прагматик талқини: Филол.фан.докт.дисс. – Тошкент, 2001 – 102-бет.
4. Остин Дж.Л. Слово как действие. В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Выш. XVI. -М.: Прогресс, 1986.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2008. - 81-бет
6. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: "Akademnashr",2013. – 155-бет.
7. Kognitiv semantikaning tadqiqot obyekti xususida Z.I. Rasulov, M.Sh.Sattorova .НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2021 йил 9-сон
8. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2008. - 82-бет.
9. Серль. Дж.Р. Что такое речевой акт? НЗЛ. Вып.XVII. М., 1986, с.151-169.
10. Z.I. Rasulov Activation of information fragments in the text. - Development and innovations in science, 2022 - econferences.ru

UDC 81

STATUS OF CONTAMINATION IN MODERN FRENCH LANGUAGE

U.A.Safarova, PhD, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand
I.S.Trubina, associate professor, Privoljsk Research Medical University, Nijny Novgorod, Russia

E.A.Ryabkova, senior lecturer, Privoljsk Research Medical University, Nijny Novgorod, Russia

Annotatsiya. Maqolada muallif turli til darajalarida namoyon bo'lgan birikish konstruksiyalarni ko'rib chiqadi, morfologik birikma xususiyatlarining namoyon bo'lish darajasiga e'tibor beradi, nutq faoliyati jarayonida ularning pragmatik taqdirini ochib beradi. Muallif birikish tamoyilining morfologik darajada namoyon bo'lishini morfemalarning qo'shib ketishi va bitta umumiy boshlang'ich morfema hosil bo'lishi bilan izohlaydi. Birlashtirilgan so'zlarning bunday shakllanishi sintaktik ta'limni, uning asosiy xususiyatlarini stereotiplashtirishni, shuningdek, diskursiv faoliyatning turli sohalarida foydalanishning yuqori chastotasini talab qiladi.

Kalit so'zlar: morfologik birikma, birikma shakllari, sinkretik shakllanishlar, transpozitsiya, derivatsiya, okkazializm.

Аннотация. В статье автор рассматривает контаминированные конструкции, проявляемые на различных языковых уровнях с обращением внимания на степень проявления контаминированных признаков, выявляя их прагматическую заданность в процессе речевой деятельности. Проявление принципа контаминации на морфологическом уровне автор объясняет сращением морфем и образованием одной общей исходной морфемы. Для такого образования сращенных слов требуется синтаксическое образование, стереотипизация ее

основных признаков, а также высокая частотность употребления в различных сферах дискурсивной деятельности.

Ключевые слова: морфологическая контаминация, контаминированное образование, синкретичные образования, транспозиция, деривация, окказионализм.

Abstract. The author studies the complex of contaminated formations of various levels in the linguistic system taking into consideration principles, revealing their pragmatic peculiarities on the level of speech realization. The author notes that morphological base of contaminated words is provided by joining of morphemes with partial pushing of one into another. With this, one common starting morpheme is formed of two root morphemes of starting material. In order to form joint words free syntactic construction is used its stereotype character and frequent reiteration in various spheres of linguistic communication.

Key words: morphological contamination, contaminated formation, syncretic formation, transposition, derivation, occasionalism.

Introduction. In linguistic literature, a significant place is given to the study of the problems of word formation, the role and status of word formation in the language system, the establishment of specific features of each method of creating new lexical and phraseological units.

It is known that the formation of words on the basis of vocabulary units available in the language at the expense of one's own funds and internal resources of the language is one of the main ways of enriching its vocabulary.

One of such rapidly progressing word-building and phrase-forming means is the fusion of words and phraseological units. In the linguistic literature, it is known as "contamination". This phenomenon, with its uniqueness, attracts the attention of linguists of different languages. It seems to us that contamination, as a linguistic phenomenon, is less studied in romance, in particular, in the theory of word formation in the French language.

Research methodology. All researchers dealing with the issues of contamination in various languages emphasize its special peculiar character. Until now, the issue of separating contamination into a separate independent word-formation method has been solved in linguistics ambiguously. For most researchers, contamination is a completely independent method, corresponding to the very concept of word formation.

The presence of some isomorphic features inherent in contamination and other word-formation techniques only confirms the idea of the interconnectedness and systemic conditionality of linguistic phenomena, the idea of the existence of transitional, "borderline" cases. Over the centuries, contaminated formations regularly appeared in the language and, if we turn to lexicographic works, to literary monuments of the past, we can argue that word fusion is an old Gallic literary tradition dating back to F. Rabelais, from whose pen came, for example: *bedondaine* = *bɛ̃don* + *bedaine* - "bagpipe", *fanfreluche* = *fanfelue* + *freluche* - "trinket, cheap decoration". This type of words "was formed in the depths of folk French speech" of the Old and Middle French period, and they "often belong to the colloquial or colloquial style" [1].

Analysis and results. The spread of contamination in modern French is primarily due to the needs of communication. Arising during the period of intensive development of socio-economic life, the need to transmit information, possibly by more compact, concise, concentrated, economical language means, is increasingly being implemented using this method of word formation. The combination of the formal reduction of the components of the ingot word with their semantic condensation, structural clarity with motivation, make word fusion an effective method of term creation.

Another reason for the spread of contamination is the need to update the expressive and stylistic means of the language, to strengthen the semantics of the words existing in the language, the desire to express connotative meanings, various semantic shades, nuances in the meaning of words [2]. Among the complex marked, integrally designed constructions, lexical units stand out, the linguistic nature of which makes us single them out in a special, independent form and consider it independently.

The patterns of formation, as well as the semantic and stylistic characteristics of this group of units, allow us to attribute them to the category of so-called contaminated formations.

Research methodology. The problem of contamination deserves attention both due to the undoubted originality of the very method of word production, and due to insufficient knowledge of the phenomenon as a whole. The solution to this problem is still far from complete. Indirect evidence

of this is the disparity in terminology, which makes it very difficult both to define the phenomenon itself and to penetrate into its essence.

The lack of development of the theoretical aspects of contaminated word formation is reflected primarily in the lack of a clear definition of the very concept of "contamination", the contradictory interpretation of which gives rise to many different terms that often contribute to an incorrect, not always sufficiently justified understanding of the phenomenon of contamination.

It should be noted that such a phenomenon as contamination (according to the most common one) takes place at the lexical, morphological and syntactic levels of the language, and the principles of its implementation in each area differ in special characteristics, in accordance with the linguistic forms inherent in each level. From our point of view, the term "contamination" is covering a number of phenomena that are in a hierarchical relationship with each other. The term "contamination" seems to us more acceptable for word-formation contamination.

By morphological contamination we mean the formation of words or forms of words as a result of the crossing of the morphemic parts of two words. At the same time, new meanings in the contaminated formation are not created a new, but are a kind of combination of the meanings of words entering into contamination.

Hybrid (syncretic) formations. These include the participle, since it is formed by combining an adjective and a verb. The gerund is also considered a hybrid combination of an adverb and a verb. This group also includes indefinitely quantitative words formed as a result of a combination of an adverb with a numeral and ordinal numbers that combine the features of a numeral and an adjective. The listed contaminated formations function at the language level and perform a nominative function. They do not express expressiveness, emotionality, connotation.

The phenomenon of transitivity of pragmatic phenomena is carried out at the speech level. A. S. Bednyakov writes: "In living speech, shifts are constantly observed, both in the semantic and grammatical meaning of the word and these changes are interconnected. So changes in the real meaning often lead to the transition of one part of speech to another. And the weakened real meaning of the word causes the transition of the significant parts of speech into the service parts" [3].

It also characterizes the grammatical content of language units belonging to different parts of speech. So, grammatical homonyms are distinguished, creating difficulties in distinguishing words of one grammatical category from words with a different grammatical content. Such shifts in the grammatical content of words are called transitions of grammatical meanings.

Conclusions. This phenomenon is considered as a linguistic phenomenon: "So, by the transitivity of grammatical categories, we call such phenomena in the language when any word or category of related words, retaining its external morphological forms, attaching them to one or another part of speech, due to the change of syntactic functions loses its former affiliation and begins to perform the function of another part of speech. The same is observed in other, narrower and smaller grammatical categories, for example, the category of tense, person, number, mood in verbs, animateness-inanimateness in nouns, quality-relativity in adjectives. These changes depend on the semantic features of the word and new syntactic relations for it that are created in speech.

REFERENCES:

1. Leichik, V. M (1966). Ob odnom maloizuchennom sposobe slovoobrazovaniya («Teleskopnye slova» sovremennogo frantsuzskogo yazyka). Filologicheskie nauki, (3), 14-20. (in Russian).
2. Railyan, S. V. (1978). Nalozhenie morfem i ego raznovidnosti v proizvodnom frantsuzskom glagole. In: Leksikologicheskie i grammaticheskie issledovaniya. Kishinev, 119-128. (in Russian). Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice Т. 5. №12. 2019 <https://www.bulletennauki.com> DOI: 10.33619/2414-2948/49
3. Bednyakov, A. S. (1941). Yavleniya perekhodnosti grammaticheskikh kategorii v sovremennom russskom yazyke. Moscow. (in Russian).
4. Pavlova, N. M. (1993). Pragmatika khudozhestvennogo teksta i kommunikativno-ekspressivnye vozmozhnosti yazykovykh edinit. Problemy ekspressivnoi stilistiki. Rostov-on-Don, 109-114. (in Russian).
5. Tsyganova, N. D. (2014). Kontaminatsiya kak osnovnoi sposob slovotvorchestva. Filologicheskie nauki, 200-203. (in Russian).
6. Safarova, U.A. (2018). Lexico-phraseological contamination in modern French. Monograph. - Т. : "TAFKUR", - 240 p.
7. Safarova, U.A. 2020. Methods of phrase formation and phraseological contamination // Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – Vol 9, Issue 5. – P. 233-236.
8. Sukhova, E. A. (2003). Evolyutsiya vidov leksicheskoi kompressii v istorii funktsional'nykh stilei frantsuzskogo yazyka: na materiale pressy: Ph.D. diss. Moscow. (in Russian).
9. Railyan, S. V., & Alekseev, A. Y. (1980). Nekotorye problemy stilisticheskogo slovoobrazovaniya. Kishinev, 200. (in Russian).

MORPHOLOGICAL ANALYSIS AND STRUCTURAL CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Z.Kh.Saidova, teacher, Bukhara state university, Bukhara

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларида инсон руҳий ҳолатини ифодаловчи фразеологизмлар морфологик жиҳатдан таҳлилга тортилган ва структур тасниф қилинган.

Калим сўзлар: лексикология, стилистика, семантика, этимология, морфология, грамматика, фразеология, инсон руҳий ҳолати, концептуал зона, руҳий жараёнлар, шахсий хусусиятлар.

Аннотация. В данной статье анализируются и структурно классифицируются фразеологизмы, выражающие психическое состояние человека в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: лексикология, стилистика, семантика, этимология, морфология, грамматика, фразеология, психическое состояние человека, понятийная зона, психические процессы, личные характеристики.

Abstract. In this article, phraseologisms expressing human mental state in English and Uzbek languages are morphologically analyzed and structurally classified.

Key words: lexicology, stylistics, semantics, etymology, morphology, grammar, phraseology, state of human, conceptual zone, mental processes, personal characteristics.

Morphological categories that are unique to each word group create internal systems that are unique to that group. The word forms that represent the general and specific meanings of a given event that are unique to the word group make up morphological categories. Highlighting these word forms and their general and specific meanings determines the essence of certain morphological categories. To put it another way, one of the internal systems of the morphological system's essence is established. In the morphology of the verb, for instance, the tense category forms a distinct system. Because of this, the term "verb tense system" is also applied to the verb tenses. All tense forms indicate the relationship between the action and the time of speech (moment of speech), which is the essence of the tense category of the verb and the tense system. This is a characteristic shared by all tenses. In addition, each tense's verb forms each have their own characteristics. For instance, the past tense indicates that the action was carried out prior to the speech, the present tense indicates that it was carried out during the speech, and the future tense indicates that it was carried out after the speech. The essence of the tense category, or system of verb tenses, consists of these particular and general characteristics of verb tense forms. Thus, the verb's morphological system is illuminated by defining the essence of each morphological category in the group.

The departments of lexicology, stylistics, semantics, etymology, morphology, and grammar are all directly related to phraseology, which is considered one of the more complex branches of linguistics. In addition to the aforementioned areas, it is necessary to be familiar with country studies, phonetics, philosophy, the history of science, and logic when studying phraseology. Phraseological units are known to be made up of words. Lexicology studies the word as its object of study. The fact that information on lexicology must be referred to when analyzing words that are components of phraseological units demonstrates the interconnected nature of the fields of lexicology and phraseology. Additionally, the fact that phraseology has been studied as a part of lexicology for a long time demonstrates the close connection between these two fields.

Morphology enables the investigation of both preserved and lost features, so a word in a phraseological unit does not always lose its morphological characteristics. Compounds with various structures, such as phrases and sentences, are included in phraseology. In the aforementioned grammatical and functional analysis of units, syntax information is utilized. Phraseological stylistics draws from lexical stylistics' experience and the analysis of various stylistic units to investigate the stylistic characteristics of phraseological units. After all, phraseological units are distinguished not only by their nominative function in the language but also by their emotionality and expressive qualities. An essential component of the etymological analysis of phraseological units is the history and origin of the language. Studying the national-cultural meaning of a language is important and interesting in English, as it is in other languages. because they can carry on the language's unique internal structures, nature, peculiarities, economic and social structure, art, customs, and history from generation to generation. They will represent a variety of national mentality topics, including national

children's games, currency, national medicine, hunting and fishing, flora and fauna, human appearance, clothing, and lifestyle, and many others.

The analysis of factual linguistic material collected during the research showed that phraseological units of English and Uzbek languages representing mental processes and personality traits are built on the basis of syntactic models of phrases and sentences.

Phraseological units related to nouns. Meaningful phraseological units in both English and Uzbek are insignificant in the overall corpus of studied units.

1. According to the following model, the majority of phraseological units containing nouns in the languages compared have a subordinate binary structure:

in English: a clever head, a dumb dog: (d) + adj + N;

in Uzbek: қўрқоқ қуён, жонли энциклопедия (one who knows everything): adjective + noun.

2. Both languages also have rare two-component sentence models for phraseological units with nouns:

in English: (d) + N + prep + (d) + N - a cat among the pigeons; a babe in the wood(s).

in Uzbek: N+N- Ёллоф бандаси- (a person who is afraid of news, who is wrapped up in his own affairs and livelihood, a narrow minded person; crawling person; a dumb hair broom with a hand.

Units of phraseology for adjectives. In the compared languages, these phraseological units have the highest specific weight in the subzones "Thinking," "Human Feelings," and "Characteristics." However, only the "Intellectual abilities" sections are analyzed in the "Thinking" subzone in both English and Uzbek.

1. Among the structural models of the comparative phraseological units of the English and Uzbek languages, the highest productivity is characterized by the two-component model:

In English: (Comp) + Adj + comp + N -As gree dy as a wolf; as fierce as a tiger;

in Uzbek: adjective+ comparative degree + noun- очбўридай нигоҳ.

Among the phraseological units of comparative quality of both languages, a three-component model is less common:

In English: (Comp) + Adj + comp + (d) + N (инг.) - As mad as a March hare; as dumb as a wooden Indian;

in Uzbek: Adv+ comparative degree + adj + N- нарёғи йўқдек ахлоқ киши.

Phraseological units related to the verb. According to the quantitative characteristics, phraseological units related to verbs of both languages are widespread in all conceptual subzones and form the largest layer of phraseological units representing mental processes and personality characteristics. The ratio of these phraseological units in the conceptual zone of mental processes and personality characteristics in both languages is usually almost the same. The only exception is the "Wish" subzone, which is intensively encoded by phraseological units of the English language.

1. Units of phraseology for the infinitive verb. Comparative and non-comparative phraseological units make up these phraseological units in both languages, with two- and three-component phraseological units making up the top two layers. In the languages being compared, multi-component phraseological units make up a very insignificant portion:

In English: V+ pron+ N+ adj- open one's mouth too wide; carry (keep) a stiff upper lip;

In Uzbek: N+adj+V- сувни кўрмасдан этигини ечмоқ.

2. This model is the most common among the structural models of phraseological units related to the non-sentential verb with subordinate binary structure:

In English: V + (d) + N -lose one's balance; strain one's ears;

In Uzbek: N+V- Эсда тутмоқ, ўтмиш билан яшамоқ.

Phraseological units with adverbs. According to the quantitative data, the ratio of phraseological units with adverbs in the Uzbek language is slightly higher in the general corpus of studied units. In both languages, the main part of the data of phraseological units represents volitional processes and emotional states. Combined phraseological units only in the Uzbek language broadly reflect the conceptual subzone "Characteristics". In both languages, phraseological units with adverbial clauses expressing mental processes and personality characteristics are mainly represented by non-comparative phraseological units (comparative adverbial clause units in the languages being compared form a small group.

1. One-member structure model:

in English: Comp +(d) + N (eng.)- Like a lamb;

in Uzbek: N+ comparative degree- тошбақа каби; камалакдек.

In the Uzbek language, this model is used more and makes up 20.0% of all comparative phraseological units.

2. Binary structural model:

in English: Comp + (d) + N + prep + N (eng.)- like a bull at a gate; like a putty in smb's hand:

in Uzbek: N + suffix+ N+ comparative degree- кўзга тушган тиканакдек ;ўз уйидек ҳис қилмоқ, кулоғига мойдек ёқмоқ.

Phraseological units with exclamatory words. In the general corpus of phraseological units, there is a group of phraseological units with a syntactic structure, which serve not to define meaning, but to express feelings, emotions and perform the function of exclamatory words in the language. This group of phraseological units (English 69; Uzbek 106 phraseological units) is used to express anger (English 24.6%, 30.2%) and surprise (English 76.4%, Uzbek 30.4%) in both languages. However, the Uzbek language has a relatively high share of exclamatory phraseological units that serve to express joy (14.2%) and despair (11%). Structurally, the interrelated phraseological units of the English and Uzbek languages are distinguished by their diversity and inconsistency in their structural structure. A comparative analysis of these units shows that if the main part of phraseological units with exclamatory words in the English language is represented by phraseological units with word combinations (85.5%), they are represented by single-member phraseological units (31.9%) by cripes! by Golly! and two-member phraseological units (62.4%): by the Lord Harry! expressed by thunder and lightning, phraseological units with predicative structure in Uzbek are common (82.1%): Чап ёнинг билан турдингми?! Қандингни ур!

In both languages, the considered predicative phraseological units indicate one or another mental process, state or characteristic of a person. At the same time, in the general corpus of phraseological units with a sentence structure, as noted above (see. Phraseological units with exclamatory words), there is a group of interrelated phraseological units that serve to express emotions unique to the Uzbek language.

Phraseological units representing the conceptual zone of mental processes and personal characteristics are shown in elementary and situational denominations in both languages, and phraseological units of elementary denomination are dominant among them. It includes all lexical and grammatical categories of these phraseological units in the languages being compared, which in this respect are distinguished by structural diversity in terms of typical models, the nature of connections in syntax, and the number of word components that make them up.

REFERENCES:

1. Кунин А.В. Пути образования фразеологических единиц. ИЯШ, 1971, № 1. –С.8-21.
2. Краснянская И.А. Особенности фразеологических единиц английского языка, служащих для выражения человеческих чувств и состояний, в различных контекстах. Труды /Краснодарский пед. ин-т, 1969, вып. 120. –С. 11-19.
3. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). the main features of translation of phraseology from english into uzbek. Scientific Impulse, 1(3), 523-526. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1024>

UO'K 811.111

O'ZLASHGAN QISQARTMA SO'ZLARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

G.A.Salomova, katta o'qituvchi, Surxondaryo viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, Termiz

Annotatsiya. Maqolada so'z yasalishi nazariyasida «abbreviatura» terminologiyasining ingliz va o'zbek tilshunosligidagi o'rni va boshqa tillardan o'zlashib qolgan qisqartmalar haqidagi muhokamalarga va «abbreviatura» terminining kelib chiqish tarixiga murojaat qilingan. Bunda muammoga bag'ishlangan tilshunoslarning ilmiy tadqiqot ishlari o'rganilgan hamda ilmiy munosabatlar berilgan. Shuningdek, «abbreviatura» til o'rganishga faqat sistemtsentrizm jihatdan yondashuv emas, antropotsentrizm nuqtai nazaridan til birliklarini chuqur tahlil qilish imkoniyatlari mavjudligi asoslab berilgan. Shu bois, tadqiqot butun e'tiborini antropotsentrizmga, ya'ni shaxsiyat, so'z va umuman tilning yaratuvchisi bo'lgan insonga qaratish taqozo etgan.

Kalit so'zlar: abrevatsiya, qisqartmalar, o'zlashtirilgan so'zlar, terminologiya.

Аннотация. В статье рассматривается роль терминологии «аббревиатура» в теории словообразования в английском и узбекском языкознании и обсуждаются заимствованные из других языков сокращения и история происхождения термина «аббревиатура». При этом были изучены научно-исследовательские работы лингвистов, посвященные этой проблеме, а также даны научные подходы. Также «аббревиатурой» обосновывается не только система центрический подход к изучению языка, но и возможность глубокого анализа языковых единиц с точки зрения антропоцентризма. Поэтому исследование было сосредоточено на

антропоцентризм, то есть на человеке, который является создателем личности, слова и языка в целом.

Ключевые слова: аббревиатура, сокращение, заимствованные слова, терминология.

Abstract. The article addresses the role of "abbreviation" terminology in English and Uzbek linguistics in word-making theory and discussions of abbreviations borrowed from other languages, and the history of the origin of the term "abbreviation". In this case, scientific research work of linguists devoted to the problem is studied and scientific relations are given. It has also been substantiated that "abbreviation" is not an approach to language learning solely in terms of system centrism, but that there are possibilities for in-depth analysis of language units in terms of anthropocentrism. Therefore, the whole focus of the study was on anthropocentrism, that is, on a person who is the creator of personality, word and language in general.

Keywords: abbreviation, shortening, acquired words, terminology.

Kirish. Zamonaviy ingliz tili o'zining uzoq davr taraqqiyoti davomida o'z tarkibiga: grammatik tarkibi va leksikasida turli o'zgarishlarga turli hil tarixiy jarayonlar ta'sirida tushib takomillashib borgan. Bu kabi holat, deyarli barcha mavjud va taraqqiy etib kelgan tillarda ham kuzatiladi[1]. Dunyoda keng tarqalgan abbreviatsiya uzoq o'tmishga borib taqaladigan murakkab, ko'p qirrali hodisadir. Shunday qilib, zamonaviy leksik abreviatsiyadan oldin dastlabki bosqichlarda taqdim etilgan grafik abreviatsiyaning ikki turi mavjud edi - bular titulli va grafik qisqartmalar. Har bir yangi abreviatsiya tizimi eski tizimning ichki qismida quyi tizim sifatida asosiy qisqartirish usullaridan yon tomon sifatida paydo bo'ladi. Leksik qisqartmalar, masalan, XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida paydo bo'ladi va nuqta qisqartmalari- XVI asr oxiri XVII asr boshlarida so'z birikmalarining periferiyasida. Xuddi shu bosqichda, bo'ysunuvchidan yon filial hukmronga aylanadi va yangi turdagi abbreviatsiyaning asosini tashkil qiladi. Sinxron rejada barcha bosqichlarda qo'shni turlar birgalikda yashaydi va o'zaro ta'sir qiladi. Shunday qilib, zamonaviy abbreviatsiya tizimlari qadimgi tizimlarning ko'p asrlik rivojlanishi va takomillashuvining natijasidir. Qisqartmalarining tilga ommaviy kirishi XX asr boshlariga to'g'ri keldi va ekstralingvistik jarayonlarning natijasi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mutaxassis L.L.Nelyubin ta'rificha, o'zlashmalar – bu “yangi tushunchalarni ifodalash, mavjud tushunchalarni yanada differentsiyatsiyalashgan holda ifodalash va avval noma'lum bo'lgan buyumlarni belgilash uchun boshqa tillarning leksik fondida murojaatdir[2, C.56]”, deb ta'riflaydi.

Izlanishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, ingliz tiliga ko'plab abreviatsiyalar lotin yozuvi va fransuz tilidan o'zlashtirilgan hisoblanadi. Masalan: Ann. (фр.) annexe - «приложение (к документу); филиал, отделение». Deyarli bir vaqtning o'zida barcha Yevropa tillarida paydo bo'lgan yunon - lotin kelib chiqishi bo'lgan murakkab so'zlar turli tillarda turli xil modellar uchun qisqartmalar hosil qildi. Masalan: J.D. Juris Doctor (лат.) Doctor of Law - «доктор права (ставится после фамилии)»; B. Litt, (лат.) Baccalaureus Literarum - «бакалавр литературы» (ставится после фамилии), M.B. тж. MB (лат.) Medicinae Baccalaureus - «бакалавр медицины» (ставится после фамилии), A.M. (лат.) Artium Magister - «магистр искусств» (ставится после фамилии). Shunday qilib, agar frantsuzcha "typographie" so'zidan 'typo' apokopi shaklini hosil qilsa, unda rus va ingliz tillarida qisqartirilgan birliklar mavjud emas.

V. M. Leychikning fikricha, teleskopik so'zlarning shakllanishiga olib keladigan sabablardan biri, ma'ruzachida tilda mavjud bo'lgan so'zlarning semantikasini kuchaytirish zarurligini ko'rib chiqish kerak[3, C.19]. Teleskopik leksemalar tarkibida tejash printsiplari ayniqsa aniq namoyon bo'ladi: avionics (aviation + electronics), bionics (biology + electronics). Ko'pgina teleskopik birliklarning hissiy-baholovchi va semantik xususiyatlari ularning og'zaki, salbiy hissiy rang berish yoki kamsituvchi-istehzoli munosabatning stilistik semasi bilan ajralib turadigan tasodifiy so'zlashuv lug'atiga mansubligi bilan bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi. Grafik qisqartmalar so'z yemas, jins va sonning grammatik toifalariga ega emas. Ular faqat yozma nutqda qo'llaniladi, shuning uchun ular o'zlarining talaffuzlariga yega yemaslar va og'zaki nutqda ular hosil bo'lgan so'z yoki iboraning to'liq shaklida amalga oshiriladi: d. F. bougie decimale британская единица силы света (1,005 кд), A. D. < anno Domini (lat.)— «нашей эры, н.э.».

Kichik harflar bilan: kilograms so'zini (kilogrammes emas) kg kabi, kilometres per hour ni kph kilometers, yohud kg (yoki kilos) va km miles per hour ni mph kabi qisqartirish mumkin. kg, km, lb (never lbs), mph va boshqa o'lchov birliklarini shu kabi qisqa shaklda yozish zarur. ie, eg, grafik qisqartmalaridan keyin nuqta qo'yilmay, vergul bilan ajratish kerak. Ushbu o'lchov birliklari

miqdoriy raqamlar bilan birlashgancha, raqam va birliklar o'rtasida joy tashlamay yoziladi: 11am, 4.30pm, 15kg, 35mm, 100mph, 78rpm. Biroq ikki xil qisqartma yonma-yon kelganda, ularni bir-biridan ajratib yoziladi: 60m b/d. b/d ning yoyilmasi barrels per day dir. o'lchov birliklari qisqartirilganda miqdorni anglatgan raqam bilan birlikni anglatgan qisqartma orasida joy tashlamay, qo'shib yozish zarur. Masalan, 100mph, 1000m, 10°C (Bu esa Xalqaro Birliklar standartiga teskari bo'lib chiqadi. Unga ko'ra esa: 100 mph, 1000 m tarzida yozilishi zarur);

birlikni anglatgan so'zlar qisqartirilganda ular nuqta bilan ajratilmaydi: 15 k.m.va 15 km. xato sanaladi.

– Mansab va lavozim. O'zini qo'llab bo'lmaydigan qisqartmalar: Prof, Sen, Col, va hkz. Lekin Lieut-Lieut-Commander qisqartmalarni qo'llash mumkin. Yuqoridagi va Rev kabi qisqartmalardan so'ng kishining ismi sharifi qo'llanishi shart: the Rev Jesse Jackson (va Prof Jackson kabi).

Tahlil va natijalar. Qisqartmalarning holatini va ularning turli grammatik tuzilishga ega bo'lgan Yevropa tillarida rivojlanish omillarini aniqlash uchun qisqartmalarning tarkibiy va semantik turlarini, ularning fonetik va grammatik shakllanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash katta ahamiyatga ega. Ishda asosan umumiy qabul qilingan an'anaviy atamalar qo'llaniladi: qisqartirish, qisqartmalar, QLB (qisqartirilgan leksik birlik), qisqartmalar, qisqartirilgan so'zlar, qisqartirishlar va boshqalar. "Abbrevema" yangi atamasi kiritildi - "otabbrevia-tur so'zlari" nomi uchun qisqartma ta'lim, tilshunoslikda ushbu hodisani anglatadigan yagona atama hali ham mavjud emas; ular "qisqartirilgan qisqartirilgan so'zlar" va "qisqartirilgan so'zlar va qisqartmalarning hosilalari" va "qisqartirilgan hosilalar" yoki "ildiz qisqartmalari" deb nomlanadi., va "qisqartma xarakterdagi hosilalar". Счита́ем наиболее целесоо́бразным называть их «а́ббреве́мами». Bu atama qulay, chunki u bir so'zli va tuzilishi bo'yicha fonema, leksema, morfema va boshqalar kabi tanish nomlar bilan bir qatorda turadi.: FIAPL - «член орга-низации» и ex FIAPL - «бывший член организации», frantsuz tilidan ingliz tiliga olingan qisqartmadan hosil bo'lgan FIAPL (Federation Internationale des Associations de Pilotes de Ligne) - «Международная федерация (профессиональных) ассоциаций линейных пилотов». Ushbu tadqiqotda qisqartmalarning asosiy turlari quyidagi tarkibiy turlar bilan ifodalanadi:

1. Faqat bitta so'zning bir qismini o'z ichiga olgan bo'ginli kesilgan qisqartmalar kamida bitta bo'g'inli qisqartmadan iborat: a) oxirgi (apokoplar): пом < от «помощ-ник» (рус.), fac < faculte (фр.) - «факультет»; б) boshlang'ich (aferez): phone < telephone (англ.) - «телефон»; медиальные: tec < detective (англ.) - «сыщик»; в) kontrakturalar (birlashmalar): figure < fatigue (фр.) - «усталость»[4].

2. So'zlarning faqat qisqartirilgan qismlarini o'z ichiga olgan murakkab qisqartmalar, chiziqli uzunligi kamida ikki fonemali hece, lekin ular bilan birga to'liq so'zlar: a) aslida murakkab bo'g'inli qisqartmalar, majburiy ravishda boshlang'ich bo'g'inni yoki "sut kombinati" kabi bo'g'inlarni o'z ichiga oladi» (рус.), «мотоджигит» (тюрк.); б) ularning tarkibida so'zning oxirgi qismi mavjudligi bilan tavsiflangan qo'shimchalar, masalan: мопед < мотоцикл + велосипед (рус.); motel < motor + hotel (англ., фр.) - «мотель»[6, C.146].

3. So'zning boshlang'ich harflari/tovushlari (bosh harflari) yoki qisqartirilgan iboraning so'zlarini o'z ichiga olgan boshlang'ich qisqartmalar: a) alfavitning ketma-ket joylashgan harflarining nomlari sifatida talaffuz qilingan harflar: SDF [es-de-ef] < sans domicile fixe (фр.) - «бомж»; б) orfoepik me'yorlarga muvofiq tilning oddiy so'zlari sifatida talaffuz qilinadigan tovushli, masalan, вуз, радап (рус.), ONU [onu] < Organisation des Nation Unies (фр.) - «ООН»[5, C.89].

Xulosa va takliflar. Shuningdek, qisqartmalar shakllanishining boshqa turlariga misollar keltirishimiz mumkin: olingan so'z bir nechta so'zlarning boshlang'ich qismlaridan iborat. Ba'zi tilshunoslarning fikriga ko'ra, bu so'zlar qisqartirish bilan morfemik tikuvda emas, balki qisqartma turi bo'yicha qisqartirish usuli sifatida hosil bo'ladi. Ushbu so'zlar morfemik bo'lmagan kesish usuli va nol qo'shimchasi bilan hosil qilingan deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вольнова Д.Н. Иностранные заимствования как один из источников словарного состава английского языка. //http://web.snauka.ru/issues/2014/12/39354.
2. Нелюбин Л.Л. Лингвистика современного английского языка / Л.Л. Нелюбин. М., 1990. 110 с.
3. Лейчик В.М. Об одном малоизученном способе словообразования / В.М. Лейчик // Филологические науки. 1966. № 3. С. 19.
4. Либерман А.М. Некоторые замечания о модели воспитания речи / А.М. Либерман, Ф.С. Купер, К.С. Харрис и др: Докл. на симп. по моделям восприятия видимой речи. Бостон, Масс., США. 11-14 нояб. 1964 // Исследо
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. М., 1990. 685 с.
6. Луцкевич В.А. Англо-русский словарь современных сокращений. English- Russian Dictionary of Modern Abbreviations / В.А. Луцкевич. М., 2003. 175 с.

SEMANTIC-STRUCTURAL STUDY OF NOUNS FOR THE THESAURUS OF THE
UZBEK LANGUAGE*M.F.Saparova, teacher, Mamun University NEI, Xiva*

Annotatsiya. Ushbu maqolada asosan ot so'z turkumiga oid tezaurus lug'atlarining turlari, tezaurus lug'atlarida ot so'z turkumining semantik-struktur analizi haqida ma'lumot beriladi. Bundan tashqari, otlarning boshqa so'zlar, masalan, giponimlar, meronimlar, partonimlar va holonimlar bilan bo'lishi mumkin bo'lgan turli munosabatlari turli xil misollar yordamida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: semantik-struktura tahlili, referentsiallik, Roget tezaurusi, animatsiya, giponim, meronim, holonim.

Аннотация. В данной статье в основном представлена информация о типах словарей-тезаурусов, связанных с существительными, семантико-структурный анализ имен существительных в словарях-тезаурусах. Кроме того, на различных примерах иллюстрируются и другие слова имен существительных, например, гипонимы, меронимы, партонимы и различные возможные отношения с холонимами.

Ключевые слова: семантико-структурный анализ, референциальность, Тезаурус Роже, анимация, гипоним, мероним, холоним.

Abstract. This article mainly provides information on the types of thesaurus dictionaries related to nouns, semantic-structural analysis of nouns in thesaurus dictionaries. In addition, other words of nouns, for example, hyponyms, meronyms, partonyms and the various possible relationships with holonyms are illustrated by various examples.

Key words: semantic- structural analysis, referentiality, Roget's Thesaurus, animacy, hyponym, meronym, holonym

Nouns are one of the most fundamental parts of speech in any language. They are used to name people, places, things, ideas, and concepts. Without nouns, it can be difficult to communicate about the world around us. There are many different types of nouns, each with their own unique characteristics. One of the most vital types of noun is the common noun. This type of noun is used to refer to a general person, place, or thing. For example, "dog", "house", and "car" are all common nouns. Another type of noun is the proper noun. This type of noun is used to refer to a specific person, place, or thing. Proper nouns are always capitalized. Examples of proper nouns include "New York City", "John Smith", and "The White House". [10,23-35] Nouns can also be categorized as abstract or concrete. Abstract nouns refer to things that cannot be touched or seen, such as "love", "happiness", and "beauty". Concrete nouns, on the other hand, refer to things that can be touched or seen, such as "table", "sofa", and "book". Countable and uncountable nouns are another way for categorizing nouns. Countable nouns refer to things that can be counted, such as "books" or "apples". Uncountable nouns refer to things that cannot be counted, such as "water" or "sand". Besides, nouns can have different relationships with other words, such as hyponyms, meronyms, partonyms, and holonyms.

Nouns can also have different relationships with other words. For instance, hyponyms are words that are more specific than the original noun. For example, "dog" is a hyponym of "animal". Meronyms refer to the parts that make up a whole. For example, "wheel" is a meronym of "car". Partonyms refer to words that are related by sharing a part. For example, "finger" is a partonym of "hand". Holonyms refer to words that are related by being a part of a larger whole. For illustration, "tree" is a holonym of "branch". In conclusion, nouns are an essential part of any language. They are used to name people, places, things, ideas, and notions. There are many various types of nouns, each with their own unique characteristics. Understanding nouns and their relationships with other words is important for effective communication in any language.

Nouns are the most common type of word to be listed in Thesaurus dictionaries, as they are the words that are most often used to refer to things, people, places, and concepts. Thesaurus dictionaries list nouns along with their synonyms and related words, which can help writers and language learners to expand their vocabulary and find the right words to use in their writing or speech. In addition to, synonyms and related words, Thesaurus dictionaries may also provide information about the hierarchical relationships between nouns, such as hyponyms, meronyms, partonyms, and holonyms. This information can help users to understand the relationships between different words and to choose the most appropriate word for a given context. Nouns can also be organized into categories and subcategories based on their meanings, such as in Roget's Thesaurus, which organizes words into

categories like "Love," "Hatred," and "Fear." This can help users to explore words related to a particular theme or topic. Overall, Thesaurus dictionaries can be valuable resources for anyone looking to expand their vocabulary and find the right words to use in their writing or speech. By listing nouns along with their synonyms, related words, and hierarchical relationships, dictionaries can help users to better understand the meanings of words and to choose the most appropriate word for There are many types of Thesaurus dictionaries available, each with its own focus and purpose.

Here are some examples of noun Thesaurus dictionaries:

1. Roget's Thesaurus: One of the most well-known Thesaurus dictionaries, Roget's Thesaurus categorizes words by meaning and includes subcategories such as Love, Hatred, Fear, and Joy, with related words listed under each heading. [1, 34-37]

2. Oxford Learner's Thesaurus: This Thesaurus dictionary is specifically designed for English language learners and includes over 17,000 synonyms and related words, as well as information about word usage and context.

3. Merriam-Webster's Collegiate Thesaurus: This Thesaurus dictionary includes over 275,000 synonyms and related words, as well as antonyms and usage examples.

4. Visual Thesaurus: This Thesaurus dictionary is designed to help users explore the relationships between words in a visual way, using a dynamic map that shows how words are related to each other.

5. Power Thesaurus: This is an online Thesaurus dictionary that allows users to contribute their own synonyms and related words, making it a constantly evolving resource.

These are just a few examples of the many noun Thesaurus dictionaries available. Each Thesaurus dictionary has its own strengths and weaknesses, so it's important to choose the one that best suits your needs and preferences for a given context. Nouns are the most common type of word to be listed in Thesaurus dictionaries, as they are the words that are most often used to refer to things, people, places, and concepts. Thesaurus dictionaries list nouns along with their synonyms and related words, which can help writers and language learners to expand their vocabulary and find the right words to use in their writing or speech. [5, 67-72] In addition to synonyms and related words, Thesaurus dictionaries may also provide information about the hierarchical relationships between nouns, such as hyponyms, meronyms, partonyms, and holonyms. This information can help users to understand the relationships between different words and to choose the most appropriate word for a given context. Nouns can also be organized into categories and subcategories based on their meanings, such as in Roget's Thesaurus, which organizes words into categories like "Love," "Hatred," and "Fear." This can help users to explore words related to a particular theme or topic. Overall, Thesaurus dictionaries can be valuable resources for anyone looking to expand their vocabulary and find the right words to use in their writing or speech. By listing nouns along with their synonyms, related words, and hierarchical relationships, Thesaurus dictionaries can help users to better understand the meanings of words and to choose the most appropriate word for a given context. Nouns have several lexical semantic peculiarities that distinguish them from other parts of speech. Here are some of the most important ones:

1. Referentiality: Nouns are referential, which means they refer to entities in the world. For example, "cat" refers to a specific type of animal, while "book" refers to a physical object made of paper and ink. [7, 56-58]

2. Countability: Nouns can be countable or uncountable. Countable nouns refer to things that can be counted, such as "book" or "chair," while uncountable nouns refer to things that cannot be counted, such as "water" or "love."

3. Animacy: Nouns can be animate or inanimate. Animate nouns refer to living things, such as "dog" or "person," while inanimate nouns refer to non-living things, such as "table" or "car."

4. Gender: Some languages have gendered nouns, which means that nouns are classified as masculine, feminine, or neuter. For example, in Spanish, "el gato" (the cat) is masculine, while "la mesa" (the table) is feminine.

5. Case: Some languages have case systems, which means that the form of a noun changes depending on its grammatical role in a sentence. For example, in Russian, the noun "стол" (table) changes its form depending on whether it is the subject or object of a sentence. Understanding these lexical semantic peculiarities of nouns can help language learners and writers use them more effectively in their speech and writing. Thesaurus dictionaries are designed to help users find synonyms and related words for a given term. In these dictionaries, nouns are often the most common type of word to be listed.

In addition to synonyms, Thesaurus dictionaries may also provide information about the hierarchical relationships between nouns, such as hyponyms, meronyms, partonyms, and holonyms.

Hyponyms are words that are more specific than a given noun. For example, "daisy" is a hyponym of "flower," because "daisy" is a type of "flower."

Meronyms are words that are part of a given noun. For example, "wheel" is a meronym of "car," because "wheel" is part of a "car."

Partonyms are words that are related to a given noun by being part of it. For example, "handle" is a partonym of "mug," because a "handle" is part of a "mug."

Holonyms are words that encompass a given noun. For example, "car" is a holonym of "wheel," because a "car" includes "wheels."

Overall, Thesaurus dictionaries can be useful tools for writers, students, and anyone looking to expand their vocabulary or find the right word to use in a particular context.

A partonym is a type of word that refers to a word that is related to another word by being a part of it, but unlike a meronym, a partonym can also refer to a word that is related to another word by being a member of the same group or category. Some examples of partonyms of nouns include:

- Fork is a partonym of cutlery
- Goalpost is a partonym of football
- Wing is a partonym of airplane
- Keyboard is a partonym of computer
- Shoe is a partonym of footwear

In each of these examples, the partonym refers to a word that is related to another word by being a part of it, or by being a member of the same group or category. For example, a fork is a type of cutlery, so fork is the partonym and cutlery is the category. Similarly, a goalpost is part of the game of football, so goalpost is the partonym and football is the category. Knowing partonyms can help us better understand the relationships between words and concepts, and can help us to be more precise in our language use. By using the correct partonym, we can communicate more effectively and clearly.

A holonym is a type of word that refers to a whole of which a part is a member. In other words, it is a term that describes a larger entity of which a smaller component or piece is a part. Some examples of holonyms of nouns include:

- Car is a holonym of tire
- Tree is a holonym of leaf
- Hand is a holonym of finger
- Book is a holonym of chapter
- House is a holonym of room

In each of these examples, the holonym refers to a larger entity of which the other term is a part. For example, a car is made up of several components, including tires, so car is the holonym and tire is the meronym. Similarly, a tree is made up of leaves, so tree is the holonym and leaf is the meronym. Knowing holonyms and meronyms can help us better understand the relationships between words and concepts, and can help us to be more precise in our language use. By using the correct holonym or meronym, we can communicate more effectively and clearly.

A meronym is a type of word that refers to a part of a whole. In other words, it is a term that describes a smaller component or piece of a larger entity. Some examples of meronyms of nouns include:

- Tire is a meronym of car
- Leaf is a meronym of tree
- Finger is a meronym of hand
- Chapter is a meronym of book
- Room is a meronym of house

In each of these examples, the meronym refers to a smaller part of a larger entity. For example, a tire is a part of a car, a leaf is a part of a tree, and a finger is a part of a hand. Meronyms can be used to describe physical objects, but they can also be used to describe abstract concepts. For example, a chapter is a part of a book, and a room is a part of a house. Knowing meronyms can help us better understand the structure and relationships between words and concepts. It can also help us to be more precise in our language use and to better communicate our ideas to others.

Animal is a hypernym of dog, cat, and bird.

- Fruit is a hypernym of apple, banana, and orange.
- Vehicle is a hypernym of car, truck, and motorcycle.

- Furniture is a hypernym of chair, table, and sofa.
- Musical instrument is a hypernym of piano, guitar, and drums.

In each of these examples, the hypernym (animal, fruit, vehicle, furniture, musical instrument) is a broader category that includes several more specific subcategories (dog, cat, bird, apple, banana, orange, car, truck, motorcycle, chair, table, sofa, piano, guitar, drums). The more specific subcategories are called hyponyms, as they are a type of word that is included within the broader category of the hypernym. Thesaurus nouns are nouns that are used to refer to a type of dictionary or database that groups words according to their meanings and relationships. [2,34-40] Thesaurus nouns are often used interchangeably with the term "thesaurus" itself, which can refer to any type of thesaurus, whether it is a printed book or an online database. Thesaurus nouns are widely used in various fields, including linguistics, lexicography, and information retrieval. They are particularly useful in helping people find alternative words or synonyms for a particular term when writing or speaking. In addition to providing synonyms, thesaurus nouns can also help users understand the relationships between words and their meanings. For example, a thesaurus might group words together based on their connotations or the contexts in which they are commonly used. This can help users choose the most appropriate word for a particular situation or context.

Overall, thesaurus nouns play an important role in helping people understand and use language more effectively. They provide a valuable resource for writers, speakers, and anyone else who wants to expand their vocabulary and better understand the nuances of language.

REFERENCES:

1. Abdurakhmonova N. The bases of automatic morphological analysis for machine translation. Izvestiya Kyrgyzskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. 2016;2 (38):12-7.
2. Abduraxmonova, N. Z. "Linguistic support of the program for translating English texts into Uzbek (on the example of simple sentences): Doctor of Philosophy (PhD) ilmiy dis. aftoref." (2018).
3. Cassidy, P. J. (2000). An investigation of the semantic relations in the Roget's thesaurus: Preliminary results. In Proceedings of CICLing-2000, International Conference on Intelligent Text Processing and Computational Linguistics, pages 181–204.
4. Cederberg, S. and Widdows, D. (2003). Using LSA and noun coordination information to improve the precision and recall of automatic hyponymy extraction. In Proceedings of the Seventh Conference on Natural Language Learning at HLT-NAACL 2003, pages 111–118.
5. Chen, J., Ji, D., Tan, C. L., and Niu, Z. (2006). Relation extraction using label propagation based semi-supervised learning. In Proceedings of the 21st International Conference on Computational Linguistics and 44th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, pages 129–136, Sydney, Australia. Association for Computational Linguistics.
6. Clarke, C. L. A. and Terra, E. L. (2003). Passage retrieval vs. document retrieval for factoid question answering. In SIGIR '03: Proceedings of the 26th Annual International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval, pages 427–428, New York, NY, USA. ACM Press.
7. Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and Psychological Measurement, 20(1):37–46. Corley, C. and Mihalcea, R. (2005). Measures of text semantic similarity. In Proceedings of the ACL Workshop on Empirical Modeling of Semantic Equivalence and Entailment, pages 13–18.
8. Culotta, A., McCallum, A., and Betz, J. (2006). Integrating probabilistic extraction models and data mining to discover relations and patterns in text. In Proceedings of the Human Language Technology Conference of the NAACL, Main Conference, pages 296–303, New York City, USA. Association for Computational Linguistics. Enhancing Roget's Thesaurus
9. Fellbaum, C. (1998a). A semantic network of English verbs. In Fellbaum, C., editor, WordNet: An Electronic Lexical Database, pages 69–104. MIT Press, Cambridge, MA. Fellbaum, C., editor (1998b). WordNet – An Electronic Lexical Database. MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England.
10. Finkelstein, L., Gabrilovich, E., Matias, Y., Rivlin, E., Solan, Z., Wolfman, G., and Ruppin, E. (2001). Placing search in context: the concept revisited. Proceedings of the 10th International Conference on World Wide Web, pages 406–414, New York, NY, USA. ACM Press. Fleiss, J. L. (1981). Statistical Methods for Rates and Proportions (2nd edn). John Wiley & Sons, New York.

UO'K 81'23

OG'ZAKI MULOQOT AKTIDA ELLIPSIS VA SUBSTITUSIYA

G.M.Saparbaeva, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

P.U.Abdullayeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ellipsis va substitutsiya vositalarining og'zaki muloqot aktida foydalanish holatlari o'rganiladi. Ularning turli matnlarda qo'llanilishi na'munalar yordamida ko'rsatib beriladi va ushbu tushunchalarning tilshunoslikda tutgan o'rni haqida batafsil ma'lumotlar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *Muloqot turlari, ellipsis, predikativ ellipsis, substitutsiya, to'liqsiz gap*

Аннотация. В данной статье речь идет об использовании средства эллипсиса и субституции в акте устного общения. Их употребление в разных текстах демонстрируется на примерах. Он также включает четкую информацию об этих понятиях и их роли в лингвистике.

Ключевые слова: типы общения, эллипсис, глагольный эллипсис, замена, неполное предложение.

Abstract. This article deals with the use of ellipsis and substitution devices in the act of oral communication. Their usage in different texts is demonstrated by examples. It also includes the clear information about these concepts and their role in linguistics.

Key words: Types of communication, ellipsis, verbal ellipsis, substitution, incomplete sentence

Ellipsis va substitutsiya birlashtiruvchi vositalar bo'lib, ular og'zaki va yozma matnlarda ko'plab uchraydi. Ba'zi manbalarda ushbu hodisalar bir-biriga o'xshash deb qaralsada, ularning farqli jihatlari mavjud.

Ellipsis hodisasi matn yoki gapda ma'lum bir bo'laklarning tushib qolishidir.

U ingliz tilida “dot, dot, dot”, ya'ni “nuqta” atamasi bilan ham mashhurdir. Ushbu atamaning kelib chiqishi Qadimgi grek tilidagi “elleipsis” (tushirib qoldirish) so'zi bilan uzviy bog'liqdir. U asosan matnda yoki gaplarda ayrim bo'laklarni uning mazmunini saqlab qolgan holda, gaplarni kitobxonga tushunarli va soddaroq bo'lishi uchun tushirib qoldirishdir.

Ellipsis ilk marotaba lingvistik hodisa sifatida rus tilshunosi O. I. Reunova tomonidan tahlil qilingan bo'lib, u o'zining “Ellipsis lingvistik hodisa sifatida” nomli kitobida, ushbu hodisaning namoyon bo'lish holatlari, uning badiiy matndagi o'rni kabi muhim muammolarga yechim topishga harakat qilgan.

Ellipsis sintaktik ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi vositalar ichida keng tarqalgan turi bo'lib, u dialogik nutqlarda ko'p uchraydi, chunki dialog replikalaridagi doimiy bog'lanishlar bunga to'la imkon beradi.

Substitutsiya hodisasi ham tilshunoslikda keng tarqalgan hodisalardan bo'lib, u deyarli barcha tillarda mavjuddir. U grammatik bo'g'liqlikning bir turi hisoblanib yillar mobaynida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan va ushbu hodisani o'rganish yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Substitutsiya matndagi jumla yoki gapning leksik-grammatik darajasidagi munosabatlarni saqlaydigan birlashma turidir. U ma'lum bir elementni takrorlash o'rniga ishlatiladigan vosita turi bo'lib, o'rni bosuvchi so'z yoki gap yordamida amalga oshiriladi. Substitutsiya o'rin bosuvchi tuzilmaviy funksiyaga ega.

U almashtirish deb tarjima qilinadi va so'z yoki iborani takrorlamaslik uchun ushbu so'zlar “bir”, “shunday” kabi to'ldiruvchi so'z bilan ifodalanadi. Substitutsiya vositasi odatda ma'nodan ham ko'proq so'zlarning munosabatiga bog'liq bo'ladi.

Og'zaki muloqot aktida ellipsis va substitutsiya. Tilshunoslikda og'zaki va yozma matnning grammatik tuzilishi taqozo qiladigan birliklarning muloqot vaziyatida so'zlovchi tomonidan maqsadli tushirib qoldirilishi ellipsis deb hisoblanadi. Bunda tushirib qoldirilgan element mazmunini kontekstdan anglab olish mumkin bo'ladi. Bu esa muloqot matnida qo'llaniladigan istalgan bir yoyiq gap bo'lagini tushirib qoldirish mumkin, degan noto'g'ri xulosaga sabab bo'lmasligi lozim. Kontekst ichida tushirib qoldirilgan elementga izoh beruvchi biron - bir ma'noli bo'lak bo'lgani holda, tushirilgan elementga muloqot holatida ehtiyoj bo'lmaydi. Og'zaki muloqot aktida ellipsis o'z tuzilishi va shakli bilan ajralib turadi. Ikkita ishchi o'rtasidagi o'zaro muloqot akti:

– *Sen belgilab bersang, men devorga ilib chiqaman. (situativ to'liqsiz gap)*

Ushbu jumlada belgilab bermoq va ilib chiqmoq o'timli fe'llari talab qiladigan to'ldiruvchi ushbu jumladan muloqot ishtirokchilari tomonidan unga zaruriyat yo'qligi sababli tushirib qoldirilgan, chunki gapda ushbu to'ldiruvchi ifodalaydigan obyekt muloqot ishtirokchilariga tanish bo'ladi. Demak, ellipsis muloqot ishtirokchilari vaziyatining pragmatik holdagi tanlovi bo'lib, u majburiy emas, balki ixtiyoriy tanlanadigan, matnning ihcham va tushunarli bo'lishini ta'minlovchi sintaktik uslubiy birlik hisoblanadi.

Shu o'rinda ellipsisning turi matn ichida tushirib qoldirilgan elementning anaforik yoki kataforik murojaati shakllariga qarab farqlanishi mumkin, masalan: *Bolalar kichik qutilarni olib kelsin, kattalar kattalarini. (Situativ to'liqsiz gap)*

Bunda olib kelsin kesimi gapning ikki qismiga birdek tegishli holat deb qabul qilinadi. Anaforik ellipsis barcha murojaat shaklida bir xil leksik birliklar bilan ifodalanagan bo'lsada, uning og'zaki muloqot aktidagi hamda diskurs tilshunosligida bayoni farq qiladi. Masalan:

– *Ulgursangiz, besh yarimdan oldin shu yerda bo'ling. (anaforik)*

– *Keldimi? - Keldi. (kataforik)*

To'liq forma: «*Agar siz ulgursangiz, soat besh yarimdan oldin shu yerda bo'ling*».

Ushbu gap grammatik tahlil qilinganda quyidagi so'zlar tushirib qoldirilganligini aniqlash mumkin. *Agar* – bog'lovchi, *siz* – ega, *soat* – hol birikma qismi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, fe'l yoki kesim ellipsis turi muloqot kontekstida muammo bo'lishi mumkin. Funktsional grammatikada bunday ellipsisning takroriy va *almashtiruvchi ellipsis turlari* farqlangan. O'z nomidan ko'rinib turgandek, takroriy ellipsis fe'l birikmani takrorlaydi, masalan: *Kimdir bu savolga javob beradimi? –Men beraman.*

Fe'l ellipsisning ikkinchi turi jumla tarkibidagi yordamchi elementlarni yoki kesim zamonini almashtirish bilan izohlanishi mumkin. Masalan:

– *Bolam, uy vazifalaringni bajarmaysanmi?*

– *Bajardim! O'ynamoqchiman!*

O'zbek tilidagi og'zaki muloqot aktida butun boshli qo'shma gapning bir qismi tushib qolish holatlari kuzatiladi. Bunday holatlar ko'pincha *hech qisi yo'q, zarari yo'q, havotirlanmang, Ollohga tavakkal, uzr, buning iloji yo'q, ha, shunday, mana shunaqa, albatta* kabi birikmalar, shuningdek, imo-ishoralar bilan ham almashtirilishi mumkin, masalan:

– *Siz meni eshityapsizmi?*

– *Albatta.*

Bunday elliptik almashtirishlar muayyan vaziyat va holatni inobatga olgan holda, to'g'ri tanlanishni taqozo qiladi. Masalan:

– *Ko'zingizga qarab yursangiz bo'lmaydimi? Naq urib yiqitay dedingiz-a?*

– *Uzr! Ko'rmabman!*

To'liq forma: «*Uzr, mendan o'tdi. Ko'zinga qarab yurmaganim uchun ko'rmabman. Shunga sizni naq urib yiqitay debman*» [1].

Bunda so'zlovchi qilgan xatosi uchun uzr so'rayapti, ammo ellipsis shaklda. Agar muloqot akti to'liq aytilsa, tinglovchining navbatdagi munosabati, ya'ni presuppozitsiya noaniq bo'lib qoladi. Xususan, jabrlanuvchining asabiy holatini hisobga olganda, to'liq shakldagi jumlaning kesatig ma'nosida qabul qilish ehtimoli kuchliroq. Chunki to'liq shakldagi jumla tarkibida uzr so'rash ma'nosi ellipsis shakldagiga nisbatan kuchsizroq ifodalangan. Demak, og'zaki muloqot aktida ellipsis so'zlovchining diktumga munosabatini ifodalash uchun xizmat qiladi. Shuningdek, *Uzr! Ko'rmabman!* iborasi o'rniga *zarari yo'q, mana shunaqa bo'ladi, ha, mana shunday* birikmalari tanlanishi muloqot akti mazmunini butunlay qarama-qarshi ma'noga o'zgartirishi ham mumkin. S.Sulgerning leksik-grammatik birliklarning diktumga ta'siri borasidagi fikrlari o'zbek tilida o'z isbotini topmadi, deb hisoblash mumkin.

Substitutsiya, ya'ni almashtirish ellipsisga o'xshaydi, ammo kontekstda ilgari mutlaqo uchramagan so'z yoki birikma paydo bo'ladi. Masalan:

– *Jo'jalaridan ko'pchiligi kasallangan. O'lib qolmasa edi!*

– *Bittasi! (ellipsis-O'lib qoldi bittasi)*

– *Nima? O'ldimi?*

– *Ha.*

Ikkinchi vaziyat:

– *Kechqurun biroz yengil tamaddi qilmoqchiman, marhamat qilib, sho'rva olib keling!*

– *Menga ham! (Ellipsis – Kechqurun men ham biroz yengil tamaddi qilmoqchiman, marhamat qilib, menga ham sho'rva olib keling!)*

Uchinchi vaziyat:

– *Yordam kerakmi? Agar kerak bo'lsa ayt, bo'lmasa ketaman!*

– *Yo'q shart emas. Ruxsat. (Ellipsis-ketavering)*

Muloqot aktida shunday birliklarni qo'llash suhbat ishtirokchilari uchun qulay bo'lib, ifoda matnining ixchamligini ta'minlaydi. Biz yuqorida keltirib o'tgan ellipsis va almashtirishga oid misollar muloqot aktida qo'llanilishi shunchalik keng bo'lgani uchun deyarli barcha grammatika va stilistikaga oid adabiyotlarda og'zaki muloqot matniga xos uslub deb baho berilgan. Chunki og'zaki muloqot akti muayyan vaziyatda, qisqa vaqt ichida sodir bo'lganligi uchun uni muloqot konteksti to'liq qo'llab-quvvatlab turgani holda, qo'shimcha ravishda tushuntirish, takrorlash, tasvirlash yoki izohga ehtiyoj bo'lmaydi. Og'zaki muloqot aktida vaqt birligi va unda ma'noli so'z urg'usi hamda gap urg'usiga, xususan, ohangga alohida e'tibor berilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дадахонов А., Дусимбетова Н., Панферова И. Узбекча-инглизча-русча сузлашгич. – Тошкент, 2013. – Б.132.
2. McCarthy, Michael. 1996. Discourse analysis for Language Teachers. Cambridge: CUP

3. Quirk, Randolph. (et. al.) 2000. A Comprehensive Grammar of the English Language. Harlow: Longman Group Ltd.
4. Taboada, Maite. 2000. Cohesion as a Measure in Generic Analyses. [viewed 26 October 2006]. <http://www.ucm.es/info/circulo/no3/taboada.htm>
5. Grant-Davie, Keith. 1995. Functional Redundancy and Ellipsis as Strategies in Reading and Writing. [viewed 26 October 2006]. <http://jac.gsu.edu/jac/15.3/Articles/4.htm>

UO'K [811.512.111:811.161.1]'37

TURLI TIZIMLI TILLARDA "ILTIMOS" NUTQ AKT TURLARI TADQIQI

Sh.Sh.Shokirova, o'qituvchi, Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada iltimos nutq aktining har xila tillarda qo'llanilishi, ularning ma'nolari keltirib o'tilgan. Shuningdek, ushbu nutq aktining turli ma'nolari yetarlicha misollar bilan yoritilgan. Va bunda foydalanilgan tillar turli tizimlarga mansubdir.

Kalit so'zlar. Tilshunoslik, kontekst, kommunikativ-pragmatik, imperativ, performativ, tinglovchi, grammatik, paradigma.

Аннотация. В данной научной статье упоминаются употребление речевого акта просьбы в разных языках и их значения. Также различные значения этого речевого акта проиллюстрированы достаточными примерами. И используемые при этом языки относятся к разным системам.

Ключевые слова. Лингвистика, контекст, коммуникативно-прагматический, императивный, перформативный, аудировующий, грамматический, парадигмальный.

Abstract. In this scientific article, the use of the speech act of request in different languages and their meanings are mentioned. Also, the various meanings of this speech act are illustrated with sufficient examples. And the languages used in this belong to different systems.

Keywords. Linguistics, context, communicative-pragmatic, imperative, performative, listening, grammatical, paradigm.

Zamonaviy tilshunoslik boshqa sohalaridagi tushunchalarni muvaffaqiyatli moslashtirishda katta tajribaga ega. Shunday qilib, u valentlik tushunchasini o'z ichiga olgan, uni kimyodan olgan, dastlab sun'iy intellekt modellari uchun ishlab chiqilgan ramka tushunchasi, prototip tushunchasi, uni Gestalt psixologiyasidan olgan va hokazo. Qarz olish hech qachon to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan: har safar uni lingvistik paradigmaga kiritish uchun zarur bo'lgan atamani qayta aniqlash mavjud edi. Ushbu nuqtai nazardan qiziquvchan istisno-bu klassik falsafiy asarlarda kiritilgan nutq harakati tushunchasi [Austin 1975] va [Searle 1976] va keyingi bir necha o'n yilliklar ichida sezilarli darajada rivojlangan [SBIS Guard, Tyorner (eds.) 2013] (xususan ko'rib qarang [Kissine 2013]). Aslida, nutq aktlari bilan bog'liq muammolar o'z-o'zidan tilshunoslikdan unchalik uzoq emas: faylasuflar tomonidan ushbu mavzuni ishlab chiqish turli xil dialog turlari ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro ta'sir usullarini tasniflashga qaratilgan. Tasnifi ikkita asosiy jihatni hisobga oladi: ma'ruzachining niyati va bayonotning qabul qiluvchiga ta'siri.

Direktivalar nutq harakatlarining yorqin namunasidir. Bularga, birinchi navbatda, motivasion bayonotlarning o'zi kiradi: so'rovlar, buyurtmalar va boshqalar., uning maqsadi adresatga ba'zi harakatlarni bajarishi uchun ta'sir qilishdir, ikkinchidan, so'roq qiluvchilar, ular motivasion komponentni ham o'z ichiga oladi, garchi unchalik sezilmasa ham. Motivasiya singari, savol suhbatdoshdan kamroq faol bo'lsa ham, ba'zi reaksiyalarni talab qiladi (qarang: Ismingiz nima?). Nazariyada bevosita va bilvosita nutqning yonma-yon joylashishi muhim o'rin tutadi. Bilvosita nutq aktlari deganda rasmiy xususiyatlari to'g'ridan-to'g'ri ularning pragmatik kontekstidan kelib chiqadigan illokasion kuchga mos kelmaydigan bayonotlar tushuniladi.

Nutq aktlari nazariyasining eksklyuzivligi shundaki, u tilshunoslikka ko'rinadigan o'zgarishlarsiz olingan va ular aytganidek, odatda pragmatika va nutqqa yaqin bo'lgan lingvistik hodisalarni, masalan, qoidalarni tushuntirish uchun "xuddi shunday" ishlatiladi, intonasion konstruksiyalardan foydalanish uchun yoki gapdagi so'zlarning tartibi. Shunday qilib, nutq harakatlari aslida lingvistik hodisa emas, balki uchinchi tomonning bir turi bo'lib chiqadi - xususan, hozirgacha nutq aktlarining lingvistik tipologiyasini qurish an'anasi yo'q va bu nutq aktlarini tabiiy tillarning grammatik tavsiflariga qo'shishda yangi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Eslatib o'tamiz, nutq harakatlari nazariyasi anglocentric ekanligi uchun bir necha bor tanqid qilingan. [Op. cit., 209].

1. Grammatik mayl: tuzilmadagi grammatik mayl shakli iltimos illokusiyasini ifodalaydi (Clean up this mess, please).

2. Performativ fe'l: tuzilmaning illokutiv ma'nosi so'zlovchi tomonidan oshkora nomlanadi (I'm asking you not to park the car here).

3. Qo'shimcha performativ: illokutiv kuchga izoh beruvchi tuzilmalar (I would like you to give your lecture a week earlier).
4. Lokusiya vaziyati bilan bog'liq: illokutiv maqsad nutqiy akt ijrosi jara'ida ravshanlashadi (Madam, you will have to move your car).
5. Muhit bilan bog'liq: tuzilma so'zlovchining niyat, istak, hissiyotlarini tinglovchi biror narsani bajarishi orqali ifodalaydi (I really wish you would stop bothering me).
6. Taklifni bildiruvchi lisoniy qolip: gap mazmunida taklif ishorasi mavjud (Why don't you get lost).
7. Tayyorgarlik shartlari: tuzilma tayyorgarlik (hozirlik) shartlarini ma'lum qiladi (Could you clean up the kitchen, please).
8. Qat'iy ishora: iltimos tuzilmaning tarkibida tagma'noli ifoda topadi (You're left this kitchen in a right mess).
9. Yumshoq ishora: iltimos oshkora ifoda topmasa-da, lekin kontekstga nisbatan shu mazmun mavjudligi aniqlanadi (I'm a nun). Ushbu mualliflarning CCSARP (cross-cultural speech act realization pattern) loyihasi keyinchalik tadqiqotchilar tomonidan amaliyotga tatbiq etildi [Eslamirasekh 1993; Helbig 2009; Hans 2012; Jalilifar 2009; Tawalbech 2012, etc.]. S. Blum-Kulka keyingi ishlaridan birida qayd etishicha, nutqiy aktlarning madaniyatlararo qiyosiy tadqiqi to'plangan misollarning ikki ko'rinishidagi tahlilini taqozo etadi. Bulardan birinchisida —strategiya shakllarining tillararo variantlashuv darajasi o'rganiladi va bir tilda ma'lum bir pragmatik vazifa ijrosiga qodir bo'lgan vositalar majmuasi aniqlanadi. [BlumKulka 1997: 55]. Ikkinchi turdagi tahlil sosiopragmatik xarakterga ega bo'lib, unda—strategiyalar tanlovi bilan bog'liq madaniyatlararo farqlarning turli vaziyatlar ijtimoiy, madaniy sharoitlar bilan aloqadorlik darajasi o'rganiladi. [Op. cit., p. 56]. ga o'z fikrini tinglovchiga majburan qabul qildirish imkonini bermaydi, aksincha, uni hamkorlikka chaqiradi. Olimning fikricha, imperativ tuzilmalar iltimos nutqiy akti vazifasi faollashuvida quyidagi kommunikativ-pragmatik shartlarni voqelantiradi: 1) iltimos harakatga undashga yo'naltiriladi; 2) iltimos qiluvchi shaxs tinglovchidan ma'lum harakatni bajarishni talab qilmaydi; 3) ijtimoiy maqomi jihatidan yuqori turadigan shaxs iltimos qilganida tinglovchi uni buyruq mazmunida qabul qilishi holatlari uchraydi; 4) iltimos nutqiy akti rasmiy va norasmiy muloqot muhitlarida bajarilishi mumkin; 5) iltimosga e'tiroz bildirish mumkin; 6) iltimos bilan murojaat qilayotgan shaxs o'z fikrini asoslashi mumkin va buning bilan e'tirozning oldi olinadi; 7) iltimos bajarilmagan taqdirda, tinglovchiga nisbatan biron-bir chora ko'rilmaydi. 8) iltimosni ifodalovchi nutqiy tuzilmalar tarkibida hurmat ko'rsatkichi mavjud bo'lishi mumkin [Biryulin 1992: 27]. Ko'rsatilgan kommunikativ pragmatik shartlar qiyoslanayotgan har ikkala til uchun umumiy bo'lishiga ishonish kerak, albatta. Biroq imperativ shakllarining ko'rinishi, pragmatik vazifasi va faollashuv darajasi ingliz va o'zbek muloqot tizimlarida bir-birini to'liq takrorlay olmasligi aniq. Jumladan, bir tomondan Be careful!, Open the door!, Put it away! va, ikkinchi tomondan, You be careful; Everybody stand still, kabi gaplarni qiyoslab ko'raylik. Har ikki qatordagi gaplar imperativ xarakterga ega bo'lsa-da, lekin, birinchi qatordagilarida ega ifoda topmagan. Aytish joizki, ushbu turdagi imperativ tuzilma bevosita iltimosni voqelantirishning eng ko'p qo'llaniladigan shakli hisoblanadi. Ba'zi tilshunoslar egasi zohiran ifodalanmagan imperativ tuzilmalarni eng qat'iyatli, hatto qo'pol mazmundagi iltimos nutqiy aktini voqelantiruvchi vosita, deb hisoblaydi [Furmenkova 2005:12]. Haqiqatan ham, Open the window!, Stop the newspaper!, Bring me a glass of water!, Speak louder! kabi tuzilmalar adresat huquqiga (erkinligiga) tajovuz ko'rsatadi va iltimosni buyruqqa o'ta yaqinlashtirib yuboradi. Bu esa, o'z navbatida, kommunikativ maqsadga erishishni qiyinlashtiradi. Buyruq ohangi, ayniqsa, tuzilmalar tarkibiga emfatik do kiritilganda, yanada keltirilayotgan misollarning asosiy qismi ingliz tili korpusidan (BEC) tanlab olingan. Boshqa manbalari murojaat qilingan holatlarda esa ushbu manbalar ko'rsatiladi. kuchayadi: Do take care!, Do be careful!, Don't be long!, Don't stay long!, etc. Egasi ifoda topgan imperativ shakldagi gaplarning pragmatik ta'sir kuchi yanada oshadi. Bunday gaplar tarkibida ega o'rnida ko'pincha ikkinchi yoki uchinchi shaxs olmoshlari keladi. Qiyoslang: Everybody stand still, will you. Gapning egasi o'rnida ikkinchi shaxs olmoshi kelganida iltimos nutqiy akti tahdid kuchiga ega bo'lishi ham kuzatiladi: Just you watch what you're doing!; Hey, you, watch what you are doing. Ko'rsatilgan ohangning kuchi inkor shaklidagi tuzilmalarda yanada oshishi mumkin: Don't you watch her! Don't you be so sure! Ingliz tili tizimida grammatikallashgan let fe'li ishtirokidagi imperativ tuzilmalarning xususiyatlari o'ziga xosdir. Avvalo ushbu tuzilmalarning egasi ifoda topishi umumiy qoidaga aylanib ulgurgan va boshqa tuzilmalardan yaqqol ko'zga tashlanadigan farqi – olmoshlarning ob'ekt kelishigi shaklini olishidadir. Bu birinchi va uchinchi shaxs olmoshlariga bir xilda tegishlidir. Masalan: Let us all work hard; Let me have a look; Let each man decide for himself; If anyone shrinks this action, let him speak now;

Let us come with you. Eslatish joizki, ayrim paytlarda imperativ shaklidagi tuzilmalarning pragmatik vazifasini aniqlash qiyinchilik tug'diradi. Masalan, Don't let him eat it iltimos nutqiy aktini shakllantirish bilan bir paytda, ogohlantirish mazmuni ifodalashi mumkin. Xuddi shuningdek, Let us see the film tuzilmasi taklif va iltimosni voqelantirish imkoniyatiga ega (birinchisida mazmun — I propose that we see film ma'nosi ifodalanadi). Taklif harakati iltimos bilan bir guruhni tashkil qilsa, ko'rsatma (instruction) esa direktivlarning boshqa guruhiga kiradi: Allow surface to dry thoroughly before applying a second coat [Haddleston 1995: 365]. Ushbu holatlar nutqiy aktlar pragmatik mazmuni kontekstual xarakterga ega ekanligi va pragmalingvistik tahlil uchun nutq vaziyatiga, ushbu vaziyatni shakllantiruvchi omillari majmuasiga murojaat qilish lozimligi haqida aytilgan fikrlarni tasdiqlaydi. Ma'lumki, ingliz madaniyatida birovlarining ishiga aralashmaslik, o'z fikrini ochiq ba'en qilish ma'qullanmaydi, shu sabab maslahat, iltimos nutqiy harakatlari ko'pincha kechirim so'rash bilan bog'liq erdamchi strategiyalar hamrohligida voqelanadi. Masalan: —Don't you go marrying just anybody, for love I, she said. —Remember that love cannot last, it never does, but if you marry all this it's for your life. One day, don't forget, you'll be middle-aged and think what that must be like for a woman who can't have, say, a pair of diamond earrings. A woman of my age needs diamond near her face, to give a spark ... When the moment comes for you to choose, just remember what I say! [Milforduchu]

Shunday qilib, so'rovning nutq aktining asosiy pragmatik vazifalaridan biri adresatni biror harakatni bajarishga/bajarmaslikka yoki biror narsaga rozilik berishga ishontirishga qaratilgan argumentativ funksiyani bajarishdir. Bunday funksiya ritorik strategiyaga mos keladi, uning maqsadi qabul qiluvchini ma'ruzachi uchun kerakli harakatni bajarishga ishontirish yoki biron bir faktga nisbatan tarafdorning nuqtai nazarini qabul qilishdir.

Umuman olganda, nutq strategiyalari suhbatni shunday tavsiflaydi, ya'ni. ular diskursiv rejaning maqsadlariga samarali erishishga imkon beradi (kimgadir xabar berish, so'rov yuborish va hokazo.). Nutq strategiyalari o'zaro ta'sirning umumiy "uslubini" ni aniqlaydi. Boshqacha qilib aytganda, ular kommunikativ maqsadlarga qanday va qanday vositalar (yoki mumkin bo'lgan usullar) bilan erishish mumkinligini aniqlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nasridinov, M., & Usmonova, D. (2022). Exposition functions in the novel "The jungle book". International Journal Of Literature And Languages, 2(05), 22-28.
2. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of "Goal" in Languages with Different Systems. Central asian journal of literature, philosophy and culture, 2(12), 51-55.
3. Jurayev, I. M. (2022). Old views of family and social relations.
4. Джураев, И. М. Ахмадиев Нуриддин Мухитдинович аспирант Ферганский государственный университет Узбекистан г. Фергана, ул. Мурабийлар, 19.
5. Ahmadiyev, N. M., & Juraev, I. M. (2019). Family reading-a leading factor in the promotion of youth moral education. Научные исследования в Кыргызской Республике, (3), 24-27.
6. Аббасова, Н. К. (2020). Интерактивный подход в обучении английского языка учащихся общеобразовательных школ. In Актуальные вопросы современного образования (pp. 49-53).
7. Abbasova, N. K. (2020). O'zbek va ingliz tillarida olmoshlarning qiyosiy tahlili. In Молодой исследователь: вызовы и перспективы (pp. 472-476).
8. Алиева Н. (2021). Структурно-семантические особенности фразем в английском, русском и узбекском языках. Журнал иностранных языков и лингвистики, 3(8).

UO'K 821.161.1

BADIIY ADABIYOTDA KOLORITNING MILLATGA XOS JIHATLARI

H.N.Suvanov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ilk badiiy adabiyotda kolorit ifodalanishi, shuningdek badiiy adabiyotda namoyon bo'lishida tili va nutqiy madaniyati, kiyinish madaniyati, peyzaj tasvirida o'z aksini topishi. Anvar Suyun, Sanjar Tursun va Bibi Robiya Saidovalar ijodida milliy ruh va milliy koloritning namoyon bo'lishi.

Kalit so'z: Badiiy adabiyot, peyzaj tasviri, tili, milliy kolorit, milliy ruh

Аннотация. Выражение традиции облика в ранней художественной литературе, а также языковой и речевой культуры, культуры одежды, пейзажного образа в манифестации художественной литературы. Проявление национального духа и национального обычая в творчестве Анвара Суюна, Санжара Турсуна и Биби Робиы Саидовой.

Ключевые слова: Художественная литература, пейзажный образ, язык, национальный колорит, национальный дух.

Abstract. *Expression of tradition appearance in the early fiction, as well as language and speech culture, dress culture, landscape image in the manifestation of fiction. Manifestation of national spirit and national custom in the works of Anvar Suyun, Sanjar Tursun and Bibi Robiya Saidova.*

Key word: *Fiction, landscape image, language, national color, national spirit*

Kirish. Bugungi o'zbek yosh nasrchilarida milliy koloritning ifodalanish nasrida Badiiy adabiyot tafakkurning eng yuqori ko'rinishining biridir. Tafakkur mahsuli bo'lgan badiiy adabiyot insonning eng nozik va serqirra bo'lgan ruhiy olamidir. Badiiy adabiyot inson faoliyatidan bir qancha: "Mehnat faoliyati", "Ruhiy faoliyat", "Estetik faoliyat", "O'qish faoliyati" kabi faoliyatni ifodalash orqali namoyon bo'ladi. Badiiy adabiyot insonning go'zal tuyg'ulari asosida shakllangan, ham ijodiy ham ruhiy faoliyati mahsulidir.

Badiiy adabiyotni ta'riflashda badiiy san'at yoki ijtimoiy hodisa desak xato qilmagan bo'lamiz. Badiiy adabiyotni san'at, ijtimoiy hodisa, estetik tafakkur, ruhiy kechinmalarni kamalak ranglaridek turli bo'yoqlar bilan tasvirlovchi oddiygina so'z san'ati deyishimiz ayni muddao. So'zlar ko'p. Ma'noviy jihatdan turli-xildir. Uni o'z joyida qo'llay bilish esa, ijodkordan ilm va kuchli mehnatni talab qiladi. Nasrda ham, nazmda ham faqat insonning qalb ko'zlarini ochishga xizmat qiladi. Nima uchun qalb ko'zini ochadi deyishimizga sababi ko'p, chunki, adabiyot bizga ona allasi bilan vujudimizga kirib keladi. Adabiyotni xush ko'rguvchi inson albatta yuksak ma'naviyatli, fikri teran, intiluvchi xarakterga ega bo'ladi. Borliqni ravshan va go'zal ko'ra oladi. Badiiy adabiyot insonning ruhiy olamini tetiklashtirib, ezgulik sari yetaklaydi. Badiiy adabiyot inson zehni o'tkirlaydi.

Shuningdek badiiy asardan ilmiy, tarixiy, estetik, ijtimoiy-siyosiy hamda zamonaviy ilmlarni olib boradi. Qaysi millatga taalluqli bo'lsa, o'sha millatning urf-odati va an'analarini badiiy asardan o'rganadi. Badiiy asarda millatning umombashariy xususiyatlari o'z aksini topadi. Badiiy asar ko'p. Ijodkorlar ham kam emas. Har bir ijodkor o'zining shaxsiy individual psixologik nuqtayi nazaridan kelib chiqib badiiy asarga yondoshadi.

Badiiy asarning mazmuni esa, ijodkorning mahoratiga bog'liq. Badiiy asarda aks etgan voqealar albatta, tarixiylik xarakter, muhiti, so'zlashuv madaniyati, kiyim-kechagi va boshqa xususiyatlari badiiy asarda ko'rinish turadi. Yozuvchi mahorati va so'z boyligidan badiiy asar ta'sirchanligini kitobxonga yetkazib beradi. Badiiy asar orqali kitobxon badiiy asarning qaysi millatga tegishli ekanini mazmun-mohiyatidan, kiyinishi, peyzaj tasviridan bilib olish osonlashadi. Ruhiy faoliyatning oliy darajasi bo'lgan badiiy adabiyot inson tafakkur mahsuli bo'lganligi bilan belgilanadi. Badiiy adabiyotning ilk namunalaridan bo'lgan mif (asotir)larga nazar tashlasak boshlang'ich namunalar ekanligi ko'rinish turadi. Nimasi bilan deyishimiz tabiiy. Albatta, dunyo yaralishi haqidagi afsonalar, ko'p xudolilikka asoslanganligi, fantastik syujetga qurilganligi buning isboti.

Yevopada Yunon, Rim xalqlar eposlari badiiy adabiyot kurtak yozgan manbalardir. Sharqda "Avesto" ilk manbalar sifatida ko'rinishimiz mumkin. Inson tafakkurining oliy darajasi hisoblagan adabiyot va san'at bashariyat ruhiyatining bot-bot qirralarini o'rganadi. Eposlar orqali har bir xalq o'zining tarixiylikni anglatadi. O'tmishi orqali kelajagiga ham poydevor qo'yadi. Buningdek badiiy adabiyot xalqning milliylikka bo'lgan ishonchini orttiradi. Adabiyot orqali millat milliy koloritiga ega bo'ladi. "Badiiy ijodga turtki beruvchi bilish ehtiyojining sath va navbatdagi ijtimoiy munosabat asosida vujudga kelishi badiiy asarning, demakki, badiiy adabiyotning ham genetik jihatdan ijtimoiy xarakterga egaligidan dalolatdir" [1] degan fikrining isbot sifatida har qanday badiiy adabiyotning ijtimoiylashuv jihati bor. Har bir millatning xalq og'zaki ijodi bo'ladi, o'sha og'zaki ijod bilan mazmun-mohiyatan, peyzaj tasviri, tili, nutqiy madaniyati, kiyinish madaniyati kabilar bilan ketma-ketlikda uzviy bog'langan bo'ladi. Badiiy adabiyot real voqeylikdan kelib chiqib milliy koloritni yuzaga keltiradi. Badiiy adabiyotga koloritlik xususiyatni ham etnografik tasvir, peyzaj tasvir, urf-odati, xarakter, so'zlashuv nutqi, kiyinish madaniyati kabilar orqali ifodalanadi. Ijodkor tomonidan yozilgan badiiy adabiyot qalam bilan bo'lsada insonning xarakterini, tilini, kiyinishini me'yoridan ortiq tasvirlaydi. Asar obrazlarining potreti va tasvirlanish jarayoni qaysi millatga taalluqli ekanidan dalolat beradi.

Yozuvchi o'z mentalitetiga xos bo'lgan xarakterlar tanlashi tabiiy. Badiiy asar qanchalik urf-odatlariga boy bo'lsa yozuvchi ijodi o'z xalqiga manzur keladi. Har qanday yozuvchi asarni so'z bilan tasvirlar ekan albatta, o'z xalqi orasida sodir bo'layotgan voqea hodisalardan oladi. Xalq psixologiyasini o'rganib, so'ngra badiiy adabiyotni yozadi. Peyzaj tasvirida atrofdagi tabiat tasvirlanadi. Kiyim-kechagi va qahramonlar portreti esa milliy jihatini tasvirlaydi, og'zaki nutqida

esa aniq xalqining shevasiga murojaat qiladi. Bu tasvirlar esa koloritning badiiy jihatlarini tasvirlanishidir.

Jahon adabiyotshunosligining badiiy asar tahliliga doir muammolarining o'ziga xosligi nuqtayi nazaridan o'rganish va uni milliy adabiyot sathida tadqiq etish zarurati filologiya sohasida ham jiddiy vaziyatni kun tartibiga qo'yimoqda. Ayniqsa, gumanitar sohalarda muayyan adib ijodi va badiiy asar, uning obrazlar sistemasini tadqiq etishning yangi metod hamda usullari poydo bo'lmoqdaki, bu badiiy asarning mazmum-mohiyatiga chuqurroq kirish imkoniyati yaratadi. Adabiyotshunoslik fani o'z obyektga ya'ni nigoh bilan qarash orqali milliy koloritning o'ziga xosligini tahliliy o'rganish insonning ma'naviy olami, dunyoqarashini, shuningdek ijodkor tafakkur tarziga xos qonuniyatlar kashf etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Dunyo adabiyotshunosligida, xususan, obraz poetikasi muammosiga badiiy-estetik yondoshish, ijodkor badiiy mahoratini ochish, yozuvchi asarlarining adabiy evolyutsiyasini yangicha anglash dolzarb ilmiy maslahat sifatida kun tartibiga chiqmoqda. Bugun eng muhim vazifa muayyan badiiy obraz, tasvir va ifodaning yangicha talqini bilan bog'liq. Badiiy adabiyotda obraz, obrazlilik, peyzaj, kompozitsiya, syujet kabi badiiy adabiyotning orginallik darajasini orttiradi. Milliy koloritimizning umumiy qiyosiy-tipologik, biografik va ruhiy tahlil kabi usullarni samarali istifoda etishni talab qilmoqda. Dunyo adabiyotshunosligida milliy koloritning o'ziga xosligiga nisbatan alohida yondashuvlar kuzatilyapti. Jarayonda yangi davr adabiyotshunosligida muhim muammo hisoblangan milliy ruhning o'ziga xosligini chuqur va atroflicha tadqiq etish asosiy vazifa etib qo'yilishi bugungi kun uchun zarur. Darhaqiqat, milliy ruhning o'ziga xosligi muayyan davr prozasining badiiy poetik ko'lamini belgilashda alohida o'rin tutadi.

Yosh o'zbek nasrida milliy ruhning o'ziga xos tasvir mavzusida bir qancha ilmiy ishlar olib borilmoqda. Nasriy asarlarda milliy kolorit ifodasi va milliylikni ta'minlovchi omillar, yoshlar nasrida poetik yangilanishlar Nurilla Choriyev, Anvar Suyun, Sanjar Tursun Jasur Kengboyev, Sarvar To'ra, Farrux Jabborov, Boboravshan G'oziddinov, Bayram Aytmurod, Salim Abdurahmonov, Sherzod Ortiqov, Abdulatif Abdullayev, Xolyor Safarov Umid Ali, Serzod Halil, Asliddin Mustafoyev, Akmal Murod, Nargiza Asadova, Gulnoz Mamarasulova va Bibirobiya Saidova kabilar nasrdagi ijodkorlarimiz badiiy asarlarida milliy koloritimizni aks ettirib kelmoqda. Yosh o'zbek nasrining bugungi rivojlanishi esa o'z-o'zidan milliy ruh va milliy kolorit bilan oziqlanayotganidan dalolat beradi. A.Suyun, S.Tursun, N.Choriyev, Bibirobiya Saidovalarning badiiy asarida esa xalqonalik o'z aksini topadi.

Zamon bilan hamnafas bo'lgan bu ijodkorlar o'z asarlarida milliy koloritimizning rangbarangligini va ulardagi nutqiy ifodalanishni sodda tarzda yetkazib bergan. Ijodkor ajdodlari yashagan muhit va sharoitni tasvirlashni faxr bilan yozadi. Ba'zan o'sha davrning sharoiti qiyinligini badiiy asarda ifodalaydi.

Anvar Suyunning "Eshmonbek", "G'o'bdintog' hikoyalari" kabi asarlarida o'zbek millatining koloritga bog'liq xususiyatlar ko'p. Sanjar Tursun asarlarida ham millatimiz hayoti, ya'ni koloritga xos jihatlar turli yo'sinda namoyon bo'lgan. "Muzaffar tong", "Sunbulaning so'ngi oqshomi" va "Oq ovulning Ozodasi" kabi asarlari bilan bugungi kunda o'zbek asarlarining boyishi uchun o'z xizmatini qo'shmoqda. Bibi Robiya Saidovaning "Oqmaydigan tosh" hikoyasi hajmi kichik bo'lsa ham mazmunida esa, olam ma'no joy bo'lgan. Asarda ikkinchi jahon urushidan qolgan jarohatlar tasvirlangan. "Oqmaydigan tosh" hikoyasiga razm soladigan bo'lsak, hikoya urush yillaridagi voqea hodisa tasvirlangan... "Oqmaydigan tosh" hikoyasi birgina Hadicha hayoti emas, balki o'sha davrdagi bir qancha Hadicha va Isomiddinlar hayotini tasvirlab berdi. Bu bilan ijodkor nima demoqchiligi ma'lum. Urush qurbonlarining yuragining parchasi, jigar-go'shasi, yorug' olamdagi tayanchi bo'lgan farzandlari haqidagi hikoyadir. Hikoyada davr qurbonlari va davr qurbonlarining jigar go'shalari qismatlar yoritilgan asardir.

Hikoya o'zbek xalqining og'riqli nuqtalarini to'la-to'kis tarzda tasvirlab bergan. Asar qahramoni yoshgina bo'lsada, zimmasida butun dunyo tashvishi yotadi. Bu kabi vaziyatlar urushdan so'ng har bir xonadonda uchrar edi. XX asrning 40-60- yillar voqealari tasvirlangan "Oqmaydigan tosh" asarida yo'qchilik, ochgarchilik, aks ettirgan. Ota-ona mehriга zor bo'lgan jajji bolakaylar, soddadil, mehribon xalqimiz ardog'ida bo'ldi. Burda nonni yetim bolalar bilan bo'lishib yegan xalq qahramonlari oz emasdi.

Urush va urushdan keyingi davrni tasvirlovchi asarlar qatoridan joy oldi. Kitobxon qalbiga yetib ulgurdi. Ota makoni bo'lgan Vatanining har bir javhalarini imkon qadar mukammal va kengroq tarzda yorqinroq tasvirlashga harakat qiladi. Asarni yozishda millat kayfiyatini badiiy yo'sinda yetkazib bermoqda. Nutqiy madaniyatini, Kiyinish madaniyatini, millatga xos bo'lgan xarakterni umuman olganda o'zbek millatining urf-odati va etnik xususiyatlariga ham ishora, ham tayangan

holda bugungi kun kitobxonini millatimizning o'tmishiga bog'lab qo'yimoqda. Kitobxon badiiy asarni o'qir ekan, uning mazmun-mohiyatiga qiziqib, badiiy asar mavzusi, mazmuni, g'oyasi, shakli kabi xususiyatiga e'tibor berishi tabiiy hol. Shuningdek bevosita va bilvosita badiiy asarning davr jihati: ijtimoiy-siyosiy muhit, diniy muhit, sharoiti, voqea hodisasi, shuningdek koloritga xos xususiyatlariga razm soladi. Kolorit millatning kim ekanini ko'rsatuvchi ya'ni millat oynasidir. Kolorit asarning g'oyaviy mazmuni bilan bog'liq bo'lsa-da, ijodkorning mahorati bilan asarning badiiy va tahliliy qiymatini orttiradi. Obraz va obrazlilikni yaqqol ko'rsatib berishga xizmat qiladi.

Ijodkorning psixologik ruhiy kechinmalari olamning yaralishiga sabab bo'lgan "so'z" orqali aniqlanadi. Badiiy asarning milliyliigi, davrga xosligi, geografik joylashuvi kabi o'rinlar aks etadi. Koloritga xos belgilardan yana muhimi bu diniy jihatlardan ham ma'lum bo'lib turadi. Badiiy asarlarda milliy koloritning aks etishi esa kitobxonning e'tiborini tortadi. Badiiy asar o'qirman kitobxon asarning yozilishida syujet o'sib borishini kuzatadi. Albatta, kiyish madaniyati, tabiat tasvirini, personajlar nutqini kuzatib badiiy asar voqeyligining tub mohiyatini anglaydi. Yozuvchi g'oyasi badiiy asar mazmuniga ko'chgan bo'lishi va so'zlarni mohirlik bilan qo'llagan san'atigina kitobxon e'tiborini zabt etadi. Badiiy asarning mohiyatini ijodkor so'z orqali ifodalaydi.

So'z har bir detali mohiyatini ochish uchun xizmat qiladi. Shuningdek ayrim hududlarga tegishli bo'lgan so'zlar, koloritga xos jihatlar yuzaga keltiradi. Badiiy asar ta'sirchanlik darajasini orttiradi. Ana shunday ta'sirchanlik darajasi yuqori bo'lgan badiiy asari yozuvchini xalqqa tanitadi. Ijodkorning yozilayotgan badiiy asarga o'z atrof muhitda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni qog'ozga tushiradi. So'zlar esa yozuvchining qurolidir. Yozuvchi asar yozilishdan oldin tarbiyaviy, geografik, tipologik va ma'naviylik jihatini obdon mulohaza qiladi. Yuqoridagi aytilgan jihatlariga qarab kolorit yozuvchi tomonidan badiiy asarga singdirib boriladi. Tarbiyaviy jihatida bir millat o'zining odob-axloqi, so'zlashuv odobi, o'zini tutush madaniyati, eng asosiy diniy etiqodi kabi ko'plab umuminsoniy xususiyatlari bilan belgilanadi.

Geografik ya'ni hududiy joylarning o'ziga xos bo'lgan sharoitidan kelib chiqib muhitga mos tarzda yashashadi. Yashash sharoitidan farq qilgan xalqlarning urf-odatlarini ham turli tus oladi. I.S.Axmanovning "Lingvistik atamalar lug'ati"da shunday "Kolorit badiiy asarning o'ziga xos xususiyatlari, personajlarning nutq xarakteristikasi sifatida ta'riflanib, ularning nutqida biron davr tilidan yoki shevalaridan olib, o'zlashtirgan tilning o'ziga xos belgilari, biron mamlakat yoki joyning tushunchalari(realiya) majmuidan iborat" [2], deya ta'kidlashida ma'no bor. Kolorit badiiy umumiy va xususiy qirralarini ochib berishi asoslidir. Personaj va epizodlar nutqi, xarakterida kolorit namoyon bo'lishi odatiy holdir. Asarda qaysi davr yoritilsa, o'sha davr nutqi(sheva), xarakter, kiyinish ma'daniyati kabilarda aniq ifodasini topadi. Anvar Suyunning "Eshmonbek" qissasida peyzaj tasvirlanishi, tili, nutqiy talaffuzi va boshqa jarayonlari goh nasr goh nazmda yozilishi xalq og'zaki ijodi bo'lgan eposga o'xshashi bilan e'tiborimizni tortadi. Shuningdek asarda koloritimizni ifodalovchi so'zlarga boy ekanligi bilan boshqa asarlardan farqlanib turadi. Tilimizda shunday so'zlar borki xalq orasida o'zlashgan so'zligi mutlaqo bilinmay ketgan. O'zlashgan so'zlar tilimizda ko'p. Bunga misol sifatida Anvar Suyunning "G'o'bdin tog' hihovalari" asarida "keying paytlarda idorada tet-tez majlis o'tkaziladigan bo'ldi". Yana "G'o'bdin tog' hikoyalari" 85-betda Katta Ulkanovich nutqida tilidan o'zlashgan "-ich", "-vich" qo'shimchasi misolida ko'rishimiz mumkin. Demak, familiyamiz oxirida "-ich", "-vich" qo'shimchalari o'zlashganligidan dalolatdir. Albatta o'zlashgan so'zlar har qanday tilda uchraydi. Anvar Suyun asarlari xalqona yo'sinda yozilgan bo'lsa-da, birqancha kirib kelgan so'zlaridan foydalanish holati ko'p. Bunday bo'lishiga sabab shuki, o'zbek xalqi o'sha tillardan ma'lum davrlarda foydalanganidan bir qancha so'zlar o'zlashtirilib xalqimiz nutqida bugungi kunda ham uchraydi. Hozirgi kunda iste'molda foydalanib yurgan o'zlashma so'zlar ko'p bo'lsa ham xalqimiz nutqida go'yoki, avvaldan foydalanib kelgandek tilimizda o'rin olgan. Millatimiz nutqining ajralmas qismiga aylangan o'zlashma so'zlarning muqobili yo'q tarzda ishlatilmoqda. Bu kabi so'zlar "lakuna"ligi bizga ma'lum. Tilimizga kirib kelgan "lakuna"lar "realiya"lardan farqlanib turadi. Lakunalarda foydalanish uchun boshqa sinonim uchramaydi. Realiyada esa sinonim bo'lgan so'zlardan foydalaniladi. Bugungi kunda yosh o'zbek nasrida realiya va lakunalar keng-ko'lamda foydalanilmoqda. Albatta, realiya va lakunalarni ishlatish orqali millatimiz urf-udumlarini, nutqiy madaniyatini, shuningdek asarda badiiy bo'yoqdorlikni, mazmunan mukammallikni, g'oyaviy teranlikni aks ettirib kelmoqda. Shuningdek tilimizning so'z boyligi ko'payib, so'zlashuv imkoniyati ortib borishidan dalolat beradi. Bibirobiya Saidovning "Kuz yomg'iri" hikoyasida film, poyafzallar, eksponat kabi so'zlar o'zlashgan so'zlar ekanligi ko'rinib turadi.

Ana shunday saviyada yozilgan badiiy asar xalqimiz madaniyatini, ma'naviyatini ifoda etish bilan birga o'zbek millatining koloritini tasvirlaydi. Kolorit deganda faqat surat chizib, uni ranglarga

bo'yash emas, ayni damda badiiy adabiyotda esa mazmunan turli xillik va boshqa bir qancha tushunchalarni qamrab oladi. Badiiy adabiyot insonning ruhiy olamini o'rganish uchun badiiy adabiyot yuksak darajadagi noyob kechinmadir. Millatlar ichki dunyosi ham turli xildir. Rus, o'zbek, fors va boshqa xalqlar adabiyoti, madaniyati, geografik muhiti, etnografik kelib chiqishi, urf-odati, xarakter xususiyati, so'zlashuv madaniyati, kiyinish madaniyatidagi turli xilliklar umumiy millatga xos tabiati bilan badiiy adabiyotda yaqqol ko'zga tashlanadi. Umume'tirof bilan aytadigan bo'lsa insoniyatning etnogenetik kelib chiqishiga razm solganda har bir xalq kelib chiqqan muhitiga moslashib, o'sha muhitning tabiati belgilab bergan yozilmagan qonuniyatlariga ixtiyoriy ravishda ifodalanadi.

Xulosa. Milliy koloritimizning umumiy qiyosiy-tipologik, biografik va ruhiy tahlil kabi usullarni samarali istifoda etishni talab qilmoqda. Dunyo adabiyotshunosligida milliy koloritning o'ziga xosligiga nisbatan alohida yondashuvlar kuzatilyapti. Jarayonda yangi davr adabiyotshunosligida muhim muammo hisoblangan milliy ruhning o'ziga xosligini chuqur va atroflicha tadqiq etish asosiy vazifa etib qo'yilishi bugungi kun uchun zarur. Darhaqiqat, milliy koloritning o'ziga xosligi muayyan davr prozasining badiiy poetik ko'lamini belgilashda alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adabiyotshunoslikka kirish Dilmurod Quronov
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
3. Uzbek S.O.F.E.L.O.F., Afghanistan W.C.I.N.N. Muhammad Humayun Nadim PhD student of Termez State University.
4. "Parvoz" Bibi Robiya Saidova "Adib" nashriyoti 2014 yil.
5. Nadim M. H. Shimoliy Afg'oniston o'zbeklari etnografik leksikasining tarixiy-etimologik xususiyatlari //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 22-29.
6. Nadim M. H. Ethnocultural situation of uzbek people in Northern Afghanistan //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 6. – C. 490-492.
7. Ahmad, Amini Aziz. "The interpretation of agricultural words in "Baburnama"." Interpretation 7.12 (2021).
8. Davidov Y. J. Word formation patterns in uzbek language //International Conference on Agriculture Sciences, Environment, Urban and Rural Development. – 2021. – C. 16-21.
9. Davidov Y. J. The Phenomenon of Polysemy and Different Aspects of Conversion //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – T. 12. – C. 245-247.
10. Davidov Y. O'zbek tilining kirill va lotin yozuvi imlo qoidalarining qiyosi //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 836-839.

UO'K 808.3

QISHLOQ XO'JALIGI SOHA TERMINLARINI TARJIMA QILISHNING LINGVOMADANIY JIHATLARI

Sh.T.Suyarova, o'qituvchi, Toshkent Davlat Agrar Universiteti, Toshkent

Annotasiya. Maqolada qishloq xo'jaligi soha terminlarini tarjima qilishning lingvomadaniy jihatlari ko'rib chiqildi. Lingvomadaniy rakursda ingliz tilidagi qishloq xo'jaligi sohaga oid tushuncha va so'zlarning o'zbek tiliga tarjimasi masalasi hozirgacha chuqur o'rganilmaganligi hamda bu borada amalga oshirilgan amaliy ishlar barmoq bilan sanarli bo'lganini hisobga olib, qishloq xo'jaligi sohaga oid tushuncha va so'zlar lingvomadaniy komponentli leksika sifatida ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimaning dolzarb masalasi sifatida tahlilga tortilishi lozim.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, termin, tarjima, lingvomadaniy jihatlar, ingliz tili, tushuncha

Аннотация. В статье рассмотрены лингвокультурологические аспекты дефиниции сельскохозяйственных терминов. С лингвокультурологической точки зрения, принимая во внимание тот факт, что вопрос перевода понятий и слов, связанных с сельскохозяйственной отраслью, с английского языка на узбекский язык до сих пор досконально не изучен, а практические работы, проводимые в этой Учитывая немногочисленность и редкость, понятия и слова, относящиеся к словам сельскохозяйственного сектора, следует анализировать как лексику с лингвокультурологическим компонентом как актуальную проблему перевода с английского языка на узбекский.

Ключевые слова: сельское хозяйство, термин, перевод, лингвокультурологические аспекты, английский язык, концепт.

Abstract. Linguistic and cultural aspects of the definition of agricultural terms were considered in the article. From a linguistic and cultural point of view, taking into account the fact that the issue of the translation of the concepts and words related to the agricultural sector in English into Uzbek has not been thoroughly studied so far, and the practical works carried out in this regard are few and far between, the concepts and words related to the agricultural sector words should be analyzed as

a lexicon with a linguistic and cultural component as an actual issue of translation from English to Uzbek.

Key words: *agriculture, term, translation, linguistic and cultural aspects, English language, concept*

Hozirgi tilshunoslikda yangi terminlarning paydo bo'lishi, ularning hayotga tatbiq qilinishidagi to'siqlar, yasash prinsiplari va usullari xususida turfa g'oyalar, nuqtai nazarlar ko'zga tashlanadi. Terminga muayyan talablar qo'yiladi, ushbu jihat uni umumtil va lahja hamda shevalardagi oddiy so'zlardan ajratib turadi.

Ingliz qishloq xo'jaligi adabiyotiga mansub asarlarida uchraydigan qishloq xo'jaligi so'z va shu sohaga oid tushunchalar tarjimasida muqobillik darajasini belgilashdan avval, ularni guruhlariga ajratish hamda tarjima tili lug'atlaridagi muqobillari bilan qiyosiy-lingvomadaniy tahlil o'tkazish hamda ushbu taqqoslash natijalariga tayangan holda nazariy va amaliy xulosalar qilish samarali usul deb hisoblaymiz.

Qishloq xo'jaligi sohasiga oid so'zlar va tushunchalar tarjimasida bilimlar hal qiluvchi rol o'ynaydi, aks holda tarjimonning analogizm va anaxronizm holatlarining yo'l qo'yish ehimoli oshadi. Bizning fikrimizcha, yorqin tarixiy yoki milliy koloritga ega qishloq xo'jaligi sohasiga oid leksik birlikni bildiruvchi qishloq xo'jaligiso'zlar tarjimasida anologizm va holatlarining ko'p uchrashi asarning tarjimadagi milliy-madaniy va tarixiy qiymatini tushuradi, shu sababli tarjima tilidagi muqobil funksional analogik qidirayotgan tarjimon albatta bu jihatlarini nazaridan chiqarmasligi lozim.

Tarjimadagi lingvomadaniy tahlil uchun leksik tabiatga ega qishloq xo'jaligi sohasiga oid leksik birliklar ahamiyatlidir: ularning bir guruhi yorqin milliy koloritga egaligi bilan transkripsiya usuli orqali tarjimada saqlanishini talab qilsa, keyingi guruh qishloq xo'jaligi sohasiga oid so'zlari garchi alohida milliy belgiga ega emasdek ko'rinsa-da, an'ana bo'yicha transkripsiya qilinuvchi qishloq xo'jaligi sohasiga oid bo'lmagan sohta so'zlar sifatida funksional analog yoki ekvivalent bilan o'giriladi.

Qishloq xo'jaligitarjimonning asliyat tili va madaniyat egasi bilan hamkorlikda ish olib borishi, asar qiymatini saqlab qolishga beqiyos hissa bo'lib qo'shiladi.

U yoki bu lingvomadaniy jamiyatda xususiy, kasbiy muloqotning o'ziga xosligi xalq mentaliteti taqozosi tufayli shakllangan bo'lib, ushbu xususiyatlar boshqa bir lingvomadaniy jamiyat bilan qiyoslash orqali yuzaga chiqariladi. Asarlar tarjimasida milliy qishloq xo'jaligini ifodalovchi lingvomadaniy konseptlar qishloq xo'jaligi xujjat va asar badiiy qiymatini belgilovchi unsurlar sifatida qabul qilinmog'i lozim.

Qishloq xo'jaligi sohasiga oid termin va so'zlar tarjimasida inobatga olinishi lozim bo'lgan beshta omil tarjima muqobilligini ta'minlashga xizmat qiladi: 1) matn tabiati; 2) kontekstda qishloq xo'jaligi sohasiga oid so'zning muhimlik darajasi; 3) qishloq xo'jaligiso'zning tabiati, uning asliyat va tarjima tillari leksik tizimlaridagi o'rni; 4) tillarning so'z yasash imkoniyatlari, adabiy va lisoniy an'analari; 5) tarjima o'quvchisi.

Parafrazalon yoki tarjima usuliga murojaat qilish bevosita nutq turiga bog'liq bo'lgan holatlarda qishloq xo'jaligi sohasiga oid so'zning matnga tabiiy singishi hisobga olinadi. Dialogda qishloq xo'jaligitermin yoki so'zning tarjimasi lo'ndalikni talab qilsa bayonchilikda imkoniyatlar cheksizdir.

Tarjima matniga qishloq xo'jaligi sohasiga oid so'zni kiritishdan avval inobatga olinadigan yana bip omillardan biri shuki, perefraza usuliga murojaat qilish natijasida tarjima matni oshiqcha qishloq xo'jaligi so'zlar bilan to'lib ketmasligi kerak.

Tahlil natijalarida perefraza usuliga ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qiluvchilar, shuningdek, ikki tillilik muhitida ijod qiluvchi tarjimonlar ko'proq moyil ekanligi, aniqlandi. Ona tili o'zbek tili bo'lgan tarjimonning ishida perifraza asosan kontekst ichida tushuntirish, funksional ekvivalent, tushirib qoldirish singari usullarga murojaat qilgani kuzatilgan. Bilvosita tarjima (rus tilidan amalga oshirilgan) ingliz tilida qishloq xo'jaligi sohasiga oid so'zlarning tushunarsiz assotsiatsiyasini keltirib chiqargan. Shu sababli bevosita tarjimaning ustunliklariga yana bir bor urg'u berish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligi sohasiga oid termin va so'zlarning ko'chma manoda ishlatilishi tarjimada perifrazalash yoki semantizatsiyadan voz kechishni taqozo etadi. Bunda umumlashtiruvchi tarjima yoki tarjima tilidagi uslubiy rangbarangligi teng bo'lgan funksional ekvivalentdan foydalangan maqbul, shunda tarjimaning pragmatik maqsadi amalga oshgan hisoblanadi.

Lingvokulturologik adabiyotlarni kompleks tahlil etishda biz shuni aniqladikki, hozirgi lingvistikada konseptlar tahliliga nisbatan turlicha yondashuvlar, ularni bayon qilishning har xil

usullari amal qiladi. Konseptlarni o'rganish uchun konsept nomi semantikasining komponentli tahlili; konseptni verballashtiradigan leksik paradigmalar tahlili; paremiyalar, hikmatli so'zlar til frazeologizmlari tadqiqi; konseptni ob'ektivlashtiradigan badiiy matnlar tahlili; psixolingvistik eksperiment; tadqiq etiladigan konseptning nominativ maydonini ko'rish; assotsiativ eksperiment kabi aniq tadqiqotchilik rusumlari qo'llanildi.

Asosiy so'zning semali aktivini aniqlash. Konseptning turli izohli lug'atlardagi leksik reprezentatsiyasining talqinlari tahlil etiladi, uning hamma ma'nolari aniqlanadi, shuningdek har xil matnlardan lug'atlardagi talqinlarni kengaytirishga imkon beradigan misollar keltiriladi.

Ushbu ilmiy tadqiqotda biz so'zning semantik va konseptual tahlili o'rtasida aniq chegara o'tkazishni zarur, deb hisobladik.

Ularning o'zaro chambarchas bog'liqligiga qaramasdan pirovard maqsadlar aynan bir xil bo'lmaydi. "Leksik semantika va konseptual tahlilining mazmuniy vazifalari va maqsadlari bir-biriga qanchalik yaqin bo'lsa-da, lekin muayyan ma'noda qarama-qarshi bo'lib, bir-birini aks ettiradi, chunki vazifalar til shakli birligi (leksema)dan semantik mazmunga, maqsadlar esa ma'no - tushuncha, obraz, konsept birligidan ifodalashning tildagi shakllariga tomon boradi. Har ikkala yo'nalish ham so'zning barcha mavjud odatlarini va bir ma'noni ifodalashning hamma usullarini hisobga olishga harakat qiladi".

Shunday qilib, konseptual tahlil ma'nosi lingvistik nuqtai nazardan olganda asosiy so'z konsept – ortasidagi til ma'lumotlari, ya'ni tildagi ifodalarning ishlatilishi bo'yicha tushunchalarning qurilishini anglatadi. Bunda natija tevarak-atrofdagi olamning "sodda", tabiiy tushunchasini aks ettirishi lozim. Masalan: yassi uchburchak qalin tekis, past, baland, foydali, zararli, vaqt makon, ish harakat, holat, yo'l, iz, nuqta kabi semantik va konseptual-primitivlardan foydalanish kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akhmanova O.S. Linguistic terminology. Linguistic encyclopedic dictionary. / M., 1990. - S. 509. 2.
2. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685. 2.
3. U.M.Bazarova, M.J.Ashirmatova, R.K.Alibekova (2022) The content and pedagogical conditions of moral and aesthetic education of the younger generation. // International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECS) ISSN: 13085581 Vol 14, Issue 03. 3.
4. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in Russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.
5. Yakhoeva G. Retrospective analysis of the development of student's creative activity in education and cognitive activity //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 92-94.
6. Y.G.Bakhtiyorovna Relationship of student activity with creative development in German language lessons - Thematics Journal of Social Sciences, 2021

UO'K 811

O'ZBEK VA XITOIY TILIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING O'RNI

O.Tilovov, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand
G.Isoqulova, talaba, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada frezeologizmning nutqdagi semantik tahlili hamda, o'zbek va xitoy tillaridagi frazeologik birliklar aniqlandi va ularning grammatik, semantik - struktur jihatdan tahlili ko'rib chiqildi. Tillarda frazeologik iboralarning o'rni bo'yicha munozara yuritildi. Birliklarning frazeologik va grammatik ma'nolari o'rganildi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, 成语 - ibora, 谚语 - maqol, 俗语 - matal 熟语 - termin, frazeologik birlik, tayyor so'z, aforizm.

Аннотация. В данной статье выявлен семантический анализ фразеологии в речи и фразеологических единиц в узбекском и китайском языках и рассмотрен их грамматический, семантико-структурный анализ. Обсуждалась роль фразеологических выражений в языках. Были изучены фразеологические и грамматические значения единиц.

Ключевые слова: фразеология, 成语 - фразеология, 谚语-поговорка, 俗语 - пословица, поговорка, народное изречение, 熟语-термин, фразеологизм, готовое слово, афоризм.

Abstract. In this article, the semantic analysis of phraseologism in speech and phraseological units in the Uzbek and Chinese languages were identified and their grammatical, semantic-structural analysis was considered. The role of phraseological expressions in languages was discussed. Phraseological and grammatical meanings of units were studied.

Key words: phraseology, 成语 - phrase, 谚语- proverb, 俗语- common saying, proverb, 熟语 - term, phraseological unit, ready word, aphorism.

Kirish. Har bir tilning o'ziga xos xususiyati mavjud bo'lib, so'z-tilning asosiy manbalaridan biri. Ammo, nutqning qay darajada boy ekanligini undagi muhim qatlam turg'un birikmalar-frazeologizmlarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Tilning lug'at boyligidagi so'zlar bilan frazeologik birliklarni solishtirganda esa, nutq jarayonida ifodaviylik xususiyati sezilarli darajada o'zgarishini ko'rishimiz mumkin. Kundalik hayotimizda frazeologik iboralardan foydalanish tinglovchiga aniq, ravon, eng asosiysi ta'sirli darajada yetkazib berishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Frazeologiya atamasi grek tilidagi ikkita so'zdan, ya'ni "phraseos"- ifoda va "logos"-so'zlardan tashkil topgan.

Frazeologiya tilshunoslikning ajralmas bir qismi bo'lib, u tilning frazeologik birliklarini ham tarixiy, ham zamonaviy nuqtai nazarlardan o'rganadi.

Umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan frazeologik birliklar deganda semantik jihatdan bir biriga tobe bo'lgan (ya'ni erkin bo'lmagan) nutq jarayonida gapiruvchi tomonidan erkin so'zlarni bir-biriga qo'shish yo'li bilan tuzilmaydigan til leksikonida tayyor holda kirib kelgan va jamiyat tomonidan belgilangan barqaror ma'noga ega bo'lgan ma'lum bir leksik-grammatik tuzilma, birlik tushiniladi. [3: 124] Ayni chog'da, frazeologik birliklar semantikasiga ko'ra o'ta murakkab bo'lib, lingvistikada har tomonlama o'rganish talab etiladi. Ular bir tomondan, til birligi sifatida muayyan bir tushunchani ifodalab bir nechta leksemalarga teng kelsa, ikkinchi tomondan, ularning ifoda va mazmun munosabatida nomuvofiqlik mavjud bo'ladi. Darhaqiqat tilning leksik sathi dunyo bilimlari haqidagi barcha tarmoqlarni qamrasa, frazeologizmlar esa kishilar o'rtasidagi munosabatlar, insoniyat ruhiyati, ijtimoiy-etnik baholar hamda ma'lum bir davrning so'zlashuv madaniyati darajasini ko'rsatadi.

Muhokama va natijalar: Frazeologik iboralar turmushdagi turli voqea-hodisalarga guvoh bolish, kishilarning xilma-xil xarakter-holatlariga baho berish, tajribalarini umimlashtirish asosida xalq chiqargan aniq-tiniq xulosalarning o'ziga xos obrazli ifodalaridir.[2]

Shuning uchun ham ular nutqning ifodaliligini ta'minlashda betakror vositalardir. Frazeologik ibora tushunchasini ilmiy asoslaydigan bo'lsak, ma'nosi bir so'zga teng keladigan so'zlar birikmasi yoki gaplarga iboralar deyiladi. Ular ikki va undan ortiq so'zning ko'chgan ma'nolari asosida tarkib topgan lug'aviy birlik birlik bo'lib, so'z kabi lug'aviy ma'no anglatadi. Iboralar ikki va undan ortiq so'zlardan tashkil topgani bois qo'shma so'z va so'z birikmalariga o'xshaydi lekin ular ko'chma manoga ega ekani, tasirchanligi bilan qo'shma so'zlardan farq qiladi. Barqarorligi nutqda tayyor holda olib kirilishi bilan so'z birikmasi va qo'shma so'zdan farq qiladi.

Masalan:

Ibora: Tapa sochi tikka bo'lmoq - achchiqlanmoq Og'zini tanobi qochmoq-sevinmoq. So'z birikmalari: uzun sochli, uyga ketmoq. Qo'shma so'z: To'ytepa, laylakqor.

Yuqoridagi misollarga nazar soladigan bo'lsak, frazeologik ibora, qo'shma so'z va so'z birikmalarining farqini anglashimiz mumkin. Frazeologizmlar shakl va ma'no munosabatiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi. Frazeologik omonimlar ya'ni turli ma'no ifodalovchi shakldosh iboralar kiradi. Og'ziga olmadi- yemadi, og'ziga olmadi - gapirmadi.

Frazeologik sinonimlarga ma'nodosh lekin shakli boshqa iboralar kiradi. Boyi bir qarich o'smoq - boyi ko'kka yetmoq, qovog'idan qor yog'moq - fig'oni falak bo'ldi.

Frazeologik antonimlar - o'zaro qarama - qarshi ma'no ifodalovchi iboralar kiradi. jag'i ochilmoq- mum tishlamoq.

Paronim iboralar ham mavjud bo'lib, yuragi tars yorilib ketayozdi - "sabr chidami tugadi" ma'nosida. Yuragi qoq yorilayozdi - "sevinganidan qattiq hayajonlanmoq".

O'zbek tilida mavjud bo'lganidek xitoy tilida ham barqaror birikmalar mavjud bo'lib ular asosan uch guruhga bo'linadi: 谚语 maqol, 俗语 matal va 成语 iboralar.

Xitoy tili ana shu birliklarga boy til bo'lib uning butun bir go'zalligini ifoda etishga yordam beradi. E'tirof etish kerakki, xitoy tilshunosligida frazeologiya hali-hanuz alohida soha sifatida o'rganilmay kelmoqda. Chunonchi, Guo Xin Yining yozishiga ko'ra, xitoy tilshunosligida frazeologiya hozirga qadar alohida tadqiqot obyekti sifatida ajratilmagan hamda leksikologiyaning bu bo'limi hali maxsus nomga ham ega emas.

P. P. Vetrovning e'tiroficha, xitoy tilshunoslarining frazeologiyaga bag'ishlangan ishlarida (XX asrning 50-60 yillaridagi tadqiqotlar ko'zda tutilmoqda) turli ma'nolarda tushunish mumkin bo'lgan chengyu 成语 (ibora) termini qo'llanila boshlandi. Bu termin, asosan, quyidagi ma'nolarda ishlatilgan:

- 1) keng ma'noda-to'rtta komponentdan iborat bo'lgan turg'un birikmalar, maqollar, aforizmlar;
- 2) tor ma'noda-faqat frazeologik birliklarni bildiradi. Ammo boshqa xitoy tilshunoslari keng ma'nodagi "frazeologiya" yoki "frazeologik birlik" tushunchasi uchun shuyu 熟语 terminini

qo'llaydilar. Bunda "shu"熟- komponenti "tayyor" yoki "tanish" ma'nosini ifoda etsa, "yu"语- esa "jumla, so'z" ma'nosiga ega. Natijada "shuyu" 熟语 termini fanda "tayyor jumla", "tayyor so'z" ma'nosida ibora mavqeiga erishadi. Quyida bir nechta iboraning o'zbek tilidagi mos tarjimasi va ma'nolarini ko'rib ko'rib chiqamiz:

- 半途而废 – bàn tú ér fèi- yarim yo'lda tashlab ketish, taslim bo'lish;

Misol: 普京: 做事不喜欢半途而废因此打算 竞选总统。

pǔjīng: zuò shì bú xǐhuān bàntúérfèi yīncǐ dǎsuàn jìngxuǎn zǒngtǒng.

Putin: Men ishni yarmida qilishni yoqtirmayman, shuning uchun men prezidentlikka nomzod bo'lishini rejalashtiryapman.

- 半真半假 - bàn zhēn bàn jiǎ- yarim rost, yarmi yolg'on

Misol: 我跟他半真半假地说, 以后我给你写 一本书。

Wǒ gēn tā bàn zhēn bàn jiǎ de shuō, yǐ hòu wǒ gěi nǐ xiě yī běn shū.

Men u bilan yarim yolg'on yarim chin gapirib, keyinchalik senga bir kitob yozib beraman deb aytdim.

- 见多识广 -jiànduōshíguǎng- Ko'p ko'rgan ko'p narsani biladi, bir so'z bilan aytganda tajribali.

Misol: 如今的学员见多识广, 传统的兴趣小组已经满足不了他们的需求。

Rújīn de xuéyuán jiànduōshíguǎng, chuántǒng de xìngqù yǐjīng mǎnzú bù liǎo tāmen de xūqiú.

Bugungi talabalar ma'lumotlarga ega lekin an'anaviy qiziqishlari kam. Ularning talablariga javob berishmayapti.

- 九牛一毛 -jiǔniúyīmáo- bir tomchi, asosan dengizdan bir tomchi, tabiatdan bir tomchi kabi holatda ishlatiladi.

Misol: 对拥有 20 多辆私藏跑车的郭富城来说, 自然是九牛一毛。[4]

Duì yōngyǒu 20 duō liàng sīcáng pǎochē de guōfùchéng

láishuō, zìrán shì jiǔniúyīmáo.

20 dan ortiq xususiy sport avtomobillariga ega bo'lgan Aaron Kvok uchun bu, tabiiyki, dengizdan bir tomchi.

- 落叶归根 -luòyèguīgēn- Tushgan barglar ildizlariga qaytadi, o'z Vataniga qaytadi ma'nosida qo'llanadi. Hamda, boshqa joylarda yashovchi, oxir-oqibat o'z shaharlariga qaytib keladigan odamlarga ishora qiladi.

Misol: 你哥哥的身体一天不如一天, 最后知道快要不行了, 让他落叶归根。[4]

Nǐ gēge de shēntǐ yìtiān bùrú yìtiān, zuìhòu zhīdào kuàiyào bùxíng le,

ràng tā luòyèguīgēn.

Akangizning sog'lig'i kundan-kunga yomonlashib boryapti, u o'lish arafasida, ildizlariga qaytsin. (O'z ona vataniga ma'nosida kelyapti.)

Xulosa. Iboralarning asosiy qismini fe'l frazeologik birikmalari tashkil qiladi. Fe'l frazeologik birikmalarning leksik tarkibida fe'l so'z komponentlaridan tashqari boshqa turkum so'zi ham qatnashishi mumkin. Xitoy ilm-fanida xitoy tili frazeologik fondi hajmini anglab yetish va frazeologik birliklar guruhlaridagi taksonomik bo'limlarning asoslarini tushunish ancha mushkul ekanligi namoyon bo'ldi. Iboralar va ularning mohiyati hamda xususiyatida xitoy tilidagi frazeologiyalarning o'zbek tiliga tarjima qilishdagi masala va muammolar bor. Bu muammolarni yechishda ilk XX asr 50-60 yillardagi harakatlar o'z natijasini bermoqda va hozirgi kundagi izlanishlar orqali frazeologik birliklarning nutqda qo'llanilishining yashirin qirralari ochilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. «现代汉语词典», 上海: 汉语大词典出版社 1997 年. Hozirgi xitoy tili lug'ati. – Shanhay: Xitoy tili katta lug'atlar nashriyoti, 1997. B. -1767.

2. 王瑾, 马国凡 «汉语的成语词典», - 济南, 1995 年. Wang Jin, Ma Guo fan. Xitoy tili "chengyu" – iboralari tematik lug'ati. – Jinan, 1995.

3. Tilshunoslik M.T.Irisqulov, Toshkent "Yangi asr avlodi"2009
263bet

4.50-Essential-Chengyu-Chinese-Idioms-Made-Simple publication: Fluent U p:107

5. Sh. Rahmatullayev "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" Toshkent-1978

6. www.ziyounet.uz

7. www.baidu.com

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI FRAZELOGIYASIDA "SEVGI" KONSEPTINING KONTRASTIV TADQIQI

Sh.A.To'xtasinova, magistrant, Andijon Davlat Chet tillari Instituti, Andijon

Annotasiya. Ushbu tadqiqot qardosh bo'lmagan ingliz va o'zbek tillarida "Sevgi" konseptining frazeologik birliklarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Shuningdek, qiyoslanayotgan tillar o'rtasida "Sevgi" komponenti bilan o'xshash va farqli tomonlari misollar kesimida bayon etilgan, izohlangan, xulosa qismida puxta takliflar berilgan. Mavzuning mohiyatini yanada chuqur o'rganish, uning ustida keng masshtabda izlanish olib borilishi kerakligiga munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: konsept, frazeologiya, komponent, antropotsentrik, leksema, sevgi, semantik, nominatsiya, psixosomatik, his-tuyg'u.

Аннотация. Данное исследование посвящено сравнительному анализу фразеологизмов концепта «Любовь» в неродственных английском и узбекском языках. Также сходства и различия между сравниваемыми языками с компонентом «Любовь» описаны и объяснены в разделе примеров, а подробные предложения даны в разделе заключения. Выражено, что более глубокое изучение сути темы должно быть проведено в больших масштабах.

Ключевые слова: концепт, фразеологизм, компонент, антропоцентризм, лексема, любовь, семантика, номинация, психосоматика, эмоция.

Abstract. This study is devoted to the comparative analysis of the phraseological units of the concept of "Love" in the unrelated English and Uzbek languages. Also, the similarities and differences between the compared languages with the "Love" component are described and explained in the examples section, and detailed suggestions are given in the conclusion section. It was felt that a deeper study of the essence of the topic should be carried out on a large scale.

Keywords: concept, phraseological, component, anthropocentric, lexeme, love, semantic, nomination, psychosomatic, emotion.

Zamonaviy tilshunoslikda ingliz va o'zbek tillari frazeologiyasini qiyosiy o'rganish ushbu tillar frazeologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushunish, tillararo frazeologik birliklarning mohiyatini aniqlash imkonini beradi. Frazeologiya tilshunoslikning keyingi rivojlanishida jadal rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Keyingi yillarda ikki til yoki tillar guruhini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan ko'plab monografiyalar yaratildi. Ular frazeologiyaning o'ziga xos xususiyatlariga, turli tizimlardagi tillarning frazeologiyasini tahlil qilishga, tuzilishi va vazifasi bir xil bo'lgan frazeologik birliklar, turg'un tuzilishga ega frazeologik birliklar va turli modeldagi frazeologik birliklarga bag'ishlangan.

Tadqiqotimiz dunyoning ingliz va o'zbek tillaridagi "Sevgi" konseptining frazeologik birliklarini taqqoslashga qaratilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kognitiv tilshunoslikning zamonaviy bosqichi insonning ichki dunyosiga e'tibor qaratadigan antropotsentriklik bilan ajralib turadi. Binobarin, muhabbat tuyg'usi inson ichki dunyosining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tilshunoslarni, shubhasiz, qiziqtiradi.

"Konsept" termini birinchi marta rus lingvistikasida 1928 yilda S.N.Askol'dovning "Konsept i slovo" maqolasida qayd etiladi. Tadqiqotchining fikricha "tafakkur jarayonida bir xil turdagi ob'ektlar, harakatlar, aqliy funksiyalarning noaniq to'plamini almashtiradigan ruhiy shakllanish" konseptni ifodalaydi [2, 268]. Ushbu ta'bir konseptga yangi yondashuvlar paydo bo'lguniga qadar tilshunoslikda birmuncha uzoq surgan g'oyalardan bo'ldi. Shundangi so'ng rus izlanuvchilari tomonidan "konsept" ga turli xil qarashlar hukm sura boshladi. Bu taxmiman XX asr oxiriga to'g'ri keladi. "Konsept" so'zining o'zi tilshunoslikda olimlarning unga lingvokul'turologik yoki kognitiv yondashuvlari paydo bo'lishidan oldin mavjud bo'lib, bu so'z o'zbek, rus yoki boshqa tillarga Yevropa tillaridan, jumladan nemis tilida "konzept", ingliz va fransuz tillaridan "concept", hamda lotin tilidagi "conceptus"-"tushuncha" ma'nosi ostida o'zlashtirilgan. Agar ushbu so'zning ma'nolarini turli xil lug'atlarda ifodalangan mazmuniga e'tiborimizni qaratsak, tilning leksik tizimida uni qo'llab quvvatlovchi bir qator hosilalarini ham ko'rishimiz mumkin: ingliz tilida-concept, conceptual, conceptualise, conception va h.z.; rus tilida-konsepsiya, konseptualizatsiya, konseptologizatsiya, konseptualizm, konseptualist [3,16] va h.z.; o'zbek tilida-konsept, konsepsiya, konseptual va h.z.

"Konsept" atamasi tilshunoslikda eski va shu bilan birga yangi tushuncha bo'lib, u S.A.Askoldovning 1928 yilda yozilgan "konsept i slovo" nomli maqolasida ko'proq so'zga bog'langan [2,269]. XX asrning o'rtalariga kelib esa "konsept" tilshunoslikda atama sifatida

qo'llanila boshladi. Hozirgi kunda tilshunoslikda "konsept" atamasiga ikki yo'nalish: – kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik jihatdan yondashiladi.

Jumladan, A.P. Babushkin, N.N. Boldiryov, E.S. Kubryakova, I.A. Sternin va boshqalar kognitiv tilshunoslik bo'yicha olib borgan tadqiqotlarda "konsept"– bu ong birligi bo'lib, qabul qilingan bilim, erishilgan tajriba, inson xayoti faoliyatidagi natijalari, muayyan madaniyatga taalluqli tasavvur va bilimlar majmuasi sifatida qaraladi. O.Yusupov, A.Nurmonov, Sh.Safarov, N.Mahmudov, D.U.Ashurova, A.E.Mamatov, B.R.Mengliev, Z.T.Xolmonova, D.Xudayberganova kabi ko'plab o'zbek tilshunoslari tushunchaga ta'rif berganlar [10, 245]. Sh. Safarov kontseptsiyani «hozirda moddiy olamni idrok etish orqali idrok etilayotgan ob'ekt-hodisalar tushunchasining tug'ilishi, so'ngra bu tushuncha aqliy model - tushuncha sifatida shakllanadi va moddiy nom oladi» [9, 91]. D.U.Ashurovaning fikricha, kontseptsiya butun til madaniyati hamjamiyati yoki alohida til shaxsi uchun kontseptual ahamiyatga ega bo'lgan murakkab psixik birlik, dunyo kontseptual manzarasining tarkibiy qismidir [1, 55]. Lingvomadaniy tahlil "Sevgi" tushunchasining etnik xususiyatlariga qiziqishni belgilaydi. "Har bir etnik guruh dunyoni o'ziga xos tarzda, o'z madaniyati, dunyoni idrok etish prizmasi orqali ko'radi, shuning uchun har bir etnik guruhning dunyosi tasviri uning o'ziga xos dunyoqarash qarashlari, dunyoning yaxlit modelidir" [1, 56].

Ko'rinadiki, hozirgi vaqtda "konsept" atamasini ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan har xil izohlaganligi kuzatiladi. Biz mazkur ishimizda ularning aytgan fikrlarini birma-bir talqin etganda bu fikrimiz to'liq tasdiqlandi. Ulardan ba'zilarida konseptni " mantiqiy kategoriya" sifatida ta'riflansa [5,76], ayrimlarida esa "amaliy falsafa tushunchasi" tarzida qaraladi [5,87]. Yana boshqa birida "mental leksikonning birligi" shaklida talqin etiladi. Xususan, taniqli olim Y.S. Kubryakovaning "Kratkiy slovar' kognitivnix terminov" nomli lug'atida konsept atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi. "Konsept insonning bilim tajribasi, xotiraning amaliy mazmunli birligi, mental leksikon, kontseptual tizim va til, inson psixikasi (ruhiyati)da aks etgan olamning barcha tasvirini bizning ongimizga singgan va informasion tuzilishlardagi mental birliklar yoki psixik resurslarni tushuntirish uchun xizmat qiladi" [4,8]. Y.S. Kubryakovaning boshqa bir maqolasida esa, "Konsept – mental tuzilma bo'lib, u turli tarkibi va ko'rinishdagi bilimlar kvanti yoki umumlashmasidir", deb ta'riflanadi [4,9].

V.A.Lukinning ta'rifi bo'yicha konsept lotincha "conceptus"ning mazmunni yig'ib oluvchi yoki o'ziga ko'plab shakllarni qamrab oluvchi va ularning boshlanishini "kurtak" deb talqin etilgan. "Urug'doshlik" (negiz) etimologik paradigmasi konseptning ana shu belgisini yaxshiroq namoyon qiladi, agar biz uning lotincha antonimi bilan o'zaro munosabatini aniqlasak, quyidagicha: konseptiv (kurtak yoki negiz hosil bo'lishiga olib keluvchi) – kontrseptiv (kurtak hosil bo'lishidan saqlovchi) kabi shakl yuzaga keladi [5, 10].

S.Neretinaning yozishicha, konseptda ajralib chiqadigan *kurtak* belgisi P.Abelyar dialektikasida XI asrdayoq shakllangan edi [7, 247]. P.Abelyarning fikricha, konsept–bu fikrni anglab olish *conseptio* formasidir, u *tushunchani anglab olishdan* ustunlik qiladi. Unda tushuncha (*intellectus*) idrok formalari bilan uzviy bog'langan. Konsept oliy ruhning hosilasidir (*tinglovchining ko'ngli ko'tarilgan yoki ruhi baland* kabi), aqlning idroki yoki fikr-mulohazalarning bir qismidir, u fikr- mulohazalarni ijodiy aks ettirishga qodir. Bu termin(atama)ni u tinglovchi ko'ngli yoki tinglovchi ruhi bilan juftlikda qo'llaydi, bunda fikrning to'liqligi unga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, P.Abelyar quyidagi ta'rifni beradi: konsept bu - tushunchalar yig'indisidir, ular nutqda o'zlashtiriladi, bu aqlning hal qiluvchi bosqichida u yoki bu predmetning uni anglatadigan fikr-mulohazalar bilan bog'liqligidir.

Masalan, Vorkachev S.G.ning fikriga ko'ra, kontsept "lingvistik ifodaga ega bo'lgan va etnik-madaniy o'ziga xoslik bilan ajralib turadigan jamoaviy bilim / ong birligi (yuqori ma'naviy qadriyatlarga)" [3, 51]. Konseptlarning mohiyati ularni "milliy mentalitet tashuvchisi bo'lgan lingvistik shaxs bilan o'zaro bog'lashda"dir. Ya'ni, "konsept" nafaqat til bilan, balki u paydo bo'lgan xalqning madaniyati bilan ham chambarchas bog'liq.

Shunday qilib, yuqorida aytib o'tilganidek, "konsept" yagona, umumiy qabul qilingan talqinga ega emas, har bir tadqiqotchi ushbu hodisaning yangi qirralarini kashf etadi.

"Sevgi" konsepti insonning asosiy hissiy tizimidan biridir. Hissiy sistema insonning eng murakkab nuqtalaridan biridir, chunki hissiyotlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va namoyon bo'lishida deyarli barcha inson tizimlari - idrok, fiziologik reaksiyalar, intellekt, hissiyotlar va boshqalar ishtirok etadi. Shunday qilib, sevgi eng kuchli va murakkab tuyg'ulardan biri deb aytishimiz mumkin. Olimlar ishq-muhabbat tushunchasiga turlicha talqin berishadi, biroq izohli lug'atlarda "Love" va "Muhabbat" leksemalarining leksikografik talqini qiyosiy jihatdan bu tushuncha talqinining o'ziga xos va umuminsoniy milliy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Lug'at ta'riflariga ko'ra (Oxford, Webster, Macmillan tomonidan berilgan) Sevgi konsepti quyidagi xususiyatlarga ega:

LOVE, [1av/] – 1) deep affection or fondness; 2) sexual passion or sexual relations; 3) a beloved one; sweetheart (often as a form of address), b colloq. form of address regardless of affection [5, 541.]; 4) affectionate greetings (give him my love); 5) (often Love) a representation of Cupid. 6) (in some games) no score; nil [5, 470.]. The OED tried to draw a distinction, listing without stigma the sense "to have a strong liking for; to be fond of; to be devoted or addicted to" but stigmatizing the use that is simply synonymous with like as a frequent vulgarism in the U.S. [10, 613].

MUHABBAT, [arabcha **محبة**] - sevgi — 1) biror shaxsga yoki kishilar guruhiga, g'oyaga yoki amaliy faoliyatga nisbatan intim va kuchli tuyg'u. Nafratning aksi. Shaxs ichki dunyosining eng erkin ifodasi sifatida yuzaga keladi; Kimsaning kimsaga qalbdan berilish hissi; sevgi, ishq [6, 66]. 2) Tasavvufda Allohga yetishish («haqiqatga erishish»)ning asosiy vositasi [6, 907]; 3) Birovga, biron narsa yoki ishga berilish, moyillik tuyg'usi, mehr [8, 66].

Anglashiladiki, "Love"ning lug'at ma'nolariga ko'ra, sevgi eng kuchli va qiyin tuyg'ulardan biri deyishimiz mumkin. "Sevgi" konsepti sifatida turli lingvistik vositalar yordamida o'rganish mumkin. Sevgi - bu qarama-qarshi tuyg'u va bu ikki qarama-qarshi his-tuyg'u mavjudligida namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillarida "sevgi" baxt bilan bog'liq, uning farqlari faqat grammatik tuzilishda bo'lishi mumkin. Ingliz tilida baxtli «happy», hayot «life», millat «nation» va filmning oxiri «end» bo'lishi mumkin, lekin sevgi leksemasi unday bo'lmaydi. Shunga o'xshash ma'noni etkazish uchun ingliz tilida so'zlashuvchilar «happy in love» (sevgida baxtli) yoki «feel love and happiness» (sevgi va baxtni his qilish) iboralarini afzal ko'radilar. Sevgi ishqibozlikdan tug'iladi. Ushbu bosqichning muhim qismi uchrashuvdir hamda uning eng yuqori nuqtasi sevgi munosabatlaridir.

Fate had driven him seventeen years ago to set his heart upon this woman so utterly, that even now he had no heart to set on any other. (J. Galsworthy, In Chancery, part III, Ch I) – *Taqdir uni o'n yetti yil oldin bu ayolga shunchalik ko'nglini qo'yishga majburlagan ediki, hozir ham boshqasiga yuragi yo'q edi.*

Ehtiros asta-sekin sevisish tuyg'usiga, keyin esa muhabbatga aylanadi.

She fell in love with that new neighbor of theirs and she decided to break off the engagement with John. – *U o'sha yangi qo'shnisini sevib qoldi va Jon bilan munosabatlarni to'xtatishga qaror qildi.*

Vaqt o'tishi bilan tuyg'u asta-sekin zaiflashadi va sevgi mehr bilan almashtiriladi. Bu ro'yxatga ehtiros tuyg'usini kiritmaslik mumkin emas. Ehtiros - bu odamning barcha his-tuyg'ulari, fikrlari va intilishlarini bo'ysundiradigan kuchli va doimiy ishtiyoq.

But the love that had taken such despotic possession of Bertha's heart could not be overthrown by any sudden means. (W. S. Maugham, Mrs. Craddock, ch. XX). – *Ammo Bertaning yuragini shunday zolimona egallab olgan sevgini hech qanday to'satdan yo'q qilib bo'lmaydi.*

"Sevgi" ma'nosiga ega frazeologik birliklarni ko'rib chiqishda bevosita va bilvosita nominatsiyalarni ajratib ko'rsatish zarur. "Sevgi" tushunchasining to'g'ridan-to'g'ri nominatsiyalari nominal, og'zaki birliklar bo'lib, ularning semantikasi quyidagi xususiyatlardan birini o'z ichiga oladi: "sevgi yo'naltirilgan nutq harakati, tuyg'u sifatida", "sevimli" va "sevish". Kontseptning bilvosita nominatsiyalari frazeologik birliklarda psixosomatik holatlar va sevgi tuyg'ularini boshdan kechirish bilan birga keladigan xatti-harakatlarning tasvirlarida taqdim etiladi. Masalan: "everlasting love" (abadiy sevgi) to'g'ridan-to'g'ri nominatsiya, "sheep's eyes" (qo'yning ko'zlari) bilvosita nominatsiya.

'I don't mind your knowing' he said. I'm fathoms deep in love with Kler'. – *"Boxabar bo'lishingizga qarshi emasman", dedi u. "Men Klerni juda yaxshi ko'raman".*

Lingvistik material tahlili sevgi modeli ona tilida so'zlashuvchilar ongida madaniy o'ziga xosliklardan kelib chiqib qurilganligini tasdiqlaydi. "She was filled with love" (u sevgiga to'la edi), "her feelings overflowed" (uni his-tuyg'ulari to'lib-toshgan) frazemalari "sevgi ozuqadir", "sevgi - oziq-ovqat", "u muhabbatga intiladi" yoki "u muhabbatga chanqoq" kabi boshqa madaniy o'ziga xos narsalar bilan bog'lanadi.

Taqqoslanayotgan tillarda sevgi olov tasviri, his-tuyg'ularning o'zgaruvchanligi bilan taqqoslanadi: to flare up with passion - (English) "to be on fire, catch the fire, take the fire"; (Uzbek) sevgi o'ti, muhabbat uchquni, sevgi alangasi. O'zbek xalqining o'ziga xosligi shundaki, ishqning namoyon bo'lishi yoki ko'rinishi inson qalbida, ichki kechinmalarida o'z aksini topib, o'ziga xos ruhiy holat – "ko'ngil" (soul) orqali uzatiladi: **ko'ngil bor, ko'ngil bermoq, ko'ngil bog'lamoq, muhabbat qo'ymoq, ko'ngil qo'ymoq, ko'ngil tortmoq, ko'ngliga qo'l solmoq, yuragiga qo'l**

solmoq, qo'yniga qo'l solmoq, ko'nglini ovlamoq, ko'nglini topmoq, ammo ingliz tilida qalb va muhabbat tuyg'usini bog'laydigan barqaror ifodani topish amri mahol [10, 245].

"Sevgi" konseptining ingliz va o'zbekcha talqini uchun umumiy bo'lgan narsa bu tushunchani sinonimlar orqali semantik ifodalash tendentsiyasidir. O'zbek tilidagi "sevgi" tushunchasini izohlashda qo'llaniladigan sinonimik qator "muhabbat, mehr, hissiyot, ishq, ehtiros, mayl" leksemalari bilan, ingliz tilida esa "love" affection, adoration, fondness, devotion, passion, like kabi leksemalari bilan ifodalanadi. Har ikki tilda ham "love-sevgi" tushunchasini izohlashda eng keng tarqalgan birlik "his", "mehr-muhabbat" – "affection" leksemasi hisoblanadi.

Shunday qilib, tadqiqotning ushbu yo'nalishlarining umumiy g'oyasi shundan iboratki, sevgi tafakkur va madaniyatning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Sevgi tushunchasi "madaniyat asosini" o'rnatadigan dunyoqarashning umuminsoniy hamda hayot mazmuni bilan bog'liq asosiy ma'naviy qadriyatidir. Xulosa qilinganda, "sevgi" tushunchasining ingliz va o'zbek frazeologik birliklari ushbu tillarda so'zlashuvchilarning madaniy xususiyatlarini o'z ichiga olgan frazeologik birliklarning katta guruhini ifodalaydi.

Ingliz tilida so'zlashuvchilar oshiq insonning xatti-harakatini mast, ruhiy kasal odam bilan solishtirish mumkin, deb hisoblashadi. Sevgi - bu manfaatsiz va beg'araz tuyg'u, ya'ni azob-uqubat yoki og'riqli holatga qaramay, g'amxo'rlik, e'tibor, sevgi ob'ektini qadrlash va hurmat qilishdan iborat. Ingliz tilidagi "Sevgi" leksemasi ma'nosi bilan solishtirganda " o'zbek tilidagi sevgi" hisob-kitob ulushiga ega bo'lgan tuyg'udir, lekin u xudbinlik motivlarini o'z ichiga olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ашурова Д.У. Развитие когнитивной лингвистики в Узбекистане //Хорийй filologiya: Til, ta'lim, adabiyot.- №3, 2016.-S.54-60.
2. Асколдов С.А. Концепт и слово//Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. -М.: Языки славянской культуры, 1997.- С.267-280.
3. Воркачев С.Г. Лингвокультурная концептология и её терминосистема // Дискуссии. Политическая лингвистика - Краснодар. - Россия. №3. (49), 2014. - С.16.
4. Кубрякова Е.С. Языковое сознание и языковая картина мира // филология и культура. Материали 2-й междунар. конф. Ч.3. – Тамбов: Изд- во. Тамб. ун-та, 1999. – С. 6-13.
5. Лукин В.А. Концепт истины и слова истины в русском языке. // В. Я. 1993. № 4. – С. 63-85.
6. Muhiddinova Sabohat Akhmadjanovna 2021. Etymology of phraseological units in English and Uzbek languages. European Scholar Journal. 2, 3 (Mar. 2021), - P. 51- 53.
7. Neretina S.S. Slovo i tekst v srednevekovoy kul'ture. Konseptualizm Abelyara: – M.: 1995. – 328 s.
8. Raxmatullaev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar). – Toshkent: Universitet, 2000. – 600 b.
9. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. - Jizzax: Sangzor, 2006. - 91 b.
10. Tadjieva M.F. Comparative analysis of phraseological units of the concept "love" in the English and Uzbek languages // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities ISSN 2749-0866 Vol.2 Issue 1.6 Philological sciences. - P. 244-249. <http://berlinstudies.de/>

UO'K 808.5

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TURLI SOHALARDA NEOLOGIZMLARNING KIRIB KELISHI TAHLILI

M.M.Tursunov, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

B.X.Jalilov, Buxoro davlat universiteti magistranti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi zamonaviy o'zbek va ingliz tillari ommaviy axborot vositalaridagi neologizmlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashdan iborat. Ushbu tadqiqot zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lgan "Neologizmlar" deb nomlanuvchi universal atama bilan bog'liq. Globallashuvning ta'siri va bu jarayonda tilning tutgan o'rni tufayli zamonaviy tilshunoslikda bu mavzu ko'proq muhokama qilinmoqda.

Kalit so'zlar: neologizmlar, ijtimoiy soha neologizmlari, siyosiy soha neologizmlari, iqtisodiy soha neologizmlari, fan-texnikaga oid neologizmlar, sport sohasi neologizmlari

Аннотация. Целью данного исследования является выявление сходств и различий между неологизмами в современных средствах массовой информации узбекского и английского языка. Это исследование связано с одной из наиболее актуальных проблем современной лингвистики - универсальным термином, известным как "неологизмы". Из-за влияния глобализации и роли языка в этом процессе, эта тема все чаще обсуждается в современной лингвистике.

Ключевые слова: неологизмы, неологизмы социальной сферы, неологизмы политической сферы, неологизмы экономической сферы, неологизмы научно-технической сферы, неологизмы спортивной сферы

Abstract. *The purpose of this study is to identify similarities and differences between neologisms in modern mass media of the Uzbek and English languages. This research is related to one of the most actual problems of modern linguistics, the universal term known as "Neologisms". Due to the impact of globalization and the role of language in this process, this topic is popularly discussed issue in modern linguistics.*

Key words: *neologisms, neologisms of the social sphere, neologisms of the political sphere, neologisms of the economic sphere, neologisms of the scientific and technical sphere, neologisms of the sports sphere*

Bir qator olimlar va tilshunoslar ko'plab tadqiqotlarda mazkur mavzuni tadqiq qilishgan, xususan, ingliz tiliga tegishli etimologiya va baynalminal so'zlarning asosiy muammolari A.I.Prole tomonidan har tomonlama va izchil ko'rib chiqilgan. Professor A.I. Smirnitkiyning leksikologiya bo'yicha kitobi esa bu masalalarni asosan so'zlarning bir xilligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi[1] va uning so'z nazariyasiga uslubiy yondashuvini aks ettiradi, H.Jamolxonov "Hozirgi o'zbek adabiy tili", M.Mirzayev, S.Usmonov, I.Rasulov "O'zbek tili leksikologiyasi", Ne'matov H., Rasulov R. "O'zbek tili system leksikologiyasi asoslari." hamda Safarova R. "Leksik-semantik munosabatning turlari" va Qilichev E. "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kabi asarlarida o'zbek tiliga kirib kelgan yangi so'zlar, ingliz tilidan olingan baynalminal so'zlar va ularning o'zbek tiliga moslashish tamoyillarini tahlil qilishgan. O'zbek tilshunosligida professor Sh.Raxmatullayev, F.Abdullayev, I.Qo'chqortoyev, M.Mirtojiyev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Berdialiyev, H.Ne'matov, R.Rasulov[2] kabi olimlarning baynalminal so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning o'zbek tili lug'at tarkibiga o'zlashish omillari haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir.[3]

Ingliz tilining etimologik lug'ati bir xil turdagi so'zlardan iborat emas. Tilning o'z lug'at tarkibidagi so'zlarning leksik va grammatik valentlik doirasi keng ko'lamli bo'lishidan tashqari, ularning polisemantiklik darajasi ham yuqori bo'ladi hamda so'z birikmalari va iboralarni hosil qilishda samarali vosita hisoblanadi.

Neologizmlar – bu bir tildan boshqa tilga o'tgan va shu tilning talablariga binoan o'zgartirilgan so'zlardir. Neologizm so'zlar ma'lum ijtimoiy- tarixiy voqealar, savdo va madaniy aloqalar tufayli bir tildan ikkinchi tilga o'tib o'zlashadi. Neologizmlar asta-sekin qabul qiluvchi til qonuniyatlariga bo'ysunishi, xuddi tilning o'z so'z tarkibidagidek tabiiy va aniq bo'lishi (marketing), fonetik jihatdan qayta shakllanishi (kompyuter), grammatik singishi (bankdan), so'z yasash tizimida faol ishtirok etishi (traktorchi), takror-takror qo'llanishi (bon-bon) tufayli uning yot elementligi sezilmay qoladi.

Tilning lug'at tarkibi jamiyatdagi o'zgarishlarga mos rivojlanishda bo'lar ekan, leksikaning boyishida neologizmlarning o'rni birlamchi vazifani bajaradi.

Tilimizda paydo bo'lgan yangi so'zlarni so'zlarni ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy va sport sohasi mavzuviy guruhlariga ajratib o'rganish mumkin. Sport sohasi mavzuviy guruhiga oid inglizcha neologizmlar O'zbekiston Respublikasi mustaqilligidan so'ng shu qadar ko'p so'zlar paydo bo'ldiki, ularni madaniy-ma'rifiy soha so'zlaridan ajratib, sistemali tarzda o'rganish qulay va o'rinlidir. Hozirgi paytda bu so'zlarning ko'pchiligi zamonaviy qatlam so'zlari sifatida og'zaki va yozma nutqda faol ishlatilmoqda. Inglizcha neologizmlarni quyidagi mavzuviy guruhlar asosida tasniflab o'rganish mumkin:

1. **Ijtimoiy-siyosiy sohaga oid neologizmlar;**
2. **Iqtisodiy sohaga oid neologizmlar;**
3. **Fan va texnika sohaga oid neologizmlar;**
4. **Sport sohasiga oid neologizmlar.**[4]

Bugungi kunda hali lug'atlarimizda qayd etilgan ko'pgina neologizmlar matbuot sahifalarida qo'llanib kelmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari doirasida qo'llanilayotgan ko'plab leksemlarning o'zbekcha lug'atlarda tavsiya etilgan variantlari mavjud emas. Bizningcha, ularni zarurat bo'lsa, tilimiz tabiatiga mos ravishda o'zbekchalashtirib, lug'atlarimizga kiritish lozim bo'ladi.

Ijtimoiy - siyosiy hayotimizda paydo bo'layotgan neologizmlarni o'rganishda ularni yana qo'shimcha guruhlariga ajratsak bo'ladi:

1. Dunyoqarash, nazariya va ijtimoiy-siyosiy soha atamalari: formalism (formalizm), centrism (sentrizm), trade unionism (trejd-yuniozm), impeachment (impichment), lockout (lokaut), summit (sammit), Labor (leyboris), boycott (boykot), Brexit (breksit), Watergate (Uottergeyt)

2. Terrorizm va qo'poruvchilikka oid atamalar: terroistic attack (terakt), phobia (fobiya), gangster (gangster), racketeer (reketir)

Iqtisodiy sohaga oid neologizmlarni ham o'z ichida guruhlariga ajratishimiz mumkin:

1. Iqtisodiy soha va savdo-sotiqqa oid: leasing (lizing), export (eksport), banknote (banknota), voucher (vaucher), dealer (diler), discount (diskount), import (import), investor (investor), barter (barter), budget (byudjet), marketing (marketing), businessmen (biznesmen), department (departament)

2. Oziq-ovqat mahsulotlari nomi: steak (steyk), hamburger (gamburger), yogurt (yogurt), cake (keyk), ketchup (ketchup), jam (jem), etc.

3. Ichimlik nomlari: cocktail, coca-cola (koka-kola), pepsi-cola (pepsi-kola), Fanta (fanta), whiskey (viski alkogol ichimligi)

4. Kiyim-kechak nomlari: jumper (jemper), jeans (jinsi), jacket (jiket), pyjamas (pijama), sweater (sviter).

5. Uy-ro'zg'or buyumlari nomi: mixer (mikser), player (pleyr), wifi (vayfay), coffee maker (kofe meyker)

6. Pul birliklari: dollar (dollar), cent (sent), pound sterling (funt-sterling).

Fan, texnika va ijtimoiy tarmoqlarga oid neologizmlarni o'z ichida 6 guruhga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Ilm-fan sohalari, yo'nalish nomlari: logistics (logistika), brokerage (brokerlik), ufology (efologiya), management (menejment), tourism (turizm).

2. Fizika hamda radio muhandisligiga oid: wattmeter (uotmetr), dielectric (dielektrik), neutron (neytron), radar (radar), speedometer (spidometr), transistor (tranzistor), reactor (reaktor)

3. Tibbiyot sohasiga oid: Covid (kovid), pandemic (pandemiya), epidemic (epidemiya), endemic (endimik), therapy (terapiya), trachea (traxeya), gastritis (gastrit), biology (bilogiya), anatomy (anatomiya), micro organisms (mikro organizmlar).

4. Axborot texnologiya va dasturlariga oid neologizmlar: Wi-fi (vayfay), computer (kompyuter), cooler (kuler), CD (sidi), flesh-card (fleshkarta), Blue-tooth (blutuz), Share it (sheyrit), App-store (apstore), Playmarket (pleymarket), monitor (monitor), multimedia (multimediya), scanner (skaner).

5. Ijtimoiy tarmoqlarga oid neologizmlar: YouTube (yutuyb), Twitter (tvitter), hashtag (heshteg), post (post), like (layk), stream (strim).

6. Sport sohasiga oid neologizmlar: badminton (badminton), basketball (basketbol), knockdown (knokdavn), start (start), time-out (taymaut), tennis (tennis), finish (finish), football (futbol), hockey (xokkey), championship (championat), volleyball (volibol), bodybuilding (bodibilding), VAR (var), referee (referi), offside (ofsayd).

Qo'shimcha tarzda ushbu namunalarni ham ko'rishimiz mumkin:

Uy-ro'zg'or buyumlari nomi: mixer-mikser, player - pleyer//pleyyer kabilar.

O'rin-joy tushunchasini anglatuvchi nomlar: drainage-drenaj, square-skver, camping-kemping, club-klub, collage-kollej, cottage-kottej, motel-motel, bar -kichik restoran, mayxona, tunnel-tunnel, zoo-zoopark, kabilar.

Tansport vositalari nomi: trolleybus-trolleybus, express-ekspress, tram-tramvay, pick-up - pikap, truck-trak liner-layner, trailer-treyler, tank-tanker kabilar.

Matbaachilik (noshirlik)ka oid: press-conference - press-konferensiya, press secretary - press-sekretar, printer - printer, kabilar.

Tashkilot nomlari: Interpol-Interpol, trade-union - treyd-yunion, aero-club - aeroklub, press bureau - press-byuro, provider - provayder kabilar.

Texnika, texnik vosita va jihoz nomlari: terminal - terminal, autocar - avtokar, anti-freeze - antifrizlar, auto-rally - avtoralli, blooming - bluming//blyuming, cracking - kreking, scraper - skreper, timer - taymer, laser - lazer, server - server, block - blok kabilar.

Sport sohasiga oid: water pool - vaterpolo, bicycle truck - velotrek, court - kort, match - mach, moto boll - motobol, leader - lider, motocross - motokross, knock - out - nokaut, knockdown - nokdaun, round - raund, rugby - regbi, record - rekord, record holder - rekordsmen, ring - ring, set - set, speedway - spidvey, sprint - sprint, sprinter - sprinter, trainer - trener, training - trenirovka, boots - butsi, voleyboll - voleybol, handboll - gandbol, game - geym, goal - gol, goalkeeper - golkipper, referee - referi, boxing - boks, rating - reyting, trainer - trenajyor, stayer - stayyer, time - taym kabilar.

Axborot texnologiyalari, telegraf (aloqa tizimi) sohasiga oid: display - displey, compact - disk - kompakt - disk, ticket - билет, internet - internet, site - sayt, pager - peyjer, paging - peyjing, hacker - xaker, file - fayl, disc - disketa, cartridge - kartrij, telex - teleks, teletype - teletayp, telefax - telefaks kabilar.

Harbiy ish va harbiy sanoatga oid: *blockade - blokada, tanktop - tanketka, revolver - revolver, sniper - snayper, park - park* kabilar.

Pedagogika, psixologiya va maorifga oid: *topic - topik, interactive - interaktiv, rating - reyting, innovation - innovatsiya, case - keys, test - test, training - trening, Methodist - metodist* kabilar.

Biologiya, botanika, fiziologiya, geografiya fani sohalarga oid: *clone - klon, mimicry - mimikriya, wilt - vilt, arboretum - dendropark, iceberg - aysberg* kabilar.

Kimyoga oid: *phosphorite - fosforit, potash - potash, coke - koks, compost - kompost, lewisite - lyuizit, toner - toner, formalin - formalin, phosphates - fosfatlar, furfural - furfurol, reaktiv - reagent*, kabilar.

Zoologiya: *bulldog - buldog, gorilla - gorilla, gibbon - gibbon, kangaroo - kenguru, broiler - broyler* kabilar.

Jurnalistika sohasiga oid: *interview - intervyu, report - reportaj, reporter - reportyor* kabilar.

Adabiyot, san'at, musiqaga oid: *thriller - triller, detective - detektiv, pamphlet - pamflet, folk - folklor, humor - yumor, design - dizayn, film - film, producer - prodyuser, slidefilm - diafilm, serial - serial pop-music - pop-musiqa, jazz - jaz, clip - klip, recorder - rekorder, show - shou* kabilar.

Narsa-buyum otlari: *safe - seyf, scotch - skotch, canister - kanistr(a), container - konteyner*;

Va quyidagi sohalarga bo'lib chiqish mumkin. Yel-yog'in otlari: *typhoon - tayfun* kabi. O'quv quroli: *case - keys, felt-tip-pen - flomaster* kabilar. Insonlarning shakl-ko'rinishi: *lilliput - liliput* kabilar. Insonlarning ruhiy holati: *zombie - zombi* kabilar. Insonlarning xarakter-xususiyati belgisi: *hooligan - xuligan, sentimental - sentimental* kabilar. Dietologiya (ovqatlanish to'g'risidagi hozirgi zamon fani)ga oid: *vegetarian - vegetarian* kabi. Dengizchilikka oid terminlar: *canoe - kanoe, boat - kater, scuba-diving - akvalang, trawler - trauler* kabilar. Qishloq xo'jaligiga oid: *chisel - chizel* kabi. Qurilish sohasida: *pumice stone - pemza* kabi.

Temir yo'lga oid: *rail - rels, tender - tender* kabi. Narkotik modda nomlari: *dope - doping* kabi. Yonilg'i mahsuloti nomi: *kerosene - kerosin* kabi. Marosimlardagi qadah nutqi: *toast - tost* kabi. Yuqorida tilga olingan neologizmlarning ba'zilar rus tili orqali tilimizga kirib kelgan va rus tili tabiatiga moslashgan hisoblanadi.

Neologizmlarni mavzuviy guruhlarini turlicha tasniflar asosida o'rganish mumkin[5]. Masalan, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, sport mavzusidagi va ularning ichki bo'linishidagi fan, san'at, dengizchilik, temir yo'l, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik qurilish, savdo-sotiq, tibbiyot, matbaachilik, axborot texnologiyalari, telegraf, harbiy, maishiy mavzularga oid leksemalar o'ziga xos tizimga ega.

Siyosiy hayotda XX asrning 50-60 yillarida paydo bo'lgan NATO atamasi rus tili orqali tilimizga kirib kelgan neologizm hisoblanadi. XXI asr boshida "phobia" so'ziga biror bi ratama yoki ismni qo'shib yangi so'z hosil qilinishini ko'rishimiz mumkin Misol uchun "Islamophobia"[6] atamasi hozirgi bazi zamonaviy dunyo insonlari ongida qo'rquvlarini tasvirlash uchun ishlatiladi. So'ngi yillarda Yevropa va AQSH jamiyatida ayollar huquqlari uchun kurashadigan insonlar guruhi shakllandi va ular o'zlarini "feministlar" deb atashni boshlashdi. Bu atama ijtimoiy tarmoqlar orqali tilimizga kirib keldi va neologizmga aylandi.

Iqtisodiy hayotda 2008 yilda "bitcoin"[7] atamasi paydo bo'ldi va bu elektron-pul 2020-yilda misli ko'rilmagan darajadagi valyutaga aylandi va tilimizga hech qanday tarjimasiz kirib keldi. Internetning rivojlanishi tufayli iqtisodda o'z o'zini onlayn ish bilan taminlaydigan ishchilar guruhi shakllandi va bu guruh "freelancer"[8] deb ataladi. Price so'zi inglizchadan so'zma so'z tarjima qilinganda narx degan ma'noni anglatadi. Hozirda mamlakatimiz restoran va ovqatlanish yoki boshqa savdo sotiq idoralarida "price list – prays list" atamasining ishlatilishini ko'rishimiz mumkin.

Fan va texnikada paydo bo'ladigan har bir atama tilimizda neologizm sifatida ishlatilishi mumkin. Misol uchun 2020 yilda global pandemiya tufayli insoniyat uyidan turib masofaviy ishlashga majbur bo'ldi. Bunday vaqtda ilm fanda yangi atama webinar atamasi keng qo'llaniladigan bo'ldi. Webinar – bu seminar mashg'ulotlarini onlayn platformalar orqali masofadan tashkil qilinishi[9]. Pandemiya davrida ba'zi bir ko'ngilli professorlar, onlayn geymerlar, san'atkorlar YouTube va Twitch platformasida o'z sohalari bo'yicha bepul stream (inglizcha ma'nosi oqim) tashkil qilishdi. Stream (strim) – Kompyuter ekraning ma'lum bir vaqt orasida platformalarda jonli ravishda efirga uzatilishi.[10] Bu efirni internet foydalanuvchilari keyinchalik xohlagan vaqtda qaytadan tomosha qilishlari mumkin. Kompyuter va mobil qurilmalarni ishdan chiqarish uchun yaratilgan gadgetlarning ko'zga ko'rinmas kasalligidan saqlanish uchun ishlab chiqilgan dasturlar bu ANTIVIRUSLAR[11] deb ataladi. Bu kabi dasturlarning nomlari: KASPERSKIY, NOD32, AVAST, MACAFEE kabilar tilimizga shundayligicha kirib keldi va hech qanday tarjimasiz ishlatilayabdi.

2018-yilda Rossiya Federatsiyasida tashkil qilingan futbol bo'yicha jahon chempionatida hakamlarga yordam berish maqsadida ilk bor kompyuterdan foydalanildi. Bu qurilma VAR[12] – video assistant referee deb ataldi va tilimizda neologizm sifatida kirib kelib hakamlarga futbol o'yini bo'yicha so'ngi, adolatli qarorlatni qabul qilishda katta ko'mak yaratdi.

Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari nomi, ichimlik nomlari, kiyim-kechak nomlari, uy-ro'zg'or buyumlari nomi, tashkilot nomlari, o'rin-joy tushunchasini anglatuvchi nomlar, mato nomlari, transport vositalari nomi, narkotik modda nomlari, yonilg'i mahsuloti nomi, texnik jihoz nomlari ham o'zbek tili leksikasidagi ayrim so'zlarning tarjimai emas balki ekvivalenti sifatida ishlatilyabdi[13]. Neologizmlar orasida maishiy, savdo-sotiq borasidagilari ham o'ziga xos bo'lib, supermarket leksemasi hozirda neologizmlik xususiyatni yo'qotib, zamonaviy qatlamga o'tgan deyish mumkin. Savdo maskani uyasiga kiruvchi *minimarket*, *supermarket*, *gipermarket*, *megamarket*, *savdo majmuasi* (*Moll ing.* "mall" – xiyobon[14]) neologizmlari mavjud bo'lib, *gipermarket* neologizm xarakteriga ega. *Megamarket*, *moll* leksemalari esa rus tili leksikasiga xos bo'lib, o'zbek tili uchun neologizm sifatida xizmat qiladi.

Eng yirik savdo maskani bo'lgan *savdo majmuasi* hisoblanib, uning umumiy yer maydoni 1000 kv.m. dan 100 000 kv.m. gacha o'zgarib turadi. Xorijiy davlatlarda uning moll deb ataladigan varianti mavjud bo'lib, uning ichkarisida mashinalar yurishiga ruxsat etilmaydi. Moll, asosan, yirik magazinlar qatoridan tashkil topib, o'rni bilan ular orasida galereya, restoran, kafe, sartaroshxona, kinoteatr kabilar ham mijozlarga xizmat ko'rsatib turadi.

Neologizmlarning tilimizda qo'llanilishi faollashayotgan ekan, ayrim ularning lug'aviy ma'nosi bilan bog'liq etimologik tarixi ham til sohiblari uchun qiziqish uyg'otmoqda. Masalan, paydo bo'lish tarixi ancha oldinga borib taqaladigan *kovboy*[15] [*ingl.* cow-boy < cow – sigir + boy – yigit] leksemasining AQShning g'arbiy shtatlarida otliq cho'pon, podachi; mard, jasur yigit ma'nosini ifodalashi g'ayritabiyy tuyulmaydi. Mustaqillikdan so'ng paydo bo'lgan neologizm, yoshlarning mazali va yengil ovqat hisoblangan *xot-dog* [*ingl.* hot – qaynoq, issiq; dog – it] neologizmi esa ingliz tilidan boshlang'ich ma'lumoti bo'lgan kishida ham kuchuk go'shtidan tayyorlangan taom nomi bo'lishi mumkinligi haqida shubha uyg'otadi. Biroq bu kabi nomlanishi o'z tarixiga ega bo'lgan taom nomlarining etimologiyasi yirik hajmdagi izohlarni talab etadi.

Xulosa: Shuni ayta olamizki, hozirgi zamonda til jarayonlari juda jadallashmoqda va bu tilshunoslar oldiga katta vazifalarni qo'yimoqda. Til millat ko'zgusi ekanligini inobatga olsak, u yoki bu tilda paydo bo'lgan neologizmlar qanchalik tilda talaffuz qilish, yozish, tushunish qiyinligiga qaramay, u o'sha tilda so'zlashuvchilar uchun odatiy so'zga aylanadi. Neologizmlar til tizimida muhim rol o'ynaydi va o'z ichiga ilm-fan, ijtimoiy-siyosiy hayot, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va boshqa informatsion platformalarni o'z ichiga oladi. Neologizmlar deb nomlanuvchi ushbu yangi birliklar tilning asrlardan beri davom etib kelayotgan evolyutsiyani tushunishda bizga asosiy yordamchi bo'lib xizmat qiladi. Biz neologizmlarni o'z shaklida yoki ma'nosida innovatsion bo'lgan va yangi ijtimoiy-madaniy ma'lumotga ega bo'lgan so'zlar yoki so'z birikmalari sifatida ta'riflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.I. Smirnititsky Rus-Ingliz lug'ati (Russian·English Dictionary) 1-yanvar, 1991-yil;
2. Mirzo Makhmudovich Tursunov. (2022). ANALYSIS OF SOME ENGLISH IDIOMS CONTAINING POPULAR PROPER NAMES. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 5, 62–67
3. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – T.: O'qituvchi, 1995
4. Rahmatullayev Sh. Semema – mustaqil til birligi // O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent. 1984.
5. "Ingliz va o'zbek tillarida baynalminal so'zlarning talqini" N.Salimova. T.2022
6. Neologisms in the 21st century" Elena Kolstova RUDN, February, 2017
7. Todd Green. "Islamaphobia" 1-may. 2015-y. Amazon kutubxonasi
8. Usman W.Chohan. Centre for Aerospace & Security Studies (CASS); Critical Blockchain Research Initiative (CBRI); International Association of Hyperpolyglots (HYPIA); University of New South Wales (UNSW) "A history of Bitcoin"
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Free_lancer
10. Video Conferencing Software Webinar: The Era of Digital Learning
11. Josiah Hughes "YouTube Live: All your streaming questions answered" May 12, 2022.
12. Rusul M.Kanona "History of Antivirus" Fevral, 2017-yil.
13. <https://www.premierleague.com/news/1293198>. "History of VAR" 1-iyun, 2020.
14. Merriem Webster dictionary. Murojaat sanasi: 20-fevral, 2020
15. History.com Editors. "Cowboy". Publisher A&E Television Network. 11-yanvar, 2023-yil

VARIABILITY OF THE SEMANTIC CONTENT OF THE CONCEPT "CONCEPTUAL LACUNA"

M.O'.Ubaydullayeva, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada lakuna nazariyasining munozarali masalalari tanqidiy tahlil qilinadi, tilshunoslik va lingvokonseptologiyada "lakuna" tushunchasiga yondashuvlar muhokama qilinadi, kontseptual lakunalarga madaniyatlararo yondashuv foydasiga dalillar keltiriladi, lakuna atamasini tushunish variantlarini taklif qiladi, lingvistik bilan solishtirganda kontseptual lakunalarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi, lakunani rekonstruksiya qilish yo'llarini muhokama qiladi tushunchalar, "kontseptual lakuna" tushunchasini talqin qilish variantlarini taklif qiladi, tashqi tushunchalarni lingvokonseptosferaga yaqinlashtirish ko'lamini berilgan.

Kalit so'zlar: lingvokultural tushuncha, kontseptual lakuna, lingvokonseptosfera, kvazi-lakuna, madaniy realiya.

Аннотация. В статье критически анализируются спорные вопросы теории лакун, обсуждаются подходы к понятию "лакуна" в лингвистике и лингвоконцептологии, выдвигаются аргументы в пользу внутрикультурного подхода к концептуальным лакунам, предлагаются варианты понимания термина лакуна, выявляется специфика концептуальных лакун по сравнению с лингвистическими, обсуждаются способы реконструкции лакунарных лакун, концептов, предлагаются варианты интерпретации понятия "концептуальная лакуна", приводится шкала приближения внешних концептов к лингвоконцептосфере.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, концептуальная лакуна, лингвоконцептосфера, квазилакуна, культурные реалии.

Abstract. The article critically analyzes controversial issues of lacuna theory, discusses approaches to the concept of "lacuna" in linguistics and linguoconceptology, puts forward arguments in favor of an intracultural approach to conceptual lacunae, offers options for understanding the term lacuna, identifies the specifics of conceptual lacunae compared with linguistic, discusses ways to reconstruct lacunary concepts, offers options for interpreting the concept of "conceptual lacuna", the scale of approximation of external concepts to the linguoconceptosphere is given.

Key words: linguocultural concept, conceptual lacuna, linguoconceptosphere, quasi-lacuna, cultural realia.

Linguists study mainly linguistic lacunae; less attention is paid to conceptual lacunae, but still such research is carried out [1-4; 7-9, etc.]. The purpose of our article is to characterize the variants of the semantic content of the concept of "conceptual lacuna". The elements of the conceptual apparatus of the general theory of systems are used as the methodological basis of the study and, within this framework, a visual analogy is carried out. Lacunar is usually referred to as a concept that is not part of the linguoconceptosphere of a particular people, but is an element of some other linguoconceptosphere. Such, for example, is the concept of "wabi-sabi" (aesthetic impression of the contemplation of imperfection), which is not an element of the Russian, but is part of the Japanese linguoconceptosphere.

However, we are not inclined to interpret lacunary concepts in a cross-cultural way. In our opinion, they represent an endo and not an exo-phenomenon. If, for example, there was a concept of "collective farm" in the Soviet linguoconceptosphere, but there was not and is not in the British one, this does not mean that there is a gap in the British linguoconceptosphere in this area. The fact is that this section (cell) itself does not exist in the structure of the British linguoconceptosphere, since the English economy and social system are organized fundamentally differently than the Soviet ones. Based on this, we believe that the "collective farm" is not lacunar, but an alien (non-systemic) concept for the British linguoconceptosphere. It may be objected to us: the British have an approximate idea of collective farms and many other realities related to foreign cultures. It follows that all this is included in their cultural thesaurus. So, such concepts are not alien to them? Let's answer: the British are familiar with other people's concepts, but knowing them does not mean including them in their conceptual sphere, operating with them, sharing the assessments and attitudes contained in them, emotionally experiencing them, putting them as the basis of their mental and subject-practical behavior – in a word, appropriating them. However, as you know, some foreign concepts are acculturated and assimilated into the host linguoconceptosphere, becoming their own, but in a modified form. So, in Britain, the concept of "sportsman" has leading connotations of "honesty in the game" and "resilience". The word sport (sman) refers to a person who is true to his word, and also

knows how to "hold a punch", even if we are not talking about people who play sports. In the minds of the British, the word sport, which goes back to disport "game", retains a connection with the meaning of "game", and the game in the British mind is, first of all, the case is honest (the adjective sporting has the meaning "honest"). At one time, the Russians borrowed this cultural reality, concept and word from the British.

However, the cultural type of "athlete" is sometimes interpreted comically in our country: it is a strong and clever guy, but stupid and uncultured (this is played out in jokes and pop reprises). It cannot be said that this Russian concept has these leading connotations, but they are part of it, whereas the signs of "honesty" and "steadfastness" are much less characteristic for it. Non-cultured concepts are not lacunary, since they are neither virtually nor really included in this linguoconceptosphere; acculturated concepts are also not lacunary, because they enter the linguoconceptosphere really, not virtually. The lacunar concept enters the linguoconceptosphere virtually, but does not really enter it. Below, this thesis is revealed from the standpoint of the general theory of systems. According to our ideas, a lacuna is not something that does not exist in the system and should not be, but something that should be, but it is not. Otherwise, the concept of "lacuna" loses its meaning. What is not in the system is incomparably more than what is in it. If we consider everything that is not in the system to be lacunae, then everything in the world would have to be declared lacunae in relation to this system. When in the novel by J. Orwell [5] tyrants introduced newspeak, they not only emptied, but removed cells from the conceptual sphere, making a complex system – linguoculture – a simple system in which there was no place for non-systemic elements. These rulers of thoughts did not create gaps, emptying cells in the linguoconceptosphere, but destroyed many cells along with concepts, leaving no "holes" for inserts. As a result, there was not a rich system with partially erased cultural memory (which can be reconstructed on the basis of knowledge of the general structure), but a primitive system, from the structure of which it is impossible to restore almost nothing from the previous system. It should be noted that the qualitative certainty of the object can be established both positively and negatively. If there is no element in the system, this circumstance may contribute to its identification. In particular, when a sculptor carves a statue out of stone, he eliminates everything superfluous, thereby creating a qualitative certainty (shape) of the statue.

However, not in all cases the absence of a feature clearly characterizes the system. The "superfluous" in the statue is, in fact, the rest of the world. Similarly, a phone is not a gun, not a tree, not a fountain, and countless more. It is impossible to call all the signs that are not in the system lacunae. Describing the system, it is easier to list the signs that it has. But sometimes the definition of an object still mentions the absence of a feature (for example, the word snake is defined in dictionaries as "scaly legless reptile"; a stool is "a movable, backrest-less piece of furniture for sitting"). This happens when, within the framework of a kind of objects, the presence of one or another feature is the norm (in particular, most reptiles have legs, and most of the furniture designed for sitting has a backrest). Then the absence of this feature in the type of objects becomes significant. Such an absence is already close to a lacuna. But, in our opinion, this does not mean that in such cases there is a transition from the endo interpretation of lacunae to their exo interpretation. There is a transition to a higher level of abstraction. The fact is that the absence of legs in snakes is understood not by contrast with individual species of reptiles that have legs (lizards, crocodiles, turtles, etc.), but within the whole genus of "reptiles". (The terms species and genus are used here in a logical, not biological sense.) In relation to the species, the genus acts as a macrosystem; a lacuna is revealed within its framework. The boundaries between the divisions of this scale are blurred. Concepts, developing, can move along it. There are also transitional cases; therefore, there may be more divisions on the scale. Figuratively speaking, around the "planet" of the conceptosphere there is a "cosmos" of foreign concepts. Some of them are far away and independent of it; others, under the influence of its "gravitational field", are located closer to it; others are very close; and finally, the fourth are attracted by this planet and become part of it. It's like Saturn with its rings. Thus, in general terms, we see the semantic content of the concept of "lacunary concept".

REFERENCES:

1. Kodirova Kholida Khayriddin kizi. (2022). The Analysis of Illocutionary Acts in Adventures of Tom Sawyer by Mark Twain. *Miasto Przyszłości*, 28, 324–328. <http://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/648>
2. Nargiza Bobojonova Jumaniozovna. (2022). The Term Concept in Modern Linguistics. *Miasto Przyszłości*, 28, 297–302. <http://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/643>
3. Djumayeva, N. Comparative analysis of magical jewellery and ornaments in english and uzbek fairy tales. *JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal* ISSN No: 2581 - 4230. Volume 7, ISSUE 6, June. -2021, 138-142. <https://media.neliti.com/media/publications/347771-comparative-analysis-of-magical-jeweller-8838f05c.pdf>
4. Akramov, I. (2022). Aforizimlarning lingvistik janr sifatida rivojlanishi. // *Ilmiy nashrlar markazi* (buxdu.Uz), 8(8). Retrieved from http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/5690

5. Yuldasheva Feruza Erkinovna. (2022). The Principle of Politeness in the English and Uzbek Languages. Eurasian Research Bulletin, 6, 65–70. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/799>
6. Mirzo Makhmudovich Tursunov. (2022). Analysis of some english idioms containing popular proper names//European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 5, 62–67. <http://ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/98>
7. Navruzova, N. (2022). Подходы к лексическим коннотациям. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4356
8. Ubaydullayeva M.O'. (2023). Lacunas And Linguistic Lacunar Units. Eurasian Research Bulletin, 17, 182–187. <https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/3417>
9. O'rinbekovna, U. M. (2022, October). The concept of the lacuna, types and ways of translating. In *Proceedings of International Educators Conference* (Vol. 1, No. 1, pp. 66-69).
10. O'rinbekovna, U. M. (2022). Usage of different stylistic tropes in english and uzbek languages and their specific characteristics// Academia Globe: Inderscience Research, 3(10), 223-227.
11. Makhmudovich, T. M., & O'rinbekovna, U. M. (2022). Comparative analysis of somatic phraseology in english and uzbek languages// Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 46-49.

UDC 821.161.1

SPEECH PORTRAIT OF A HERO FROM THE POINT OF VIEW OF LINGUISTICS

S.Kh.Ullieva, teacher, Samarkand State University veterinary medicine of livestock and biotechnologies, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolaning dolzarbligi antropotsentrik tilshunoslikning rivojlanishiga e'tiborning kuchayishi bilan bog'liq. Adabiy asar xarakterining shaxsiyatiga, xususan, uning kommunikativ strategiyasiga, aspektlar majmuasini o'rganishni o'z ichiga olgan stilistik rangli nutqda kontekstli aniqlangan lingvistik ma'nolarni amalga oshirishga qiziqish shu bilan jipslashgan. Maqolaning maqsadi adabiy asar muallifining niyatini ochib berishga qaratilgan badiiy matn obrazli tizimining tarkibiy qismlaridan biri sifatida personaj obrazi tuzilishini o'rganish hisoblanadi [1].

Kalit so'zlar va iboralar: og'zaki portret, nutq portreti, psixologik portret, qahramonning nomi, atrofdagi dunyo, detallar, qo'shimchalar, zarbalar, dinamik rasm, tashqi ko'rinish.

Аннотация. Актуальность данной статьи обусловлена возрастающим вниманием к развитию антропоцентрической лингвистики. Интересуясь с личностным характером персонажа литературного произведения, можно понять контекстуально обусловленные языковые элементы в стилистической речи, включающие изучение некоторых важных аспектов. Цель статьи - изучение образа персонажа как одного из компонентов системы образов художественного текста, направленного на исследование замысла писателя данного литературного произведения [1].

Ключевые слова и словосочетания: словесный портрет, речевой портрет, психологический портрет, имя персонажа, окружающий мир, деталь, включения, итрихи, динамическая картина, внешний вид.

Abstract. The relevance of this article is due to the increased attention to the development of anthropocentrically oriented linguistics. Related to this is the interest in the personality of the character of a literary work, and in particular in his communicative strategy, in the implementation of contextually determined linguistic meanings in a stylistically colored discourse, which involves the study of a complex of aspects, including the study of the structure of the character's image as one of the components of the figurative system of a literary text, aimed at revealing the creative intent of the author of a literary work [1].

Keywords and phrases: verbal portrait, speech portrait, psychological portrait, name of the character, the surrounding world, detail, inclusions, strokes, dynamic picture, appearance.

The problem of creating an image of a character is one of the central ones in the process of writing a literary work. One of the main means of creating an image of a character is his portrait, which can be considered as a private problem.

The selection of elements of a literary text and the establishment of links between them is an indispensable condition for penetration into its meanings. Therefore, in the process of reading and studying a work, it is necessary to implement operations aimed at analyzing the constituent parts and details of the text.

An artistic text may consist of one general image, which in turn includes private artistic images. Since the system of images is one of the levels of a work of art, it is necessary to investigate the structure of the image itself. Let's consider it from the point of view of linguistics, as well as from the point of view of a private artistic image - the image of a character.

The structure of the character's image has a complex nature, it is implemented differently in each specific literary work. Therefore, there is no clear division of such an image into elements, however, linguists distinguish the following common components (M.M. Bakhtin, A.I. Domashnev, A.B. Esin, V.A. Kukhareno, L.A. Yurkina):

1. *verbal portrait*;
2. *speech portrait*;
3. *psychological portrait*;
4. *name of the character*;
5. *the surrounding world (space-time continuum)*;
6. *artistic detail*.

Let's consider these elements in more detail.

A verbal portrait is understood as an image of the "appearance of a character" [1], which includes not only the face, figure, clothes, demeanor, but also gestures, gait, movements [2].

The verbal portrait is particularly clear and expressive. Its perception prescribes the active work of the reader's imagination.

Consequently, a verbal portrait explicitly establishes some facts regarding the character's appearance, and can also implicitly convey the spiritual essence of the character's personality, his character, thereby creating a more believable image.

At the same time, the correlation of features of appearance and character is rather arbitrary and depends on the beliefs of a given culture, artistic convention [3]. In the early stages of the development of culture, it was believed that spiritual beauty entails a beautiful appearance. Over time, the connection between the external and the internal became much more complicated, the portrait became individualized.

A verbal portrait can be compact or dispersed, that is, it occurs repeatedly in the course of the narrative. According to V. A. Kukhareno, one can note a tendency to use the second type of verbal portrait, when the author uses portrait inclusions, strokes, creating a dynamic picture of the changing appearance of the character [3].

A verbal portrait in the work may be absent, since special attention in fiction is focused on the inner world of the character, and not his appearance. However, the presence of a verbal portrait is one of the means of creating the most vivid image of a character.

A large role in creating the image of the character belongs to the speech portrait, which characterizes the speech manner of the character [5], which in the text can be conveyed in various ways: direct, improperly direct and indirect speech.

It is important to distinguish between what the character says and how he says it. Directly thoughts, judgments, statements are not included in the speech portrait, in contrast to "the manner of speech, its stylistic coloring, the nature of the vocabulary, the construction of intonational-syntactic constructions, etc." [6]. The manner of speech should include facial expressions and gestures, which also embody the function of communication and have a stronger expressive tendency [3].

Speaking about a speech portrait, it is necessary to introduce the concept of a linguistic personality, the model of which is a character. Following Yu.N. Karaulov under the language personality we will understand the totality of abilities and characteristics of a person that determine the creation and perception of speech works (texts) by him [4]. The latter may differ in the degree of structural and linguistic complexity, depth and accuracy of reflection of reality and a certain target orientation. Accordingly, the linguistic personality can be considered at three levels: verbal-semantic, cognitive and pragmatic. This approach provides for a comprehensive analysis of the character through the prism of discourse, the sum of the character's statements, which determines the variety of personality characteristics that can be obtained as a result.

Thus, a speech portrait is a combination of individualizing and typifying features. Individualizing features include the character's favorite words, dialectisms, jargon, specific syntax, pronunciation; to typifying - a generalization of speech manner, social or chronological [3]. Thus, a speech portrait can reflect the era, the origin of the character, his social status, the level of intellectual development, age, feelings, emotional state, etc. For example, the constant presence of the sounds "brr, er" in a character's speech [6] indicates his uncertainty, the presence of grammatical, lexical and phonetic violations - about social status: "But it ain't none of my business. I mind my own yard. It ain't nothing to me...An' I'm goin' to my old man's place so I don't have to lie to get a job" [5].

As noted above, characterological traits carry a portrait both verbal and speech. However, the actual psychological portrait arises when it expresses any psychological state of the character or its change, including a wide range of components. Thus, being one of the main goals of the author, the

description of the character's inner world can be expressed both implicitly - through, for example, a verbal portrait, and explicitly - with a direct description of psychological processes.

When considering the psychological structure of a personality, the following elements are usually included in it:

1. Abilities - individual psychological characteristics that are related to the success of any activity [3].

2. Temperament - “a set of mental characteristics characteristic of a given person associated with emotional excitability” [5]. That is, the temperament of the character determines how quickly he has feelings, and how strong they are.

3. Character - “a set of individual mental properties that develop in activity and manifest themselves in modes of activity and forms of behavior typical for a given person” [3]. Among the character traits are: motivational, which determine the choice of goals of activity; volitional, which characterize the activity aimed at achieving the set goals; and instrumental, which describe the style of activity in general.

4. Emotions are mental processes that reflect the importance and appreciation of various situations. In addition to the actual emotions, it is customary to include also affects, moods and feelings.

The composition of the extralinguistic aspect of the name includes the special conditions for the existence of the name in society and the cultural and historical associations associated with it, and the specific connection of the name with the named object, and the degree of fame of the object and its name [4].

The psychological portrait of a character can be simple, that is, solid and static, or complex, that is, dynamic, evolving. It is usually difficult to define a complex psychological portrait as purely positive or negative. There is inconsistency in it.

All elements of the character's psychological structure directly affect his activity, determine his individuality and determine his uniqueness, allowing the author to make the character's image realistic. This is due not to linguistic reasons, but to external (extralinguistic) ones: the closest contact of a person with the environment, with its representatives from the animal world, determines the semantic content of precisely those words that nominate the varieties closest to a person [5].

All in all, it can be noted that any literary text has an addresser and an addressee, that is, it has two important characteristics. On the one hand, it is purposefulness that reveals the intention of the author; on the other hand, it is a pragmatic setting that reveals the resulting stylistic effect as a source of impressions for the reader.

REFERENCES:

1. Arutyunova, N.D. Language and the human world. - Moscow: "Languages of Russian culture", 1999. - 896 p.
2. Baranov, A.G. Pragmatics as a methodological perspective of language. - Krasnodar: Enlightenment-South, 2008. - 188 p.
3. Bakhtin, M.M. Author and Hero: On the Philosophical Foundations of the Humanities. - St. Petersburg: Azbuka, 2000. - 336 p.
4. Ullieva S. Kh. Anthroponyms as indicators in the evolution of cultural, linguistic processes and style in learning the Russian language. Web of scientist – International scientific research journal. - Volume 3, Issue 3, 2022. -p.642. <file:///D:/Work/Innovative%20Academy/Innovative%20Academy%20journals/EJAR/Main%20documents%20-%20Asosiy%20fayllar/www.in-academy.uz>
5. Ullieva S. Kh. Historical and comparative characteristics of zoonyms in the Uzbek and Russian languages. Eurasian journal of academic research. Volume 2, Issue 6, 2022. -p.523. <https://wos.academiascience.org>

UDC 81'255.4

THEORETICAL NOTIONS OF PUBLICISTIC STYLE TRANSLATION

G.A.Xalilova, senior teacher, Uzbekistan State World Language University, Tashkent

Z.N.Xalilova, student, Kimyo International University in Tashkent, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola jurnalistik uslubning tarjimasi haqidagi nazariy fikrlarga bag'ishlangan.

Maqola o'zbek va ingliz tillarini o'rganuvchilarga tarjima bo'yicha foydali va muhim bilimlarni olishga yordam beradi. Publitsistik uslubdagi tarjima tushunchalari o'quv jarayonida ham, kundalik hayotda ham samarali va tabiiydir. Turli kasbiy atamalarni tarjima qilish masalasi hozirgi zamon tilshunosligining eng muhim masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Turli maktablar va yo'nalishlar vakillarining tortishuvlari bir necha o'n yillar davomida to'xtamadi va, ehtimol, uzoq vaqt davom etadi.

Kalit so'zlar: milliy-madaniy o'ziga xosliklar, frazeologik birliklar, interfaol ta'lim, zamonaviy tilshunoslik, ekstralingvistik omillar, yozishmalarning etishmasligi.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическим представлениям о переводе публицистического стиля.

Обучение может помочь узбекским изучающим английский и узбекский языки получить полезные и важные знания о переводе. Понятия перевода в публицистическом стиле эффективно и естественно в процессе обучения, а также в повседневной жизни.

Проблема перевода различных профессиональных терминов продолжает оставаться одной из важнейших в области современного языкознания. Споры представителей различных школ и направлений не утихают уже несколько десятков лет и, скорее всего, будут продолжаться еще довольно долго.

Ключевые слова: национально-культурная специфика, фразеологизмы, интерактивное обучение, современное языкознание, экстралингвистические факторы, отсутствие соответствий.

Abstract. This article is dedicated to the Theoretical Notions of Publicistic Style Translation.

Study could help Uzbek learners of English and Uzbek have useful and significant knowledge of translation Notions of Publicistic Style Translation effectively and naturally in their learning process as well as in their daily life. The issue of translation of various professional terms continues to be one of the most important issues in the field of modern linguistics. Disputes of representatives of various schools and directions have not abated for several decades and, most likely, will continue for quite a long time.

Key words: national-cultural specifics, phraseological units, interactive learning modern linguistics, extralinguistic factors, the lack of correspondences.

At present, the media are a universal way to communicate at the international level, as well as at the level of nations and communities. Thanks to the impact of scientific and technological progress, the sphere of their influence is expanding, inspiring people with certain ideas, and having access to the Internet on their smart phone, everyone can go to the news portal and read information that he deems necessary, interesting and relevant. Under these conditions, the role of translation of foreign sources of news information is growing to a high level, and since we are talking about news that affects political events, the public, achievements in the field of science, culture and economy - the translation should be accurate, without deviations from the original idea and at the same time understandable and appropriate in terms of style.

Publicistic style refers to the functional style of speech and covers a wide range of social aspects: politics, society, culture, sports, etc. Most often, journalistic style is found in newspaper articles, in news and online sources. The translator should be careful and take into account the ideology of the author, the cultural background of the language of the article and carefully select the translation in accordance with the stylistic features of the original text. The Publicistic text contains quite a lot of terms, most often referring to politics, economics and the socio-cultural life of the country.

Publicistic style is realized in written and oral forms. A distinctive feature of this style is the use of expressiveness and tropes, characteristic of the artistic style, along with elements of official style and terms. Simultaneously with the use of template expressions and clichés in journalism, with the development of Internet culture, the language is also changing, and the scope of using slang is expanding.

The translation of journalistic material is fraught with a number of difficulties. Publicistic texts include not only special terms, but elements of polemics. The author always expresses his own opinion in a journalistic article, which should be conveyed most appropriately in the translation.

When translating a journalistic text, it is necessary to avoid unnecessary words, but one should pay special attention to the name of political parties, trends, the name of institutions, authorities, etc. At translation it is necessary to transfer completely sense of the name, but it is necessary to be guided thus by rules which are peculiar to a translation language, instead of the original.

Specific features of newspaper headings that are of particular interest to an interpreter can be basically reduced to the following:

1) The desire to draw attention to the published material and, at the same time, state its content in a concise form, that the headlines in English and American newspapers are usually multistage. As a rule, they consist of a "header" actually a headline, sometimes a banner headline – sarlavha, which is typed entirely or partially in a very large font and a lead of several lines, typed in a smaller font.

"Cap" – eng e'tiborni tortuvchi qism is recognized to highlight the brightest idea of the article,

and often even a separate, most expressive, beating in the eye or memorable phrase from the article. Often, the "cap" is only aimed at making the reader read the material, striking the reader's imagination. Therefore, in most cases, it does not fully reveal the content of the article and sometimes even very little is associated with it. The function of disclosing the content of the article is filled by a *subtitle - kichik sarlavha*, which in a few lines gives a short narration of the article, a kind of its generalization.

So, the "cap" of the next heading in the "Daily Worker"

Paris Protest March Staged by Students does not give a clear idea of the content of the article, for it remains unclear why the students held a demonstration. The content of the article becomes clear only from the subheading: *Educational System's Restrictions Protested*. Only now we can translate the title correctly: *Parijda Ta'lim Tizimida Cheklovlar Joriy Etilishiga Qarshi Talaba Namoyishi*.

One of the specific newspaper methods is the undisputed, shortened transmission of speech with journalist's notes in commas; the quoted speech is quoted without quotes. Such a direct speech is called "free" direct speech, "unmarked" or "adapted" - "*belgilanmagan*" yoki "*moslashtirilgan*".

The importance of background knowledge for understanding and translating texts lately does not cause even a shadow of doubt, however, the role of background knowledge as an important factor in understanding the text by the translator and for the translation process itself has not been sufficiently studied. At the same time, the importance of those aspects of the translation process is often emphasized, in which the divergence between cultures is fundamentally important, while in today's conditions of universal integration the aspects common to different cultures and integrating them are important.

By the term "*background knowledge – maxsus bilim*" is meant, as a rule, a certain set of extra linguistic information necessary for successful mutual understanding of communicants. Currently, a significant part of media texts is of an international character, they form an international target audience, which implies the existence of universal, perhaps, can already say global background knowledge, which is activated by the means of English in its role as an international language. Media texts require first of all knowledge about the real reality.

Publicistic texts are very diverse. The most concise in style are reports and articles of an informational nature. Accuracy in the translation of such messages and articles is often achieved by syntactic rearrangement of sentences, structural substitutions and the use of lexical correspondences. For example:

Taking part in the discussion with the President will be the new Secretary of State, the Defence Secretary and the special assistant to the President for National Security Affairs.

Prezident bilan uchrashuvda yangi davlat kotibi, mudofaa vaziri va prezidentning milliy xavfsizlik masalalari bo'yicha maxsus yordamchisi ishtirok etadi.

To translate this short message, it was necessary to restructure the sentence. Typical for the style of short messages, the inversion is not preserved in translation. Lexical and grammatical substitutions in the translation of the following passage also cannot be regarded as a violation of accuracy in the translation.

The New Zealand earthquake was followed by tremors lasting an hour. No loss of life was reported.

Yangi Zelandiyada zilziladan so'ng bir soat yer osti silkinishi davom etganligi kuzatildi. Xabarlariga ko'ra, qurbonlar yo'q.

The passive construction in the first sentence is transferred to the active one. The definition of New Zealand is transmitted by the circumstance of the place, since in Uzbek the combination of the "New Zealand earthquake" is impossible. The passive construction in the second sentence is translated by a phraseological combination - a cliché. Clichés play an important role in the design of the communication situation. Speech clichés firmly "block" the perception of statements that cannot be comprehended. On the other hand, in some cases newspaper clichés can report a fact or event, perform the function of advertising and attract the attention of the reader.

Their study and description is of great interest to all modern linguistic scientists. Today, a lot of research works are devoted to studying precisely the problems of translating various professional terms from one language to another. The main interest for all linguists is not only the study of the stages of development of professional terms and the general terminology of source and target languages. Any researcher wants to solve the problem and become the founder of a unified system of rules for the translation of specific professional definitions from one language to another.

This interest is typical for any state and the entire international community of translators. The relevance and importance of studying the various problems of translating special vocabulary words today is due to the unprecedented expansion and increase in the volume of cooperation between

domestic and foreign enterprises and companies. In addition, a significant role is played by the growing volume of communication between people from different countries in all professional and cultural fields. An essential condition for successful interlingual communication can be called the equivalence of a set of special professional terms and concepts that are responsible for the formation of information in special texts as the source language, or the final translation.

REFERENCES:

1. Sh.M.Mirziyoev. Speech of the President of the Republic of Uzbekistan. On September 19, 2017. The 72nd session of the United Nations General Assembly.
2. Саломов Г., Комилов Н. Таржимон махорати. – Тошкент : Фан, 1979. Б –12-15
3. Мусаев К., Таржима назарияси асослари: Дарслик. Т.: Ўзбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти, 2005. Б –22

UO'K 811.112.2+371.3

CHET TILLARDA MUTAXASSISLIKKA OID MATNLARNING TERMINOLOGIK JIHATI

T.R.Xamidova, o'qituvchi, ToshDAU, Toshkent

Annotasiya. Maqolada mutaxassislikka yo'naltirilgan matnlarning chet tillarda taqqoslanadigan atamalar va terminologik iboralarni muhokama usullari ko'rib chiqilgan. Tizim terminini tashkil etuvchi tillarda bir qator atama va terminologik iboralar olingan. Chet tillarda terminologik tizimlarni taqqoslash ularning tarkibiy qismlari o'rtasida tarjima yozishmalarini o'rnatish va standartlashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: chet tillar, terminologiya, terminologiyani ajratib olish, mutaxassislikka oid matnlar, atama izchilligi mezonlari.

Аннотация. В статье рассматриваются способы обсуждения сопоставимых терминов и терминологических словосочетаний в иноязычных специализированных текстах. Ряд терминов и терминологических выражений являются производными от языков, составляющих системный термин. Сопоставление терминологических систем иностранных языков позволяет установить и стандартизировать переводческое соответствие между их компонентами.

Ключевые слова: иностранные языки, терминология, терминологическое извлечение, специализированные тексты, критерии согласованности терминов.

Abstract. The methods of discussion of comparable terms and terminological phrases in foreign languages of specialized texts are considered in the article. A number of terms and terminological expressions are derived from the languages that make up the system term. Comparison of terminological systems in foreign languages makes it possible to establish and standardize translation correspondence between their components.

Key words: foreign languages, terminology, terminology extraction, specialized texts, term consistency criteria.

Kirish. Ilmiy-texnik leksikografiyada yaratilgan va nafaqat tarjimonlar, balki chet tildagi mutaxassislikka oid matnlarni tahlil qilish sohasidagi mutaxassislar ishida foydalaniladigan terminologik resurslar salohiyati axborot manbalaridan terminologik birliklarni avtomatik ravishda ajratib olish usullarini ishlab chiqishni dolzarb qiladi - mutaxassislikka oid matnlardir. Ushbu maqolaning maqsadi chet tillarida mutaxassislikka bo'yicha matnlardan terminologik birliklarni ajratib olish va atama-tarjima turi juftlarini yaratish uchun tarmoq konkordanserlaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganishdir. Ushbu yondashuv bilan matn muammosini hal qilish natijasi va uni olish manbai sifatida ko'rib chiqiladi, chunki bilim nafaqat matn shaklida yozib olinadi va taqdim etiladi, balki matn sifatida lingvistik ma'noda ham hosil bo'ladi. Muallif va oluvchining tezaurisi mos kelganda olinishi mumkin bo'lgan ilmiy matnning mazmuni nomlar bilan tavsiflangan ob'ektlar haqidagi ma'lumotlar - otlar va nominal iboralar bilan belgilanadi. Ilmiy matnda bu ob'ektlar atamalar bilan belgilanadi. Terminlarni to'g'ri tarjima qilish tarjima jarayonida ma'lumotlarni olish va uzatish imkonini beradi.

Ma'lumot olish tartib-qoidalari parallel korpus shaklida taqdim etilgan turli tillardagi matnlarda bir xil ma'noga ega bo'lgan so'zlarning kontekstlarini taqqoslash g'oyasiga asoslanadi. Bunday kontekstlarni aniqlashda, turli tillarning terminologik tizimlarining simmetriyasining yo'qligi bilan bog'liq qiyinchiliklarga qo'shimcha ravishda, parallel matnlar korpusi uchun tarjimalarni tanlash alohida muammo hisoblanadi, chunki ularning sifati ko'pincha to'g'ri ishlash talablariga javob bermaydi. atamalarning tarjimasi. Shu sababli, taqqoslanadigan tillar bo'yicha mutaxassislar

tomonidan tashkil etilishi mumkin bo'lgan taqqoslanadigan matnlarga murojaat qilish tabiiydir. Taqqoslanadigan matn korpusi - materiallari bitta mavzu sohasini aks ettiruvchi korpuslar. Ular parallel bo'lganlarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega, chunki ular matnda atamalarning haqiqiy qo'llanilishini kuzatish imkonini beradi, tarjimalar esa manba matnning ta'sirini aks ettiradi, bu esa atama tildagi atamalarni kuzatishni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, turli mavzularda foydalanish uchun parallel matnlar etishmasligi mavjud.

Manbalarni solishtirma jamlanmalarni tuzish uchun muhim va qulay materialdir, chunki ular bir mavzu bo'yicha yo'naltirilgan bo'lib, tilshunoslik fanidagi dolzarb tendentsiyalarni aks ettiradi va yangi atamalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot matnini lingvistik va statistik tahlil qilish uchun mo'ljallangan tarmoq dasturi yordamida amalga oshiriladi.

Dastur tomonidan taqdim etilgan vositalarni hisobga olgan holda, har bir tilni o'rganish doirasida quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

- chet tillarda qayd etilgan leksik birliklarning lug'atini tuzish;
- terminlar va ko'p qo'llaniladigan so'zlarni farqlash bo'yicha mavjud yondashuvlarni hisobga olgan holda lug'atdan terminlarini ajratib olish;
- eng tez-tez uchraydigan atamalar uchraydigan klasterlarning muvofiqliklaridan foydalanish asosida kontekstlarni tadqiq qilish tartibini ishlab chiqish.

Tadqiqotning maqsadi "Terminologiya va mutaxassislik"ni aks ettiruvchi maxsus lug'atning tarjima lug'atini yaratishdir. Ikkala lug'atda ham tarkibi doimiy o'zgarib turadigan ochiq turkumli so'zlar (otlar, sifatlar, to'liq baholi fe'llar va qo'shimchalar) va yopiq turkumlar (bog'lanishlar, yuklamalar, aniqlovchilar, bo'lajak fe'llar) o'zgarmagan holda saqlanadi.

Terminologik lug'atga ochiq sinf so'zini kiritishning muhim va e'tirof etilgan mezoni uning chastota lug'atidagi darajasidir. Maxsus matnlar korpusida yuqori chastotaga ega bo'lgan so'zlar umumiy tildagi matnlar korpusida past chastotada paydo bo'lishi yoki umuman uchramasligi mumkin. Shuning uchun ixtisoslashgan korpus holatidagi chastota leksik elementning ma'lum bir aloqa uchun muhimligining ko'rsatkichidir. Eng ko'p uchraydigan so'zlarni tahlil qilish uchun ularning lug'at talqinlarida aks etgan ma'nolarini aniqlash kerak. Tillar chastotasi lug'atida ochiq sinfning eng ko'p uchraydigan so'zlari terminologiya, atama, til, tushuncha leksik birliklarini o'z ichiga oladi. Tillar lug'atida atamalar, tillar, so'zlar va terminologiya eng ko'p uchraydi. Bu leksik birliklarni keyingi tahlil ob'ekti bo'lgan atamalar sifatida ko'rish uchun ularning izohlarida aks ettirilgan leksik ma'nolar turg'un bo'lishi, atama tizimidagi boshqa birliklar bilan semantik bog'liq bo'lmagan, balki ular bilan chegaralangan bo'lishi kerak. Keyinchalik, matn korpusidan atamalarni ajratib olish usullarini o'rganish doirasida, ularning terminologik ma'nosini aniqlash uchun tez-tez uchraydigan so'zlarning lug'at talqinlarini tahlil qilish rejalashtirilgan.

Terminologiyaning kelishilgan holda qo'llanilishi natijalari to'plamidan bilimning sema sohasi mavjud bo'lganlari ham tanlab olinadi, so'ngra lemmatizatsiya qilinadi. Terminologiya so'zi uchun so'zning kontekstda ishlatilishidan iborat muvofiqlik olindi. Muvofiqlikning har bir satrida so'z terminologiyasini o'z ichiga olgan atamalar ta'kidlanadi va asosiy ta'riflar hisobga olinadi; bu bizga o'rganilayotgan atamani kengroq kontekstda ko'rib chiqishga imkon beradi, chunki klaster atama uchun bir hil ta'riflarni o'tkazib yuboradi, va u tomonidan boshqariladigan va boshqariladigan otlar, ularning ta'riflari ham bo'lishi mumkin. Muvofiqlikdagi qidiruv vositalari yordamida yadro atamasi bilan bog'liq eng tez-tez uchraydigan so'zlarning chastotalari aniqlandi va hisoblab chiqildi. Bunda bu so'zlarning atamaga yaqinligi, ta'rif va qo'shimchalari bor-yo'qligi sharti e'tiborga olinmaydi. Muvofiqliklar va klasterlar yordamida olingan ro'yxatlarda qidiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Беляева Л. Н. Лингвистические технологии в современном сетевом пространстве: language worker в индустрии локализации / Л. Н. Беляева. – СПб.: Книж-ный дом, 2016. – 134 с.
2. Чернявская В. Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса / В. Е. Чернявская. – М. : УРСС-Либроком, 2013. – 224 с.
3. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – С. 683-685.
4. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
5. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021.Т. №. 3. – С. 1743-1747.
6. Kulikova I. S., Salmina D. V. Metalingvistikaga kirish (lingvistik terminologiyaning tizimli, leksikografik va kommunikativ-pragmatik jihatlari). Sankt-Peterburg: Saga, 2002. 352 b.
7. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – С. 683-685.

MURAKKAB SINTAKTIK YAXLITLIK LINGVISTIK MATN VOSITASI SIFATIDA
Z.X.Xamrayeva, o'qituvchi, Samarqand Davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Murakkab sintaktik yaxlitlik matnda xizmat qiluvchi lisoniy birliklardan biridir. Maqolada ifoda va mazmun bo'linmasligini, shuningdek, diskretlik va o'ziga xos takrorlanuvchanligini anglatuvchi tarkibiy va semantik ko'rsatkichlar muhokama qilinadi. Matnda murakkab sintaktik yaxlitlikning fazoviy-vaqtincha ajralib turishiga hissa qo'shuvchi va uni hosil qilish/idrok etish qonuniyatlarini ochish imkonini beruvchi murakkab sintaktik birlikning tashqi shaklining o'zgarmas matritsalariga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: *Murakkab, sintaktik yaxlitlik, matn, o'zgarmas matritsa*

Аннотация. Сложно синтаксическая целостность является одной из языковых единиц, служащих в тексте. В статье рассматриваются структурно-семантические показатели, которые предполагают нераздельность выражения и содержания, а также дискретность и присущую им воспроизводимость. В тексте особое внимание уделяется инвариантным матрицам внешней формы сложной синтаксической единицы, которые способствуют пространственно-временному разобщению сложной синтаксической единицы и позволяют выявить закономерности ее образования/восприятия.

Ключевые слова: сложность, синтаксическая целостность, текст, инвариантная матрица

Abstract. Complex syntactic unit is one of the linguistic units serving in the text. The article discusses the structural and semantic indicators that imply the inseparability of expression and content, as well as discreteness and inherent reproducibility. In the text, special attention is paid to the invariant matrices of the external form of the complex syntactic unit, which contribute to the spatio-temporal separation of the complex syntactic unit and allow to reveal the laws of its formation/perception.

Key words: Complexity, syntactic integrity, text, invariant matrix

Murakkab sintaktik yaxlitlik - bu tizimli lingvistik birlik sifatida matnda ishlaydigan, bir vaqtning o'zida integral (uni tashkil etuvchi komponentlardan biri) va tarkibiy qism (bitta) bo'lgan maxsus tashkil etilgan, yopiq jumlarlar guruhi hisoblanadi. Til faoliyatining bir shakli sifatida yozma muloqotda lingvistik vositalarni tanlash cheksizdir. Biroq, funktsional belles-lettres uslublarida, shuningdek, intellektual adabiy matnlarda murakkab sintaktik tuzilmalarga, ya'ni har xil turdagi bo'laklar, davrlar, murakkab sintaktik birliklar va boshqalarga ega bo'lgan qo'shma sintaktik konstruktsiyalarga ustunlik beriladi. Yuqorida ishlatilgan kommunikativ sintaktik birliklar - nutqda turli darajadagi uyg'unlikka ega va segmentlangan (sinsemantik jumalardan tashkil topgan murakkab sintaktik birliklar) yoki bo'linmagan (murakkab avtosemantik jumlarlar) variantlari shaklida namoyon bo'ladi.

Murakkab sintaktik yaxlitlik - matnning eng kichik alohida mavzusini ko'rsatadigan, komponentli jumalardagi kichikroq mavzulardan iborat bo'lmagan va hatto kichikroq mavzularga bo'linmagan yagona gap. Murakkab sintaktik birlik tarkibiga kirmaydigan avtosemantik gap alohida mavzuni anglatishi mumkin. Biroq murakkab sintaktik yaxlitlikning bir qismi sifatidagina mumkin bo'lgan sinsemantik gaplar mustaqil mavzuga ega bo'lmaydi va birgalikda uning monotemasini ifodalash uchun xizmat qiladi, rivojlanish jarayonida bir-birini to'ldiradi va matnga bevosita tegishli bo'lmaydi, ya'ni ular faqat barcha til birliklari tegishli bo'lgan va umumiy ichki vazifani bajaradigan guruhning bir qismi sifatida ishlaydi va shuning uchun har qanday semantik kuchaytirishlar muallifning maqsadiga bog'liq. Har bir sinsemantik gapning tuzilishi ham, mazmuni ham murakkab sintaktik yaxlit mavzuning rivojlanish strategiyasiga bog'liq. Murakkab sintaktik birlik tuzilishi va semantikasi o'zaro bog'liq bo'lib, bu gaplarning yopiq guruhining umumiy ma'nosini hamda ifoda va mazmun tekisliklarining bo'linmasligini ta'minlaydi.

Professor Moskalskaya O.I. "Frazadan tashqari birlik" (murakkab sintaktik yaxlitlik) tugagach, unda aytilgan hamma narsa hikoyaning oxirigacha (makrotmatn) o'quvchiga hamroh bo'ladigan "fon bilim"ga aylanadi, degan shubhasiz fikr bildirdi [2]. Murakkab sintaktik yaxlitlikda mavzu mavjudligi sababli matnda "izotop tarmoq" paydo bo'ladi va matnda bir mavzudan ikkinchi mavzuga o'tish bir murakkab sintaktik butunning tugashini va boshlanishini bildiruvchi signal bo'lib xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, matnda mavzu bo'yicha birlashtirilgan jumlarlar guruhini aniqlash har doim ham oson emas, chunki butun matn tuzilishida tematik o'tishlar shartli bo'lib, matndagi murakkab sintaktik birligi kamdan-kam hollarda birin-ketin ishlatiladi. Murakkab sintaktik yaxlitlik

shaklidagi yaxlit gapning ma'nosi unga kiruvchi til birliklari ma'nolari yig'indisidan hamisha katta bo'ladi. Murakkab sintaktik birlikning ana shunday o'ziga xos xususiyati "lingvistik ongda shakllangan ekstralingvistik voqelikni aks ettiruvchi lingvistik birliklarning obyektivligi"ga asoslanib, u orqali matnning ko'p qirrali ma'nolarini ochish imkonini beradi [3]. Murakkab sintaktik yaxlitlik faqat uning semantikasiga ham, tuzilishiga ham ruxsat berilganda, ya'ni murakkab sintaktik yaxlitlik ma'lum bir grammatik ma'noni namoyon etuvchi mazmun tekisligi (monotema) va ifoda tekisligi yuzaga kelgandagina hosil bo'lishi/idrok etilishi kerak deb taxmin qilinadi, "muayyan grammatik vosita bilan ifodalangan" holda esa bo'linmaydi [4].

Til/nutq tizimining birligi sifatida murakkab sintaktik yaxlitlik ushbu tizimning xususiyatlarini ham mazmun, ham ifoda tekisliklarida namoyon qiladi. Tilning tizimli tabiati ma'lum bir til birligi uchun bu tekisliklarning bo'linmasligini belgilaydi va uning yuqori va pastki chegarasini aniq tartibga solish imkonini beradi. Murakkab sintaktik yaxlitlikning ikki tekisligining o'zaro bog'liqligi o'ziga xosdir, chunki u matnning chiziqli tuzilishi orqali amalga oshiriladi, bu ontologik xususiyatga ega bo'lib, barcha lisoniy birliklarning pozitsion sifatlarni namoyon etishiga imkon beradi va o'z pozitsiyasi sifatida matnning tizimli tushunchasi har doim lingvistik birliklarning o'zaro ta'sir mexanizmlarini belgilaydi.

Murakkab sintaktik yaxlitlikning ifoda tekisligi tashqi shakl, ichki tuzilish va elementlar orasidagi ichki munosabatlar bilan ifodalanadi. Murakkab sintaktik yaxlitlikning tashqi shakli murakkab sintaktik yaxlitlikni farqlash, uni matndan ajratib olish va/yoki nutqda takroriylik va diskretlik kabi sifatlari tufayli takrorlash imkonini beradi. Murakkab sintaktik birlikning tashqi shakllarining variantlari matndagi murakkab sintaktik yaxlitlikning fazoviy-vaqtincha ajratilishiga hissa qo'shadigan va uni hosil qilish / idrok etish qonuniyatlarini ochishga imkon beradigan barqaror to'plam tenglamasini - invariant matritsalarini tashkil qiladi, Ammo shuni ta'kidlash kerakki, murakkab sintaktik yaxlitlik qat'iy tuzilishning takrorlanadigan birligi emas va tahlilda u yoki bu variantni ramkalashning o'ziga xos xususiyatlarini uning matritsasining tashqi chegarasini belgilovchi sxema bilan to'liq tekshirish mumkin.

Murakkab sintaktik yaxlitlik sxemasi murakkab sintaktik birlik shaklining yaxlitligini va uning tarkibiy qismlarini, ya'ni murakkab sintaktik butun tarkibiga kiradigan gaplar sonini ko'rsatadi; turli tuzilishli gaplar ketma-ketligi; sodda gaplar soni va ularning o'rni; qo'shma gaplar soni va ularning o'rni; murakkab sintaktik yaxlitlikdagi bir a'zoli gaplar va ularning o'rni; so'roq va buyruq gaplar; undov gaplar; jumlaning tushib qolgan qismlari bo'lgan jumlarlar; boshlang'ich tuzilishi; tugatish tuzilishi; sodda gaplar va qo'shma gap qismlarini murakkablashtirish; qo'shma gap qismlari va murakkab sintaktik tuzilmalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir vositalari; murakkab sintaktik yaxlit gaplar o'rtasidagi o'zaro ta'sir vositalari: bog'lovchilar, qavslar, takrorlar, qismlar tuzilmalarining parallelligi va boshqalar.

O'zgarmas matritsalariga xos bo'lgan ma'lum mavhumlikka qaramasdan, murakkab sintaktik yaxlitlikning sxemasi uning tashqi shaklini belgilaydi va murakkab sintaktik birlikni yopiq jumlarlar guruhi sifatida saqlash uchun zarur bo'lgan tarkibiy minimumini o'rnatadi. Murakkab sintaktik butunning sxemasi qo'shimcha yoki etishmayotgan gapni uning matritsasini aks ettirish orqali deyarli bir ma'noda ochadi.

Murakkab sintaktik yaxlitlikning tarkibiy qismlari bo'lgan jumlarlarning tegishli tuzilmalarining birikmasini muallif murakkab sintaktik yaxlitlikning lingvistik matritsasi sifatida belgilaydi. Invariant lingvistik tuzilish matritsalarini murakkab sintaktik birlik maxsus takrorlangan lingvistik birlik ekanligini ko'rsatadi. Murakkab sintaktik yaxlitlikni shakllantirishda qaysi tuzilmalar ishtirok etishiga qarab ma'lum bir lingvistik matritsa qo'llaniladi. Tadqiqot davomida quyidagi turlar aniqlandi:

- oddiy jumlarlar birikmasi matritsasi,
- lingvistik matritsani kengaytirish,
- lingvistik matritsaning torayishi,
- birlashtirilgan lingvistik matritsa,
- qo'shma gaplar birikmasi matritsasi.

Lingvistik matritsa tushunchasi (lotinchadan – matritsa, gen. – matricis "tayanch" degan ma'noni bildiradi) gap tuzilishiga nisbatan keng qo'llaniladigan til modeli (lotincha modulus "o'lchov" degan ma'noni bildiradi) tushunchasi bilan kesishadi uni "doimiy elementlar to'plami" [5] va "ma'lum bir lingvistik birlikni yaratish uchun zarur bo'lgan minimal komponentlardan iborat mavhum namuna" [6] sifatida belgilaydi. Lingvistik matritsa atamasining murakkab sintaktik yaxlitlikka nisbatan o'ziga xos qat'iy bo'lmagan takrorlanuvchanlikka ega bo'lgan birlik sifatida qo'llanilishi uni gapdan ajratish va bu lisoniy birlikni kengaytirilgan gap shaklida hosil qilish/idrok etish imkonini beradi.

Murakkab sintaktik birikmadagi jumlarlar birikmasining varianti sifatida sodda gaplar birikmasi matritsasi rasmiy uslubning ko'plab janrlarida, publitsistik uslubning ma'lum janrlarida, bolalar adabiyotining badiiy matnlarida yoki murakkab sintaktik butunlikda keng tarqalgan va ular mazmuni chuqur ma'nolarning mavjudligini anglatmaydi.

Sodda jumalarning murakkab sintaktik yaxlitlikda birikmasi muhokama qilingan muammolardan birini, ya'ni pastki (o'ng) chegarani belgilashni ochib beradi. Bu mohiyatan murakkab sintaktik birlikning maqbul hajmi masalasidir. Biroq, bunday ifoda tekisligi bilan mazmun tekisligi muqarrar ravishda sub'ektiv bo'lib qoladi, shuning uchun muallif yopiq guruhga kiritilgan jumlar sonini cheklaydigan ma'lum mezonlar bo'lishi kerak deb hisoblaydi. 1956 yilda amerikalik psixolog Jorj A. Miller o'zining "Sehrli raqam yetti, plyus yoki minus ikki: ma'lumotni qayta ishlash qobiliyatimizning ba'zi chegaralari" maqolasida "mutlaq mulohaza yuritish va tezkor xotira oralig'i og'ir sharoitlarni talab qiladi", deb yozgan edi. Biz olish, qayta ishlash va eslab qolishimiz mumkin bo'lgan ma'lumotlar miqdori bo'yicha cheklovlar" [7] G. Miller va u tilga olgan boshqa tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tajribalar mutlaq mulohazalar oralig'ini yoki bir vaqtning o'zida soni yoki kattaligini taxmin qilish mumkin bo'lgan ob'ektlarning eng ko'p sonini aniqlash imkonini berdi. O'rganilgan material pastki chegara uchun ushbu postulatni tasdiqlaydi: murakkab sintaktik butun tarkibidagi jumlarlar soni kamdan-kam hollarda ettidan ko'p va hech qachon to'qqizdan oshmaydi. G. Millerning so'zlariga ko'ra, "bizning tilimiz materialni ma'lumotlarga boy bo'lgan bir necha bo'laklarga qayta qadoqlash uchun juda foydali" [o'sha erda]. Murakkab sintaktik yaxlitlik haqida ham shunday deyish mumkin: murakkab sintaktik yaxlitlik o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra matndagi "ma'nolar bo'lagi"ni ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXAT:

1. Садыкова Ю. Ф. Lingvistik va adabiy kompetentsiyalar shakllanishida badiiy matn filologik tahlilining o'rni va o'ziga xos xususiyatlari //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 5.
2. Садыкова Ю. Ф. Philological analysis of the text as a means of forming textual competence //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 3.
3. Ф.Б. Ingliz va o'zbek tilida so'zlashuv frazeologik birliklarning funksional xususiyatlari //Международный журнал искусство слова. – 2022. – Т. 5. – №. 15.
4. Абдувахובה У. Экспрессивно-стилистические и художественные особенности авторского стиля герберта бейтса //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2021. – №. 3 (80). – С. 28-33.
5. Fakhridinovna H. L. The role of project based learning in enhancing research skills through practical activities //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 152-156.
6. Mavlonova N.A. The categories of proximity of the Russian Language to Uzbek in the field of Phraseology. Middle European scientific bulletin.ISSN 2694-9970.Vol-31.Dec- 2022. P.42-46
7. Xamrayeva Z. X. Using testing for learning teaching in english lessons //Ученый XXI века. – С. 47.
8. Khamraeva Z. K. The problem with the four conditionals or causality in english //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 1428-1433.
9. Хамраева З. Х. Syntactic features of the modern english language //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 2.
10. Хамраева З. Х. Complex sentences in english language and its classification //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 5.
11. Habibullayevna I. M., Bahodirovna K. F. The role of superstitions in Uzbek and English literature in the examples of Abdulla Qahhori "Bemor"(Patient) and Shakespeares "Macbeth": A comparative study.
12. Khamrayeva Z. K. Linguistic features of complex sentences (on the material of the scientific text) //International Academic Research Journal Impact Factor 7.4. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 111-119.

UO'K 81-115

“UFQLARNING CHIN OSHIG'I” ASARI XUSUSIDA

Y. Xo'janiyozova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada adabiyotshunos olim, munaqqid Umarali Normatovning O'zbekiston xalq yozuvchisi, O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad ijodiga bag'ishlangan “Ufqqlarning chin oshig'i” nomli asari tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: munaqqid, Said Ahmad, shaxsiyat, uslub, xotira, ijodiy yo'l, ruhiy olam.

Аннотация. В данной статье анализируется работа литературоведа, критика Умарали Норматова «Уфкларнинг чин ошиги», посвященная творчеству народного писателя Узбекистана, Героя Узбекистана Саида Ахмеда.

Ключевые слова: критик, Саид Ахмед, личность, стиль, память, творческий путь, духовный мир.

Abstract. This article analyzes the literary scholar, critic Umarali Normatov's work entitled "The true lover of the horizons" dedicated to the work of the national writer of Uzbekistan, Hero of Uzbekistan Said Ahmed.

Key words: *critic, Said Ahmed, personality, style, memory, creative way, spiritual world.*

Hamma davrlarda ham adabiyot inson ma'naviy-madaniy hayotida muhim o'ringa ega bo'lgan. Haqiqiy va betakror badiiy asarlar inson qalbini hayajonga soladi, zavqlantiradi, o'zining sehrli olamiga olib kiradi va bunday asarlar kishining bir umrlik hamrohiga aylanadi. Zero, adabiy asar uchun eng muhim xususiyat betakror badiiylkdir. Adabiyot va san'atning barcha turlarini doimiy birlashtirib turuvchi mushtarak xususiyat bo'lgan - badiiylk har bir adabiy turfa janrda o'ziga xos vositalar orqali namoyon bo'ladi. Badiiylk muammosi adabiyotshunoslikda doimiy o'rganilib kelayotgan masalalardan biri sanaladi. Aristotelning "Poetika" asarida "Ba'zi kishilar mahorat, ba'zilar malaka sababli, yana ba'zilar tug'ma iste'dodlari tufayli bo'yoqlar va shakllar yordamida ko'p narsalarning tasvirini – o'xshashini yaratadilar. Hozirgina eslab o'tilgan san'atlarning hammasida ham alohida yo ritm, yo so'z va yoxud garmoniya yordamida yoki shularning hammasi uyg'unligida tasvirlaydilar"[1.8], - deyiladi san'at haqida. Bunday asarlarni takror va takror o'qish, yozuvchining badiiy olamiga yaqinlashish, inja ma'nolarni anglashda adabiyotshunos olimlarning tadqiqotlari ham katta ahamiyatga ega. Yozuvchi mahorati, qahramonlar ruhiy olami tasviri, umrboqiy asar mohiyatining ilmiy-nazariy tomonlari chuqur o'rganishda adabiyotshunos olim, munaqqid Umarali Normatov tadqiqotlari alohida ajralib turadi.

Umarali Normatov XX asr adabiyoti namoyandalari ijodini sevib, tadqiq etdan adabiyotshunos-munaqqiddir. Bu haqda u bir suhbatda shunday fikrlarni keltiradi: "Adabiy-tanqidiy faoliyatimning o'ttiz yili sho'ro davrida kechdi. O'sha davr adabiy siyosati, safdosh hamkasblarim qatori, mening yozganlarimda ham muayyan darajada o'z asoratlarni qoldirgan. Allohga shukrlar bo'lsinki, taqdir meni o'sha totalitar tuzum zamonida "demokratiya oroli" sanalmish Milliy universitetimizning o'zbek adabiyoti kafedrasida ta'lim olish, ishlash, benazir iste'dod sohibi, jasur inson Ozod Sharafiddinovga birinchi shogird tutinish, u orqali shijoatda beqiyos ulkan adib Abdulla Qahhor "davradi a'zosi"ga aylanish, Shuhrat, Said Ahmad, Asqad Muxtor, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, O'tkir Hoshimov, Shukur Xolmirzaev singari davrning peshqadam adiblari bilan og'a-ini, do'st, hamsuhbat tutinish baxtiga muyassar etdi. Yozganlarimning orasida davr sinovlaridan o'tib, bugungi kunga eson-omon yetib kelganlari bor, bular ayni shu muhitning samarasi, deb bilaman. Sho'ro davrida yaratilgan adabiy suhbatlarimdan o'ntasi 2008-yili "Mumtoz so'z" nashriyoti chop etgan "Ijodkorning daxlsiz dunyosi" kitobiga ozgina tahrir bilan kiritildi. Qarangki, ular mutlaqo eskirmabdi, matbuotda yuksak baho oldi. Yangi asrda chop etilgan "Ustoz ibrati", "Qodiriy mo'jizasi", "Ufqlarning chin oshig'i", "Nafosat gurunglari" kabi kitoblarimga kirgan sho'ro davrida bitilgan talay maqolalar ham meni el oldida uyaltirmadi. Buning uchun quvonaman. Ayni paytda, kamina-bandai ojiz davrning o'tkinchi epkinlari, dovullari ta'sirida o'tkinchi "asar"lar ham yozganman" [4].

Ushbu fikrlarni olimning O'zbekiston xalq yozuvchisi, O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad ijodiga bag'ishlangan "Ufqlarning chin oshig'i" asari misolida ko'rib chiqish mumkin. Asar Said Ahmad ijodiga va uning shaxsiyatiga chuqur hurmat bilan yozilgan. Kitobda Said Ahmadning ijodiy yo'li, lirik va hajviy-yumoristik hikoyalari, "Kelinlar qo'zg'oloni" komediyasi, "Ufq" trilogiyasi, "Jimjitlik" romani, "Yo'qotganlarim va topganlarim" xotira asari xususida fikrlar bildiriladi. Kitob "Ezgulikka baxshida umr", "Ijodning mashaqqatli va nurafshon yo'li", "Trilogiyaning tug'ilishi", "Kulgu sehri", "Risolaning davomi" deb nomlangan bo'limlardan iborat.

Dastlabki "Ezgulikka baxshida umr" deb nomlangan muqaddima qismida U.Normatov O'zbekiston Qahramoni Said Ahmadning butun ijodiy yo'li haqida umumiy ma'lumot beradi va "Said Ahmad aka men hayotda duch kelgan ijodkorlar orasida noyob siymolardan biri edi. Uning salkam to'qson yillik umr yo'li, ijodiy taqdirining o'zi g'aroyib jumboq. Butun vujudi, tani-joni adabiy iste'dod nuri bilan yo'g'rilgan, faqat adabiyot, ijod uchun yaralgan, botiniy dunyosida ham fojeiy, ham quvnoq kulgi, hazil-mutoyiba ruhi mujassam, uzoq yillik mashaqqatli hayoti davomida boshga tushgan jamiki ko'rgilik azoblarini, mislsiz fojialarni, judolik, yolg'izlik iztiroblarini hazil-mutoyiba bilan yengib o'tgan bu alomat zot milliy adabiyotimizning keyingi yuz yillik tarixida noyob hodisadir"[3.3],- deya yuqori baho beradi. Ma'lumki, Said Ahmad adabiyotimizga avval jurnalist-ocherkchi sifatida kirib keldi. 1940-yildan o'zining ocherklari, hikoyalari bilan matbuotda ko'rina boshladi. Said Ahmadning shaxsiy hayoti ancha murakkab bo'lgan. U 1947-yilda "xalq dushmani" sifatida ayblanib, nohaq qamoqqa olingan, bir necha yil qatag'on jabrini tortgan. 1953-yildan so'nggina oqlangan. Biroq bu azoblar yozuvchi ruhini, qaddini buka olmadi. Mustaqillik yillarida adib yanada katta g'ayrat bilin qalam tebratdi. U shu yillarda ko'plab publitsistik maqolalar, badiialar yozdi. Shuningdek, quvnoq yumoristik, jo'shqin lirik hikoyalar, ta'sirchan xotiralar yaradi. Yozuvchining "Xandon pista", "Bir o'pichning bahosi" kabi hajviy to'plamlari, "Yo'qotganlarim va

topganlarim”, “Qorako‘z majnun”, “Kiprikdagi tong” kitoblari, 3 jildidan iborat “Tanlangan asarlar”i xuddi shu istiqloq yillarida yaratilgan. Adib asarlari kitobxonni o‘ziga jalb qilishining o‘ziga xos jihati shundaki, hikoya, qissa va romanlarning tili shirador, xalq tiliga hamohanglik kuchli, shoirona his, liriklik va romantik ruh bo‘rtib turadi.

Vatanimiz mustaqillikka erishganda Said Ahmad 72 yoshda bo‘lgan. Biroq keksa bo‘lishiga qaramay, u zo‘r shijoat etib istiqloq ruhi bilan yo‘g‘rilgan asarlar yaratdi, tinmay ijod qildi. Adibning roman, qissa va hikoyalarida xalq dilidagi gaplar, orzu-armonlar, qalbni o‘rtagan tug‘yonlar qalamga olindi. Adabiyotshunos olimning Said Ahmad ijodiga cheksiz hurmati, muhabbati, ayniqsa, adib asarlar tahliliga munosabatda yorqin ko‘zga tashlanadi. Haqiqatan ham, Umarali Normatov birinchi galda munaqqid sifatida asarlardan nafosat izlaydi, ijodkorning mahoratini ta‘riflashdan zavqlanadi. Boshqalarni ham o‘zi his qilgan zavqdan bahramand etishga intiladi. Said Ahmad asrlari tadqiqida ham munaqqid shu yo‘lni tanlaganiga amin bo‘lamiz.

U.Normatov muqaddima qismida Said Ahmad ijodining o‘ziga xos jihati sifatida satira va yumorni, uning “noyob kulgi”sini alohida ta‘kidlaydi. Darhaqiqat, bu haqda nafaqat o‘zbek adabiyotshunosligida, balki xorij olimlari ham juda iliq fikrlar bildirganlar. Shu bois ham adibning “Kelinlar qo‘zg‘oloni” komediyasi dunyoning turli mamlakatlari teatrlarida ko‘p bora qo‘yilgan, tomoshabinlar tomonida katta qiziqish bilan kutib olingan.

Asarning “Ijodning mashaqqatli va nurafshon yo‘li” nomli bo‘limida U.Normatov Said Ahmadning ijodga kirib kelishi, dastlabki hikoyalari va ustoz yozuvchi, zukko munaqqid Abdulla Qahhorning tanqidiy taqrizi, 60- yillardagi ijodi xususidagi fikr-mulohazalarini keltiradi. 1940-yilda yozuvchining birinchi hikoyalar to‘plami – “Tortiq” chop etilgan paytda Abdulla Qahhor Said Ahmadning har bir hikoyasini sinchiklab, tahlil qilib, ancha keskin tanqidiy fikrlarni aytgan bo‘lsa-da, “Ufq” romanini yozganda “Ilhom va mahorat samarasi” sarlavhali maqola yozib, juda samimiy fikrlar aytgan edi.

U.Normatov Said Ahmadning tarjimai xoli, bolalik yillari, oilasi, u o‘tib-ulg‘aygan muhit xususida qimmatli ma‘lumotlarni keltiradi. Jumladan, mustabid tuzum davrida Husanxo‘jaevlar oilasi boshiga tushgan musibatlar xususida quyidagilarni yozadi: “1938 yil bo‘lg‘usi adib Said Ahmadning otasi va amakisi qamoqqa olinib, bedarak ketadi. Oradan o‘ yil o‘tib akasi - o‘zbek stenografiya yozuvi ijodkori, taniqli pedagog olim Imomxon Xusanxo‘jayev, 1950 yil 10 may kuni esa Said Ahmadning o‘zi hibsga olindi; besh yil KGB qamoqxonalari azob chekib, Jezqozon konida tosh qazib, sillasi qurib qaytib keldi”[3.7]. Shu yillar iste‘dodli adib Said Ahmad va uning umr yo‘ldoshi nozikta‘b shoira Saida Zunnunova uchun juda og‘ir yillar bo‘ldi. Said Ahmad qamalgandan so‘ng uning rafiqasi Saida Zunnunova ko‘plab ta‘qiblarga uchradi: ishdan bo‘shatildi, “xalq dushmani” bo‘lgan eridan voz kechishini talab qildilar, she‘rlari, hikoyalari hech qaysi nashriyotda bosilmay qo‘ydi. Ammo vafodor o‘zbek ayoli timsoli bo‘lgan Saida Zunnunova Said Ahmadning oqlanib kelishini katta matonat va sabr bilan kutdi. Adib oqlanib kelgach esa unga har tomonlama unga suyanch, ilhom manbai, ijodining ilk o‘quvchisi, tanqidchisi, maslahatchisi bo‘ldi.

U.Normatov Said Ahmad asarlarini muammolarning qo‘yilishi va mavzusi jihatdan quyidagicha guruhlariga ajratadi:

1. Urush va uning oqibatlarini, urush davri odamlari qismatini ko‘rsatuvchi asarlar;
2. Sevgi-sadoqat, oilaviy-maishiy hayot masalalariga, ma‘naviy-axloqiy muammolarga bag‘ishlangan komediya, hikoya va hajviyalar;
3. Mehnat kishisini, ona tabiatni ulug‘lovchi roman va hikoyalar.

Darhaqiqat, Said Ahmad butun ijodiy faoliyati davomida o‘zbek xalqining mashaqqatli hayotini, his-tuyg‘ularini, orzu-istaklarini badiiy gavdalantirdi, tirik obrazlar, jonli lavhalar yaratdi. Ayniqsa, “Ufq” trilogiyasida Said Ahmad qalbini o‘rtagan hayot tasvirini, urush davri og‘riqlarini, mungli ammo bir-biriga mehrli odamlar taqdirini tasvirladi. Abdulla Qahhor bu haqda g‘urur bilan quyidagilarni yozadi: “Ufq”da tasvir etilgan qishloq hayotini, odamlarni ko‘rib har bitta o‘zbek katta iftixor bilan: “Biz o‘zbeklar!” deydi, qardosh xalqlar o‘zbekni mehr bilan: “O‘zbek og‘aynim” deb ataydi”[2.331].

Adabiyotshunoslar to‘g‘ri ta‘kidlaganlaridek, Said Ahmad Oybekning psixologik tasvir mahoratini, G‘afur G‘ulom yumori, Abdulla Qahhorning ixcham va teran fikrlash fazilatlarini o‘zida mujassamlashtirgan adib. Darhaqiqat, bu uch bobokalon qalam ustasining ijodiy tajribasi sevimli yozuvchimiz uchun ulkan mahorat maktabi bo‘ldi. Said Ahmad ijodi urushdan so‘ng, xususan, XX asrning 60-yillariga kelib shira bog‘ladi va o‘z taraqqiyotining yuqori bosqichiga ko‘tarildi. Shu davrning mahsuli bo‘lgan “Turnalar”, “Onajonlar”, “Ko‘klam taronalari”, “Xazina”, “To‘lqinlar”, “Hayqiriq”, “Cho‘l burguti”, “O‘rik domla”, “Lochin”, “Odam va bo‘ron”, “Bo‘ston”, “To‘yboshi” kabi hikoyalar Said Ahmadning so‘zga xasis, fikrga saxiy, yumorga boy yozuvchi bo‘lib

yetishganidan, A. Qodiriy, G'.G'ulom, Oybek, A. Qahhor an'analarini muvaffaqiyat bilan davom ettirayotganidan dalolat berdi.

U.Normatov Said Ahmad nasrining bir qancha xususiyatlariga ham to'xtalib o'tadi. Jumladan, adib shaxsiyatidagi quvnoqlik, hazilkashlik uning yozgan asarlariga ko'chganligi va shu sababli Said Ahmad nasrining asosiy jihatlaridan biri sifatida yumoristik asarlar yaratishdagi mahorati ekanligi alohida ta'kidlanadi. Ikkinchidan, adib asarlaridagi qahramonlarning aksariyati emotsiyaga boy, hissiyotli kishilar. Yozuvchi faqat jabrdiyda, alamzada, xo'rlangan kimsalarni emas, balki urush yoxud mustabid tuzum zug'umlari tufayli yuz bergan musibatlarni yengishga qodir bo'lgan ma'naviy jihatdan kuchli, sabr-bardoshli, ehtirosli kishilar obrazini yaratishda ham badiiy mukammallikka erisha olgan. Yana bir xususiyat Said Ahmad qahramonlarini bevosita tabiat qo'ynida – tog'larda, yaylovlarda, bog'larda, qir-adirlarda harakat qiladilar, doim tabiat qo'yniga talpinadilar.

"Ufq'larning chin oshig'i" kitobining "Trilogiyaning tug'ilishi" qismida tanqidchi U.Normatov Said Ahmad bilan "Ufq" trilogiyasining yaratilish tarixi, asardagi tarixiy va to'qima obrazlar, personajlar galeriyasi, romanlardagi hajviy qahramonlar borasida suhbatlashadi.

Kitobdagi "Kulgi sehri" bo'limi ham adabiy suhbat bo'lib, bunda tanqidchi Said Ahmadning hajvchilik mahorati haqida fikr yuritib, adibning hajv borasidagi fikrlarini yoritadi. Yozuvchining "Kelinlar qo'zg'oloni", "Kuyov" komediyalari borasida fikr almashilinadi.

Xulosa, o'nida ta'kidlash joizki, U.Normatovning O'zbekiston xalq yozuvchisi, O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad ijodiga bag'ishlangan "Ufq'larning chin oshig'i" nomli asari yozuvchi hayoti va ijodi borasidagi mavjud bilimlarni to'ldirishga, boyitishga xizmat qiluvchi ko'plab qiziqarli faktlarga, ilmiy xulosalarga boy risola sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Аристотель. Поэтика. – Тошкент. Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1980. Б. 8.
2. А.Қаҳҳор. Асарлар. Олти томлик. Тошкент, 1981.331 б.
3. У.Норматов. Уфқларнинг чин ошиғи. Тошкент. 2008. 95 б.

UDC 81

ANALYSIS OF SEVERAL NEOLOGISMS THAT ENTERED THE UZBEK LANGUAGE

D.I.Xodjayeva, PhD, Bukhara state university, Bukhara

G.A.Azamova, master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Maqola asosan o'zbek tiliga ingliz tilidan kirib kelgan bir qancha yangi so'zlar haqida fikr yuritadi. Bundan tashqari, maqolada ingliz tilidagi ayrim neologizmlarning o'zbek tilidagi asl shakli va hozirgi qo'llanishi ochib berilgan. Maqolaning o'rganish obyekti ingliz tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan so'zlar – o'zbek tili leksikasida ma'lum bo'lgan neologizmlar bo'ldi. Ishning mavzusi o'zbek tilidagi ingliz tilidan o'zlashtirilgan so'zlarning bir nechtasini tahlil qilish. Asosan eski va yangi nashrlardagi ma'lumotlardan tashkil topgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati", va bir necha turdagi lug'atlardan to'plangan. Asar uchun nazariy manba sifatida tilshunosligimizdan o'rin egallagan bir nechta asar va ilmiy maqolalardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Leksikologiya, leksika, leksema, o'zlashma so'zlar, neologizmlar, etimologik ma'no, semantik ma'no.

Аннотация. В статье в основном рассматривается ряд новых слов, пришедших в узбекский язык из английского языка. Кроме того, в статье раскрываются первоначальная форма и современное употребление некоторых неологизмов английского языка в узбекском языке. Объектом исследования статьи стали заимствованные из английского языка слова - неологизмы, известные в лексике узбекского языка. Предметом работы является анализ некоторых слов узбекского языка, заимствованных из английского языка. Он состоит в основном из информации из старых и новых публикаций. «Толковый словарь узбекского языка», собранный из словарей нескольких типов. В качестве теоретического источника для работы использованы несколько работ и научных статей из области нашего языкознания.

Ключевые слова: Лексикология, лексика, лексема, заимствованные слова, неологизмы, этимологическое значение, семантическое значение.

Abstract. The article also provides information on several words that entered to the Uzbek language from English language. In addition, the article reveals the original form and current usage of some English neologisms in the Uzbek language. The object of study of the article was English-adapted words - neologisms from the lexicon of the Uzbek language. The subject of the work is the analysis of English acquisitions in the Uzbek language. Materials are mainly old and new editions. Collected from Explanatory Dictionary of Uzbek Language and several types of dictionaries. Monographs and scientific articles completed in our linguistics were used as a theoretical source for the work.

Key words: *Lexicology, vocabulary, lexeme, assimilation words, neologisms, etymological meaning, semantic meaning.*

It is known that each language gradually develops based on its internal laws as it acquires its own vocabulary. Also, in accordance with the changes that will take place in the society, it is observed that the language units of the people who have their own language pass to another one as a result of political, spiritual, cultural, and economic relations with other peoples. The lexicon is an important part of the language that keeps pace with society and requires reflection of changes in it. The lexicon reflects the changes in the language to a wider scope than itself. Science is always in development and progress. Today, it has gained unprecedented momentum. If we look at today's world, we will see that the world around us is surrounded by modern technologies.

As the Uzbek language is one of the developed languages, its lexicon is becoming richer day by day due to internal and external sources of enrichment. In particular, it should be noted that the enrichment of our language based on external sources has become active at the moment. When thinking about the acquisitions that have been assimilated into the Uzbek language and the process of assimilation continues significantly, it can be said that the place of English acquisition words among them is reasonable for scientific study at the same time. Because the level of influence of English language on other languages is significant. It is known to many that this language, called "20th century Latin", is not only the Uzbek language, but also gives words to many languages of the world and enriches their lexicon.

On the other hand, the strong geopolitical policy between countries is also causing the globalization process to take a serious turn. At the moment, as a result of the development of society, the development of information technologies and the expansion of interstate political, economic and cultural relations, the transfer of interlinguistic words from one to another is accelerating. This process directly affects the Uzbek language and serves to enrich the lexicon of the Uzbek language at the expense of borrowed words - neologisms.

There are different ways of neologisms, they are a way of creating a new word based on the existing lexical structure and grammatical rules of the language, as well as changing one of the lexical meanings of the existing word. It is created by applying it in a new sense and by adopting a word from another language. Neologisms are a combination of the Greek words neos- "new" and logos- "word" and are words that express new things and concepts that have appeared with the development of society and the needs of life.

In some sources, while neologisms are studied by separating them into certain groups and types, they take as a basis that the emergence of real neologisms should be a new name for the named reality. However, the demand for the emergence of neologisms in the language system has changed in accordance with the development of society. The transition of words from one language to another causes the formation of a certain new event as a new name, its placement in the lexical "base" of the language. Mutual cultural, political, economic cooperation between the peoples of the world has such effects on the process of language development.

The lexicon of the Uzbek language is regularly enriched at the expense of internal and external sources. The changes in the life of society in the XIX-XX centuries accelerated the process of assimilation and disuse of words. During this period, not only Russian, but also English, Chinese, French, and Spanish words entered through the Russian language.

Another important issue regarding native words is that after independence, our language is expanding due to the cooperation with different countries in the social, spiritual, cultural and economic spheres due to the words of existing languages. As a result of the influence of scientific and technical progress, the number of words in our language is becoming richer due to the words of English mostly, and other languages. The assimilation of English words into our lexicon can be studied in pre-independence and post-independence periods. Some lexemes such as farmer, business, bodybuilding, hamburger, broiler were used in a passive state before independence and became active in the post-independence period, while some lexemes such as briefing, consulting, training, camping, and shaping are lexemes acquired after independence.

There are such neologisms that have arisen a need for use in everyday life, but did not find a place in the "explanatory dictionary of the Uzbek language". We can give examples of them: Image, coca-cola, minimarket, hypermarket, cheeseburger, hot dog, chips, netbook, bluetooth, sensor, flash memory, wi-fi, tablet, intranet etc. There are other new words that have entered the Uzbek language, and we would not be mistaken if we say that especially the developing technology and the Internet

age are the clear reason why such new words have taken a place in our language. Below are some examples of them:

Address(Engl.address) – A string of letters/numbers that identifies the location of a website/webpage or a destination for email messages. – Let me have your email address and I'll send you the details.

Banner(Eng.banner) - An advertisement on a webpage in the form of a graphic bar, column or box. – Most people really hate websites with too many banners on their pages.

Browser(Engl.browser) – An application on computer, smartphone and other devices for connecting to the internet and navigating between webpages. – Most smartphones come with a default browser but you prefer you can easily install some other browser to use instead.

Email(Engl.email) – Short for electronic mail, a system through which messages can be sent worldwide to and from anyone with an email address. – They used to say social media would kill email. How wrong they were.

It should be noted that when words are acquired from English to Uzbek, their structure or semantic meaning changes. Some words change while retaining their original meaning, while others may have expanded, narrowed, or completely different meanings.

Here, as noted by linguist N. Mahmudov, it should always be remembered that the issue of the norm and nationality of foreign acquisitions of the Uzbek language is of extraordinary importance within the framework of spiritual and cultural spheres. That is, every word that is being assimilated should be analyzed in terms of its nationality, meaning, and Uzbek mentality, and in fact, this word should be included in the dictionary of the Uzbek language. About 80 English words were included in the "Annotated Dictionary of the Uzbek Language" in the old edition, while more than 500 English words were explained in the "Annotated Dictionary of the Uzbek Language" in the new edition. Also, more than 350 words in the "Annotated dictionary of English words adapted to the Uzbek language", in addition to neologisms used in the contemporary press, "English, Uzbek, Russian information technologies and brief information about the Internet" more than a thousand lexemes have been added to the account of English acquisitions in the dictionary of terms. Here are some of them:

- Bar (eng. bar) — 1) a small restaurant where singers eat while standing; 2) a small sideboard (or sideboard, part of a wardrobe) where wine and other drinks are stored.

- Film (eng. film - "strip") or motion picture is a sequence of photographs connected on the basis of a certain subject.

- Sport (eng. sport - game) is a component of physical culture, a means and method of physical education, a system of organizing, preparing and conducting competitions on various complexes of physical exercises; viewer is shown the development of the event.

- Park (eng.park) is a special place where vehicles are parked and serviced

- Provider (eng.provider) is an intermediary organization that connects computers to the Internet and organizes information exchange.

Since English words are being used a lot in our language, naturally, everyone is interested in their etymological origin. For example, the lexeme cowboy [English, cow-boy, cow - cow, rich - young man] is used in the western states of the USA as a horseman, a brave, brave herdsman. Many young people's favorite dish is hot dog [hot - hot, dog - puppy] etymologically, many people doubt it, as it is a dish made from puppy meat. In fact, it has its own history. In 1884, hot dog was used in the meaning of sausage, and the slogan of the sausage makers was "Love me, love my dog," that is, if you respect the owner, throw a bone to the dog. Another interesting word is cocktail. The lexeme cocktail was used in the pre-independence period in the dictionary sense of a rooster's tail.

Learning the vocabulary of the Uzbek language has had a significant impact. There are more than 20 language acquisitions. Also, there are acquisitions of less active languages in our language. After independence, the amount and meaning development of English loanwords among loanwords is unique. Changes in the semantics of English loanwords from the Uzbek language lexicon are significant. In addition to having a polysemantic character, they expand the meaning of the word, express it effectively and quickly convey the meaning to the listener, and of course it occupies a leading position in this regard. For this reason, it is also appropriate to use neologisms, including sports, military, food, clothing, and other related words in their place and meaning and it also serves the effective, clear and scientific nature of the speaker's speech.

It can be concluded that: Neologisms are society and it appears with the needs of the time and according to its application takes on the color of permanence. A neologism is introduced in a particular language or coined word, word, term or phrase. For example, nowadays, from very much popular words: "bitcoin", "clicking", "selfie" or "emoji" is one of them. Technology, science and

communications are the main creators of neologisms. For example, "radar" are neologisms from other times, now ours fully accepted in our vocabulary. So, we would not be wrong to say that the new words(neologisms) that are gradually entering our mother tongue from abroad, especially from English, not only increase the vocabulary of our language, but also help us better understand the innovative technologies that have been entering into our language.

REFERENCES:

1. Karimov I.A. —High spirituality is an invincible power. -Tashkent: Spirituality, 2008. B. - 87
2. National encyclopedia of Uzbekistan. -T., National Encyclopedia of Uzbekistan. 12 roofs. 2000-2006.
3. Mahmudov N. Uzbek colloquial words: norms and nationality // Uzbek language and literature.2010. No. 6. Page 8.
4. An explanatory dictionary of the Uzbek language. 2 volumes - M., Russian language.
5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Neologisms>.

UO'K 808.5

ISAJON SULTONNING "TURMUSH" HIKOYASIDA GLOBALLASHUV MUAMMOLARINING YORITILISHI

N.N. Xolmatova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Isajon Sulton hikoyalarida ham globallashuv muammolarining yorqin namunalarini ko'rish mumkin. Qahramonlar ruhiyati orqali ijtimoiy jarayonlar ta'sirli darajada ochib beriladi. Ommaviy madaniyatning yoshlar ongini egallab olganligi, o'z o'rnida oiladagi ma'naviy muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatayotgani jamiyatimizning muhim muammolaridan biridir. Isajon Sultonning "Turmush" hikoyasida shu kabi muammolar tilga olinadi. Qahramonlar psixologiyasida ochib berishda o'rinli detallardan unumli foydalaniladi. Xulosasida esa insoniyat har qanday ma'naviy tahdidga mustahkam tarbiya bilan qarshi chiqishiga ishonch uyg'otadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, globalizm, psixologiya, ta'lim, tarbiya, ruhiyat.

Аннотация. Яркие примеры проблем глобализации можно увидеть и в рассказах Исаджона Султана. Социальные процессы выразительно раскрываются через психику героев. Одной из важных проблем нашего общества является то, что массовая культура завладела сознанием молодежи и негативно влияет на духовную среду в семье. Подобные проблемы упоминаются в рассказе Исаджона Султана «Женитьба». Соответствующие детали эффективно используются для раскрытия психологии персонажей. В заключение, это вселяет уверенность в том, что человечество может противостоять любой духовной угрозе с сильным образованием.

Ключевые слова: глобализация, глобализм, психология, образование, воспитание, духовность.

Abstract. Bright examples of the problems of globalization can also be seen in the stories of Isajon Sultan. Social processes are revealed impressively through the psyche of the heroes. One of the important problems of our society is that popular culture has taken over the minds of young people and has a negative effect on the spiritual environment in the family. Similar problems are mentioned in Isajon Sultan's story "Marriage". Appropriate details are effectively used to reveal the psychology of the characters. In conclusion, it inspires confidence that humanity can counter any spiritual threat with strong education.

Keywords: globalization, globalism, psychology, education, upbringing, spirituality.

Kirish. Jamiyatdagi har qanday muammo badiiy adabiyotga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Manbalarga ko'ra globallashuv jarayoni adabiyotga XIX asr oxiri, XX asr boshlarida kirib kelgani aytiladi. Dastlab, uning ijobiy tomonlariga to'xtalsak. Globallashuv natijasida adabiyot sun'iy cheklashlar, to'siqlar va qoliplardan sekin - asta qutildi. Prozada ham, poeziyada ham, dramaturgiyada ham ko'plab asarlar yaratildi. Qisqa davr ichida adabiyotning barcha tur va janrlarida hayotni ro'y rost, murakkabligi bilan tasvirlagan yangi asarlar vujudga keldi. Ayniqsa, adabiyotdagi sifat o'zgarishlari nasrda yaqqol namoyon bo'ldi. Hikoyachilikda kuzatilayotgan mazmun va shakl birligiga erishish, ruhiy tahlilning turli usullariga murojaat qilish bu janr imkoniyatlariga qayta umid tug'dirdi. Ammo ikkinchi tarafdin, yoshlarda globallashuv aks etgan badiiy asarlar va ommaviy axborot vositalari ta'sirida ommalashib ketayotgan madaniyatni aytish lozimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek adabiyotida globallashuv muammolari mustaqillikdan keyin yaratilgan asarlarda mavjud degan fikr bir oz noto'g'ri. Chunki bu davrga qadar mavjud bo'lgan asarlarda ham muammoning yorqin ifodasini ko'rish mumkin. Jumladan, "Baxtsiz kuyov", "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari", "O'tgan kunlar", "Kecha va kunduz",

“Qutluq qon” kabilar ham ijtimoiy muhit ta'sirida yaratilgan, jamiyatdagi evrilishlar, yot urf-odatlar, siyosiy muhitning avj olishi natijada inson erki, qadr-qimmatini yo'q bo'lib ketishi ko'rsatib berilgan asarlardir. Shuningdek, Odil Yoqubovning “Adolat manzili”, “Diyonat”, “Oqqushlar oppoq qushlar”, Murod Muhammaddo'stning “Galatpaga qaytish”, Xayriddin Sultonning “Yozning yolg'iz yodgori”, Xurshid Do'stmuhammadning “Bozor”, Ulug'bek Hamdamning “Muvozanat”, “Isyon va itoat”, E.A'zamning “Tanho qayiq”, Tilavoldi Jo'rayevning “Bozor dunyo”, Abbos Saidning “Ko'chada qolgan odam” kabi asarlarida Suyun burgut, Otaqo'zi, Normurod, Shorahim Shavvoz, Toshqo'lat G'aybarov, Fazilbek, Qadimbek, Yusuf, Tursunboy, Akbar, Orol bobo singari qahramonlar misolida ijtimoiy va global muammolar, ma'daniy-ma'naviy inqiroz, ziyolilarning iztiroblari, oddiy insonlarning murakkab kechmishlari qalamga olinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yozuvchimiz Isajon Sultonning “Turmush” hikoyasini o'qir ekanmiz, qisman Ulug'bek Hamdamning “Auditoriya” siga qaytgandek bo'lamiz. Ulug'bek Hamdam jamiyatda yuz berayotgan voqealarning auditoriya misolida ko'rsatib bersa, Isajon Sulton bir oila va unda kechayotgan muhit orqali izohlaydi. Bu ikki yozuvchining yana bir o'xshashlik tarafi, hikoyada qahramonlar psixologiyasini ochib berishda tush detalidan o'rinli foydalanishidir. Ular jamiyat, oilada berilayotgan tarbiyaga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan globallashuv muammolarining oqibatini keltirish orqali, yer yuzini bu xavfdan ogohlikka chaqirmoqchi bo'ladi.

O'zbeklarda oila muqaddas dargoh hisoblanadi. Asrlar davomida bu dargohning mustahkamlash, uni asrab-avaylash maqsadida ota-bobolarimiz turli sinovlardan o'tib, hayot mashhaqqatlarini yengib o'tishgan. Halol mehnat, mehr-oqibat bilan farzandlarini ulg'aytirib, adolatli, mehnatsevar qilib tarbiyalashga harakat qilishgan. Farzandlar ham bunga javoban yaqinlarini, tinch zamonasini g'animat bilib, muqaddas burchlarini bajarishga intilganlar. Hozir esa bu jarayonlar o'zgarganligi kuzatiladi. Oiladagi muhit ham, tarbiya ham sezilarli darajada yangilangan. “Yengil hayot”ga o'rganib borayotgan yoshlar ommaviy madaniyatga berilib, o'zligini yo'qotib, tobe insonga aylanmoqda. Eng achinarlisi, bunda ota-onalarning oilada shakllantirayotgan an'anaviy tarbiya usuli besamar ketmoqda, chunki hammayoqda: ko'chada, ijtimoiy guruhlarda, hatto oilalarda ham globallashuv yuzaga keltirgan qulayliklarga bo'lgan ehtiyoj jadal rivojlanmoqda. Tarbiya haqida so'z ketar ekan, ukrainlik adabiyotshunos V.A.Suxomlinskiy “Oilada hayotning bosh muddao va maqsadi bolalar tarbiyasidir. Bolalar tarbiyasining bosh maktabi esa er-u xotin, ota-onaning o'zaro munosabatidir”[1] – deb ta'rif beradi. Hozirda ota-onalarning oilada arzimagan muammolarni sabab qilib, kelishmovchiliklarni yuzaga keltirishi, farzandlar psixologiyasiga katta ta'sir ko'rsatib, oqibatda ular mehsiz va qo'rs bo'lib ulg'ayishmoqda.

Shu kabi muammolar hikoya davomida qahramonlar tilida, hayolida aks ettiriladi. Shu yerda yozuvchining mahorati sifatida hikoya nomiga ham e'tibor qaratish lozim. Asar “Turmush” deb nomlanib, bu so'z lug'atda “Biror xalq, ijtimoiy guruhning o'ziga xos hayot tarzi, urf-odatlar, rasmtaomillar majmui”[2] – degan ma'noni anglatadi. Ko'pni ko'rgan kattalarimiz “turmushning mushti bor” – deb ta'kidlashadi. Unda hayot qiyinchiliklari, sinovlari mavjud. Bularni yengib o'tsagina oila mustahkam bo'ladi. Oilada otaning o'rni beqiyos ekanligini singdirish ayolning vazifasiga kiradi. Ona qanchalik ma'naviyatli, ma'rifatli bo'lsa, shu oila jamiyatda ham munosib o'rinni egallaydi.

Tahlil va natijalar. Yozuvchining maqsadi hikoya boshidayoq ayon bo'ladi. Isajon Sulton hikoyalarida ko'p bora “shom” detaliga murojaat qiladi. Asarning prologida “Shom qo'na boshladi” – degan jumla takrorlanadi. Yer yuziga shomning qo'nishi, insonlar qorong'ulikka yuz tutayotganligiga, har qanday axloqsizliklar, kunning tun qismida sodir bo'lishiga ishoradir. Oilada tarbiya mavjudmi, degan savolga yozuvchining mahorati bilan qisqa jumalalarda aniq javob topamiz. Hikoya qahramoni ishdan qaytganida ayoli farzandlarini ogohlantiradi. Ammo qiz ham, o'g'il ham otasining oldiga peshvoz chiqib, qo'lidagi yukini olishga shay turishmaydi. Ota to'rvasini ayvonga qo'yadi. Isajon Sultonning “Yigirmanchi asrning sakkiz yashar bolasi” hikoyasida esa, oiladagi tarbiya mutloq boshqacha edi. Sakkiz yosh bo'lishiga qaramay, bolakay otasini o'zgacha takalluf bilan qarshi oladi. Dasturxon atrofida o'tirganlarida ham oiladagi tarbiya yaqqol ko'zga tashlanadi, balki shuning uchun ham sakkiz yashar bolaga televideniye orqali ko'rsatilayotgan, ongini zaharlovchi muammolar bola tafakkuriga ta'sir qilmagandir. Hikoyaga qaytsak, oiladagi tarbiya barqaror emasligi yana bir qancha ko'rinishlarda izohlanadi.

“Keyin ro'parasidagi ekin yerlariga ko'zi tushdi-da, ayoliga qarab norozi ohangda to'ng'illadi:

– Yerni chopib qo'ymapsizlar-ku?

– Obbo, qo'lim tegmasa nima qilay? – dedi xotin. – Sahardan beri yumushdan bo'shaganim yo'q. Kecha bozor edi, o'zingiz chopsangiz bo'lmasmidi?”[3]

Hikoyada berilgan parcha orqali asar qahramonlarining xarakterlariga baho berish mumkin. Otaning ishdan kela solib hovlidagi yerni chopilmay qolganligini muammo qilishi, uning

xarakteridagi talabchanlik, injiqlik, qo'rslik tomonlarini ochib berishdir. Balki jamiyatdagi turli xil illatlar uni shu darajada darg'azab qilib qo'ygandir. Shu yerda O'tkir Hoshimovning "Urishning so'ngi qurboni" hikoyasidagi Shoikrom xarakteridagi ba'zi holatlarni yodga olaylik. Yashash sharoitidan noliyvergan ayoli Xadichaga jaxl qilib, onasining o'limiga sababchi bo'lib qoladi. Aslida, Xadichadan ko'ra ham uni qiynagan muammo urush va urush oqibatida yuzaga kelgan ocharchilik, yo'qchilik va insofsizliklar edi. Balki hikoya qahramonini Ulug'bek Hamdamning "Auditoriya" sidagi professor singari jamiyatda avj olayotgan nohaqliklar qiynayotgandir. Shunday bo'lsa-da, oilada farzandlar kerakli tarbiyaga ega bo'lganlarida, bunday holat yuz bermas edi. Bola tarbiyasidagi beodoblik esa, hozirgi kundagi yosh avlodning har qadamda uchrayotgan odatlaridan biridir. "Agar inson bolalikdan yaxshi tuyg'ular bilan tarbiyalanmasa, ular hech qachon tarbiyanmaydi"[4] – deydi pedadod V. A.Suxomlinskiy. Darhaqiqat, oilada bola tarbiyasidan mushkulroq vazifa yo'q. Har tomonlama yetuk, insofli, diyonatli farzandlar tarbiyalashda oilada ota va ona salohiyatli, o'rnak bo'lishga arzigulik bilimga ega bo'lmog'i zarur. Afsuski, so'ngi yillarda insonlar ko'proq mehrni texnikaga berib, u bilan ovvora bo'lib qolmoqda. Buning natijasida bola ongiga yot g'oyalar turli xil ommaviy axborotlar orqali kirib kelmoqda. Hikoyada qahramonlar ruhiyatini ochib berishda yozuvchi ichki monologlardan foydalanadi. Inson hayot ekan, xayolida atrofdagilar tomonidan unga nisbatan sodir bo'layotgan salbiy munosabatlarni tahlil qilaveradi. Masalan, hikoya qahramonlarining tunda xayolidan o'tkazgan o'ylariga e'tibor qaratsak.

"Tavba, – deb o'yladi erkak. – Hayotimning shunaqa bo'lishini o'ylabmidim? Horib-charchab keldim, bittasi chopib chiqib salom bermasa-ya. Aslida qanaqa bo'lishi kerak edi o'zi? Xotin degan ochiq chehra bilan kutib olsa, xushhol jilmayib qo'ysangu bolalarini bag'ringga bossang. Ishmi, ish nima, bo'ladi-da. Bugun yer chopilmasa, ertaga chopilar?"[5]

Xulosa va takliflar. Yozuvchi qahramon nigohi bilan hayotiga nazar soladi. Aslida, u ham yomon inson emas ekanligi ko'rsatiladi. Isajon Sultonning fikricha, barcha ko'ngil xiraliklarning yechimi ayolining bir tabassumi-yu, farzandlarining e'tiborida edi. Haqiqatan, hayotda har bir erkak kishi ayolidan, farzandlaridan mehr sog'inib yashaydi. Chunki oilaning asosiy himoyachisi ham, iqtisodiy qo'llab quvvatlovchisi ham ular hisoblanadi. Turmush tashvishlaridan, jamiyatning murakkab talab-istaklaridan horib, ruhan zo'riqqan inson, albatta, yaqinlarining e'tiboriga muhtoj bo'ladi. Oilada erkak kishining o'rni haqida so'z ketar ekan, Nabi Jaloliddinning "Erkagi bor uy" hikoyasini yodga olaylik. Oilada erkak yo'qligi sabab, juda ko'p muammolar yuzaga keladi. Yolg'iz ona farzandlar tarbiyasida, ularning tinchligi-yu, or-nomusini saqlashda qiylanadi. Shunda ayol tilidan "hammasiga sabab – uyimda erkagim yo'qligi, erkagim bo'lsa-yu..."[6]– deyilgan so'zi, endigina beshinchi sinfda o'qiyotgan o'g'ilning oila mas'uliyatini o'z zimmasiga olishga undaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, turmush qiyinchiliklarida erkak kishi hamisha kamarbasta bo'ladi. Ammo ba'zi holatlarda, ayniqsa, globallashuv davrida erkakning oiladagi o'rni sezilarli darajada pasaygan. Bu kabi asarlar bor ekan insonni sergaklikka chorlaydi. Muhimi, bu adabiyot kitobxon qo'lida mutolaa qilinsa, undagi mavzu, maqsad to'g'ri tahlil etilsa, shundagina biz o'z ma'naviyatimizni, milliyligimizni asrab qolamiz. Nabi Jaloliddinning "Urush" hikoyasida chol va yigit hayolida gavdalangan jumlada shunday deyilgan: "Hamma odamlar bir-birimizni ayashimiz kerak ekan. O'shanda bizlarga ko'p narsa kerak bo'lmaydi"[7]. Darhaqiqat, zamon o'zgargan sari ehtiyojlarimiz ham yuqori bo'lib ketmoqda. Aslida, yer yuzini asrab turgan kuch bu – mehr va adolatdir. Mehr ulashishni esa, eng avvalo, turmushimizdan boshlashimiz lozim. Oila a'zolarida o'zaro ma'naviyat, mehr mavjud ekan, bu turmush buzulmas bo'ladi. Unga atrofdagi turli tahdidlar ta'sir ko'rsata olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. V.A.Suxomlinskiy. "Men yuragimni bolalarga beraman" (iqtiboslar) www.minikar.ru
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 80 000 ortiq so'z va so'z birikmasi.//A. Madvaliyev tahriri ostida.Toshkent."O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008.
3. Isajon Sulton. Turmush. (hikoya) ziyouz.com
4. V.A.Suxomlinskiy. "Men yuragimni bolalarga beraman" (iqtiboslar) www.minikar.ru
5. Isajon Sulton. Turmush. (hikoya) ziyouz.com
6. Nabi Jaloliddin. Erkagi bor uy (hikoya) Ziyo.com
7. Yo'ldosh Solijonov. Detallar tilga kirganda.Toshkent, 2009.179-bet

**QISHLOQ XO'JALIGIGA OID TERMINLARNING MILLIY VA XALQARO
MA'LUMOTLAR BAZALARINING XUSUSIYATLARI***R.A.Xudoyberdiyeva, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent**M.J.Ashirmatova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent*

Annotasiya. Qishloq xo'jaligi bo'yicha milliy va xalqaro ma'lumotlar bazalari va ular tomonidan foydalaniladigan tezaurslar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ma'lumotlar bazasining mosligi, yagona axborot makonini yaratish, ma'lumotlarga kirishning ayrim muammolari yoritilgan. Ushbu ma'lumotlar bazalarining tezaurisini yaratishning tuzilishi va tamoyillari hamda ularning xususiyatlaridan qishloq xo'jaligi bo'yicha ilmiy-amaliy tezaurusni takomillashtirish va tezaurusining tillardagi versiyasini yaratish uchun foydalanish imkoniyatlari tavsiflangan. Chet tillarda tezauriyaning ayrim tamoyillari va elementlaridan foydalanish mahalliy tezaurusni takomillashtirish va uni moslashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi; terminologiya; ma'lumotlar bazasi; tezaur; axborot izlash, chet tillar; lingvistik tahlil

Аннотация. Приведена информация о национальных и международных сельскохозяйственных базах данных и используемых ими тезаурусах. Выделены совместимость базы данных, создание единого информационного пространства, некоторые проблемы доступа к данным. Описаны структура и принципы создания тезауруса этих баз данных, а также возможности использования их особенностей для усовершенствования научно-практического тезауруса по сельскому хозяйству и для создания варианта тезауруса на языках. Использование некоторых принципов и элементов тезауруса на иностранных языках позволяет усовершенствовать и адаптировать местный тезаурус.

Ключевые слова: сельское хозяйство; терминология; база данных; тезаурус; поиск информации, иностранные языки; лингвистический анализ

Abstract. Provides information on national and international agricultural databases and thesauri used by them. Compatibility of the database, creation of a single information space, some problems of data access are highlighted. The structure and principles of creating a thesaurus of these databases, as well as the possibilities of using their features to improve the scientific-practical thesaurus on agriculture and to create a version of the thesaurus in languages, are described. The use of some principles and elements of thesaurus in foreign languages allows to improve and adapt the local thesaurus.

Keywords: agriculture; terminology; database; thesaurus; information search, foreign languages; linguistic analysis

Kirish. Hozirgi vaqtda axborot oqimining kuchayishi, Internet resurslariga ulanish sharoitida, bir tomondan, yagona axborot makonini yaratish va ma'lumotlarning mavjudligi muammosi paydo bo'lsa, ikkinchi tomondan, zarur ma'lumotlarni qidirish. Foydalanuvchini qidiruv paytida hujjatlarning to'liq matnlarini o'qish yoki ko'rish zaruratidan xalos qilish va kerakli ma'lumotlarni qidirishni tezlashtirish uchun uni ixchamlashtirish, uni rasmiylashtirilgan ma'lumot qidirish tiliga tarjima qilish kerak hamda axborot-qidiruv tizimiga, ma'lumotlar bazasi ma'lumotlariga ma'lumotlarni taqdim etish, keyin esa unda qidiruv o'tkazish imkonini beradi. Lingvistik vositalarning muvofiqligi muammosi alohida ma'lumotlar bazalari va ma'lumot qidirish tizimlari, ham sanoat axborot tarmoqlari uchun mavjud. Lingvistik vositalarning muvofiqligi muammosi qishloq xo'jaligi sanoatidagi kutubxonalari uchun ham dolzarbdir. Axborotni qayta ishlash sifatini oshirish va qishloq xo'jaligi mahsulotlariga oid milliy va xalqaro ma'lumotlar bazalaridan mahalliy foydalanuvchi uchun foydalanish imkoniyati muammosini hal qilish maqsadida terminologik yo'nalishi bo'yicha xalqaro va milliy ma'lumotlar bazalari tezaurslarining xususiyatlari o'rganildi.

Ma'lumotlar bazasi tezaurusi so'rov va qidiruvni shakllantirish, shuningdek, ma'lumotlar bazasining o'zini shakllantirish uchun ishlatiladi. Ma'lumotlarga ko'ra, qidiruv ko'rsatmalari shakllantiriladi, hujjatlar ma'lumotlar bazasi va nashrlari uchun indekslanadi. Yangi atamalar hujjatlarni indekslash jarayonida paydo bo'ladi va bir muncha vaqt kalit so'zlar sifatida mavjud.

Indekslash sifat nazorati guruhi mavjud. Tekshiruvlar hujjat ma'lumotlar bazasiga kirishi bilanoq amalga oshiriladi. Nazorat hujjatning qidiruv tasvirini yaratish texnologik jarayonining turli bosqichlarida amalga oshiriladi. Ma'lumotlar bazasida tezaurus terminlarini yozishda rasmiy-mantiqiy nazorat mavjud.

Ushbu bosqichda tezaurus ma'lumotlar bazasini qidirish vositasi sifatida biz uchun eng katta qiziqish uyg'otadi. Hujjatlarni tasniflash, indekslash, mazmunini tavsiflash va belgilash, shu jumladan matnni tahlil qilish va ma'lumotlar bibliografik ma'lumotlarni izlash uchun keng mavzuli: qishloq, o'rmon xo'jaligi, va suv xo'jaligida foydalaniladi, mexanizatsiyalash va qurilish masalalari, tabiiy resurslar, atrof-muhitning ifloslanishi, ovqatlanish va inson salomatligi, ta'lim va boshqalar. Resurs tavsifi- bu ma'lumotlarni mashinada ishlov berish uchun mos shaklda taqdim etish modelidir. Semantik Internet uchun bilimlarni tashkil etish modeli bo'lib, tezaurslarni standartlashtirish orqali turli axborot tizimlarining o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Har bir kontsepsiyasi quyidagi turdagi ma'lumotlar bilan qo'llab-quvvatlanishi mumkin:

- terminologik ma'lumotlar: tushunchani ifodalovchi tillardagi barcha atamalar;
- tizimli axborot: tushunchalar va atamalar o'rtasidagi munosabatlar;
- semantik axborot: tushunchaning ta'riflari va grafik tasvirlari;
- tahririy ma'lumot: tahririy eslatmalar va cheklovchi eslatmalar.

Qishloq xo'jaligi bilan bog'liq har bir domen uchun tashkiliy birlik tuzilmasini taqdim etadi. Milliy terminlarni qishloq xo'jaligi sohasida o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida quyidagilar aniqlangan:

- Qishloq xo'jaligiga oid xalqaro va milliy ma'lumotlar bazasining chet tilidagi tezaurisi tematik qamrovi, lug'aviy tarkibi, lug'at bloklarining tuzilishi va elementlari, atamalar o'rtasidagi munosabatlari jihatidan juda o'xshash, biroq bu sohalardagi mavjud tafovutlar ularni bir-biriga mos deb hisoblashimizga imkon bermaydi;

- chet tilidagi tezaurilarning hech biri ruscha tezaurusga to'liq mos kelmaydi;
- atamalar bilan amaliy ish olib borishda, uning lug'at bloklari va lug'at tarkibini takomillashtirishda chet tilidagi tezaurilarning ahamiyati katta;

- ularni mahalliy terminologiya va ilmiy an'analarga moslashtirib bo'lmaydi.

Yangi lug'atni o'z ichiga olgan tezaurusning yangilangan versiyasi hujjat mazmunini ilmiy qayta ishlash jarayonida to'liq va to'g'ri ochishni ta'minlaydi, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatiga oid hujjatlar mazmunini etarli darajada ochib berishga imkon beradi va indekslash va tematik qidiruvning samarali vositasi. Qishloq xo'jaligi terminlarining tezaurusining yaratilishi va rivojlanishi tezaurining zamonaviy rivojlanish darajasiga mos keladi. Axborot -qidiruv tizimi bu normallashtirilgan ilmiy lug'atning tarmoq terminologik ma'lumotnomasi bo'lib, mutaxassislar ilmiy maqolalarni yozishda foydalanadilar. Axborot -qidiruv tizimi hajmi, uning lug'at yozuvlarining rivojlanishi, undagi atamalarining paradigmatic aloqalari bizga turli mavzularni to'liq tavsiflash imkonini beradi.

Xulosa qilganda, qishloq xo'jaligi bo'yicha xorijiy ma'lumotlar bazalariga foydalanuvchilarning kirishini osonlashtirish uchun terminologiya masalalari hal qilinmoqda. Ba'zi elementlardan foydalanish mahalliy tezaurusni xalqaro standartlarga muvofiq yanada mukammal qilish imkonini beradi va uning xorijiy tezaurilarga mos kelishiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pirumova L.N. Qishloq xo'jaligi ma'lumotlar bazalarini lingvistik ta'minlash vositalarining muvofiqligi masalasi bo'yicha // O'zgaruvchan dunyoda kutubxonalar: yangi texnologiyalar va hamkorlikning yangi shakllari: stajyor. ilmiy konf. Sudak, 2000 yil 3-11 iyun: Konf. - Sudak, 2000. - S. 397-401.

2. Pirumova L.N. Agrosanoat kompleksini lingvistik ta'minlash: rivojlanish va muvofiqlik muammolari // Mater.1V ilmiy va amaliy. Seminar "Elektron. Bib-K Resources, 2008 yil 30-31 oktyabr, S.-P., 2008. - P. 126-135.

3. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.

4. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.

5. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.

6. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1743-1747.

UDC 811.111-26

THE CONCEPT OF LINGUISTIC IDENTITY IN ENGLISH AND UZBEK

G.T.Zoxidova, teacher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Jahon tilshunosligida til va dialektlarning tarixiy rivojlanishining mahsuli bo'lgan, insoniyatning badiiy va ma'naviy tafakkurini, milliy dunyoqarash va mentalitetni yorqin aks ettiruvchi lingvistik manbalarni lingvokognitiv va lingvokultural jihatlarida o'rganish, ularning lingvistik, madaniy va antropotsentrik xususiyatlarini o'z ichiga olgan holda, uning jihatlarini

aniqlash. Ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Shu nuqtai nazardan, lingvistik materiallarni zamonaviy tadqiqot usullari bilan o'rganish shu paytgacha ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar istiqbolini kengaytirish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni ochish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: lingvistik landshaft, lingvokultural jihatlar, milliy ong, kognitiv tilshunoslik, tushuncha, lingvistik hamjamiyat.

Аннотация. В мировой лингвистике изучение языковых источников, которые являются продуктом исторического развития языков и диалектов, ярко отражающих художественное и духовное мышление человечества и национальное мировоззрение и менталитет, в лингвокогнитивных и лингвокультурных аспектах, и которые включают их лингвистические, культурные и антропоцентрические характеристики, для выявления его аспектов имеет, были проведены многочисленные исследования. С этой точки зрения изучение лингвистических материалов современными исследовательскими методами важно с точки зрения расширения перспективы исследований, проведенных в этом направлении до сих пор, и открытия новых направлений для будущих исследований.

Ключевые слова: лингвистический ландшафт, лингвокультурные аспекты, национальное сознание, когнитивная лингвистика, концепт, языковое сообщество.

Abstract. In the world linguistics the study of linguistic sources, which are the product of the historical development of languages and dialects, vividly reflecting the artistic and spiritual thinking of mankind and national worldview and mentality, in linguocognitive and linguocultural aspects, and which include their linguistic, cultural and anthropocentric characteristics, to identify its aspects has been conducted numerous studies. From this point of view, the study of linguistic materials by modern research methods is important in terms of broadening the perspective of the research carried out in this direction so far and opening up new directions for future research.

Key words: linguistic landscape, linguocultural aspects, national consciousness, cognitive linguistics, concept, linguistic community.

The theoretical issues of the concept “linguistic landscape of the world” have been discussed in world linguistics since the last quarter of the 19th century. In this regard, the interpretation of linguistic personality and linguistic landscape of the world is first found in the works of V.Fon Humboldt. The scientist describes language as an “intermediate world” between subject being and thinking and shows that each language reflects national thinking. This “intermediate world” is a static (stable) result of linguistic activity, and this, in turn, is a product of human cognition of the world, the basic unit of which is the concept. The landscape of the world is a moving and dynamic entity which is formed as a result of linguistic intervention in being, the basic unit of which is speech. Also “language is the organ which forms thinking and therefore plays a leading role in the perfection of the human personality, in the formation of its system of concepts, in the transmission to it of the linguistic experience accumulated by generations”.

V.Fon Humboldt's views on the linguistic landscape of the world were further developed in currents and schools in linguistics in the 30's of the 20th century, and the study of world-human-language relations was taken to a new level. In particular, the famous ethnolinguist Edouard Sepir clarified and distinguished the concepts of worldview and linguistic worldview, which are still insufficiently distinguished. The notions that one can live in the external world without the help of language and that language is only an accidental tool for solving specific tasks of thinking and communicating is nothing but an illusion.

In practice, the “real world” is unconsciously constructed on the basis of the linguistic habits of a particular social group, ... Language has the capacity to divide experience into theoretically separable elements and has the capacity to transform potential meanings into real ones. And it allows the human species to transcend personal experience and master a common vision of the world around them.

The founders and theorists of the theory of the linguistic landscape of the world, which emerged in connection with linguistic identity, have not in vain stressed its connection to the worldview and linguistic experience of its possessor for each linguistic community. The linguistic nature of the linguistic landscape of the world in each national language is explained by, and relies on, these two fundamental factors. For this reason, there are now many studies of the linguistic landscape of the world in different national linguistic disciplines, and Uzbek linguistics is no exception.

It is A. Sobirov who has carried out preliminary researches on linguistic landscape of the world in our linguistics. In his doctoral dissertation titled “A Study of the Uzbek Linguistic Level Based on

the Principle of the System of Systems,” A. Sh. Sobirov, A study of the lexical level of the Uzbek language and its macrosystem, a component of the linguistic landscape of the world (a system in a system) [1].

J. D. Eltazarov says that it is well known that the relationship between languages and their speakers is very strong and intense, and, because language is a means of communication, it is connected to life, to the life of the linguistic community, to the way the world is imagined. According to the scholar, in each specific natural, social and linguistic situation, man's perception and understanding of the world through the senses forms his system of ideas about the world. The owner of a particular language transmits these ideas to other members of the linguistic community after “sifting through” his consciousness and systematizing their results. In other words, material and immaterial things in the world are explained to the human mind as a limited system of motivational symbols using methods of abstraction. Drawing on the unique features of the Uzbek language and the Uzbek language landscape of the world, the researcher classifies the components of the linguistic landscape of the world in our language as follows:

I. Objects:

1. Creator God; man, his material and spiritual world
2. Living and inanimate nature; things, objects, space
3. Society and social relations
4. Sounds. Pictures
5. Language. sciences.
6. Time. Information (information)
7. Culture. Visual arts.

II. Signs:

1. Colour. Tus. Appearance
2. Fig. size (sizing)
3. Taste. Smell. Degree
4. Quantity. Order. Proportions
5. Status. Marom. Style

III. Movement. Process. Events

IV. Relation. Cause. Result [2].

Such approaches, we may say, appear in the process of determining the basic parameters of the linguistic landscape of the world for each language at the initial stage of the study of the linguistic landscape of the world in this or that national linguistics. But in order to interpret the words and concepts of a group belonging to the components of the linguistic landscape of the world in a national language, it is necessary to refer to the research methods of cognitive linguistics, such as conceptual analysis, and analyze each language. Unit based on its semantic application in all speech situations and situations in the linguistic landscape of the world must be determined by status. For this reason, research in recent years has paid special attention to this aspect of the question [3].

According to A. A. Abduazizov, cognitive linguistics, which studies the linguistic landscape of the world and its parameters, includes directions of “interrelated cognitive phonology, cognitive grammar, and cognitive semantics” and the place of these directions is incomparable in semantic realization of the concept and word in the paradigm of linguistic landscape of the world in all cases [4].

It is encouraging that since the early 2000s dissertations on the linguistic landscape of the world in Uzbek linguistics have been investigating the problem of linguistic landscape of the world and the reflection of concepts in the translated works, as well as the problems of recreating the national landscape of the world in the artistic translation [5]. Recreating the national landscape of the world in artistic translation: author's dissertation. It is known that in the process of translation these dissertations reveal inimitable gloss of national consciousness, world outlook, and linguistic concepts, while their comparison to equivalents in other languages reveals layers of meaning and facets of a concept related to the national mentality. As rightly noted R. H. Shirinova, for linguistics, the reflection of knowledge about the world in the language and the contribution of language to the formation of this knowledge are considered important, whereas in the fiction translation linguistic and non-linguistic knowledge and skills of the translator are considered important in recreating the national landscape of the world in the translated language [6].

Among the studies conducted on this topic in recent years, a special place belongs to the article by Professor N. Makhmudov “the lexicon of language and the linguistic landscape of the world”. This article analyses such problems as direct and indirect types of linguistic landscape of the world in

anthropocentric linguistics, the role of language in the formation of the cognitive landscape of the world, the formation of linguistic landscape of the world in national consciousness, and the concept of language personality. At the same time, this article analyzes and summarizes the works conducted in Uzbek linguistics in recent years on the issues of cognitive and linguistic landscape of the world.

“...interpreting the linguistic landscape of the world as the result of a mere reflection of the existing landscape of the world in human consciousness by means of language is nothing less than a revival of the indescribable power of language”, says the linguistic landscape of the world.

The scientist who has shown concrete and realistic approach to a subject “language directly participates in two processes connected with a landscape of the world, first, the language landscape of the world representing the deepest layer of a landscape of human consciousness, is formed in bowels of language, and second, death of language this represents and explicates other types of a world picture; thus, the experience knowledge acquired by separate individuals, becomes experience of community (people), a property of community (people) only by means of language” [7]. Therefore, according to the scholar, there is no need to “re-invent the wheel” to determine the parameters of the linguistic landscape of a particular world, characteristic for our language, and create it, because “each language with its vocabulary shows its own linguistic landscape with a national identity. Does, so “in modern linguistics the sum of knowledge about the world, developed by all the special sciences at a certain stage of development of human society, is generalized under the name “language world landscape”. So, in order to create the linguistic landscape of the world unique for the Uzbek language, first of all, it is necessary to create an information (data, concepts) corpus connected with it, which includes words and concepts used in all special sciences and represents components of the linguistic landscape of the world. It must be said that by this study of N. Mahmudov, the stage of polemics in linguistics about linguistic landscape of the world, its main parameters and components, effective ways of its creation is completed, and the task of researchers in this regard is defined.

First, in the bosom of language the linguistic landscape of the world is formed, which is the deepest layer of the world's landscape in human consciousness; second, language itself expresses and manifests (explicates) other types of the world's landscapes. Thus, the experienced knowledge, acquired by separate individuals, becomes the experience of the community (people), the property of the community (people) only with the help of language” shows that. Therefore, according to the scientist, there is no need to “re-invent the wheel” to determine the parameters of the linguistic landscape of a certain world, characteristic for our language, and create it, because “each language with its vocabulary shows its own linguistic landscape with national identity. Therefore in modern linguistics the sum of knowledge about the world, developed by all special sciences at a certain stage of human society, is generalized under the name “linguistic landscape of the world”.

Thus, in order to create the linguistic landscape of the world unique for the Uzbek language, first of all, it is necessary to create an information (data, concepts) corpus related to it, which includes words and concepts used in all special sciences and represent components of the linguistic landscape of the world. It has to be said, that by this research of N. Mahmudov the stage of polemics in linguistics of the world, its main parameters and components, effective ways of its creation is completed, and the task of researchers in this regard is defined.

It is encouraging that in our linguistics there is a trend to study the linguistic landscape of the world in the next 10-15 years due to new trends, which will become a tradition, and young researchers are bravely entering into it. In this regard, the article by M. V. Ergasheva “Linguistic landscape and division of the world into semantic fields” published in one of the prestigious Russian journals. The scholar puts forward the need to study the linguistic landscape of the world through semantic field theory and identify the components and parameters of the linguistic landscape of the world based on the different fields in language/speech and writes as follows: Linguistic and conceptual aspects are manifested in the structure of the semantic field. It is inappropriate to sharply contrast (compare) lexical-semantic and conceptual field elements.

The main task of the semantic field is primarily to adequately reflect a certain part of reality in language. Hence, the semantic field communicates with reality through the words of which it is composed. The connection of a word with reality, in turn, is made on the basis of its denotative and significative meanings: the denotative denotes the class of realities expressed by the word, while the significative refers to the specific characteristics of one kind of reality. When describing vocabulary, advancing to a linguistic concept through a field, we obtain a set of basic concepts that determine the membership of the lexical structure of language by summarizing individual meanings. These basic concepts can be seen as semantic components to describe the content side of vocabularies [8].

Since the main purpose of the semantic field is primarily to provide an adequate linguistic reflection of a particular part of reality, it will certainly be useful to bring this method of analysis to bear on the work of modelling the linguistic landscape of the world.

To conclude, in our linguistics the number and quality of studies of the conceptual domain of the linguistic landscape of the world and the components of the linguistic landscape of the world are increasing day by day, and the problems and challenges they pose give hope for the creation of basic parameters of the linguistic landscape of the world in linguistics of the near future.

REFERENCES:

1. Собиров А. Ш. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. - Докт. дисс. –Тошкент, 2004, 268- б.
2. Элтазаров Ж.Д. Сўз туркуми парадигмасидаги ўзаро алоқа ва кўчиш ҳоллари. –Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006, 101-104 бб.
3. Сафаров Ш. Семантика. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2013. –Б. 283-284.
4. Абдуазизов А. О составных частях когнитивной лингвистики // Хорижий филология. -Т.: 2007, №3. –С. 5
5. Касимова З. А. Олам ва одам концепцияси миллий ва жаҳон адабиёти анъаналари призмасида (А.Фитрат, А.Қодирий, А.Чўлпон ижоди мисолида): Филол.фанлари номз.дисс. автореферати – Тошкент, ЎзМУ. 2009. – 24 б.;
6. Широнова Р. Х. Олам миллий манзарасининг бадий таржимада қайта яратилиши: Филология фанлари бўйича докторлик (DSc) диссертацияси автореферати. -Тошкент, 2017 .- Б. 15.
7. Маҳмудов Н.Тилининг сўз хазинаси ва оламнинг лисоний манзараси // Сўз санъати, № 1 (2018), 22-б.
8. Эргашева М.В. Оламнинг лисоний манзараси ва семантик майдонларга бўлиниши//«Молодой учёный». №3.1 (107.1) . Февраль, 2016 г. Филология. С.59

УЎК 81-13

КОНЦЕПТЛАРНИ ТАСВИРЛАШ ВА МОДЕЛЛАШТИРИШНИНГ ЛИНГВОКОГНИТИВ МЕТОДИКАСИ

М.А.Абдувалиев, проф., Андижон давлат чет тиллари институти, Андижон

Аннотация. Лингвокогнитив концептология концепт тушунчаси билан иш кўрар экан, у орқали миллий когнитив тафаккурни лингвистик бирликлар ёрдамида моделлаштиришни, миллий концептларни моделлаштириш ва тасвирлашни ифода этиш учун қўлланади. Шу нуқтаи назардан, лингвокогнитив концептологиянинг асосий вазифаси тадқиқ этилаётган концептни вербализирувчи лисоний воситаларнинг максимал даражадаги тўла таркибини аниқлаш, лингвистик тадқиқотларда когнитив интерпретация методини қўллаш орқали тил ва нутқ бирликлари семантикасини тўлиқ тасвирлаш, тадқиқ этилаётган концепт мазмунини, унинг миллий ўзига хослигини инобатга олган ҳолда қилиштириш, энг муҳими муайян концептнинг миллий концептосферасидаги ўрнини аниқлашдан иборат.

Калит сўзлар: лингвокогнитив концептология, концепт тушунчаси, лингвистик бирликлар, лисоний воситалар, тил ва нутқ, контекст.

Аннотация. Лингвокогнитивная концептуология занимается понятием концепт, который используется для выражения моделирования национального познавательного мышления с помощью языковых единиц, моделирования и репрезентации национальных концептов. С этой точки зрения основной задачей лингвокогнитивной концептологии является определение максимального уровня языковых средств, вербализующих исследуемый концепт, полное описание семантики языковых и речевых единиц с помощью метода когнитивной интерпретации в лингвистическом исследовании, формировать содержание исследуемого концепта с учетом его национального самосознания, самое главное – определить место того или иного концепта в национальной концептосфере.

Ключевые слова: лингвокогнитивная концептуализация, концепт, языковые единицы, языковые средства, язык и речь, контекст.

Abstract. Linguocognitive conceptualology deals with the concept of concept, is used to express the modeling of national cognitive thinking with the help of linguistic units, modeling and representation of national concepts. In this set of points of view of the basic task of linguistic and cognitive concepts, the definition of the maximum level of linguistic means, the verbalization of the studied concept, the full description of the semantics of language and speech units with the help of cognitive interpretation and linguistic research methods, the formation of the content of the studied concept with the consideration of the ego of national self-awareness, the main goal is to define togo ili inogo concept and national concept sphere.

Key words: linguo-cognitive conceptualization, concept, language units, language resources, language and speech, context.

Лингвокогнитив концептология концепт тушунчаси билан иш кўрар экан, у орқали миллий когнитив тафаккурни лингвистик бирликлар ёрдамида моделлашишини, миллий концептларни моделлаштириш ва тасвирлашни ифода этиш учун қўлланади. Шу нуқтаи назардан, лингвокогнитив концептологиянинг асосий вазифаси тадқиқ этилаётган концептни вербаллаштирувчи лисоний воситаларнинг максимал даражадаги тўла таркибини аниқлаш, лингвистик тадқиқотларда когнитив интерпретация методини қўллаш орқали тил ва нутқ бирликлари семантикасини тўлиқ тасвирлаш орқали тадқиқ этилаётган концепт мазмунини, унинг миллий ўзига хослигини инобатга олган ҳолда қолиплаштириш, энг муҳими муайян концептнинг миллий концептосферасидаги ўрнини аниқлашдан иборат. Лингвокогнитив тадқиқотларда “тил бирликлари семантикасида концептга томон” (семантик-когнитив) ёндашув концептларга хос белги хусусиятларни аниқлаш ва уларни моделлаштиришнинг содда ва самарали усули сифатида кенг қўлланилмоқда.

3.Д.Попова ва И.А.Стернинлар бу ҳақида шундай ёзадилар: “Маълум концептларни аниқлаш ва тасвирлаш имкониятини яратиш билан семантик-когнитив ёндашув тадқиқотчиларга олинган маълумотларни бундан кейинги ички имкониятлар доирасида қўллаш имконини беради:

1. Тилга қайтиш: тил семантикасидаги ҳодиса ва жараёнларни тушунтиришда когнитив билимларни қўллаш, лексик ва грамматик семантикани чуқур ўрганиш; айнан шундай тадқиқот йўналиши когнитив семасиологияни намоён этади.

2. Тафаккур томон ҳаракат; концептни миллий концептосфера, миллий маданият бирлиги сифатида моделлаштириш; ушбу йўналиш лингвокогнитив концептологияни намоён этади. [7]

Концептларни тадқиқ этиш усул ва методлари борасида А.П.Бабушкин, И.А.Стернин, М.В.Пименев, М.В.Топоровларнинг қарашлари деярли яқдил эканлигини кузатиш мумкин.

А.П.Бабушкин ва И.А.Стернин концептларининг семантик когнитив тадқиқотида қуйидаги босқичларни ажратиш мумкинлигини ёзадилар:

1) концептнинг номинатив майдонини ясаш;

2) концептнинг номинатив майдони таркибига кирувчи лисоний воситалар семантикасини таҳлил қилиш ва тасвирлаш;

3) лисоний воситалар семантикасини тасвирлаш натижаларини когнитив интерпретациялаш, ментал бирлик сифатида тадқиқ этилаётган концептнинг когнитив белгиларини аниқлаш;

4) тил ташувчилардан олинган когнитив тавсифларни верификациялаш. [2; 235]

М.В.Пименеванинг фикрича, концептларни тадқиқ этишнинг бешта босқичи мавжуд. Биринчи босқич-концептнинг репрезентанти бўлган сўзнинг лексик маъноси ва унинг ички тузилишини таҳлил этиш. Иккинчи босқич – концептнинг лексема-репрезентантининг синонимик қаторини аниқлаш. Учинчи босқич-концептни оламнинг лисоний манзарасида категоризациялашуви усуллари тасвирлаш. Тўртинчи босқич-лексемаларни иккиламчи мазмун олувчи концептуаллашиш усуллари аниқлаш, концептуал метафоралар ва метонимияларни тадқиқ этиш. Бешинчи босқичда сценарийлар тадқиқ этилади. Сценарий – бу замон ва маконда содир бўлаётган воқеа бўлиб, у субъект, объект, мақсад, пайдо бўлиш шартлари, иш-ҳаракат вақти ва ўрнини талаб этади. [6; 7-19]

Юқоридаги амаллардан сўнг тадқиқотчининг навбатдаги фаолиятлари когнитив-семасиологик ёки лингвоконцептуалогик тадқиқот йўналишларида давом этишига боғлиқ бўлади, деб ёзадилар. Бошқача айтганда, агар тадқиқодчи ўз олдига у ёки бу тил бирликларини семантикасини когнитив белгилар асосида ёритишга жазм этган бўлса, у когнитив-семасиологик, агар у концептни тафаккур бирлиги сифатида моделлаштирмоқчи бўлса, унда у лингвоконцептуалогик тадқиқот усулини танлайди. Биринчи йўналишдаги тадқиқотларда асосий эътибор когнитив белгилар асосида у ёки бу сема ёки семаларни юзага келиши, уларнинг гуруҳлари, сўз семантикасидаги ўзгаришлар, сўз семантикасидаги қайта қуришлар тушунтирилса, иккинчи йўналишдаги тадқиқотлар концептнинг тўлақонли ментал бирлик сифатида тасвирлаш (моделлаштириш) имконини беради.

Иккинчи йўналишдаги тадқиқотларда урта амал бажарилиши назарда тутилади. Булар:

- концепт макроструктурасини тасвирлаш (аниқланган когнитив белгиларни образли, ахборот компонентлари ва интерпретацион майдонга нисбатан атрибуцияси ва уларнинг концепт структурасидаги муносабатларини ўрнатиш);

- концептнинг категориал структурасини тасвирлаш (мувофиқ предмет ва ҳодисаларни концептуаллаштирувчи, когнитив таснифловчи белгилар иерархияси сифатида тасвирлаш;
- аниқланган когнитив белгиларнинг майдоний ташкиллашувини тасвирлаш (концептнинг ядро, яқин, узоқ ва перифериясини ташкилловчи белгиларни аниқлаш ва концепт мазмунини майдон структураси тарзида тасаввур қилиш)

В.М.Топорованинг фикрига кўра, тил материаллари ёки бирликларининг семантик когнитив таҳлили бир қанча босқичлардан иборат бўлиши мумкин. Булар қаторига олима мувофиқ лексемаларни семик-семемик таҳлил қилиш, олинган натижаларни концептуал умумлаштириш (семаларнинг қавм белгилари орқали семемалар гуруҳларини аниқлаш, семантема таркибида семантик матрица+(логосхема))га мувофиқ бир қанча семемаларни бирлаштирувчи мантикий образларни кўрсатиб бериш кабиларни киритади.

Олиманинг таъкидлашича, маълум системанинг элементи логосхемасига кўра, радиоточка, торговые точки, огневые точки ифодаларида воқелашувчи “точка” лексемасининг семемалари бир семантик матрицага бирлашадилар. В.М.Топорова уларни концептуал-семантик блоклар деб аташни таклиф этади. Логосхема, унинг фикрича, матрица ва унинг таркибига кирувчи семемаларнинг ички концептуал мантикий структурасини ташкил этади. Шунингдек, логосхема унинг асосида ётувчи қавм когнитив боғланиш (связка)га нисбатан тур структураси бўлиб, у категория ва таснифловчи белгининг мантикий қўшилмасини ўз ичига олади. (ўрин-функция, предмет-форма, предмет-функция ва бошқалар). Бунда логосхема “предмет-форма” + круг (айлана) классификацион белгиси асосида конкретлашади [8; 40-48].

Концептларни тасвирлаш ва моделлаштиришнинг лингвокогнитив методикаси концептни объективлаштирувчи тил воситаларининг семантик таҳлилига асосланади. А.П.Бабушкин ва И.А.Стернинлар лексикографик мазмун ва структурасини тасвирлашнинг энг самарали ва ишончли усуллари қаторига мантикий метод, интроспекция методи, сўзларни турли ёзма ва оғзаки контекстларда қўлланиш таҳлили ва компонент таҳлил методларини киритадилар.

Лексикографик маъно сўзни кўплаб контекстларда қўлланилиши таҳлили орқали шаклланади. М.В.Влавацкаянинг тўғри таъкидлашича, лингвистикада “контекст” бирикув (сочетаемость), дистрибуция, атроф, теваарак (окружения) ва позиция тушунчалари билан боғлиқ. [3; 4-26]

Бугунги кун тилшунослигида контекст кенг ва тор маънода тушунилади ва таърифланади. Г.В.Колшанский таърифича, контекст формал белгиланган шароитлар йиғиндиси бўлиб, улар орқали бирон бир тил бирлигининг мазмуни бир хил тарзда аниқлашади.

Рус тилшунослигида контекст ва сўзнинг контекстологик таҳлили борасидаги таълимот асосчиси Н.Н.Амосова контекст деб, семантик жиҳатдан воқеланувчи сўзни (яъни сўз маъноси воқеланишига нисбатан контекст ажратиладиган) кўрсатувчи минимум (семантик кўрсатишни талаб этувчи нутқ занжири элементи) билан бирикувини тушунади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1983. – 208 с.
2. Бабушкин А.П., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика и семасиология. – Воронеж: ООО «Ритм», 2018. – 229 с.
3. Влавацкая М.В. Типы концепта и понятие сочетаемости В сб. Язык и национальное сознание Вып. 14. – Воронеж: Истоки, 2010. – С.14-26.
4. Влавацкая Марина Витальевна. Юбилейный библиографический указатель Книги, статьи и другие работы за 1998–2021 гг. Новосибирск 2021.
5. Колшанский Г.В. О природе контекста // Вопросы языкознания, 1959. №4.
6. Пименева М.В. Методология концептуальных исследований В. Антология концептов. Том 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 7-19.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Учебное издание. Москва АСТ: «Восток-Запад» 2007.
8. Топорова В.М. Методика исследования концептуальных блоков В.сб. Язык и национальное сознание. Вып. 14. – Воронеж: Истоки, 2010. – С. 40-48.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРАГМАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ТЕКСТА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА

*У.М.Абдувахובה, преподаватель, Самаркандский Государственный Институт
Иностранных Языков, Самарканд*

Annotatsiya. Pragmalingvistika ancha yosh fan sifatida ushbu sohadagi ko'plab olimlarning e'tiborini tortadi. Til faoliyatining pragmatik xususiyatlari, bu xususiyatlarni yuzaga keltiruvchi va axborot uzatish jarayoniga ta'sir etuvchi turli omillarni o'rganish tilning ijtimoiy mohiyatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: pragmolingvistika, nutq akti, kommunikativ tarkib, pragmatik moslashuv, pragmatik struktura, kontseptualizatsiya, kognitiv taxmin, kommunikativ niyat, lingvokognitiv hodisa

Аннотация. Прагмалингвистика, как достаточно молодая наука, привлекает внимание многих ученых в данной сфере. Прагматические особенности языковой деятельности, изучение различных факторов, порождающих эти особенности и влияющих на процесс передачи информации, важны для определения социальной природы языка.

Ключевые слова: прагмалингвистика, речевой акт, коммуникативный контент, прагматическая адаптация, прагматическая структура, концептуализация, когнитивное предположение, коммуникативная интенция, лингвокогнитивный феномен

Abstract. Pragmalinguistics, as a rather young science, attracts the attention of many scholars in the field. Pragmatic features of linguistic activity, the study of various factors generating these features and affecting the process of information transfer, are important for determining the social nature of language.

Keywords: pragmolinguistics, speech act, communicative content, pragmatic adaptation, pragmatic structure, conceptualization, cognitive supposition, communicative intention, linguocognitive phenomenon

На сегодняшний день в лингвистике идет активный процесс обогащения знаний эмпирического анализа другими идеями, который формировался на протяжении многих столетий. Конец прошлого века можно считать этапом расцвета в развитии языкознания, появления новых идей и направлений. В это время, согласно различным источникам, появляются разные области лингвистического анализа, имеющие в основе науку методологии, с элементами таких философских идей, как эмпиризм, феноменология, конструктивизм [6, 26]. Одной из таких областей, прагмалингвистике, посвящена наша работа. Но исследования прагмалингвистики все еще находятся на начальном этапе и характеризуется полнотой планов на будущее, поиском решения проблем, требующих скорейшего изучения. Действительно, прагматика как наука, которая стремится к совершенству, намерена продолжать исследования того, как функционирует язык для человека и общества.

А.А. Потебня указывает на соответствие формы и содержания единиц в речемыслительной деятельности человека. Согласно его мнению, каждое употребление слова - это порождение новой идеи, творение, что, в свою очередь, становится предвестником нового видения мира, основанного на результатах модификации. «Именно поэтому, - отмечает А.А. Потебня, - слово не должно интерпретироваться как средство выражения и передачи готовой идеи; оно прежде всего необходимо самому говорящему, потому что именно слово создает эти изменения» [4, 65]

Несомненно, связь между языком и человеческим разумом, мозгом, постоянна, и эта связь является средством, с помощью которой осуществляется сознательная деятельность человека. Язык является источником жизни, также как и работа сердца, однако необходимо знать, как его использовать, ведь это влияет на уровень жизни человека. Знания дают возможность познать природу и социальную сущность языка [8, 39].

Прагматические особенности языковой деятельности, изучение факторов, порождающих эти особенности, важны для определения социальной природы языка. Это создает возможность поиска доказательства того, что языковое общение происходит в соответствии с социальными и лингвистическими законами.

Из-за масштабов социального опыта меняются коммуникативные ситуации, и прагматическая структура, которая изначально была простой структурой, но со временем меняется и становится более сложной. Это, в свою очередь, приводит к расширению непрерывной смысловой оболочки прагматики. Следовательно, лингвистический анализ

необходимо начинать с прагматики. "Прагматика" (греч. прагма - работа, действие) - это, по сути, философская концепция, которая использовалась еще с досократовских времен, позднее так ее называли философы Дж. Локк и И. Кант, являвшиеся последователями Аристотеля. Так, в философии появилось течение прагматизма. Основной этап в развитии этого движения пришелся на девятнадцатый и двадцатый века. Особенно в двадцатые и тридцатые годы двадцатого века стало заметно наблюдаться активное развитие позиций прагматизма. Здесь можно выделить работы Ч. Пирса, Р. Карнапа, К. Морриса, Л. Витгенштейна, повлиявшие на распространение этой идеи в Америке и Европе [2, 41].

Исходя из этого, рекомендуется рассматривать когнитивное предположение говорящего, коммуникативную среду (контекст) и речевой акт использования языка как взаимосвязанные явления. Эти события взаимосвязаны и функционируют вместе. Но вопрос того, как проходит этот процесс и в какой последовательности действий необходимо осуществить речевой акт, остается не до конца изученным.

Перевод, как вид межкультурной деятельности, имеет целью передать текст от источника реципиенту. Далее, реципиент, получив информацию, должен внимательно изучить исходный текст, чтобы оценить, насколько полно текстовая организация отражает коммуникативную составляющую, в которую встроен текст, чтобы воссоздать аналогичную информацию в контексте перевода. Здесь важную роль играет прагматика. «Прагматика перевода состоит из таких важных составляющих понятий, как прагматическое значение, прагматическая адаптация, прагматическое отношение, прагматический потенциал текста, фоновые знания, получатель (рецептор) исходного языка и языка перевода и так далее. Все названные ключевые термины реализуются при функционировании языка в определенной цепи: «отправитель – текст – получатель». Прагматический уровень, состоящий из коммуникативной интенции, коммуникативного эффекта, установки на получателя, управляет другими уровнями и является существенной частью эквивалентности» [7, 18].

Текст художественного произведения может характеризоваться интеллектуальными, эмоциональными особенностями, соответственно воздействовать определенным образом на читателя, побуждая его к каким-то размышлениям. В.Н. Комиссаров дал следующее определение прагматики текста: «Способность текста вызывать у рецептора коммуникативный эффект к сообщаемому, осуществлять прагматическое воздействие на получателя информации, называется прагматикой текста, прагматическим аспектом (прагматическим потенциалом) текста, который зависит от содержания и формы сообщения» [3, 52]. В то же время на прагматическое отношение получателя информации к тексту влияет несколько факторов, а именно прагматика текста и соответственно личные характеристики реципиента (от степени интеллекта, возраста, рода занятий и т.д.). Общеизвестно, что каждый текст содержит некое послание, то есть, принятие этого сообщения реципиентом предполагает прагматико-текстовые взаимосвязи. Прагматический потенциал сообщения сохраняется если текст содержит не только сообщение, но и воздействует на эмоции читателя или даже побуждает его к каким-либо действиям, то он отличается прагматическим влиянием на получателя.

Первым и важным шагом переводчика является выявление определенных моментов, способствующих сохранению прагматического потенциала оригинала текста для достижения нужного эффекта на читателя переводного текста. Переводчик должен обладать достаточными знаниями о культуре и развитии народа того или иного языка, т.к. это необходимо для передачи смысла оригинала сообщения, для интерпретации содержания исходного текста и использования переводческих трансформаций, которые помогут получателю сообщения воспринять информацию, соответствующую его фоновым знаниям. Здесь можно упомянуть пример из истории переводчиков Библии, которым необходимо было перевести для народов, живущих в жарких странах, отрывки из священного писания - "though your sins are like scarlet, they shall be as white as snow". Переводчики предложили много словосочетаний, эквивалентных выражению "as white as snow" и остановились на сочетании: «белый, как оперенье белого лебедя». В данном примере можно увидеть адаптацию перевода к общим знаниям читателя.

Прагматичная адаптация - это приемы и изменения, используемые для того, чтобы удостовериться, что текст передается на целевом языке самым приемлемым, естественным способом с целью воздействия на рецептор перевода. Действия, которые влияют на процесс и результат перевода, а также потребность сохранения прагматического потенциала оригинала

с целью нужного воздействия на читателя переводного текста определяют термином прагматический аспект перевода.

Аналитическая трансформация использована переводчиком для того, чтобы переведенный текст произвел на реципиента такое же прагматическое воздействие, какое оригинальный текст оказал на своего читателя. При этом понимается не только стремление вызвать у читателя некую реакцию на прочитанную информацию, но и пробудить какие-то эмоции или чувства. Классификация прагматических адаптаций, предложенная А. Д. Швейцером включает: добавления, опущения, способы транслитерации, калькирования, способы объяснительного перевода, виды генерализации, конкретизации, вытеснение, функциональные аналоги [9, 1429].

Основная цель переводчика является максимальная передача сути оригинального текста так, чтобы реципиент понимал сообщение, на том уровне, как читатель оригинального текста воспринимает исходную информацию. Однако достижение одинаковой реакции коммуникативного эффекта не всегда реальна, так как на это может влиять различия индивидуальных данных читателей. По словам В.Н. Комиссарова: «сложно достичь одинаковой реакции читателей оригинала и перевода, а в иногда она принципиально недостижима, вследствие особенностей рецепторов перевода, невозможности определить реакцию рецепторов оригинала и ряда других причин» [2, 140].

Обобщив вышесказанное, можно сказать, что воспроизведение оригинального прагматического потенциала в переводимый текст является возможным при внесении дополнительной информации, либо опущений излишней, использования трансформации смысла текста – генерализации и конкретизации и т. д. Соответственно, буквальный перенос смысла может исказить коммуникативную интенцию в переводимом тексте. Одним из обязательных условий для переводчика является учет экстралингвистических факторов и последующих изменений в переводимом языке и в языке оригинала, а также необходимость достижения максимального сочетания прагматического, семантического и функционально-стилистического соответствия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. М., 1975. - 240 с.
2. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
3. Сафаров Ш.С. Прагмалингвистика. – Ташкент- 2008- 320 с.
4. Садыкова Ю. Ф. Lingvistik va adabiy kompetentsiyalar shakllanishida badiiy matn filologik tahlilining o'rni va o'ziga xos xususiyatlari //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 5.
5. Садыкова Ю. Ф. Philological analysis of the text as a means of forming textual competence //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 3.
6. Habibullayevna I. M., Bahodirovna K. F. The role of superstitions in Uzbek and English literature in the examples of Abdulla Qahhori "Bemor"(Patient) and Shakespeare's "Macbeth": A comparative study
7. Хамраева З. Х. Complex sentences in english language and its classification //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 5.
8. Khamrayeva Z.K. Linguistic features of complex sentences (on the material of the scientific text) //International Academic Research Journal Impact Factor 7.4. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 111-119.

УЎК 81-13

ХОТИРА ФЕНОМЕНИНИНГ ЎЗБЕК ХАЛҚИ ОЛАМИНИНГ ИЛМИЙ МАНЗАРАСИДА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ҲОДИСАСИ

Д.Б.Агзамова, ф.ф.н., доц., Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Аннотация. *Тилишуносликда оламнинг лисоний манзараси халқлар менталитетидаги ўзига хос жиҳатларни очиб кўрсатади. Хусусан, олам манзарасининг вариацияси бўлмиш оламнинг илмий манзараси асосан, бирор бир тилда сўзлашувчи халқнинг онгида концептнинг қандай акс этишини ёрқин ифодаб беради. ХОТИРА концепти ҳам ўзбек халқининг менталитетида ўз ўрнига эга бирлик ҳисобланиб, ўзбек халқининг олами илмий манзарасида ўзича акс этади. Буни асосан лугат ва энциклопедиялар таҳлили асосида аниқлаш мақсадга мувофиқдир.*

Калит сўзлар: *Хотира феномени, концепт, олам манзараси, оламнинг илмий манзараси, ядро, яқин периферия, узоқ периферия.*

Аннотация. *В языкознании языковая картина мира раскрывает специфические стороны менталитета народов. В частности, научная картина мира, являющаяся разновидностью картины мира, ярко выражает то, как концепт отражается в сознании людей, говорящих на определенном языке. Понятие ПАМЯТЬ считается единицей, имеющей*

свое место в менталитете узбекского народа и находящей отражение в узбекской научной картине мира. Желательно это определить в основном на основе анализа словарей и энциклопедий.

Ключевые слова: Феномен памяти, концепт, картина мира, научная картина мира, ядро, ближняя периферия, дальняя периферия.

Abstract. In linguistics, the linguistic picture of the world reveals the specific aspects of the mentality of peoples. In particular, the scientific picture of the world, which is a kind of picture of the world, clearly expresses how the concept is reflected in the minds of people who speak a certain language. The concept of MEMORY is considered a unit that has its place in the mentality of the Uzbek people and is reflected in the Uzbek scientific picture of the world. It is desirable to determine this mainly on the basis of the analysis of dictionaries and encyclopedias.

Keywords: Memory phenomenon, concept, picture of the world, scientific picture of the world, core, near periphery, far periphery.

Кириш. Тилшуносликда оламнинг лисоний манзараси тушунчаси ўтган асрнинг 80-йилларида ўрганила бошланди. Бундан аввалроқ оламнинг тасвири фалсафий термин ҳисобланарди. Умуман олганда оламнинг тасвири бу борлиқ ҳақидаги тасаввурлар тизимидир. Оламнинг манзараси нафақат бутун бир жамият, балки алоҳида бир шахснинг оламини билиш тасвирида акс этади.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Дунёда минглаб миллий тиллар мавжуд бўлса, шунча оламнинг лисоний манзараси мавжуд. Оламнинг лисоний манзараси мураккаб этник тафаккур жараёнини ифодалаб, ўзида маданий, ижтимоий муносабатлар системасини мужассамлаштирган. Олимлар орасидаги қарашларга мувофиқ ҳар бир тилдаги оламнинг лисоний манзараси ўзига хослиги билан ажралиб туради. Шу қарашларга кўра замонамиз олимлари турли тиллардаги оламнинг лисоний манзарасини солиштириш, оламнинг лисоний манзарасини (ОЛМ) тушуниш, бошқа миллатнинг дунёқарабини бошқа омиллар ёрдамида ўрганишни таклиф этишади [1]. А.А.Залевскаянинг фикрича, тил бирликлари, сўзлар инсоннинг ахборот базасига ягона йўл ҳисобланади, шу билан бирга тил бирликлари ва сўзлар когнитив структурани аниқлаш методи ҳамдир [2]. В.А.Маслова оламнинг лисоний манзарасини лингвомаданиятшунослик нуқтаи назаридан борлиқни нарсаси, ҳодисаси, жараёнларни миллий аҳамиятига асосан ўзига хос бўёқларда кўрсатадиган жараён сифатида таърифлайди [3]. Оламнинг лисоний манзарасига бўлган қизиқиш В.Гумбольдт асарларида ҳам учрайди. Унинг фикрига кўра, турли тиллар миллат учун ўзларининг такрорланмас тафаккури ва билиш органидир. XX асрнинг охирига келиб, бу муаммога бағишланган кўплаб илмий асарлар вужудга келди—Г.А.Брутян, С.А. Васильев, Г.В. Колшанский, М.Блэк ва бошқалар [4].

Демак, оламнинг лисоний манзарасини ўрганиш инсон хусусиятлари ва унинг яшаш тарзини ифода этган дунёнинг концептуал тасвирини ўзаро мутаносибликда олиб бориш зарур. Инсоният фаолияти рамзий бўлиши билан бирга, ҳам универсал, ҳам миллий хусусиятга эгадир.

Муҳокама ва натижалар. Ўзбек тилидаги ХОТИРА лингвокогнитив ҳодисасини дунёнинг илмий манзарасида моделлаштиришда, ХОТИРАни ихтисослаштирилган ва энциклопедик луғатлардаги таърифларини таҳлил қилиш керак. О.А. Корниловнинг таъкидлашича оламнинг илмий манзараси ўз ичига борлиқ ҳақидаги фанлар соҳасидаги билимларнинг тилда акс этган ҳамда термин сифатида белгиланган бирликларини олади [5]. Луғавий дефинициялар муайян соҳа мутахассислари учун аниқ бир тушунчанинг моҳиятини илмий тарафдан очиб беришга қаратилган бўлади. Оламнинг илмий манзараси Е.В. Дзюба таклиф қилган вариациялар, яъни фалсафий, ижтимоий, тарихий, маданий, ва бошқалар асосида ўрганилади. Бунда ушбу вариациялар таркибий ва семантик тузилиши, ҳамда функционал-прагматик йўналиши билан бир-биридан фарқ қилади [6]. Тадқиқотимиз давомида ХОТИРА лингвокогнитив ҳодисасининг ўзбек тили илмий манзарасида акс этишини 13 та энциклопедик ҳамда турли соҳага тегишли луғатлардаги таърифлар асосида таҳлил қилдик. Булар: 3 та лингвистик луғат, 2 та технологик терминлар луғати, 3 та психология соҳасига оид луғат, 1 та фалсафий луғат, 2 та тиббиёт луғати, 2 та энциклопедик луғат.

Хотира лингвокогнитив ҳодисасининг луғат ва энциклопедияларда ажратиб кўрсатилган когнитив хусусиятлари (частотани актуаллаштирувчи лексемаларнинг камайиб бориши принципи бўйича тақсимланиши статистикаси) қуйидагилардир:

1. Ўрганилган ёки бошдан кечирилган нарсаларни такрорлаш ва аниқлаш қобилияти ёки функцияси; эслаб қолиш қобилияти (ўрганиш, эслаб қолиш, эслаш ва таниб олиш, ҳаракат одатлари ва кўникмалари); =14

2. компьютернинг кўрсатмалар сақланадиган қисми; Ма'лумотлар жойлаштирилиши, сақланиши ва олиниши мумкин бўлган функционал қурилма = 2

3. хотира турлари = 3

4. аксиологик белгилар = 3

5. инсон исми = 2

6. ёдгорлик сифатида хизмат қилувчи объект ёки ҳаракат = 2

Ўзбек тилига оид махсус илмий луғатларнинг ўрганилаётган тил материали ХОТИРА лексемасининг турли маъноларини актуаллаштиради. Лингвокогнитив ҳодисанинг когнитив хусусиятларини ХОТИРА марказий белгиларга (ядро), шунингдек, яқин ва узоқ периферия хусусиятларига ажратамиз. Паст частотали когнитив хусусиятлар ўрганилаётган лингвокогнитив ҳодисанинг майдон структурасининг узоқ перифериясини ифодалайди.

Когнитив хусусиятнинг ёрқинлик кўрсаткичи унинг қийматларини актуаллаштирадиган, тақдим этилган қийматларнинг умумий сонига нисбати бўйича ўхшашларнинг умумий сони билан ифодаланади. Марказий (ядро) зона ёрқинлик индекси $\geq 10\%$, яқин периферия $3\% \geq 10\%$, узоқ периферия $1\% > 3\%$ бўлган когнитив хусусиятлар билан ифодаланади (1-жадвалга қаранг). Фоиз шартли равишда, когнитив белгиларнинг ёрқинлиги индексининг фоиз улушининг ўртача даражасидан келиб чиққан ҳолда тақдим этилади.

Ўзбек тили илмий луғатларини ўрганиш асосида аниқланган маъноларнинг умумий сони 24 бирликни ташкил этади.

Ўзбек тили оламининг илмий манзарасида илмий дунёқарашни таҳлил қилар эканмиз, ўзбек илмий дунёқарашда когнитив хусусиятларнинг кенг тарқалганлигини қайд этиб, турли илмий фанлар томонидан ХОТИРАни тушуниш усулларини қуйидагича:

Ўрганилган ёки бошдан кечирилган нарсаларни такрорлаш ва аниқлаш қобилияти ёки функцияси; эслаб қолиш қобилияти (ўрганиш, эслаб қолиш, эслаш ва таниб олиш, ҳаракат одатлари ва кўникмалари) (14-58 %);

хотира турлари (3 – 12 %);

аксиологик белгилар (3 – 12 %);

компьютернинг кўрсатмалар сақланадиган қисми (2 - 8%);

Инсон исми (2 - 8 %);

ёдгорлик сифатида хизмат қилувчи объект ёки ҳаракат (2-8%) каби когнитив белгиларда акс этади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.: 65
2. Залевская А.А. Когнитивный подход к слову и тексту//Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации: Тез. докл. – Москва, 2000. – С.91.: 91
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Изд. центр “Академия”, 2007. – 208 с.: 67
4. Брутян Г.А. Языковая картина мира и её роль в познании//Методологические проблемы анализа языка. Ереван, Издательство ЕГУ, 1976.– С.57-64., Васильев С.А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. – Киев: Наукова думка, 1974. – 135с., Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 105 с., Black M. Models and metaphor. Studies in language and Philosophy. – Ithaca-London: Cornell University Press, 1962. – P.25-47.
5. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. с. 11
6. Дзюба, Е. В. Лингвокогнитивная категоризация действительности в русском языковом сознании: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.19 / Е. В. Дзюба; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2016. С.467

УДК 811.112.2

ПРОБЛЕМЫ ПРАВИЛЬНОГО ПЕРЕВОДА ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

(На примере русского и узбекского языков)

Д.К.Адилова, преподаватель, Каршинский инженерно-экономический институт, Карши

Annotatsiya. Texnik atamalardan foydalanish nozik morfologik jarayondir. Ularning tarjimasi maxsus usullar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu maqolada texnik atamalarni to'g'ri tarjima qilish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: texnika, atama, tarjima, usul, texnologiya, morfologiya.

Аннотация. Использование технических терминов представляет собой тонкий морфологический процесс. Их перевод осуществляется с помощью специальных методов. В данной статье рассматриваются вопросы корректного перевода технических терминов.

Ключевые слова: техника, термин, перевод, метод, технология, морфология.

Abstract. The use of technical terms is a subtle morphological process. Their translation is carried out using special methods. This article discusses the issues of correct translation of technical terms.

Keywords: technique, term, translation, method, technology, morphology.

Введение. Характерной чертой научно-технической литературы является, с одной стороны, точность и краткость выражения мыслей, а с другой стороны, строгая логическая последовательность и полнота изложения. Для научной и технической литературы характерно использование большого количества терминов, а также отдельных слов и словосочетаний. В этом случае для предложений характерна экспансивность, то есть группировка большого количества малых придаточных предложений вокруг главных, наличие больших определяющих групп и распределенных однородных придаточных, широкое употребление вводных конструкций, а также употребление сложных соединений и предложений [1]. Приобретение квалификации переводчика осуществляется по-разному в зависимости от уровня подготовки и особенностей лица, занимающегося переводом. У людей, имеющих хорошую техническую подготовку, но недостаточно хорошо знающих иностранный язык, в первую очередь возникают проблемы в языковых явлениях, то есть основные трудности в понимании смысла. в этом установление смысловых отношений между отдельными словами в предложении, понимание языка, конструкций, выбор правильного варианта их перевода, умение найти слово в словаре и т. д.

Какие слова следует включить в минимальный словарный запас в первую очередь? Обычно главной особенностью научно-технического текста является обилие в нем специальных терминов. Может, стоит сначала выучить эти термины? Так думают многие. Чтобы ответить на этот вопрос, нам нужно определить, что означают эти термины. С точки зрения специалиста термин – это слово, служащее для определения определенного понятия [2].

Материалы и методы. Количество терминов по каждой области науки и техники очень велико и измеряется десятками тысяч. Кроме того, в связи с развитием науки и техники постоянно появляются новые специальные понятия и соответствующие им термины. Но в то же время в качестве терминов часто используются общеупотребительные слова. Очевидно, что при изучении иностранного языка необходимо овладеть такими терминами, которые обозначают основные, наиболее важные понятия. Кроме того, каждый специалист должен также усвоить ряд важнейших узкоспециализированных терминов в области смежных наук и технологий. Чтобы уметь определять значение незнакомого слова, нужно научиться пользоваться контекстом, значением элементов, составляющих слово, и другими факторами, влияющими на перевод слова. Есть общий контекст и более узкий контекст. Общий контекст относится к содержанию конкретного предложения и всего текста [3].

Результаты и обсуждение. Общий контекст служит фоном для раскрытия или уточнения значения каждого слова. Узкий контекст означает лексическое значение слов, которые связаны с данным словом в предложении и определяют его значение. В предложении можно выделить семантически связанные слова. Поэтому для перевода одного из них необходимо использовать слово, далекое от него. Анализ словообразования имеет большое значение для перевода незнакомого слова в тексте и для запоминания слов. Поэтому необходимо знать способы словообразования и основные элементы словообразования, а также уметь переводить сложные слова по их компонентам. Это избавляет человека от необходимости тратить дополнительные усилия на запоминание большого количества производных слов, значение которых легко выводится из значения основного слова. Важно помнить, что большинство производных слов образуются от глаголов. Поэтому особое внимание следует уделить усвоению глаголов. Распознавание различных грамматических форм и конструкций в тексте при переводе научно-технической литературы создает множество трудностей, связанных с переводом [4].

Известно, что «торец» по-русски означает внешнюю часть предмета. В узбекском языке нет точного слова, точно соответствующего слову «торец». Например, по-русски *binoning bo'ylama uzun devori* называется «продольная стена», *ko'ndalang devori* — «поперечная стена»,

а короткая стеновая часть здания — «торцевая стена». Однако в узбекском языке этого слова нет. Например, по-русски передняя часть цилиндрического предмета называется «торец». Слово «фронт» на узбекском языке соответствует слову «передняя часть» на русском языке. Перевода слова «торцевая часть» нет. Вместо этого мы используем такие термины, как “*chet devor*” или “*chetki qism*”. Слово “*Chet*” переводится на русский язык как «край». Например, давайте посмотрим на структуру детали на рисунке 1, ее части названы по-русски следующим образом:

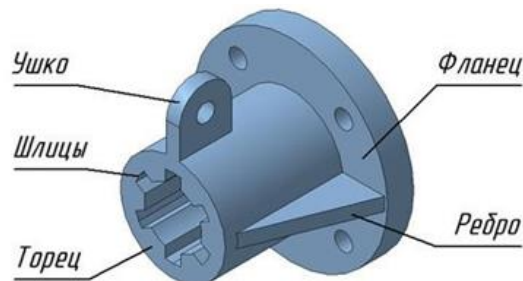

Рис.1. Структура первой детали, используемой в машиностроении

«Ушко» — место, где ловят детали. Перевод слова «шлица» упоминался ранее. Слово «фланец» непереводимо, в узбекском языке и в практике прошлого такой части артикаля не существовало и не употреблялось. Перевод слова «ребро» соответствует “*qovurg’a*” или “*qirra*”.

На рис. 2 также представлена конструкция детали, часто используемой в машиностроении.

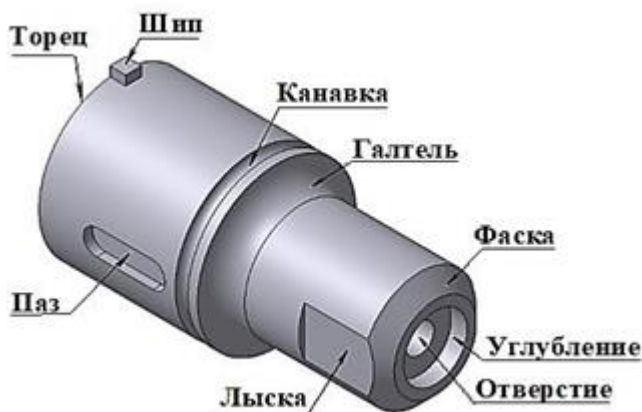

Рис.2. Строение второй по используемости детали в машиностроении

Слово «Паз» можно понимать как «*botiqlik, kavak joy yoki ariqcha*».

«Лыска» — «*kemtik, tekis joy*» происходит от русского слова «лысый» — «*kal, tekis joy*». «Углубление» можно понимать как «*chuqurlik, botiqlik joy*». «Отверстие» - это *tuynuk*. «Галтель» - переход от одного диаметра ко второму под определенным поперечным радиусом, закругление, в виде части окружности. Точного перевода на узбекский нет. «Канавка» — *ariqcha, botiqlik joy*. «Шип» — *turtib chiqqan joy*.

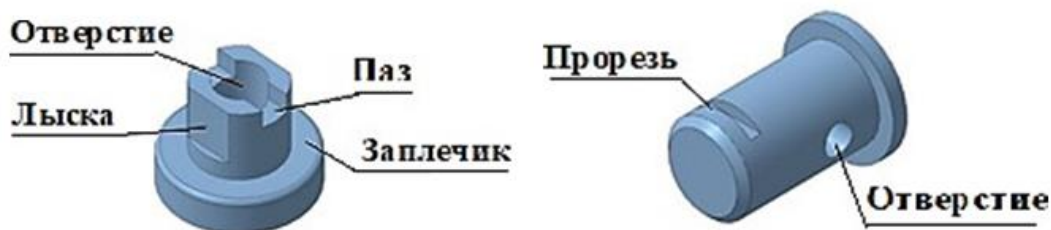

Рис.3. Структура простых деталей, используемых в машиностроении

Также нет точного перевода частей деталей на чертеже ниже.

Исходя из требований Указа Президента Республики Узбекистан о необходимости дальнейшего укрепления статуса узбекского языка как государственного, ведения дел на государственном языке на предприятиях и в учреждениях, некоторые слова из русского языка переводятся на узбекский язык при преподавании таких предметов, как метрология, технология машиностроения и детали машин. Мы считаем, что посредством перевода необходимо соблюдать нормы государственного языка.

С этой целью нашим лингвистам-ученым следует единодушно рекомендовать использование определенных универсальных (универсальных) слов, чтобы правильно использовать вышеназванные термины в русском языке при обучении техническим наукам.

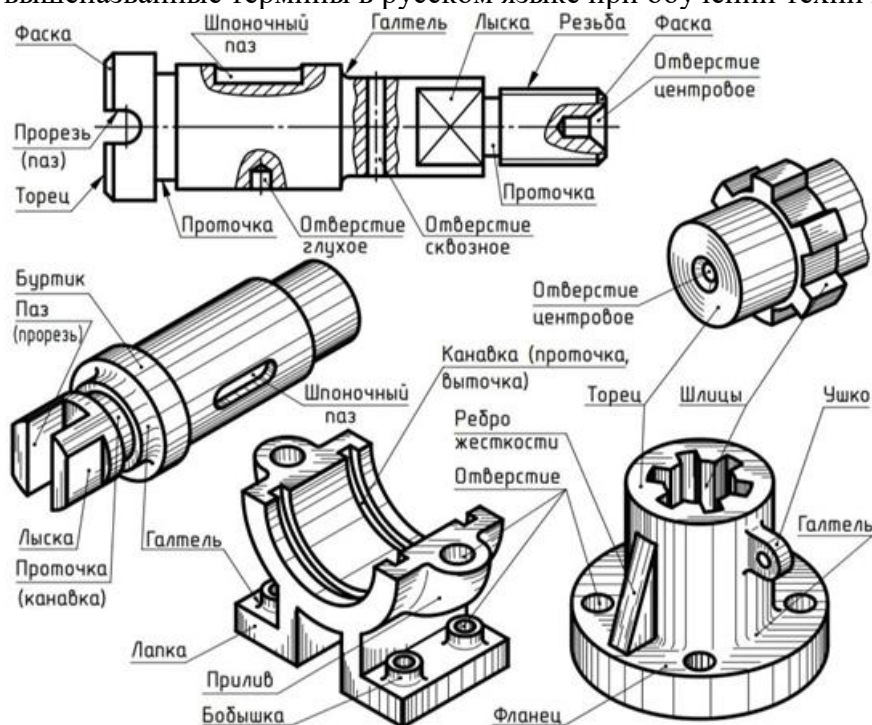

Рис.4. Термины, которые трудно точно перевести

Закключение. Особая трудность связана с переводом многозначных грамматических форм и многозначных вспомогательных слов. При этом необходимо учитывать несколько факторов, помогающих определить грамматическую функцию слова и перевести его на узбекский язык. В процессе перевода основное внимание уделяется конечной цели - наиболее полному и правильному пониманию содержания текста и правильному и правильному выражению этого содержания на узбекском языке. выполняться свободно, с минимальными затратами сил и времени, как бы сами по себе, иначе говоря, максимально автоматизированы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Педагогические технологии и педагогическое мастерство» Омонов Х.Т., Ходжаев Н.Х. Ташкент 2012.
2. Абдурахманова З. Ю. (2021). Эффективный подход к проблемам и решениям современного образования. Академические исследования в области педагогических наук, 2 (конференция CSPI 1), 1189-1193.
3. Махмудов, К. Ш. (2022). Стратегии межкультурной коммуникации в обучении иностранному языку. Вопросы эффективного использования обучения иностранному языку в развитии инновационной деятельности в системе образования, 324-328.
4. Акуленко, В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. — Харьков : Изд-во Харьковского университета, 2012. — 215 с
5. Бархударов, Л. С. Пособие по переводу технической литературы / Л. С. Бархударов, Ю. И. Жукова, И. В. Квасюк, А. Д. Швейцер. — М. : Высшая школа, 2017. — 284 с.
6. Гарбовский, Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. — М. : Юрайт, 2017. — 413 с
7. Головин, Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. — М. : Высшая школа, 2017. — 303 с
8. Дониёров, Р. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологиясини тартибга солиш принциплари / Р. Дониёров. — Ташкент : Фан, 2011. — 140 с.
9. Kadirovna, A. D., & Mahmudovna, A. D. (2022). Culture of speech of the teacher when learning russian. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(11), 891-894.
10. Kadyrovna, A. D. (2022). Methodological aspects of teaching the russian language. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(10), 1295-1298.
11. Kadirovna, A. D. (2021). The role of modern pedagogical technologies in foreign language teaching. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(11), 383-386.

УДК 81

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПТА "МАТЬ" В КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЯХ И В РЕЛИГИЯХ

Н.Б.Азизова, доц., Каршинский государственный университет, Карши

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb tadqiqot mavzularidan biri tushunchalarni o'rganishdir. Tadqiqotning maqsadi madaniy an'analar va dinlarda ona tushunchasini ko'rib

chiqishdir. Tadqiqotda empirik metodga asoslanib, "ona" tushunchasi dunyo xalqlarining madaniyati va dinlari tarixi kontekstida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tushuncha, lingvokulturologiya, ibtidoiy jamiyat, ona kulti, ayol arxetipi, hinduizmdagi Devi-ona tushunchasi; zardushtiylik dinida ona, islom dini va ayol.

Аннотация. Одной из актуальной темой исследования в современной лингвистике является изучение концептов. Целью исследования является рассмотрение концепта мать в культурных традициях и в религиях. На основе эмпирического метода, в исследовании проанализирован концепт «мать» в разрезе истории культуры и религий народов мира.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурология, первобытное общество, культ Матери, архетип женщины, концепт Деви-Мать в индуизме; мать в религии зороастризм, религия Ислам и женщина.

Abstract. One of the current research topics in modern linguistics is the study of concepts. The purpose of the study is to consider the concept of mother in cultural traditions and religions. Based on the empirical method, the study analyzes the concept of "mother" in the context of the history of culture and religions of the peoples of the world.

Keywords: concept, linguoculturology, primitive society, cult of Mother, archetype of woman, concept of Devi-Mother in Hinduism, mother in religion Zoroastrianism, religion Islam and woman.

Введение. В настоящее время в лингвистике отслеживается ориентация к междисциплинарности в исследованиях, связывающим элементом которого является термин «концепт». Главная проблема концептуальных исследований представляет собой изучение национально-культурных особенностей языкового сознания народа.

Лингвокультурология — сравнительно молодая лингвистическая наука, зародившаяся во второй половине XX века. В его рамках понятие концепт рассматривается как концентрат культуры, ее базовой единицей. Культура рассматривается как совокупность понятий и взаимосвязей между ними.

Существуют множество определений к понятию "концепт". Концепт (от лат. conceptus, conceptum - «понимание») — «...оперативная единица содержания памяти, мыслительный лексикон, понятийная система, язык мозга, целостная картина мира, внешняя и психика человека». В его письменном, мысленном лексиконе — это «...система, отображающая в языковой фонности знания о словах и эквивалентных им единицах, и выполняющая сложные функции, связанные как со словами, так и стоящими ими структурами репрезентации энциклопедических знаний» [Кубрякова 1996:97-99].

Литературный анализ и методология. Концепт «мать» как объект лингвистического исследования в ракурсе современной антропоцентрической системе должна изучаться в философском, социологическом, психологическом, мифологическом, лингвистическом культурологическом и религиозном аспектах.

Мать — первое и главное слово в жизни каждого человека. Священное слово во всех языках мира, Материнская любовь начинается задолго до появления ребенка на свет, это самое святое и светлое в мире чувство. Материнство играло всегда важную роль для жизни женщины во многих культурах и религиях мира. Симона де Бовуар утверждает, что «женщина состоялась тогда, когда она стала матерью, так как материнство является естественным призванием, профессией женщины, и её ролью в жизни; это самое главное, что связано с рождением ребёнка и обеспечением продолжения рода человеческого» [Симона Де Бовуар, 2017:130].

Концепт «матери» является базовым понятием в социокультурном пространстве, а женщина-мать является значимым субъектом:

Во-первых, концепт мать насчитывает тысячелетия и имеет один корень со словом «материя» и в философском определении является основой всех реально существующих в мире свойств и форм, бесконечного множества всех существующих в мире объектов и систем [Энциклопедический словарь 1995:818].

Во-вторых, всестороннее изучение представлений о матери, о её роли и предназначении в жизни человечества позволяет современной науке установить транскультурный характер проблемы материнства. Основываясь на исторических знаниях, можно с уверенностью говорить о непреходящей ценности материнства и генезе человеческого общества уже на протяжении многих тысячелетий.

В первобытных представлениях женщина воспринималась как таинственное существо, подчиненное общим ритмам природы. Широкое распространение на ранних стадиях культуры

имели всевозможные культы материнства, которые, как правило, были связаны с землей. Земля как порождающее начало идентифицируется нашими предками с образом Богини - матери, так, как только женщина и земля способна рожать, создавать живое. Например, в Древней Греции существовали Евлезенские монастыри, связанные с культом матери Земли. У древних славян почитание Матери-Сырой-Земли сблизилось и впоследствии трансформировалась в культ Богородицы. Среди языческих культов Древней Руси очень распространен был культ Макоши. Макошь-дива - древнее земледельческое божество, мать урожая, богиня земного плодородия и изобилия, с которой связаны купальские обряды и аграрная магия «макушки лета». Те же тенденции отношения к матери прослеживаются у древних народов Кавказа. В неписанном своде законов и обычаев - адате, статус женщины считался – создание домашнего уюта, воспитания из сыновей мужчин и будущих отцов, а из дочерей будущих матерей. У представителей тюркско-улусской культуры женщина-мать - хранительница и созидательница семьи, которая сравнивалась с образом Матери-Земли. Культ матери безграничен и её почитали как священную сокровищницу, приносящую благополучие. Женщина-мать должна обладать множеством добродетелей: «быть светла и чиста душой и телом», в «делах мастерицей, в супружестве опорой мужу, уважительной к его родной». [Пономарев, 1897: 367].

В культурных исследованиях доказываются, что человек в древности всегда поклонялся женскому божеству. Эта богиня «Вечная Мать», которая представляла собой олицетворение рождающихся сил природы, богиня половой любви, размножения и плодородия. Столь почитаемый образ зафиксировал особое отношение к женскому роду как подобию Праматери: рождающей, дающей жизнь, оберегающей, согревающей, любящей, ласковой, заботливой, терпеливой, сильной – матери и жене.

Философ Густав Юнг выделяет четыре типа архетипа женщин – принцессы, жрицы, охотницы и хозяйки (домохозяйку выделяет как мать). Концепты психологического архетипа матери и коллективного бессознательного могут объяснить разные проблемы индивидуума и общества. Он определил архетип матери как «женщина-домоседка. Она гостеприимна, любит дом и уют, буквально излучает любовь и заботу, любит и умеет слушать, т.е. универсальный и рекуррентный образ, модель или мотив, который представляет типичный человеческий опыт». Мать у каждого человека есть и всегда вся его жизнь проходит в среде с матерью. Архетип матери является одним из первых репрезентации, внедренных в человеческую психику [Юнг Карл Густав, 1959:4].

Эрих Фромм в концепте «Мать» определяет роль материнского божества, которое обрело в католицизме в IV веке. Благодаря, во-первых, значимости церкви как таковой, Великой Матери, матери всех верующих, во-вторых, культу Марии, отдалённой от Бога-Отца и приобретшей свою сакральную силу. Кормящая Мадонна с младенцем Иисусом превратилась в дарителя благодати и стала символом католического средневековья [Фромм, 1998:56].

В традициях религии Индуизма концепт Деви-Мать усиливаются с большинством количества богинь пантеона Индии, которые обозначают какое-либо свойство (Дурга/Кали: сила; Лакшми: процветание, изобилие; Сарасвати: знание и т.д.). В буддизме материнские образы представляются как «Высшие Матери» в концепте архетипических женщин Бодхисаттва.

Зороастризм – одна из древнейших религий. В религии идея целомудрия и материнства выражалась в облике Анахиты, или как её величают в Авесте, Ардвиз-Суры. В Авесте отмечается тварность её природы, то есть она была создана, сотворена [Панишев, 2015:6].

В религии Ислам отношение к женщинам и в особенности матерям почтительно. В Исламе можно выделить следующие аспекты:

во-первых, в жизни каждого человека самое дорогое — это мать. Никакая забота других людей не может сравниться с заботой матери о своём ребенке. Ребенок получает заботу матери не с рождения, а момента зачатия в утробе. В течение всей беременности ребенок получает от матери как физиологическое, так и духовное;

во-вторых, мать является духовной и физической опорой человека во взрослой жизни, становясь источником справедливости, добра и милосердия для детей и семье в целом. Статус матери в Исламе – самый уважительный и почитаемый.

Концепт «мать» сформировалась как сакральный образ женщины, которая родит ребенка и соответственно в мировоззрении древнего человека ассоциировался с образом зерна, произрастающего из земли. Смысловая триада «женщина-рождение-земля» легла в основание

мифологического концепта и номинировалась корнем. Соответственно в индоевропейских языках, как в русском, отразилось воззрение человека на землю, природу как мать: Матушка-сыра земля, мать-земля; Mother Nature, Mother Earth. С тех пор на основе этих представлений имеется взгляд на ребёнка как на человеческое семя – как «род, потомки, племя, зародыш, источник чего-либо», и поэтому ребёнок растёт, как растение.

Обсуждение и результаты. В современных обществах о концепте «мать» существуют различные интерпретации в зависимости от культуры и исторического времени. Исследование концепта «мать» проводится с позиции истории, культуры, мифотворчества, новых репродуктивных технологий и политики контроля над рождаемостью. Следует отметить, что понятия, символы и культурные практики, которые составляют материнство, неомогенны в мире и не стабильны хронологически. Обзор имеющихся культурных, социальных и религиозных образов и представлений, связанных с концептом «мать», выявил основополагающую роль имени концепта в статусе богини, женщины, матери.

Заключение. Таким образом, образы матери присущи большинству культур. Мать – это символ защиты и изобилия, часто плодovitый, чувственный, женщины с ребёнком на груди, Мадонна -метафора, которая имеющая глубокие корни в когнитивной системе человека. Метафора материнства настолько глубоко проникла в существование человека, что происходит перенос свойств матери к другим объектам, которые не являются женщинами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – С.97-99
2. Панищев А. Л. Религия в культуре Древнего Ирана. Зороастризм. <https://s.econf.rae.ru/pdf/2015/07/4774.pdf> Дата обращения 27.11.2022 г.
3. Пономарев А.И. Памятники древнерусской церковно-учительской литературы. - СПб., 1897. -С. 367
4. Фромм Э. Догмат о Христе [Электронный ресурс] / Э. Фромм. – Серия: Классики зарубежной психологии. - М.: АСТ, ОЛИМП, 1998. – С.56 http://www.kxotov.info/lib_sec/21_f/fre/fromml.html.
5. Симона Де Бовуар. Второй пол. Изд. на рус. языке, ООО «Издательская Группа „Азбука-Аттикус“», 2017. -С.130
6. Энциклопедический словарь. -М.: Знание, 1995. - 818 с.
7. Юнг К. Г. Психологические аспекты архетипа матери, 1959.- С.4
8. Азизова, Н. Б. (2021). Лингвокультурологические аспекты билингвизма. Academic research in educational sciences, 2(4), 1067-1073

УДК: 81-13

МЕДИА ДИСКУРС КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИКИ И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

А.Азимова, независимый исследователь, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Maqola ommaviy kommunikatsiya vositalari bilan ifodalangan, voqea–hodisa aspektida qabul qilingan, ijtimoiy–madaniy o‘zaro ta’sirda ishtirok etuvchi harakat sifatidagi izchil matn sifatida media–diskurs tushunchasini ta’riflashga bag‘ishlangan. Ko‘rib chiqilayotgan kontseptsiyaga yondashuvlarning xilma–xilligi tufayli ushbu maqolaning mavzusi dolzarb deb hisoblanishi mumkun.

Kalit so‘zlar: media lingvistika, sotsiolingvistika, media lingvistika, nutq, ijtimoiy test, media matn, aloqa modeli.

Аннотация. Статья посвящена определению понятия медиа дискурс, как связный текст, выраженный средствами массовой коммуникации, взятый в событийном аспекте, как действие, участвующее в социокультурном взаимодействии. В связи с разнообразием подходов к рассматриваемому понятию, тема настоящей статьи представляется актуальной.

Ключевые слова: медиа лингвистика, социолингвистика, медиа лингвистика, дискурс, социальный тест, медиа текст, коммуникационная модель.

Abstract. The article is devoted to the definition of the concept of media discourse, as a coherent text expressed by the means of mass communication, taken in the event aspect, as an action participating in sociocultural interaction. Due to the variety of approaches to the concept under consideration, the topic of this article seems to be relevant.

Keywords: media linguistics, sociolinguistics, media linguistics, discourse, social test, media text, communication model.

В наше время цифровых открытий, изобретений искусственного интеллекта и полной диджитализации общества, а именно перехода на онлайн версии буквально всего в этом мире, средства массовой информации все ещё являются самым главным источником информации и воздействия на становление и развитие страны и общества.

В XXI веке развитие междисциплинарной синергии заметно в различных областях науки, например, в области технических (таких, как молекулярная физика) и гуманитарных наук (например, социолингвистика и т.д.).

Все более ускоряющееся научно–техническое и информационное развитие общества ведет к возникновению новых исследовательских направлений науки. Одним из новых направлений можно назвать медиа лингвистику и также связать данное направление с социолингвистикой. Медиа лингвистика формируется в процессе дифференциации лингвистики как общей теории языка, а обозначающий её термин оказывает в ряду таких, как психолингвистика, социолингвистика, онтолингвистика, юрислингвистика, политическая лингвистика и др.

Медиа лингвистика полидисциплинарна и по составу дисциплин симметрична лингвистике как общей теории языка. Она стремится объяснить частный случай функционирования языка – в условиях массовой коммуникации с её сложной структурой и разнообразными тенденциями изменений – на фоне общих тенденций языковой и речевой культуры. Медиа лингвистика тесно связана с медийными практиками современности и предполагает влияние на них, в частности через медиа образование.

Как указывается многими исследователями в их научных исследованиях, понятие медиа дискурса является производным от популярной в последние годы общей концепции дискурса. При определении дискурса в современной зарубежной науке большое значение имеют как традиции различных национальных научных школ так и активно развивающиеся процессы интеграции гуманитарного знания.

Представители западноевропейской и американской лингвистической традиции (Теун ван Дейк, З. Харрис) рассматривают дискурс как связанную речь в устной и письменной форме, в которой отчетливо появляется фактор взаимодействия отправителя и получателя сообщения.

Так, определяя дискурс как сложное коммуникативное явление, которое включает в себя всю совокупность экстралингвистических факторов, сопровождающих процесс коммуникации, как–то: социальный контекст, дающий представление об участниках коммуникации и их характеристиках; особенности производства, распространения и восприятия информации, культурно–идеологический фон и т.п., известный голландский исследователь Теун Ван Дейк придает большое значение расширенному пониманию контекстуальной перспективы дискурса, особенно при изучении текстов массовой информации.

В германо–австрийской школе дискурсивного анализа (У. Маас, З. Егер, Ю. Линк, Ю. Хабермас, Р. Водак), развившейся на основе концепции дискурса французского историка и социолога М. Фуко, дискурс рассматривается как языковое выражение определенной общественной практики, упорядоченное и систематизированное особым образом использование языка, за которым стоит идеологически и исторически обусловленная ментальность.

Таким образом, круг вопросов, составляющих предмет дискурсивных исследований, традиционно связан с проблемами речевой деятельности и изучением взаимообусловленности лингвистических и экстралингвистических факторов на различном функционально–стилевом и текстовом материале.

Дискурсообразующими характеристиками, иначе говоря, критериями, отбора текстов, берущихся в качестве эмпирической основы изучения дискурса того или иного типа, выступают различные сферы человеческой коммуникации и речевой практики.

Например, функционирование языка в таких сферах деятельности, как наука, образование, политика, медицина, средства массовой информации и т.п., служит основой для выделения соответствующих дискурсов, в том числе и рассматриваемого в исследуемой нами работе, медиа дискурса.

В самом общем виде медиа дискурс – это совокупность процессов и продуктов речевой деятельности в сфере массовой коммуникации во всем богатстве и сложности их взаимодействия. При изучении функционально обусловленных дискурсов вообще и медиа дискурса в частности необходимо учитывать, что концепция дискурса традиционно

отграничивается от понятия “текст”. Это связано с тем, что дискурс в первую очередь ассоциируется с речью устной, определяется как “речь, погруженная в жизнь” (Н.А. Арутюнова), в то время как понятие текста предполагает наличие связи с речью письменной. Именно поэтому полное понимание концепции медиа дискурса невозможно без сопоставления с такими важнейшими категориями, как текст и медиа текст.

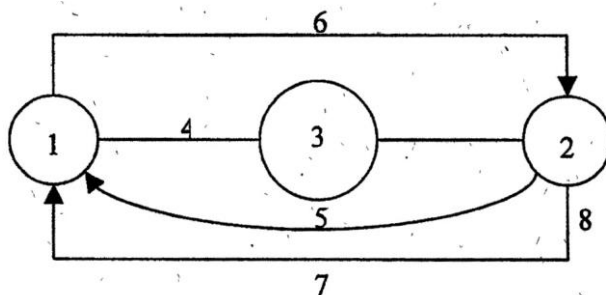
Нагляднее всего сходство и различие между понятиями “текст”, “медиа текст” и “медиа дискурс” можно продемонстрировать с помощью ключевой для изучения процессов коммуникации коммуникационной модели, значение которой состоит в том, что она “позволяет представить сложный и многогранный процесс человеческого общения в структурированном виде”. Первые попытки моделирования коммуникативного пространства относятся к началу 50-х годов XX в. и обычно ассоциируются с именами американских ученых-кибернетиков Шеннона и Вивера, которые выделили такие базовые компоненты модели, как отправитель сообщения, его получатель, канал, передающее устройство, обратная связь и сопровождающие шумы.

В последующие годы вопросы структурирования коммуникативного пространства продолжали привлекать внимание ученых, работающих, в различных областях гуманитарной науки – философии, филологии, культурологии, лингвистики, социологии. Р. Якобсон, М. Бахтин, Ю. Лотман, Бодриар внесли значительный вклад в развитие общей теории коммуникации, предложив свои варианты видения коммуникационных процессов, по сути представлявшие собой в той или иной степени оформленную коммуникационную модель.

При этом каждый из исследователей акцентировал внимание именно на тех составляющих коммуникации, которые представлялись наиболее интересными и значимыми с точки зрения разрабатываемой им области знания.

Постепенное осмысление накопленного опыта привело к тому, что к концу XX в. сложился своего рода “универсальный вариант” коммуникационной модели, учитывающий все базовые компоненты коммуникации, то: отправителя сообщения (1), его получателя (2), канал (4), обратную связь (5), само сообщение (3), процессы его кодирования и декодирования (6, 7) и, наконец, ситуацию общения или контекст (8) (схема).

Определяя текст, медиа текст и медиа дискурс на основе данной модели, можно сказать, что текст – это сообщение, медиа – текст – это сообщение плюс канал, а медиа дискурс – это сообщение в совокупности со всеми прочими компонентами коммуникации. Остановимся на этом положении подробнее.

Если в рамках традиционной лингвистики текст определяется как “объединённая смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой являются связность и целостность” (причем подразумевается, что единицы эти носят вербальный характер, иначе говоря” текст – это прежде всего последовательность слов), то при переносе в сферу масс-медиа понятие “текст” значительно расширяет свои границы. Здесь концепция медиа текста выходит за пределы знаковой системы вербального уровня, представляя собой последовательность знаков различных семиотических систем – языковых, графических, звуковых, визуальных, специфика сочетания которых обусловлена конкретным каналом массовой информации.

В средствах массовой информации технологические особенности каждого конкретного канала распространения, будь то печать, радио, телевидение или интернет, оказывают огромное влияние на форму и содержание. Именно это и имел в виду известный исследователь средств массовой информации Маршалл Маклюэн, говоря о том, что канал СМИ определяет сообщение – “the media is the message”.

Концепция же медиа дискурса позволяет составить еще более объемное представление о рече-деятельности в сфере масс-медиа, поскольку охватывает не только сообщение плюс канал, но и все многочисленные экстралингвистические факторы, связанные с особенностями

создания медиа сообщения, его получателя, обратной связи, культуро–обусловленных способов кодирования и декодирования, а также социально–исторического и политико–идеологического контекста.

Можно сказать, что текст – это фотографическое отображение действительности, медиа текст – это видеоизображение, или “moving image”, а медиа дискурс – это изображение голографическое, дающее полное и всестороннее представление об объекте.

Говоря о взаимосвязи понятий “медиа текст” и “медиа дискурс”, следует подчеркнуть, что медиа текст является дискретной единицей медиа дискурса, так как именно концепция медиа текста позволяет упорядочить и структурировать стремительное движение медиа потока информационного общества.

Что же представляет собой концепция медиа текста сегодня? Появившись в 90–х годах XX в. в англоязычной научной литературе, термин “медиа текст” быстро распространился как в международных академических кругах, так и в национальных медиа дискурсах. Быстрое закрепление концепции медиа текста в научном сознании было обусловлено все возрастающим интересом исследователей к изучению проблем медиа речи, особенностей функционирования языка в сфере массовой коммуникации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990.
2. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация. М., 1989.
3. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь. М., 2008.
4. Луканина М.В. Реализация метасообщения в газетно – публицистическом тексте. М., 2001.
5. Солганик Г.Я. Лексика газеты: функциональный аспект. М., 1981.
6. Сухомлинова М. А. Современный англоязычный академический дискурс: генезис и жанровая специфика / М.А. Сухомлинова. Ростов–на–Дону Таганрог: Южный федеральный университет, 2018.
7. Темнова Е.В. Современные подходы к изучению дискурса // Е.В. Темнова // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей // В.В. Красных (отв. ред.) [и др.]. М., 2004.
8. Crystal D. The Scope of Internet Linguistics. 2005.
9. McLuhan: Hot & Cool, NY, Signet Books published by The New American Library, Inc., 1967.
10. Kim J. Descriptive Study of Korean E-Mail Discourse. Long Island, 2009.

УЎК 81'44

НЕМИС, ЎЗБЕК ВА РУС ТИЛЛАРИДА КИЙИМГА ОИД ЛЕКСИКА

Т.Э.Алимов, катта ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жахон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада немис, ўзбек ва русча кийим-кечак ва унга оид лексемаларнинг таржима қилишни ўзига хос хусусиятлари тадқиқ қилинди. Мисоллар асосида ушбу лексемаларнинг ўзбек, немис ва рус тилларида эквивалентлари мавжуд бўлмаганлиги сабабли, уларни изоҳлар орқали талқин этиши ҳақида тегишли тавсиялар ишлаб чиқилди. Фактик материаллар асосида ўзбек маданиятига тегишли бўлган лексик бирликларнинг бошиқа тилларга, жумладан, немис ва рус, тўғри ўғириши учун, авваламбор ўзбек халқининг урф-одатларини, удумларини ҳамда маиший буюмлар номларини яхши билиши муҳимлиги эътироф этилди.

Калит сўзлар: кийим, сўз, лексема, термин, таржима, немис тили, ўзбек тили, рус тили, лексик- семантик, структур-семантик, қиёсий таҳлил

Аннотация. В данной статье были изучены особенности перевода немецкой, узбекской и русской одежды и связанных с ними лексем. На основе примеров, поскольку эквивалентов этих лексем в узбекском, немецком и русском языках нет, разработаны соответствующие рекомендации по их толкованию посредством аннотаций. На основе фактических материалов признано значение знания обычаев, обычаев и названий предметов быта узбекского народа для правильного перевода лексических единиц, принадлежащих узбекской культуре, на другие языки, в том числе на немецкий и русский.

Ключевые слова: одежда, слово, лексема, термин, перевод, немецкий язык, узбекский язык, русский язык, лексико-семантический, структурно-семантический, сравнительный анализ

Abstract. In this article, the features of the translation of German, Uzbek and Russian clothes and related lexemes were studied. Based on the examples, since there are no equivalents of these lexemes in the Uzbek, German and Russian languages, appropriate recommendations have been developed for their interpretation through annotations. On the basis of factual materials, the

importance of knowing the customs, customs and names of household items of the Uzbek people for the correct translation of lexical units belonging to the Uzbek culture into other languages, including German and Russian, is recognized.

Key words: *clothing, word, lexeme, term, translation, German, Uzbek, Russian, lexico-semantic, structural-semantic, comparative analysis*

Инсониятнинг кийиниш эҳтиёжини ўтовчи буюмлар мажмуининг умумий номи ўзбек адабий тилида «кийим», «кийим-кечак», «кийим-бош» (кийим-вош), «уст-бош» (уствош), «либос», «сарпо» каби атамалар билан ифодаланади. Анъанавий кийимлар узоқ тарихий давр давомида шаклланиб у ёки бу халқ яшаган географик муҳит, унинг ҳўжалик шакли, ижтимоий муносабатлари, маданияти, этник қатламлари ва бошқа қатор омиллар билан бевосита боғлиқ ҳолда тараққий этиб борган [1]. Бошқача қилиб айтганда, кийимлар ва кийиниш маданияти узоқ тарихий-тадрижий йўлни босиб ўтган. Халқ турмушига мос, ишлаб чиқариш жараёнларига хос бўлган кийимлар асрлар мобайнида шаклланиб бориши натижасида халқнинг анъанавий миллий кийимлари мажмуи юзага келган. Халқона миллий либосларнинг шаклланишида ташқи табиий муҳит, ҳўжалик машғулот, халқ фалсафаси, маданияти, ижоди, диний эътиқоди ва миллий анъаналари каби турфа хил омиллар муҳим ўрин тутди. Кийимларнинг юзага келиши ва турларининг кўпайишида кишиларнинг турмуш тарзи, меҳнат ва иқлим шароитидан ташқари, уларнинг маданий ривожланиши, эстетик дидининг ўсиши ҳам асосий омиллардан бири бўлган.

Истиклол шарофати билан жамият ҳаётининг турли соҳаларида аниқ мақсадга йўналтирилган изчил ислохотлар олиб борилиши натижасида қарийб унутилишга келиб қолган маданий қадриятларимиз, хусусан, миллий тилимизни ривожлантиришга бўлган эътибор кучайди. Бунинг натижаси сифатида тилшунослигимизда терминлар ва соҳалар лексикаси ўрганилди, маълум даражада тартибга солинди. Ўзбек тилшунослигида ҳам кийим-кечак ва унинг қисмлари номлари махсус тадқиқ қилинган, бироқ ўзаро қариндош бўлмаган тилларга ўзлашиш ва сингиш сабаблари, структур-семантик ва қиёсий таҳлили деярли амалга оширилмаган.

Миллий тилнинг луғат таркиби, унда мавжуд лексик birlikлар ўзи мансуб халқ ёки миллатнинг бутун тарихий тараққиёти давомида шаклланади. Ўзбек тили лексикаси ҳам доимий бойиш ва ривожланишда бўлиб, унинг таркибида ўзлашма сўзлар алоҳида қатламни ташкил қилади. Шу маънода, ҳозирги ўзбек адабий тили ва халқ шеваларида рус ва бошқа Европа тилларидан ўзлашган қатлам ҳам мавжуд. Бу қатлам ўзбек ва рус халқининг узоқ йиллик иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа кўплаб соҳалардаги алоқалари асосида вужудга келган.

Ҳозирги даврда умуман катта кишилар ҳам ранги-туси, катта-кичиклиги демаса, одатда, бир хил кийим-бош: кўйлак костюм-шим, туфли-ботинка, плашч-пальто, шляпа ёки шапка кийишади. Бу кийимлар дастаси умуман Оврўпо маданиятига доир, хусусан қадимий инглиз халқи миллий кийим-бош хосиласидир. Тараққиётнинг сўнгги асрига келиб, дунёда энг фаол ишлатиладиган тил бу — инглиз тили бўлганидек кийиниш борасидаги энг қулай ва кўпчиликбол кийиниш удуми ҳам инглиз кийими: костюм-шим, плаш-пальто ва ҳоказо кийимлар бўлиб қолди [2].

Умуман, бугунги кунда романгерман халқлари кийиниш маданияти деярли бутун жаҳон халқлари танаси ва руҳига эғалик қилмоқда. Бироқ, ҳар бир халқ, жумладан кўп миллатли халқларимиз таркибига кирувчи ҳар бир миллат ўз кийиниш анъаналари, маданияти, инсоннинг ташқи кўриниши билан боғлиқ урф-одатларини у ёки бу даражада сақлаб қолди ва бундан буён ҳам асраб-авайлаб сақлаши табиий. Чунки биз севган байналминалликнинг ўзи шуни тақозо қилади.

Демак, кийим-кечак номларининг тарихий-этимологик хусусиятларини ўрганиш уларнинг шаклланиши халқ тарихи ва ижтимоий-лисоний алоқалари билан чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Кўйлак – ёз (иссиқ) вақтларида устан кийиладиган, ялангқават, ёқа ва енгли, эркаларники белдан пастроққача, аёлларники эса этаги узун бўладиган кийим. Чит кўйлак. Шойи кўйлак. Атлас кўйлак. Эркалар кўйлаги [3]. Ушбу лексема билан боғлиқ мисолларни бадий асарлар ва ибораларда ҳам кенг учратамиз. Масалан, *Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кетганига, енгининг учлари кўқариб қолаётганига қарамай, чаққон ишга киришди* [4]. *Бир кўйлакни ортиқ йиртган, яъни ёши катта, турмуш тажрибаси кўп, кўпроқ биладиган ёки Битта кўйлаги иккита бўлди* – моддий аҳволи яхшиланди, бойиб қолди

маъносидаги иборалар таркибида келади. *Энди жир битди-да! Битта кўйлаги иккита бўлди* [5]. Ушбу кийим рус тилида **Рубаха** ёки **рубашика** деб аталиб, рус тилининг изоҳли луғатида куйидагича изоҳланади: *Рубахой называется просторная мужская одежда с рукавами и воротом, доходящая до по са или немного ниже* [6]. Немис тилида кўйлак лексемаси **das Hemd** дейилади ва куйидагича изоҳ берилган: *Kleidungsstück mit einem hohen Kragen (ursprünglich nur für Jungen und Männer), das den Oberkörper bedeckt* (баланд ёқали кийим, аслида фақат ўғил болалар ва эркалар учун). Немис тили ибораларида ҳам бу сўзни кўришимиз мумкин. *Sein letztes Hemd für etwas oder jemanden hergeben* (бор бодуни бирор нарса ёки киши учун бермоқ, ишлатмоқ, сарфламоқ) [7]. Ёки яна бир мақол мисолида: *das Hemd ist mir näher als der Rock*- бирор нарса ёки бирор шахс бошқасидан муҳимроқ.

Иштон – тананинг белдан пастги қисмига кийиладиган, узун икки почали ички кийим, лозим [8]. Ш.Раҳматуллаевнинг фикрича, бу сўз асли қадимги туркий тилда **ич тон** бирикмасининг бир сўзга бирлашуви билан юзага келган. **Ич: ич тон** “нижнее бельё”, “штаны”. Тон сўзи қадимги туркий тилда “кийим маъносини” англатган, шунга кўра **ич тон** “ич кийим”ни билдирган. Бирикма бир сўзга бирлашганидан кейин **ч** ундоши **ш** ундошига, **о** унлиси **â** унлисига алмашган. **ич тон => иштân** [9]. Шу сўздан ясалган **ыштонланды** феъли Девонда нимагадир ҳарфи билан ёзилган [10]. Ушбу сўз рус тилининг изоҳли луғатида куйидагича берилган: **штаны**, - одежда, покрывающая нижнюю часть туловища и каждую ногу в отдельности [11]. Ю. В. Откупщиковага кўра, слово штаны не было не только тюркским заимствованием, но “и вообще не было заимств. словом. Он пишет: “По-видимому, оба слова (штаны и ic-ton) независимы друг от друга по своему происхождению [12]. Немис тили луғатларида **die Hose** – *Beine und den Unterleib bedeckendes Kleidungsstück* (оёқ ва белдан пастки қисми ёпиб турувчи кийимнинг бир қисми) [13]. Немис тилида Hose лексемаси билан боғлиқ бир қанча иборалар ва мақоллар мавжуд. Масалан, **die Hose anhaben**- уйда ким хўжайин ёки уйда кимнинг гапи ўтади, қонундек. Бу сўзнинг этимологиясига қарасак, 9-10 асрларда hosa шаклида қўлланилган ва кейинчалик **а** унлиси **е** унлисига алмашган. **hosa => hose** [14].

Тўн / чопон – олди очик, пахтали ёки пахтасиз узун устки миллий кийим [15]. Ўзбек бадий асарларида ёки мақолларда ушбу сўзни тез-тез учратиш мумкин. Мисол учун, *Хосият буви бўлса кундузию кечаси тўн тикарди* [16], *Тўн кимники – кийганники (мақол)*. Тўн лексемаси туркий тилларда ниҳоятда кенг тарқалган кийим номи бўлиб, бўлиб, Л.Будагов татар тилида **ton** تون// **дон** دون, турк тилида **don** دون – тўн, этик, оёқ кийими, қирғиз тилида эса «аёлларнинг ёзги уст кийими» маъносини англатишини қайд этади [17]. Бу сўзнинг турли хил кийим номларини англатгани унинг хомашёга кўра номланганини тахмин қилишга асос бўлади. Сўзнинг бошқа туркий тиллардаги шакли ва маъноларига диққат қилинса, фикр янада конкретлашади. Хусусан, хакас тилида **ton** – «пўстин» [18], тува тилида **ton** – «пўстин», «халат» [19], нўғой тилида – **ton**- «тери», «тулуп», шу асосда **tonlav** – «ўлган ёки овланган ҳайвоннинг терисини шилмоқ», **tonlyk** «кийимга мўлжалланган тери» [20], татар тилида **tun** – «тўн», «пўстин», **tunalu** – «тери(си)ни шилмоқ» [21] маъноларида ишлатилади. В.В.Радлов мазкур сўз семантик жиҳатдан тува тилида **diin**, бошқирд тилида **tejen/tiin** шаклида ишлатилувчи **tin** («олмахон») сўзига боғлиқ, деб ҳисоблайди [22]. Шу тарзда қадимги туркий тилдаги **tin** сўзининг «тери» маъноси асосида унинг пул бирлиги (ўзбек тилидаги тийин, тожик тилидаги тин), рус тилидаги деньги, корейсча **ton**, удмуртча **tuj** сўзлари ҳосил бўлган [23]. **Tin** сўзининг бу маъноси қозок, уйғур, туркман тилларида ҳам мавжуд [24]. Немис ва рус халқларида айнин тўнга ўхшаш кийимлари бўлмасада, аммо унга яқин кийим турлари мавжуд, яъни немислар **der Mantel** – *langärmiges, schließbares Kleidungsstück, das über der anderen Kleidung zum Schutz gegen die Kälte und Nässe oder ähnliches getragen wird* [25] (узун энгли олди ёпиқ кийим бўлиб, совуққа, намгарчиликка ёки шунга ўхшаш об-ҳавода кийилади), руслар эса **халат** - домашняя или рабочая одежда, запахиная или застегивающаяся свёрху донизу [26], деб атайди.

Кийим-кечак лексикаси инсоният маданий тараққиётининг маҳсули сифатида дастлаб тайёрланган кийим-кечаклар хомашё ёки материалга кўра номланган бўлса, инсоният меҳнат фаолиятининг мукаммаллашиб бориши билан хомашё ва материаллар номига мансублик англатувчи қўшимчаларни қўшиш орқали номлана бошлаган. Унинг лисоний тадқиқи инсониятнинг тафаккур тараққиётини ҳам маълум маънода ўзида акс эттиради. Кийим-кечак номларининг ижтимоий формациялар шаклланган, жамиятда турли жинс, табақа ва ижтимоий гуруҳлар ўрни муайян даражада белгиланган давр маҳсулидир. Айни пайтда уларнинг ҳам ўз ички тараққиёт босқичлари мавжуд. Бирор ҳудуд ёки шахслар томонидан ишлаб чиқилган,

жорий қилинган кийим-кечак номларининг бошқа ҳудудларга тарқалиши эса жамиятнинг ҳар томонлама ривожланиши, халқлар ўртасида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилганини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2-жилд, Ўзбекистон нашриёти -Тошкент 2020, 365-бет
2. <https://uz.denemetr.com/docs/768/index-286720-1.html?page=2>
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2-жилд, Ўзбекистон нашриёти -Тошкент 2020, 449-бет
4. Ўткир Ҳошимов, Қалбинга кулок сол асаридан.
5. Абдулла Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари асаридан
6. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/dmitriev/4697/рубаха>
7. Karl-Dieter Bunting, Deutsches Wörterbuch, ISIS-Verlag AG, Chur 1996, Schweiz S.510
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2-жилд, Ўзбекистон нашриёти -Тошкент 2020, 260-бет
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). – Тошкент: “Университет”, 2000. – 129 бет
10. Девон – Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том, Тошкент 1960-67, 305-бет
11. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1990. – 2266 с.
12. Шипова Е. Н., Словарь Тюркизмов в Русском Языке Алма-Ата, "Наука" КазССР, 1976, 423С.
13. Karl-Dieter Bunting., Deutsches Wörterbuch, Chur. Schweiz, 1996. – S. 542
14. <https://www.dwds.de/wb/Hose>
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд, Ўзбекистон нашриёти -Тошкент 2020, 237-бет
16. Саида Зуннунова, Гулхан асаридан.
17. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Том II. – СПб., 1871. – С. 753.
18. Хакасско-русский словарь. – Москва, 1983. – С. 23.
19. Тувинско-русский словарь. – Москва, 1968. – С. 415.
20. Ногайско-русский словарь. – Москва, 1963. – С. 356-357
21. Татарско-русский словарь. – Москва, 1966. – С. 556.
22. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том III. – СПб., 1905. – С. 1360-1361.
23. Зейналов Ф.Р., Новрузов М.Д. Об этимологии слова altun// Советская тюркология. – Москва, 1984. – №5. – С. 48.
24. Радлов В.В. Кўрсатилган асар. – 1360-1361.
25. Karl-Dieter Bunting., Deutsches Wörterbuch, Chur. Schweiz, 1996. – S. 542
26. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1990. – 2159 с.

УЎК 808.5

МУРОЖААТ БИРЛИКЛАРИ ДИСКУРСНИНГ ОПЕРАТОРИ СИФАТИДА

(корейс ва ўзбек тиллари мисолида)

Д.Аширбаева, PhD, Тошкент давлат шарқишунослик университети, Тошкент

Аннотация. Бугунги кунда кенг қўламли тадқиқотлар доирасига тортилган прагматика тилишуносликнинг назарий ва амалий тармоқларининг бири сифатида инсоннинг ижтимоий фаолиятини ўзида мужассамлаштирган нутқий жараён, нутқий вазият таъсири билан намоён бўлувчи коммуникатив ният билан алоқадор масалаларни ўрганади. Инсоннинг субъектив руҳиятини акс эттирувчи дискурс эса прагматиканинг ўрганиши доирасига киради. Мазкур мақолада замонавий тилишуносликда кенг қўлланилувчи дискурс термини ҳақида сўз бориб, уни дунё тилишунослигида ўрганилиши ҳамда мазкур терминнинг ўзига хос жиҳатлари борасида сўз боради. Шу билан бир қаторда нутқий акт назарияси асосчиларининг илмий қараашлари мисоллар асосида далилланган.

Калит сўзлар: дискурс, оператор, мурожаат бирликлари, нутқий акт, локутивлик, иллокутивлик, перлокутивлик

Аннотация. Являясь одним из теоретических и практических разделов языкознания, прагматика, входящая в сферу масштабных исследований, изучает речевой процесс, воплощающий в себе социальную активность человека, и вопросы, связанные с коммуникативной интенцией, проявляемой влиянием речевой ситуации. Дискурс, отражающий субъективную психику человека, входит в исследование прагматики. В данной статье идёт речь о широко используемом термине дискурс в современной лингвистике, его изучении в мировой лингвистике а также о специфических аспектах данного термина. Кроме того, на примерах анализируются научные взгляды основоположников теории речевого акта.

Ключевые слова: дискурс, оператор, речевой акт, локутивность, иллокутивность, перлокутивность

Abstract. Being one of the theoretical and practical sections of linguistics, pragmatics, which is part of the scope of large-scale research, studies the speech process, which embodies the social activity of a person, and issues related to the communicative intention, manifested by the influence of the speech situation. Discourse, reflecting the subjective psyche of a person, is included in the study

of pragmatics. This article deals with the widely used term discourse in modern linguistics, its study in world linguistics, as well as the specific aspects of this term. In addition, the scientific views of the founders of the speech act theory are analyzed using examples.

Keywords: discourse, operator, speech act, locution, illocution, perlocution

«Дискурс» термини замонавий тилшунослик ва ижтимоий фанларда кенг қўлланилади. Бироқ бу терминга аниқ таъриф берилмаган. Дискурс термини тилшуносликда илк маротаба 1952 йилда америкалик тилшунос З.Хэрриснинг «Дискурс таҳлил» номли тадқиқотида илмий муомалага киритилган. 1970 йилларда Т. Ван Дейк, В. Дресслер, Я. Петефи ва бошқа тилшуносларнинг ишлари чоп этилганидан кейин мазкур термин кенг қўлланила бошланди. Ҳар қандай фикр ифодаланганида унинг адресати мавжуд эканлиги бу айнан дискурс тушунчасидир. «Нутқ кенг маънога эга тушунча бўлиб, сўзловчи ва тингловчига эга бўлган ҳамда бири иккинчисига маълум бир сабабга кўра таъсир этувчи контекстдир»[1]. Шундай қилиб, сўзловчи тингловчига таъсир кўрсатиш учун фойдаланадиган маълум тил воситалари, фикр ифодаси, нутқ – дискурсни ташкил этади.

Корейс тилшунослигида ҳам дискурсга оид бир қатор ишлар амалга оширилган. Хусусан, Пак Чоль У (박철우) нинг тадқиқотидаги дискурс, дискурс маркерлари, мурожаат бирликларининг функционал хусусиятлари ҳақида фикрлари алоҳида эътиборга моликдир [8]. Хуллас, дискурс кенг тушунча бўлиб, уни турли аспектларда турлича ёндашувлар асосида тадқиқ ва таҳлил қилиш мумкин. Шу билан бирга, дискурсни шундай бир хусусияти ҳам борки, у ўз ичига «оператор», «маркер» каби тушунчаларни қамраб олади. Уларнинг таркибига нутқга қўшимча мазмун берадиган, нутқдан кўзланаётган мақсадга эришиш учун фойдаланиладиган у ёки бу лексик қатлам, боғловчилар, ҳис-ҳаяжон сўзлар ва албатта, мурожаатлар қиради. Маркер ва оператор тушунчалари доирасида, асосан, боғловчилар, қўшимчалар, кириш сўзлари, ахборот олиш ёки ахборот бериш мақсадида қўлланиладиган сўзлар гуруҳи тадқиқ қилинган.

Умумий қабул қилинган тушунчага кўра, дискурс маркерлари метаматн оператори бўлиб, сўзловчининг яратилган матнга изоҳларини, муносабатини ифодалайди [5]. Тилшунослар бугунги кунга қадар дискурс маркерларининг ягона таснифини ишлаб чиқишга муваффақ бўлишгани йўқ. Шундай бўлишига қарамасдан уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр билдиришган. Матнни таҳлил қилишда ёрдамчи воситалар мавжуд бўлиб, уларга умумэътироф этилган ном берилмаган. Ақсинча, маҳаллий ва хорижий тилшуносликда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, мазкур ёрдамчи воситалар «дискурс маркерлари», «дискурсив сўзлар», «дискурсив қўшимчалар», «дискурс оператори», «дискурсивлар», «прагматик маркерлар», «прагматик қўшимчалар» ва ҳ.к. деб номланган [4].

Сухбатдошга танбеҳ беришдаги реляцион мазмун ўзида ижобий ва салбий сифатларни мужассамлаштирган бўлиб, бу ўз навбатида нутқий таъсирчанликни ошириш учун у ёки бу лексик операторлар, шу жумладан мурожаатларни танлашга тўртки бўлади [6]. В.В. Звягинцеванинг «Обращение как оператор семейного дискурса» номли мақоласида М. Поланьининг мурожаат дискурс қисмларининг боғланишини, мулоқот қилувчилар ўртасида алоқа ўрнатилишини таъминлайдиган суперсегментли оператор-белгиларга тааллуқли эканлиги ҳақида фикр-мулоҳазалари келтирилган [3]. Канг Хён Жа (강현자) мурожаат бирликларининг функционал хусусиятлари ҳақида тўхталиб, уларнинг дискурс операторлари сифатида келишини ҳамда мурожаатларнинг кўпинча нутқ соҳасида инференциал вазифани бажаришини қайд этган [7]. Мазкур фикрларни қуйидаги мисоллар билан қувватлаш мумкин:

- **엄마, 오늘 저녁은 뭐야?**

- **Ойи, кечги овқатга нима тайёрладингиз?**

- **현우가 좋아하는 갈비탕이다. (박승현. 엄마의 나무, 28)**

- **Сен яхши кўрадиган қайнатма шўрва.**

Ёки ўзбек тилидаги қуйидаги мисолга диққат қилинг:

- **Нима овқат қилиясиз, хоним?**

- **Ош...яна қайнатма шўрва қилияман. (Б.Худойбердиев. Лафз, 7)**

Кўринадик, корейс тилидаги мисолда адресат *ойи*, ўзбек тилида эса *хоним* мурожаатини эшитганда шу сўзга мос келувчи прагматик хулосалар тузиб, нутқнинг давомийлик стратегиясини тузишга тайёрланади. У ёки бу аппелятивдан фойдаланиш адресант томонидан фойдаланилган мурожаатга маълум бир иллокутивликни сингдирган бўлиб, бунда тингловчи

томонидан мазкур мурожаат тўғри қабул қилинган ҳолда сўзловчига нисбатан тўғри ёндашилган жавоб берилиши мумкинлиги кузатилди. Нутқий акт назарияси муаллифлари томонидан нутқий акт уч босқични, яъни, локутив, иллокутив ва перлокутивликни ўз ичига камраб олиши қайд этилган [3]. Буни қуйидаги мисоллар воситасида кўришимиз мумкин:

- **엄마**, 내가 꼭 달리기 선수를 해하 할까? (최의선. 임춘애, 103)

- **Ойи**, мен энгил атлетика бўйича спортчи бўлишим шартми?

왜 우리를 쫓아냈을까? 모두들 떠나고 싶어하지 않았는데. 안 그래, **오빠**? (최의선.

임춘애, 103)

- *Нега бизни ҳайдагандингиз? Ҳамма ҳам кетишни хоҳламаганди. Шундай эмасми, **ака**?*

Юқоридаги мисолларда локутивлик *ойи* ва *ака* мурожаат бирликларида, иллокутивлик эса *шартми? шундай эмасми?* каби саволлар орқали намоён бўлиб, адресатни жавоб беришга ундапти.

Энди ўзбек тилидаги мисолларга эътиборимизни қаратсак:

1) – *Нега мени чақиртирмадинг **болам**?* (Б.Худойбердиев. Лафз, 71)

2) – *Музқаймоқ егим келяпти, **дадаси**!*

Келтирилган ҳар иккала мисол локутив акт сифатида ўзида маълум белгиларни мужассамлаштириб, бу гапнинг объект (болам, дадаси) ва предмети (чақиртирмак, музқаймоқ)га ишора қилади. Шу билан бирга, ўз истагини билдириб адресатдан жавоб олишни тақозо қилувчи иллокутив актни ҳам ўз ичига олади. Гаплардаги *болам* ва *дадаси* мурожаати ва айнан шу сўзга тушган урғу жумлада илтимос маъносини берувчи “майлими”, “мумкинми”, “рухсат берсангиз” каби вазифаларни ўтаган. Мисолларда келтирилган мурожаатлар адресатга қандай таъсир қилганлигини перлокутив акт сифатида таҳлил қилишимиз мумкин. Яъни, адресат адресантнинг нутқидаги иллокутивликни сезиши ва унга жавобан ҳаракат қилиши адресант томонидан амалга оширилган нутқий ҳолатнинг натижаси ўлароқ юзага келади. Мурожаат бирликлари гапнинг қайси қисмида келишига қараб улар иллокутивлик кучига эга бўлиши мумкин. Агар мурожаат бирликлари гап бошида қўлланилса, бу тингловчини диққатини тортиш ва у билан суҳбатни давом эттиришга ишора сифатида қабул қилиниши мумкин. Масалан:

– 아이구, **어머님**! 그런 말씀 마세요. 어머님이 계시지 않으면 제가 벌이에 나 살 수 없나요. (최의선. 임춘애, 101)

*Вой **онажоним**! Бундай гапларни гапирманг. Сиз бўлмасангиз мен қандоқ яшайман.*

Юқорида келтирилган мисолда суҳбатдошнинг эътиборини тортиш ва мавзуни давом эттириш назарда тутилганини кўришимиз мумкин. Ўзбек тилидаги мисолларни таҳлил қилиб кўрамиз:

– ***Болам**, бир кун Азаматжон билан Дурбекжонларни олиб кел, уларни жуда соғиндим,*

– *деди бува кўзёшларини сочиққа артиб.* (Б. Худойбердиев. Лафз, 79). Ушбу мисолда ҳам тингловчини диққатини тортиш ва у билан суҳбатни давом эттиришга қаратилган ишораларни мурожаат бирликларида кўришимиз мумкин. Нутқда перлокутив натижага эришиш учун коммуникантларнинг ижтимоий мавқеи, ёши, жинси, яқинлилик даражаси, ҳурмат категориясидан кераклиги танланишини тақозо этади. Нутқий акт доирасида амалга оширилаётган коммуникатив жараёнлар коммуникантларнинг ижтимоий мавқеи, ёши, жинси, яқинлилик даражаси, ҳурмат категориясини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Нутқда мурожаат бирликлари дискурсни оператори сифатида намоён бўлишида бир қатор субъектив, интерсубъектив, ички, психологик, физиологик омиллар етакчилик қилади. Интерсубъектив, шахсий, ижтимоий, маданий омиллар ҳам мурожаат бирликларини оператор сифатида намоён бўлишида муҳим аҳамият касб этади [2].

Умуман, мурожаат бирликлари нутқ иштирокчиларининг ўзаро муносабатини назорат қилувчи дискурсни оператори сифатида намоён бўлади. Демак, мурожаат мулоқот жараёни иштирокчиларининг психологик ҳолати ва ижтимоий келиб чиқишига ҳам боғлиқ. Бу эса ўз навбатида мулоқот жараёнига таъсир қилувчи дискурсда мурожаатнинг роли нечоғлиқ муҳим эканлигини, бинобарин, унинг дискурс оператори эканлигидан далолат беради. Мухтасар қилиб айтганда, мурожаат шакли ва мурожаат бирликларини тўғри танлаш нутқий жараёни муваффақиятли ёки муваффақиятсиз амалга оширилишига олиб келади. Мурожаат бирликларининг бундай хусусиятга эгалиги уни дискурсни оператори деб аташ имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Багдасарян А. Г. Особенности взаимодействия дискурсов в пространстве драматургического текста. дисс... канд. филол. наук. – Ставрополь, 2019.
2. Дорофеева И. В. Английское обращение в системе языка и в дискурсе. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Тверь. 2005.
3. Звягинцева В.В. Обращение как оператор семейного дискурса 2010.
4. Когут С. В. Дискурсивные маркеры в письменном научном дискурсе. // Сибирский филологический журнал. 2016. № 2.
5. Массалина И.П. Дискурсивные маркеры в английском языке военно-морского дела. – Калининград: ФГОУ ВПО КГТУ, 2009.
6. Трофимова Н.А. Актуализация компонентов смысла высказывания вэкспрессивных речевых актах (на материале современного немецкого языка) автореф. дисс. СП. 2009 .
7. 강현자.한국어 호칭의 특성: 사회언어학적 접근. 언어와 문화 1(2), 서울 2005.
8. 박철우. 한국어 호칭어 체계와 호칭의 전략적 사용에 대하여. 한국언어학 회 학술대회지. 2020 (8)

УДК 81

НАЗВАНИЯ ЛИЦ В ТЮРКИЗМЕ

Х.Бабаджанов, профессор, Ургенчский государственный университет, Ургенч
Ш.Палванова, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz o'z oldimizga mo'g'ul tillarining shaxs nomlari va an'anaviy turar-joylari bilan bog'liq lug'atini tahlil qilish vazifasini qo'ydik. Shu bilan birga, biz "Qadimgi turkiy lug'at"dan qadimgi turkiy tilga oid materialni, bundan tashqari, qadimgi turkiy, o'rta asr va hozirgi turkiy tillarga oid ma'lumotlarni, turkiy til leksemalarining arxetiplariga oid ma'lumotlarni "Qadimgi turkiy lug'at"dan oldik. Turkiy tillarning qiyosiy tarixiy grammatikasi. Lug'at".

Kalit so'zlar: turkiy-mo'g'ul leksik parallellari, mo'g'ul xalqlari, xalxa-mo'g'ullar, buryatlar, qalmoqlar, qadimgi turklar, tillarning o'zaro ta'siri.

Аннотация. В данной статье мы ставим задачей проанализировать лексику монгольских языков, относящуюся к названиям лиц и традиционного жилища на предмет выявления среди них тюркских соответствий. При этом материал по древнетюркскому языку взят нами из «Древнетюркского словаря», кроме того, данные по древнетюркским, средневековым и современным тюркским языкам, а также архетипы тюркских лексем были нами взяты из «Сравнительно-исторической грамматики тюркских языков. Лексика».

Ключевые слова: тюрко-монгольские лексические параллели, монгольские народы, халха-монголы, буряты, калмыки, древние тюрки, взаимодействие языков.

Abstract. In this article, we set the task to analyze the vocabulary of the Mongolian languages related to the names of persons and traditional dwellings in order to identify Turkic correspondences among them. At the same time, we took the material on the ancient Turkic language from the "Ancient Turkic Dictionary", in addition, we took data on the ancient Turkic, medieval and modern Turkic languages, as well as the archetypes of Turkic lexemes from the "Comparative Historical Grammar of the Turkic Languages. Vocabulary". If necessary, the existing dictionaries of modern Turkic languages were also involved.

Key words: Turkic-Mongolian lexical parallels, Mongolian peoples, Khalkha-Mongols, Buryats, Kalmyks, ancient Turks, interaction of languages

В языке немало родственных слов, который генетически не связаны. Превратности языковой судьбы резко меняют и их фонетическое «лицо», и их морфемный характер. Встречаясь с ними, мы и не подозреваем прежнюю близость этих слов [1]. К таким лексическим единицам можно отнести и те слова которые вынесены в заглавие, хотя на первый взгляд кажется, что между ними ничего общего нет и не могло быть. Эти слова имеют только одно категориальное значение лица. Все они обозначают действующее лицо и относятся к разряду агентивных имен существительных.

Разными они кажутся по своей словообразовательной структуре и морфемному составу. Слово *барабаничик* в своей основе членится на непроезводную основу *барабан* - и агентивный суффикс *-щик (-чик)*, свободно - выделяющийся в других словах, более того - активно их образующий. А что касается слова *казначей*, то в нем рядом с непроезводной основой *казн-*

имеется нерегулярный суффикс *ачей*, а существительное же *басмач* вообще предстает перед нами как корневое.

Названные существительные оказываются генетически принадлежащими к одной и той же словообразовательной модели. А отрезки *-щик*, *ачей* и *ч* восходят к одному и тому же суффиксу лица. Какому? Агентивному суффиксу *чи* тюркских языков. Слово *барабанищик* нерусское по своему происхождению, это «тот, кто играет на барабанах», так же и *стекольщик* – это «тот, кто вставляет стекла». Слово *барабанищик* такой же тюркизм, как *казначей* и *басмач*. Только заимствовались эти слова в разное время, поэтому их русификация и происходила по-разному.

Раньше всех в нашей речи появилось слово *казначей*. Древнетюркское *казначи* было изменено в древнерусском языке на слово *казначии* [2]. А после падения редуцированных, изменилось в *казначей*. же Сохранив соотнесенность со словом *казна*, оно получило современную структуру; *казначей*.

Слово *барабанич* произошло от тюркского слова перешло в русский язык с суффикс *-чик* (*-щик*) и стал активным словообразовательным элементом, с помощью которого оформлялись новые слова со значением действующего лица. По картотеке древнерусского словаря Института русского языка, оно впервые фиксируется в памятниках начала XVI века тюркское слово *барабанич* при заимствовании было изменено на слова с суффиксом *-щик* типа *банищик*, точно так же как ранее *ямчи* – *ямщик* и потом *духанчи* – *духаничик* [3]. Нам кажется, что языковое чутье подводит нас здесь особенно сильно. Русское слово, которое образовалось продуктивным суффиксом со значением лица, оказывается иноязычным.

Слова *басмач*, заимствованное из тюркского языка, является в языке-источнике суффиксальным производным от *басма* «налет», и было осознано, по аналогии со словами *трубачи*, *лихачи*, *богачи* [4] и как форма им. пад. мн. числа. Кусочек тюркского суффикс *-чи* *-и* стал окончанием в русском языке. Произошло «межъязыковое» целеразложение на стыке корня и суффикса, которое привело рождению слов, состоящего из корня и окончания. Так появилось совершенно немыслимое для тюркских языков слово *басмач* с нулевым окончанием непроемной основы.

Первая обстоятельная попытка разработать историю жилища степных кочевников была сделана в конце XIX в. Н. Н. Харузиным [5]. Он сопоставил конструкции жилищ кочевых и полукочевых тюрко-монгольских народов России XVIII—XIX в., исходя при этом из предпосылки, что среди современных жилищ кочевников должны были сохраниться основные типы, возникавшие в прошлом и отражающие историю их развития. Чем проще конструкция конкретного типа, считал Н. Н. Харузин, тем раньше он возник и может рассматриваться как прототип для более сложной формы. Интересная работа Харузина, в которой был собран большой фактический материал, наряду с ценными наблюдениями и выводами содержала ряд весьма спорных положений, вызванных существенными недостатками примененного им метода исследования. Вместе с тем, Н. Н. Харузин предложил свою типологическую схему развития жилищ, основываясь на их современных формах, а не разработал историю жилища. Метод Н. Н. Харузина лежал в основе последующих разработок этой проблемы, предпринятых, главным образом, в связи с вопросами эволюции монгольской архитектуры [6].

Проблемы истории жилища кочевников остаются до настоящего времени недостаточно разработанными, хотя они и вызывают все возрастающий интерес, о чем свидетельствуют, вышедшие в последние годы труды.

Одна из наиболее существенных и интересных проблем в истории жилища кочевников — это генезис юрты, которую несомненно можно отнести к числу важнейших достижений материальной культуры степных кочевников.

Нередко юртами называют совершенно различные типы жилищ охотничьих, скотоводческих, а иногда и оседло-земледельческих народов — от чума (конического шалаша) до многоугольных срубов. Любое упоминание в источниках о наличии у того или иного народа жилища, крытого войлоком, рассматривается отдельными авторами как указание на существование у них юрт. Л. А. Попов в своей классификации жилища сибирских народов справедливо рассматривает юрту, как совершенно своеобразный по конструкции цилиндрический шалаш, имеющий решетчатый складной каркас стен [7]. Вполне правомерно, чтобы избежать неоправданного разнобоя в названиях, именовать юртами лишь жилища с цилиндрическим складным решетчатым каркасом стен.

Слово - «алцаг» (х.-монг.), *alcau* (стп.-монг.) «шалаш, хижина, лачуга, балаган», *alasuk* «палатка; шатёр; шалаш» - тюрк.: др.-тюрк. *alasu* «шатёр», в других тюркских языках представлены формы алащыц, алачыц «шалаш, шатёр: лачуга, домишко, хижина».

Слово - «балгас» (х.-монг.), *balyasun* (стп.-монг.) «град, городище, город», балгад (бур., книжн), балксн [балгасан] (калм.) «город» можно сопоставить с др.-тюрк. *Balıq-baluq* «город», к которому прибавлен общемонгольский аффикс - *sun* при адаптации этого тюркского слова. В бурятском языке и его западных говорах бытует наряду с книжной формой балгад «город» также ряд словоформ, восходящих к *balyasun*: балгааһан «закут (например, для телят); хлев (для овец)», батааһан гэр «хибарка; лачуга», булгааһан «1) хлев; 2) шалаш; 3) бох. юрта; строение», окин.-бур. булгааһан «жилище».

Слово - «отог» (бурятское) «балаган, шалаш», урсалигхан отог «конусообразный шалаш», отог (х.-монг.), *otuy* (стп.-монг.) «огнище» соответствуют др.-тюрк. *otay* «шатёр, жилище» - др.-тюрк. *Ota-* «зажигать» - др.-тюрк. *ot* «огонь».

Слово - «орд(он)» (х.-монг.), *ordu* (стп.-монг.) «1) дворец, двор, ставка; 2) дом; 3) святилище; 4) орда», ордон (бур.) «1) дворец; 2) дворец монарха, его семьи; 3) дом; резиденция; 4) святилище, храм; 5) ставка; резиденция; 6) орда», орд в составе парного слова орд харш «ханский дворец» соответствует др.-тюрк. *ordu* «1. ставка, резиденция хана, дворец; 2. дворец, лунная станция».

Слово - «харш, орд харш» (х.-монг.), *qarsi, ordu qarsi* (стп.-монг.), харша в составе парного слова ордон харша (бур.), харш [харша] в составе парного слова орд харш (калм.) «дворец» соответствуют др.-тюрк. *qarsi* «дворец», а также парному *ordu qarsi* «дворец».

Слово - «Соол» у аларских и тункинских бурят бытует в значении «изба, дом», а у аларских и боханских бурят - в значении «печь, печка» [8]. Нам это слово встречалось в говоре ниже-удинских бурят в значении «печка». У многих тюркских народов Сибири находим это слово в различном фонетическом оформлении: цуал - место огня, камин, чуал - труба для выхода дыма, цувал, чубал - дымоход, шаал - очаг, сыуал - примитивная печь вроде камина. Русское слово чувал - очаг с прямым дымоходом, распространенный в прошлом у многих народностей севера, служивший для приготовления пищи, заимствовано из тюркских языков. В тюркских языках в начале этого слова наблюдается чередование ш || с || ч || ц, что согласуется, вообще,

с характером соответствий указанных согласных и в собственно тюркских словах. Наиболее близкой фонетической формой бурятского слова «соол» является хакасское «соол», которое и явилось прототипом бурятского слова. Семантика хакасского «соол» (печь; изба) также совпадает с семантикой бурятского соол (печь; изба, дом). К западным бурятам слово пришло от каких-то племен типа хакасских качинцев и сагайцев, у которых появляется на месте «ч» и «ш» других тюркских языков. Тофаларское «соол» (печь) является заимствованием из языка нижеудинских бурят.

Слово - «тур» (х.-монг.) «1) цитадель, город, крепость; 2) городок, здание; 3) щит», *tur-a* (стп.-монг. слово по О.Ковалевскому) «крепость, цитадель», (стп.-монг. слово по Ф. Лессингу) «крепость, город», тура (лит.-бур. и зап.-бур.) «1) изба, дом, здание; 2) город» восходит к др.-тюрк. *tura* «укреплённое жилище, крепость», образованному от древне-тюркского «*tur*» «1) вставать, подниматься; 2) стоять; 3) находиться, быть, пребывать; 4) жить, обитать; 5) останавливаться» [9] говорит о бытовании в тюркских языках слова *tura, tora, dura* в значениях «укреплённое жилище, крепость», «щит и другие защитные приспособления», «город, деревня, изба, строение», образовании его от глагола *tur-* «стоять, жить» и о тюркском происхождении монгольского слово «*tura*».

Слово - «терм» [терем] (калмыкское) «стенная решётка кибитки; клетчатый», сарт-калм. «тэрэм» «решётчатая стена юрты», башкирское «тирмэ» - «кибитка, войлочная юрта», ногайское «терме» - «кибитка, войлочный шатёр», туркменское «тэрим» «нижняя часть деревянного остова туркменской кибитки», уйгурское «тэмэ» - «решетчатое камышовое ограждение беседки», тувайское «тербе» - «войлочная юрта», хакайское «терме» - «решётка на верху юрты», узбекское «терма» - «сборный» (в основе слова лежит тюркский глагол *ter-* «собирать» [10].

Слово - «харааса» (алар.- бур., эхирит.-бур.) «матица в восьмистенной юрте», харах [хараача] (калм.) «матица, круг (юрты)» предполагает внутреннюю форму в виде *qayaasi*, которая распадается на корень *qaya* и составной аффикс, представленный в монгольских языках как постоянное причастие. Корень *qaya* - является общим тюрко-монгольским и означает как в старомонгольском, так и в древнетюркском языке «смотреть».

Слово – «цачир, чачир» (х.-монг.) «палатка», цацар (х.-монг.) «шатёр, палатка (навес)», сасг (стп.-монг.) «шатёр, палатка», чачр [чачер] (калм.) «шатёр; навес; зонт» восходят к др.-тюрк. сайг «шатёр, палатка», поскольку есть закономерность совпадения слогов «й» и «г» в одном «й» и перехода его в слог «с» в процессе исторического развития звукового строя монгольских языков. В то же время в древнетюркском языке зафиксированы также формы сасг и сану «шатёр, палатка», от которых тоже могли произойти монгольские словоформы.

В заключении можно сделать такой вывод, что в пласте лексики монгольских языков, относящейся к материальной культуре на примере лексики традиционных жилищ и строений и их частей тюркизмы не составляют какой-либо системы, будучи одиночными терминами. Их наличие может лишь говорить о том, что некие тюркские племена, носители языка болгарского типа, будучи завоёваны монголами и перейдя на монгольский язык, всё же сохранили многое из своего тюркского языка, в результате образовалась гибридная тюрко-монгольская лексика при сохранении монгольской грамматики. Если сравнить монгольские языки по насыщенности тюркскими соответствиями, то окажется, что в калмыцком языке больше тюркских элементов в названиях одежды, в языке западных бурят больше тюркских элементов среди названий строений, что говорит об их самостоятельных связях с тюрками. Общие же элементы для всех монгольских языков уводят связь с тюркским языковым миром в эпоху общемонгольского праязыка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Большой академический монгольско-русский словарь. М., 2001. Т. I – III.
2. Большой академический монгольско-русский словарь. М., 2002. Т. IV.
3. Голстунский К.ф. Монгольско-русский словарь (дополнения). Спб., 1894-1898. Т. I-III, IV.
4. Древнетюркский словарь. Л., 1969.
5. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика. М.: Наука, 2001.
6. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на гласные. М., 1974.
7. Н. Харузин, История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России, М., 1896.

УДК 81

РЕАЛИИ И ТРУДНОСТИ ПРИ ИХ ПЕРЕВОДЕ

М.А.Бозорова, старший преподаватель, ТИИИМСХ Национальный исследовательский университет Бухарский институт управления природными ресурсами, Бухара

Annotatsiya. *Tarjima fani va amaliyotida tarjima qilish qiyin bo'lgan so'zlar ko'p. Ulardan asosiylari milliy xususiyatga ega bo'lgan so'zlar bo'lib, ular xalqaro atamada reallik deb ataladi. Maqolada bunday so'zlar va tarjimonlar duch keladigan qiyinchiliklar tushuntiriladi.*

Kalit so'zlar: *milliy-maxsus so'zlar, realiya, milliy lazzat, tarjima.*

Аннотация. *Есть много слов, которые сложно перевести в науке и практике перевода. Основными из них являются национально-специфические слова, которые в интернациональном термине называются реалиями. В статье объясняются такие слова и трудности которыми встречаются переводчики.*

Ключевые слова: *национально-специфические слова, реалия, национальный колорит, перевод.*

Abstract. *There are many words that are difficult to translate in the science and practice of translation. The main ones are national-specific words, which in the international term are called realities. The article explains such words and the difficulties that translators face.*

Key words: *national-specific words, realia, national flavor, translation.*

Есть много слов, которые сложно перевести в науке и практике перевода. Основными из них являются национально-специфические слова, которые в интернациональном термине называются реалиями. Реалии – это слова и понятия, выражающие вещи и события, характерные для определенной нации и народа. При их переводе на другой язык возникают большие и маленькие проблемы в зависимости от уровня развития языка перевода. Решение этих проблем, их классификация и описание изучается в теории перевода. Наряду с общими правилами для каждой языковой пары должны быть разработаны специальные правила.

В произведениях, переводимых с иностранных языков на узбекский, эти проблемы до сих пор беспокоят переводчиков и редакторов; случаи различного написания и произношения одного и того же имени встречаются на каждом шагу, что требует единодушия. В данной

статье мы в основном рассмотрим перевод и написание личных имен на узбекском языке, которые относятся к разряду существительных в других языках.

Свобода позволила нашему народу делать самостоятельные и смелые шаги и развиваться во всех сферах. Новость, конечно, не так просто реализовать.

Нам нужно научиться по-новому смотреть не только на себя, но и на другие народы и страны, их ценности и идентичности. Пока мы по-новому понимаем и признаем ценности народов мира, они будут узнавать и открывать нас заново, и эти духовные признания будут силой политических признаний; а это, в свою очередь, открывает иностранцам возможность взглянуть на нашу страну не только глазами гостя или туриста, но и глазами экономического партнера и потенциального инвестора.

Культурные связи между немецким и узбекским народами были инициированы в 20-е годы процессом перевода, который является важным фактором нашей культурной жизни, и сегодня эти связи определенно отражаются в наших языках. В частности, учеными доказано, что в нашем родном языке активно употребляются более 300 немецких слов (О. Джуманизов). Но в этом плане есть как серьезные успехи в воссоздании в узбекском языке национального колорита, свойственного иноземному, в том числе немецкому народу, так и мелкие недостатки.

Одна из таких проблем связана с правильным «переводом» и «написанием» немецких имен и фамилий на узбекский язык.

Каждому родившемуся в семье малышу родители стараются дать доброе имя сладкими мечтами и светлыми намерениями. Когда малыш начинает узнавать свое имя, он оборачивается только тогда, когда его зовут. Он выделяет свое имя среди тысяч имен. То есть он открывает свою идентичность — свой мир — через свое имя. Если подходить к вопросу с этой точки зрения, то имена ныне живущих деятелей, занявших достойное место в истории, звучат в языках и сердцах других народов точно так же, как они звучат на языке своего народа - Иоганн Вольфганг Гёте, Генрих Гейне, Генрих Манн, Герман Кант, Фридрих Гегель, Людвиг Фейербах, Артур Шопенгауэр, Альберт Эйнштейн, Эрнест Хемингвей, Ги де Мопассан, было бы уместно адаптировать его к узбекской орфографии. Однако проблема правильного произношения и написания фамилий иностранцев, в том числе немцев, в нашем переводе до сих пор остается.

Известно, что имена и топонимы с одного языка передаются на другой язык двумя способами - путем транслитерации (то есть, как пишется на родном языке) и путем транскрипции (то есть, как произносится) на другой язык будет сделано. В этом случае возникает задача восстановления звукового строя, алфавита и орфографии иностранного языка адекватным (альтернативным) способом на основе звукового строя и орфографических возможностей родного языка. Сложность, прежде всего, в том, что в мире нет двух языков, фонетически и орфографически идентичных. Например, небный звук *ch* в немецком языке отсутствует во многих других языках, особенно в русском и узбекском. Итак, нет другого способа восстановить этот мягкий небный согласный, встречающийся в именах и оканчивающий их последний слог твердым звуком «х» в русском языке и мягким звуком «х» в узбекском: Генрих - Генрих - Генрих. В русском и узбекском переводах первый слог этого имени полностью изменился и почему-то стал Генрихом. Второй важный и трудный, но решаемый аспект проблемы связан с общеизвестным фактом: почти все немецкие имена при их переводе на русский язык вновь приспосабливаются к особенностям звучания и алфавита и правописания этого языка, а когда они появляются на третьем языке - узбекском, то они часто такие же, нуждающиеся в том, чтобы выглядеть гигантом или лишний раз "апгрейдиться".

В этом пункте прояснить вопрос помогает следующее мнение профессора И. Мирзаева: «Пора использовать возможность, которая дала самостоятельность таким фамилиям, как Г. де Мопассан, О. де Бальзак, Ф. де Соссюр, которые пришли к нам через русский язык, произносить и писать правильно. Русские пишут эти фамилии по-своему, то есть не потому, что хотят так читать и писать, а по объективным причинам - потому что в их языке нет звука-буквы "о". В нашем языке есть такой звук и буква. Отсюда следует, что второй «фильтр» можно устранить только путем прямого перевода. На сегодняшний день практически все произведения искусства в немецко-узбекском переводе переведены на русский язык.

В результате чрезмерного перевода получилась очень неприятная сцена, которую никак нельзя смириться с этой ситуацией:

В оригинале	по-русски	На узбекском
-------------	-----------	--------------

Adelheid	Аделхейд, Аделгейд	Adelxeyd
Auerbach	Авербах	Averbax
Bernhard	Бернгард	Berngard
Chomsky	Хомский	Xomskiy
Dietrich	Дитрих	Ditrix
Einstein	Эйнштейн	Eynshiteyn
Goethe	Гете, Гёте	Gete, Gyote
Hauf	Гауф	Gauf
Hemingway	Хемингуэй	Xeminguey
Hessling	Геслинг	Gesling
Hans	Ганс	Gans
Hegel	Гегел	Gegel
Heinrich	Генрих	Genrix
Heine	Гейне	Geyne, Heyne
Hermann	Германн	Germann
Hitler	Гитлер	Gitler
Hofmann	Гофман	Gofman
Hugo	Гюго	Gyugo
Jakob	Якоб	Yakov
Johann	Иоганн, Иоган, Иван	Iogann, Ivan
Josef	Иосиф	Iosif, Yusuf
Feuerbach	Феербах	Feyrbax
Freud	Фрейд	Freyd

Мы считаем, что русские и узбекские варианты немецких имен, приведенные в приведенных выше примерах, являются ошибками. Потому что в русском и, тем более, в узбекском есть возможности приблизить эти названия к их оригиналам.

Например, Adelheid можно перевести как «Адельхайд» на русский язык. потому что хотя в русском языке нет мягкого звука "ч", но есть дифтонг "ау", например: май, рай, лей и т. д.; В узбекском языке есть альтернатива оригиналу, возможность, отсутствующая в русском языке, - мягкий дифтонг "h" и "ау", Adelheid можно перевести как "Адельгейд". Аналогичные возможности могут быть использованы для «перевода» многих других имен, например топонимов (Лейпциг — Лейпциг — Лейпциг и т. д.) и личных имен, т. е. следующих немецких Ауэрбах, Бернхард, Эйнштейн, Ганс, Гегель, Иоганн, Фейербах, Шопенгауэр, такие имена, как Гесслинг, Гейне, Гёте, Ауэрбах, Бернхард, Эйнштейн (не Эйнштейн), Ганс (не Ганс), Гегель (не Гегель), Генрих (не Генрих), Гейне (не Гейне или Гейне), Иоганн или Johann (но не пишется Johann), Feuerbach (не Feuerbach), Goethe (не Hyote) и т. д. Не Ги де Мопассан, не Ги де Мопассан, не де Бальзак, не де Бальзак, не де Соссюр, не Соссюр по-французски, написание и чтение Хемингуэя в стиле Хемингуэя, не Эменгея, соответствует духу и сути оригинала. Это не наше желание, а приглашение показать весь потенциал родного языка и, в то же время, написать и прочесть имена зарубежных ученых, писателей и т. д., как они есть.

Трудно понять, что эта возможность не используется (И. Мирзаев). Вы удивитесь, что случаев использования русской версии много даже в прямых переводах.

Из приведенных примеров и изученных материалов можно сделать вывод, что перевод имен и их перенос с одного языка на другой является важным и сложным вопросом. Решение этой проблемы зависит от нескольких факторов, в том числе:

Разработка общенаучных основ перевода личных имен-антропонимов и топонимов-топонимов на материале отдельных языковых пар.

Создание двуязычных и многоязычных словарей реальности на основе теории и практики перевода.

Расширяйте и продвигайте прямые переводческие работы.

Необходимо провести ряд мероприятий, таких как серьезное рецензирование, анализ и редактирование переводов иностранной литературы специалистами-лингвистами-германистами, романистами и востоковедами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ahmanova O.S. Словарь лингвистических терминов. - М., 1966, 454-457.
2. Вайсбург Е.М. Реалия как элемент страноведения. - Риз.Р. №3., - М., "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 February 2022 / Volume 3 Issue 2
www.openscience.uz 685 1972
3. Кунин А.В. Английская фразеология. Теоретическая курс. - Москва, 1978
4. Томахин Г.Д. Америка через американизмы. - Москва, 1982.
5. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Издание третье. Исправленное. - Москва: Валент. 2006.

6. Salomov G'. Maqol va Idiomalar tarjiması. – Toshkent 1964, 1964.;
7. Komilov N. Bu qadimiy sanat. – Toshkent : Adabiy meros, 2000.
8. Fayzullayeva Z. Национальный колорит и художественный перевод. – Ташкент: Fan, 1980.
9. Gulruh, N., Dildora, S., Bunyod, B., & Fazliddin, Y. (2020). Interactive Learning Environment in the English Language Teaching with the help of Computer Technology. Solid State Technology, 63(4), 619-623.
10. Norbekova, G., Safarova, D., Bazarov, B., & Yakubov, F. (2019). Interactive Learning Environment in the English Language Teaching with the help of Computer Technology. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 2020(1), 14.

УЎК 801

ЎЗБЕК ЮРИДИК ТЕРМИНЛАРИНИНГ ЛЕКСИК СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ**Ф.М.Вахидова, ўқитувчи, Андижон Давлат Университети, Андижон**

Аннотация. Ушбу илмий мақолада терминология на оид асосий маълумотлар келтирилган бўлиб, айнан юридик терминларнинг ўзбек тилида қўлланилиши, лексик-семантик хусусиятлари ёритиб берилган. Бунда ишончли манбаалар ва далиллардан етарлича фойдаланилган.

Калит сўзлар. Лугат, предмет, норматив, ҳужжат, ҳуқуқ, системавийлик, терминология.

Аннотация. В данной научной статье представлены основные сведения о терминологии, выделены употребление юридических терминов в узбекском языке, лексико-семантические особенности. При этом в достаточной мере используются надежные источники и доказательства.

Ключевые слова. Словарь, предмет, норматив, документ, закон, систематизация, терминология.

Annotation. In this scientific article, the basic information about terminology is presented, the use of legal terms in the Uzbek language and their lexical-semantic features are highlighted. In addition to this reliable sources and evidence are sufficiently used.

Keywords. Dictionary, subject, normative, document, law, systematization, terminology.

Тилшуносликда термин тушунчаси ҳанузгача турлича талкин қилинади. Баъзи тилшунослар термин нафақат фан ва техниканинг сўз ва ибораларини, балки барча маиший техника номларини, ишлаб чиқариш воситаларининг номларини, шунингдек, ўтмишдаги ибтидоий қуролларнинг барча номларини, яъни улар ҳам касбга оид сўзларни ўз ичига олади. Тадқиқот мақсади: “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да терминга қуйидагича изоҳ берилади: “Термин (лот. Терминус –чек, чегара) фан, техника, касб-ҳунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси; атама”. Бизга маълумки, термин сўз, ибора сингари тилнинг луғавий бирлиги ҳисобланади. Термин деб аталадиган махсус лексик бирлиқни луғавий бирлик бўлган сўзга оддий кўплик билан қарама-қарши қўйиш орқали унинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилмоқда.

Термин –касб-ҳунарга оид билимлар системасига тааллуқли тушунчанинг лисоний акс этилишидир. Уни тўғри тушуниш учун, термин махсус дефиниция (изоҳ) талаб этади.

Юридик терминология эса (юридик терминлар йиғиндиси), ҳар бир тилда спетифик (ўзгача) дир. Унда юридик тил асос олган ва унда ҳуқуқнинг предмети соҳасидаги маълумотлар тўпланиб боради. Юридик терминларга қуйидаги хусусиятлар хос:

Кенг тарқалганлик;

Системавийлик;

Ички яхлитлик;

Ўзаро узвийлик;

Турғунлик.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнида қўлланилган атамаларнинг нотўғрилиги қонун маъносини бузиб кўрсатиш имкониятини юзага келтиради. Бу борада Ҳ.А Керимов шундай фикр билдиради “Нотўғри ёки ўринсиз қўлланган сўз ёки ибора фикр ва унинг матн ифодаси ўртасидаги тафовут баъзан оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Айниқса қонун ижодкорлиги соҳасида.” Юридик атамалардан тўғри фойдаланиш қонун ижодкорлиги фаолиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шунингдек, бундай сўзлар қонунчилик акти тилини сақлаш учун мўлжалланган бўлиб, амалиётда қўллаш қулайдир.

Конунчилик фикрини ва норматив ҳуқуқий ҳужжатлар шаклини тақдим этишда муайян талабларга риоя қилиш ва қонун ижодкорлиги соҳаси учун махсус ишлаб чиқилган тил воситаларидан фойдаланиш керак. Бу борада қуйидаги тамойилларга қатъий амал қилиш талаб этилади:

1. Белгиланган ҳуқуқий концепсия мазмунини тўғри ва бир маънода акс эттириш;
2. Тушунарсиз, ноаниқ атамалрдан фойдаланишга йўл қўйилмаслиги
3. Ҳуқуқий ҳужжат матнида риторик шакллар ва мажозий маънода қўлланиладиган сўзларни ишлатмаслик. Чунки атамаларнинг бевосита ва маълум маъносида қўлланмайди. Бу атама ҳар доим бир маъноли бўлиб, унинг маъноси матнга мос равишда турлича ўзгармайди. Семантик ноаниқлик мавжуд бўлган сўз махсус атушунчани билдириш вазифасини бажара олмайди.
4. Норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнида, энг аввало, кенг тадбиқ этилаётган ва фаол қўлланиладиган атамалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.
5. Ҳуқуқий терминологиядан фойдаланишдаги барқарорлик ва беқарорлик. Анъанавий атамалардан воз кечиб, бир хил тушунчаларни билдирувчи янги атамаларни киритиш ўринли эмас.
6. Атамаларнинг қўлланишида максимал қисқалик. Бошқа тиллардан олинган атамалар миллий юридик тилга путур етказмаслиги лозим.
7. Икки ёки ундан ортиқ сўздан тузилган атамалар, қисқартмаларни ортиқча ишлатмаслик. Норматив ҳуқуқий ҳужжат тилида фақат адабий тилда мустаҳкам ўрин олган қисқартмалардангина фойдаланиш тавсия этилади.
8. Муқобили мавжуд бўлган тақдирда ўзлашмалардан ўринсиз фойдаланмаслик. Демак, юридик атама қонун чиқарувчининг хоҳиш иродасини ифодаловчи, қонун ҳужжатлари матнларида бир хил қўлланиладиган, аниқ маънога эга бўлган ҳуқуқий тушунчанинг умумлашган номи бўлган сўз ёки сўзларнинг турғун бирикмаси бўлиб, у функционал барқарорлиги билан ажралиб туради. Шунга қарамай ҳар бир тил тизимининг ҳуқуқий терминологияси фақат ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланади. Ҳуқуқ ижтимоий муносабатларнинг энг муҳим тартибга солувчисидир. Ҳуқуқнинг энг муҳим белгилари расмий аниқлик ва мажбурийлик хусусиятидир. Расмий аниқлик ҳуқуқнинг мавжудлигида ифодаланиб, лингвистик воситаларсиз тасаввур этиб бўлмайдиган жараёндир. Ҳуқуқий тартибга солишнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан норматив ҳужжатларнинг сифати уларда қонун чиқарувчи органларнинг вазифаси жуда муҳим эканлигини кўрсатади. Машҳур рус ҳуқуқшуноси И.А.Покровский таъкидлаганидек, “Ривожланаётган инсон шахси қонунга қўядиган биринчи талаблардан бири бу муайян ҳуқуқий нормаларга бўлган талабдир”. Бундан ташқари унинг фикрича, ҳуқуқий нормаларнинг аниқлигисиз ҳеч қандай ҳуқуқ тушунчасини тасаввур этиб бўлмайди.

Яна бир машҳур франсуз ҳуқуқшуноси Ф.Женянинг фикрича, қонун ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш фаолиятида фақат қўлланиладиган. Қонунчилик тафаккурини лингвистик шаклда гавдалантиришнинг махсус воситалари ва усуллари мавжуд. Бу воситалар қонун олдида турган алоҳида вазифалар, мавзуни курсатишнинг ўзига хос усули, қонун чиқарувчи фикрини ифодалаш учун тилнинг махсус лугат таркиби туфайли адабий нутқнинг мустақил қонунчилик услубини ажратиб курсатишга асос булади. Юридик адабиётларда ушбу тақдирот услуби “қонун тили” сифатида тавсифланади. Ҳуқуқий ҳужжатлар тилининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапирилганда, баъзилар муаллифлар уни қонун тили, бошқалари эса махсус ҳуқуқий тил мавжудлиги ҳақида гапиради. Бироқ, юридик тилнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги қоида олимлар орасида жуда кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўлади. Таниқли венгер ҳуқуқшуноси И.Сзабоннинг фикрича “юридик тил” деб аталадиган нарсаси моҳиятан махсус иборалар, техник атамалар билан тўлдирилган оддий тилдан бошқа нарсаси эмас, яъни тил воситалари аниқроқ ишлатилса бас. Ушбу позицияни қўллаб-қувватлаган Э.Э. Пряшников ва Э.М. Сморгунованинг таъкидлашича, қонунчилик тили жамоат фаолиятининг турли соҳаларига тааллуқлидир. Бу хусусият уни тор ихтисослашган соҳага хизмат қилувчи ўз лугатига, махсус терминологиясига эга бўлган тиллардан ажратиб туради. В.Н.Карташов кўшимча равишда, юридик техникани кенгрок талқин қилади. Юридик техниканинг энг муҳим таркибий элементларидан бири, муҳим восита сифатида кўпчилик тадқиқотчилар юридик терминологияга мурожаат қиладилар. Термин ҳар қандай фан ёки ҳунарда қабул қилинган махсус ибора ёки белгидир. Бундан ташқари атамалар махсус сўзлар эмас, балки махсус функциядаги сўзлардир. С.С.Алексеев ўз асарларида кенгрок тушунча сифатида “юриспруденсия” терминини қўллаган, у юриди техникани ҳам, жиноятларни тергов қилиш

техникасини ҳам (криминология), суд ишларини юритиш техникаси ва ҳужжатларни юритиш техникасини ҳам тушунади. Юридик атамаларнинг муҳим хусусияти уларнинг яқин алоқаси ҳисобланади. Шунинг учун уларнинг ривожланиши ҳуқуқ назарияси ва умуман ҳуқуқий тартибга солишнинг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Кейинги йилларда жаҳон миқёсида ички давлатчиликнинг кенгайиши, жамиятни демократлаштириш ва ҳуқуқ фанининг ривожланиши билан қонун ҳужжатларида қонун устуворлиги, ижтимоий давлат, инсон ҳуқуқлари ва бошқа шу каби атамалар кенг тарқалди. Табиийки, уларнинг конституциявий ўрнини мустаҳкамлаш муайян илмий назарий асослашни ва умуман ҳуқуқ фанини ривожлантиришни талаб этади. Зеро, юридик атамаларни нафақат техник восита балки энг муҳим илмий ҳуқуқий категория сифатида кўриб чиқишни талаб қилади. Шундай қилиб, ҳуқуқий терминология ва у билан белгиланадиган тушунчалар бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқдир. Баъзида улар ўртасида фундаментал фарқлар кузатилади. Ҳуқуқий терминология юридик техниканинг энг муҳим воситаси, консепсиясини илмий жиҳатдан қонунни назарий жиҳатдан тавсифловчи восита сифатида кўриб чиқади.

Хулоса. Ижтимоий ҳаётнинг шаклланиши ҳамisha тил тараққиётида етакчи қонун булган тил тараққиётига хизмат қилган. Ҳар бир миллий тилнинг луғат таркиби доимо ҳаракатда, ўзгаришда. Тилда янги сўзлар пайдо бўлади, улар сўз бойлигини тўлдиради ва бойитади. Ҳаёт талаби билан янги сўз туғилади. Бу жараён, айниқса, терминологияда яққол намоён бўлади. Жамиятда муҳим аҳамиятга эга бўлган термин ва терминшуносликка халқ эътибори қаратилди. Ўзбек тилшунослигида термин ва унинг лингвистик хусусиятларини ўрганиш бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Бироқ, бу соҳада ҳал қилиниши керак бўлган кўплаб муаммолар мавжуд. Хусусан, гидравлик терминларнинг лингвистик хусусиятлари муаммоси шулардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алексеев, С. С. Общая теория права: курс в двух томах / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1981. – Т. 1. – 360 с.
2. Барабаш, О. В. Юрислингвистика: истоки, проблемы, перспективы / О. В. Барабаш // Вестник ПензГУ. – Пенза: ПГУ, 2014. – №2 (6). – С. 14-18.
3. Баринова, И. А. О национально-культурной специфике перевода юридического текста / И. А. Баринова // Вестник РХГА. – СПб: РХГА, 2012. – №4. – С. 227-232.
4. Литовченко, В. И. Классификация и систематизация терминов / В. И. Литовченко // Сибирский журнал науки и технологий. – Красноярск: СибГУ им. М.Ф.Решетнева, 2006. – №3 (10). – С. 156–159.
5. Мешкова, И. Н. Техника перевода юридических текстов и юридическая лингвистика / И. Н. Мешкова // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. – М.: РУДН, 2011. – №4. – С. 219–223.
6. Палашевская, И. В. Функции юридического дискурса и действия его участников / И. В. Палашевская // Известия Самарского научного центра РАН. – Самара: Самарский научный центр РАН, 2010. – №5-2. – С. 535-540.
7. Толстик, В. А. Проблемы классификации юридической терминологии / В. А. Толстик // Актуальные проблемы экономики и права. – Казань: Татарский центр образования Таглитат, 2013. – №2 (26). – С. 176-182.

УЎК 811.161.373

ТЕРМИНЛАРНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШГА ДОИР ЁНДАШУВЛАР

Ф.С.Вахидова, катта ўқитувчи, Бухоро Давлат Университети, Бухоро

Аннотация. Жаҳон тилшунослигида терминларга лингвистик тузилма сифатида қараш тил эгаларининг миллий тафаккури, маданий қарашларини миллий-маданий тил бирликлари орқали ифодалаш каби масалалари таҳлилга тортилган. Ушбу мақолада терминологияни ўрганиш қатламининг омиллари ва ёндашуви ўрганилиб таснифланган.

Калим сузлар: terminologiya, lingvistik tuzilma, leksik birliklar, turistik atamalar

Аннотация. В этой статье классифицируются факторы и подход слоя изучения терминологии. В мировой лингвистике, рассматривающей термины как языковую структуру, анализируются такие вопросы, как национальное мышление носителей языка и выражение их культурных взглядов через национально-культурные языковые единицы.

Ключевые слова: терминология, языковая структура, лексические единицы, туристический термин

Abstract. This article classifies the factors and approach of the terminology learning layer. In world linguistics, which considers terms as a linguistic structure, such issues as the national thinking of native speakers and the expression of their cultural views through national-cultural language units are analyzed.

Key words: terminology, linguistic structure, lexical units, tourist terms

XX — XXI асрлардаги тилшунослик тадқиқотларига нафақат умумий, балки тил заҳирасининг бой қатламини ташкил этувчи махсус лексикага бўлган қизиқишнинг сусаймаётганлиги хосдир. Фан ва техниканинг ривожланиши, инсоннинг касбий фаолиятида янги тушунчаларнинг пайдо бўлиши билан махсус лексик бирликларнинг сони доимо кўпаймоқда. Махсус лексика қатламининг жадал ривожланиши билан тадқиқотчиларнинг қизиқиши сезиларли даражада ошмоқда.

“Махсус лексика” атамаси О.С. Ахманова (1957), В.Н. Портянникова (1971), А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева(1971)лар ва бошқаларнинг асарларида қўлланилади. Кўплаб олимлар (В.М. Жирмунский, В.А. Татаринев) махсус терминология атамаси қўллаб, бу махсус лексикага атамасига яқиндир. Тадқиқотчилар шунингдек назарияси Прага функционал тиллар тўғрисидаги тилшунослик тўғрагининг ғояларидан бошланган ва XX-асрнинг 70-йилларида кенг тарқалган “махсус мақсадлар учун тил” (В.М. Лейчик) ҳақида ҳам гапиришади.

Баъзан барча махсус лексикани умумлашма ном билан терминология деб аташади, назаримизда бу хатодир, чунки ҳар бир махсус лексик бирлик ҳам атама сифатида намоён бўла олмаслиги муносабати билан, бундан келиб ҳар қандай махсус қатламлар тизимини терминология деб белгилашимиз мумкин. Бу сўнгги тушунча катта махсус лексик қатламнинг фақат бир қисмидир. Шунинг учун, тадқиқотимизда биз “терминология” атамасини умуман олганда қўллаймиз ва хусусан терминларнинг ўзини кўриб чиқамиз.

XXI аср мамлакатимиз терминшунослигининг ривожланиши аввало тилшуносликда хусусан терминшуносликка нисбатан илмий парадигманинг алмашиши ва умуман когнитив ёндашувнинг пайдо бўлиши билан кечди. Шундай қилиб, терминлар ҳақидаги фан нисбатан кеч пайдо бўлган, лекин 100 йил ичида сезиларли муваффақиятларга эришди.

Терминни таърифлашда ҳозирги кунда мавжуд бўлган ёндашувларни ўрганиб, биз уларни қуйидагича таснифлашимиз мумкин.

1) Норматив ёндашув

мазкур терминнинг муаллифи сифатида *Д.С. Лотте кўрсатилиб у терминни “профессионал тушунча касбий тушунчани ифодалайдиган, шакллантирадиган, билиш жараёнида қўлланиладиган, илмий ва касбий-техник объектларни, улар ўртасидаги муносабатларни ифодалайдиган махсус мазмунга эга сўз ва эргаш гапли сўз бирикмасидир” деб таърифлайди. [Лотте, 1968. С.22]. У терминга қўйилган бир неча талабларни, айниқса: бир мазмунлик, аниқлик, тизимлилик, мотивацияланганлик ва қисқаликни ишлаб чиққан.* Мазкур ёндашувларга эргашганлар терминни тил динамик элемент сифатида эмас, балки статик сифатида кўриб, бунинг натижасида тилшунослар тўғаракларида “идеал термин” номини олди.

Бироқ кейинчалик бу назария кескин танқидга учрайди. Шундай қилиб, баъзи тадқиқотларда термин доимо ҳам бир мазмунни англатмай, бир неча тушунчаларни ифодалаши ва бир вақтнинг ўзида турли терминлар тизимига кириши мумкин ва ҳкз.

Функционал (дескриптив) ёндашув.

Мазкур ёндашувнинг асосчиси бошқа таниқли олим — Г.О. Винокур бўлиб у терминлар –“бу алоҳида сўзлар эмас, балки фақат алоҳида функциядаги сўзлардир” [Винокур, 1939. С.5] деб қайд этади. Бунда у сўзнинг термини сифатида чиқадиган – номланиш функциясини алоҳида вазифа сифатида тушунтиради.

Баъзилар термин сўзи асосида “сўз белгининг ва фан-техника тизимининг мазкур соҳасига алоқадор тушунчанинг бирлиги ҳисобланади” деб тушунишади [Кулебакин, Климовицкий, 1970. С. 19-20]; бошқалар эса – “фан-техника тизимида махсус тушунчаларни аниқроқ ифодалаш учун яратилган сўз ёки махсус тилости сўзларининг уйғунлашуви ҳисобланади” [Городецкий, Раскин, 1990. С.47]. Бунда улар “алоҳида олинган термин ўз ҳолича фикция” ҳисобланишини қайд этишади.

Г.О. Винокур ўзининг ёндашувини нормативга қарама-қарши қўяди: термин унда

Д.С.Лоттедаги каби фиксация соҳасида эмас, балки унинг фаолиятт юритиш соҳасида, яъни доимо ўзгаришларга учраган тизимнинг динамик элементи сифатида тадқиқ этилади. Бунинг натижасида Лотте томонидан ишлаб чиқилган терминга қўйилган барча талаблар ўзининг долзарблигини йўқотади: тил тизимининг элементи сифатида термин ўзгаради, шаклини ўзгартиради, ўзининг бир мазмунли эканлигини йўқотиши мумкин, бир неча синонимлар, антонимлар қаторини олиши ва умумистеъмолдаги лекция разрядига ўтиши мумкин.

2) Тизимли ёндашув

Мазкур ёндашувнинг тарафдорлари атаманинг тартибга солинган тизим таркибида мавжуд бўлишига урғуни беришади: “Атамани билиб, тизимдаги ўринни биласан. Тизимдаги ўринни билиб, атамани биласан” [Юшманов, 1968. С.14]. Замонавий тадқиқотчиларнинг кўпчилиги тизимлиликини атамани ўрганишни асоси деб ҳисоблашади.

Юқорида белгиланган ёндашувлар доирасида атаманинг талқинидаги фарқларни ажратиш мумкин. Баъзи муаллифлар атамани таъриф бўйича: “сўз номинатив ёки дефинитив функцияни бажаради, яъни аниқ белгилашнинг воситасидир, ва ўшанда у – оддий белги ёки мантикий белгилаш восиси ҳисобланади, унда у илмий атамандир [Виноградов, 1947. С. 12-13]. Академикнинг қайд этишича, атама тушунчани оддий сўз сифатида номламайди, тушунча эса унга нисбат берилади. Бундан ташқари, луғатларда атама изоҳланмайди, белгиланади – бунда атаманинг қиймати - тушунчанинг таърифи яъни дефиниция бўлиб унга нисбат берилади. Бошқача айтганда, агарда дефиниция бўлмаса, унда терминнинг ўзи ҳам йўқдир.

“Термин” таърифларининг таҳлили натижасини келтириб, уларнинг асосий жиҳатларни диққатга олиб, биз асос сифатида тизимли ёндашувни олдик ва ишчи таърифини шакллантириб ундан кейинги барча ишларимизда фойдаланамиз. Кенг маънода биз *термин сўзи остида кишининг касбий фаолиятининг соҳаси тушунчасини ифодалаган, шундай тушунчалар тизимига кирувчи ва таърифни талаб этадиган сўз ёки сўз бирикмасини тушунамиз. Тор маънода туристик терминни биз туризм соҳасининг махсус тушунчасини ифодалайдиган ва туризм терминотизимининг элементи ҳисобланадиган сўз ёки сўз бирикмасини тушунамиз.*

Мусулмонларнинг ер юзи бўйлаб турли мақсадларда, диний ибодатларни адо этиш (ҳаж ва умра), ризқ излаш ва умуман бошқа сабаблари билан саёҳат қилиши туризм соҳасида ўзига хос ёндашув ва стандартларга асос солинишига сабабчи бўлди.

Шу ўринда туризм мутахассислари мусулмонларнинг диний талабларидан чиқмаган ҳолда ҳар қандай сабаб билан саёҳат қилишларини барча учун бирдай тушунарли бўлиши учун қандай номланиши устида фикрлар билдирганлар. Турли терминлар тавсия этилган: зиёрат туризми, Исломий туризм, диний туризм, шаръий туризм, ҳалол туризм ва ҳоказо.

Юқоридаги терминларнинг барчасининг муаммоли жиҳатлари бор эди. Мисол учун зиёрат туризми дейилганда кўпчилик мусулмонлар фақат ҳаж ва умра, зиёратларини тушунадилар, исломий туризм ва диний туризм шоппинг, саёҳат ва дам олишни қамраб олмайди, барча саёҳат ҳам тўлалигича шаръий бўлмаслиги мумкин ва ҳоказо.

Турли баҳс ва мунозара, диний соҳа ва туризм мутахассисларининг фикрларидан келиб чиқиб Muslim-friendly travel (мусулмонлар учун қулай туризм) атамаси маъқул кўрилган.

Шундай қилиб, мусулмонлар учун қулай туризм – Ислом дини вакилларининг шахсий талабларидан келиб чиқиб, диний талабларига мос шароитда саёҳат қилишларига айтилади.

Мусулмонлар учун қулай туризм фақат диний сабаблар билан, диний масканларни ёки мусулмон мамлакатларни саёҳат қилишни назарда тутмайди. Балки у сайёҳларнинг диний амаллари ва талабларини тарқ этмаган ҳолда саёҳат қилишига қулай бўлган муҳитни англатади.

Хулоса сифатида, Исломий шариатни асос қилиб олган ҳолда, асосан мусулмон бўлган саёҳатчиларга (ҳалол меҳмонхоналар, ҳалол курортлар, ҳалол ресторанлар ва ҳалол саёҳат каби) туристик хизматларни таклиф қилишга мусулмонлар учун қулай туризм дейилади. Ҳалол термини зиёрат ва диний туризмида Исломий шариатни асос қилиб олган мусулмон бўлган саёҳатчиларга ишлатилади. Бошқа дин саёҳатчиларга “Ҳалол” термини

детерминацияга учрайди, тор тизимли детерминациялашув. Термин унинг терминлар тизимидаги ўрни орқали белгиланади.

Бироқ нафақат ислом дини исломий шариатни асос қилиб олган мусулмонлар балки бошқа дин (насронийлар, яхудийлар) сайёҳларининг саёҳат қилишига қулай мухит яратиш зарурлиги ва уларга туристик хизматларни таклиф қилиш учун зиёрат туризми ва диний туризм турлари ҳам мавжуд. Ўзбек тилида мавжуд зиёрат туристик терминларини тартибга солиш, муносиб термин саралиб танлаш ва уни муомалага киритиш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш соҳа олдидаги муҳим вазифалардан биридир. Шундай экан зиёрат туризми диний туризмдан ўзига хос муштараклик ва тафовумларига эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Виноградов В.В. Русский. Грамматическое учение о слове. — М.: Учпедгиз, 1947;
2. Vakhidova F. S. "Tourism Discourse and Its Terminology." *JournalNX*, vol. 7, no. 03, 2021, pp. 150-152.
3. Юшманов Н. В. Элементы международной терминологии. Словарь-справочник (1968 г.).
4. Saidovna, V. F. (2022). The Usage of Pilgrimage Tourism Terms in the English Language. *International journal of inclusive and sustainable education*, 1(4), 66–70. Retrieved from <http://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/170>
5. Vakhidova Fotima Saidovna. (2022). Pilgrimage Tour in Tourism. *Miasto Przyszłości*, 28, 342–345. Retrieved from <http://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/651>
6. Зиёрат туризми, Исломий туризм, диний туризм, шаръий туризм ва ҳалол туризм? | Azon.uz - Ахборот-таҳлилий портал

УДК 81-2

РОЛЬ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА В ПОПОЛНЕНИИ СЛОВАРНОГО СОСТАВА РУССКОГО ЯЗЫКА

В.Р.Гибайдуллина, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Ushbu maqolada lotinizmlarning kelib chiqishi, ularning leksik darajada ishlashi, lotin kelib chiqishining leksik birliklari, shuningdek, lotinizmning rus tiliga kirib borish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: leksik daraja, fan sohalari, ma'rifat va ta'lim, tibbiy atamalar, lotinizmlar, "o'lik til", to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita

Аннотация. В данной статье освещаются происхождение латинизмов, их функционирование на лексическом уровне, лексические единицы латинского происхождения. а также способы проникновения латинизмов в русский язык.

Ключевые слова: лексический уровень, отрасли науки, просвещение и образование, медицинские термины, латинизмы, «мертвый язык», прямые и опосредованные.

Abstract. This article highlights the origin of Latin words, their functioning at the lexical level, lexical units of Latin origin, as well as ways of penetrating Latinisms into the Russian language.

Key words: lexical level, branches of science, englightenment and education, medical terms, «dead language», direct and indirect.

Латинскому языку выпала необыкновенная судьба. Он сыграл важную роль в истории Европы и всего мира, и служил средством общения. Около 3-х тысяч лет тому назад на нем разговаривали латиняне, небольшой народ, живший в низовьях реки Тибра в Италии. Со временем они расширили свой город Рим, основанный в 753 году до н.э. Римляне — это отважные воины, мореходы, строители, ремесленники. Со временем они создали огромное государство. Но в V-ом же веке до н.э. римская империя все же пала. Но латинский язык на протяжении целого тысячелетия оставался языком государства: науки, техники, античной культуры, литературы, номенклатуры и права. На этом языке писали народные договоры, вели переговоры, обучали в школах, в университетах, сочиняли стихи и хроники, возносили молитвы в церквях. Латинский язык применялся не только в религиозной поэзии, многие озорные песни бродячих музыкантов написаны на латыни. Когда слушаешь эти песни становится понятно, что латынь — это не сухая зубрежка форм и правил, а живой язык. Торжественный гимн студенчества первоначально был обычной песней, в которой были хулиганские слова, которые впоследствии были заменены.

Лишь только к XVIII веку латынь оказалась вытесненной из обиходной речи европейских народов, их национальными языками. Знание латинского языка помогает сознательно подходить к пониманию языка, уяснить основные индоевропейские языковые категории, дает возможность лучше ориентироваться в общелингвистических проблемах. На

самом деле, латинский язык совсем не мертвый, так как мы сами того не замечая используем в своей речи слова латинского происхождения.

До сегодняшнего времени лингвистами исследуется тема заимствований. Заимствования – это слова, пришедшие в русский язык из других языков, как например, из греческого, латинского, немецкого, английского, французского и так далее.

В каждом языке, наряду с исконными словами имеется большое количество заимствований, происхождение которых имеет свои особенности, а общаясь, народы «меняются словами.»

Латинские слова впервые стали проникать в русский язык еще несколько столетий тому назад. Наибольшее их количество пришло в наш язык в XVIII и XIX веках. Это связано с общим культурным влиянием на Россию стран Западной Европы и прежде всего Франции, чей язык является ближайшим потомком латыни. Латинизмы перешли к нам прямо из латинского языка, но могли заимствоваться через другие языки - опосредованно.

Латинизмы делятся на прямые и опосредованные. Например, слово «революция» происходит от латинского «revolution» («откатывание, переворот») – это прямое заимствование, а слово «хрусталь» (устаревшая форма – «хрусталь») заимствовано, не опосредованно из греческого, а через латинский язык *crystallus* и немного *kristall* оно вышло в русский язык в форме «кристалл». Языками- посредниками чаще всего были французский, английский, немецкий, итальянский и польский языки.

Прямые:

Октябрь - October, octo– восемь в Древнем Риме. Это восьмой месяц года после реформы календаря Юлием Цезарем. Десятый месяц.

Сессия –session– (латинского происхождения от глагола *sedere* (сидеть)), буквально – сидение.

Лекция – *lectio*– (от латинского «вид учебного занятия»).

Опосредованные:

Монета – (от латинского – *moneta*), через польский язык из латинского языка.

Пластырь – *emplastrum* заимствовано из немецкого языка, в котором *pflaster* восходит к латинскому *emplastrum*, усвоен из греческого языка.

Помидор – через французский язык в латинский, в котором *pomodoro* значит «золотые яблоки».

«Заимствования могут происходить также устным путем – слуховое (*auditif*) или фонетическим (*phonetique*), или через письменность – книжное (*visual*) или графическое (*grafliique*). При письменном заимствовании слово изменяется сравнительно мало, а при устном же облик слова часто изменяется сильнее. Например: немецкое «*kringel* - крендель», итальянское (через немецкий) «*tartufo* – картофель». [1]

Также бывают естественные и искусственные слова:

Искусственные латинизмы – это слова, возникшие как термины технических устройств, искусствоведческая или общественно-политическая терминология. Они созданы отдельными людьми, и в живой латыни они не существовали. Например:

Социология – (от латинского слова *soci* – общество, греческое *logos*- понятие, учение) – наука об обществе.

Супермаркет – (от латинского *super* – сверх, английского –*market* – рынок) – большой, продовольственный магазин.

Дезодорант – (от французского *dest*, латинского *odor* – запах) – средство для удаления неприятного запаха.

Иноязычные слова способствуют обогащению словарного состава заимствующего языка. Но в настоящее время латынь продолжает сохранять значение в биологии, в католической церкви, юридической науке, а также в медицине.

Действительно, латинский язык – это язык общения всех медиков. Рецепт, написанный английским врачом прочитает врач любой страны. Римляне преклонялись перед достижениями греческой медицины, поэтому в медицинской латыни много греческих заимствований.

«Жизнь коротка, а искусство вечно» - это текст известной клятвы Гиппократы был также разработан на латинском языке. Латинский язык был и остается нравственным ориентиром для всех порядочных медиков. Труды Цельси и Галена также были написаны на латыни. Врачебный канон Авиценны был переведен на латинский. Ломоносов написал много трудов на латинском языке. На латыни писал и великий русский хирург Пирогов, известный

фармаколог Дидьковский. В повседневной жизни мы встречаемся с латынью, получая от врача рецепт.

В условиях глобализации науки, характерной для нашего времени, трудно представить себе возможность формирования высокообразованного и эрудированного врача без знаний медицинской латыни, и следовательно, научная терминология в медицине относится к области интернациональной лексики, которая должна быть понятной врачам всего мира. Эта терминология построена на основе латинского языка. Есть несколько причин, по которым медицина, как наука и род практической деятельности базируется на использовании латинского языка: 1) использование латыни является данью традиции; 2) в период античности медицина достигла значительного расцвета, труды ученых и врачей создавались на латинском языке.

Латынь универсальна. В средние века Европа была раздроблена на десятки государств, в каждом из которых был свой язык. Когда появились первые университеты, в которых учились представители разных государств, объединяющим началом стала латынь, которая облегчила общение философов, врачей, юристов. Книги, трактаты, диссертации писались на латыни.

Следует отметить, что и в настоящее время латынь облегчает общение врачей, говорящих на разных языках, тем более, что в английском языке медицинская терминология практически вся латинизирована. Изучение латыни значительно расширяет культурный диапазон врача, позволяет насладиться мудрыми крылатыми выражениями и афоризмами, дошедшими до нас из глубокой древности. Владение латинским языком всегда считалось и считается основой европейской образованности. Термин «Крылатые слова» приписывают Гомеру, который впервые употребил это словосочетание. «Крылатыми» он называл слова, которые легко срываются с уст и перелетают к ушам слушающих. Латинские изречения характеризуются афористичностью, лаконизмом и глубоким смыслом. Они посвящены житейской мудрости и разным сферам человеческой деятельности.

«Займствования подчиняются законам фонетики, грамматики и словообразования этого языка лишь в немногих случаях остаются «чужеродными телами». Но злоупотребление иноязычными словами, неоправданное использование их без надобности приводит к засорению литературного языка.» [2]

Смотря на то, какой единицей языка являются заимствования, они делятся на:

1. Звуковые – звуки – заимствования: начальные [ц], [э] (циркуль, электорат) конечные – ус, -ум (синус, минимум) из латинского.
2. Лексические слова -заимствования. Заимствования из латинского языка, связанные с учебным процессом: университет, школа, декан, студент, аудитория, ректор, аспирант, каникулы, диктант, глобус, экзамен, лаборатория.
3. Словообразовательные – морфемы – заимствования: приставка –ре- реинфекция в латинизмах в русском.
4. Фразеологические –устойчивые выражения – заимствования: латинские выражения: Alma Mater - университет, академия или институт для своих выпускников; Quintaessential – пятая стихия, эфир; Postscriptum– написание после, приписка в конце письма.
5. Синтаксические конструкции – синтаксического строя языка (латинский язык – основа романских языков).

«Большинство слов из иноязычной лексики являются словами книжными, потому что наиболее уместно их в книжно-литературной речи. В обиходной и бытовой речи иноязычные слова не употребляются. Не употребляются близкие по смыслу русские слова, например: лимитировать, коррективы. Лимитировать – уместнее употребить слово ограничивать, вместо коррективы – поправки; вместо дефицит времени – недостаток времени. В употреблении иноязычных слов, как и в использовании других языковых единиц, важно соблюдать правило целесообразности, то, что принято в одном стиле речи, в других условиях общения, могут оказаться чужим в другом стиле, в иных условиях общения» [3].

Если в языке употребляются заимствованные слова, которые образуют ряд, объединяемый общностью значения и морфологической структуры, то заимствование нового иноязычного слова, сходного со словами этого ряда значительно отличается. Так, в XIX веке русским языком из английского были заимствованы слова: джентльмен, полисмен; в конце XIX – начале XX века к ним прибавились: спортсмен, рекордсмен, яхтсмен. Важную роль в процессе заимствования играют лингвистические факторы. Источники заимствования различны. Они обусловлены конкретными историческими судьбами народа.

Этапы заимствования иноязычных слов:

1. Иноязычные вкрапления – слова и обороты, которые сохраняют иностранный облик, то есть иностранные написания и произношения, например: *notabene, happyend*.

2. Экзотические слова – иноязычные названия вещей и понятий, которые были необходимы для жизни и культуры какого-либо народа. Например: паранджа, чандра, аул, кишлак, фарси. Эти слова пришли к нам с Востока. Они обозначают понятия, которые не присущи жизни нашего народа, но которые характерны для этносов Кавказа и для мусульманского народа.

3. Освоенные слова – это те слова, которые не только всегда передаются графическими и фонетическими средствами русского языка, но и имеют вполне обрусели. От них образуются производные общеупотребительные слова.

«Если заимствованное слово перешло в родной язык через людей, которые нехорошо были знакомы с иностранным языком, и воспринимали язык лишь на слух, то они не способны были хорошо сохранить это слово в памяти. Поэтому, вследствие этого в слове производятся разные изменения, в первую очередь – замена непривычным сочетанием звуков более обычными, а также сокращения. Очень часто им сопутствует народная этимология» [4].

Лексико-тематические группы латинизмов:

Лексические латинизмы представлены словами, реально функционирующими в русском языке, а также новейшими заимствованиями (секвестр, деноминация, компьютер, контрафакция, менталитет и другие): а) общественно-политическая: акция, агрессия, апартенд, вето, вотум, гарант, геноцид, депутат, диссидент, инаугурация, кандидатура, кооптация, коррупция, лауреат, либерализация, нация, паритет, президент, претендент, плюрализм, прогресс, трибуна, эмансипация; б) экономическая: аккредитив, девальвация, дефицит, дотация, импорт, экспорт, инвестиция, инфляция, коммерция, компенсация, конкуренция, контракт, пеня, приватизация, реклама, финансы; в) юридическая: алиби, амнистия, апелляция, адвокат, кодекс, криминал, легальный, нотариус, презумция, плебисцит, прокуратура, прецедент, санкция, статус, юриспруденция, юрисдикция; г) медицинская: аллергия, ампутация, вирус, иммунитет, иммунодефицит, консилиум, конъюнктив, ланцет, ларингит, ординатор, панацея, пациент, провизор, пульс, реанимация, санация, сомнамбула, тонус; д) лексика просвещения и образования: абитуриент, аспирантура, аттестат, аудитория, бакалавр, декан, диссертация, доцент, коллоквиум, конспект, лаборатория, магистр, лекция, обсерватория, проректор, студент; е) филологическая лексика: акцент, антоним, ассимиляция, диссимиляция, кульминация, дифтонг, ренессанс, сатира, лексикон, текст, стиль, фонема, фонетика; ж) общенародная лексика: актив, акция, термин, операция, процедура, классификация, объект, формула, дискуссия, конструкция, морфология.

Таким образом, большинство латинских слов являются терминами различных отраслей науки, поэтому среди них выделяется лексика медицинская, юридическая, лексика просвещения и образования, общеупотребительная. Классифицируя лексические латинизмы по способу заимствования большая часть слов являются опосредованными заимствованиями, которые перешли в русский язык прямо из латинского языка, но могли заимствоваться через другие языки. Прямых заимствований из латинского значительно меньше опосредованных. Очень много латинизмов было заимствовано из французского и немецкого языков, потому что именно с культурой Франции и Германии связана русская литература. Национальная самобытность русского языка ничуть не пострадала от проникновения в него слов иноязычных, так как заимствование вполне закономерный путь обогащения любого языка. Русский язык сохранил свою самобытность и лишь обогатился за счет заимствованных латинизмов.

Нужно помнить, что обучение любой профессии невозможно без овладения ее профессиональным языком. Поэтому до сих пор актуальна древняя поговорка: «Нет пути в медицине без латинского языка».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кодухов В.И. Общее языкознание. Учебник для студентов филологических специальностей. – М.: Высшая школа, 1974. – 303 с.
2. Словарь-справочник лингвистических терминов. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. –М.: Изд-во: Оникс, 2003
3. Русский язык. Общие сведения. Лексикология современного русского литературного языка. Фонетика. Графика и орфография. /Л.Л.Касаткин., Л.П.Крысин., М.Р.Львов., Т.Г.Терехова; Под ред. Л.Ю.Максимова. Фонетика. Графика и Орфография. – М.: Просвещение, 1989. – 287 с.
4. Мирошенкова В.И., Федоров Н.А. Учебник латинского языка. – 2-е изд-е, - М.:Изд-во МГУ, 1985. 288 с.

ОНОМАСТИЧЕСКИЕ ОРИЕНТАЛИЗМЫ В ОЧЕРКАХ А.С.ПУШКИНА
«ПУТЕШЕСТВИЕ В АРЗРУМ»

Ф.Р.Гибайдуллина, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Ushbu maqolada Pushkinning “Arzrumga sayohat” ocherklaridagi antroponimik va toponomik sharqshunoslik, shuningdek, kelib chiqishi bo'yicha sharqiy arab, turkiy va fors tillaridan shakllangan antroponimlarning lingvistik va tarixiy talqinlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: A. S. Pushkin, antroponim, toponim, sharqshunoslik, o'zlashtirish so'zlari, fors, turkiy tillar.

Аннотация. В данной статье освещаются лингвистические и исторические интерпретации антропонимических и топонимических ориентализмов в очерках А.С.Пушкина «Путешествие в Арзрум», а также антропонимы, по происхождению, образованные от так называемых восточных языков: арабского, тюркского и персидского, которые играют важную роль при формировании социального статуса и национального самосознания. Многие имена и фамилии, употребляемые Пушкиным в очерке, анализируются впервые..

Ключевые слова: А.С.Пушкин, антропоним, топоним, ориентализм, заимствование, персидский, арабский, тюркский языки, документализм.

Abstract. This article covers anthroponymic and toponymic orientalism in Pushkin's «Travel to Arzrum» essays, as well as linguistic and historical interpretations of anthroponyms formed from Eastern Arabic, Turkish and Persian languages.

Key words: Pushkin, anthroponim, toponym, oriental studies, acquisition, words, Persian, Turkish languages.

Мы знаем А.С.Пушкина с детства, со школы. Он написал около 300 стихотворений, и множество произведений. Это и романы, драмы, трагедии, повести, поэмы и очерки (путевые заметки). До Пушкина очерки писали А.Никитин, А. Радищев, Н.М.Карамзин. Но Пушкин создал цикл очерков, которые отличаются документализмом, точными этнографическими сведениями и высоким осмыслением историй.

По-моему, произведения А.С.Пушкина оказали большое влияние на формирование русского разговорного языка того времени. Среди языковых единиц, которые вошли в языковой узус из произведений Пушкина, есть и заимствования, а среди них – ориентализмы. Закрепившись в языке, некоторые ориентализмы продолжают функционировать в разговорном языке и в настоящее время. Вот поэтому можно понять интерес исследователей к проблеме ориентализмов в художественных произведениях Пушкина. Ориентализм А.Пушкина не был данью романтической моде, а основывался на обращении к доступному ему кругу первоисточников. Фольклор самых различных народов (молдавский, сербско-хорватский, цыганский, кавказский, восточный) всегда привлекал внимание Пушкина. Ориентализмы в его текстах хорошо изучены только в некоторых произведениях, например, в поэме «Евгений Онегин», а другие произведения еще даются в более подробном исследовании. Поэтому наша работа основана на изучении ориентализмов в очерках Пушкина «Путешествие в Арзрум», изобилующем как ономастическими лексическими единицами (больше антропонимов, топонимов, этнонимов), а также нарицательными ориентализмами.

«Путешествие в Арзрум» было написано на основе дневника (путевых заметок) Пушкина, который он вел во время своей самовольной поездки на Кавказ в действующую армию в 1829 году: первая поездка состоит из путевых заметок о посещении Ермолова и помечена 15 мая в Георгиевске, а вторая – 22 мая во Владикавказе. В этих заметках он рассказывает о встрече и разговорах с Ермоловым, описывает местности, куда он ездил, сравнивая знакомые места по первой заметке с их нынешним состоянием. Эти заметки дошли до нас в объеме, который соответствует первой главе «Путешествия в Арзрум», а еще описание дворца сераскера в Арзруме, с пометой 12 мая 1829 года, соответствующее отрывку 5-6 главы заметок. Они подверглись переработке, а потом вообще не использовались.

В произведении наиболее характерны ориентализмы, которые делятся на три разряда: имен собственных, нарицательных, географических наименований (антропонимов, топонимов и этнонимов).

Ориентализм – это изучение Востока, увлечение Востоком, его культурой. Это определенная тенденция в проявлениях той или иной культурной традиции (живопись, исторические и этнографические концепции), которая опирается по ряду признаков на экзотические особенности, свойственные восточному мировоззрению в тех или иных формах. А также ориентализм можно отнести к следованию североафриканским образцам (Магриб, к которому принадлежат все североафриканские страны западнее Египта, для арабского мира – Запад).

Ориентализмы, используемые Пушкиным в очерках – это прежде всего имена собственные, фамилии, образованные от слов восточного происхождения, топонимы, отражавшие конкретные определенные местности, через которые проезжал Пушкин. На Востоке в мусульманских странах большинство имен имеют религиозное происхождение. В этом произведении важную роль играют имена собственные художественных образов, где они могут указывать на время, место действия, а также возраст, социальный статус, национальность персонажей. Фамилии, многие из которых содержат в своих основах нарицательные компоненты, параллельно выполняют функцию характеристики персонажа. Когда имена собственные переводятся на другой язык, то их в настоящее время можно транскрибировать, а в некоторых случаях с элементами транслитерации. А.С.Пушкин специально использует в очерках много таких имен для придания очерку эффект документальности. В восточных странах, где исповедуют Ислам, широко распространились такие имена, которые произошли религиозным путем.

Ономастика – раздел, который изучает имена собственные.

Антропонимика (от греческого «язык», «имя») – раздел ономастики, изучает имена людей и их фамилии, отчества; прозвища, псевдонимы, например: Игорь Кио, Елизавета II, Петр I; Савельич, Иваныч; Пеле, Мария, Игорь, Андрей; Косолапый, Хомяк; Иегудиил Хламида – М.Горький, Казак Луганский – В.Даль; Коняга, Коба.

Среди антропонимов, используемых в путевых заметках по Кавказу в эпоху А.Пушкина имеются тюркские имена, более всего относящиеся к туркам: Бей- булат, Осман – паша, Топча – паша и так далее. Но встречаются также и имена, перешедшие в русский язык из других языков (русифицированные): Бекович, Бурцов; имена арабского происхождения: Амин – оглу, Гассан, Мансур, Фазил – хан; персидские: Гаджи – баба, Хазрев – мирза.

Топонимика (от греческого «место», «имя») – раздел ономастики, изучает географические наименования местностей, их происхождение, развитие, современное состояние, смысл, написание и произношение (населенные пункты, реки и озера). Например: город Москва, город Санкт-Петербург; река Днепр, река Волга; Черное море, Каспийское море; гора Магнитная и деревня Починки, озеро Круглое.

Топонимы в путевых заметках отражают древнюю историю Кавказа, от шумеро-вавилонского влияния до современных грузинских, армянских, тюркских и персидских названий.

Среди этнонимов А.Пушкин употребил самые распространенные в ту пору названия кавказских народов, в архаичной форме (осетинцы, персияне).

А. С. Пушкин ставил перед собой основную цель, достоверно передать обстановку, взаимоотношения между людьми с разными характерами, которые принадлежат к разным языковым и религиозным этническим общностям. Заимствования, включаясь в русскую систему словоизменения, приобретают окончания при склонении.

Мансур – арабского происхождения, означает: «побеждающий, поддерживаемый (Богом), победитель, тот, кто одерживает верх» [1]. «Они были увлечены деятельным фанатизмом апостолов Корана, между коими отличался **Мансур**, человек необыкновенный» [2]. Человек с именем Мансур упоминается в повести один раз.

Ага-Мохамед – от арабского означает «достохвальный». Употребляется как форма вежливого обращения к старшему или уважаемому человеку (в Закавказье, Средней Азии, а также в Турции).

Осман-паша – имя нескольких правителей османской империи (Усман, Осман ибн (сын) афган одного из помощников пророка Мухаммеда). Это имя упоминается в тексте произведения семь раз, везде в виде двухкомпонентного слова. **Паша** – расча с тюркского означает «титул высших военных и гражданских чиновников в бывшей султанской Турции, в Египте и некоторых других мусульманских странах; лицо, носящее этот титул.» «Паша», как и первый компонент «Осман» склоняется и изменяется в контексте по правилам русского языка. Иноязычное собственное имя демонстрирует признаки хорошей освоенности русским

языком: «Пускай нападет он, – говорил Ермолов, – на пашу не умного, не искусного, но только упрямого, например, на «пашу», начальствовавшего в Шумле, – и Пацкевич пропал!» [3].

Фазил-Хан – арабо-тюркского происхождения, который состоит из: Фазил - **Фадил** – означает «достойный, превосходный» и **хан** – тюркский компонент, означает «господин». **Фазиль-хан** – персидский поэт, с которым Пушкин познакомился около Казбека на Военно-Грузинской дороге, когда Пушкин ехал в Тифлис, а Фазиль-хан – в Петербург. «Ждали персидского принца, а конвойный офицер объявил нам, что он провожает придворного персидского поэта и, по моему желанию, представил меня **Фазил-Хану**. Я, с помощью переводчика, начал было высокопарное восточное приветствие; но как же мне стало совестно, когда **Фазил-Хан** отвечал на мою неуместную затейливость простою, умной учтивостью порядочного человека!».

Хозрев-Мирза – Хосрев-Мирза, Хосров-мирза – персидский принц, 7-й сын наследника престола Аббас-Мирзы. Мирза – персидское слово, которое состоит из двух частей (**мир** – князь и **заде** – сын). Если оно стоит перед собственным именем, то соответствует значению «господин», если же стоит после собственного имени, то означает «член царствующей династии принца крови» [4]. «...в полуверсте от Ананури, на повороте дороги, встретил **Хозрев-Мирзу**. Экипажи его стояли. Сам он выглянул из своей коляски и кивнул мне головою. Несколько часов после нашей встречи на принца напали горцы. Услыша свист пуль, Хозрев выскочил из своей коляски, сел на лошадь и ускакал. Русские, бывшие при нем, удивились его смелости. Дело в том, что молодой азиат, не привыкший к коляске, видел в ней скорее западню, нежели убежище». А. С. Пушкин в контекстах четко демонстрирует важность и значимость человека в обществе, называя его с титулом, который отличает его от других, как «**Фазил-Хан**» и «**Хозрев-Мирза**».

Навин – прозвание преемника Моисея, Иисуса Навина; предводитель еврейского народа в период завоевания Ханаана. «Несколько раз принимался он говорить о Паскевиче и всегда язвительно; говоря о легкости его побед, он сравнивал его с Навином...» [5]. Собственное имя, принадлежащее некогда библейскому герою, здесь употребляется в символическом значении, в качестве гиперболизации в рассказе о военных успехах Паскевича.

Топчи-паша – турецкий артиллерийский офицер. Топчи (турецкое слово во множественном числе, *toptschilar*, от *top* – ядро, пушка). Это чин турецкого артиллерийского офицера, канонир. «Он объявил, что сераскир и народ давно согласны на сдачу, но что несколько непослушных арнаутов под предводительством **Топчи-паши** овладели городскими батареями и бунтуют». Автор использует словосложение из двух заимствованных компонентов, чтобы создать краткий и емкий термин для обозначения турецкого артиллерийского офицера. В тексте он его оставляет без комментариев, рассчитывая на читателей – знатоков военного дела. Остальные могут оценить местный колорит данного слова, придающий неповторимую атмосферу восточной войны.

Нужно отметить, что автор вводит русские фамилии, образованные от слов ориентального происхождения:

Бекович – Девлет-Кизден-Мурза (во священном крещении князь Александр Бекович-Черкасский), родоначальник рода Бековичей-Черкасских, капитан гвардии Преображенского полка, известен по своей несчастной экспедиции в Хиву. Как утверждает Соймонов, лично знавший Бековича, родиной его была Кабарда, обыкновенно называемая у нас Черкасской землей, отчего заимствовано наименование его Черкасский, а Бекович происходит от слова «бек» [6]. «Накануне нашего перехода они напали таким образом на генерала **Бековича**, проскакавшего сквозь их выстрелы».

Цицианов – князь Дмитрий Павлович, произошел из древнего рода князей Цицишвили, бывших владетелями Карталинии, **Цицишвил**и, грузинский княжеский род из Картли (одна из основных историко-географических областей Грузии). «Санковский, издатель «Тифлиских ведомостей», рассказывал мне много любопытного о здешнем крае, о князе **Цицианове**». Князь **Цицианов** упоминается в повести один раз, в составе примет тамошнего края. Служит автору для создания местного колорита, передачи особенностей местности и ее истории через ландшафт, климат. Мало топонимов используются в тексте А. С. Пушкина. Они как бы прочерчивают путь, преодоленный великим поэтом. **Ананур** – заштатный город бывшей Тифлиской губернии у реки Арагви. «Я пошел пешком, не дождавшись лошадей; и в полверсте от Ананура, на повороте дороги, встретил Хозрев-Мирзу. Я дошел до **Ананура**,

не чувствуя усталости» [7]. Топоним «**Ананур**» употребляется в тексте два раза. Четко обозначает этапы путешествия автора.

Арагва – от грузинского «Арагви» – река в Грузии, образуется в районе населенного пункта Пассанаури из слияния рек Белая и Черная Арагви. Гидроним Арагви переводится с грузинского как «быстрая». «С высоты Гут-горы открывается Кайшаурская долина с ее обитаемыми скалами, с ее садами, с ее светлой Арагвой, извивающейся, как серебряная лента. Здесь начинается Грузия. Светлые долины, орошаемые веселой **Арагвою**, сменили мрачные ущелия и грозный Терек. Вместо голых утесов я видел около себя зеленые горы и плодоносные деревья». Гидроним Арагва повторяется в тексте три раза. **Аракс** – река, приток Куры; протекает в странах: Турция, Армения, Азербайджан, на значительном протяжении по границе с Ираном. В тюркском Араз значит «приток, проточная вода»: «Мы увидели **Аракс**, быстро текущий в каменистых берегах своих». Река **Аракс** упоминается в повести однажды. Мы видим, что из всего многообразия существующих названий автор выбирает написание **Аракс**. Выбор такого варианта говорит о том, что данный гидроним заимствовался в русский из древнегреческого.

Арзрум – арабского происхождения, от первого слова «арз – земля» и второго слова «рум – Рим, Византия то есть земля Византии». От этого названия старая русская форма **Арзрум** – город на востоке Турции, **Эрзурум**. В древности принадлежал Армении и назывался Карин от армянского Кар «камень». Пушкин уделил особое место описанию этого города «**Арзрум** (неправильно называемый **Арзерум**, **Эрзрум**, **Эрзрон**), основан около 415 года, во время Феодосия Второго, и назван Феодосиополем. Никакого исторического воспоминания не соединяется с его именем. Я знал о нем только то, что здесь, по свидетельству Гаджи-Бабы, поднесены были персидскому послу, в удовлетворение какой-то обиды, телячьи уши вместо человеческих. **Арзрум** почитается главным городом в Азиатской Турции. В нем считалось до 100 000 жителей, но, кажется, число сие слишком увеличено. Дома в нем каменные, кровли покрыты дерном, что дает городу чрезвычайно странный вид, если смотришь на него с высоты. Главная сухопутная торговля между Европою и Востоком производится через **Арзрум**».

Байбурт – турецкий город, в ущелье реки Чороха, по дороге в Эрзрум. «Получено было печальное известие, что генерал Бурцов был убит под **Байбуртом**». Топоним упоминается в повести один раз. Упоминание места, где погиб один из генералов, добавляет точности и скупулёзности рассказу, что характерно для путевых заметок.

Бештау – изолированная пятиглавая гора вулканического происхождения вблизи города Пятигорска в Ставропольском крае. Ороним переводится с тюркского как «пять гор», где беш – «пять», тау – «гора». «Величавый **Бешту** чернее и чернее рисовался в отдалении, окруженный горами, своими вассалами, и наконец исчез во мраке». Употребление в повести – номинативное, помогает обозначить маршрут путешественника, вносит местный колорит в повествование.

Гергеры – (турецкое «Gerger») – город и район в провинции Адьяман (Турция). «Я пустился далее и на высоком берегу реки увидел против себя крепость **Гергеры**. Три потока с шумом и пеной низвергались с высокого берега. В **Гергерах** встретил я Бутурлина, который, как и я, ехал в армию. Бутурлин путешествовал со всевозможными прихотями». Название крепости упоминается в тексте дважды. Как и Гумры, имеет грамматические показатели существительного, для которого постоянной является форма множественного числа. Склоняется по падежам. В тексте выполняет индикативную функцию.

В заключении можно сказать, что А.С.Пушкин использовал в своих очерках наибольшее количество ономастических ориентализмов: антропонимы, топонимы, этнонимы и документализмы. А употребление подобных единиц Пушкиным создает атмосферу местного колорита, помогает передать особенности восточного уклада, сильно отличающегося от русского. Имена собственные выполняют в очерках А. С. Пушкина вполне свойственную им номинативную функцию. Но она не является единственной. Иноязычное слово (бек, мирза, хан), фамилии, образованные от слов ориентального происхождения, имеющие непривычный облик и звучание, не могут не участвовать в создании художественного образа, в данном случае человека. В широком контексте антропонимы-ориентализмы вносят свой вклад в повествование и определяют его бытописательный характер. Вполне определенную функцию выполняют и топонимы, употребленные А. С. Пушкиным в заметках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Словарь-справочник мусульманских имен. Шипова Е.Н. / авт.-сост. Ибн Мирзакарим аль Карнаки СПб.: Изд-во «ДИЛЯ» 2010. 449 с.
2. Полное собрание сочинений А.С.Пушкина: в 17 т. Т8. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1959. С.479.

3. Полное собрание сочинений А.С.Пушкина: в 17 т. Т8. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1959. С.445.
4. Полное собрание сочинений А.С.Пушкина: в 17 т. Т8. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1959. С.447.
5. Полное собрание сочинений А.С.Пушкина: в 17 т. Т8. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1959. С.445.
6. Полное собрание сочинений А.С.Пушкина: в 17 т. Т8. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1959. С.457.
7. Полное собрание сочинений А.С.Пушкина: в 17 т. Т8. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1937-1959. С.454.
8. Словарь русского языка: В 4-х т. (РАН, Ин-т лингв. исследований; Под ред. А.П.Евгеньевой, 4-е изд-е, стер. –М.: Рус.яз. Полиграфресурсы, 1999).

УЎК 82.091

МАРК ТВЕН АСАРЛАРИДА ОБРАЗЛАР ТИЗИМИ

Ф.Икромхонова, ф.ф.д., доц., Тошкент давлат педагогика университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада Марк Твен яратган тарихий воқеалар, бутун асарнинг композицион қурилиши, тарихий воқелик, тарихда Жанна д'Арк каби тарихий шахснинг яшаб ўтганлиги, ёзувчи ўзини ўйлантирган, қийнаган савол, масала ва муаммолар тизимини бадий образлар тизими орқали акс эттирганлиги ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: образ, воқелик, сюжет, тарихий шахс, портрет, диний ақида, ҳодиса, тарихий жанр.

Аннотация. В статье рассматриваются исторические события, созданные Марком Твеном, композиционная структура всего произведения, историческая реальность, существование в истории такой легендарной личности как Жанна д'Арк, система вопросов и проблем писателя, представленных с помощью совокупности художественных образов.

Ключевые слова: образ, реальность, сюжет, историческая фигура, портрет, религиозная вера, событие, исторический жанр.

Abstract. The article considers historical events, created by Mark Twain, compositional structure of the whole artwork, historical reality and existence of such legendary person as Joan of Arc in the history, system of questions and problems of the author submitted by a complex of artistic images.

Keywords: image, reality, plot, legendary person, picture, religious faith, event, historical genre.

Бадий асарларнинг образлар тизими дейилганда баъзилар асардаги персонажларнинг умумий тизимини тушунади. Аслида бу нисбатан кенгрок маънодаги атама бўлиб, “бадий воқеликни ташкил этаётган жами (наrsa, ҳодиса, жой ва х) образлардан таркиб топади. Чунки образлар тизимидаги барча образлар бир-бири билан узвий алоқада бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, изоҳлайди, ойдинлаштиради” [1]. Олимлар илгари сурган назарияга кўра, наrsa, ҳодиса, жой, персонаж тасвири умумий маънода образ бўлиб, улар биргаликда яхлит тизим ташкил этади ва бу тизим образлар тизими дейилади. Масалан, романдаги жой тасвири, яъни пейзаж санъат нуктаи назаридан гўзал тасвир бўлиб, алоҳида олганда ҳам табиат гўзаллиги сифатида кўрилиши мумкин. Бироқ ана шу пейзаж ва унда келадиган персонаж орқали иккала образнинг ўзаро муносабати ва уларнинг роман композициясидаги ўрни белгиланади, ёхуд портрет ёки пейзаж (масалан, ўрмон ёки майсазор) сюжет линиясидаги бошқа воқеа образи билан биргаликда яхлит жараёни ифодалайди. Кўринадики, ёзувчи аниқ макон (пейзаж) тасвири орқали ўтган воқеани замон ва макон бирлигида ифодалайди. Бунда пейзаж ва унда кечган воқеа алоҳида образ сифатида олинса, мазмуний таъсири кучсизланади, яхлит воқелик сифатини йўқотиб қисмга айланади. Агар улар ўзаро алоқада эканлиги англаниб, бир тизим сифатида баён этилса, бадий асар сюжет линияси янада таъсирлироқ кўриниш олади. Масалан, “Эдмонд Обрэнинг онаси, бир куни кечкурун Муқаддас дарахт ёнидан ўтаётганда уч юзтача парилар байрам уюштиришгани, жўр бўлиб, қўшиқ айтиб, бир-бирларининг қўлларини ушлаганча, оёқлари ердан узилган ҳолда рақс тушаётганини кўриб бу хабарни барчага етказди. Одамлар ғазабга миниб париларни ҳайдашга киришадилар, уларга эса руҳоний ота Фронт бошчилик қилади. Бу пайтда эса Жанна иситмаси чиқиб касал бўлиб ётар, у париларни қутқаришга боролмайди. Эртасига тузалгач эса руҳоний ота билан учрашиб, унга тавозеъ кўрсатиб, сўнгра сўз бошлади:

(“Агар парилар яна ўзларини одамларга кўрсатсалар, бутунлай бу ердан кетишлари лозим эди, шундай эмасми?”, “Ҳа, айнан, шундай, азизим”, “Агар ярим тунда бир кишининг ётоғига кирса-ю, у одам яланғоч ётган бўлса, ётган одамни бошқаларга ўзини кўрсатяпти,

дейиш даражасида адолатлимисан?” – Эй, йўқ, йўқ,! – Меҳрибон руҳоний ота буни айтганда безовталанди ва ўзини йўқотганча жавоб қилди. “Туноҳкорни хаёл қилганинг учун, наҳотки, сен гуноҳни амалга оширишни ният қилмаган бўлсанг ҳам гуноҳкор бўлиб қолаверасанми?”, “Руҳоний ота Фронт иккала қўлини осмонга кўтарганча илтижо қилди: О, бечора, кичкинтой болам, мен айбимни тушуниб турибман,” дедида Жаннани ёнига тортиб, у билан ярашишга уринди. Аммо Жаннанинг шашти шу қадар баланд эдики, қиз бирданига тинчлана олмади. Бошини кўксига босганча, йиғлаб юборди: – Демак, парилар ҳеч қандай гуноҳ қилишмаган, деди у, улар айб иш қилишни исташмаган, улар одам яқинлашганини сезишмаган. Улар кичик жонзотлар бўлганликлари учун ва қонун фақат уларнинг айбсиз ҳаракатлари учун эмас, фикрига қарши бўлгани учун, ўз ҳимоялари учун улар бир оғиз сўз айта олмаслар. Улар бу оддий нарсани ўйлаб айтишга қодир дўстлари ёнларида бўлмагани учун ўз қадрдон гўшаларидан чиқариб юборилган ва бу нотўғри, адолатсизлик!) [2].

“Маълумки, тарихий мавзуда, тарихий жанрда ижод этишнинг ўзига хос мураккабликлари ва қийинчиликлари бор. Бу йўналишда бирор асар ёзиш муаллифдан катта иқтидор ва чуқур билимни – тарих диалектикасини тегис таҳлил қила билишни талаб этади” [3]. Тарих диалектикасига кўра эса воқеалар индивидуалликдан умумийликка қараб боради. Яъни ёзувчи роман бошидан Доремилик болаларнинг самимий, фидойи, ватанпарвар, эътиқоди мустаҳкам ва бироз мистик қарашларга эғалигини баён қилар экан, ўқувчини секин-асталик билан ҳақиқий тарихий воқеаларга олиб киради. Бундай фожеали кунлар асар бошида Луининг оиласи билан боғлиқ баёнда қисман келтирилган, кейинчалик оқшом келган қочоқ жангчи, қора байроқ каби деталь-образлар орқали таъкидланган. Айнан байроқдан кейин қишлоққа қайтган болалар энди тарихий сиёсий воқеа улар қишлоғига, ҳаётига бевосита таъсир этишига гувоҳ бўлишади. Натижада баёнда ҳам энди шунга ишора қилувчи деталлар, тил бирликлари, рамзий ифодалардан фойдаланади. Масалан, Эдмонд Обрэга Паладин – миллий қаҳрамонлар номининг берилишини олса бўлади. Айниқса, у олиб келган қора байроқ ҳам рамзий белгиси эди. Бу кулфат, фалокат ҳаддан ортганини ифодаласа, Паладин кейинчалик, аниқроғи орадан етти йил ўтгач, Труа шаҳрига, айнан, Жаннанинг ортида у раҳбарлик қилаётган қўшин байроғини кўтариб киргани тасвирланган. Ўшанда у байроқдор эди. Ҳозир эса у Франция бошига қора кунлар тушганини ҳис этиб, болаларга Труа воқеани алам билан сўзлаб беради. Бироқ унга ишонишмайди. Чунки Жака д’ Арк, Жан д’ Арк, Пьер д’ Арк, Жанна д’ Арк, Ометта, Этьен Роз, Мэри Дюпон, Сесель Летенье, Ноэль Рэнгесон, Эдмонд Обрэ, Пьер Морель каби болалар қалбида Француз кироли Карлга ишонч, ватанга муҳаббат ва мўъжиза рўй бериб, мамлакатда давом этаётган фожеа барҳам топишига умид бор эди. Улар миллий қаҳрамонлар ҳақидаги ойдин ҳаёллар билан яшашар ва Этьен Рознинг аламли хабарини қабул қилишолмас эди. Паладин эса ҳақ гапни гапирган эди. Бу билан у Франция мустақил давлатчилигини ташкил этган Буюк Карлнинг издошларига ўхшатилади ва унга ҳам паладин лақаби жуда мос келади.

Кўринадикки, образларнинг бундай аталиши, аввало, улар портрети билан бирга характерининг у ёки бу қиррасини очиш учун келтирилади. Болаларга лақаб қўйилишини муаллиф ровий тилидан қуйидагича изоҳлайди: “All children have nicknames, and we had ours. We got one apiece early, and they stuck to us; but Joan was richer in this matter, for, as time went on, she earned a second, and then a third, and so on, and we gave them to her. First and last she had as many as half a dozen. Several of these she never lost. Peasant-girls are bashful naturally; but she surpassed the rule so far, and colored so easily, and was so easily embarrassed in the presence of strangers, that we nicknamed her the Bashful. We were all patriots, but she was called the Patriot, because our warmest feeling for our country was cold beside hers. Also she was called the Beautiful; and this was not merely because of the extraordinary beauty of her face and form, but because of the loveliness of her character. These names she kept, and one other-the Brave”. [2].

Образлар тизимидаги хронотоп, бадий вақт, макон ҳам алоҳида ўринга эга. Марк Твен акс эттирган тарихий воқеалар тасвирида вақт нисбатан субъективроқ кўринадик. “Агар вақтнинг ўзига хос моделлари ҳақида гапирадиган бўлсак, бадий вақт, нисбатан индивидуаллашган ва субъективлилик касб этади: ҳар бир персонаж шахсий вақт концепциясига эга [4]. Яъни, романдаги болалар кечаётган вақт ва ундаги воқеаларни ўзларининг шахсий муносабатларидан келиб чиқиб қабул қилишмоқда. Натижада образларнинг фикр-мулоҳазалари ортида умумий маконга бўлган муносабат яхлитлиги сезилса-да, образларнинг ички олами, дунёқарашида кескин фарқлар намоён бўлади. Масалан, Жанна ва инглизпараст руҳоний образининг индивидуал вақти мавжудлигини куриш мумкин. Руҳоний инглизлар қўли остида янги замон келгани ва энди мамлакат гуллаб-

яшнашини таъкидласа, Жанна ва унинг аксарият ҳамқишлоклари бутун Франциянинг ўн йиллар давомидаги фожеаси уларга ҳам етиб келганини англашади. Бу ердаги персонажларнинг ички вақти кечаётган воқеликка бўлган муносабатдан келиб чиққан. Яъни улар Франциянинг озодлиги ва куллиги ҳақидаги икки позициядаги икки хил вақт концепциясини англашмоқда. Айнан ана шундай хусусият романдаги образлар муносабатини янада драматик, янада трагик тасвирлашга олиб келади. Бадий вақт ва образлар тизими ҳақида сўз борар экан, бадий макон ҳақида ҳам гапириш лозим бўлади. Бу ердаги бадий макон ҳам икки хил кўринишда берилган. Биринчиси бутун Францияни ягона макон деб билувчи образлар бўлиб, улар тарихий коллизияларни қамраган улкан маконни тушунишади. Иккинчиси эса кичик маконни тушунувчи образлар бўлиб, улар маълум қатлам, аниқроғи Бургундиялик ва инглизпараст кишилар бўлиб, улар учун макон ўзларининг шахсий дунёқараш, тушунчаларидаги нисбатан торроқ маконни англашади. Бу макон ўзларини тириклиги билан боғлиқ, холос.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 206.
2. Twain, Mark. Personal Recollections of Joan of Arc. Published: 1896. – P.13-20.
3. Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон: Адабий ўйлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1985. – Б.16.(224).
4. Шутая Н.Л. Типология художественного времени и пространства в русском романе XVIII – XIX вв. Автореф. диссер. на соискание ученой степени док. фил. наук. – Москва, 2007. – С.32.

УДК 81'26

ФУНКЦИЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ И БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОСТИ В СОПОСТАВЛЕНИИ РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Х.А.Каримов, преподаватель, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va o'zbek tillarining frazeologik birliklari tarjima nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Ko'pgina frazeologik birliklar leksik tarkibni saqlab qolgan holda tarjima qilinishi mumkin, ammo ikkala tilda ham bir xil ma'noni anglatuvchi, ammo turli so'zlar bilan uzatiladigan ko'plab frazeologik birliklar mavjud. Lekin har bir tilning frazeologik birliklarining aksariyati milliy o'ziga xosliklari bilan ajralib turadi. Maqolada biz taqqoslash usuli, frazeologik tahlil va uning tarkibiy qismlarini frazeologik tavsiflash usullariga murojaat qilamiz. Frazeologik birliklarni o'rganish uchun material rus tili frazeologik birliklari lug'ati va o'zbek tili frazeologik birliklari lug'atidan uzluksiz tanlab olish yo'li bilan to'plangan. O'rganish natijasida rus va o'zbek frazeologik birliklari ko'p jihatdan o'xshashligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, to'liq ekvivalentlar, qisman ekvivalentlar, ibora, noekvivalent, ibora, rus tili, o'zbek tili, rang.

Аннотация. В данной статье рассмотрены фразеологизмы русского и узбекского языков с точки зрения перевода. Многие фразеологизмы можно переводить, сохраняя лексический состав, но не мало фразеологизмов в обоих языках, которые означает одно и то же, но передается другими словами. Но большинство фразеологизмов каждого языка отличаются своей национальной спецификой. В статье обращаемся к методу сопоставления, фразеологического анализа и составляющим его методам фразеологического описания. Материал для исследования фразеологических единиц собран методом сплошной выборки из словаря фразеологизмов русского языка и словаря фразеологизмов узбекского языка. В результате проведенного исследования были определены, что русские и узбекские фразеологизмы во многом очень схожи.

Ключевые слова: фразеологическая единица, полные эквиваленты, частичные эквиваленты, фраза, безэквивалентность, словосочетание, русский язык, узбекский язык, цвет.

Abstract. This article deals with the phraseological units of the Russian and Uzbek languages from the point of view of translation. Many phraseological units can be translated while maintaining the lexical composition, but there are many phraseological units in both languages that mean the same thing, but are conveyed in different words. But most of the phraseological units of each language are distinguished by their national specifics. In the article we turn to the method of comparison, phraseological analysis and its constituent methods of phraseological description. The material for the study of phraseological units was collected by continuous sampling from the dictionary of phraseological units of the Russian language and the dictionary of phraseological units

of the Uzbek language. As a result of the study, it was determined that Russian and Uzbek phraseological units are very similar in many respects.

Key words: phraseological unit, full equivalents, partial equivalents, phrase, non-equivalence, phrase, Russian language, Uzbek language, color.

Введение. Фразеологизмы занимают важную роль при изучении культуры и ценности любого народа, так как фразеологические единицы позволяют передать культурные ценности каждого народа. Они представляют собой конкретный, практический характер, и с помощью ФЕ можно описать любую ситуацию связанную с человеком, в частности выражают социально-психологическую позицию человека. Фразеология – это способ изучения как одной определенной личности, так и целой культуры.

Правильно и без ошибок переводить с русского языка на узбекский можно не всегда и не всё. Люди, которые занимаются переводами фразеологических единиц, стремятся сохранять смысл и лексический состав этих фразеологизмов.

При сопоставлении правильно будет обращать внимание на два главных и типа фразеологические единицы: которые не переводятся и которые можно переводить (эквивалентные) фразеологические единицы. При переводе используется и частично эквивалентные ФЕ.

Материалы и методы исследования. Материалом для нашей статьи были выбраны фразеологические обороты, из фразеологических словарей и их воспроизведение на узбекский язык посредством эквивалентной, идентичной лексики.

Нам известно, что чем ближе языки друг другу, тем вероятность перевода выше, но в Узбекистане тоже можно встретить ряд фразеологизмов, которые можно перевести с русского языка, сохранив полный лексический состав и при этом передать точный смысл ФЕ.

Результаты и обсуждения. Теперь перейдем непосредственно к самим фразеологизмам, которые имеют полные эквиваленты, то есть можно перевести, сохранив лексический состав слова с дословным переводом.

Полные эквиваленты:

И в русском и в узбекском языках есть фразеологизм **«Капля в море»**, а по-узбекски - **«Денгиздан томчи»** здесь можем наблюдать, что данный фразеологизм имеется в обоих языках. В обоих народах данный фразеологизм означает что-то малое по сравнению с чем-то большим и великим и широко активно используется писателями при написании художественных произведений.

Как капля, в море опущенна,

Вся твердь перед тобой сия.

Но что мной зримая вселенна?

И что перед тобою я? (Г. Державин, «Бог») [1.С.114-116].

Еще одна фразеологическая единица - **«Черная работа»**, по-узбекски **«Қора иш»**. В прошлом, как и сегодня, данный фразеологизм очень часто употребляется среди простого народа при разговоре, и в обоих языках данное выражение означает тяжелый труд. Черная работа всегда была в тягость простому классу людей, и происхождение этого фразеологизма связано с представителями этого сословия. **«Я готов и на черную работу»** [2.С.89].

Во время Второй мировой войны в России, как и в Узбекистане широко начинается использовать фразеологизм **«Чёрное письмо»** (письмо о смерти), а по-узбекски **«Қора хат»**. Люди надеялись и молились, чтоб почтальон обошёл их дом, так как из каждой семьи минимум один человек был на войне. Многие жители получали Черные письма почти каждый день.

В русском и узбекском языках также встречается фразеологизм **«на полпути»** (На середине, не доведя до конца) [3.С.223], а по-узбекски **«Ярим ёлда»**. Данный фразеологизм обычно используется, когда люди не заканчивают начатое или же бросают после первой неудачи. Например, А. Беляев в своей книге **«Вверх дном- Мистер смех»** использует данный фразеологизм.

На полпути до стола секретарь совершенно скис от смеха и обессиленный уселся на ковер (А. Беляев).

Через данные фразеологизмы мы можем наблюдать, что и в русском и в узбекском языках есть фразеологизмы, которые можно дословно перевести, но наблюдаются фразеологизмы, где лексический состав немного меняется.

Условно полные эквиваленты. Фразеологические единицы в разных языках различаются определённым лексическим составом, могут являть неполное тождество внутренней структуры или грамматической характеристики, что характерно в русских и узбекских фразеологизмах.

Рассмотрим ряд фразеологизмов, которые означает одно и тоже по смыслу, но меняется одно слово или же словосочетание.

Например **«Будто с луны свалился»** (Внезапно что-то случилось с кем-либо, настолько, что он ведет себя иначе, чем обычно). [З.С.34], а по-узбекски **«Томдан тараша тушгандек»** в обоих языках данный фразеологизм означает одно и тоже, но если в русском языке используется слово «Луна», то в узбекском языке «Том» что в переводе с узбекского на русский означает крыша.

Еще один фразеологизм, которое встречается почти везде, как и в художественных текстах, так и в разговорной речи **«В мгновение ока»** (очень быстро, моментально), а по-узбекски **«Кўз очиб-юмгунча»**. Если в русском языке слово «очи» является архаичным, то в узбекском языке слово «Кўз» - глаза употребляется по сей день и в художественной, и в разговорной речи.

Данный фразеологизм можем найти в художественных текстах русских и узбекских писателей, например:

Они начали медленно подползать друг к другу и в одно мгновение ока остервенились (М. Салтыков-Щедрин).

А в узбекской литературе данный фразеологизм использует Ахмад Лутфий в своём произведении «Саодат асри киссалари»:

Томдан тараша тушгандек маъносиз бир савол эди. [4.С.16].

Помимо этих фразеологизмов существует ряд фразеологизмов, которые можно перевести лишь сохранив семантическое значение, но при переводе используется другие слова и этот приём называется частичными эквивалентами.

Частичные эквиваленты – главным показателем является передача смысла, то есть внутренней формы.

Попробуем рассмотреть такие фразеологизмы и сопоставить в двух языках. В русском языке есть фразеологизм **«держат язык за зубами»** (Не говорить ничего лишнего, молчать), а по-узбекски **«Мум тишламок»**, означает одно и тоже, но передаётся другими словами.

Еще один фразеологизм, который активно используется в разговорной речи обоих языков это **«Каша в голове»**, (Неясность, путаница в мыслях у кого-либо.), а по-узбекски **«Мияси говлаб кетган»**.

Не менее известный фразеологизм **«Водить за нос»** означает обманывать кого-то, а по-узбекски **«Чув туширмак»**.

Некоторые русские фразеологизмы начали появляться тогда, когда древнерусский язык начал постепенно утрачиваться и русский, украинский и белорусский язык начали существовать раздельно. Данные фразеологические обороты несут в себе особый национальный колорит связанное именно с этим народом и не встречаются в других восточнославянских языках, исключая случаев их заимствования из русского языка. Многие собственно русские фразеологические обороты начинают свое начало из фольклорного творчества, истории страны, литературных и художественных произведений русских писателей и профессиональной деятельности. Ярким примером служат летописцы, которые были созданы в XV-XVI веках.

Помимо вышеперечисленных фразеологизмов в двух языках имеется много фразеологизмов, которые можно перевести через данные способы, но в обоих языках есть свои фразеологизмы, которые не переводятся, так как они характерны национальной особенностью.

Безэквивалентные фразеологические единицы содержащие национально-специфические черты. Например в русском языке (**верста коломенская, попасть впросак**), антропонимы (**куда Макар телят не гонял, драть как Сидорову козу**). Содержащие аллитерацию, рифмы (**еле-еле душа в теле; Федот, да не тот; на своих двоих**), старославянизмы (**ничтоже сумняшеся, темна вода во облацех**) и др.

В узбекском языке тоже существует ряд фразеологизмов, которые нельзя перевести на другие языки, так как они связаны национальными особенностями.

Заключение. Переводы русских фразеологизмов осуществлены данной работе по мере возможности с сохранением состава, семантику, национального и историко-культурную атмосферу через национальную локализацию.

Такие приёмы представляется необходимой по условиям восприятия «чужого» как «своего».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Г.Р.Державин. Стихотворения. Второе издание Ленинград 1957г. Ода «Бог» С.114-116.
2. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996.
3. Фразеологический словарь современного русского языка. — М.: «Аделант», 2014.
4. Сборник Ахмада Лутфий. «Саодат асри кассалари»
5. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. — М.: Советская энциклопедия, 1968. — 543 с.
6. Фелицына В. П., Мокиенко В. М. Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь / Ин-т рус

УЎК 801.73

МУКАДДАС МАНБАЛАРНИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАЛАРИ

(“Кутадгу билиг” асари мисолида)

У.Д.Каримова, магистрант, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Мазкур мақолада ўрта асрларда бутун Шарқда бир “дастурул мулк” сифатида эътироф этилган ва Шарқ уйғониши даврининг кўплаб ижтимоий-сиёсий, фалсафий, ахлокий-таълимий, илмий-маърифий масалалари юксак бадиий тарзда тасвирланган, буюк адабиёт сиймоси Юсуф Хос Хожибнинг “Кутадгу билиг” асарининг инглиз тилига таржимаси жараёни хусусидаги таҳлиллар баён қилинади.

Калит сўзлар: таржимон маҳорати, тарихий-миллий колорит, муқобил таржима, эквивалентлик, аслият, сўзма-сўз таржима, бадиий таржима, эркин таржима

Аннотация. В данной статье описывается анализ процесса перевода на английский язык произведения «Кутадгу Билиг» Юсуфа Хоса Хаджиба, крупного литературного деятеля, которое была была признана как "дастурул мулк" в Средние века, где даны описания в высокохудожественной форме многим общественно-политическим, философским, нравственно-воспитательным, научно-просветительским вопросам восточного возрождения.

Ключевые слова: переводческое мастерство, историко-национальный колорит, альтернативный перевод, эквивалентность, оригинальность, дословный перевод, художественный перевод, вольный перевод

Abstract. This article gives analyses the process of translation into the English language the work "Kutadgu Bilig" by Yusuf Khos Khajib, a great literary figure, which was recognized as a "dasturul mulk" in the entire East of the Middle Ages and where many socio-political, philosophical, moral-educational, scientific-enlightenment issues of the East renaissance are described in a highly artistic way.

Key words: skill of translator, historical-national color, alternative translation, equivalence, originality, literal translation, artistic translation, free translation

Ўзбек адабиётшунослигида бадиий таржима соҳаси бўйича жуда кўплаб ишлар амалга оширилган, хусусан таржима тарихи назарияси, унинг бадиий маданиятимиз тарихидаги ўрни, ўзбек таржимачилиги тарихи, таржимон маҳорати, таржима санъати, аслиятни қайта яратиш муаммолари кўплаб олимлар томонидан ўрганилиб келинмоқда.

Таржима инсоният фаолиятининг энг қадимий турларидан бири бўлиб, у туфайли биз инсоният тараққиёти тарихини барча тафсилотлари билан очик-ойдин тасаввур этамиз! Таржима халқлар ўртасидаги дўстлик, қардошлик ва ҳамкорлик манфаатларига, улар ўртасидаги иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий ва адабий алоқаларнинг кенгайишига хизмат қилувчи қудратли қуролдир. Таржима турли халқлар адабиётларининг ўзаро алоқаси ва бир-бирига таъсири жараёнини тезлаштиради. Таржимавий асарлар туфайли китобхонлар жаҳон адабиёти дурдоналаридан бахраманд бўладилар, уларнинг эстетик туйғулари ошади, дидлари ўсади, уларда гўзал нарсалар ҳақида тушунчалар ҳосил бўлади. Таржима тилларнинг камолоти учун зарурий восита сифатида, уларнинг ривожланиш суръатини жадаллаштиради, лугат бойлигини оширади ва такомиллаштиради. Таржима туфайли китобхон тафаккури чарчлашиб, янги ғоялар билан бойийди.

Маданиятнинг иқтисод, сиёсат, ҳуқуқшунослик, маънавият, санъат, фалсафа ва фан каби кўплаб бошқа универсал соҳалари каби дин ҳам инсон ва жамиятнинг барча қатламлари ва даражаларини қамраб олади. У тарихнинг барча давларида, барча халқларда ва маданиятнинг ҳар хил турларида мавжудлигича қолаверади. Шу боисдан ижтимоий жараёнларни ҳисобга олиб исломий-диний лексикани ўрганиш замонавий тилшуносликнинг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Мазкур мақолада илк туркий дoston муаллифи Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” (саодатга элтувчи билим) асари инглиз тилига таржимаси таҳлил қилинган. Бобокалонимиз Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асарининг жаҳон адабий жараёнига кириб бориши ўз тарихига эга. Бунда таржиманинг алоҳида ўрни бор. “Қутадғу билиг” нинг Хирот нусхаси 1870 йилда Европалик шарқшунос олим Херман Вамбери томонидан эълон қилингандан сўнггина жаҳонда туркий халқларнинг XI асрда битилган ана шундай асари борлиги эътироф этилди ва уни жиддий ўрганишга киришилди. Кейинчалик асар Америкалик таниқли турқшунос олим, профессор Роберт Денкофф томонидан инглиз тилига ҳам таржима қилинган. Р.Денкофф “Қутадғу билиг”нинг инглиз тилли илмий-адабий жараёнидаги илк тадқиқотчиси ва таржимонидир.

Демак “Қутадғу билиг” XI асрнинг ўзидаёқ ўзга элларга шунчаки тарқалибгина қолмай, ўша мамлакатларнинг ҳар бир шаҳри, қишлоқ ва саройларигача етиб борган, уларнинг қонун-қоидаларига мослаб ҳам олинган. Бу ўша даврларда ҳам таржима иши тараққий қилганлигидан далолат беради. Бир томондан араб-форс адабиёти, иккинчи томондан эса, Шарқий Туркистон ҳамда Хитой илмий-адабий жараёни Мовароуннаҳрдаги Қорахонийлар салтанати ҳудудидаги халқлар адабиётига жиддий таъсир кўрсатганлиги ҳамда ушбу халқлараро адабий алоқаларнинг сезиларли даражада кучайганлиги тадқиқотчилар томонидан эътироф этилган [1].

Мазкур асар бугунги кунда бутун дунёдаги туркий халқлар тили ва адабиётига сарчашма вазифасини ўтамоқда. Қадимги обиданинг қора харфлар билан битилган битиглари замонамизнинг ёруғ кунлари учун хизмат қилмоқда. Ушбу пандноманинг жаҳоннинг турли тилларда амалга оширилган нашрларга тегишли баҳо бериш муаммоси бугунги ўзбек таржимашунослик фани олдида долзарб вазифаларни қўймоқда. Унда асардаги услуб, тарихий ўзига хослик ҳамда адабий лисоний жиҳатлар таржимасининг аслиятга муқобиллик даражаси кўрсатилиб, бунда таржимон маҳоратини ёритишга ҳаракат қилинади.

Ўзбек таржима мактаби асосчиси профессор Г.Саломов фикрича ўзида миллий ва тарихий ўзига хосликни қўпроқ мужассамлаштирган асарлар таржимасида таржимондан камида икки тилни билишдан ташқари тарих, этнография ва фалсафага нисбатан чуқурроқ кириб бориш талаб этилади. Роберт Денкофф “Қутадғу билиг” таржимасига ҳақиқатдан ҳам ана шу соҳаларни пухта эгаллаган мутахассис сифатида қўл урган. Бироқ асар таржимасида айнан мукамалликка эришилган деб ҳисоблаб бўлмайди. Масалан асарнинг “Элигнинг Угдулмишга панди”деб номланувчи бобида исломий мавзулардан (талаб ал-халал, яъни лўқмаи ҳалол) бўлмиш мол-дунёни ҳалол йўл билан орттириш лозимлиги ва камбағалларга эҳсон қилиб туриш кераклиги тўғрисида гўзал байт бор:

*Халал дунёа қазган чыгайка улэ
Киши элги тутгыл йанут кыл йолэ*

Маъноси:

*Халол мол-дунё қўлга кирит, камбағалларга улаш,
Одамлар қўлини тутгил, жавоб қил, йўл кўрсат.*

Юқоридаги байтнинг Роберт Денкофф амалга оширган инглизча таржимасига эътибор қилинг: ***By acquiring of the world what is permitted, you will be able to give alms to the poor and lend them your support.*** (Қўлга киритилган дунёни нима қилган маъқул? Сен уни камбағалларга улаш ва уларга ёрдам кўрсат). Эътибор берган бўлсангиз, мутаржим аслиятдаги ***дунёани*** айнан world (дунё) деб ўгирган [2].

Парчадаги ***дунёа*** сўзи бойлик маъносида қўлланилган бироқ таржимада бу сўз “***world***” олам маъносини аънлатган. Таржимон бу ўринда сўзма-сўз таржима усулидан фойдаланиб, асарнинг аслиятдаги маъносига путур етган. Бу ўринда “***wealth***” сўзини қўллаш маъно жиҳатдан тенг эквивалентликка эришишда мос келарди. Шу сингари яна битта мисолда асардаги “***дуо қилди***” жумласини Р.Денкофф “***prayer***”, яъни “***ибодат қилди***” деб таржима қилган. Бироқ “***дуо қилмоқ***” инглиз тилида “***to bless***” феъли билан ифодаланса таржимага тўғри мазмунда ёндашилган бўларди. Бу каби айрим камчиликлардан мустасно тарзда ҳулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, йирик таржимон, профессор Р. Денкофф “Қутадғу билиг” асарини жуда катта маҳорат билан таржима қилган ва уни инглиз китобхонларига ўзбек тарихий-миллий колоритини гавдалантирган ҳолда етказиб бера олган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зоҳиджон Содиков. “Қутадғу билиг таржималарининг қиёсий-типологик таҳлили” Тошкент “Фан” нашриёти-2007.

2. Kutadgu Bilig I: Metin (Istanbul, 1947). Note also Araf's translation into modern Turkish: Kutadgu Bilig II" Tercime (Ankara, 1959). Second edition: Civiri (Ankara, 1974)

УЎК 81'33

ЭТНОЛИНГВИСТИКАНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИНИ ТАРЖИМА СИФАТИДА ТАН ОЛИШ

Г.К.Кумакбаева, катта ўқитувчи, Навои давлат педагогика институти, Навои

Аннотация. Мақолада этнолингвистик тадқиқотлар, этнолингвистиканинг хусусиятлари ва турлари тўғрисида сўз боради. Шунингдек, этнолингвистика бўйича изланишлар, тилларнинг қариндошлик ва тарихий асосларини аниқлашда тилнинг ички мазмуни, лингвистик билим муаммоларига ўтиши ҳақида фикр юритилган.

Калим сўзлар: Этнолингвистика, қozoқ тили. тилишунослик, тарихий-маданий алоқа, маънавий маданият.

Аннотация. В статье рассказывается об этнолингвистических исследованиях, особенностях и типах этнолингвистики. В исследованиях по этнолингвистике также рассматривалось внутреннее содержание языка, переход к лингвокогнитивным проблемам определения родства и исторической основы языков.

Ключевые слова: этнолингвистика, казахский язык. лингвистика, историко-культурная коммуникация, духовная культура.

Abstract. The article talks about ethnolinguistic studies, features and types of ethnolinguistics. Research on ethnolinguistics has also been thought about the internal content of language, the transition to linguistic cognitive problems in determining the kinship and historical basis of languages.

Keywords: ethnolinguistics, Kazakh language. linguistics, historical-cultural communication, spiritual culture.

Этнолингвистика қozoқ тили таълимининг янги соҳаларидан биридир. “Тил олами”нинг табиати, унинг ривожланиш қонуниятларини тўлиқ ва ҳар томонлама ўрганиш жараёнида ички таснифланган ва туғилган социоллингвистика, психоллингвистика, статоллингвистика каби этнолингвистика янги соҳадир. Бу этник гуруҳнинг моҳиятини чуқур англаш учун тил ҳодисасининг ўзига хос имкониятлари ва ҳазиналарини ўрганишга қаратилган фандир. Этнолингвистика тилшуносликнинг янги соҳаси бўлиб, у халқнинг этногенезини, турмуш тарзи ва одоб-ахлоқини, яшаш жойини, бошқа халқлар билан тарихий-маданий алоқаларини, кундалик турмушини, моддий ва маънавий маданиятини ўрганади. Маданият, халқ урф-одат ва анъаналари билан боғлиқ тил масалаларини ўрганиш 20-асрнинг 70-йилларидан бошлаб амалга оширила бошланди.

Тилшуносликда икки хил йўналиш мавжуд. Улар асосан Америка ва Германияда туғилган. Биринчи этнолингвистик тадқиқотлар сифатида қуйидаги асарларни кайд этиш мумкин: 1921 йилда Эдуард Сапир томонидан нашр этилган “Тил”, 1929 йилда нашр этилган “Тилшунослик мамлакати”, Б. Уорфнинг “Тил, фикр ва ҳақиқат” (1959).

Э. Сепир кўплаб ҳинд қабилаларининг тилларини ўрганган бўлса, немис тилшуноси Л. Вайсгербер “Немис тилининг кучи” мавзусида тўрт жилдлик асар ёзган.

Америка мактаби тил ва маданиятни асосий муаммо сифатида қабул қилса, немис мактаби тил ва одамларни биринчи ўринга қўяди. Яъни, у тилнинг вазифасини, жамият тараққиётидаги ролини бўрттириб кўрсатади. У тил инсон онги ва объектив воқелик ўртасидаги ягона муносабатлар занжирининг бир қисми бўлиб, ўзи ҳам шу онг ва объектив воқеликдан туғилган маҳсулдир- деган нуқтаи назарга амал қилади.

Этнолингвистик тадқиқотлар мазмунига назар ташласак, унинг келиб чиқиши тилларнинг қариндошлик асосларини билиш ғоясидан келиб чиққан, кейин тил ва фанининг этнолингвистика соҳаси объектига кўра таснифлана бошлаган деган хулосага келган маъқул. Этнолингвистика бўйича изланишлар олиб борилди, сўнгра тилларнинг қариндошлик ва тарихий асосларини аниқлашдан тилнинг ички мазмуни, лингвистик билим муаммоларига ўтди.

Бу ҳақда биринчилардан бўлиб фикр билдирган Э. Сепир бошқа миллий ҳодисани тушунтиришда унинг туртки бўлиш тарихини очиб беришга ҳаракат қилади ва шу орқали тил маданиятни ифодалаш йўлидир, тил маданиятиз яшай олмайди- деган хулосага келади. [1, 185].

Бу хулоса Сепир И.Г. Ҳердернинг дунёни билиш воситаси - бу унинг ички мазмуни ғояси билан уйғунлик топадиган тил, яъни И.Г. Ҳердер фалсафасининг ўзаги халқ ҳаётидаги тарихий даврларнинг ўзига хослигини, уларнинг дунёқараши томонидан яратилган қадриятларни тан олишдан иборат. И.Г. Ҳердернинг тушунтиришига кўра, алоҳида миллат ўзига хос хусусиятларга эга бўлган инсониятнинг бир қисмидир, миллий маданият эса ана шу хусусиятларни кўрсатувчи инсоният маданиятининг шаклидир [2, 123].

И.Г. Ҳердер ғоялари асосида, В. Гумбольт томонидан ишлаб чиқилган. Гумбольтнинг фикрича, “Тил инсон ва атроф-муҳит ўртасидаги боғловчи бўғиндир, тилга “миллий рух” ва маданият белгиси – ички шакл хосдир”, -деган тамойил унинг фалсафий лингвистик дастурининг асосини ташкил қилади. Шундан келиб чиқиб, халқ тилини ўрганиш халқнинг руҳини, табиатини, моҳиятини билиш воситаси эканлиги фанда муҳим аҳамият касб этади.

Америка олимларининг асарларида “этнолингвистика” атамаси ўрнига “антропологистика” ва “этносемантика” номлари кўп қўлланилади. Бу йўналишда тадқиқот олиб борган рус этнолингвистикасининг вакиллари Н.И.Толстой, В.В.Иванов, В.Н.Топоровлар. Улар тил тарихини, этнолингвистик атласларни, тил ва халқ маданиятида минтақавий ва ижтимоий диалектларни ва бошқаларни яратдилар ўрганиш. Этносининг кўп асрлик тараққиёт йўли, унинг тимсоллари бизга тош ҳайкаллар ва қоялардаги миҳхат ёзувлари, маданий ёдгорликлар ва турли бинолар кўринишида етиб бориши мумкин. Лекин булар этник ҳаётнинг минг бир шарпаси, унинг асл ҳикмати, дунёқараши фақат унинг тилида сақланиб қолган. Ҳар бир даврда ҳаёт учун зарур бўлган меҳнат қуролилари, қурол-яроғ, кийим-кечак ва озиқ-овқат, уй-рўзғор буюмлари ва урф-одатлари, эътиқодлари, ўйинлари, кулгулари, байрамлари, номлари, сирлари ва хусусиятлари. Фақат тил фактлари сифатида,яъни, у бизга алоҳида сўз ва иборалар, идиома ва мақоллар орқали етиб боради. Бугунги кунда қозоқ этнолингвистикаси келажаги порлоқ фан соҳаси сифатида эътироф этилиб, унинг илмий асослари шакллана бошлаган, кенг қамровли изланишлар натижасида унинг хусусиятлари ва йўналишлари ойдинлашган. Буни таниқли профессор М.М.Копйленко ўзининг “Этнолингвистика асослари” номли асарида яққол кўрсатиб беради. Этнолингвистика тилшуносликнинг янги ва мустақил соҳаси бўлиб, унинг тили орқали этник гуруҳнинг ўзига хослигини билиш мақсадидан келиб чиқади. Академик А.Қайдарнинг таъкидлашича, у “инсон жамоасининг этник даражаси, унинг келиб чиқиши, манзили, ҳаётини тажрибаси, урф-одатлари, касби, биринчи оналик давлатидаги айрим этник гуруҳларнинг дунёқараши, афсонавий билимлари, кийим-кечаклари, эр-хотинлар,халқлар, миллатлар”нинг фарзанди озиқ-овқат ва бошқалар. яъни тил орқали маданиятни ўрганувчи тилшунослик соҳаси” [3].

Бу таърифга кўра, халқимизнинг моддий, ишлаб чиқариш даражаси ва маънавий соҳасини акс эттирувчи она тилимизнинг бойлигини, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган бебаҳо хазинани имкон қадар тўлиқ кўрсатиш этнолингвистика фанининг вазифасидир.

Академик А.Қайдар этнолингвистика номидаги “этно” компонентининг маъносини “этнография” тушунчаси билан чеклаб қўймайди, балки унга кенгроқ қарайди: “Ўтган даврларда туғилган, маълум бир географик маконда шаклланган одамлар. Атроф-муҳит, турмуш тарзи, хулқ-атвори, дини ва тили ўхшаш, анъана ва урф-одатлари муштарак, насл-насаби, қариндошлиги ва бутунлигини биладиган, оналик, оталик, уруғ-аймоқ, уруғ-аймоқлик, улуғворликни бошдан кечирган одамлар жамоаси. миллий даврлар ўз тараққиёти йўлида бўлган ва бугунги кунда мустақил давлатдир” [3].

Умумий тилшуносликда этнолингвистиканинг ривожланишини кўриб чиқиб, унинг асосларини алоҳида соҳа сифатида белгилаб, проф. М.М. Копйленко қозоқ тилшунослиги академиги А.Қайдар бошлаган этнолингвистик мактабни “замонавий этнолингвистикадаги янги йўналиш” деб баҳолайди ва унинг асосий хусусиятини “тил кўзгусида этникликни аниқлаш” деб таъкидлайди[4]. Эътибор берганимиздек, ушбу тадқиқот соҳасида асосий вазн тилшуносликка берилган. Унинг сабаби ва аҳамиятини аниқ тушуниш учун академик А.Қайдарнинг қуйидаги фикрини келтирамиз: “Этносининг кўп асрлик тараққиёт йўли, унинг белги ва образлари бизга тош ҳайкаллар, қояларга ўйилган миҳхат ёзувлари орқали етиб бориши мумкин. Маданият ёдгорликлари ва турли бинолар шакли. Аммо буларнинг барчаси этник ҳаётнинг минг бир шарпаси, холос. Унинг ҳақиқий донишмандлиги, дунёқараши фақат тилида сақланиб қолган. Ҳар бир даврда ҳаёт учун зарур бўлган урф-одатлар, эътиқодлар, ўйинлар, кулгу, базмларга оид меҳнат қуролилари, қурол-яроғ, кийим-кечак ва озиқ-овқат, уй-рўзғор буюмлари ва тушунчаларининг номлари, сирлари ва хусусиятлари. Бизга фақат тил факти сифатида, яъни алоҳида сўз ва иборалар, идиома ва матоллар орқали етиб боради” [3]. Олимнинг фикрича, тил қатламларида қадимийларнинг кўзидек сақланиб қолган тиллар

оламининг қаърига назар ташлаб, дунё сирларига назар ташлаш этнолингвистиканинг ҳиссасидир. Бутун тарих. А. Қайдар этнолингвистик тадқиқот мақсадига кўра, “этнос” атамасини “этнос моҳияти” тушунчаси билан, “тил”ни эса “тил дунёси” атамалари билан номлашни таклиф қилади, А. Қайдар бу ерда этнолингвистик тадқиқотлар этноснинг алоҳида муаммоларини эмас, балки унинг бутун қиёфасини, мавжудлигини, тил хазинасида бу этнос ҳақидаги тўлиқ маълумотларнинг сақланиб қолганлиги ҳақидаги фикрни аниқлайди. “Этноснинг ўзига хослиги этноснинг миллий қиёфаси, тарихий шахси ва у ҳақидаги ҳақиқий ҳақиқатдир” [3]. “Этник гуруҳнинг ўзига хослиги” этник гуруҳнинг болаликдан то бугунги вояга етган давригача бўлган ҳаётининг кўзгуси, унинг тили орқали шаклланиб, хотирада сақланиб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган бой маънавий-маданий хазинадир” [3].

Бундан хулоса қилиш мумкинки, этнолингвистика этнолингвистик тадқиқот объекти ҳисобланади. Бу ҳақда Э.Жанпейисов шундай дейди: “Тил этноснинг энг барқарор, энг очиқ учли асосий кўрсаткичи” [5, 3] ва ўзгариши мумкин бўлган ҳудудий бирлик, иқтисодий, иқтисодий ва маданий яхлитлик ва ҳоказо. этноснинг иккиламчи белгиларига тегишли, деб ҳисоблайди, шунинг учун этнолингвистика тил тақдири ва этнос тақдири билан боғлиқ тадқиқотларни давом эттириш, боғлаш ва мувофиқлаштиришни талаб қилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сепир Э. Тилшуносликка оид танланган асарлар. - М.: Изд. "Прогресс" гуруҳи, 1993. - 656 п.
2. Қайдар А. Қозоқ тилининг долзарб муаммолари. -Олмаота: "Она тили", 1998. -304 б.
3. Бекназаров Р. Анъанавий қозоқ тош ўймакорлиги санъати. Олмаота: Типография ОП, 2005. - 160 б.
4. Юдахин К.К. Қирғизча-русча луғат. Москва: "Совет энциклопедияси" нашриёти, 1965. - 973 п.
5. Жанабилов Ш. Қозоқ хайвонлар номлари. Олмаота: Қайнар, 1982. - 150 б.

УДК 811.161.1

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ОБЩНОСТИ

Н.А.Мавлонова, старший преподаватель, PhD, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqolada tillararo frazeologik birlikning nazariy asoslari, shuningdek, frazeologizmlarning sinxron va qiyosiy o'rganish jihatlarini aniq farqlash ko'rib chiqiladi. Turli tillardagi frazeologiyani bir vaqtda o'rganishning o'ziga xos yo'nalishlari belgilanadi. Sohaviy frazeologiyani o'rganish atrofdagi voqelik hodisalari va hodisalar nominatsiyasi o'rtasidagi bog'liqlik qanday va qanday umumiy frazeologik qonuniyatlar bilan amalga oshirilishini, ushbu nominatsiyada xususiy va umumiy, milliy va xalqaro, individual va tipologik. Evropa mintaqasi tillari frazeologiyasi o'rtasidagi aloqaning alohida sohalari nomlanadi.

Kalit so'zlar: strukturaviy-tipologik, areal, modellashirish, metonimizatsiya.

Аннотация. В данной статье рассмотрены теоретические основы межъязыковой фразеологической общности, а также четкое разграничение аспектов синхронного и сопоставительного изучения фразеологии. Определены конкретные направления синхронного изучения фразеологии различных языков. Исследования ареальной фразеологии помогли прояснить как, и по каким общим фразеологическим законам осуществляется связь явлений окружающей действительности с номинацией явлений, каково соотношение в этой номинации частного и общего, национального и интернационального, индивидуального и типологического. Названы отдельные области соприкосновения фразеологии языков европейского ареала.

Ключевые слова: структурно-типологический, ареальный, моделируемость, метонимизация.

Abstract. This article discusses the basic foundations of interlingual phraseological community, as well as a clear distinction between the aspects of synchronous and comparative study of phraseology. Specific directions for the simultaneous study of the phraseology of various languages are determined. Studies of areal phraseology helped to clarify how and by what general phraseological laws the connection between the phenomena of the surrounding reality and the nomination of phenomena is carried out, what is the ratio in this nomination of the private and the general, national and international, individual and typological. Separate areas of contact of the phraseology of the languages of the European area are named.

Key words: Structural-typological, areal, modelability, metonymization.

Сопоставительная фразеология как самостоятельное направление лингвистических исследований находится в стадии становления, хотя мысль о целесообразности сопоставительного изучения фразеологизмов различных языков была высказана еще в 20-е г.г. XX в. советским лингвистом И.М. Вульфius, которая считала, что сопоставление “может дать чрезвычайно важный материал для изучения природы идиом вообще” [2].

Диахронические сравнительно-сопоставительные исследования активизировались лишь в 50-е г. XX в. после выхода в свет работ Б.А. Ларина, послуживших базой для дальнейшего развития исторической фразеологии [3]. В них систематизируются методы диахронического исследования материала, ставятся конкретные задачи такого исследования, разрабатываются пути их решения.

В последнее время внимание ученых привлекают проблемы лингвистических закономерностей, общих для подавляющего большинства языков.[1] Такие закономерности, по всей вероятности, существуют и в области фразеологии. Ведь фразеология как часть системы языка – явление универсальное: “нет языка, в котором не было бы фразеологических выражений” [10]. В этой связи представляется перспективной идея выделения специальной области исследования – ареальной фразеологии, выдвинутой Л.И. Ройзензоном и Ю.Ю. Авалиани, в частности, фразеологии европейского ареала [7], в рамках которой бы генетическая и типологическая общность рассматривалась фразеологией языков ареала. Исследования ареальной фразеологии помогли бы прояснить как, по каким общим фразеологическим законам осуществляется связь явлений окружающей действительности с номинацией этих явлений, каково соотношение в этой номинации частного и общего, национального и интернационального, индивидуального и типологического. В этом плане исследования межъязыковой фразеологической общности на уровне групп, разрядов, категорий ФЕ, а также на уровне всей фразеологической системы призваны способствовать становлению и развитию названного аспекта фразеологии. Уже сейчас можно назвать отдельные области соприкосновения фразеологии языков европейского ареала, а именно:

1) сфера использования ФЕ (как правило, во всех языках для фразеологизмов характерна эмоциональная сфера использования в живой разговорной речи и в языке художественной литературы); 2) функция ФЕ: а) номинативная функция (преимущественно образно-экспрессивная характеристика явлений объективной действительности), б) коммуникативная функция ФЕ (подавляющее большинство ФЕ с предикативной структурой служит для выражения сообщения, т.е. для передачи определенного логико-смыслового содержания); 3) синтаксическая структура ФЕ (типы словосочетаний или предложений): а) раздельная оформленность, б) структурная и структурно-грамматическая моделируемость; 4) семантическая структура ФЕ: полное или частичное семантическое преобразование компонентов ФЕ за счет таких его форм, как а) архаичность значений некоторых лексем, б) метафоризация, метонимизация и др.; 5) происхождение ФЕ: а) межъязыковые фразеологические заимствования, б) независимые межъязыковые фразеологические совпадения-параллели; 6) динамика развития: фразеология – самая динамичная область языка, быстро “реагирующая” на актуальные инновации, “открытая” для заимствований, что способствует образованию интернационального фразеологического фонда.

Данная статья является опытом исследования фразеологической общности трёх неблизкородственных языков на уровне фразеологической системы.

Первичность внутриязыкового описания фразеологии, относительно межъязыкового: изучение фразеологии отдельных языков должно предшествовать сопоставлению их как в целом, так и на каждом этапе исследования.

1. Сопоставимость внутриязыковых описаний ФЕ: изучения фразеологии отдельных языков должно вестись на базе единой теории, едиными методами и с помощью единого понятийно-терминологического аппарата.

2. Примат тождеств межъязыковых ФЕ над различиями в исследовании: сопоставительный анализ базируется на объективном сходстве между сопоставляемыми единицами; соответственно установление фразеологических тождеств должно предшествовать установлению фразеологических различий.

3. Двустороннее параллельное описание фразеологии языков А и Б относительно предварительно установленного в этих языках набора структурных, семантических и функциональных явлений; при изучении межъязыковой фразеологической общности выявление и описание единиц общности должно проводиться согласно выработанным заранее параметрам межъязыковой фразеологической соотносительности.

4. Сопоставительный анализ фразеологических систем различных языков предполагает взаимодействие двух путей исследования: семасиологического (от языковой формы к содержанию) и ономасиологического (от содержания к способу его выражения).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вульфийс И.М. К вопросу о классификации идиомов. // русский язык в советской школе. 1929. №6. С. 115-121.
2. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. М.: Высш. шк., 1987. С.— 288.
3. Мавлонова Н. А., Мавлонова Н. А. Внутряязыковая и межъязыковая идиоматичность //BBS 94 Z 40. – С. 59.
4. Мавлонова Н.А. Смешанные группы межъязыковых фразеологических соответствий //Ilmiy axborotnoma. – С. 31.
5. Мавлонова Н. К вопросу о типологии фразеосочетаний //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2018. – Т. 3. – №. 3 (68). – С. 71-73.
6. Мавлонова Н. Независимое возникновение межъязыковых фразеологических соответствий //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2019. – №. 4 (73). – С. 59-63.
7. Алишеровна Мавлонова Н. О сопоставительном изучении фразеологии на современном этапе //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 849-856.
8. Alisherovna M. N. On the Comparative Study of Phraseology at the Present Stage //Central asian journal of mathematical theory and computer sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 9. – С. 4-8.
9. Мавлонова Н. А. Теоретические основы исследования межъязыковой фразеологической общности //Jahon ilm-fani taraqqiyotida tarjimashunoslikning ahamiyati. – 2021. – С. 173.
10. Абдувахובה У. Экспрессивно-стилистические и художественные особенности авторского стиля герберта бейтса //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2021. – №. 3 (80). – С. 28-33.
11. Ibodullayeva M. H. The use of superstitions in the life of English speaking countries and their types according to situations //Samarkand: So'z san'ati. – 2022. – С. 2-3.
12. Karimova S. V. Strategies for expanding students' vocabulary in ESL lessons //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 730-736.
13. Мавлонова Н. К вопросу о типологии фразеосочетаний //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2018. – Т. 3. – №. 3 (68). – С. 71-73.
14. Khamraeva Z. K. The problem with the four conditionals or causality in english //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 1428-1433.
15. Bakhodirovna K. F. The Importance of TPR (Total Physical Response) Method in Teaching English for beginners //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2022. – Т. 8. – С. 156-158.
16. Холикова Л.Ф. Managing university students' research skills throug interdisciplinary projects and e-projects //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 4.
17. Kholmurodovna K. D., Valievna K. S. Developing speaking abilities of learners by enriching their vocabulary of english language //Academicia Globe: Inderscience Research. – 2021. – Т. 2. – №. 09. – С. 6-10.

УЎК 81*37

ФРАЗЕОЛОГИК МАЪНО МАХСУС СЕМАНТИК КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА

П.А.Мирсагатова, катта ўқитувчи, мирзо Улўзбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Аннотация. Ушбу мақолада кўпгина тилишунослар фразеологик аҳамиятга эга бўлган тадқиқотларни олиб боришаётган бўлсада, унинг табиати масаласи ҳали ҳам долзарб ва ҳатто мунозарали бўлиб қолаётгани ҳақида сўз боради. Фразеологик қийматни аниқлашдаги турли қарашлар, асосан, оддий кузатиш мумкин бўлмаган ҳодисалар соҳасига тегишли эканлиги билан боглиқ. Шунинг учун фразеологик аҳамиятга эга бўлган ҳар қандай фикрлаш асосан гипотетик характерга эга ва унинг асл мазмуни ҳали ҳам ноаниқдир.

Калит сўзлар: сўз ва ибора, фразеологик бирликлар, сигникатив ва денотатив таркибий қисмлар, фрейм, когнитив семантика.

Аннотация. В данной статье рассматривается что исследованием фразеологического значения занимались многие ученые-лингвисты, но, несмотря на это, вопрос о его природе до сих пор остается актуальным и даже спорным. Разногласия в определении фразеологического значения в значительной степени обусловлены тем, что оно относится к сфере явлений, которые не поддаются простому наблюдению. Именно поэтому любые рассуждения о природе фразеологического значения носят преимущественно гипотетический характер, а подлинное его содержание по-прежнему остается неопределенным.

Ключевые слова: слово и словосочетание, фразеологических единиц когнитивно-денотативные компоненты, фрейм, когнитивная семантика.

Abstract. This article considers that many linguists have been engaged in the study of phraseological meaning, but despite this, the question of its nature still remains relevant and even controversial. Differences in the definition of phraseological meaning are largely due to the fact that

it belongs to the sphere of phenomena that are not amenable to simple observation. That is why any arguments about the nature of phraseological meaning are mostly hypothetical, and its true content remains uncertain.

Key words: word and phrase combination, phraseological units, cognitive-denotative components, frame, cognitive semantics.

Кириш. Кўпгина тилшунослар фразеологик аҳамиятга эга бўлган тадқиқотларни олиб боришаётган бўлсада, унинг табиати масаласи ҳали ҳам долзарб ва ҳатто мунозарали бўлиб қолмоқда. Фразеологик кийматни аниқлашдаги турли қарашлар, асосан, оддий кузатиш мумкин бўлмаган ҳодисалар соҳасига тегишли эканлиги билан боғлиқ. Шунинг учун фразеологик аҳамиятга эга бўлган ҳар қандай фикрлаш асосан гипотетик характерга эга ва унинг асл мазмуни ҳали ҳам ноаниқдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Қоида тариқасида, фразеологик бирликларни семантика нуқтаи назаридан тавсифлаш учун тегишли эквивалент - сўз ёки ибора танланади. Шунинг учун баъзи тилшунослар сўз ва фразеология семантик ўхшашликка эга ва ҳатто бир хил деган хулосага келишади. И. С. Торопцев, масалан, "сўз ва фразеология ўртасида сезиларли фарқ йўқ ва уларнинг маъноси бир хил табиатга ва ҳатто бир хил хусусиятларга эга" деб таъкидлайди [Торопцев 1966: 15]. Бироқ, кўпгина тадқиқотчилар фразеологик маънони лексик билан таққослашда энг асосли ва илмий жиҳатдан истиқболли деб ҳисоблашади ва шу билан сўз ва фразеологиянинг семантик табиатининг хусусиятларини очиб беришади.

Бу ерда иккинчи нуқтаи назар тарафдорлари томонидан энг муҳим деб таъкидланган баъзи фикрларни аниқлаш керак. Шундай қилиб, атрофдаги дунё объектлари ва ҳодисалари белгиларини онгда акс эттириш орқали шаклланидиган лексик маънодан фарқли ўлароқ, фразеологик маъно муайян вазиятлар ғоясига асосланади. Бундан ташқари, фразеологик бирликларнинг маъноси тўғридан-тўғри эмас, балки кўчма ва шунинг учун мавзу билан билвосита алоқага эга бўлади. Масалан.: 1. *Минг мақомга солмоқ* - 'кўп марта ўзи истаганча ҳаракат қилдирмоқ'. *Сув тилини билиш керак. Тилини билсанг, сувни минг мақомга соласан. Сугориш ишида ўзбек колхозчиси сеҳрбоз-ку. (Ойбек. Олтин водийдан шабадалар.) Сен қурган ГЕСни ҳали минг мақомга соламиз. (С.Аҳмад. Қадрдон далалар.)* 2. *Минг оҳангга тушмоқ* - 'кўп марта кимнингдир истаги бўйича ҳаракат қилмоқ'. *Бутун колхоз йигитларига сўз бермайб чўлда жавлон уриб юрган бургутсимон бу одам айни замонда оператор қўлида минг оҳангга тушар эди. (С.Аҳмад. Чўл бургути.). В. Н. Телия фикирига кўра, "фразеологик бирликларнинг маъноси лексик маънога қараганда анча бой, чунки уларда мажозий таркибий қисмга қўшимча равишда, маърузачининг атрофдаги ҳақиқат объектларига баҳо ва ҳиссий муносабатини билдирувчи маънолар (коннотация) ҳам мавжуд".*

Тадқиқот методологияси. Бундан ташқари, тилшунослар фразеологик маъно таркибида ҳам сигникатив ва денотатив таркибий қисмларни ажратиб кўрсатадилар. Сигникатив-муҳим аҳамиятга эга бўлса, денотатив-объектив воқеликнинг бир қисмини акс эттиради ва инсон атрофидаги дунёни интеллектуал ва ҳиссий билим даражасида кўрган ҳамма нарсани қамраб олади" [Почуева 2016: 11]. Денотатив таркибий қисм асосан тилдан ташқари объектни тавсифловчи концепцияни ўз ичига олади [Стернин 1979: 14], сигникатив таркибий қисм эса ушбу концепциянинг мазмунини ташкил этувчи хусусиятлар мажмуаси билан боғлиқ бўлади [Арнолд 1966: 1]. Коннотацияга келсак, у маълум бир иккиланишга эга, чунки у бир томондан ўзига хос маъно билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан – у она тилида сўзлачувнинг миллий-маданий тажрибаси ҳақида маълумот берадиган ўзига хос тузилмадир. Ушбу таркибий қисмларнинг ҳар бири фразеологик маънони шакллантиришда муҳим рол ўйнайди ва унинг семантик тузилишининг ажралмас қисми бўлиб қолади.

Тилшунослар фразеологик бирликларнинг семантикасининг ўзига хос хусусиятларини бошқача тушунтирадилар. Шундай қилиб, А. В. Кунин "ўзига хослик фразеологик маънонинг барқарорлигида ётади ва фразеологик бирликларни тўлиқ ёки қисман қайта кўриб чиқилган маънога эга сўзларнинг барқарор бирикмаси сифатида тавсифлайди" деб ҳисоблайди [Кунин 1970: 7].

В. П. Жуков фикрига кўра "фразеологик бирликларнинг барқарорлиги фразеологик бирлиكنинг ўзи ва унинг таркибий қисмларининг этимологик маъноси ўртасидаги зиддиятдир" [Жуков 1986: 6]. А. И. Фёдоров фразеологик бирликларнинг семантикасининг ўзига хос хусусиятларини ички шаклининг махсус характерида кўради [Фёдоров 1973: 16].

Олимлар фразеологик маънонинг моҳияти ҳақида турли хил фикрларни таклиф қилишади. В.М. Мокиенко фразеологик маънони "лексик жиҳатдан ўхшаш, аммо алоҳида

шакллилик омили билан мураккаб бўлган барқарор иборанинг экспрессив-баҳоловчи қиймати" деб таърифлайди [Мокиенко 1989: 10]. В.М. Глухов фикрига кўра, "фразеологик маъно- бу семантик категория бўлиб, у дунёни онгимиз билан акс эттиришнинг ўзига хос усули, у шахслар, ҳодисалар, фактларни объектив баҳолашни кучайтириш, маърузачининг ифодаси ва ҳиссий ҳолатини етказиш учун ишлатилади" [Глухов 1989: 4]. В.П. Жуковнинг сўзларига кўра, "фразеологик маъно умумлашган ва яхлит бўлиб, ва асл иборанинг образли қайта кўриб чиқилиши натижасида юзага келади" [Жуков 1986: 5]. А.М. Мелерович фразеологик маънони "тил элементларининг семантикасидан ажратилган ва ушбу иборанинг бир қисми бўлган сўзлар орасида тақсимланмаган сўзларнинг барқарор комбинациясига берилган лингвистик маъно "сифатида тавсифлайди [Мелерович 1980: 8].

Таҳлил ва натижалар. Фразеологик аҳамиятга эга бўлган турли таърифларни кўриб чиқиб, ҳозирги вақтда уни тадқиқ қилиш ёндашувларида бирдамлик йўқлигига ишонч ҳосил қилишингиз мумкин. Бунинг сабаби, фразеологик маъно мураккаб лингвистик ҳодиса бўлиб, унинг бундай ноаниқ талқинлари мумкин бўлади. Умуман олганда, фразеологик маъно жуда кўп қиррали ҳодиса бўлиб, унинг семантик тузилиши барча элементлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган микротизимдир.

Фразеологик қийматнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашда ички шакл муҳим рол ўйнайди, ва бу фразеологик бирликнинг асоси образ бўлиб қолади. Образ онгда воқеликнинг маълум бир ҳодисаси ҳақида визуал-ҳиссий тасаввур ҳосил қилади. Айниқса, ички шакл фразеологик бирликларнинг маъно хусусиятларини белгилайди. Ички шаклни фразеологик маънонинг "яратувчиси" деб айтиш мумкин. Бу фразеологик бирликларнинг семантикасини шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилади ва онгда ассоциатив алоқаларнинг пайдо бўлишига ёрдам беради. Ички шакл мотивацион функцияни бажаради ва "фразеологик бирликнинг маъноси ва белгиланган вазият ўртасидаги воситачи" туридир [Алефиренко, Семенов 2009: 2].

Ҳозирги вақтда маълумки, фразеологик бирликларнинг маънолари билим концептлари билан боғлиқ бўлган когнитив тузилмаларга асосланади. Когнитив тилшуносликда концепт асосий тушунча бўлиб, инсоннинг ҳаётий тажрибасининг бир қисмидир. Шундай қилиб, М. В. Пименова шундай дейди: "инсон атрофдаги дунё объектлари ҳақида ҳамма нарсани билади ва бу концепция деб аталади" [Пименова 2004: 12].

Н. Ф. Алефиренко концепцияни фразеологик аҳамиятга эга бўлган ақлий субстрат деб ҳисоблаб, "концептлар ҳар қандай тушунчалар эмас, балки уларнинг энг мураккаби бўлиб, дунё ва инсон дунёқарашининг концептуал тасвирининг муҳим элементлари" деб ҳисоблайди [Алефиренко 2005: 2]. Бироқ, битта концепциянинг фразеологик маъносини шакллантириш етарли эмас, шунинг учун тилшунослар маълум бир вазият ҳақида билимларни ташкил этишнинг когнитив модели сифатида тушуниладиган фрейм тушунчасидан фойдаланадилар. Ушбу вазиятни билиш маълум бир фразеологик бирликнинг маъносини яхлит идрок этишга имкон беради. Бундан ташқари, фрейм фразеологик маънонинг муҳим таркибий элементи ва уни тушунишнинг когнитив асосидир [Филлмор 1988: 17]. Фреймнинг асосий хусусияти одатда "энциклопедик", яъни унинг таркибидаги концепциянинг номи деб номланган референт ҳақидаги турли хил билимларнинг йиғиндиси, аммо уюшмалардан фарқли ўлароқ, ушбу бирликлар у ёки бу концепция билан боғлиқ бўлган энг муҳим ва потенциал маълумотларни ўз ичига олади [Ван Дейк 1989: 5].

Хулоса ва таклифлар. Фрейм тушунчаси когнитив семантикадан инсон хотирасида қандай сақланишини ва ишлашини аниқлаш учун танлаб олинган. Фреймлар ҳақида гапирганда, олимлар ғояларнинг ўзгарувчанлигини, жамоавий-мавҳумдан шахсга қадар эканлигини, шу билан бирга иккинчиси умумий қабул қилинган ва таниқли ғоялардан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкинлигини таъкидлашади. Баъзи фреймлар туғма бўлиб, "улар ҳар бир инсоннинг когнитив ривожланишида табиий ва муқаррар равишда пайдо бўлади, бошқалари эса тажрибадан ёки ўқув жараёнида қабул вилинади" [Минский 1979: 11]. Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, фреймлар спирал характерга эга: одам бирор нарсани эслаганида, у ўзининг бутун ҳаётий ассоциатив тажрибасини асл тасвирга жалб қилади, у худди спирал каби очилади, лекин дунё кўп ўлчовли ва кўп қиррали бўлгани учун, хотирада инсон учун зарур бўлган атрофдаги воқелик парчаларининг бутунлай бошқача тасвирлари мавжуд бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования / И. В. Арнольд. Л.: Просвещение, 1966. 192 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремиология: Учебное пособие для бакалаврского уровня

филологического образования / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов. М.: Флинта: Наука, 2009. 344 с.

3. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография / Н. Ф. Алефиренко. М.: Гнозис, 2005. 326 с.

4. Глухов В. М. Фразеологическое значение в сопоставлении с лексическим // Фразеологическая номинация: Сб. статей / Под. ред. Т. Л. Павленко. Ростов: Изд-во Рост. пед. ин-та, 1989. С. 27-37.

5. Дейк Т. А. Ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк. М.: Прогресс, 1989. 312 с.

6. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. М.: Высшая школа, 1986. 310 с.

7. Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс / А. В. Кунин. М.: Высшая школа, 1970. 243 с.

8. Мелерович А. М. Семантическая структура фразеологических единиц в современном русском языке как лингвистическая проблема: дис. ... д-ра филол. наук / А. М. Мелерович. Кострома, 1980. 446 с.

9. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский; пер. с англ. О. Н. Гринбаума; под ред. Ф. М. Кулакова. М.: Энергия, 1979. 153 с.

10. Мокиенко В. М. Славянская фразеология: Учебное пособие для вузов / В. М. Мокиенко. М.: Изд-во «Высшая школа», 1989. 287 с.

11. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский; пер. с англ. О. Н. Гринбаума; под ред. Ф. М. Кулакова. М.: Энергия, 1979. 153 с.

12. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / Под ред. М. В. Пименовой. Вып. 4. Кемерово, 2004. 208 с.

13. Почуева Н. Н. Семантика фразеологических единиц (на примерах фразеологизмов из сферы искусства) // Проблемы науки. 2016. № 10 (11). С. 27-30.

14. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. 156 с.

15. Торопцев И. С. К вопросу о возникновении фразеологизмов и способе их отграничения от сходных с ними единиц / И. С. Торопцев // Учёные записки. Т. Русский язык / Вопросы русской фразеологии. Вып. 11. М.: Просвещение, 1966. С. 16-159.

16. Фёдоров А. И. Развитие русской фразеологии в конце XVIII – начале XIX в. Новосибирск: Изд-во Наука, 1973. 171 с.

17. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. М.: Прогресс, 1988. С. 52-93.

УЎК 81'37

КОНТЕКСТУАЛ СИНОНИМИЯНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Н.Сабинова, доц., ф.ф.н., Чирчиқ Давлат Педагогика Университети, Чирчиқ

Аннотация. Ушбу мақолада контекстуал синонимларнинг тилдаги маъно ифодаси вариантчилиги ёритилган. Контекстуал синонимларнинг қўлланилиши гапирувчи нутқининг монотонлигини ўзгартиради. Шунингдек, контекстуал синонимларнинг қўлланилиши фикрни аниқлаштириб, муайян ситуацияни батафсилроқ тавсифлайди ва қабул қилувчига референт ҳақида қўшимча тафсилотларни етказувчи воситалардан бири саналади.

Калим сўзлар: семантик муносабат, лексик бирлик, контекстуал синоним, прагматика, прагматик маъно, адресант, адресат.

Аннотация. В данной статье рассматривается вариативный характер языкового выражения значения контекстуальными синонимами. Использование контекстуальных синонимов изменяет монотонность речи говорящего. Кроме того, использование контекстуальных синонимов проясняет идею, более подробно характеризует конкретную ситуацию и считается одним из инструментов, которые передают реципиенту дополнительные сведения о референте.

Ключевые слова: семантическое отношение, лексическая единица, контекстуальный синоним, прагматика, прагматическое значение, адресант, адресат.

Abstract. This article is devoted to study the variable nature of the linguistic expression of meaning by contextual synonyms. The use of contextual synonyms changes the monotony of the speaker's speech. In addition, the use of contextual synonyms clarifies the idea, characterizes the specific situation in more detail and is considered one of the tools that convey additional information about the referent to the recipient.

Key words: semantic relation, lexical unit, contextual synonym, pragmatics, pragmatic meaning, addresser, addressee.

Синонимия яъни, маъновий муносабатлар кўпгина турли тизимли тилларда ўрганилганлигини кузатишимиз мумкин. Инглиз тилшунослигида синонимияга бағишланган илмий ишлар ва тадқиқотлар тилдаги мавжуд лексик ва нутқий бирликларда кузатиладиган ушбу ҳодисани чуқур ўрганилганлигидан далолат беради. Синонимик муносабатлар ҳақида инглиз тилшуноси Дж.Лайонзнинг фикрлари эътиборга моликдир. Тилшунос олимнинг келтиришича, “Two (or more) items are synonymous if the sentences which result from the

substitution of one for the other have the same meaning” [1]. Яъни, тилшунос олим жумла таркибида бир-бири билан ўрни алмаштирилган ҳолатда ҳам, улар қатнашган гаплар бир хил маъно англатадиган икки (ёки ундан ортиқ) бирликлар синоним саналишини таъкидлайди.

Ўзбек тилшунослигида тадқиқот олиб борган олимлар нутқнинг раvon ва таъсирли бўлишини, фикрнинг аниқ ва образли чиқишини таъминлайдиган муҳим услубий воситалардан бири, бир хил ёки бир-бирига яқин маънога эга бўлган маънодош сўзлар – синонимлар сифатида келтирилишини таърифлаганлар. Масалан, *чиройли, гўзал, барно; бахтсиз, бахтиқаро, бадбахт, ва ҳоказо*. Синонимия ҳодисасининг ўзбек тилшунослигида ўрганилиш масалалари С.Исамухамедова, И.Сиддиқова, А.Дониёров, У.Турсунов, Н.Ражабов, Ё.Тожиев, Р.Юнусов, Б.Данияров, М.Вафоева сингари олимлар ишларининг асосий тадқиқот манбаи ҳисобланади [2].

Синонимия сўзлар маъносининг тенглиги ва ўзаро мос келиши муносабатидир. Синонимия алоҳида ва индивидуал лексемалар орасида, шунингдек, лексик синонимия ва бирдан ортиқ лексемалардан ташкил топган ва иборалараро маъно муносабатидан ҳам иборат саналади. Семантик идентификация она тилида гапирувчи шахснинг метатил заҳирасининг бўлаги ҳисобланади ва одатда бир хил маънога эга сўзлар синонимия деб аталади. Р.Хадсон ва бошқа тилшуносларнинг таъкидлашича, *“Маъно моҳияти ва грамматик хусусиятларнинг ҳам ўхшашлиги талаб қилинади”* [3].

Синонимия лексик бирликлар орасидаги семантик муносабат тури бўлиб, икки ва ундан ортиқ лексик элементларнинг умумий маъноси денотатив ёки коннотатив таъсирсиз, муайян контекстда бири-бирининг ўрнига қўлланилиши саналади. Л.Мёрфининг фикрига кўра, *“Baggage/luggage* жуфтлиги *bags* маъносига мос келади” [4]. *Pupil* сўзи *student* сўзига ўқитувчи томонидан ўқитиладиган инсон маъноси сифатида синоним ҳисобланади. *Воу* ва *сон* сўзлари ўзаро семантик муносабатга эга синонимдир.

Агар икки сўз бир-бирига синоним бўлса, улар барча контекстларда маъно жиҳатидан бир хил ҳисобланади. Синонимия ва грамматик контекст масаласи яна битта муаммоли саволни туғдиради. Бугунги кунга қадар тилнинг парадигматик тизимида синонимияга эътибор қаратилиб, синонимиянинг тилда ишлатилишидаги ўрни безътибор қолдирилган. Ушбу мавзу бўйича дастлабки кузатиш тилдаги ёзма дискурснинг кўплаб турларидаги ўхшаш контекстларда бир хил сўзларни такрорламаслик учун яхши услуб саналади. Натижада яқин маъноли лексик бирликлар семантик жиҳатдан фарқланилмасдан, кўпинча эквивалент сифатида қўлланилади. Контекстда камраб олинган эквивалент сўзларга доимий бўлмаган, вақтинчалик синоним мақоми берилади. Шунинг учун олдинги эквивалент терминлар контраст муносабатда бўлиши мумкин. Дж.Лайонз ушбу масалани барча лексик муносабатларда умумлаштиради. Унинг фикрича, *“Ўрнатилган ҳар қандай семантик муносабатлар тилнинг умумий жамланмаси учун эмас, балки ўзига хос контекстлар ёки контекстлар силсиласи учун яратилади”* [5]. Бундан ташқари нафақат контекстуал синонимлар, балки контекстуал антонимлар ҳам мавжуд. *Қизил* рангининг контекстдаги маъносига кўра, турли антонимлари мавжуд. Яъни, *қизил вино-оқ вино, қизил чироқ-яшил чироқ* ва ҳоказо. Келтирилган *қизил вино* ва *оқ вино* ичимлигининг ўзаро таъми, ранги ва сақланиш муддатининг фарқига кўра, *оқ* ва *қизил* контекстуал антоним бўлса, светофорнинг *қизил чироги* транспорт ҳаракатининг тўхтаб туришини билдиради ва унинг *яшил чироги* ҳаракатланиш белгиси бўлиб, бунда *қизил* ва *яшил* чироқлар ҳаракатсизлик ва ҳаракатланишни ифодалашига кўра контекстуал антоним бўла олади.

Мутлақ синонимия жуда кам учрайдиган ҳодиса саналиб, контекстуал синонимияда контекстдаги сўзлар маъносининг яқинлашуви кузатилади. Контекстуал ва лингвистик синонимлар орасидаги фарқ шундаки, контекстуал синонимлар кўпинча сўзлар маъносининг яқинлашуви муайян контекст доирасида ифодаланади. Контекстуал синонимлар фақат контекстда намоён бўлса, лингвистик синонимлар алоҳида шаклда намоён бўлади ва луғатларда ҳам қайд этилади.

Контекстуал синонимлар тилдаги маъно ифодасининг вариантлилигини яратади. Контекстуал синонимларнинг қўлланилиши гапирувчи нутқининг монотонлигини ўзгартиради. Шунингдек, контекстуал синонимларнинг қўлланилиши фикрни аниқлаштириб, муайян ситуацияни батафсилроқ тавсифлайди ва қабул қилувчига референт ҳақида кўшимча тафсилотларни етказувчи воситалардан бири саналади. Контекстуал синонимларнинг функционал хусусиятини кўриб чиқиб, улар нутқнинг энг мақбул коммуникатив-прагматик потенциалини амалга оширади деган хулосага келишимиз мумкин. Улар фикрни

аниқлаштиради, матннинг изчиллигини яратади, мулоқотга киришувчининг эмотивлигини ифодалайди.

Контекстуал синонимиянинг мураккаб табиатини тадқиқ қилган А.И.Ивановнинг келтиришича, *“Контекстуал синонимия лингвистик, психофизиологик, коммуникатив-прагматик, лингвофалсафий ва когнитив ҳодисадир”* [6]. Яъни, контекстуал синонимияни номинатив вариантлик ҳодисаси сифатида ўрганиш унинг кўп хусусиятларга эгалигини кўрсатади.

Тилшуносликда сўз маъноси таркиби лексик-семантик ва прагматик компонентлардан иборатлигини кузатамиз. Лексик бирликнинг лексик-семантик маъноси контекstdан ташқарида, муайян қабул қилувчи билан боғлиқ бўлмаган ҳолатдаги луғавий маъносини англатади. Прагматик маъно сўзнинг муайян дискурда қўлланилганида пайдо бўлади. Шунингдек, иккинчи ҳолатда сўзнинг маъноси адресант ёки адресат томонидан талқин қилинади ва жумланинг мазмунини умуман ўзгартириши мумкин. Хусусан, контекстуал вазиятда жумлада ифодаланган лексик бирликларнинг маъноси семантик жиҳатдан ўзгариб, маълумотни қабул қилувчи уни ўзига аён бўлган маълумотлар билан тўлдиради [7].

Замонавий тилшуносликда контекстуал синонимларнинг аниқ таснифи йўқлиги уларга оидинлик киритилишини қийинлаштиради. Контекстуал синонимларни тизимлаштиришнинг мураккаблиги бир қатор тадқиқотчилар томонидан тан олинган ва баъзилари ушбу вазифани ҳал қилиб бўлмайдиган деб ҳисоблашади. И.Н.Вурста ва Г.В.Романова контекстуал синонимларнинг комплекс ёндашувга асосланиши кераклигини таъкидлайди [8]. Улар контекстуал синонимик қаторларни таҳлил қилиб, уларнинг қуйидаги хусусиятларини аниқлайди. Хусусан, тилнинг лексик тизимида уларнинг аъзолари лингвистик синонимлар саналмайди ва улар муайян контекstdан ташқарида бир-бирининг ўрнига қўлланилмайди. Мазкур қатор аъзолари маъноларининг яқинлиги адресантнинг атрофдаги воқеликка муносабати орқали аниқланади. Ушбу контекстуал муҳитда доминант ва синонимик қатор ҳар бир аъзосининг маъноси адресант ва адресатнинг дунёвий тушунчасига қараб ўзгаради. Бундай ҳолатда адресант ифодалаган контекстуал синонимнинг маъноси адресат томонидан қўшимча изоҳларсиз тушунилмаслиги мумкин. Шунингдек, қаторнинг барча аъзолари синоним сифатида қўлланилиши мумкин ва бир-бирининг ўрнига фақат муайян дискурда алмаштирилади, аммо ҳар бир синоним унинг маъносининг таркибий қисмларидан бирини ифодалайди. Контекстуал синонимлар ўзига хос турли функцияларни бажаради. Ҳар бир қатор мослашувчан тизим бўлиб, унинг таркибий қисмлари маданий жиҳатдан тўлдирилиши ёки чиқариб ташланиши мумкин. Янги нутқий вазиятда синонимик қаторнинг ҳар қандай аъзоси доминанта ролини бажариши мумкин.

Синонимиянинг қўлланилиши ва коммуникатив-прагматик хусусиятини яхшироқ англанишида улар турли контекстларда кўриб чиқилади. Синонимия ҳодисасида содир бўладиган ўзгаришларнинг экстралингвистик омиллар билан боғликлиги кузатилади. Мулоқотда лингвистик бирликларнинг қўлланилишида ижтимоий ва когнитив-прагматик омиллар муҳим рол ўйнайди. А.Мамадовнинг таъкидлашича, *“Это происходит благодаря тому, что язык в целом, а также его элементы выполняют важную социальную задачу – обеспечить коммуникацию между членами социальных групп посредством передачи информации через обычные знаки”* [9]. Яъни, тил элементлари муҳим ижтимоий вазифа саналадиган ижтимоий гуруҳ аъзолари орасида оддий лексик белгилар орқали маълумотни ифодалайди. Мулоқотнинг асосий мақсадлардан бири суҳбатдошга таъсир қилиш саналади ва мазкур ҳодиса тил бирлигининг прагматикаси бўлиб, унда лексик бирликнинг тингловчига таъсири ўрганилади. Шунинг учун прагматика доимо когнитив жиҳатдан йўналтирилади. В.И.Заботкина синонимия масаласини ўрганиб, синонимиянинг дастлаб маърузачининг коммуникатив интенциясини амалга ошириш учун дастурлаштирилганлигини келтиради [10]. Шунингдек, тилшунос инсон нутқида лексик танловини амалга ошириб, ўз ниятини ифода қилишга интилиши ва муайян тингловчининг ҳуқуқларини ҳам назарда тутилишини баён қилади. Мазкур ҳолат инсоннинг прагматик хусусиятларни англашини кўрсатади.

Замонавий тилшуносликда мулоқот иштирокчилари дискурсидаги тилга катта аҳамият берилади. Замонавий функционализмни ўрганишда мулоқотда тил воситалари танлови, ижтимоий контекст ва иштирокчиларнинг ўзаро муносабатига эътибор қаратилади. Синонимлар танловида мулоқот ҳолати, мулоқотга киришувчининг интенцияси, коммуникатив-прагматик стратегия каби прагматик хусусиятнинг асосий омиллари кузатилади.

Баъзи синонимлар маъносининг тўғри қўлланилиши контекстга боғлиқ саналади. Муайян янги контекстда қўлланиладиган синонимик қатордаги мос келувчи синонимнинг танловида айрим чекловларни кўриш мумкин. Мазкур ҳолатда мулоқотга мос келувчи тил воситаларини танлови ва уларнинг қўлланилишини ўрганувчи прагматика, яъни муайян нуткий вазият ёки контекст мавжудлигини кўрамиз.

Синонимлар яқин маънога эга бўлишига қарамасдан улар бир хил контекстларда қўлланилмайди. Муайян контекстда танланган лексик бирликнинг маъноси, ўзга контекстда қўлланилганида бутунлай бошқа маънога эга бўлиши кузатилади.

Синонимия муаммосини ўрганиш тилшуносликда мавжуд бўлган назарий билимлар ва синонимларнинг хусусияти бўйича мазкур мақолада келтирилган фикрлар бирлаштиришга имкон берди. Бу эса турли тизимли тилларда синонимларнинг муайян танлови қонуниятлари ва тамойилларини ўрнатишга имкон беради. Синонимлар матннинг семантик ва композицион қурилишини таъминловчи энг муҳим таркибий қисм саналади. Дунё тилшунослигида лексик бирликнинг нафақат семантикаси, балки унинг прагматингвистик мазмунига ҳам асосий эътибор қаратилди. Натижада тил, тафаккур, лексик элемент маъносининг тилда намоён қилинишига кенг имкониятлар яратилди. Синонимик сўзлар орасидаги семантик, кентекстуал ва прагматик муносабатларнинг тадқиқи тилшуносликнинг долзарб масалаларидан биридир. Нутқнинг янада аниқроқ ифодаси ва ранг-баранглигида синонимлар алоҳида аҳамият касб этади. Матн ва нутқда синонимларнинг танловига семантик ва прагматик жиҳатлар билан боғлиқ кўплаб омиллар таъсир қилади. Синонимиянинг прагматик хусусияти мулоқотга киришувчининг мақсадли интенциясига кўра, синонимик қатордаги бирликни танлаши ва тингловчи унинг контекстуал жиҳатдан қўлланилганини тўғри англашини, фикр ва муносабатларнинг муносиб ифодасини топишга имкон беради. Хусусан, синонимия масалаларининг фақат ўзини эмас, балки антонимиянинг прагматингвистик хусусиятларини ёритиш ҳам самарали тилшунослик тадқиқотини юзага келтиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Lyons J. Introduction to theoretical linguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1968. – P. 428.
2. Исамухамедова С. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида синонимлар: Филол. фан. ном. ... дис. – Тошкент, 1963. – Б. 4-24; Дониёров А. Ҳозирги ўзбек тилидаги синонимлар сўзларнинг стилистик функциялари: Филол. фан. ном. ... дис. – Самарқанд, 1967. – Б. 5-29; Турсунов У., Ражабов Н. Ўзбек тили лексикасининг баъзи масалалари. – Самарқанд: СамДУ, 1971. – Б. 81-93; Таджиев Ё. Синонимия словообразующих аффиксов со значением «наличие-отсутствие» в узбекском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1974. – 23 с.; Юнусов Р. Полисемия и синонимия имен существительных места в современном узбекском литературном языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1974; Таджиев Ё. Аффиксальная синонимия в узбекском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1991. – 48 с.; Данияров Б. Проблемы лексической синонимии узбекского языка: коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М., 1994. – С. 15-93.; Вафоева М. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили: Филол. фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2009. – 127 б.
3. Hudson R. Rosta A. Holmes J. Gisborne N. Synonyms and syntax, Journal of Linguistics 32: 1996. P. 439–446.
4. Murphy M.L. Semantic relations and the lexicon. Antonymy, synonymy and other paradigms. Cambridge: Cambridge University Press. 2003. – P. 169-215.
5. Lyons J. Introduction to theoretical linguistics. Cambridge: Cambridge University Press. 1968. – 519 p. – P. 443-481.
6. Иванова А.И. Контекстуальная синонимия как проявление номинативного варьирования в тексте: дис... канд. филол. наук. Тверь, 2006. - 186 с.
7. Латышев Л.К. Технология перевода: учеб. пособие для студ. лингв. вузов и фак. / Лев Константинович Латышев. — 3-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2007. — 320 с. — С. 120.
8. Вурста И.Н. К вопросу о контекстуальных синонимах / И. Н. Вурста, Г. В. Романова. — Текст: непосредственный//Юный ученый. — 2022. — № 3 (55). — С. 15-18.
9. Mamadov A. Discourse and translation: Functional-cognitive approach. – Baku: Letterpress, –2012. – P. 14-15.
10. Заботкина В.И. Когнитивно прагматический подход к неологии. Когнитивно-прагматические аспекты лингвистических исследований. – Калининград: Калининградский университет, – 1999. – С. 3.

УДК: 80/81

РОЛЬ ОЦЕНОЧНЫХ КОНЦЕПТОВ В ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОМ ЛАНДШАФТЕ МИРА

Н.Ж.Сулайманова, PhD, доц., Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya. Etnik o'ziga xoslik har qanday til jamiyatining eng muhim xususiyati va uni tahlil qilishdir. Muayyan ruhiy hayotning "izlarini" topish lingvokulturologiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Hozirgi zamonning eng muhim muammolaridan biri bo'lgan millatlararo muloqot

samaradorligini oshirishda turli olamlarning lingvistik manzaralarini qiyosiy o'rganish alohida ahamiyatga ega. Turli madaniy an'analar bilan o'ralgan jamoalarning dunyoni idrok etishidagi farq muayyan til jamoasining lingvistik va madaniy xususiyatlari bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: antropologiya, til landshafti, etnik, etnos, lingvokulturologiya, folklor etikasi, ma'naviy axloq, tushuncha, paremiologiya, aksiologik me'yor, semiotika, nominativ asbob.

Аннотация. Этническая идентичность является важнейшим признаком любого языкового сообщества и его анализа. Нахождение «следов» конкретной духовной жизни является одной из основных задач лингвокультурологии. Сравнительное изучение языковых ландшафтов разных миров имеет особое значение в повышении эффективности межнационального диалога, что является одной из важнейших проблем современности. Различие в восприятии мира сообществами, окруженными разными культурными традициями, обусловлено языковыми и культурными особенностями того или иного языкового сообщества.

Ключевые слова: антропология, языковой ландшафт, этнический, этнос, лингвокультурология, фольклорная этика, духовная этика, концепт, паремиология, аксиологическая норма, семиотика, номинативный инструмент.

Abstract. Ethnic identity is the most important feature of any linguistic community and its analysis. Finding the "traces" of a particular spiritual life is one of the main tasks of linguoculturology. Comparative study of the linguistic landscapes of different worlds is of particular importance in increasing the effectiveness of interethnic dialogue, which is one of the most important problems of our time. The difference in the perception of the world by communities surrounded by different cultural traditions is due to the linguistic and cultural characteristics of a particular linguistic community.

Key words: anthropology, language landscape, ethnic, ethnos, linguoculturology, folklore ethics, spiritual ethics, concept, paremiology, axiological norm, semiotics, nominative instrument.

Как и в любой области науки, в антропологии действуют определенные методологические требования. Напомним некоторые из них: невозможно изучать человека без изучения языковой системы; определение природы языка может быть достигнуто только путем понимания человека. В обоих этих требованиях подчеркивается важность языка и человеческих отношений для познания мира. Процесс познания действительности вокруг себя и самого себя завершается формированием языкового ландшафта мироздания. Но этот ландшафт не одинаков для всех, особенно для разных этнических групп. Различия между этническими языковыми ландшафтами мира, безусловно, имеют разные причины, но одна из главных причин состоит в том, что связь между реалиями и языковыми средствами их выражения не одинакова. В то же время стало ясно, что изучение этой проблемы только в контексте языкознания нецелесообразно. Бурно развивающаяся в последние годы область лингвокультурологии расширила границы лингвистики и обогатила ее возможности.

Этническая идентичность является важнейшей чертой любого языкового сообщества и ее анализ является актуальной проблемой, и мы уверены, что ее всестороннее изучение внесет значительный вклад в будущее развитие когнитивной лингвистики. Концептуальное поле каждой языковой культуры уникально структурировано. Активация в речи образовавшихся в результате культурных концептов также неоднородна.

Одной из главных задач лингвокультуры является нахождение «следов» национального самосознания и духовной жизни той или иной нации в языковом ландшафте мира, являющемся продуктом коллективного сознания. Сравнительное изучение языковых ландшафтов разных миров имеет особое значение в повышении эффективности межнационального диалога, что является одной из важнейших проблем современности. Различие в восприятии мира сообществами, окруженными разными культурными традициями, связано с языковыми и культурными особенностями того или иного языкового сообщества. Все это находит отражение в языке, который является основным средством моделирования картины мира в сознании.

В сравнительном анализе предложенному М.М. Бахтиным, мы считаем, что следование принципу «зеркала другой культуры», будет эффективным. Потому что «всякая культура полнее проявляется только в зеркале чужой культуры» [1].

Изучение языкового ландшафта мира и формирующих его языковых единиц, отражающих восприятие действительности того или иного этноса, требует анализа элементов, имеющих разное культурное значение. К таким элементам относятся паремиологические

единицы (пословицы и поговорки), ярко отражающие аксиологические нормы той или иной лингвокультуры.

Пословица – это речевая конструкция, которая «с поразительной силой демонстрирует» мышление и интеллект нации, многовековой жизненный опыт и быт народа [10, 3].

Паремиологические единицы, с одной стороны, формируют коммуникативную ситуацию, с другой стороны, как знак семиотической системы, обобщают и лингвистически обобщают знания на разных уровнях. По Г.В. Кольшанскому, представление о Вселенной в сознании человека есть вторичное существование объективного мира [7, 15]. По мнению Ч. Пирса, одного из основоположников семиотики, семиотический знак является универсальным инструментом, связывающим человеческое мышление и действительность. Следовательно, паремиологический ландшафт мироздания представляет собой систему вторичных символов, описывающих отраженный ландшафт мироздания. Ясно видно аксиологическое содержание единиц этой системы. Например:

Колени Билла дрожат от вины;
Оригинал черно-белый;
Иглу не спрячешь в канарейку

Паремиологический фонд каждой лингвокультуры отражает общечеловеческие и идиоэтнические принципы и ценности, обобщающие показатели нравственного поведения нации и ее отдельных групп. К общечеловеческим ценностям культур относятся ценности, составляющие основу понимания мировоззрения целого поколения и народов. В частности, честность, доверие, доброта имеют одинаковую ценность для разных национальностей.

Ю.В.Рожественский предпочитал делить нравственность на две области. По его словам, «народная мораль» и «духовная мораль» имеют разные характеристики и служат разным воспитательным целям. В первом из них намечается прямое практическое назначение, и предусматривается защита материального благополучия и благополучия семьи, родственников и потомков. Духовная мораль фактически дополняет их, запрещая такие действия, как воровство, убийство и предательство, не отрицая при этом предшествующих ей принципов. В этой области на первый план также выходят принципы речевой деятельности и общения [11, 117].

Пословицы, основанные на системе ценностей, способствуют обогащению системы ценностных понятий, отличающих добро от невежества. Пословицы, являющиеся одним из источников, формирующих поведение и мировоззрение человека, представляют собой застойные речевые конструкции, репрезентирующие жизненный опыт народов. Естественно, происходящие социально-политические и культурные изменения в мире и в отдельных культурах приводят к изменениям в системе нравственных правил. Ожидается, что эхо этого наложит свой отпечаток и на паремиологический ландшафт мира. Особенно ярко такие сдвиги проявляются в паремиологическом резерве разных лингвокультур. Следовательно, понятия свободы, оптимизма, бережливости и порядка (честолюбие, свобода, оптимизм, дисциплина) кажутся универсальными, но в английской культуре однозначно описываются в системе оценочных понятий: *When one door shuts, another opens* [16]; *Lean liberty is better than fat slavery* (Op.cit.); *Ambition makes people diligent* (Op.cit.).

Что же касается понятия оптимизма, то трудно поверить, что эта черта единообразно осмысливается в сознании всех народов. Вот отрывок из «Кандида или оптимизма» Вольтера:

- О Панглос! — воскликнул Кандид.
- «Вы не поняли этих зверств». Отныне я отказываюсь от твоего оптимизма.
- Что такое оптимизм? — спросил Какамбо.
- О! — сказал Кандид.
- Это желание доказать, что все хорошо, даже когда все плохо [3, 57].

Так как же другим принять тот «оптимизм», которого не понял главный герой Вольтера?! Британцы привыкли смотреть в будущее с точки зрения одних и тех же материальных благ:

Look before you leap; Know what to expect before you connect; You cannot teach an old dog new tricks; In God we trust, etc. [Wilson A].

Узбеки представляют себе надежду на будущее в связи с работой или молятся Аллаху:
Dard bergan darmonini ham berar;
Bu yil izi bo'lsa, kelasi yil o'zi bo'lar;
Mol topmas yigit bo'lmas, o'g'il topmas ayl bo'lmas;
Umidi yo'qning imoni yo'q;

Umidli ish umidsiz bo'lmas.

Универсально-этническая система, присущая лингвокультуре, предполагает, что представители разных культур вступают в общие и специфические отношения в восприятии мира. При этом универсальность проявляется в объеме более номинативных средств, а влияние на содержание оценочных понятий, формирующихся на основе религиозного, материального и социального опыта нации, отражается опосредованно, т.е. через единицы языковой системы. Поэтому изучение семантических ассоциаций паремиологических единиц, образующихся в связи с традиционными представлениями, ценностями, является одной из важных задач когнитивной лингвистики и лингвокультурологии [6, 297].

Ассоциативные образы, оценочные понятия формируются в одной смысловой области и являются основой общечеловеческих и национально-культурных ценностей. Всем известно, что хорошо делать добро, но эта ценность не всегда оценивается положительно, а иногда рассматривается как пример какой-то слабости, невежества. Сравните:

Kind hearts are soonest wronged;

Good folks are scarce, make much of one;

Chairity covers a multitude of sins.

Bir ko'ngil imorati-ming Makka ziyorati;

El yaxshilikni unutmas;

Yaxshi bilan yo'ldosh bo'lsang, ishing bitar;

Yaxshilik qil daryoga tashla, baliq bilar, baliq bilmasa xoliq bilar.

Дж. Горер, специально изучавший особенности менталитета британской нации, отмечал, что представители этой нации умеют строго контролировать свои эмоции, любят быть вежливыми и делать комплименты другим [12, 8]. В английской культуре запрет на выражение чувств выражается в контексте оценочных единиц. Следовательно, такие слова, как эмоциональный, экспансивный, демонстративный, возбудимый, представляют отрицательное значение. (Stop behaving so emotionally! Her effusive welcome made us feel most uncomfortable - LDELС).

А. Вержбицкая отмечает, что в значении слова эмоциональный, имеющего негативную коннотацию, неконтролируемая эмоция представляет собой отклонение от нормы поведения в сообществе, отмечая, что в других языках такая ситуация почти не наблюдается:

.... there is a certain unconscious "ideology" written in English word emotional – an "ideology" which assumes that showing feelings over which one had no control is a departure from normal behavior. The word had pejorative overtones, and even when it is used in a "tolerant" tone it implies that there is something there "in the emotional outburst", which needs to be excused (the list of control over one's feelings and over their display) [14, 19].

Причина такого поведения объясняется по-разному. По словам В.И.Карасика, «выражение чувств свойственно членам общины, живущим близко друг к другу» [4]. У культуролога Г. Хофстед свободное выражение эмоций стало привычкой для культур, не любящих неопределенности (strong uncertainty avoiding cultures), а воздержание от эмоций — привычкой культур, склонных к неуверенности (weak uncertainty avoidance cultures) [13, 125].

В частности, узбеки имеют привычку открыто выражать эмоции, а в нашем народе преобладают принципы смирения и скромности:

Andishaning otini qo'rqqoq qo'yuma;

Birov burib gapirar, birov qarab gapirar;

Oldingga osh tortsa, otashining xunidan kech;

Sen birovdan kulma, senga ham kuluvchilar bor;

Kamtarlik ko'kka ko'tarar, manmanlik erga kiritar;

Kamtar bo'lding-gavhar bo'lding;

Boshing osmonda etsa ham erga qarab yur.

В разных культурах любовь выражается по-разному: на Западе, когда это действие совершается открыто, на Востоке любовь часто понимается символически. Это хорошо видно, особенно по тексту стихов на тему любви:

Har hazon bargi erur zoreki dahr ozoridan

Sarg'ayib menda tushar ayru sihiqad yoridin.

Har qurug'an shox Majnundurki tufrog' uyiga

Topshirur har dam iliq yub nozanin bemoridin.

Bog' aro, demang, hazonkim oshiq o'lmish sen kibi,

Bilgurur sovug' nafas birla sarig' ruhsoridin.

Har oqar suni xazon tiyg'i qilibdir zarafshon,
Keskali mehru vafo naxlin jahon gulzoridin.

Мы видим на примере паремии, что любовь связана не только с чувствами счастья и радости, но и через понятия страдания, боли и сострадания. Сравните:

Great love, great without suffering (Op.cit); Bevafo yordan vafodor it yaxshi. Bevafo yordan osilgan dor yaxshi; Suluv bo'lgan bilan yor bo'la olmas, tuya bo'lgan bilan nor bo'la olmas; Sevgining bahori bilan shodlanma, yozi-qishi ham bordir [18].

Самоубийство близких в результате несогласия и невежества окружающих часто описывается в классической литературе. Узнав о смерти Лейлы, Меджнун решает умереть рядом с ее телом:

.... Jononiga ul fido qilib jon,
Bu jon beribon nechukki jonon.
Ul azm etti chu topdi yo'ldosh,
Bu olmadi yo'lidan aning bosh.
El kirdi uy ichra beshumora,
Majnun sori qildilar nazira.
Jismi yotib erdi erga maqrun,
Layli ila bormish erdi Majnun.
Hayrat qilib ul qabilani lol,
Kim topti vuqu' bo'lmogon hom
Aylab bori elni ishq poki,
Ishq ichra bu o'Imagi haloki.

Ромео выпивает яд перед кроватью, на которой лежит Джулетта после смерти возлюбленного:

Fogive me, cousin! Ah, dear Juliet,
Why art thou yet so fair? Shall I believe
That unsubstantial Death is amorous,
And that the lean abhorred monster keeps
Thee here in dark to be his paramour?
For fear of that I still will stay with thee,
And never from this palace of dim night
Depart again
Here's to my love! (Drinks) O true apothecary!
Thy drugs are quick. Thus with a kiss I die [19].

В этимологических словарях английское слово love в древности означает «связь», «собираение, стремление», а позднее в божественном мире как «магия», «огонь», «вода», «жидкость» связь между понятиями [8]. Согласно некоторым источникам, узбекское слово ишк произошло от арабского слова ашака, означающего «удовольствие» [20, 222]. Итак, огненный разброс любви, пропорции, данные тому, что она, как монета, окружает человеческое тело, кажутся разумными.

В паремиях, составляющих основу формирования логически обобщенных «литых мыслей», реализуются понятия оценки любви и привязанности [9]. Например:

Greater love has hath no man than this,
that a man lay down his life for his friends;
Love is never without jealousy;
Love will creep where it may not go;
Love lought at locksmiths;
There is not one to be had for live or money [6].
Muxabbatda ko'z bo'lmaydi, yurak bo'ladi;
Muxabbat ko'zda bo'lmaydi, yurakda bo'ladi;
Sevgi pulga sotilmas, ko'ngil pulga topilmas;
Suyunganimning ko'ngli uchun suymasimni oshig'igaman;
Sevgan bilan qo'shilish-dutorga tor taqqanday,
sevmagan bilan qo'shilish zaharli ilon chaqqanday [2].

Эффективность коммуникации требует знания и использования элементов языкового ландшафта мира, отражающих аспекты морали, этики и ценностей. Оценочные концепты составляют эту часть языкового ландшафта мира. Сущность понятий оценки, сформированных на основе ассоциативно-образных представлений, отражается в их

различной языковой концептуализации в процессе речевой деятельности. Не является исключением и паремиологический ландшафт мира. В частности, в контексте пословиц щедрость часто противопоставляется великодушию или жадности:

Saxiyning xayriga baxilning boshi og'rir;
Saxiy topsa o'rtada, baxil topsa xaltada;
Xasisdan don tilaguncha, gadoydan non tila;
Baxil bo'lma, saxiy bo'l, o'smog'inga to'g'ri yo'l;
Baxil ehsondan qochar, xasis mehmondan qochar.

Эти виды концептуальных противоречий служат основой для выявления коннотативных признаков оценочных концептов в лингвокультурах. В паремиологическом мировоззрении такие кантации являются, конечно, в смысле лексическими производными в той или иной группе. Эти типы лексических единиц, являющиеся элементами ассоциативно-семантического поля, служат «ключом к смыслу» в структуре паремии. Например, в понятийном поле «щедрость» такие английские единицы, как добро, доброта, гостеприимство, трата, играют ведущую роль и играют роль положительной и отрицательной оценки щедрости в пословицах. Интересно, что в английской и американской культурах скупость часто ассоциируется с понятиями бережливости, прибыли и накопления средств. Сравните:

A penny saved is a penny earned;
Many make the pot, though the devil pisses on fire;
They say the best things in life are free, but I what money;
Money doesn't talk, it swears.

В узбекской лингвокультуре категории оценки, активизирующие ассоциативные образы, щедрость и противоположная ей жадность измеряются на уровне возможностей, а не денег:

Bor bo'lsa-kabob, yo'q bo'lsa javob;
Sig'inganingdan suyunganing kuchli bo'lsin;
Taom topilganida egan yaxshi, kafan topilganida o'lgan yaxshi;
Yuz qopni bog'lab bo'lar, yuz og'izni bog'lab bo'lmas;
Ignaning chizig'i bor, ipning uzug'i.

Одной из отличительных особенностей паремов в выражении категории оценки является то, что их содержание определяется не только культурным значением избранного символа, но и целью и ситуацией применения говорящего. Замечено, что отдельная пословица используется в разных ситуациях и имеет разное значение в контексте данного диалога. Вариации и семантические сдвиги являются ключевыми индикаторами запаса статьи.

Наконец, есть варианты, которые можно создать, заменяя лексические единицы в пословицах игрой слов или используя паронимы и объединяя две пословицы. Такие структурные преобразования заставляют цену приобретать комическое или сатирическое содержание. Сравните:

A man is as old as he feels, and woman as old as she looks / A man is only as old as a woman he feels; Marry in haste, but repent a leisure / Marry in haste, but repent in the suburbs; There is no place like home / There is no police like Holmes; A woman's place is in the home / A woman's place is in House.... and senate; Time heals all wounds / Time wounds all heels; Arpa ekib, bug'doy kutma / Arpa ekkan arpa olar, bug'doy ekkan-bug'doy; Emayman degan kelin, engdan haspni er / Emayman degan kelin, rapida bilan rapichani er; Tubsiz quduq bo'lmas, tuzsiz oshni it ichmas / Tubsiz quduq bo'lmas, tuzsiz xamir tandirda turmas; Borida pora-pora, yo'g'ida- siqa-siqa / Borida-chilik-chilik, yo'g'ida qo'riqchilik / Borida-Hotam, yo'g'id - motam-Borida- kuldiring, yo'g'ida qarab o'tiring.

Таким образом, анализ показывает, что активация мироздания различна в английской и узбекской культурах. Типичные для этой культуры реалии менее распространены в английской паремии, чем в узбекской. В целом альтернативы чаще встречаются в тематических группах пословиц, а что касается различий в языковой культуре, то они связаны с несоответствием критериев определения ценностей, а не с несоответствиями в мировоззрении народов. Узбекские пословицы ярче выражают национально-культурный колорит.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. 1989 г.
2. Бердиев Х., Расулов Р. Паремиологический словарь узбекского языка. — Т.: Учитель, 1984. — 288 с.
3. Вольтер. Кандида или оптимизм. — Т.: Парадигма, 2014. — 112 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.
5. Кароматова К., Кароматов Х.С. Пословицы. Пословицы. Пословиши. — Т.: Мехнат, 2000. — 398 с.
6. Красник В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? — М.: Гнозис, 2003. — 375 с.

7. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. — М.: Наука, 1990. — 108 с.
8. Маковский М.М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. — М.: Диалог, 2000. — 645 с.
9. Мардиев Т. Концептуальный анализ выражения человеческих эмоций на английском и узбекском языках. Филол.фан.фальсафа доктори (PhD) дисс.автореф.- Самарканд, 2019. - 49 с.
10. Мирзаев Т. От слова к слову разница есть // Узбекские народные пословицы. -Т.: Шарк, 2005. — 512 с.
11. Рождественский Ю.В. Принципы современной риторики. - М.: Изд-во МГУ, 1999.
12. Gorer J. Exploring English Character. - N. Y.: Criterion Books, 1955.
13. Hofstede G.N. Cultures and Organizations: Software of the mind. - L.: McCow - Hill Book, 1991.
14. Wierzbicka A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals Cambridge: CUP, 1999.
15. APCC 1999-Англо-русский словарь синонимов. - М.: Русский язык, 1999.
16. Fergusson G. Dictionary of proverbs. - L.: Penguin Books, 2000. — 370 p.
17. Этикет дороже золота (узбекские народные пословицы). - Т: Узбекистан, 1990. - 112 с.
18. Узбекские народные пословицы, - Т.: Шарк, 2005. - 512 с.
19. Shakespeare. Romeo and Juliet. — М.: Higher School Publishing House, 1972.
20. Тухлиев Б. Газели Навои (прозаическое изложение, комментарии и комментарии). — Т.: Байоз, 2014. — 257 с.

УЎК 811.112.2

МУҲАММАД ЮСУФ ВА ИҚБОЛ МИРЗО ИЖОДИДА АФҒОН УРУШИ ВОҚЕЛИГИ ТАЛҚИНИ

М.Тўраева, ўқитувчи, ТИҚХММИ МТУ Бухоро табиий ресурсларни бошқариш институти, Бухоро

Аннотация. XX асрнинг 80-90 йиллари ўзбек адабиётида мақсадсиз афгон уруши ҳақида кўплаб шеър, достон, қисса, роман ва хотира асарлар ёзилди. Бу жараён, айниқса, лирикада янада ёрқин намоён бўлди. Мақолада шу жиҳатдан Муҳаммад Юсуфнинг “Марсия”, Иқбол Мирзонинг “Ўзбек чироқлари” номли шеърлари бадиий жиҳатдан таҳлил этилган.

Калим сўзлар: афгон уруши мавзуси, образ, рамзийлик, аллитерция, таиҳис, талмех, этнография.

Аннотация: В 80-х и 90-х годах 20 века в узбекской литературе о бесцельной афганской войне написано много стихов, рассказов, романов. Особенно ярко этот процесс проявился в лирике. В статье с художественной точки зрения анализируются поэмы «Марсия» Мухаммада Юсуфа и «Узбекские огни» Икбала Мирзы.

Ключевые слова: тема Афганской войны, образ, символизм, аллитерация, диагностика, талмех, этнография.

Abstract. In the 80s and 90s of the 20th century, many poems, epics, short stories, novels and memoirs were written in Uzbek literature about the aimless Afghan war. This process was especially evident in the lyrics. The article analyzes the poems "Marsiya" by Muhammad Yusuf and "Uzbek lights" by Iqbal Mirza from an artistic point of view.

Key words: theme of the Afghan war, image, symbolism, alliteration, diagnosis, talmeh, ethnography.

Ўтган асрнинг 80-йиллари тарихга бир қатор ижтимоий-сиёсий воқеалар билан муҳрланган. Бу йилларнинг шундай муҳим воқеаликларида бири тарихимизга “мақсадсиз уруш” номи билан кирган Афғонистонда кечган жанглардир. Бу қирғинбаротга собиқ иттифок таркибида бўлган Ўзбекистондан ҳам кўплаб норғул йигитлар юборилди. Улар ким учун, нима учун курашаётганини билмасдан қўлларига қурол олдилар. Ҳатто ким учун, нима учун фидо бўлганларини билмасдан бу ёруғ оламни тарк этдилар. Дарҳақиқат, шу мураккаб давр ўзининг қора доғларини, тузатиб бўлмас хатоларни мерос қилиб қолдирди. Ижодкорлар орасида ҳам бу уруш даҳшатларига гувоҳ бўлган, унинг мислсиз даҳшатларини кўрганлар ҳам бор. Шу боис афгон уруши мавзуси шу давр шеърляти ва насрида ёрқин ифода топди. Бу жиҳатдан М.Юсуфнинг “Марсия”, И.Мирзонинг “Ўзбек чироқлари” номли шеърляри алоҳида ўрин тутди.

Муҳаммад Юсуф ҳам “Марсия” номли шеърляда бу уруш келтириб чиқарган фожеаларни бадиий ифода этади ва умри ҳазон бўлган ўзбек йигитларини ёдга олади:

Фарзанд доғи куйдиради куйган сари,
Дийдалари кўз ўнгидан кетмас нари.
Оназорин тилаб олган болалари,
Афгон қирлярида қолган баҳодирлар [1].

Бинобарин, Афғонистон ва Ўзбекистонни Ҳайратон кўприги ажратиб туради. У томони чексиз қирлардан иборат. Шу жойларда ўзбек йигитлари номсиз душман билан урушган, жон олиб жон берган. Халқимизда “фарзанд доғини кўрсатмасин” дея дуо қилади. Бироқ ўша машъум йилларда кўп оналар фарзанд доғида куйдилар. Уларнинг кўзи ўнгидан ҳаётга ташна, кўзлари чакнаб турган навқирон йигитларнинг бетакрор сиймоси ҳеч қачон кетмади. Шоир ўша йигитларнинг яқини бўлиб, онаси, отаси бўлиб бу воқеликдан фарёд чекди. Зеро, бу йигитлар орасида “онаизори тилаб олганлари”, ҳаётини шунга бағишлаганлари ҳам бор эди. Бироқ “Ўнта бўлса ўрни бошқа” деб фарзандини алқайдиган бағрикенг ўзбек учун бегонаси йўқ. Шоир шундай йигитларни “афғон қирларида қолган баҳодирлар” дея образлантиради.

Алвон-алвон гуллар ёғар адирларга,
Кўл етмайди сизлар ётган қабрларга.
Олис юртда йўлдош бўлиб Бобурларга,
Афғон қирларида қолган баҳодирлар.

“Алвон-алвон гуллар” – лолақизғалдоқларни билдиради. Бу шоирнинг ўзига хос истиораси. Адирларга уларнинг ёғиши – очилиши эса ташхисдир. Мана шу алвон лолаларга бурканган адирлар бағрида умри хазон бўлган ўзбек ўғлонларининг қабрлари жойлашган. Кейинги мисрада шоир талмеҳ қилади. Дарҳақиқат, улуғ давлатчиликка асос солган шоҳ-шоир Заҳириддин Бобур қабри ҳам афғон юртида – Кобулда маскан туган. Шоир шуни назарда тутиб, жангчи, саркарда ўзбек шоири билан йўлдош бўлган ўзбек йигитларини ёдга олади.

Жалолиддин қони жўшди қонингизда
Умид қилиб узилмаган жонингиздан.
Навоийдек зотлар ётар ёнингизда,
Афғон қирларида қолган баҳодирлар.

Мақсадсиз уруш ҳали ҳаётнинг завқини туймасдан, ёшлик эркаликлари, шўхликлари билан яшаётган, эртанинг умидига тўлиқ ёш ўғлонлар қўлига қурол тутқазди. шу маънода уларнинг қонида қадим эркпарвар аجدодлари – Жалолиддин Мангубердилар қони жўш урарди. Қолаверса, бу юртда ўзбек мутафаккири, қалами билан дунёни эгаллаган Алишер Навоий руҳи безовта бўлди. Шу жиҳатдан шоир Жалолиддин ва Навоийни шоир талмеҳ қилиб келтиради. Билаклари кучга, қалби ҳаётга тўлиқ ўзбек йигитлари Алишер Навоий сўнгги кўним топган юрт туғроғида қолиб кетдилар.

Йигит бўлиб яйрабгина юрмай кетган,
Бир қиз кокилларин кўзга сурмай кетган.
Туғилган боласин бўйин кўрмай кетган
Афғон қирларида қолган баҳодирлар.

Бинобарин, уруш майдонларига отланган ўзбек ўғлонлари ҳаёт сурурига тўла, муҳаббат эндигина ғунчалаган ёшда эдилар. Шу билан бирга улар орасида олий мактаб талабаси бўлган, ҳаётга эндигина кириб келаётган ёшлар ҳам бўлган. Шоир шуларни назарда тутар экан, уларни “Бир қиз кокилларин кўзга сурмай кетган. Туғилган боласин бўйин кўрмай кетган” дея тасвир этади.

Кимга керак бўлди, кимга керак бўлди;
Сиз ўлдингиз кимнинг бўйи терак бўлди.
Бу дунёда ўлим ҳам бир эрмак бўлди,
Афғон қирларида қолган баҳодирлар!..

Шоирнинг “кимга керак бўлди, кимга керак бўлди” дея ёзғириши бежиз эмас. Чунки улар тўғри ажал сочиб турган жойга юборилган. Ўша машъум йилларда ўзбек хонадонларига афғон юртидан “ўғлингиз қахрамонларча ҳалок бўлди” деган ёзув билан оқиб келган темир тобутлар кўплаб ота-оналарнинг қалбини, жисмини яралагани рост. Шунинг учун ҳам шоир уларнинг ўлимини кимлар учундир эрмак бўлганини афсус билан ифода этади. Чунки собиқ иттифок раҳбарлари халқнинг болалари ҳаётини эрмак қилдилар: ҳали қурол, уруш нималигини билмаган навроста ўғлонларни олов пуркаб турган жанг майдонига йўлладилар.

Мен бағримдан шаънингизга шеър тиладим,
Дунё мендан, мен дунёдан ўпкаладим.
Туғишгандан азиз менинг укаларим,
Афғон қирларида қолган баҳодирлар.

Шоир бу марсияни – мунгли шеърни битганида ўзи ҳам навқирон ёшда эди. Шу боис бир умрга кўплаб инсонлар қалбини вайрон этган мудҳиш воқеликдан мутаъассир бўлди. У ўзига элдош, қондош бўлган “афғон қирларида қолган баҳодирлар”и учун туғишган укасига

куйингандек фарёд чекди. Бу сатрлар чин ватанпарвар шоирнинг қалб садолари бўлиб жаранглади.

Афғон уруши воқелиги мавзусида қалам тебратган шоирлардан яна бири Иқбор Мирзодир. Унинг “Ўзбек чироқлари” шеъри бунинг ёрқин далилидир.

Ким қора чироққа мой топган чоғлар,
Тўшак сўкиб, пилик эшган замонда –
Зухро юлдузидек мавжланиб порлар
Ўзбек чироқлари Афғонистонда [2].

“Ким қора чироққа мой топган чоғлар. Тўшак сўкиб, пилик эшган замонда” дер экан, шоир ўтган асрнинг 80-йилларидаги ҳалқимиз ҳаётини назарда тутди. Шундай бир таҳликали йилларда ўзбекнинг мард ўғлонлари афғон тупроғига уруш учун юборилди. Ўзбек чироқлари, аслида, мақсадсиз уруш туфайли жисму жонлари тупроққа, руҳлари кўкларда юлдузларга айланган юртимиз ўғлонлари образини ифода этади. Улар кўкни Зухро юлдузи мисол ёритдилар.

Тортилган симлардек туташган томир,
Менинг ҳам бенаво наволарим бор.
Мени ҳам кечалар босар хавотир,
Унда макон топган боболарим бор.

“Тортилган симлардек туташган томир” мисраси аллитерация билан зийнатланган бўлиб, бир-бирига қондош-жондош элни ифода этади. “Бенаво наволар” шоирнинг ўзига хос янги поэтик фикрини ифода этади. Улар – ўзбек ўғлонлари. Бинобарин, афғон мамлакати – Алишер Навоий, Бобур каби улуг боболаримиз макон топган юрт. У “унда макон топган боболарим бор”, дер экан айнан шуни назарда тутди.

Афғон деган муҳр босилган қачон,
Қайдасан мардумнинг ўғай онаси?
Наҳотки бу замин машқ учун майдон,
Янги қуролларнинг синовхонаси?

Маълумки, Афғонистонда кўп йиллардан буён бевақт қон тўкишлар, мақсад урушлар давом этиб келади. Шоирни ташвишга солган, қалбини жунбушга келтирган нарса шуки, ўша машъум йилларда бу юрт янги ишлаб чиқарилган қуроллар учун ҳам синов майдони бўлган.

Сўйла, ҳаётми шу – на нажот, на эрк,
Дам-дам қиёмат шайланиб турса.
Ўлимтик ахтарган ўлаксахўрдек
Жангари учоқлар айланиб юрса.

Бу жанг майдонида курашаётганлар, жон олиб, жон бераётганлар ҳаёт ва эрк учун қон тўкмадилар, азиз жонларини фидо қилмадилар. “Ўлимтик ахтарган ўлаксахўр”лар ҳаётда на мақсади, на маслағи бўлмаган жангари тўдаларнинг образини ифода этади.

Мен туғилиб ўсган Қўштегирмонда
Қийиққа тугилган тишлоқ ноним бор.
Қандаҳор йўлида – Ажалдовонда
Қизил иблис тўккан қирмиз қоним бор.

Халқона удумларга қўра, аскарликка кетаётган йигит бутун ноннинг бир чеккасини тишлайди ва ўша нон уйнинг тўрига осиб қўйилади. Бунинг унинг насибаси, ризқи эканлигини, қайтиб келиб ҳаётини давом эттиришини англатади. Шоир шу этнографизм мазмунини мисралар қатига сингдирган.

Зеро, “Қийиққа тугилган бу тишлоқ нонлар” қолиб кетди. Шоир Қандаҳор йўлидаги қирни “Ажалдовон” деб атайди. Чунки ўзбек ўғлонларининг бегуноҳ қони шу қирларга тўкилган. “Қизил иблис тўккан қирмиз қоним бор” сатри банднинг, шеърнинг кульминациясини ташкил этади. Чунки қизил иблис деганда Иқбол Мирзо собиқ қизил империя – Совет Иттифоқини, “қирмиз қоним” деганда ёш, навқирон ўғлонларни назарда тутди.

Ё қайғу, ё севинч кўзга берар ёш,
Йўлчи юлдузларим чорлаб турибди.
Мозори Шарифда кўнглимдек нурпош
Ўзбек чироқлари порлаб турибди.

Ўша навқирон йигитлар Мозори шариф осмонида нур сочиб турган ўзбек чироқларидир. Уларнинг тоза руҳи яшамокда.

Қишда қор сўрасанг бермайди нокас,
Оби раҳмат – сувни қизғонар бадқор.

Аммо дўстнинг қўли муаллақ қолмас,
Оқибати бутун Инсонлар ҳам бор!

Шоир бунда қўли ва қалби очик ўзбек халқини “оқибати бутун Инсонлар” дея шарафлайди.

Савоб ва саховат ўзбекка мерос,
Шу боис кулбалар зиёга тўлди.
Навоийнинг руҳи шод бўлгани рост:
Боболарим қабри нурафшон бўлди.

Савоб ва саховат фазилати ўзбекка хос. Бу фазилатлар уни улуғ этгани рост.
Ғафлатдан сесканиб уйғонар дунё,
Тиник тортар Темур сув ичган булоқ.
Боболар чироғин ёқибсиз, илло,
Ҳеч қачон ўчмагай Сиз ёққан чирок!

Дастлабки икки сатрда шоир талмеҳ яратган. Маълумки, Амир Темур ақл-заковат ва тадбир билан “икки аср ярим дунёни” эгаллаган. Шу маънода шоир “Тиник тортар Темур сув ичган булоқ” дер экан, бугунги доруломон кунларга шукрона қилади. Ўзбекнинг яқин тарихида ўн гулида бир гули ҳам очилмай хазон бўлган, руҳлари осмонларни ёритиб турган юртимиз ўғлонлари халқ қалбида мангу яшайди. Шу боис шоир уларни “ўзбек чироқлари” деб номлайди.

Умуман олганда, юқорида таҳлил этганимиз ҳар икки шеър ҳам мақсадсиз афғон урушида қаҳрамонларча ҳалок бўлган, умри хазонга айланган навкирон ўзбек ўғлонлари хотирасига бағишланган. Муҳаммад Юсуф ҳам, Иқбол Мирзо ҳам собиқ тузумнинг халқимиз ҳаётига, тарихига қолдирган қора доғлари ҳақида чуқур мунг билан сўзлайди. Шеърлардаги ҳар бир сатр, ҳар бир банддан жанг майдонларидаги ҳаётга интилаётган, бироқ янғроқ овозлари бўғзида қотиб қолган ёш йигитларнинг нолалари, ота-оналарнинг фарёдга дўнган оҳлари эшитилиб туради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. –Т.: O'qituvchi, 2002. 285-54-6
2. Куръонов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академ нашр, 2010. 158-56-6

УДК 811

ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЫ

К.Б. Хасанова, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqolada Britaniya va Amerika gazetalarining ba'zi xususiyatlari haqida so'z boradi. Bugungi kunda matbuot inson hayotida alohida o'rin tutadi. Maqolada ingliz va amerika gazetalarining xususiyatlari va umumiy xususiyatlari haqida tilshunoslarning turli fikrlari keltirilgan. Matbuotda texnologik taraqqiyot va umumiy ta'lim kabi omillar bir-biri bilan faol o'zaro ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: gazeta, tilshunoslik, axborot, texnologiya, omillar, o'zaro ta'sir xususiyatlari, aloqa, matbuot, ommaviy axborot vositalari, vazifalari, jozibali, tarbiyaviy.

Аннотация. Данная статья рассказывает о некоторых особенностях британских и американских газет. На сегодняшний день пресса занимает особое место в жизни человека. В статье даются различные мнения ученых лингвистов об особенностях и общих характеристиках британских и американских газет. Такие факторы как технический прогресс и всеобщая образованность активно взаимодействуют между собой.

Ключевые слова: газеты, языкознание, информация, технология, факторы, особенности взаимодействия, коммуникация, пресса, СМИ, функции, привлекательные, образовательные.

Abstract. This article talks about some of the features of British and American newspapers. Today, the press occupies a special place in human life. The article gives different opinions of linguists about the features and general characteristics of British and American newspapers. Factors such as technological progress and general education actively interact with each other in the press.

Key words: newspapers, linguistics, information, technology, factors, interact peculiarities, communication, press, mass-media, functions, attractive, educational.

Так как мы живем в веке информационных технологий, нельзя представить мир без средств массовой информации. Основным из них считается пресса. Пресса (прессованная жизнь) — часть средств массовой коммуникации (которые обозначаются также ещё не

вышедшим из употребления анахронизмом СМИ), совокупность массовых периодических печатных, а также электронных изданий для массового читателя: газет, журналов, сборников, альманахов. Термин происходит от названия первой массовой газеты «La Presse», вышедшей в Париже в 1836 году. Характеризуя привычку к чтению газет по утрам, Гегель назвал её «утренней молитвой современного человека» [2].

Профессор Бирмингемского университета Ричард Хоггарт называет 20-е столетие "первым столетием подлинно массовой коммуникации" [1]. По его мнению, наступающие силы массовой коммуникации вытеснили на периферию так называемую "высокую культуру". Высокая культура подавляется и подменяется новыми формами, суть которых можно выразить немецким словом "китч". Отмечая, что точное определение дать весьма трудно, Хоггарт предлагает следующее рабочее определение массовой коммуникации: "основными формами массовой коммуникации являются радио- и телевидение, пресса (за некоторыми исключениями), кино и некоторые виды рекламы. В целом, и в этом их отличие, все они регулярно обращаются к абсолютно обширной аудитории, которая не дифференцируется по классовым признакам, размеру доходов, происхождению, месту жительства (поэтому художественные произведения, в этом смысле, не являются массовой коммуникацией)" [1].

Эти современные формы коммуникации вызваны несколькими социальными и технологическими факторами. Наиболее важными, по мнению Хоггарта, являются два: технический прогресс и всеобщая образованность. Эти факторы взаимодействуют, и некоторые виды массовой коммуникации (особенно печатные) порождены таким взаимодействием. Два других фактора, выделяемые автором, не столько объясняют интенсивное развитие СМИ, сколько говорят о природе и характере этого явления. Во-первых, высокий уровень индустриализации приводит к неуклонному росту национального самосознания. Здесь имеется ввиду не столько укрепление "национального духа" сколько то, что общество испытывает всё возрастающую потребность говорить со своими гражданами, убеждать и ориентировать их сознание в определённых направлениях. За средствами массовой коммуникации стоит общественное и правительственное давление, отражаемое ими в различных формах. Во-вторых, это так называемое "коммерческое давление", испытываемое обществом в повседневной жизни и заставляющее потреблять как можно больше производимых в обществе товаров и услуг.

Среди функций СМИ, и в частности прессы, автор отмечает следующие :

- Аттрактивная. Её цель - привлечение внимания массовой аудитории к описанию реальности. Всё должно быть представлено "интересным", что достигается при помощи "реалистического" или "фотографического" метода.

- Просветительская. СМИ - величайшее средство просвещения из всех, какие когда-либо видел мир.

- Воздействующая (функция убеждения и формирования мнений).

На протяжении многих лет язык средств массовой информации рассматривался исследователями как воплощение определённого стандарта и нормы литературного языка. Однако, некоторые британские и отечественные лингвисты, занимающиеся изучением языка газетной публицистики последних трёх десятилетий, отмечают неуклонную трансформацию последнего в направлении всё большей доходчивости и разговорности. Каноны подачи материалов в современной газетной публицистике заметно изменились и сводятся, по мнению У.Райверса, к "трём китам" - "простота, ясность и сила (simplicity, clarity and force)", а "разговорный английский язык локтями пробился в средства массовой информации", чтобы наиболее полно их реализовать. В качестве преобладающей стилевой черты сегодняшних британских газет считается стиль неофициального письма (informal writing) [3]. Представляет интерес и так называемая "формула читабельности" (readability formula), предложенная Рудольфом Флешем (Flesh R., 1987:132). Основные компоненты этой формулы следующие: стремление к наименьшей оптимальной длине абзаца, предложения; использование личных местоимений, имён, географических названий, дат; использование "стимуляторов интереса" (human interest elements) в виде необычных фактов, явлений; использование "прозрачного" синтаксиса и лексики.

Как отмечает Г.А.Орлов, в рамках каждой из британских газет прослеживается "смягчение" речи (в сторону разговорности и непринуждённости) по мере "смягчения" жанра (от жанра редакционного комментария к жанру светской хроники, читательских писем). Известно, что в Великобритании пресса традиционно делится на "серьёзные" или "солидные" газеты (quality papers) и массовые или таблоиды (popular papers). К первой группе, например,

можно отнести такие издания как "The Times", "The Financial Times", "The Guardian", "The Indépendant", ко второй - "The Sunday Times", "The Sun", "The Daily Mirror", "The Daily Express", "The People" и др [5]. Первые содержат обширные статьи, посвящённые событиям международной и внутренней жизни, вторые носят развлекательный характер, отличаются обилием рекламы и светских сплетен. Говоря об особенностях современной американской прессы, следует упомянуть, что здесь также прослеживаются тенденции, характерные для стиля печатных СМИ всего мира в последние три десятилетия: стремление к разговорности, краткости и доступности. Редакторами крупнейшего американского еженедельника "Time" создан особый стиль подачи материалов, известный под названием "тайм-стайл", который отличается стилевым эффектом новизны и свежестью словоупотребления. Многие языковые новшества, появившиеся в этом журнале, распространились на газеты и журналы не только США, но и Великобритании. В книге Орлова рассматриваются лишь те из них, которые получили наиболее широкое распространение в языке современной американской прессы.

Кроме того, "тайм-стайл" отличается огромным количеством разговорных выражений, словечек, неологизмов и жаргонизмов, которые еженедельник "Time" начал использовать в своих статьях одним из первых. Само существование "таймстайла" является прямым доказательством того, что тенденция к разговорности, краткости, к более доступной и в то же время ёмкой форме подачи информации становится ведущей в языке современной англоязычной прессы. Некоторые исследователи (В.И.Заботкина, Г.А. Орлов) называют одной из стилевых характеристик языка современной прессы наличие иноязычных элементов. По словам В.И.Заботкиной, английский язык продолжает обогащаться за счёт иноязычных элементов. При этом новой тенденцией можно считать рост заимствования слов из азиатских языков, особенно из японского, что можно объяснить возросшим в конце XX столетия интересом к восточной культуре и философии. Основными «центрами аттракции для новых иноязычных элементов» являются общественно-политическая жизнь, повседневная жизнь, культура и научно-техническая деятельность [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Hoggart R. Mass communications in Britain.// The Pelican Guide to English Literature. The modern age. Harmondsworth, 1979, P.442-458
2. <https://ru.wikipedia.org/пресса>
3. Rivers W. The Mass Media. N.Y., 1975.
4. З.Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. М., 1989.
5. Орлов Г.А. Современная английская речь. М., 1991.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№4/4 (100)
2023 й., апрель**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳих:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 06.04.2023
Босишга рухсат этилди: 14.04.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 17,3 б.т. Буюртма: № 4-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz

xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18